

Середня
стать

ДЖЕФФРІ
ЄВГЕНІДІС

b.

c.

ДЖЕФФРІ
ЄВГЕНІДІС

Середня
стать

e.

a.

d.

Серебря
Стань

УДК 821.111(73)-3
Є 14

Copyright © 2002 by Jeffrey Eugenides

Джеффри Євгенідіс

Є 14 Середня стаття [Текст] : роман / Джеффри Євгенідіс ; переклад з англ. Анни Вовченко. — Львів : Видавництво Старого Лева, 2018. — 704 с.

ISBN 978-617-679-431-8

«Середня стаття» — проникливий та багатогранний роман-епопея американського письменника грецького походження Джеффри Євгенідіса. У книжці розповідається про Калліопу Стефанідіс і три покоління греко-американської сім'ї Стефанідісів, кожне з яких має свої секрети. Калліопа — не така, як інші дівчата. Та щоб зрозуміти, у чому ця відмінність та як її прийняти, вона повинна відшукати не один скелет у шафі своєї родини та розкрити жакливу таємницю.

Цей роман — немов окремий відвертий, емоційний та інтимний світ, у якому Калліопа, що перетворюється на Калла, пізнає своє особливе тіло, здобуває сексуальний досвід, вчиться приймати й розуміти себе. Ця книжка розповідає нам історію про те, що забувають люди, але пам'ятають гени.

За книжку «Середня стаття» Джеффри Євгенідіс отримав Пулітцерівську премію.

УДК 821.111(73)-3

© Джеффри Євгенідіс, текст, 2002
© Анна Вовченко, переклад, 2018
© Анастасія Стефурак, обкладинка, 2018
© Видавництво Старого Лева,
українське видання, 2018

ISBN 978-617-679-431-8

Усі права застережено

ДЖЕФФРІ
ЄВГЕНІДІС

Середня стать

З англійської переклала
Анна Вовченко

Львів
Видавництво Старого Лева
2018

Ямі, людині зовсім іншої генеалогії

**КНИГА
ПЕРША**

СРІБНА ЛОЖКА

Я двічі з'явився на світ: спершу дівчинкою, у Детройті, напрочуд ясного січневого дня 1960 року; потім, у серпні 1974-го, — хлопцем-підлітком у приймальному відділенні лікарні в Пітоскі, штат Мічиган. Обізнані читачі могли довідатися про мене зі статті доктора Пітера Люса «Статева ідентифікація псевдогермафродитів із синдромом дефіциту 5-альфа-редуктази», опублікованої 1975 року в журналі «Дитяча ендокринологія». Чи, можливо, ви бачили моє фото в шістнадцятому розділі нині безнадійно застарілого видання «Генетика та спадковість». Це я — там, на 578-й сторінці, стою голий біля ростоміра, а очі мої приховані за чорним прямокутником.

У свідоцтві про народження мене записано як Калліопу* Єлену Стефанідіс, а у водійських правах, одержаних у Федеративній Республіці Німеччині, я звуся вже просто Калл. Я — колишня воротарка команди з хокею на траві, постійний член Фонду опіки над ламантинами, зрідка відвідую служби в грецькій церкві, а більшість дорослого життя пропрацював у Державному департаменті США. Я, як Тіресій,

* Калліопа — муза оповіді в грецькій міфології (тут і далі — прим. перекладачки).

спершу був одним, а потім став іншим. Я був посміховиськом для однокласниць, піддослідною морською свинкою для лікарів; мене мацали педіатри й досліджували фахівці з дитячого здоров'я. Одна руда дівчина з Гросс-Пойнта* захохалася в мене, не знаючи, хто я насправді. Брат її теж на мене запав. Якось я в'їхав слідом за танком у самісінський епіцентр воєнних дій серед міста, я був живим утіленням легенди в басейні, я виходив із власного тіла та проникав у інші — і все це до свого шістнадцятиріччя.

Тепер, коли мені сорок один, я відчуваю, що мушу народитися втретє. Десятиліттями нехтувавши всіх цих далеких двоюрідних бабць і дідів, покійних предків та незнайомих братів у п'ятих — хоча в такій кровозмісній родині, як моя, це можуть бути одні й ті самі люди, — я раптом починаю дедалі глибше про них замислюватися. І хочу з'ясувати, доки ще не пізно, все про цей ген, який летить крізь час на американських гірках. Музо, повідай мені про рецесивну мутацію моєї п'ятої хромосоми! Повідай, як розбуяла вона два з половиною століття тому на схилах Олімпу, де мекали кози й опадали оливи. Повідай, як пройшла вона крізь дев'ять поколінь, непомітно вгніздившись у каламутній крові Стефанідісів. Повідай, як Провидіння під машкарою війни видмухнуло її, мов насіннячко, геть за океан, в Америку, де блукала вона попід кислотними дощами, доки впала в родюче середньозахідне** лоно моєї матері.

Даруйте, іноді в мені чути Гомера. Це теж генетичне.

* Гросс-Пойнт — передмістя Детройта, штат Мічиган.

** Ідеться про Середній Захід Америки — географічний регіон, що об'єднує такі штати: Іллінойс, Індіана, Айова, Канзас, Мічиган, Міннесота, Міссурі, Небраска, Вісконсин, Огайо, Північна й Південна Дакота.

Якось, за три місяці до мого народження, після традиційного пишного недільного обіду, моя бабця Дездемона Стефанідіс веліла моєму братові принести їй скриньку на шовкопрядів. Вона загородила шлях Розділу Одинадцятому, саме коли він сунув у кухню по другу порцію рисового пудингу.

Її низенька натоптана п'ятдесятисемилітня постать із погрозливою сіточкою для волосся була просто ідеальною перешкодою. За її спиною в кухні сміялося й перешіптувалося ціле зборисько жінок. Заінтригований, Розділ Одинадцятий відхилився вбік, охочий глянути, що там діється, проте Дездемона суворо вщипнула його за щоку. Знову заволодівши його увагою, вона накреслила в повітрі прямокутник і вказала на стелю, а тоді, насилу рухаючи погано допасованою щелепою, промовила: «Іди, лялько, йа-йа просить».

Розділ Одинадцятий знав, що робити. Гайнув крізь передпокій у вітальню, навкарачки виліз нагору помпезними сходами та побіг коридором попри спальні. Там, удалині, ховалися непомітні, заклеєні шпалерами двері, неначе вхід у потаємний світ. Розділ Одинадцятий відшукав на рівні своєї голови крихітну ручку і щосили її смикнув. За дверима були ще одні сходи.

Мій брат, вдивляючись у чорноту, вагався цілу нескінченну мить, а потім дуже повільно видерся на горище, де мешкали бабця з дідом.

Він пройшов у капцях під кроквами, на яких висіло дванадцять нещодавно обклеєних газетою пташиних кліток, і відважно занурився в сморід папуг та неповторний запах діда й баби — суміш нафталіну та гашишу. Минув дідів письмовий стіл, захарашений книжками, та його колекцію

платівок ребетіко* й нашттовхнувся на шкіряну отоманку, перед якою стояв круглий латунний кавовий столик. Далі намацав дідове ліжко, що під ним і ховалася скринька.

Вона була витесана з оливкового дерева, не набагато більша за взуттєву коробку; мала залізну накривку, поцятковану невеличкими дірками, з-під яких видніло зображення невідомого святого. Обличчя святого вже стерлося, а пальці правої руки були підняті — він мовби благословляв низеньку багряну несказанно самовпевнену на вигляд шовковицю. Розглянувши цю живописну ботанічну прояву, Розділ Одинадцятий витяг скриньку з-під ліжка та відкрив. Усередині лежали два мотуз'яні шлюбні вінці та дві коси, перев'язані блаґенькими чорними стрічками і скручені кільцями, наче змії. Він штрикнув косу вказівним пальцем. Аж раптом крикнув папуга; брат підскочив, закрив скриньку, узяв її під пахву й поніс униз Дездемоні.

Та все ще стояла на порозі. Узяла в нього скриньку й повернулася в кухню. І тоді Розділ Одинадцятий спромігся зазирнути й побачити, як жінки принишкли, розступилися та дали Дездемоні дорогу. Посеред кухні лишилася тільки мама. Тессі Стефанідіс сиділа, відхилившись на спинку стільця, придушена велетенським тугим вагітним черевом. На її розпашілому обличчі був соромливий вираз безпорадного щастя. Дездемона поставила скриньку на стіл і відкрила. Витягла з-під кіс та вінців срібну ложку, якої Розділ Одинадцятий не помітив був, і прив'язала до неї шворку. Потім

* Ребетіко — жанр міської авторської пісні, популярний у Греції в 20–30-х рр. ХХ ст.; свого роду «батьрський» фольклор, поєднаний з музикою репатріантів із Малої Азії. Пісні ребетіко зазвичай виконувалися в спеціальних кав'ярнях, де курили гашиш.

нахилилася вперед і почала гойдати ложкою над маминим розбухлим животом — а отже, і наді мною.

Досі Дездемона справлялася блискуче: двадцять три правильні здогади. Вона прорекла, що Тессі буде Тессі, вона передбачила стать мого брата й дітей усіх своїх приятельок із церкви. Вона не визначала статі лише своїм дітям: проникати в таємниці власного лона вважалося недоброю прикметою. Утім, таємниці моєї матері її не страшили. Ложка загаялася — і почала гойдатися з півночі на південь. Це означало, що я буду хлопцем.

Мама, яка сиділа, широко розвівши ноги, спробувала всміхнутися. Вона не хотіла хлопця. У неї вже був один син. І вона була цілком певна, що тепер народить доньку, вже навіть, не вагаючись, обрала ім'я — Калліопа. Проте бабця вигукнула грецькою: «Хлопець!» — і крик її покотився луною в передпокій та долетів до вітальні, де чоловіки саме сперечалися про політику. І мама, почувши це слово, повторене безліч разів, поступилася власною певністю.

Одначе, коли крик сягнув вух мого батька, той прийшов у кухню повідомити своїй матері, що сьогодні її ложка бреше.

— Звідки ти знаєш? — запитала Дездемона.

Він відповів цілком у дусі своїх ровесників-американців:

— Так каже наука, мам.

Надумавши народити другу дитину — справи в дайнері були успішні, а Розділ Одинадцятий давно вже виріс із пелюшок, — Мільтон і Тессі одностайно вирішили, що хочуть доньку. Розділові Одинадцятому саме виповнилося п'ять років. Днями він знайшов на подвір'ї мертвого птаха та

приніс додому — показати мамі. Він любив стріляти, стукати, трошити й боротися з батьком. У такому чоловічому оточенні Тессі почувалася незатишно та страшилася через десять років стати заручницею автомобільних покришок і гриж. Мама мріяла про дочку-спільницю в протидії цій чоловічій навалі — дочку, яка так само любитиме декоративних песиків і ходитиме з нею дивитися балет на льоду. Навесні 1959 року, коли розмови про моє майбутнє зачаття велися впевнено і невпинно, вона й припустити не могла, що невдовзі жінки тисячами палитимуть власні бюстгальтери. Сама вона носила ліфчики з подушечками, міцні та вогнестійкі. І хай як Тессі любила сина, вона розуміла, що певні речі звірятиме тільки дочці.

Тим часом батько щоранку дорогою на роботу вимріявав гарнесеньке темнооке дівчатко. Воно сиділо поруч у машині — здебільшого на світлофорах — і розпитувало його, терплячого й велемудрого. «Тату, а що це таке?» — «Це? Знак Кадиллака». — «А що таке знак Кадиллака?» — «Ну, колись дуже давно був собі французький дослідник на прізвище Кадиллак. Саме він заснував Детройт. А цей знак — його фамільна печатка, ще з Франції». — «А що таке Франція?» — «Франція — це країна в Європі». — «А що таке Європа?» — «Це такий континент — велика-велика земля, більша за будь-яку країну. Але тепер, лялько, там уже не роблять «кадиллаків». Їх роблять тут, у нашій старенькій добрій Америці». Тоді вмикалося зелене світло — він рушав, але мій прототип не зникав. Їм було так добре разом, і заповзятливий батько вирішив, що спробує втілити свою мрію в життя.

Відтак у вітальні, де чоловіки обговорювали політичні питання, з'явилася нова тема для розмов — швидкість

пересування сперматозоїдів. Постійним заводіякою цих щотижневих дискусій на чорних козетках був Пітер Такіс, для нас — дядько Піт. Довічний парубок, він не мав родини в Америці, тому прикипів до нашої. Щонеділі цей високий сумний чоловік з одутлим червонястим лицем та буйною кучмою волосся приїздив до нас темно-бордовим «б'юїком». Діти його не цікавили. Шанувальник серії «Великих книг»*, яку він перечитав двічі, дядько Піт кохався у філософських роздумах та італійській опері. У царині історії найбільше він цінував праці Едварда Гіббона, у літературі — щоденники мадам де Сталь**. Він любив цитувати думку цієї знаної дотепниці про німецьку мову — буцім та не годиться для усного вжитку, бо коли присудок з'являється аж наприкінці речення, доводиться на нього чекати й урвати співрозмовника неможливо. Дядько Піт хотів бути лікарем, проте «катастрофа» поклала край цьому сподіванню. В Америці він два роки провчився на курсах хіропрактики, а нині мав у Бірмінгемі невеличкий кабінет з людським скелетом, за який досі виплачував позику. Тоді хіропрактики славилися дещо сумнівною репутацією, і до

* «Великі книги західної цивілізації» — серія, уперше видана 1952 року у видавництві «Енциклопедія Британніка», 52-томний збірник найкращих зразків західного письменства. Друге, 60-томне, видання було опубліковано 1990 року.

** Едвард Гіббон (1737–1794) — британський історик і член парламенту. Його фундаментальна шеститомна праця «Історія занепаду та загибелі Римської імперії» нині вважається початком сучасної західноєвропейської історичної науки. Жермена де Сталь (1766–1817) — французька письменниця, принципова противниця Наполеона; господиня паризького салону — центру інтелектуальної та політичної опозиції; авторка теоретичних праць, зокрема «Про вплив пристрастей на щастя людей і народів» (1796) та «Про зв'язок літератури із суспільними віяннями» (1799).

дядька Піта нечасто зверталися з проханням вивільнити кундаліні. Він вправляв шийні хребці, рівняв спину й виготовляв каучукові ортопедичні устілки. А проте з усього товариства, котре збиралося в нас щонеділі, до медицини він був найближчий. Замолоду йому видалили половину шлунка, і тепер він завжди пив пепсі-колу після обіду для стимуляції травлення. Цей безалкогольний напій — глибокодумно заявляв він — названий на честь травного ферменту пепсину, а отже, використовується за прямим призначенням.

Саме ці факти й переконали мого батька довіритися дядькові Піту, коли розмова торкнулася алгоритмів зачаття. Скинувши черевики та поклавши голову на декоративну подушку, під звуки «Мадам Баттерфляй», що тихо линули з батькового стереопрогравача, дядько Піт пояснював, нібито під мікроскопом видно, що сперматозоїди з чоловічими хромосомами рухаються швидше, ніж із жіночими. Це твердження вмить розвеселило гурт рестораторів і кушнівців, який зібрався у вітальні. Батько, однак, прибрав пози «Мислителя» — своєї улюбленої скульптури, мініатюрна копія якої стояла на телефонному столику в протилежному кутку кімнати. Хоч питання й обговорювалося відкрито, у звичній недільно-пообідній атмосфері, та попри зовнішню абстрактність теми, ясно було, що йдеться саме про його сперматозоїди.

Дядько Піт висловився недвозначно: щоб зачати дівчинку, подружжя повинне «здійснити статевий акт за двадцять чотири години до овуляції». Тоді прудкі чоловічі сперматозоїди помчать уперед і загинуть. Жіночі ж, повільніші та надійніші, прибудуть саме вчасно, коли дозріє яйцеклітина.

Батько насилу вмовив маму вдатися до цієї схеми. Двадцятидворічна Тессі Зізмо виходила за Мільтона Стефанідіса незайманою. Їхні заручини, що припали на час Другої світової війни, були геть цнотливі. Мама пишалася тим, що змогла розпалити й умить загасити полум'я батькової жаги, підтримуючи тепло в його жаринках протягом усвітнього катаклізму. Хоча це було й неважко, адже вона лишилася в Детройті, а Мільтон навчався у Військово-морській академії США в Аннаполісі. Понад рік Тессі ставила за нареченого свічки в грецькій церкві, а Мільтон милувався її фотографіями, пришпиленими над ліжком. Він любив знімати Тессі в манері тогочасних кіножурналів — боком, на високих підборах, однією ногою на сходинці — так, щоби видні були чорні панчохи. Мама на тих фотографіях незбагненно піддатлива — наче й немає для неї більшої радості, ніж позувати коханому в уніформі коло ганків та ліхтарних стовпів їхньої бідняцької околиці.

Вона не здавалася аж до капітуляції японців. А потім вони одружилися — і відтоді, як потайки розповів мені брат, кохалися часто та з насолодою. Що ж до дітей у неї були свої міркування. Тессі вірила, буцім плід відчуває, з якою силою любові був зачатий. Тож батькова пропозиція її обурила.

— Мільте, це тобі що, Олімпійські ігри?

— Ми лише теоретизували, — відповів батько.

— Як може дядько Піт знати щось про дітей?

— Прочитав у статті з «Наукового вісника», — сказав Мільтон і задля переконливості додав: — Він його передплачує.

— Слухай, якщо мені заболить спина, я звернуся до дядька Піта. Якщо в мене буде плоскостопість, як у тебе, також піду до нього. І все.

— Але ж їх видно. Під мікроскопом. Чоловічі сперматозоїди швидші.

— І, певно, дурніші.

— Будь ласка, можеш ганити чоловічі сперматозоїди, скільки хочеш. Нам вони однаково не потрібні. Нам потрібен старенький, добрий, повільний і надійний жіночий сперматозоїд.

— Хай так, усе одно це смішно. Мільте, я ж не годинник.

— Мені буде важче, ніж тобі.

— Не хочу нічого про це чути.

— А я думав, ти хочеш доньку.

— Так.

— І в нас є чудовий спосіб її зачати, — сказав мій батько.

Тессі глузувала й віднікувалась. Проте за її сарказмом знати було серйозну моральну засторогу. Втручання в дивовижне таїнство народження здавалося їй несосвітеним зухвальством. Передусім вона просто не вірила, що це можливо. Та навіть коли припустити, що можливо, затівати таке, на її думку, не було варто.

Звісно, оповідач на моєму місці — тоді ще навіть не зачатий — не може бути певен, що каже правду. Я здатен пояснити цю наукову манію, що охопила батька навесні 1959-го, лише загальною вірою в прогрес, яка заразила тоді все суспільство. За два роки до того був запущений космічний супутник. Поліомієліт, який прирікав моїх батьків, коли ті були дітьми, на літне ув'язнення в карантині, був переможений вакциною Солка. Люди ще не знали, що віруси розумніші за них, і вважали, буцімто скоро ті залишаться в минулому. За цієї оптимістичної доби в повоєнній Америці, кінець

якої я ще застав, кожен був ковалем свого щастя, тож і мій батько прагнув запанувати над власною долею.

Кілька днів по тому, як Мільтон поділився своїм задумом із Тессі, він приніс їй подарунок — ювелірну коробочку, перев'язану стрічкою.

— Чого ти? — підозріливо запитала Тессі.

— Тобто?

— Нині не день мого народження, не річниця нашого весілля. То чого ти робиш мені подарунок?

— Хіба для цього потрібна якась особлива нагода? Ну, відкривай.

Тессі непевно скривила губу. Утім, важко не спокуситися, тримаючи в руках ювелірну коробочку. Врешті-решт вона розв'язала стрічку та зазирнула всередину.

На чорному оксамиті лежав термометр.

— Термометр? — здивувалася мама.

— Це не звичайний термометр, — сказав Мільтон. — Я три аптеки обійшов, доки знайшов його.

— Ексклюзивна модель?

— Так, — відповів Мільтон. — Базальний термометр. Вимірює температуру з точністю до однієї десятої градуса. — Він підняв брови. — Звичайні термометри фіксують одну п'яту градуса, а цей — десяту. Спробуй. Його треба класти в рот.

— У мене немає гарячки, — заперечила Тессі.

— Та про гарячку і не йдеться. Ним вимірюють базальну температуру. Він набагато правдивіший і точніший за звичайний термометр.

— Наступного разу купи намисто.

— Тесс, твоя температура постійно змінюється, — не вгавав Мільтон. — Ти, може, і не помічаєш, але це правда.

Ти перебуваєш у постійному русі. Наприклад, — він несміливо кахикнув, — у тебе овуляція. Тоді температура підвищується, зазвичай на шість десятих градуса. Отже, — натхненно вів далі батько, не зважаючи на похмуре обличчя дружини, — якщо ми вдамося до тієї схеми, про яку говорили днями... тоді... ну... спочатку треба визначити твою базальну температуру. Може, там і не буде тридцяти семи й двох. У всіх воно трохи по-різному. Це мені теж розказав дядько Піт. А коли визначиш, треба простежити, щоб вона зросла на шість десятих градуса. І тоді, якщо ми надумаємо... ну, ти розумієш... тоді треба йти і змішувати коктейль.

Мама нічого не відповіла. Поклала термометр у коробочку, закрила її та віддала чоловікові.

— Добре, — сказав він. — Як хочеш. Зробимо ще одного хлопця. Номер два. Якщо така твоя воля — хай так і буде.

— Зараз я вже не певна, чи буде в нас узагалі друга дитина, — озвалася мама.

Тим часом я чекав своєї черги у вестибюлі життя. Ось батькові очі померхли — він сидить і тоскно дивиться на термометр. Мама підводиться з канапи; поклавши руку на чоло, рушає до сходів, і ймовірність моєї появи на світ дедалі меншає. Батько обходить усі кімнати, гасить світло, замикає двері. Іде нагору сходами; у мене знову з'являється надія. От вона — ідеальна мить, щоб народитися саме таким, яким я є. Ще година — і набір генів буде зовсім інший. До мого зачаття лишається кілька тижнів, проте повільна взаємодія між батьками вже почалася. У горішньому передпокої світить лампа у формі Акрополя — дарунок Джекі Гелес, власниці сувенірної крамниці. Батько входить у спальню;

мама за туалетним столиком. Двома пальцями втирає крем в обличчя, промокає серветкою. Якби він сказав однісіньке ніжне слово, вона простила б йому й тієї ночі зачала б не мене, а когось іншого. Незліченні ймовірні нові особистості юрмляться на порозі, і я поміж них — але ні в кого немає гарантованого вхідного квитка. Поволі спливають години, планети на небесах кружляють звичними орбітами, незмінна й погода — а мама, яка боїться гроз, напевне пригорнулася б до батька, якби тієї ночі дощило. Але ні, небо вперто лишається ясным, а мої батьки — непоступливими. Світло в спальні згасає. Вони лежать по різні боки ліжка. Нарешті мама каже: «Добраніч», — а батько: «До завтра». І все, що передувало моїй появі, стає на свої місця, мов за планом. Можливо, тому я тепер так часто про це замислююся.

Наступної неділі мама пішла до церкви з моїм братом та Дездемоною. Батько ніколи з ними не ходив, він відступився від віри ще у восьмирічному віці — через надмірні ціни на офірні свічки. Дід же волів присвячувати ранки перекладам «відновлених» віршів Сапфо новогрецькою мовою. Незважаючи на регулярні інсульти, наступні сім років він пропрацював за невеличким письмовим столом, складаючи легендарні фрагменти в єдину мозаїку, додаючи там строфу, тут коду*, переплітаючи їх між собою анапестами та ямбами. А вечорами він слухав свою бордельну музику й курив кальян.

* Кода — додатковий віршовий рядок у канзоні, сонеті, рондо та інших канонічних строфах; а також прикінцева частина художнього твору, що узагальнює його зміст.

Грецька церква Успіння Пресвятої Богородиці 1959 року стояла на Шарлевуа. Там мене охрестили менш ніж рік по тому, там мене навернули на православну віру. Церква Успіння, де священники, відряджені Константинопольською патріархією, зазвичай змінювалися щопівроку: пишнороді й пихаті від усвідомлення своєї влади, у розкішних ризах, відповідних їхньому санові, вони прибували в Детройт, але вже невдовзі втомлювалися від постійної гризні поміж пастви, від закидів у їхній бік, від потреби розборонювати парафіян, які раз у раз поводилися в церкві, мов уболівальники на стадіоні, а передовсім від того, що мусили кожну службу правити двічі — грецькою та англійською мовами. Церква Успіння, де кавування повнилося духовністю, де фундамент був хисткий, а дах протікав, де відбувалися жалюгідні національні святкування та уроки катехізису, під час яких наш православний спадок ледь животів у нас, а відтак гинув у численній діаспорі. Тессі зі свекрухою та сином ішла центральним проходом попри таці з піском для офірних свічок. Угорі, немов надувний поплавець на параді з нагоди Дня Подяки, Христос Уседержитель, виписаний під склепінням, заповнював собою весь церковний простір. На відміну від страждених земних Ісусів, зображених на стінах поруч із парафіянами, цей був очевидно нетутешній — усемогутній володар небесного життя. Він простягав руки до апостолів над вітарем, що тримали чотири сувої з овечої шкіри із записаними на них Євангеліями — і мама, яка з дитинства марно намагалася повірити в Бога, звела до нього погляд, шукаючи розради й настанови.

Очі Христа Вседержителя сяйнули в тьмяному світлі. Душа Тессі линула до них. Очі Спасителя мерехтіли крізь фіміам, мов телеекрани, що транслюють недавні події.

Спершу в них майнула Дездемона, яка тиждень тому напучувала невістку. «Тессі, для чого тобі ще діти?» — запитувала вона з удаваною безтурботністю та нахилилася, щоб зиркнути в духовку й приховати тривогу — тривогу, для якої впродовж наступних шістнадцяти років не було жодних підстав чи пояснень. Дездемона махнула рукою, відганяючи мару з-перед очей: «Що більше дітей, то більше клопоту...».

Потім наш старенький сімейний лікар Філобозян виніс вердикт, підкріплений допотопним дипломом: «Дурниця. Чоловічі сперматозоїди швидші? Слухайте. Першим їх розглянув під мікроскопом іще Левенгук¹. І знаєте, кого вони йому нагадали? Червів».

І знову Дездемона — править уже інше: «Хто буде, краще знати Богові, а не вам...».

Отак протягом нескінченної служби сцени змінювали одна одну перед маминим внутрішнім зором. Паства підводилася й сідала. На передній лаві вовтузилися мої кузени: Сократ, Платон, Арістотель і Клеопатра. Отець Майк виходив з-за іконостаса, вимахуючи кадиллом. Мама намагалася проказати молитву, та марно — вона й без того насилу дотягла до кавування.

З ніжного дванадцятирічного віку мама була неспроможна почати день без щонайменше двох чашок міцної гіркої кави, чорної мов смола, яку навчилася пити в капітанів буксирних суден і джэнджикуватих молодиків, що юрмилися в пансіоні, де вона виросла. Півтораметровою на зріст

Антоні ван Левенгук (1632–1723) — голландський натураліст, основоположник наукової мікроскопії, уперше в історії дослідив мікроскопічну будову різних форм живих організмів.

старшокласницею вона ходила з далеkobійниками в їдальню на розі, щоб випити кави перед уроками, і доки вони розглядали її підліткові форми, Тессі закінчувала завдання з основ цивільного права. От і тепер, після служби, вона звеліла Розділові Одинадцятому іти бавитися з іншими дітьми, доки сама відживиться чашечкою кави.

Вона пила вже другу чашку, коли тихий і жіночний голос прошепотів їй просто у вухо: «Доброго ранку, Тессі». То виявився її свояк, отець Майк Антоніу.

— Привіт, отче Майку. Чудова була служба, — сказала Тессі й умить пошкодувала про ці слова. Отець Майк був дияконом у грецькій церкві Успіння. Коли попередній священник відбув назад у Афіни, не провівши й трьох місяців у Детройті, родина сподівалася, що саме Майк посяде його місце, але те врешті-решт дісталось іншому іноземцю, отцеві Грегоріосу. І тітка Зо, яка не марнувала жодної нагоди понарікати на власний шлюб, театральнo зітхнула за обідом: «Мій — вічно задніх пасе».

Хвалячи службу, мама не мала на думці отця Грегоріоса. Делікатну ситуацію ускладнювало ще й те, що колись давно Тессі та Майкл Антоніу були заручені. Зрештою ж вона стала дружиною Мільтона, а Майкл побрався з його сестрою. Тессі прийшла лишень випити кави й очуняти — натомість зіпсувала собі день.

Утім, отець Майк мовби й не звернув уваги на її відповідь. Він стояв, усміхаючись і ніжно поглядаючи на густе шумовиння своєї довгої бороди. Його, добросердого й лагідного чоловіка, любили місцеві вдови — товклися довкола нього, пригощали домашнім печивом і купалися в його благодаті. Почасти джерелом цієї благодаті було цілковите вдоволення отця власним зростом, що становив якийсь метр

шістдесят. Це додавало погідності його образіві, начеб отець Майк сам, добровільно пристав на маленький зріст. Він давно пробачив Тессі, що покинула його, та все ж у повітрі між ними завжди знати було щось чужорідне, мов часточки тальку, котрі де-не-де випурхували з-під його колоратки.

— Як там у вас удома, Тессі? — з усмішкою запитав отець Майк, обережно притримуючи чашку кави та блюдце.

Мама, звісно, усвідомлювала, що отець Майк, частий недільний гість у нашому домі, знає все про затію з термометром. Глянувши йому в очі, вона завважила блазенську тїнь.

— Ти ж до нас сьогодні прийдеш, — безтурботно відповіла вона. — Сам побачиш.

— Не дочекаюся, — сказав отець Майк. — У вас завжди ведуться такі цікаві бесіди.

Тессі знову поглянула в очі отцеві Майку, але тепер вони сяяли щирою теплотою. А тоді дещо цілком відвернуло її увагу від нього.

У протилежному кінці кімнати Розділ Одинадцятий заліз на стілець і тягнувся рукою до великого кавника. Він хотів налити собі кави, проте, відкрутивши краник і наповнивши чашку, не зміг його закрити. Кава розтеклася по столу й облила дівчинку, яка стояла поруч. Та відскочила і мовчки роззявила рот. Мама кинулася до неї та потягла в жіночу вбиральню.

Ніхто не пам'ятав її імені. Дівчинка не належала до постійної пастви; навіть грекинею не була. Окрім того дня, в церкві більше й не з'являлася — наче існувала тільки для того, щоб мама нарешті змінила думку. У вбиральні дівчинка стояла, відтягнувши від тіла блузку, що парувала гарячою кавою. Тессі принесла мокрий рушник.

— Дитино, як ти? Не попеклася?

— От розбишака малий, — сказала дівчинка.

— Та вже ж. Як полізе кудись...

— Хлопці дуже свавільні.

— Які слова ти знаєш, — усміхнулася Тессі.

Обличчя дівчинки теж засяяло широкою усмішкою.

— «Свавільний» — моє улюблене слово. Мій брат свавільний. Минулого місяця я любила слово «помпезний». Але його рідко вдається вжити. Коли подумати, мало на світі помпезного.

— Це правда, — засміялася Тессі. — А свавільне повсюди.

— Цілком з вами згодна, — притакнула дівчинка.

Минуло два тижні; настав Великдень 1959 року. Релігійне підпорядкування юліанському календарю знову відокремило нас від сусідів. Два тижні тому брат спостерігав, як місцеві дітиська вишукують крашанки по кущах, як його друзі їдять шоколадних зайців і закидають жмені желейних цукерок у свої каріозні роти, і, стоячи коло вікна, понад усе хотів вірити в американського Бога, який воскрес тоді, коли слід. Самому Розділові Одинадцятому щойно вчора дозволили пофарбувати крашанки, і то в однісінький колір — червоний. Червоні крашанки мерехтіли по всьому домі в дедалі довших променях страсного сонцестояння. Червоні крашанки громадилися в мисках на обідньому столі. Вони висіли в плетених мішечках на лиштвах, тлумилися на полицях каміна і запікалися в хрестоподібних *цурекі**.

* Цурекі — традиційний грецький великодній хліб; випікається зазвичай у формі круглої або хрестоподібної плетінки.

Аж ось нарешті пообіддя, надходить вечір. Брат усміхається. Настає та частина грецького Великодня, якої не порівняти ані з гонитвою між куців, ані з желейними цукерками.

Битва крашанок. Усі сидять за столом. Закусивши губу, Розділ Одинадцятий вибирає крашанку з миски, оглядає, кладе назад. Бере іншу. «Оця наче добра, — каже Мільтон, беручи й собі одненьку. — Бронемашина». Мільтон підносить крашанку. Розділ Одинадцятий готується до нападу. Раптом мама кладе руку батькові на плече.

— Тессі, зажди хвилинку. У нас тут змагання.

Мама торсає його сильніше.

— Що таке?

— Температура, — вона ненадвого замовкає. — Зросла на шість десятих.

Отже, вона користувалася термометром. Батько вражений.

— Зараз? — шепоче він. — Господи, Тессі, ти впевнена?

— Ні. Але ти велів мені стежити за температурою, і ось вона зросла на шість десятих градусів. — Вона понижує голос і додає: — І вже минуло тринадцять днів після мого... ну, ти розумієш.

— Тату... та-а-ату... — канючить Розділ Одинадцятий.

— Тайм-аут, — каже Мільтон і кладе крашанку в попільницю. — Це моя. Нікому не чіпати, доки я не повернуся.

А потім батьки «здійснюють акт» нагорі у своїй спальні. Природна дитяча сором'язливість вадить мені уявити деталі цієї сцени. Хіба що одну. Вивергнувши себе до останку в мамине лоно, батько каже: «Тепер мусить вийти». Він має рацію. У травні Тессі виявляє, що вагітна, і розпочинається чекання.

За шість тижнів я мав очі та вуха. За сім — ніздрі й навіть губи. Тоді ж почали формуватися статеві органи. Зародкові гормони, приймаючи хромосомні сигнали, заблокували мюллерів канал і спонукали до розвитку вольфову протоку. Двадцять три пари хромосом поєдналися й переплелися, крутячись, мов колесо рулетки, а тим часом дідो поклав руку на мамин живіт і промовив: «Ото ви щасливчики!». Ставши струнко, полк моїх генів чітко виконує всі накази. Тільки два перекинчики — чи то революціонери, це вже як сприймати — завчасно ховаються в хромосомі номер п'ять. Вони поглинають фермент, який перешкоджає виробленню певного гормону, і неабияк ускладнюють моє подальше життя.

Чоловіки у вітальні перестали розмовляти про політику, натомість почали битися об заклад, хто ж буде в Мільта — син чи дочка. Батько був непохитний. Через добу після акту мамина температура зросла ще на дві десяті градусів, підтверджуючи овуляцію. На ту пору чоловічі сперматозоїди були вже виснажені; жіночі ж, повільні, мов черепахи, вигравали перегони. (Саме тоді Тессі вручила Мільтонові термометр і сказала, що більше не хоче бачити цей прилад.)

А потім настав день, коли Дездемона гойдала ложку над маминим черевом. Ультразвуку тоді ще не винайшли: доводилося користуватися підручними засобами. Дездемона сіла навпочіпки. Кухня стихла. Жінки кусали губи, чекали, пильнували. Спершу ложка зовсім не рухалася. Дездемона рука здригнулася; за кілька довгих секунд тітка Ліна нарешті вгамувала трем. Ложка крутнулася, я копнув маму зсередини, вона зойкнула. А відтак, поволі, мовби корячись невідчутному вітру, ложка почала розгойдуватися — спершу помалу, по колу, потім дедалі сильніше, вже описуючи

еліптичну траєкторію, а тоді нарешті почала хитатися по прямій, від печі до лави; іншими словами — з півночі на південь.

— *Корос!* — крикнула Дездемона, і кухня сповнилася її вигуком: *«Корос, корос!»*.

— Двадцять три рази вгадала — час уже й помилитися, — сказав уночі мій батько. — Сьогодні правда за мною. Я переконаний.

— Хай буде син, — відповіла на це мама. — Я згодна. Аби народилося здоровеньке, з десятьма пальчиками на ручках і ніжках.

— «Народилося»? Жінко, ти кажеш про мою дочку!

Я народився за тиждень після Нового року, восьмого січня 1960-го. «Ага!» — кричав у приймальному відділенні батько, набравши собі сигарет із рожевими стрічками*. Я виявився дівчинкою. Сорок вісім сантиметрів, три кілограми й двісті грамів.

Того самого восьмого січня дід пережив перший із тринадцяти інсультів. Батьки, кваплячись у лікарню, розбудили його, і він вибрався з ліжка та посунув униз, на кухню — зробити собі чашку кави. Через годину Дездемона знайшла його там на підлозі. І хоч його розумові здібності не постраждали, однак того ранку, коли я вперше подав голос, мій дід онімів. На думку Дездемони, діда підкосило саме тієї миті, коли він, допивши каву, перевернув чашку, щоб поворожити на гуці.

* Продукцію, позначену рожевими стрічками, у США випускають компанії в рамках інформування населення про рак грудей.

Дізнавшись про мою статтю, дядько Піт відмовився приймати вітання. Ніяких чарів. «Крім того, — шкірився він, — усе це Мільтова заслуга». Дездемона супилася. Її американський син мав рацію — і ця поразка ще більше віддалила її від країни, в якій вона й дотепер намагалася жити, попри відстань завдовжки тридцять п'ять років і понад шість тисяч кілометрів. Моє народження поклало край її пророцтвам і стало початком довгого болісного вмирання її чоловіка. Скринька на шовкопрядів іще не раз опинялась у бабці в руках, та срібна ложка щезла з-поміж реліквій, які там зберігалися.

Мене витягли на білий світ, лягнули, обмили водою, загорнули в ковдру й поклали в бокс, разом із шістьма іншими немовлятами — чотирма хлопчиками та двома дівчатками, стать яких, на відміну від моєї, визначили безпомилково. І хоча це неможливо, та я пам'ятаю, як довколишня темрява поволі замерхтіла іскрами.

Хтось увімкнув мені зір.

СВАТАННЯ

Коли про цю історію дізнаються, я, очевидно, стану найвідомішим гермафродитом у світі. Хоча я не перший. Була така собі Алексіна Барбен — навчалася в жіночому пансіоні у Франції, а тоді стала Авелем. По ній лишилась автобіографія, яку Мішель Фуко відшукав у архівах французького департаменту громадського здоров'я. (Мемуари, які вона закінчила невдовзі перед самогубством, такі вбогі на подробиці, що саме вони спонукали мене написати власну сповідь.) Готтліб Гьоттліх, народжений 1798-го, до тридцяти трьох років жив під іменем Марі-Розіни, доки одного дня мусив звернутися до лікаря з болем у животі. Лікар підозрював грижу, а виявив неопущені яєчка. Відтоді Марі перевбралася в чоловічий одяг, узяла собі ім'я Готтліб і рушила в прибуткову подорож Європою, показуючись усляким медичним світилам.

Мій випадок, на думку лікарів, іще цікавіший за Готтлібів. Через вплив зародкових гормонів на гістологію та біохімію мозку в мене розвинулася чоловіча свідомість — але виховали мене дівчиною. Якби хто надумав дослідити співвідношення вроджених та набутих статевих функцій, то він

не знайшов би прикладу, кращого за мене. Зо три десятки років тому в клініці доктор Люс піддав мене цілій лавині різноманітних тестів. Я пройшов тест Бентона на зорову пам'ять і гештальт-тест Бендера на зорову моторику. Мені виміряли вербальний коефіцієнт інтелекту і ще багато чого іншого. Люс навіть аналізував стиль моїх творів, з'ясовуючи, властива мені лінійна чоловіча манера письма чи циклічна жіноча.

Утім, я знаю напевно: попри мою андрогінну свідомість, історія, яку я розповім, містить певний елемент суто жіночої циклічності. Як і будь-яка історія, пов'язана з генетикою. Я — остання частина довгого складнопідрядного речення, а почалося це речення багато років тому та іншою мовою — отже, щоб дістатися до кінця, тобто до моєї появи на світ, його треба прочитати від початку.

А для цього я відмотаю плівку назад від миті свого народження: ось із мене злітає рожева ковдра, перекидається бокс, до мене знову приростає пуповина, я кричу й мене тягне в материне міжніжжя. Ось Тессі знову розбухла. Відмотую ще трохи назад — і завмирає срібна ложка, а термометр вкладається на оксамитову подушечку. Супутник вертається до ракетної установки, що його запустила, і в світі знову владарює поліомієліт. Ось батько, двадцятилітній кларнетист, награв по телефону Арті Шоу, а ось він у церкві — восьмирічний, обурений цінами на офірні свічки. Ось 1931 рік; дід отримує в касі свій перший американський долар. Ось нас іще немає в Сполучених Штатах: ми пливемо через Атлантику; саундтрек так дивно звучить у зворотному відтворенні.

З'являється пароплав; на палубі смішно гойдається шлюпка, потім падає кормою вперед — і ось ми знову на

суходолі; змінюється напрямок перемотування, фільм розпочинається спочатку...

Наприкінці літа 1922 року моя бабця Дездемона Стефанідіс віщувала не народження, але смерті — і передусім власну. Вона працювала в шовковичні на високому схилі Олімпу в Малій Азії, аж раптом її серце, без жодних на те причин, пропустило удар. Дездемона явно відчула, як воно зупинилося й зібгалося в клубочок. Потім вона випросталася, і серце закалатало так шалено, мов хотіло вистрибнути з грудей. Вона розгублено скрикнула, і двадцять тисяч шовкопрядів, чутливих до людських емоцій, враз припинили сукати кокони. Бабця скося оглянула себе в тьмяному світлі й завважила, що туніка її тріпоче. Усвідомивши в собі докорінну зміну, вона негайно обернулася на ту, ким залишалася аж до смерті: на хвору людину, ув'язнену в здоровому тілі. Нездатна повірити у власну витривалість, попри те, що серцебиття її вже втишилося, вона вийшла з шовковичні — востаннє глянути на світ, який покинула, однак, п'ятдесят вісім років по тому.

Вигляд його приголомшував. За триста метрів унизу, наче дошка для нардів серед зеленої повстяної долини, лежала колишня османська столиця, Бурса. Рубіни черепичних дахів тонули в діамантових розсипах побілених стін. Яскравими скалками там і тут видніли гробниці султанів. Тоді, 1922 року, вулиці були ще не запружені автомобільним рухом, а соснові ліси на узгір'ях — не посмутовані трасами лижних підйомників. Металургійні й текстильні заводи ще не оточили міста; повітря ще не просякнуло смогом. Бурса ще здавалася — принаймні з трьохсотметрової

висоти — такою ж, якою була впродовж минулих шести століть: священним містом, османським некрополем, центром шовкової торгівлі; її покалічені вулиці квітчалися мінаретами й кипарисами. Кахлі Зеленої мечеті з часом набули блакитного відтінку, та це їй тільки личило. І все ж Дездемона Стефанідіс, стежачи з висоти за великою партією в нарді, побачила те, що минуло повз увагу гравців.

Психоаналіз міг би витлумачити бабчин серцевий трепет як вияв горя. Батьки її були мертві — убиті в нещодавній війні з турками. Грецька армія за сприяння Союзних держав 1919 року вдерлася на захід Туреччини, заявивши свої права на одвічну грецьку територію в Малій Азії. Після років самотнього життя на Олімпі жителі Віфінії, села, де народилася й виросла моя бабця, знайшли порятуюнок у Великій Ідеї — мрії про Величну Грецію. Нині грецькі війська окупували Бурсу, над колишнім османським палацом ярів грецький прапор. Турки під проводом Мустафи Кемаля відступили на схід, до Ангори*. Уперше в житті греки Малої Азії звільнилися з-під турецького гніту. Ніхто більше не забороняв гяурам — «невірним псам» — носити яскравий одяг, їздити верхи й користуватися сідлами. У село більше не навідувалися турецькі чиновники, як то відбувалося протягом минулих століть, щоб забрати найсильніших грецьких юнаків у яничари. І нині селяни, везучи шовк на продаж у Бурсу, почувалися вільними греками у вільному грецькому місті.

Але Дездемона, будучи в жалобі за батьками, досі жила минулим. Тож вона стояла, оглядаючи місто зі схилу гори,

* Ангора — колишня назва міста Анкара, що протягом 1919–1923 рр. було центром турецького національно-визвольного руху.

і почувалася ошуканою, бо неспроможна була радіти, як інші. Багато років по тому, уже вдовою, понад десятиліття прикутою до ліжка, де вона життєлюбно старалася вмерти, бабця нарешті збагнула, що ці два міжвоєнні роки, з якими її тепер розділяло півстоліття, були найкращі в житті; та всі її знайомі доти вже покинули цей світ, і звірити щойно дозрілу думку вона могла хіба що телевізору.

Майже годину Дездемона намагалася відігнати лихе передчуття працею в шовковичні. Вийшла крізь задні двері будинку, минула духмяний виноградник, пройшлася терасованим подвір'ям і ввійшла в низеньку хатину попід солом'яним дахом. Ядучий запах личинок її не дратував. Шовковичня була бабциною особистою смердючою оазою. Під стелею висіли тувові гілки, обліплені м'якими білими шовкопрядами. Дездемона дивилася, як вони сукають кокони, похитуючи голівками, наче в такт музиці, — дивилася й забувала про світ за порогом, про його зміни та здригання, про нові страшні мелодії, готові зазвучати щомиті. Натомість вона почула голос своєї матері Єфросинії Стефанідіс, яка багато років тому в цій самій хатині освічувала дочку в галузі шовкопрядіння. «Доброго шовку не матимеш, коли сама нечиста, — напучувала мати. — Личинки все відчувають. За їхнім шовком знати, що ти замислила...» Тоді Єфросинія наводила приклади: «Ота Марія Пулос, вона перед кожним готова сорочку задерти. А бачила її кокони? По плямі від кожного любовника. Глянь наступного разу». У свої одинадцять-дванадцять років Дездемона беззастережно вірила почутому, та й тепер, у двадцять один, не могла так просто зректися материних настанов і оглядала сузір'я коконів, вишукуючи ознаки власних нечестивих сновидінь; проте не тільки їх, бо ж мати казала, що шовкопряди

відчувають і соціальні безчинства. Після кожної різанини навіть у селах за вісімдесят кілометрів від Віфінії нитки шовкопрядів багрянелися кров'ю. «Я сама бачила — текло, наче зі стіп Христа розіп'ятого», — розповідала Єфросинія, і багато років по тому дочка її мружилася в тьмяному світлі, видивляючись, чи не почервоніли кокони. Витягла деко й потрусила ним, витягла друге, і саме тієї миті відчула, як зупинилося серце, як зібгалося в клубочок і почало навіже-но битися об ребра. Дездемона впустила деко, побачила, як тріпоче туніка, і зрозуміла, що серце її діє на власний розсуд, що вона його не контролює, як і будь-що інше.

Тоді моя бабуся, долаючи напад першої зі своїх уявних хвороб, вийшла поглянути на Бурсу, мов сподівалася знайти видиме підтвердження свого невидимого страху. А потім звук його вихопився з будинку — то заспівав її брат Елефтеріос. Лефті.

«На світанні, на смерканні — ой невесело нам», — бездумно виводив він каліченою англійською, поки стояв перед дзеркалом у спальні, власне, як завжди о цій порі, й допасовував новий целулоїдний комірець до нової білої сорочки, рясно хлюпав на долоню бріолін з ароматом лайма та втирав його у свіжу стрижку а-ля Валентино. «І відтоді, і понині — ой невесело нам», — співав Елефтеріос. Слова для нього нічогісінько не означали — важлива була лише мелодія. Вона втілювала фривольність джазової доби, коктейлів із джином, дівчат, що торгували сигаретами, змушувала хвацько зализувати нову стрижку назад... Сестра ж ізнадвору слухала його спів із цілком протилежними почуттями. Їй уявлялися сумнівні бари в місті, куди вчащав її брат, кубла, де курили гашиш і виконували ребетіко й американські мелодії, що під них виспівували пропащі жінки... Тим часом Лефті вдягнув

новий смугастий костюм, уклав у нагрудну кишеню червону хустину, що пасувала йому до краватки; а Дездемони залоскотало всередині, надто в шлунку, де вже знялася дивна суміш почуттів: гніву, смутку й іще чогось незбагненного, і саме воно боліло найдужче. «За кімнату не сплатили, та й машини в нас нема», — зважливо видихав Лефті солодкавим тенором, що згодом дістався мені у спадок; а Дездемона знову почула материн голос — останні слова Єфросинії Стефанідіс, промовлені за мить до смерті від вогнепального поранення: «Гляди Лефті. Обіцяй напитати йому добру жінку!» — і власний голос, заплаканий: «Обіцяю! Я обіцяю!». Усе це зринуло їй у пам'яті, доки вона верталася в дім. Крізь невеличку кухоньку, де готувала обід на одну персону, вона подалася просто до їхньої з братом спальні. «Ані цента, моє серце... — досі співав Елефтеріос, розчісуючи волосся й поправляючи манжети, — ой невесело... — він підвів очі й побачив сестру, — нам», — завершив піанісимо й умовк.

На мить у дзеркалі відобразилися обидва обличчя. Моя бабця у двадцять один, ще без недоладної штучної щелепи та вигаданої немочі, була нівроку красунею. Довге волосся вона заплітала в коси — не тоненькі дівчачі, а зрілі жіночі, дужі від природи, схожі на бобровий хвіст — приколювала їх шпильками та ховала під хустку. Роки, сезони, сонце, дощі й вітри вплелися їй у коси та падали на стан, коли вона розпускала їх увечері перед сном. Нині коси були перев'язані чорними шовковими стрічками, що робили їх іще статечнішими для тих небагатьох щасливців, яким випадало їх побачити. А на загальний огляд виставлене було тільки бліде, мов віск, обличчя Дездемони з велетенськими сумними очима. Відлуння заздрості, яка досі гризе колишнє плоскогруде дівчисько в мені, змушує визнати ще й розкішну бабцину

фігуру, що була для неї джерелом постійної ніяковості. Тіло її заявляло про себе щоразу всупереч її бажанню. Жіночні вигини порушували кордони тісного тьмяного одягу, коли Дездемона вклякала в церкві, тріпала килимки на подвір'ї чи збирала персики. Та попри витівки тіла, її обрамлений хусткою вид здавався відстороненим, нетутешнім, мовби її обурювало зухвальство власних грудей і стегон.

Елефтеріос був вищий і худіший. На тогочасних фотографіях він нагадує котрогось зі своїх кримінальних ідолів — злодіїв з тоненькими вусиками, картярів, що роїлися в прибережних барах Афін і Константинополя. Гачкуватий ніс і далекозорі очі уподібнювали його до яструба. Та коли він усміхався, погляд його теплішав, і ставало зрозуміло, що Лефті — аж ніяк не гангстер, а всього-на-всього розпещений книголюб-синочок вчасно спочилих батьків.

Однак того літнього пообіддя 1922 року Дездемона не дивилася на братове обличчя. Вона уважно оглядала його прилизане волосся, піджак, смугасті штани, ніяк не второпавши, що ж із ним таке сталося за кілька минулих місяців.

Лефті був на рік молодший за Дездемону, і вона часто думала, як спромоглася прожити без нього аж цілих двадцять місяців. Скільки пам'ять сягала, він завжди був по інший бік ковдри з козячої шерсті, що розділяла їхню кімнату. З-поза цієї імпровізованої завіси він улаштовував їй театр тіней — руки його оберталися на хитромудрого горбаня Карагіозиса*, який щоразу пошивав турків у дурні.

* Карагіозис — головний персонаж однойменного традиційного новогрецького театру тіней — бідний грек, який хитрощами добуває гроші на прожиття своєї родини, наприкінці кожної оповідки дістаючи нагороду або покарання від візира за свої витівки. Забава, по суті, є еллінізованим варіантом турецького тіньового театру карагьоз.

У темряві спальні Лефті вигадував і співав їй пісень, а тепер Дездемона сердилася ще й на те, що ці нові американські мелодії він мутикав лише сам собі. Вона любила його так, як лише горянка-сестра може любити брата: він був її єдиною розрадою, найкращим другом і повірником; вони разом відшукували короткі шляхи та печери відлюдників. У дитинстві вона так прив'язувалася до нього, аж деколи забувала, що вони — двоє різних людей. Вони любили дряпатися гірськими насипами, вдаючи двоголове й чотириноге чудовисько. Вечорами Дездемона звикла бачити їхню сіамську тінь на білій вапняній стіні дому, і тепер, коли споглядала власний самотній обрис, почувалася розтятою навпіл.

Усе змінилося з настанням мирних часів. Лефті щедро користався перевагами нової свободи. Минулого місяця він аж сімнадцять разів спускався в Бурсу. Тричі ночував у заїзді «Кокон» навпроти мечеті султана Орхана*. Одного ранку він вийшов із дому в евзонських** черевиках, підколінках, бриджах, туніці й жилеті, а наступного вечора повернувся в смугастому костюмі та шовковому шарфі, підбитому під комір, наче в оперного співака, і з чорним капелюхом-габіком на голові. Були й інші зміни. Він почав вивчати французьку за

* Орхан I Газі (1281–1362) — другий правитель Османської держави (протягом 1326–1362 рр.), син Османа I. Здійснив перші турецькі завоювання в Європі, реорганізував армію (зокрема запровадив піхотний корпус яничарів) та фінансову систему держави, заснував у Бурсі політичну й культурну столицю тодішньої Туреччини. Його правління ознаменувало собою крах Візантійської імперії та посилення влади султанату. Похований у Бурсі.

** Евзони — елітний підрозділ піхоти грецької армії, сформований у XIX ст. під час грецької війни за незалежність. До складу евзонів набирали переважно горян. Нині виконують обов'язки почесної варти грецького парламенту та Президентського палацу.

невеличким розмовником у фіолетовій палітурці, виробив собі показні жести: іноді запихав руки в кишені та дзенькав монетами, іноді театральню скидав капелюха. Перучи одяг, Дездемона знаходила в братових кишенях клапті паперу, помережані цифрами. Його вбрання пахло мускусом, димом і вряди-годи чимось солодким.

Нині дзеркало вже не могло приховати їхнього дедалі більшого відчуження. Уся бабцина постать захмарилася передчуттям великої сварки, вона дивилася на свого брата, який іще донедавна був її тінню, і відчувала невідворотну втрату.

— Куди це ти так вирядився?

— А ти як гадаєш? На Коза-хан*. Кокони продаватиму.

— Ти вже ходив учора.

— То якраз же сезон.

Лефті зачесав волосся черепаховим гребенем праворуч і намастив бріоліном вихрик, що відмовлявся лежати рівно.

Дездемона підійшла ближче. Узяла тюбик із бріоліном, понюхала. Ні, братів одяг пахнув не так.

— Що ще ти там робиш?

— Нічого.

— Нащо тоді залишаєшся на ніч?

— Шлях неблизький. Поки туди дістануся — пізно вже.

— Що ти куриш по тих своїх барах?

— Що є в кальяні, те й курю. Нечемно таке питати.

— Якби мама з татом знали, що ти куриш і напиваєшся... — Дездемона затнулася.

— Ну вони вже ніяк не довідаються, — відповів Лефті. — І нічого мені не буде. — Утім, його безтурботний тон звучав

* Коза-хан — шовковий ринок у Бурсі. Зберігся й діє дотепер.

непереконливо. Лефті вдавав, що оговтався після загибелі батьків, проте Дездемона бачила глибше. Вона посміхнулася й витягнула вперед руку, стиснуту в кулак. Лефті відтворив її жест автоматично, все ще милуючись собою в дзеркалі. Удвох вони проголосили: «Камінь, ножиці, папір...».

— Камінь розбиває ножиці. Мое зверху, — заявила Дездемона. — Я слухаю.

— Що?

— Що там такого цікавого, в тій Бурсі?

Лефті перечесав волосся наперед, а потім вклав ліворуч. Оглянув себе з обох боків і запитав:

— Як краще? Праворуч? Ліворуч?

— Покажи, — Дездемона ледь чутно торкнулася братової голови і розкуйовдила зачіску.

— Гей!

— Чого тобі треба в Бурсі?

— Відчепися.

— Розкажуй!

— Розказати тобі? — Лефті урвався терпець. — А ти як думаєш? — Насилу тамуючи злість, він вимовив: — Мені потрібна жінка.

Дездемона схопилася за живіт, притисла руки до грудей, ошелешено відступила на два кроки і поглянула на брата цілком по-новому. Їй і на думку не спадало, що Лефті, її брата, з яким вона все життя спала поруч і мала спільні риси обличчя, може посісти таке бажання. Попри фізичну зрілість, власне тіло досі здавалося їй чужим. Ночами вона незрідка бачила, як брат міцно й люто обхоплював уві сні свій мотузяний матрац. А в дитинстві часом заставала його в шовковичні, коли він безневинно терся об дерев'яну підпірку. Та їй до всього того було байдуже. «Що це ти

робиш?» — якось поцікавилася вона. Лефті, якому було тоді вісім чи дев'ять років, совався, обхопивши підпірку руками й коліньми. Він рішучо й упевнено відповів: «Хочу відчутти це». — «Що відчутти?» — «Це, — хекав і совався він. — Ну, знаєш...»

Вона не знала. То було ще задовго до випадку в кухні, коли Дездемона, ріжучи огірки, раптом притулилася до стола, мимохіть підсунулася ближче — і відтоді щодня якимось чином опинялася в цій позиції: стиснувши ріг кухонного стола між стегон. Та й тепер, готуючи братові їсти, вона вряди-годи мимоволі поновлювала давнє знайомство з обіднім столом. Відбувалося це волею її тіла, підступного й мовчазного, як усі тіла.

Проте візити Елефтеріоса до міста — то інша річ. Він навпевне знав, чого хоче, і перебував у цілковитій гармонії з власним тілом. Його душа і плоть злилися воедино, пов'язані спільною думкою, спільною одержимістю; і вперше в житті Дездемона не могла осягнути їх — лише відчувала, що не має вже до них стосунку.

Вона сердилася. Припускаю, що й ревнувала. Хіба не вона була його найкращою подругою? Хіба вони не розповідали одне одному все? Хіба вона не дбала про нього — варила їсти, шила одяг, поралася в домі — як рідна мати? Хіба не вона самотужки ходила коло шовкопрядів, щоб її розумакамалий міг навчатися давньогрецької в панотця? Хіба не вона сказала: «Ти вчися, а я працюватиму в шовковичні. Будеш лише кокони на продаж носити»? Хіба вона сварилася через те, що він почав затримуватися в місті? Хіба дорікнула хоч раз тими клаптиками паперу, червоними очима, мускусним запахом одягу? Вона припускала, що її замріяний братик почав курити гашиш. Де співають ребетіко — там

завжди й курять. Лефті, як міг, давав собі раду після втрати батьків, кутаючись у хмари дурманного чаду під найсумнішу в світі музику. Дездемона розуміла це й мовчала. Але тепер вона побачила, що брат намагається втекти від горя в інший, несподіваний, спосіб — і мала намір обуритися.

— Тобі потрібна жінка? — недовіжливо перепитала вона. — Яка ще жінка? Туркенья?

Лефті нічого не відповів. Заспокоївшись, він укотре взявся перечісувати волосся.

— Гаремна дівка? Так? Думаєш, я не знаю про тих потіпак? Усе я знаю. Не така дурна. Візьмеш гладуху, щоб трусила тобі пузом перед носом? Салом своїм? Цього тобі треба? То слухай. Знаєш, чому туркені закривають обличчя? Думаєш, через релігію? Ні. Тому що інакше на них ніхто й не гляне! Сором тобі, Елефтеріосе! — розкричалася вона. — Таке витворяти! Взяв би дівчину із села.

Аж тут Елефтеріос, який тепер уже чистив піджак, нагадав сестрі про те, що вона оминула увагою.

— Певно, ти й не помітила, — мовив він, — що в нас у селі немає ніяких дівчат.

Це була достеменна правда. Віфінія ніколи не славилася розмірами, проте 1922 року була меншою, ніж будь-коли. Люди почали виїздити ще 1913-го, коли філоксера вигубила всю коринку, і продовжували покидати село, поки тривали балканські війни. Кузина Лефті й Дездемони, Сурмеліна, подалася в Америку, і тепер жила в місті під назвою Детройт. Утім, Віфінія, розташована на низькому безпечному схилі Олімпу, не була згубним місцем. Тут купчилися вишукані — чи принаймні доладні — жовті поштукатурені будиночки з червоними дахами. Два найбільші мали чикми — криті еркери, навислі над вулицею. Бідняцькі халупи, яких у селі

було найбільше, складалися з кухні та однієї кімнатки. Проте траплялися тут і такі будинки, як у Дездемони й Лефті, — з великими вітальнями, двома спальнями, кухнею та європейським туалетом на задньому дворіку. У Віфінії не було ні крамниць, ані пошти чи банку, зате були церква та шинок. На закупа селяни вирушали в Бурсу — спершу йшли пішки, а тоді сідали на конку.

До 1922 року в селі лишилася заледве сотня жителів, і серед них жіноцтва — менше половини. Із сорока семи жінок двадцять одна — старі баби. Ще двадцяттеро — матрони середнього віку. Три юні матері — кожна з донькою в пелюшках. Одна — його рідна сестра. І тільки двоє незаміжніх, яких Дездемона тут-таки пригадала.

— Як це немає дівчат? А Люцилла Кафкаліс? Вона дуже гарна. Чи Вікторія Паппас?

— Люцилла смердить, — розважливо відповів Лефті. — Миється раз на рік — у день своїх іменин. А у Вікторії, — він провів пальцем по верхній губі, — вуса більші, ніж у мене. Ділити станок для гоління з жінкою? Ще чого! — Лефті відклав щітку та вдягнув піджак. — Не чекай на мене, — сказав він і вийшов зі спальні.

— Іди собі! — крикнула Дездемона вслід братові. — Мені начхати! Тільки коли твоя туркеня скине чадру, можеш сюди назад не бігти!

Лефті пішов. Кроки його затихли вдалині. Дездемона знову відчула, як загадкова отрута оживає в її крові.

— Не хочу їсти сама! — закричала вона в порожнечу.

Із долини, як завжди о цій порі, здійнявся вітер. Вдершись у відчинені вікна будинку, він торсав замок на скрині з посагом і батькову заспокійливу вервицю, що лежала згори. Дездемона взяла її і почала перебирати намистини,

наслідуючи батька, діда і прадіда, котрі заспокоювалися ретельно, пильно й самовіддано, як усі Стефанідіси. Намисти-ни клацали; Дездемона цілком віддавалася ритуалу. Що собі думає Бог? Для чого Він забрав батьків і кинув її опікуватися братом? Що їй з ним робити? «Пиячить, курить — а тепер іще гірше! І де він бере гроші на всі ці глупства? Таж із моїх коконів!» І кожна намистина, прослизаючи їй між пальців, відгукувалася новим пригаданим і промовленим докором. Дездемона, із сумними очима й обличчям дівчинки, яку надто швидко змусили вирости, заспокоювала себе вервицею, як то робили всі чоловіки її родини (і я також, якщо мене вважати чоловіком).

Вона підійшла до вікна, визирнула на вулицю, слухаючи, як у соснах та березах шурхоє вітер, і продовжила звіряти тривоги намистинам. І мало-помалу вони зарадили. Дездемоні полегшало; вона постановила собі жити далі. Лефті сьогодні не прийде. То й що? Кому він потрібен? Хай узагалі не повертається — так буде тільки легше. Але вона присяглася матері стежити, щоб він не підхопив якоїсь сороміцької хвороби, чи й гірше — не втік із туркенею. Намистини мірно ковзали вниз, але Дездемона більше не перелічувала своїх прикроців. Вервиця тепер пробуджувала в її пам'яті картинку з журналу, знайденого в старому батьковому столі. Одна намистина — зачіска. Друга — шовкове трико. Третя — чорний бюстгальтер. І моя бабця перейнялася сватанням.

Тим часом Лефті з мішком коконів уже спускався з гори. У місті він рушив проспектом Капали Чарши, повернув на вулицю Борса і зайшов під арку на подвір'я Коза-хану.

У центрі, довкола аквамаринового фонтана, громадилися сотні щільно напханих коконами лантухів. Повсюди юрмилися торговці й покупці. «Добра ціна! Добра якість!» — чулися їхні вже хрипкі вигуки — торгівля тривала з десятої ранку. Міцно тримаючи свій мішок, Лефті протиснувся між товаром. Його ніколи не цікавила родинна справа. Він не вмів, як сестра, відрізняти кокони на запах чи дотик і носив їх на продаж тільки тому, що жінкам це було заборонено. Його дратувала тиснява й штовханина торговців поміж мішками. Він думав, як гарно було б, якби всі завмерли враз та просто собі милувалися білим сяйвом коконів у вечірньому світлі. Звісно, ніхто й не збирався завмирати. Люди горлали, перекидалися крамом, сперечалися та шахрували. Батько Лефті любив ярмарковий сезон на Коза-хані, але син не успадкував його ділового хисту.

Попід критою галереєю Лефті побачив знайомого перекупника. Розкрив мішок. Перекупник сягнув рукою, видобув кокон, укинув його у воду, уважно розглянув. Тоді перекинув у келих із вином.

— Мені на органзин потрібні. Ці затонкі, не годяться.

Лефті не вірилося. Дездемонині кокони завжди були найкращі. Він знав, що мусить гримнути, вдати образу, підхопити крам і перейти деінде. Але він пізно прийшов на ринок; дзвін от-от мав сповістити про кінець торгівлі. Батько вчив його приходити якомога раніше, щоб не продавати потім кокони за безцінь. Шкіра Лефті під новим костюмом узялася сиротами. Він хотів якнайшвидше закінчити справу. Йому було соромно за людство, ласе до грошей і схильне до шахрайства. Лефті мовчки пристав на запропоновану ціну і, щойно продаж відбувся, гайнув із Коза-хану до своєї справжньої мети.

Дездемона щодо неї помилялася. Дивіться уважно: ось Лефті, хвацько наг'явши капелюха, іде крутими вулицями Бурси. Минає кав'ярню, але не заходить. Господар вітається, та Лефті лише махає йому рукою. Минає вікна, з-поза яких його кличуть жіночі голоси, проте він не звертає уваги. Виткими вулицями Лефті йде попри фруктові ятки й ресторани, аж доки на одній з вуличок входить у церкву. Точніше — у колишню мечеть зі сплюндрованим мінаретом і затинькованими коранічними сурами, поверх яких на стінах зображені християнські святі, досі недописані. Простягає монету бабці, що продає свічки, бере одну, запалює та ставить у пісок. Потім сідає на задній лаві. І точно як мама, що просила Божої настанови на моє зачаття, Лефті Стефанідіс, мій — зокрема — двоюрідний дід, зводить погляд до незавершеного лику Христа Вседержителя під церковним склепінням. Спершу він молиться так, як його навчили змалку: «*Ки́ріє елейсон, Ки́ріє елейсон**, негідний, схиляюсь я перед престолом Твоїм...» — та невдовзі голос його зривається, молитва стає особистою: «Я не розумію, чому відчуваю це; так не повинно бути...» — а іноді й дещо докірливою: «Ти створив мене таким — я не просив цього...» — і зрештою завершується уклінно: «Христе, дай мені сили, не допусти... якщо вона дізнається...». Очі Лефті заплющені, пальці шарпають криси габіка, слова у випарах фіміаму здіймаються вгору, до недописаного Христа.

П'ять хвилин він молився. Потім вийшов, знову надів габік на голову, дзенькнув дріб'язком у кишнях. Подався назад, угору тими ж вулицями, і тепер уже з легким серцем відвідав усі місця, які оминав дорогою вниз. Зазирнув у кав'ярню — випив кави й викурив цигарку; перехилив

* «Господи, помилуй» (грецьк.).

склянку узо* в кафе. Гравці в нарди гукнули йому: «Агов, Валентино, зіграймо?». Він спокусився партією — одною-єдиною — програв і постав перед вибором: подвоїти ставку чи залишитися без копійки. (На клаптиках із цифрами, які Дездемона знаходила в кипеннях його штанів, насправді були записані підрахунки боргів.) Вечір минав, узо лилося рікою. Потім з'явилися музики й зазвучало ребетіко — пісні хтивості, смерті, ув'язнення та вуличного життя. Він підспівував:

*Ані ночі, моє серце, вдома я не ночував:
Од смеркання до світання понад берегом блукав.
Райські лялі, дивні кралі, скруху-тугу відженить!
Ніч голублять, хвильку люблять — хай лиш
золото бряжчить.*

Тим часом уже розкурили кальян. Лефті вплив на вулицю опівночі.

Дорога рине вниз і повертає в сліпий завулок. Відчиняються двері. Усміхнена жінка припрошує Лефті ввійти. А потім він усвідомлює, що сидить на канапі з трьома солдатами-греками й розглядає сімох пишнотілих напахчених дівчат. (З фонографа лунає «На світанні, на смерканні...» — популярна пісенька, яку повсюди крутять.) Недавня молитва цілком забута. Мадам промовляє: «Котру ти хочеш, золотий?». Погляд Лефті ковзає між синьоокою білявою черкескою, вірменкою, яка звабливо кусає персик, монголкою з чубчиком, але врешті спиняється на дівчині, яка стоїть віддалік, мовчазній чорнявці з двома косами, білосніжною шкірою та сумними очима. («На всяку шаблю знайдуться піхви», — каже мадам

* Узо — традиційна грецька анісова горілка, аналог турецького раки.

турецькою мовою; повії сміються.) Несвідомий своєї чарівливості, Лефті підводиться, поправляє піджак, простягає руку обраниці... та поки вона веде його нагору, внутрішній голос шепоче, що дівчина рухається достеменно, як... і в профіль така схожа на... але вони вже в кімнаті з брудними простирадлами й криваво-червоним каганцем, пропахлій трояндовою водою та смородом давно не митих ніг. Одурений молодечими почуттями, Лефті не помічає дедалі більшої схожості з напівголою дівчиною. Очима він ковзає по її пишних грудях, тонкому стану, водоспаду кіс, що лине до безборонного куприка, та все це не викликає в нього жодних асоціацій. Дівчина розкурює кальян. Невдовзі він уже пливе на хвилях м'якого дурману, не чуючи внутрішнього голосу, забуваючи на кілька годин, хто він і з ким. Тіло повії перетворюється на тіло іншої жінки. Кілька разів він кличе її на ім'я, та розум його надто задурманений, щоб це зауважити. Згодом дівчина проводить його та повертає до дійсності: «До речі, мене звать Ірині. А Дездемони в нас тут нема».

Наступного ранку він прокинувся в заїзді «Кокон» і, сповнений докорів сумління, подався назад у Віфінію. З порожніх кишень не чулося ні звуку. У похмільній лихоманці він запевняв себе, що сестра слушно каже: йому слід одружитися. Він побереться з Люциллою чи Вікторією. Матиме дітей, перестане навідуватися в Бурсу й мало-помалу зміниться, подорослішає — нинішні почуття забудуться, а відтак зовсім зникнуть. Лефті кивнув головою й поправив габік.

Тим часом у Віфінії Дездемона востаннє напучувала двох претенденток. Поки Лефті ще спав у заїзді «Кокон», вона запросила до себе Люциллу Кафкаліс і Вікторію Паппас.

Обидві дівчини були молодші за Дездемону й досі мешкали з батьками, тому до неї ставилися шанобливо, як до справжньої господині. Захопленими й заздрісними очима вони дивилися на її вроду; влещені її увагою, звірялися їй і слухали настанови щодо їхнього вигляду. Дездемона порадила Люциллі частіше митися та змащувати пахви оцтом. Відвела Вікторію до туркені, яка майстерно видаляла з тіла зайве волосся. Наступного тижня Дездемона переказала дівчатам усе, що сама довідалася з єдиного модного журналу, баченого нею в житті, — старого й подертого батькового каталогу під назвою «Паризька білизна», в якому було тридцять дві сторінки з фотографіями моделей у бюстгальтерах, корсетах, панчохах і панталонах. Ночами, коли всі засинали, батько витягав його з нижньої шухляди стола. А тепер каталог потай досліджувала Дездемона, уважно роздивляючись фотографії, щоби потім легко відтворювати їх у пам'яті.

Вона звеліла Люциллі й Вікторії щодня приходити в гості. Дівчата входили в дім, гойдаючи стегнами так, як їх було навчено, і проминали виноградник, де Лефті любив читати. Вони постійно змінювали сукні, зачіски, манери, прикраси й рухи. Під опікою Дездемони з двох миршавих нечупар постав цілий жіночий осередок — і тепер кожна мала неповторний сміх, улюблену пісеньку та ювелірну прикрасу. Два тижні по тому Дездемона вийшла до виноградника й запитала:

— Що ти тут робиш? Не йдеш у Бурсу? А я думала, ти знайшов собі там гарну туркеню. Чи вони всі теж вусаті, як Вікторія?

— Дивно, що ти про це згадала, — відповів Лефті. — Ти теж помітила? У Вікторії більше немає вусів. І знаєш

що? — він підвівся, всміхаючись. — Навіть Люцилла вже не смердить. Тепер з її приходом чути аромат квітів.

Авжеж, він брехав. Ані Вікторія, ані Люцилла не стали для нього привабливими. То був лише спосіб скоритися неминучому — шлюбу, домашньому господарству, дітям — усьому тому, що Лефті вважав катастрофою. Він підійшов до сестри й промовив:

— Ти правду казала. Найкращі в світі дівчата живуть у цьому селі.

— Невже? — вона боязко глянула йому в очі.

— Іноді ми не помічаємо того, що в нас під носом.

Вони дивилися одне на одного, і Дездемоні знову замлоло в животі. Та щоб пояснити це, я мушу розповісти вам дещо інше. А саме — як 1968 року на відкритті щорічних зборів Товариства наукових досліджень сексуальності (вони проводилися тоді в Масатлані, в залі, оздобленій піньятами* двозначної форми) доктор Люс, голова товариства, уперше вжив термін «перифетація». Слово це саме по собі нічого не означає: Люс вигадав його, щоб уникнути будь-яких етимологічних зіставлень. А проте стан перифетації добре відомий. Він втілюється в лихоманці першого парування та спричинює памороки, відчуття нестримної радості, лоскіт

* Масатлан — місто в Мексиці; піньята — традиційна латиноамериканська (здебільшого мексиканська) картонна іграшка, прикрашена й орнаментована, з фруктами та цукерками всередині. Під час ритуалу розбивання піньяти з неї добувають солодощі: гравці по черзі намагаються смикнути за мотузку, щоб іграшка, підвішена до стелі, розкрилася, або ж розбивають її палицею наосліп. Забава походить від святкування Різдва: зазвичай піньяти мають вигляд семипроменевої зірки, що символізує Віфлеємську зорю, а сім її променів — смертні гріхи, які належить «долати», розбиваючи іграшку; або ж віслюка, на якому вагітна Діва Марія їхала з Йосипом у Віфлеєм.

у грудях і бажання негайно дертися на балкон по косах своєї милої. Перифетація — це п'яний та щасливий нічний аромат кохання. За Люсом, цей стан може тривати до двох років. Давні греки сказали би, що Дездемона перебувала під владою Ероса. Нині експерти пояснюють ці процеси біохімією мозку та еволюцією. Утім, я запевняю: перифетація Дездемони нагадувала теплу хвилю, що здійнялася їй зі шлунка до грудей, озвалася м'якою пульсацією щитоподібної залози і залила обличчя жаром, немов дев'яностовідсоткова фінська м'ятна горілка. А тоді гарячинь намірилася розтектися й по місцях, до яких така дівчина, як Дездемона, не могла дозволити їй сягнути. Отож вона відвела погляд і підійшла до вікна, чекаючи, поки вітер з долини її остудить.

— Я повідомлю їхнім батькам, — сказала вона, наслідуючи материн тон. — А тоді ти почнеш залицятися.

Наступного вечора в небі зійшов півмісяць, як на майбутньому прапорі Турецької Республіки. Унизу, в Бурсі, грецькі війська пиячили, грабували населення та розстрілювали чергову мечеть. В Ангорі Мустафа Кемаль сповістив газети, будімото їде на зустріч у Чанкаю*, а сам насправді вислизнув у свій польовий штаб, щоби випити зі сподвижниками останню до завершення битви склянку раки. Під покровом ночі турецькі загони рушили не на північ, до Ескішехіра**, як усі того сподівалися, а на південь, до укріпленого Афьона***. В Ескішехірі ж вони вдалися до обманного маневру,

* Чанкая — адміністративний та діловий центр міста й провінції Анкара.

** Ескішехір — місто на північному заході Туреччини.

*** Афьон-Карахісар — місто на південному заході Туреччини.

розпаливши багаття. Мала диверсійна група здійснила вдавану атаку в районі Бурси. І на тлі цих операцій Лефті Стефанідіс вийшов із парадних дверей свого будинку з двома корсетами під пахвою та почимчикував до Вікторії Паппас.

То була історична подія. Уся неповна сотня жителів Віфінії знала про сватання Лефті, отож літні вдови, заміжні матрони, старці та юні матері пильнували при вікнах, кого ж він зрештою обере. Зі зменшенням населення занепали й колишні любовні звичаї. Брак романтики замкнув лиховісне коло: не було кого любити — зникла й сама любов. Без любові перестали народжуватися діти, а без дітей і любити нікого.

Вікторія Паппас стояла на межі світла й темряви, і тінь на неї падала так само, як на модель з восьмої сторінки «Паризької білизни». Дездемона (водночас і костюмерка, і режисерка, й оформлювачка сцени цього дійства) зачесала Вікторії коси, вивільнивши два кучерики над чолом, і звеліла не виставляти з тіні величенький ніс. Напахчена, тепер уже без вусиків, намащена кремами та з очима, підведеними сурмою, Вікторія постала перед Лефті. Вона відчувала його палкий погляд, чула його важке дихання та хрипи, що виривалися замість слів із пересохлого рота. А тоді на звук його кроків вона повернулася так, як учила Дездемона, — проте була надто зосереджена на зусиллі скласти губи, як дівчина з французького каталогу, і не зрозуміла, що кроки не наближаються, а віддаляються; а озирнувшись, побачила, як Лефті Стефанідіс, єдиний парубок у селі, йде геть...

Тим часом Дездемона відімкнула свою скриню з посагом і витягла звідти корсет — материн подарунок до першої шлюбної ночі. «Надіюся, колись ти доростеш до нього», — сказала мати багато років тому. Нині Дездемона приклала

до себе цю дивну хитромудру одежину перед дзеркалом у спальні. Скинула підколінки, сіру білизну, довгу спідницю й туніку з високим коміром. Зняла з голови хустку та розпустила коси по голих плечах. Одягла білий шовковий корсет і відчула, наче сукає власний кокон напередодні метаморфози.

Однак, знову глянувши в дзеркало, вона розгнівалася на себе. Усе марно. Вона ніколи не вийде заміж. Сьогодні Лефті обере собі наречену, а після весілля приведе її в дім. А Дездемона житиме, як жила — перебиратиме вервицю й почуватиметься ще старішою, ніж тепер. Завив пес. Надворі хтось спіткнувся об в'язку хмизу й вилаявся. І моя бабця тихо заплакала, бо їй тільки й лишалось, що довіку перелічувати гризоти, яких годі позбутися...

Тим часом Люцилла Кафкаліс у білому, оздобленому скляними вишеньками, капелюшку, у смарагдовій сукні з вирізом і мантильї на голих плечах стояла, як велено, на високих підборах, між світлом і темрявою, боячись ворухнутися, щоб не впасти. Аж ось пришкандибала її огрядна мати, зловтішно горлаючи: «Онде він! У Вікторії ні на хвилину не залишився!».

Щойно ввійшовши в двері дому Кафкалісів, Лефті відчув запах оцту. Батько Люцилли сказав: «Лишимо вас удвох — пізнавайтеся собі», — і вони з матір'ю вийшли. У напівтемряві Лефті озирнувся... і впустив другий корсет.

Дездемона не знала й навіть не припускала, що брат її теж гортав «Паризьку білизну». Він користався каталогом з дванадцяти до чотирнадцяти років, доки в старій валізі знайшов достеменний скарб: десять листівок із фотографіями «Серміни із Царства втіх». На них двадцятип'ятилітня знуджена дівчина з грушоподібним тілом по-всякому

позувала між подушок із китичками в декораціях сералю. Натрапити на неї в кишеньці для туалетного приладдя було немов потерти лампу з джином. Вона випурхнула в оболоках сріблястого пилу — гола, в самих лише капцях із «Тисячі й однієї ночі» та шарфі, пов'язаному на талії (ох!), млосно лежала на тигровій шкурі, пестячи ятаган (ох!), чи купалася попід гратчастою тінню в мармуровому хамамі. Саме ці десять сепійних знімків пробудили цікавість Лефті до міста. Утім, він ніколи не забував своїх перших коханок із «Паризької білизни» і будь-якої миті міг пригадати образ кожної з них. Побачивши, як Вікторія Паппас стоїть у позі моделі з восьмої сторінки, Лефті враз усвідомив прірву між нею та своїм хлоп'ячим ідеалом. Він спробував уявити шлюб із Вікторією, їхнє спільне життя, проте в усіх цих картинах зяяла порожнеча, бо на них бракувало тієї, кого він любив найсильніше і знав найкраще. А наживавши п'ятами від Вікторії Паппас, Лефті побачив, що і Люцилла Кафкаліс безнадійно програє моделі з двадцять другої сторінки...

Так усе й відбувається. Заплакана Дездемона знімає корсет, згортає його і кладе в скриню. Падає, ридаючи, на ліжко — на ліжко Лефті. Подушка пахне його лаймовим бріоліном; вона вдихає цей запах, схлипує...

...а невдовзі вже спить, захмеліла від сліз. Їй сниться сон, який вона тепер часто бачить. У ньому все так, як було колись. Вони з Лефті знову діти, лише з дорослими тілами. Лежать удвох у батьківському ліжку. Переплітаються кінцівками вві сні — дивовижно приємно; постіль уся волога, і... тут Дездемона прокидається, як зазвичай. Обличчя її пашисть, унизу живота щось лоскоче — здається, вона розуміє, що саме...

...Сьогодні ж я сиджу в аеронівському кріслі* та обдумую міркування доктора Е. О. Вілсона**. Що це було — любов чи жага до відтворення? Доля чи випадок? Злочин чи задум природи? Може, той ген мав особливу силу, що допомогла йому проявитися, і саме цим можна пояснити Дездемонині сльози та потяг Лефті до певного типу повій; може, то була не любов і не емоційна прив'язаність, а лише передумова для його вияву — звідси й уся ця сердечна круговерть? А проте я розумію не більше, ніж Дездемона чи Лефті; не більше, ніж будь-який закоханий, нездатний відрізнити буяння гормонів від божественного начала; хтозна, можливо, я пояснюю все це велінням Господнім із суто альтруїстичного прагнення зберегти вид. Я намагаюся подумки повернутися в ті часи, коли генетики ще не було і люди не звикли з усякого приводу відповідати, буцімто «це все гени». У часи свободи, значно ширшої за нашу нинішню. Дездемона гадки не мала, що з нею діється, і не розглядала своє єство як комп'ютерний код, безмежний набір послідовностей цифр — одиниць і нулів, — в одній із яких могла виявитися помилка. Тепер же ми знаємо, що носимо в собі цю схему. Вона керує нашими долями навіть тоді, коли ми переходимо вулицю. Вона вкриває наші обличчя такими

* Ідеться про найпопулярніші в США ортопедичні офісні крісла марки *Aeron*.

** Едвард Осборн Вілсон (1929) — американський біолог, двічі лауреат Пулітцерівської премії, професор Гарвардського університету. Автор поняття «соціобіологія» та фундаментальної праці «Соціобіологія: новий синтез» (англ. *Sociobiology. The New Synthesis*), у якій намагається пояснити соціальні механізми взаємодії тварин еволюційними факторами. Згодом видав працю «Про природу людини» (англ. *On Human Nature*), присвячену соціобіології людей.

самими зморшками та пігментними плямами, як і в наших батьків. Змушує нас чхати в унікальний і впізнаваний родинний спосіб. Гени вкорінені в нас так глибоко, що контролюють навіть очні м'язи — тому рідні сестри однаково кліпають, а брати-близнюки слиняться одночасно. Іноді, у миті хвилювань, я помічаю, що торсаю носовий хрящ достоту як брат. Наші горлянки й гортані, збудовані за тим самим рисунком, видають звуки однакової тональності й однакових децибелів. І все це можна екстраполювати в минуле, тому разом зі мною говорить і Дездемона. Вона й пише зі мною ці рядки. Дездемона, котра гадки не має, що ціла армія в ній виконує мільйони наказів — крім одного солдата, який самовільно відгодився...

...як Лефті, що втік від Люцилли Кафкаліс назад до сестри. Вона почула його стрімкі кроки, застібаючи спідницю. Втерла очі хусткою та силувано всміхнулася, коли він ступив на поріг.

— То котру ти обрав?

Лефті не відповів, натомість пильно приглядився до сестри. Усе життя вони ділили спальню, тож він, звісно, міг зрозуміти, коли вона плакала. Розкошлане волосся закривало їй обличчя, та з-під нього дивилися зболені ніжні очі.

— Жодну, — сказав він.

І Дездемона відчула приплив неймовірного щастя. Однак не виказала того й відповіла:

— Не дурій. Тобі потрібно одружитися.

— Таж вони — наче дві хвойди.

— Лефті!

— Щирісінька правда.

— То ти з жодною не поберешся?

— Ні.

— Але мусиш, — вона виставила кулак. — Якщо моє буде зверху, ти поберешся з Люциллою.

Лефті, який нізащо не втратив би нагоди побитися об заклад, і собі підняв руку: «Камінь, ножиці, папір!».

— Папір обгортає камінь, — виголосив Лефті. — Моє зверху.

— Ще раз, — відповіла Дездемона. — Тепер, якщо моє буде зверху, ти поберешся з Вікі. Один, два, три...

— Ножиці ріжуть папір. Знову я переміг! Прощавай, Вікі!

— З ким же ти поберешся?

— Не знаю, — він узяв її за руки й поглянув у вічі. — Може, з тобою?

— На жаль, я твоя рідна сестра.

— Не тільки рідна — ще й троюрідна. А троюрідним можна женитися.

— Лефті, ти збожеволів!

— Так буде простіше. Не доведеться перебудовувати дім.

Вони обійнялися — чи то серйозно, чи то жартома. Спершу звичайно собі пригорнулися, та за мить обійми почали змінюватися: розташування рук і доторки пальців уже не нагадували виявів родинної любові — з них випліталася власна мова, якою Лефті та Дездемона вели мовчазний діалог у порожній кімнаті. Він повів її в європейському вальсі — вивів надвір, до шовковичні й виноградника; а вона сміялася, затуляючи рот рукою.

— Ти добре танцюєш, кузене, — вимовила Дездемона і відчула, як серце її знову підскочило. У неї майнула думка, що зараз вона помре — просто в обіймах Лефті; але цього, звісно, не сталося — танець тривав. І не забуваймо, що вони танцювали у Віфінії, де брати та сестри в других шлюбилися між собою й усі були одне одному родичами. Лефті

й Дездемона облишили жарти та пригорталися в танці все міцніше, як то іноді роблять чоловік і жінка, лишившись сам на сам.

І посеред танцю, доки нічого не було ще ні сказано, ні вирішено — доки хіть не встигла нічого вирішити за них — вони почули вибухи й побачили, як далеко внизу грецьке військо тікає в полум'яних спалахах.

НЕСКРОМНА ПРОПОЗИЦІЯ

Нащадок грецьких вихідців з Малої Азії, я народився в Америці, а живу в Європі; точніше — у Берліні, у районі Шьонеберг. Посольство складається з двох частин: власне дипломатичного корпусу та відділу культури. Посол із помічниками провадить зовнішню політику США з нової, нещодавно зведеної та міцно укріпленої будівлі на Нойштадтіше Кірхштрассе. Наш відділ, відповідальний за організацію читань, концертів і лекцій, розташований у барвистій бетонній коробці Американського дому.

Уранці я звично їхав на роботу в метро. Поїзд плавно доставив мене на захід — від «Кляйстпарку» до «Берлінерштрассе», — де я пересів і рушив на північ, до «Зоологічного саду», одну за одною минаючи станції колишнього Західного Берліна. У сімдесятих їх здебільшого реконструювали, пофарбувавши в кольори приміських кухонь мого дитинства — авокадо, кориці та ячного жовтка. На «Шпіхернштрассе» поїзд зупинився, людські потоки помінялися місцями. На платформі вуличний музикант грав на акордеоні слізну слов'янську мелодію. Мое волосся було ще мокре після дощу, на брогах мерехтіли краплі, я проглядав

«Франкфуртер Алемайне» — аж ось вона закотила у вагон свій неймовірний велосипед.

Колись національність визначали за обличчям. Імміграція поклала край цій традиції, і першим виявом походження стало взуття. Та глобалізація поклала край і цьому способу. Тепер немає ані фінських мокасинів із тюленьчої шкіри, ані німецьких кросівок — баски, голландці й сибіряки носять «Найкі».

Вона була азіатка — принаймні генетично. Густе чорне волосся стрижене й розкошлане. Коротка оливкова вітрівка, розкльошені чорні лижні штани та бордові «кемпери»*, схожі на черевики для боулінгу. У багажнику велосипеда лежала сумка з фотоапаратом.

Я подумав, що вона американка. Старий хромово-бірюзовий велосипед із крилами, широкими, неначе в «шевроле», та колесами, грубими, як у фермерському візку, на вигляд важив понад сорок кілограмів. Не велосипед, а мрія емігранта. Я саме наважився до неї заговорити, не марнуючи такого вдалого приводу, але поїзд спинився на станції. Велосипедистка підвела голову, зняла капюшон, що затуляв її вродливе лице, і ми зустрілися поглядами. Гладенька шкіра та лагідний вираз робили її обличчя схожим на маску, з-під якої на мене дивилися живі розумні очі. Потім вона зиркнула вбік, взяла велосипед за кермо та повезла його до ескалаторів. Поїзд рушив, але я вже не читав: просидів до своєї зупинки, охоплений чуттєвим збудженням — або збудженим чуттям, — а тоді побрів на вихід.

Розстебнувши піджак, я витяг із внутрішньої кишені сигару. З меншої кишеньки видобув машинку для сигар

* Взуття іспанської марки «Camper».

і сірники. І закурив свій «Гран Давідофф № 3», не чекаючи пообіддя. Стояв і курив, намагаючись заспокоїтися. Звісно, двобортні піджаки й сигари — це трохи занадто, але мені вони потрібні. З ними я почувуюся краще. Така гіперкомпенсація цілком виправдана моєю долею. Словом, отак я й стояв у двобортному піджаку та картатій сорочці й курив сигару середньої товщини, доки жар у моїй крові вщух.

Мушу пояснити: я зовсім не андрогін. Синдром дефіциту 5-альфа-редуктази підтримує нормальний біосинтез та периферійну дію тестостерону в зародка, немовляти та підлітка — тобто в суспільстві я функціуюю як чоловік. Користуюся чоловічими туалетами. Щоправда, не пісуарами, а тільки унітазами. Після спортзалу я навіть приймаю душ у чоловічій переодягальні, хоч і мушу ретельно ховатися. Я маю всі чоловічі вторинні статеві ознаки, крім однієї: нездатність синтезувати дегідротестостерон позбавила мене загрози облісіння. Уже понад півжиття я прожив чоловіком, і нині все відбувається природно. Коли ж на поверхні з'являється Калліопа, я починаю по-дитячому затинатися. Вона вириває раптово — поправляє зачіску чи розглядає нігті. Неначе якась одержимість. Каллі здійснюється в мені, одягає мою шкіру, ніби вільну сорочку. Її тендітні руки прослизують у широкі розношені рукави моїх передпліч. Мавпячі ноження пірнають у холоші стегон. Раптом посеред вулиці я відчуваю в собі її дівочу ходу, і рухи ці викликають у мене легкий ностальгійний жаль до дівчат, які йдуть зі школи. Так триває кілька секунд. Волосся Калліопи лоскоче мені шию. Я відчуваю, як вона, за старою нервовою звичкою, боязко тулиться до мене, щоб визирнути на світ моїми очима, і з її вен у мою кров порскає цівка юнацького відчаю. А потім, так само раптово, Каллі зіщулюється та зникає, і я бачу

у вітринах справжнє своє відображення: сорокооднорічного чоловіка з довгим хвилястим волоссям, вусиками й еспаньйолкою — такого собі сучасного мушкетера.

Однак годі про мене. Повернімося туди, де вибухи урвали мою оповідь, — бо, зрештою, ні Калл, ні Калліопа не з'явилися б на світ без того, що сталося далі.

— Я ж казала! — голосила Дездемона. — Я ж казала, що нам те щастя бідною обернеться! Оце так вони нас визволяють? Де ще взяли б такі бовдури, як греки!

На ранок після танцю всі її найгірші припущення справдилися. Велика Ідея зазнала краху. Турки захопили Афьон. Розбите грецьке військо тікало до моря, спалюючи все на шляху. На світанку Лефті та Дездемона оглядали нищення й пустку зі схилу гори. На кілька кілометрів довкола долини ширився чорний дим. Палало кожне село, кожне дерево й кожне поле.

— Не можна тут залишатися, — сказав Лефті. — Турки мститимуться.

— Хіба їм для цього потрібен привід?

— Попливемо до Америки. Зупинимося в Сурмеліні.

— Не хочу, — заперечливо мотнула головою Дездемона. — Дарма ти віриш Лініним листам. Вона перебільшує.

— Поки ми разом, усе буде добре.

Він поглянув на неї так само, як минулого вечора, і Дездемона зашарілася. Лефті спробував пригорнути її, та вона його зупинила:

— Дивися.

Дим унизу розвіявся, і вони побачили на дорогах юрми біженців — цілий потік бричок, возів, людей, мулів і буйволів квапився геть із міста.

— Де можна сісти на пароплав? У Константинополі?

— Подамося до Смирни*, — відповів Лефті. — Я чув, що там найбезпечніше.

Дездемона замовкла, намагаючись осягнути цю нову дійсність. Із сусідніх будинків долинали прокльони в бік греків і турків; люди ладналися в путь.

— Я візьму скриньку з шовкопрядами. І яйця, — зненацька озвалася Дездемона, сповнена рішучості. — Зможемо там заробляти гроші.

Лефті схопив її за лікоть і грайливо шарпнув:

— В Америці не виробляють шовку.

— Але ж вони носять одяг? Чи голі ходять? Якщо ні, то їм потрібен шовк. І вони купуватимуть його в мене.

— Добре, як собі знаєш. Тільки швидко.

Елефтеріос і Дездемона Стефанідіси покинули Віфінію 31 серпня 1922 року — покинули пішки, з двома валізами, у які склали одяг, туалетне приладдя, Дездемонині сонник і вервицю, а також два давньогрецькі збірники Лефті. Під пахвою Дездемона несла скриньку на шовкопрядів, де лежало кількасот яєць, загорнутих у білу полотнину. Клапті паперу в кишенях Лефті були помережані вже не переписом боргів, а списком адрес у Афінах та Асторії. За тиждень уся майже сотня жителів Віфінії склала своє добро й вирушила на материкову Грецію, здебільшого з наміром виїхати в Америку. (Діаспора, яка могла завадити моїй появі на світ, але не завадила.)

Перед від'їздом бабуся вийшла на подвір'я та перехрестилася по-православному — великим пальцем догори.

* Смирна (сучасна назва — Ізмір) — другий за величиною турецький порт після Стамбула.

Попрощалася з нудотним затхлим смородом личинок, із шовковицями, що виструнчилися вздовж стіни, зі сходами, якими їй більше не судилося зійти, та з життям нагорі, понад світом. Увійшла в шовковичню та востаннє глянула на шовкопрядів. Жоден не сукав нитки. Дездемона простягнула руку, зняла кокон з лозини й поклала в кишеню.

6 вересня 1922 року головнокомандувач грецьких військ у Малій Азії генерал Хадзіанестіс* прокинувся з осклянілими ногами. Боячись підвестися з ліжка, він знехтував ранковим голінням і відпровадив цирульника. По обіді відмовився вийти на смирнську набережну, щоб насолодитися звичною порцією лимонного морозива. Натомість лежав горілиць, безрушній і стривожений, наказуючи ад'ютантам, які доставляли йому повідомлення з фронту, не грюкати дверима й не тупотіти. Для нього то був один із найсвітліших і найпродуктивніших днів. Два тижні тому, коли турки захопили Афьон, Хадзіанестіс вирішив, що помер, а сяйво на стінах довкола нього — це вибухи райських вогнів.

О другій годині ввійшов навшпиньки його заступник.

— Мій генерале, я чекаю ваших наказів щодо контратаки, — прошепотів він.

— Ви чуєте, як вони скриплять?

* Георгіос Хадзіанестіс (1863–1922) — грецький офіцер артилерії, генерал-лейтенант, командувач грецьких експедиційних сил у Малій Азії протягом літа 1922 року. Розстріляний 15 листопада 1922 року за вироком трибуналу в «справі шести» — суді за державну зраду над грецькими офіційними особами, на яких було покладено вину за поразку Греції у війні з Туреччиною в Малій Азії. До страти було засуджено шістьох із дев'яти обвинувачених.

— Даруйте, мій генерале?

— Ноги. Мої слабкі осклянілі ноги.

— Мій генерале, я знаю, що у вас хворі ноги; проте, з усією повагою, мій генерале, насмілюся заявити, — він трохи підвищив голос, — що зараз такі проблеми не на часі.

— Лейтенанте, на вашу думку, це жарти? Якби у вас оскляніли ноги, ви мене зрозуміли б. Я не можу вийти на берег. Ось чого хоче Кемаль! Щоб я підвівся — і мої ноги розбилися на друзки!

— Мій генерале, ось останні звіти, — заступник підніс аркуш до очей Хадзіанестіса. — «За сто шістдесят кілометрів на схід від Смирни бачили турецьку кавалерію, — зачитав він. — Кількість біженців сягнула ста вісімдесяти тисяч». На тридцять тисяч більше, ніж учора.

— Лейтенанте, я й не уявляв, що смерть така. Ви поруч зі мною, але мене вже немає. На півдорозі в Аїд я все ще вас бачу. Послухайте, що я зрозумів. Смерть — це не кінець. Ми залишаємося, ми існуємо далі. Але мертві бачать, що я — вже один із них. Вони мене оточили: старі баби, матері з дітьми. Їх не видно, але вони тут. Попросіть кухаря принести мені обід.

Тим часом у славетному смірнському порті юрмилися торговельні судна. Уздовж усього причалу були пришвартовані баржі й дерев'яні каїки*. Віддалік на якорі стояли кораблі Союзних держав. Їхній вигляд підбадьорював грецьку й вірменську громади міста, а також сотні тисяч грецьких біженців: попри чутки (допіру вчора одна з вірменських газет повідомила, буцім союзники, воліючи компенсувати

* Каїк — традиційне рибальське, здебільшого вітрильне, судно, використовуване переважно у водах Егейського та Іонічного морів.

свою допомогу грецьким військам, передадуть Смирну туркам), люди дивилися на французькі есмінці та британські бойові кораблі, досі готові обстоювати європейські торговельні інтереси в Смирні, — і їхні тривоги вщухали.

Того дня лікар Нішан Філобозян вийшов у порт саме по таке підбадьорення. Він поцілував на прощання свою дружину Тукі та доньок Розу й Аніту, поплескав по спині синів Карекіна й Степана, вказав на шахову дошку та з удаваною серйозністю звелів: «Не чіпайте фігур». Замкнув за собою вхідні двері, поторсав ручку для певності та рушив вулицею Суяне попри замкнені крамниці й зачинені віконниці вірменського кварталу. Спинившись навпроти пекарні Берберяна, він замислився, чи Карл вивіз родину зі Смирни, а чи вони переховуються на горищі, так само, як Філобозяни, що вже п'ять днів лишалися у добровільному ув'язненні. Лікар Філобозян весь час грав у шахи із синами, Роза й Аніта гортали журнал «Фотоплей», який він привіз їм з Америки, а Тукі днями й ночами куховарила, бо вгамувати неспокій можна було тільки їжею. На дверях пекарні висіли табличка «Відчинимося незабаром» і — лікар Філобозян здригнувся — портрет Кемалю, рішучого турецького очільника в каракулевій шапці та з хутряним коміром. Його блакитні очі гостро дивилися з-під вигнутих, мов ятагани, брів. Лікар Філобозян відвернувся й пішов, подумки добираючи аргументи проти вивішування такого портрета. По-перше — і він цілий тиждень торочив це дружині, — європейські уряди нізащо не дозволять туркам окупувати місто. По-друге, навіть якщо це станеться, присутність військового флоту стримає турків від мародерства. Смирнські вірмени вціліли навіть під час різанини 1915 року. І наостанок, безпеку його сім'ї гарантуватиме лист, по який він,

власне, і прямував до свого кабінету. Так собі міркуючи, лікар Філобозян спускався пагорбом у європейський квартал. Будинки тут були заможніші: обабіч вулиці стриміли двоповерхові вілли з уквітчаними балконами й високими укріпленими парканами. Їхні господарі ніколи не запрошували лікаря Філобозяна; натомість його незрідка викликали до левантинських дівчат, які мешкали неподалік. Дівчата вісімнадцяти-дев'ятнадцяти років чекали на нього в неприступних «водяних палацах» внутрішніх двориків, млосно напівлежачи в шезлонгах серед рясних фруктових садів. Розпачливе прагнення знайти європейського чоловіка надіяло їх нечуваною свободою; а позаяк Смирна славилася вельми поблажливим ставленням до військових офіцерів, саме їхня присутність пояснювала гарячковий рум'янець вранішніх пацієнток лікаря Філобозяна та різноманітні скарги: від гомілки, вивихнутої на танцмайданчику, до подряпин в інтимних місцях. Усе це дівчата демонстрували без найменшого сорому — розстібали шовкові пеньюари зі словами: «Лікарю, погляньте, яке червоне. Зробіть щось — об одинадцятій я мушу бути в казино». Тепер їх у місті вже не було: кілька тижнів тому, після перших військових сутичок, батьки вивезли доньок у Париж і Лондон, де саме розпочинався сезон. Будинки спорожніли; лікар Філобозян минав їх і заспокоювався, згадуючи ті розстебнуті пеньюари. Та вже за рогом, на набережній, його знову посів острах.

Гаванню, з одного кінця в другий, виснажені, брудні та мертвотно бліді грецькі солдати дибали на південний захід до пункту евакуації в Чешме*. Їхні подерті уніформи були

* Чешме — населений пункт за 80 км від Ізміра, навпроти грецького острова Хіос, найзахідніша точка нинішньої Туреччини.

чорні від кіптяви — відступаючи, військові загони палили села. Лише тиждень тому тут на літніх терасах ошатних кафе сиділи морські офіцери та дипломати; тепер же причал нагадував скотарню. Перші біженці приходили з килимами, кріслами, радіоприймачами, програвачами, торшерами, креденцями — розставляли їх просто неба на березі. Нещодавні ж прибульці мали тільки лантухи чи валізи. Там і тут поміж цього гарמידеру сновигали вантажники, що переносили на судна тютюн, смокви, пахощі, шовк і мохер. До прибуття турецьких загонів треба було звільнити склади.

Лікар Філобозян помітив біженця, який порпався в купі сміття, визбируючи звідти курячі кістки та картопляне лушпиння. То був юнак у добромu, але брудному костюмі. Навіть звіддала досвідчене око лікаря Філобозяна завважило рану на пальці біженця та голодну блідість. Юнак випростався; обличчя його нагадувало білу пляму. Він нічим не відрізнявся від інших утікачів, які роїлися вздовж набережної. Проте, вдивляючись у цю ледь живу білоту, лікар Філобозян озвався до нього:

— Ви хворі?

— Я три дні не їв, — сказав біженець.

— Ходімо, — зітхнув лікар Філобозян і повів юнака манівцями до свого кабінету. Запросив увійти, витяг з аптечки бинт, антисептик, пластир, оглянув руку. На великому пальці бракувало нігтя. — Що з вами сталося?

— Спочатку прийшли греки, — відповів біженець. — Потім турки. Мій палець трапився їм на шляху.

Лікар Філобозян промовчав, обробляючи рану.

— Я випишу вам чек, — мовив біженець. — Надіюся, вас це не обтяжить. У мене немає з собою грошей.

Лікар Філобозян сьгнув рукою в кишеню.

— У мене трохи є. Натє.

Біженець на мить завагався.

— Дякую, лікарю. Я все вам поверну, щойно дістануся до Сполучених Штатів. Будь ласка, напишіть мені свою адресу.

— Пильнуйте, що п'єте, — відповів лікар Філобозян, не зважаючи на прохання. — Якщо буде нагода, кип'ятить воду. З Божою поміччю скоро прибудуть судна.

Юнак кивнув головою.

— Лікарю, ви вірменин?

— Так.

— І ви не поїдете?

— Мій дім у Смирні.

— На все добре вам, лікарю. Хай благословить вас Господь.

— Вас також, — лікар Філобозян провів біженця та посто-
яв на порозі, дивлячись йому вслід. «Умре, напевно, — по-
думав він. — Тиждень, може, протягне, а далі — як не тиф,
то ще щось». Утім, то вже був не його клопіт. Відкривши
друкарську машинку, він витяг з-під стрічки товсту пачку
грошей. Понишпорив у шухлядах і знайшов у лікарському
дипломі побляклий друкований аркуш: «Цей лист потвер-
джує, що 3 квітня 1919 року доктор медицини, пан Нішан
Філобозян, зцілив Мустафу Кемалья-пашу від дивертикуліту;
відтак Кемаль-паша уклінно просить кожного, кому доктор
Філобозян захоче подати цей лист, шанувати його й надати
йому всякий можливий захист і допомогу». Лікар Філобозян
склав лист і запхав у кишеню.

Тим часом біженець купує хліб у пекарні на набережній.
Ось він озирається, ховаючи ще теплу паляницю під бруд-
ною полою, сонячні відблиски з води осявають його лице,
і ми впізнаємо гачкуватий ніс, далекозорий погляд і теплий
вираз карих очей.

Уперше після прибуття до Смирни Лефті Стефанідіс усміхається. З минулих вилазок він приніс однісінький гнилий персик та шість оливок — і примусив Дездемону все це з'їсти, щоб хоч трохи підживитися. Тепер же він добув справжній *цуреки*, всипаний кунжутом. Лефті пропхався крізь юрмище. Оминав вуличні житла, де цілі сім'ї сиділи, вслухаючись у мовчазні радіоприймачі, переступав нерухомих людей, сподіваючись, що ті просто сплять, і радів не лише тому, що вдалося дістати харчів. Того ранку між біженців майнула чутка, буцімто Греція вислала цілу флотилію для їхньої евакуації. Лефті вдивлявся в Егейське море. Проживши двадцять років на горі, він ніколи не бачив великих вод. Десь там, поза цим безмежжям, є Америка та кузина Сурмеліна. Він вдихнув запах морського повітря, теплого хліба, антисептика з перебинтованого пальця; побачив її — Дездемону, яка сиділа на валізі там, де він лишив її дождити, — і його огорнула хвиля нової радості.

Лефті не міг достеменно згадати мить, коли він почав думати про сестру. Спершу йому було просто цікаво побачити наживо жіночі груди — байдуже, хай і сестрині. Він намагався не зважати на те, що йдеться про рідну сестру, та розглядав з-за ковдри, що висіла поміж їхніми ліжками, силует Дездемони, доки та роздягалася перед сном. Це просто тіло, воно могло би бути чийм завгодно — так умовляв себе Лефті.

— Що ти там робиш? — запитувала Дездемона, роздягаючись. — Чого припишк?

— Читаю.

— І що ж ти читаєш?

— Біблію.

— Аякже. Біблії ти не читаєш ніколи.

Невдовзі Лефті збагнув, що сестра не йде йому з голови й після того, як світло гасне. Вона посідала його думки, хай як він противився. Тоді він почав шукати доступу до оголених жінок у місті. Та після того вальсу він більше не опирався. Адже доторки сестриних пальців явили її почуття, адже їхні батьки були мертві, а Віфінія знищена, адже у Смирні ніхто їх не знав, адже ось вона сидить, чекає його на валізі.

А Дездемона? Що вона відчувала? Здебільшого страх і тривогу впереміш із вибухами незбагненого щастя. Вона ще ніколи не їздила бричкою, поклавши голову чоловікові на коліна. Ніколи не спала «ложечкою» в чоловічих обіймах. Ніколи не відчувала, як від звичайних буденних слів у ній здійсмається хіть.

— Ще тільки вісімдесят кілометрів — сказав одного вечора цієї виснажливої мандрівки Лефті. — Може, завтра нам пощастить, і хтось підвезе. Зі Смирни попливемо в Афіни, — голос його лунав дивно й напружено, трохи вище, ніж зазвичай, — а звідти в Америку! Чудово, правда? Чудово. Думаю, добре вийде.

«Що я роблю? — страшилася Дездемона. — Він же мій брат!» Вона озирнулася на решту біженців, начеб ті мали її присоромити. Але довкола виднілися все ті самі мертвотні лиця й порожні очі. Ніхто нічого не знав, усім було байдуже. Тоді Дездемона почула радісний голос Лефті, який підніс їй до обличчя хліб:

— Ось манна небесна.

Дездемона підвела очі. Лефті переламав *цурекі* навпіл, і її рот налився слиною. Проте обличчя лишалося сумним.

— А пароплавів немає, — сказала вона.

— Скоро будуть, не журися. Їж, — Лефті вмовстився на валізі поруч із нею. Їхні плечі торкнулись, і Дездемона відсунулася.

— Чого ти?

— Нічого.

— Коли я сідаю, ти завжди відсуваєшся, — він спантеличено зиркнув на Дездемону, але враз його погляд потеплішав і він пригорнув сестру. Та найжачилася.

— Як хочеш, — він знову підвівся.

— Куди ти?

— Знайду ще їжі.

— Не йди, — заблагала Дездемона. — Пробач. Я боюся лишатися тут сама.

Проте він поквапився геть. Никав смирнськими вулицями, говорячи сам до себе — клянучи Дездемону за те, що цурається, і себе за гнів на неї, бо ж вона таки слухно чинить. Проте він не вмів довго сердитися. Не такої він був вдачі. Його мучили втома й голод, біль у горлі й покаліченій руці, та все ж Лефті був двадцятирічний хлопчина, який уперше помандрував так далеко від рідного дому, тож охоче вабився новизною. Що далі від набережної, то меншим здавалося лихо. У місті ще працювали модні крамниці й добропристойні бари. Він вийшов на Рю-де-Франс і дістався до спортивного клубу. Попри надзвичайний стан, на дальньому корті двоє іноземних консулів грали в теніс. У надвечірньому світлі вони кидалися назад і вперед по м'яч, а поруч стояв чорношкірий хлопчик у білій куртці та тримав тацю з джином і тоніком. Лефті рушив далі. Вийшов на площу з фонтаном і вмився. Свіжий вітерець із Бурнабату* обвіяв його запахом

* Бурнабат (суч. назва — Борнова) — найбільший фешенебельний район Ізміра.

жасмину. І поки Лефті вдихає цей аромат, я скористаюся з нагоди воскресити — єдиним абзацом, суто з елегійних міркувань — те навіки втрачене місто, яке 1922 року ще існувало.

Нині Смирна живе в кількох піснях ребетіко та рядках «Спустошеної землі»:

*Пан Євгенідіс, комерсант зі Смирни,
Неголений, з кишені їсть кишмиш,
Товар іде до Лондона: ось, прошу, всі папери,
Базарною французькою вмовляв
Піти з ним на обід до Кеннон-Стріт-Готелю,
А далі — то й провести тиждень в Метрополі.*

У них — усе, що потрібно знати про Смирну. Комерсант заможний, як саме місто, і пропозиція його принадна, як саме місто, що славалося космополітизмом на весь Близький Схід. Імовірно, серед його засновників були амазонки (якраз до теми моєї оповіді) і сам Тантал. Тут народилися Гомер і Арістотель Онассіс. Схід та Захід, опера та політакія, скрипка та зурна, фортепіано та даулі сусідили в Смирні так само природно, як трояндові пелюстки й мед у місцевих ласощах.

Лефті покрокував далі та невдовзі дістався смирнського казино. Обабіч його розчахнутих дверей стояли декоративні пальми. Лефті ввійшов; ніхто його не перепинив. Довкрузані душі. Устеленими червоним килимом сходами він вийшов на другий поверх, у гральну залу. Столи для гри в кості порожні, та й біля рулетки нікого немає. Тільки в дальньому закутку влаштувалися картярі. Вони глипнули на Лефті,

* Цитата за з поеми Т. С. Еліота «Спустошена земля» за перекладом Романа Скакуна.

та його брудний одяг їх не збентежив і вони відвернулися. Лефті збагнув, що це не члени клубу, а такі самі біженці, як він. Теж завітали сюди, сподіваючись виграти грошеньт на дорогу зі Смирни. Лефті підступив ближче.

— Гратимеш? — запитав один біженець.

— Так.

Він не знав правил. Досі Лефті ніколи не грав у покер — тільки в нарди — тому перші півгодини програвав. Утім, поступово він зрозумів різницю між п'ятикартовим дро та семикартовим стадом*, і розподіл вигравів за столом змінився на його користь.

— У мене три, — сказав Лефті, показуючи три тузи, і гравці невдоволено загули. Тепер вони уважніше придивлялися до його рухів, хибно сприймаючи вайлуватість за шахрайські крутіїства. Лефті почав тішитися, а коли зірвав великий банк, гукнув: «Усім узо!». Проте нічого не сталося; він озирнувся й усвідомив, що насправді казино порожнє, а на кону стоять не гроші, а життя. Лефті пригледівся до супротивників, побачив їхні спітнілі чола, відчув кислі подихи, і виявив витримку більшу, ніж чотири десятиліття по тому, купуючи лотерейний квиток у Детройті, — підвівся та сказав: «Я пас».

Його замалим не вбили. Кишені Лефті розпухли від грошей, і супротивники вимагали, щоб той дав їм шанс відігратися. Він нахилився, почухав ногу й відповів: «Я можу піти, коли хочу». Один із гравців схопив його за обтріпані барки, і Лефті додав: «Але поки що я не хочу». Сів, почухав другу ногу — і тепер уже почав програвати. Процвиндривши все до копійки, відсунувся й гидливо запитав:

— Тепер мені можна йти?

* Дро і стад — різновиди покеру.

— Іди собі, — відповіли супротивники, сміючись і тасуючи карти. Пригнічений Лефті потюпав геть, і вже на виході, спинившись між декоративних пальм, витяг з несвіжих шкарпеток заничку.

На набережній він розшукав Дездемону.

— Дивися, що я знайшов, — сказав Лефті, простягаючи гроші сестрі. — Напевно, хтось загубив. Тепер зможемо сісти на пароплав.

Дездемона скрикнула, обійняла його й поцілувала просто в губи. Потім сахнулася, зашарілася та відвернулася до моря.

— А ті британці знову грають, — урешті-решт проказала вона. — Чуєш?

То був оркестр на «Залізному герцогу». Щовечора він грав на палубі офіцерам під час трапези. Понад морем линули струнні мелодії Брамса й Вівальді. Цмулячи брендї, Артур Максвелл, майор Військово-морського флоту Його Величності, разом з підлеглими досліджував у бінокль ситуацію на причалі.

— Людей достолиха.

— Сер, немов на вокзалі «Вікторія»* у Святвечір.

— Погляньте на цих сіромах. Покинуті напризволяще. А як довідаються про від'їзд губернатора, почнеться справжнє пекло.

— Сер, то ми будемо евакуювати біженців?

— У нас наказ — боронити британську власність і британських громадян.

* Вокзал «Вікторія» — другий за величиною та завантаженістю в Лондоні й усій Великобританії.

— Але, сер, якщо турки влаштують тут різанину...

— Філіпсе, ми нічого не вдіємо. Я провів на Близькому Сході вже багато років. І засвоїв один урок: із тутешніми людьми нічого не можна вдіяти. Нічогісінько! Турки між них найкращі. Вірмени — наче євреї. Ні розуму, ні моралі. А греки... ви лише погляньте на них. Спалили країну, а тепер лізуть сюди й випрошують поміч. Добрі сигари, правда?

— Так, сер, надзвичайно добрі.

— Смирнський тютюн. Найкращий у світі. Філіпсе, мені серце крається від думки про те, скільки його залишилося там, на складах.

— Сер, ми можемо відрядити загін і порятувати його.

— Філіпсе, чи це, бува, не нотка сарказму у вашому тоні?

— Лесть помітна, сер. Лесть помітна.

— Господи, Філіпсе! Я не жорстокий. І хочу допомогти тим людям. Але ми не можемо. Це не наша війна.

— Сер, ви переконані?

— Що ви маєте на увазі?

— Ми могли би підтримати грецькі сили. Тим паче ми ж їх сюди і вислали.

— Вони самі захотіли! Венізелос* та його поплічники. Боюся, ви не розумієте всієї складності становища. У нас є свої інтереси в Туреччині. Ми мусимо бути надзвичайно

* Елефтеріос Венізелос (1864–1936) — грецький державний і політичний діяч, п'ятиразовий прем'єр-міністр Греції. 1916 року перебував в опозиції до пронимецького короля Костянтина I, воліючи вступати у Першу світову війну на боці союзників; за цих обставин утік на Крит. Пізніше сформував тіньовий уряд Греції в Салоніках. 1917 року повернувся в Афіни, де знову обійняв посаду прем'єр-міністра. 1920 року після поразки на виборах і повернення Костянтина I був змушений припинити політичну діяльність, яку відновив лише 1922 року, після другого зречення короля.

обачними. Нам не можна втручатися в ці візантійські сутички.

— Сер, я розумію. Налити вам іще коньяку?

— Дякую, Філіпсе.

— Але місто дуже гарне, ви згодні?

— Так, нівроку. Ви ж знаєте, що сказав про нього Страбон? Він назвав Смирну найпрекраснішим містом Азії. То було ще за Августа — і вона досі збереглася. Гляньте, Філіпсе. Подивіться уважно.

До 7 вересня 1922 року всі смірнські греки, зокрема й Лефті Стефанідіс, почали носити фески, вдаючи з себе турків. Останні грецькі солдати евакуювалися із Чешме. Турецькі війська були за п'ятдесят кілометрів від міста — а з Афін для порятунку біженців не прибуло жодне судно.

Ось скоробагатько Лефті у фесці штовхається набережною крізь кармазинноголову юрму. Перебігає трамвайну колію та чимчикує схилом угору. Знаходить мореплавне управління. Тамтешній службовець перевіряє списки пасажирів. Лефті дістає свій виграш і проголошує:

— Два квитки до Афін.

— На палубі чи в каюті? — запитує службовець, не підводячи голови.

— На палубі.

— Півтори тисячі драхм.

— Не в каюті, — уточнює Лефті. — На палубі.

— Це за палубу.

— Півтори тисячі? Але в мене немає... Учора було п'ятсот...

— То було вчора.

8 вересня 1922 року генерал Хадзіанестіс у своїй каюті сідає на ліжку, розтирає спершу праву ногу, потім ліву, масує їх суглобами пальців — і нарешті встає. Бундючно виходить на палубу — так само, як невдовзі вийде на страту, до якої його приречуть в Афінах за те, що програв війну.

А на причалі грецький губернатор Арістидіс Стергіадіс пробирається в шлюпку й тікає з міста. Юрба свистить, тюгукає та вимахує кулаками; генерал Хадзіанестіс незворушно споглядає цю сцену. Юрба затуляє прибережну частину міста й улюблену кав'ярню генерала. Він бачить лише вивіску кінотеатру, в якому десять днів тому переглядав «Танго смерті». На мить йому вчувається свіжий запах жасмину з Бурнабату — хоча це, можливо, чергова галюцинація. Хадзіанестіс глибоко вдихає. Шлюпка причалює до корабля, і сплотнілий Стергіадіс вилазить на борт.

Аж тоді генерал Хадзіанестіс віддає перший за кілька минутих тижнів військовий наказ:

— Підняти якорі! Задній хід! І повний вперед!

Лефті та Дездемона дивилися з берега, як відплив грецький флот. Юрба кинулася до води й закричала, здійнявши чотириста тисяч кулаків. Потім запала тиша. Усі замовкли, збагнувши, що батьківщина зрадила їх і покинула Смирну, що турки вже близько, і їм ніхто не стане на заваді.

(Чи розповідав я, що вулиці літньої Смирни були заставлені кошиками трояндових пелюсток? Що кожен її житель знав французьку, турецьку, грецьку, голландську, англійську й італійську? Чи описував ті славнозвісні смокви, які привозили караваном верблюдів і скидали високими куписьками на землю, звідки брудні перекупки жбурляли їх у солону воду, а хлопчакі справляли потреби за пірамідами фруктів? Чи казав я, що сморід перекупок зливався

з приємнішими запахами лавру, мигдалю, мімози й персиків; чи описував, як у день Марді Гра* всі надівали маски та влаштовували пишні обіди на палубах фрегатів? Я хочу розповісти про те, що діялося в примарному місті, не належному жодній землі — воно саме було всіма землями водночас, — бо якщо ви поїдете туди нині, то побачите лише новітні хмарочоси, безликі бульвари, потогінні заводи, штаб НАТО й напис «Ізмір»...)

У міську браму ввірвалися п'ять машин, увінчаних оливковими гілками. За ними — стрункий чвал кавалерії. Машини з ревом проминули критий базар і радісні натовпи в турецькому кварталі, що вітав їх червоними полотнищами на вікнах, дверях і вуличних ліхтарях. За османським правилом зайняти слід було найвищу точку в місті; тож колона зараз рухається згори вниз. Невдовзі п'ять машин удираються в спустошені райони, де будинки стоять покинуті чи переховують цілі сім'ї. Аніта Філобозян крадькома виглядає надвір, щоби побачити красиві автомобілі, оздоблені листям, і вже починає заворожено прочиняти віконниці, аж ось мати похоплюється й відтягає її... У щілинах віконниць видніються й інші обличчя: вірменські, болгарські та грецькі очі стежать зі схованок і горищ. Усі хочуть поглянути на загарбників і розгадати їхні наміри; проте машини рухаються надто швидко, а відблиски сонця з піднесених кавалерійських шабель ріжуть очі. Колона їде

* Марді Гра (*фр. Mardis gras* — «масний вівторок») — останній вівторок перед початком великого посту в католиків. Останній день карнавалу, приуроченого до проводів зими, своєрідний аналог православної Масляної.

далі, аж до набережної, де вершники вдираються в юрбу, і біженці з криками кидаються врозтіч.

На задньому сидінні останньої машини сидить Мустафа Кемаль. Він охляв від боїв. Його блакитні очі горять. Він не вживав алкоголю вже понад два тижні. («Дивертикуліт», від якого зцілив його лікар Філобозян, був звичайним пом'їллям. Кемаль, подвижник світської прозахідної держави, зберіг вірність принципам до кінця і помер у п'ятдесят сім років від цирозу печінки.)

Машина їде; він оглядає натовп саме тієї миті, коли з валізи підводиться молода жінка. Блакитні й карі очі зустрічаються поглядами. На дві секунди чи навіть менше. Кемаль відвертається, колона рушає далі.

Тепер усе залежить від вітру. 13 вересня 1922 року, середа, перша година ночі. Лефті та Дездемона провели в місті вже тиждень. Запах жасмину змінився на сморід гасу. Вірменський квартал оточений барикадами. Турецькі загони блокують виходи з набережної. Вітер дме не в тому напрямку, та близько півночі змінює курс на південний захід — від турецьких висот до порту.

У темряві купчаться запалені смолоскипи. В ательє стоять троє турецьких солдатів. Світло вихоплює сувої тканин та костюми на вішаках; потім ясніє — і стає видно кравця. Він сидить за машинкою; права нога досі на педалі. Полум'я розгоряється і являє лице з порожніми очницями та кривавими слідами від видертої бороди.

Вірменський квартал буяє полум'ям. Іскри, мов мільйони світляків, летять нічними вулицями, сіючись і проростаючи вогняним зерням. Лікар Філобозян вішає мокрий килим на

балконі, хапливо зникає в темній кімнаті й зачиняє віконниці. Та заграви однаково добуваються в дім, висвітлюють смугами перелякані очі Тукі, чоло Аніти, обв'язане сріблястою стрічкою, неначе в Клари Боу* з «Фотоплея», оголену шию Рози й чорняві похилені голови Степана та Карекіна.

У світлі спалахів з вулиці лікар Філобозян читає вже вп'яте за вечір: «...уклінно просить кожного... шанувати його й надати йому всякий можливий захист і допомогу...».

— Чуєте? — каже він. — «Захист»...

У домі по той бік вулиці пані Бідзикян виводить три кульмінаційні такти арії Королеви Ночі з «Чарівної флейти». Музика так дивно лунає на тлі інших звуків — тріскоту вибитих дверей, людських голосінь, дівочих плачів, — що Філобозяни підводять голови. Сусідка ще двічі повторює сі-бемоль, ре і фа, немов на репетиції, а тоді бере ноту, якої ніхто з них доти не чув, і всі усвідомлюють, що це вже аж ніяк не спів.

— Розо, неси мою сумку.

— Нішане, ні, — протестує дружина. — Вони побачать тебе та зрозуміють, що ми ховаємося.

— Ніхто не побачить.

Попервах Дездемона сприйняла полум'я в місті за сигнальні вогні на суднах. Понад ватерлінією американського «Лічфілда» та французького пароплава «П'єр Лоті» ряхтіло помаранчевими мазками. А потім вода засяяла, мовби під нею пропливла зграя фосфоресцентних риб.

* Клара Боу (1905–1965) — американська акторка, зірка німого кіно й ікона стилю 1920-х.

Голова Лефті спочивала на плечі в сестри. «Лефті! Лефті?» — покликала Дездемона, не знаючи, спить він чи ні. Той не відповів, і вона поцілувала його в маківку. Відтак заревли сирени.

Дездемона бачить: вогнище не одне, їх безліч. На горішньому пагорбі видніють двадцять помаранчевих уперто незнищених цятко. Щойно загасять одну — вже палахкотить наступна. Полум'я жере смітники та вози із сіном, полум'я мчить слідами розлитого гасу, виринає з-за рогу і лине у вибиті двері будівель. Вогонь охоплює пекарню Берберяна й умить ковтає хлібні полиці та вітрини з ласощами. Сягає житлових приміщень і пнеться вгору парадними сходами, де проти нього виступає сам Карл Берберян із ковдрою. Вогонь тікає від пекаря й удирається до кімнат. Нищить персидський килим, вистрибує на задне подвір'я та перебігає в сусідній дім по білизняній мотузці. Попід вікном зупиняється, мовби заскочений своєю несподіваною удачею: усе тут створене, щоби згоріти, — дамаський диван з довгими китицями, столи з червоного дерева й перкалеві абажури. Жар обдирає шпалери зі стін — не лише в цьому домі, а й у п'ятнадцяти інших, потім ще в двадцяти чи двадцяти п'яти — кожен будинок підпалює наступний, доки займається весь квартал. Містом шириться сморід речей, непридатних до спалювання: вакси, зубної пасти, щурячої отрути й фортепіанних струн, бандажів, дитячих колисок і гімнастичних булав. А ще волосся та шкіри. Вони вже теж палають. Лефті й Дездемона стоять на березі разом з усіма: заляканими від жаху, сонними, хворими на тиф і холеру чи збайдужілими від втоми. Аж раптом вогні на схилі об'єднуються в гігантський полум'яний вал, що простягається всім містом і неминуче суне просто на них.

(Тут мені в пам'яті спливає один епізод: різдвяного ранку мій батько, Мільтон Стефанідіс, у халаті та капцях схиляється, щоб розпалити вогонь. Лише раз на рік потреба здихатися гори обгорткового паперу й порожніх картонних коробок долає бабцину заборону на користування каміном. «Мам, — попереджає Мільтон, — я зараз палитиму весь цей мотлох». — «Мана!» — кричить Дездемона та хапає ціпок. Батько видобуває довгий сірник із шестикутної коробки. Бабця ховається в кухні, оснащених безпечною електроплитою. «Вона боїться вогню», — пояснює батько, чиркає сірником і підносить його до паперу, поцяткованого ельфами й Санта-Клаусами, а ми, американські невігласи, дуріємо від веселощів, жбурляючи на поталу полум'ю коробки, стрічки й папір.)

Лікар Філобозян вийшов на вулицю, роззирнувся й кинувся через дорогу до сусідських дверей. Піднявся сходами та побачив у вітальні потилицю пані Бідзикян. Підбіг до неї, вмовляючи не хвилюватися й пояснюючи, що він — лікар Філобозян із будинку навпроти. Пані Бідзикян начебто кивнула йому, та після цього вже не підвела голови. Лікар Філобозян укляк біля неї. Торкнувся шиї, відчув кволий пульс. Потім обережно витяг її з крісла та поклав на підлогу. Раптом почув кроки на сходах. Лікар квапливо метнувся в протилежний куток і принишк за порт'єрою саме тоді, коли з'явилися солдати. Вони обшукували кімнату п'ятнадцять хвилин, гребучи все, що лишилося після попередників. Висували шухляди, різали оббивку канап — шукали там сховані коштовності й гроші. Коли солдати пішли, лікар Філобозян іще п'ять хвилин не наважувався виступити з-за

портъери. Пульс у пані Біздікян уже не намацувався. Лікар Філобозян накрив їй обличчя хустинкою і перехрестив. Узяв свою сумку й побіг надвір.

Вогню передує жар. Смокви на причалі, не завантажені на судна, починають пектися, репаючи та випускаючи сік. Їхній солодкий аромат зливається із запахом диму. Дездемона й Лефті з рештою біженців відходять якнайближче до води. Їм нікуди тікати. На барикадах турки. Люди моляться, благально здіймають руки до портових кораблів. Світло прожекторів ковзає по воді, де-не-де осяваючи тих, хто пливе і тоне.

— Лефті, ми загинемо.

— Ні. Ми виберемося, — каже Лефті, проте сам у це не вірить. Він дивиться на вогонь і переконується в неминучості їхньої загибелі. Ця певність спонукає його вимовити те, чого за інших обставин він ніколи не сказав би й навіть не подумав би: — Ми виберемося. І поберемося.

— Дарма ми поїхали. Дарма не залишились у Віфінії...

Полум'я насувається; аж тут відчиняються двері французького консульства. Військово-морський гарнізон ви-струнчується двома рядами вздовж набережної. Опускається триколон. Із консульства виходять чоловіки в кремових костюмах та дами в солом'яних капелюшках і попід руку крокують до гостинного корабля. Крізь перехрещені гвинтівки варти Лефті завважує свіжу пудру на обличчях жінок і запалені сигари в зубах їхніх супутників. Одна дама тримає під пахвою маленького пуделя. Інша спотикається й ламає підбор, та її підхоплює чоловік. Судно рушає; французький службовець звертається до юрби:

— Будуть евакуйовані лише громадяни Франції. Видача віз розпочнеться негайно.

Стукіт у двері примушує здригнутися від несподіванки. Степан підходить до вікна й визирає надвір.

— Це, мабуть, тато.

— Мерщій, відчини йому! — каже Тукі.

Карекін мчить униз, перестрибуючи по дві сходинки. Біля дверей зупиняється, відсапується й поволі відсуває засув. Спершу на ганку нічого не відбувається; потім лунає тихе шипіння й оглушливий гуркіт. Звук цей начебто й не стосується хлопця, проте зненацька відірваний від його сорочки гудзик падає на підлогу. Карекін дивиться додолу й відчуває повен рот теплої рідини. Він злітає в повітря — так, як у дитинстві, коли його підкидав батько; хлопець каже: «Тату, мій гудзик...», — а тоді встигає помітити сталевий багнет, що прохромлює йому груди. Відблиски світла танцюють по дулу гвинтівки, перестрибують запобіжник і приціл. У них іще видно несамовите обличчя солдата.

Полум'я оточило юрбу на причалі та стрибнуло на дах американського консульства. Підбралося до шатра літнього кінотеатру й видерлося аж на вершечок. Юрба потіснилася від жару; Лефті ж, відчувши нагоду, не ворухнувся.

— Ніхто нас не викаже, — мовив він. — Вони й не довідаються. Нікого не залишилося, тільки ми.

— Так не годиться.

Під гуркіт обвалених дахів і крики біженців Лефті нахилився до сестри й прошепотів:

— Ти присягалася напитати мені добру жінку, грекиню. То це ти і є.

Ліворуч хтось кидається у воду й топиться, праворуч чоловік затуляє плащем роділлю. «Ми горимо! — волають люди. — Горимо! *Каймасте! Каймасте!*» Дездемона вказує на вогонь і всю довколишню веремію:

— Пізно, Лефті. Тепер уже все байдуже.

— Але якщо ми виживемо? Ти вийдеш за мене заміж?

Один кивок — і все. Лефті мчить до вогню.

Крізь вічка бінокля на чорному тлі раз у раз вихоплюються далекі постаті біженців, які безгучно кричать і благально здіймають руки.

— Вони ж підсмажать тих сіромах живцем.

— Сер, дозвольте взяти плавця на борт.

— У жодному разі, Філіпсе. Візьмемо одного — доведеться приймати всіх.

— Сер, це дівчинка.

— Скільки їй років?

— На вигляд — десять чи одинадцять.

Майор Артур Максвелл опускає бінокль. На вилицях у нього ходять жовна.

— Лише погляньте на неї, сер.

— Філіпсе, не можна керуватися почуттями. На кону де-що важливіше.

— Сер, погляньте на неї.

Максвелл дивиться на капітана Філіпса, і крила його носа роздимаються. Потім він ляскає себе по нозі та прямує до борту.

Промінь прожектора ковзає по воді, окреслюючи коло видимості. У його світлі вода здається безбарвним

бульйоном, засміченим різними предметами: яскравим апельсином, клаптями списаних аркушів, фетровим капелюхом, вимащеним екскрементами. Аж раптом з-поміж цих безживних предметів виринає вона: намокла рожева суконька здається червоною, коси прилипли до голови. Вона чіпляється за лінву й дивиться мовчки. Худі ноженята дріботять, немов плавці.

Кулі з гвинтівок плюскають біля неї. Дівчинка не звертає уваги.

— Вимкнути прожектор.

Світло гасне, обстріл припиняється. Майор Максвелл дивиться на годинник.

— Зараз двадцять перша п'ятнадцять. Філіпсе, я йду в свою каюту й буду там до сьомої ранку. Якщо впродовж цього часу біженку візьмуть на борт, я нічого про це не знатиму. Зрозуміло?

— Слухаюсь, сер.

Лікареві Філобозяну і на думку не спало, що понівечене тіло, яке він переступив на вулиці, — його менший син. Він побачив лише, що двері будинку розчахнуті. У передпокої спинився й прислухався. Тиша. Піднявся сходами поволі, притискаючи до грудей лікарську сумку. У вітальні палали всі лампи. Тукі чекала його на канапі, закинувши голову, мовби сміючись, від чого її рана розкрилася аж так, що в ній видніло дихальне горло. Степан сидів, похиливши голову на великий обідній стіл; його права рука, що досі стискала захисний лист Кемалю, була прибита до стільниці різницьким ножом. Лікар Філобозян ступив крок назад і послизнувся, допіру помітивши кривавий слід, що вів у коридор. Слід цей привів його

у спальню, де батько побачив своїх дочок. Роздягнені, ті лежали горілиць із вирізаними грудьми. Роза простягала руку до сестри, немов поправляючи сріблясту стрічку в неї на голові.

Довга черга сунулася повільно. Лефті мав час повторити всі потрібні слова. Він пригадував граматичні конструкції, мигцем зиркаючи у свій розмовник. Проглянув перший урок — «Привітання» — і перед столом зі службовцем уже був готовий.

— Ім'я?

— Елефтеріос Стефанідіс.

— Місце народження?

— Париж.

Службовець підвів голову.

— Паспорт.

— Усе згоріло! Нема документів! — Лефті цмакнув губами, наслідуючи французів, яких йому випадало бачити. — І одягу не лишилося. Бачите мій костюм?

Службовець гидливо всміхнувся й поставив штамп.

— Проходьте.

— Зі мною ще дружина.

— Вона, очевидно, теж народилася в Парижі?

— Авжеж.

— Ім'я?

— Дездемона.

— Дездемона Стефанідіс?

— Так. У нас однакове прізвище.

Коли він повернувся з візами, Дездемона була не сама. На валізі поруч із нею сидів чоловік.

— Він хотів утопитись. Я вчасно нагодилася.

— Вони не вміють читати. Вони неписьменні, — повторював зневажливій закривавлений чоловік із пов'язкою на руці. Лефті спробував знайти рану, проте не зміг. Скинув сріблясту стрічку, якою була перев'язана рука незнайомця, і пожбував її геть. — Вони не змогли прочитати листа, — сказав чоловік і поглянув на Лефті, який одразу його впізнав.

— Знову ви? — проказав службовець.

— Мій кузен, — відповів Лефті каліченою французькою. Службовець поставив штамп і простягнув йому візу.

До корабля їх довів моторний човен. Лефті тримав лікаря Філобозяна, який весь час намагався кинутись у воду. Дездемона відкрила скриньку з шовкопрядами й розгорнула білу полотнину, щоб оглянути яйця. Поруч, в огидній жаскій воді, пропливали тіла. Серед них були й живі, які кликали на допомогу. У світлі прожектора хлопець дерся на корабель якірним ланцюгом — але матроси облили його соляркою, і він упав.

Трое новопосталих французів дивилися з палуби «Жана Барта», як палає все місто. Пожежа тривала ще три доби й була помітна з вісімдесяти кілометрів. Мореплавці хибно сприймали високий дим за гігантську гірську грядку. В Америці — країні, у якій біженці сподівалися знайти притулок, — смирнський погром зо два дні виринав на перших шпальтах газет, доки його затьмарили справа Голла й Міллз (протестантський священик Голл був знайдений мертвим в обіймах привабливої хористки панни Міллз) та кубок Світової серії*. Адмірал Військово-морських сил США Марк Брі-

* Світова серія — фінал чемпіонату Головної бейсбольної ліги Північної Америки.

стол, стурбований майбутнім американсько-турецьких відносин, опублікував прес-реліз, у якому зазначив, що «точна кількість загиблих і вбитих не підлягає встановленню, проте очевидно не перевищує 2000 людей». Американський консул Джордж Гортон надав інші цифри. Із 400 000 християн, що проживали в Смирні до пожежі, станом на 1 жовтня 190 000 вважалися мертвими або зниклими безвісти. Гортон зменшив цю кількість удвічі та заявив про 100 000 жертв.

З води підняли якорі. Палуба загула під ногами, коли двигуни есмінця дали задній хід. Лефті й Дездемона дивилися, як віддаляється Мала Азія.

Коли вони минали «Залізного герцога», британський військовий оркестр загравав вальс.

ШОВКОВИЙ ШЛЯХ

Давня китайська легенда свідчить, буцімто якимось 2460 року до Різдва Христового, коли принцеса Си Лін-чи сиділа під шовковицею, в її чашку з чаєм упав кокон тутового шовкопряда. Вона спробувала витягти його й побачила, що кокон розгортається в гарячій рідині. Принцеса дала один кінець нитки служниці та звеліла тій відійти. Служниця вийшла з покоїв принцеси в палацовий двір, за ворота й браму Забороненого міста — і так собі йшла, доки майже через кілометр нитка скінчилася. (На Заході ця легенда помалу зазнавала змін протягом трьох тисячоліть і зрештою перетворилася на історію про фізика та яблуко. Суть її, втім, не змінилася: великі відкриття, хай то шовк чи земне тяжіння, завжди падають на тих, хто байдкує під деревом.)

Почасти я відчуваю себе тією принцесою, яка винайшла засіб для майбутнього прожиття Дездемони. Я так само розмотую власну історію, і що довшає нитка, то менше мені залишається повідати. Зворотний рух волокном веде до крихітного вузлика, до першої тендітної петельки, з якої починається кокон. Нитка моєї історії приводить мене до Афін, де щойно пришвартувався «Жан Барт». Дід і бабця зійшли

на сушу та готуються до наступної мандрівки. Паспорти видані, у передпліччя зроблені щеплення. Біля причалу матеріалізується інший пароплав — «Джулія». Лунає туманний горн.

Дивіться, онде щось розмотується з палуби «Джулії». Щось кольорове ряхтить над пірейськими водами.

У ті часи пасажери, відбуваючи до Америки, брали з собою на палубу клубки прядива, а вільні кінці залишали родичам на причалі. «Джулія» дала гудок і рушила; сотні ниток натягнулися понад водою. Люди прощалися, махали руками, піднімали дітей, щоб ті востаннє побачили землю, якої більше ніколи не пригадають. Лопаті пінили воду, тріпотіли хустинки, а на палубі розмотувалися нитки. Червоні, жовті, зелені, сині — вони тяглися до пірса: спершу повільно, клубок обертався тільки раз на десять секунд, а потім усе швидше, що швидше рухався пароплав. Пасажери хапалися за нитки, до останку тримаючи цей зв'язок із обличчями, які розчинялися вдалині. Та згодом, один за одним, клубки таки добігали кінця. Прядиво уривалося й линуло вгору за вітром.

Лефті та Дездемона — тепер я нарешті можу повноправно назвати їх дідом і бабцею — з різних кінців палуби дивилися, як повітряне укривало зникає на видноколі. Дездемона стояла поміж двома впускними колекторами у формі великих туб. Лефті швендяв по центру судна серед інших парубків. Уже три години вони не бачили одне одного. Уранці перед посадкою випили кави в портовій кав'ярні, відтак узяли кожне свою валізу, а Дездемона ще й скриньку з шовкопрядами, та розійшлися врізнобіч, немов шпигуни. Бабця мала фальшиві документи. У паспорті, виданому грецьким урядом з вимогою негайно покинути країну,

стояло дівоче прізвище її матері — Арістос. Цей паспорт, разом із квитком, вона й показала на сходнях «Джулії», опісля чого пішла на корму, як і було домовлено.

Пароплав рушив фарватером і прискорився, узявши курс на захід під звук туманного горна. Хустки, широкі спідниці й плащі затріпотіли на вітрі. З кількох голів злетіли капелюхи; де-не-де чулися сміх і жарти. Плинне прядиво, ледь помітне здалеку, помережало небо. Люди впивалися в нього поглядами. Однією з перших до кают спустилася Дездемона. Лефті ще з півгодини вештався палубою. Це теж була частина їхнього плану.

Першого дня вони не розмовляли. Виходячи на сніданок, обід і вечерю, ставали в різні черги. Після трапез Лефті йшов до чоловіків, що курили біля поруччя борту, а Дездемона з жінками та дітьми кулилася від вітру на палубі.

— Тебе жених стрічатиме? — запитували жінки. — Маєш когось у Америці?

— Нікого. Тільки кузину в Детройті.

— Ти сам? — цікавилися чоловіки в Лефті.

— Так. Вільний як вітер.

Увечері вони розійшлися по різних каютах. Лежачи на матрацах із джутових мішків, натоптаних водоростями, вмостивши голови на складені вдвічі рятівні жилети замість подушок, намагалися спати чи бодай звикнути до хитавиці й мішанини розмаїтих запахів. Пасажири везли з собою всілякі прянощі та цукати, сардини в бляшанках, кальмарів у винному соусі та ягнячі ноги, мариновані з часником.

Національність тоді визначали за запахом, і Дездемона, заплющивши очі, виразно відчувала цибуляний дух уторки праворуч і запах сирого м'яса від вірменки ліворуч.

Вони ж, своєю чергою, легко вчували еллінські пахощі йогурту й часнику, які везла на собі Дездемона. Лефті ж потерпав не лише через нюх, а й через слух. Один його сусід, на прізвище Каллас, хропів, як туманний горн, а інший, лікар Філобозян, безперестанку плакав уві сні. Після від'їзду зі Смирни він був сам не свій від горя. Змучений і спустошений, лікар Філобозян із чорними проваллями під очима лежав, скулившись, на полиці просто в плаці. Майже нічого не їв і відмовлявся підніматися на палубу. А ті кілька разів, що його вдавалося-таки вивести, він грозився кинутися за борт.

В Афінах лікар Філобозян благав попутників їхати далі без нього. Відмовився говорити про плани на майбутнє та сказав, що не має родини:

— Нікого. Убили всіх.

— Бідолашний, — виснувала Дездемона. — Йому не хочеться жити.

— Допоможімо йому, — наполягав Лефті. — Він дав мені грошей. Перев'язав мені руку. Ніхто не подбав про нас — тільки він. Візьмімо його з собою.

Доки вони з Дездемоною чекали грошового переказу від кузини, Лефті, як міг, утішав лікаря Філобозяна й нарешті вмовив його поїхати разом із ними в Детройт. «Хай куди, аби якнайдалі», — погодився той, але тепер, на пароплаві, знову торочив лише про смерть.

Мандрівка повинна була тривати близько двох тижнів. Лефті й Дездемона ретельно продумали свої наміри. Другого дня по обіді Лефті пройшовся судном, переступаючи пасажирів, що порозлягалися на палубі четвертого класу. Минув сходи до стернової рубки та протиснувся повз вантажний відсік, напханий каламатськими оливками, олією

та морською губкою з Косу*. Рушив далі, ковзаючи долонею по зелених брезентових накривках шлюпок, доки натрапив на ланцюг між четвертим і третім класами. У золоті свої дні «Джулія» належала до австро-угорського флоту, могла похвалитися найсучаснішими вигодами («*lumina electrica, ventilatie et comfortu cel mai mare*»*) і щомісяця мала рейси з Триєста в Нью-Йорк. Тепер же електричне світло вмикалося тільки в першому класі, та й то вряди-годи. Залізні поручні проіржавіли, грецький прапор укрився чорним шаром кіптяви з димарів. Усе смерділо старими ганчірками та багатолітнім блювотинням. Лефті досі кепсько тримався на ногах, тому раз у раз мусив хапатися за поруччя. Вичекавши біля ланцюга, він перейшов на лівий борт і повернувся на корму. Дездемона, як і було домовлено, стояла коло поручня сама. Лефті всміхнувся й кивнув їй; вона відповіла йому холодним кивком і задивилася в море.

Наступного дня Лефті знову вийшов на пообідню прогулянку — вздовж палуби, на лівий борт і до корми. Побачивши Дездемону, так само кивнув і всміхнувся. Цього разу всміхнулася й вона. Лефті подався до своїх приятелів-курців і запитав, чи відомо комусь, як звуть цю молоду самотню жінку.

Четвертого дня він підійшов до неї та відрекомендувався.

— Чудова погода.

— Надіюся, не зіпсується.

— Ви мандруєте сама?

* Каламата — місто в Греції, на півдні Пелопоннесу; Кос — грецький острів у Егейському морі, розташований за 4 км на захід від Бодрумського узбережжя Туреччини.

** «Електричне світло, зручні й вентилязовані каюти» (румун.).

— Так.

— Я теж. А куди ви поїдете потім, в Америці?

— У Детройт.

— Який збіг! І я в Детройт.

Так вони проговорили ще кілька хвилин. Потім Дездемона перепросила й спустилася в каюту.

Недовзі пароплавом уже поширилися чутки про новий роман. Пасажири бавили час, розповідаючи одне одному, як високий гречний юнак впадає за чорнявою красунею, котра повсюди носить різьблену скриньку з оливкового дерева.

— Обоє тут самі, — перешіптувалися люди. — І мають родичів у Детройті.

— Не буде з них доброї пари.

— Чому?

— Він з вищого класу. Нічого не вийде.

— Та він же її наче вподобав.

— А що ще робити, коли пливеш через весь океан?

П'ятого дня Лефті й Дездемона разом пройшлися палубою. Шостого він подав їй руку, і вона на неї зіперлася.

— Це я їх познайомив! — вихвалявся котрийсь чоловік.

Міські дівчата презирливо чмихали:

— Вона заплітає коси! Немов селючка.

До мого діда ставилися прихильніше. Казали, буцімто він — торговець шовком зі Смирни, який утратив статок під час пожежі, чи позашлюбний син французької коханки короля Костянтина I, а чи шпигун німецького кайзера на Світовій війні. Лефті не заперечував жодних пліток. Він користався трансатлантичною мандрівкою, щоби витворити собі новий образ. Накидав на плечі потріпану ковдру, мов оперний плащ, і вирушав чекати Дездемону. Хай що про нього думали чи казали — усе вмить ставало правдою; і він

обертався на того, ким хотів бути, що вже виявляло в ньому достеменного американця. Коли з'являлася моя майбутня бабця, він поправляв накидку, кивав попутникам і йшов засвідчувати їй шанобу.

— Пропав хлопчина!

— Е, ні! Знаємо ми таких. Він просто забавляється. Хай дівка пильнує, бо не тільки скриньку за собою носитиме.

Дід і бабця тішилися своїм вигаданим жениханням. На людях вони розповідали одне одному про себе, як то годиться на перших побаченнях.

— У тебе є брати чи сестри? — запитав якось Лефті.

— Був брат, — тоскно відповіла Дездемона. — Але він утік із туркенею, і батько його прокляв.

— Як жорстоко. Я думаю, що кохання долає будь-які заборони. Ти згодна?

— Начебто добре все виходить, — перемовлялися вони віч-на-віч. — Ніхто й не підозрює.

Зустрічаючи Дездемону на палубі, Лефті вдавав, ніби вони ледь знайомі. Він підходив, починав ненав'язливу розмову, захоплювався красою вечірнього неба й робив поштиві компліменти її вроді. Дездемона ж розігрувала свою роль. Спершу вона була стримана й незворушна: щоразу, як Лефті неблагопристойно жартував, висмикувала свою руку та відповідала, що мати вчила її не водитися з такими чоловіками. Так вони й подорожували, бавлячись у вигадане залицяння, доки помалу й самі увірували в нього. Складали собі нові спогади і вимислювали нові долі. (Для чого було це робити? Нащо завдавати собі мороки? Хіба не могли вони сказати, що про їхній шлюб давно вже було домовлено? Назватися зарученими? Звісно, могли. Проте Лефті й Дездемона обманювали не попутників, а самих себе.)

У мандрівці то було неважко. Долання океану в товаристві півтисячі незнайомих дозволяло дідові й бабці витворитися заново. На «Джулії» панував дух метаморфоз. Вдивляючись в океан, тютюнники називалися автогонщиками, фарбівники шовку — магнатами з Волл-стріт, а модистки — танцівницями «Пустощів Зігфельда»*. За бортом навсібіч розкинувся безмежний сірий океан. Від його величі Європа й Мала Азія змаліли. А попереду пролягали Америка та нові обрії.

Восьмого дня на пароплаві, галантно ставши на одне коліно перед цікавими поглядами шестисот шістдесяти трьох пасажирів четвертого класу, Лефті Стефанідіс освідчився Дездемоні Арістос, яка сиділа на палубній князі**. Жінкам перехопило подих. Жонаті чоловіки під'юджували парубків: «Дивіться, як треба». Дездемона, виявивши артистичний талант укупі зі схильністю до іпохондрії, зобразила цілу гаму почуттів: подив; спершу втіху, а тоді сумнів; страх із готовністю відмовити; та врешті-решт — під поодинокі оплески глядачів — млосну згоду.

Церемонія відбулася на палубі. За браком весільної сукні Дездемона накинула на голову позичену шовкову шаль. А капітан Контуліс дав Лефті краватку, заляпану соусом.

— Піджак застібнеш, то ніхто й не побачить, — порадив він.

Шлюбні вінці сплели з мотузок. Квітів у морі роздобути не було як, тому боярин, хлопець на прізвище Пелос,

* «Пустощі Зігфельда» — серія популярних бродвейських вистав 1907–1931 рр.

** Кнага — металева планка на судні для кріплення рухомого такелажу.

обмежився переставлянням прядив'яних вінців з голови князя на голову княгині, потім від княгині — князю, а тоді ще раз навпаки*.

Молодята виконали танець Ісаї: сплівшись руками, стегном до стегна Лефті та Дездемона тричі обійшли капітана, поєднуючи нитки своїх доль у єдиний кокон. Ніякої патріархальної лінійності. Ми, греки, вінчаємося колами, нагадуючи собі основоположну матримоніальну істину: щасливий той, хто прагне різноманіття в повторенні. Рухатися вперед можна, лише повернувшись до витоків.

У моїх діда й баби це вийшло так: перше коло палубою «Джулії» вони здолали як брат і сестра; друге — як молодята; третє — як чоловік і дружина.

Того вечора сонце сіло якраз навпроти пароплавного носа, вказуючи шлях на Нью-Йорк. Зійшов місяць — і на поверхні води з'явилася срібляста доріжка. Капітан Контуліс вийшов зі стернової рубки й розпочав нічний обхід палуби. Здійнявся вітер; «Джулія» гойдалася на хвилях, проте Контуліс ні разу не спіткнувся й навіть підкурив сигарету своєї улюбленої індонезійської марки, затуливши вогонь картузом. Капітан у заношеній уніформі й високих критських чоботях оглянув бортові вогні та шлюпки, зібрав шезлонги. У всій неосяжній Атлантиці не було суден, окрім «Джулії». Хвилі билися в її щільно задраєні люки. На палубах не лишилося ні душі, окрім двох пасажирів першого класу — американських ділків,

* У грецькій весільній традиції боярин та дружка повинні забезпечити молодят шлюбними вінцями, свічками й квітами, оскільки саме вони несуть основну фінансову відповідальність за перебіг весілля.

які цідили по чарочці перед сном. «Кажуть, Тільден зі своїми учнями не лише в теніс грає*, якщо ти розумієш, про що я». — «Хіба таке можливо?» — «Частує їх з любовної чаші». Нічого не второпавши, капітан Контуліс кивнув і пішов до своєї каюти.

А Дездемона тим часом лежала на спині в шлюпці та пошепки наказувала: «Не дивися». Між ними вже не було ковдри з козячої шерсті, тож Лефті затулив очі руками, підглядаючи з-поза розчепіrenих пальців. Місячне сяйво повільно заливало шлюпку крізь дірочку в брезенті. Лефті незрідка бачив, як роздягається Дездемона, але тоді місяць її не освітлював і вона лишалася для нього всього-на-всього тінню. Вона ще ніколи так не вигиналася, піднімаючи ноги, щоб скинути черевики. Він дивився, як сестра стягає туніку й спідницю, заскочений її виглядом — зовсім інакшим у шлюпці під сяйвом місяця. Дездемона *світилася*. Тіло її променилося білизнобою. Лефті примружився. Біле сяйво здіймалося вгору; оповило йому шию та сягнуло очей, і лише тоді він зрозумів, що сестра в корсеті. Забрала його з Віфінії: от що то була за біла полотнина, в яку вона склала яйця шовкопрядів. Дездемона була певна, що ніколи його не надіне, аж нині це таки сталося. Чашечки бюстгальтера стриміли до брезентового накриття. Пластини з китового вуса охоплювали її стан. Попід короткою спідничиною марно теліпалися підв'язки: бабця не мала панчіх. У темряві шлюпки весільний корсет поглинав усе місячне сяйво, що сюди потрапляло, а з ним — Дездемонині руки, обличчя

* Ідеться про Білла Тільдена (1893–1953) — американського тенісиста, семиразового призера Кубка Девіса й першого американця, що виграв Вімблдонський турнір. Тільден був відомий своєю гомосексуальністю й арештований за розбещення неповнолітніх.

й голову. Вона була схожа на Ніку, яку везуть у музей заводника, тільки безкрилу.

Коли Лефті знімав черевики й шкарпетки, з них посипався пісок. Потім він скинув білизну — і шльопка наповнилася грибним запахом. Він засоромився, та Дездемона не зважала, поринувши у вир своїх переживань. Корсет нагадав їй про матір; зненацька її накрила тамована досі хвиля каяття. У веремії минулих днів Дездемона не мала часу замислитися про те, що діється між нею та Лефті.

Йому також було гризко. Змучений фантазіями про Дездемону, нині він тішився темряві шльопки — надто тому, що не бачив обличчя сестри. Місяцями Лефті спав із повіями, схожими на Дездемону, але тепер волів уявляти її чужою.

Здавалося, наче корсет має власні руки: одна ніжно песить її поміж ніг, іще дві охоплюють груди, ще декілька — пригортають і гладять. У ньому Дездемона бачила себе іншою, незвичною: стегнистою, тонкостанною, вродливою та жаданою жінкою. Вона підняла й розвела ноги, упершись литками в кочети. Розкрила обійми до Лефті, який крутився довкола, здираючи лікті й коліна, збиваючи весла та мало не запустивши сигнальну ракету, доки, напівпритомний, зрештою впав у її м'яку глибочінь. Уперше в житті Дездемона відчула смак його вуст, і сестринство під час єднання втілювалося хіба що в докорі: «А ти, урвителю, і це вже спробував!». Лефті ж лише повторював: «Не так, ні, не так...».

Я мушу взяти свої слова назад. Попід спиною в Дездемони, між стінок шльопки, тріпотіла пара крил, підносячи її вгору.

— Лефті! — задихано проказала вона. — Здається, я це відчула!

— Що відчула?

— Це. Ну, знаєш...

— Молодята, — зітхнув капітан Контуліс, дивлячись, як гойдається шлюпка. — Ех, юність...

Коли принцеса Си Лін-чи, яку я зненацька почав уявляти в образі коронованої велосипедистки з метро — чомусь постійно про неї думаю та щодня виглядаю в юрбі — словом, коли принцеса відкрила шовк, її співвітчизники ще три тисячі сто дев'яносто років берегли цю таємницю. Кожного, хто намагався викрасти з Китаю яйця шовкопрядів, карали на горло. І мої прабатьки ніколи не опанували б шовківництва, якби не імператор Юстиніан, котрий, за словами Прокопія, умовив двох місіонерів ризикнути. Місіонери вивезли яйця на батьківщину 550-го року, поклавши їх у тодішню подобу презервативів і проковтнувши. Таким же чином вони привезли насіння тутового дерева. І Візантія стала центром шовківництва. На схилах турецьких пагорбів розквітли шовковиці. Гусінь поїдала їхнє листя. А тисячу чотириста років по тому нащадки тих віддавна викрадених яєць у скриньці моєї бабці опинилися на борту «Джулії».

Я й сам — продукт контрабанди: адже мої баба з дідом, не відаючи, що коять, везли в Америку мутований ген п'ятої хромосоми. То була давня мутація. За словами доктора Люса, вперше цей ген проявився в нашому роду близько 1750 року в організмі такої собі Пенелопи Євангелатос, моєї прабаби в дев'ятому поколінні. Вона передала його синові Петрасу, той — двом донькам, вони — трьом з п'яти своїх дітей, і так далі. Оскільки ген рецесивний, він виявлявся лише час од часу. Генетики означають це терміном «спорадична спадковість». Риса, яка чаїться десятиліттями і виринає,

коли про неї забудуть. Так відбувалося й у Віфінії, де іноді народжувалися гермафродити — дівчата з вигляду, які, підрастаючи, виявлялися хлопцями.

Наступні шість ночей дід із бабцею теж відлюднювалися в шлюпці, хоч які були погодні умови. Днями, коли Дездемона сиділа на палубі, міркуючи, що вони з Лефті роблять, її охоплювало гризотне сум'яття; проте вечорами вона вислизала з каюти й тікала від самотності в шлюпку до свого новоявленого чоловіка.

Їхній медовий місяць минав навспак. Лефті та Дездемона не зближались, не ділилися вподобаннями, таємницями й травмами, а намагалися якомога більше відмежуватися одне від одного. У дусі власної мандрівної забави вони продовжили вигадувати фальшиві історії, винаходити братів і сестер з імовірними іменами, кузенів з моральними вадами та далеких родичів з нервовим тиком. По черзі вповідали вдавані поневіряння власної крові, повні цілком гомерівських запозичень із дійсності, аж деколи починали змагатися за улюблених справжніх дядьків і тіток, немов режисери на кастингу. З плином ночі вигадана рідня набувала чіткіших обрисів у їхніх свідомостях. Вони розпитували одне одного про туманні сімейні зв'язки.

— То з ким побрався твій кузен Янніс? — запитував Лефті, й Дездемона відповідала:

— Невже ти забув? З кульгавою Афіною.

Чи не в тій шлюпці почалася й моя одержимість хитро-сплетінням родинних стежок? Хіба мати не розпитувала й мене про кузенів, тіток і дядьків? Брата вона не питала ніколи — той знав лише свої трактори та лопати для

снігу — але я, як усяка жінка, мусив зміцнювати пам'ять роду: підписувати подячні листівки, пам'ятати всі дні народження та іменини. В устах моєї матері генеалогічне дерево відтворювалося так: «Це Мелія, твоя кузина. Донька Статіса, зятя Люцилли, сестри дядька Майка. Статіса, пам'ятаєш, отого кволого листоноші? У нього є ще два старших сини — Майк і Джонні. Хіба ти їй не знаєш? Мелія! Вона ж ваша троюрідна сестра!». Нині, переповідаючи все це — чемно, як і годиться жінці, що зміцнює пам'ять роду, — я відчуваю тупий біль у грудях, бо розумію, що така генеалогія ні про що не свідчить. Тессі знала, хто кому ким доводиться, але власний чоловік лишався для неї загадкою; вона й гадки не мала про справжню історію свекрів — усе ж бо було вигадано в тій шлюпці, де дід із бабцею склали собі нові біографії.

Інтимних труднощів у них не виникало. Видатний сексолог доктор Люс наводить приголомшливу статистику, згідно з якою до 1950 року подружжя не практикували орального сексу. Бабця з дідом кохалися радісно, проте одноманітно. Щоночі Дездемона роздягалася до корсета, і Лефті мацав гачечки й застібки, шукаючи таємну комбінацію, що допомогла би його розстебнути. Корсет був єдиним їхнім афродизіаком і навіки лишився еротичним символом дідового життя. Корсет являв йому нову Дездемону. Звісно — я вже казав, — Лефті й доти бачив сестру голою, проте корсет мав незбагненну здатність оголювати її ще сильніше, обертати на неприступну істоту, закуту в панцир, однак із м'якою утробою, якої він прагнув дістатися. Застібки клацали — панцир відкривався; Лефті вилазив на Дездемону, вони ледь могли ворушитися, та за них усе робили хвилі.

Їхня перифетація співіснувала зі спокійним боком подружнього життя. Секс раз у раз поступався місцем теплого

безруху; Лефті та Дездемона лежали, дивлячись з-під брезенту на нічне небо й обговорювали житейські питання.

— Можливо, Лінин чоловік влаштує мене на роботу, — сказав якимось Лефті. — У нього там, здається, є бізнес?

— Не знаю. Ліна нічого не пояснила.

— Зберемо грошенят, і я відкрию казино. Ігри, бар, вар'єте. І декоративні пальми.

— Ти підеш до коледжу. Будеш професором — так, як хотіли мама з татом. І облаштуємо шовковичню.

— Та забудь ти про тих червів. Рулетка, ребетіко, танці, питво. Може, тихцем і гашиш продаватиму.

— Гашиш в Америці курити заборонено.

— Хто це сказав?

— Не така то країна, — упевнено відповіла Дездемона.

Решту медового місяця вони провели на палубі, вигадуючи план переходу острова Елліс*. Тоді це вже було непросто. Лігу з обмеження імміграції створили 1894 року. У залі Сенату США Генрі Кебот Лодж** гатив по трибуні томом «Походження видів», доводячи, буцім навала нижчих народів із Південної та Східної Європи загрожує «самій основі нашої

* Елліс — острів, розташований у Верхній Нью-Йоркській затоці, за 1,6 км від острова Свободи. Протягом 1892–1954 рр. на острові Елліс діяла Федеральна імміграційна станція, що за цей час пропустила на територію США близько 20 млн осіб, переважно з Європи. Нині на її місці відкрито Музей імміграції.

** Генрі Кебот Лодж I (1850–1924) — американський історик і сенатор-республіканець, один із запеклих противників імміграції європейців до США. Обстоював думку про їхню нездатність пристосуватися до стандартів американської цивілізації.

раси». Імміграційний акт 1917 року позбавив права на в'їзд у Сполучені Штати тридцять три категорії небажаного населення, тож 1922 року пасажирів на палубі «Джулії» метикували, як не потрапити до цього числа. Під час нервових зібрань неписьменні вчилися удавати читущих, багатоженці ставали прибічниками моногамному шлюбу, анархісти забували твори Прудона*, хворі зі слабким серцем прикидалися повносилами, епілептики намагалися тамувати напади, а носії спадкових хвороб — не згадувати про них. Мої дід і бабця, несвідомі власної генетичної вади, зосередилися на очевидніших перешкодах. Існувала категорія «осіб, винних у злочинах проти моралі та правопорушеннях, пов'язаних із розпустою». До останніх належали й «інцестуальні зносини».

Вони почали уникати пасажирів з трахомою чи шолудями. Тікали, зачувши горловий кашель. Лефті для певності перерачитував довідку, яка свідчила, що «Елефтеріос Стефанідіс був вакцинований і пройшов санітарну обробку 23 вересня 1922 року в Морській дезинфекційній частині Пірея». Письменні, законно одружені (щоправда, з найближчим родичем), психічно стабільні, демократично налаштовані й вакциновані, мої дід і бабця не вбачали підстав хвилюватися. Обоє мали по двадцять п'ять доларів, необхідних для в'їзду, і поручительку — кузину Сурмеліну. Лише торік квота на в'їзд іммігрантів з Південної та Східної Європи знизилася із семисот вісімдесяти трьох до ста п'ятдесяти п'яти

* П'єр-Жозеф Прудон (1809–1865) — французький соціаліст, один із засновників анархізму, автор праць «Що таке власність» та «Система економічних суперечностей, або Філософія злиденності», у яких заперечував ідею держави. Виступав за так звану третю форму суспільства — синтез спільності та власності, який і назвав анархією.

тисяч. Потрапити в Штати без поручителя або вагомих професійних рекомендацій було практично неможливо. Для підвищення шансів Лефті відклав свій французький розмовник і взявся завчати чотири рядки з Біблії короля Якова*. На «Джулії» було вдосталь таємних відомостей про тест із письма. Особам різних національностей пропонувалися до читання різні уривки з Нового Завіту. Грекам — Євангеліє від Матвія, 19:12. «Бо бувають скопці, що з утроби ще матерньої народилися так; є й скопці, що їх люди оскопили, і є скопці, що самі оскопили себе ради Царства Небесного**».

— Скопці? — жажнулася Дездемона. — Хто це тобі таке сказав?

— Так написано в Біблії.

— У якій Біблії? У грецькій такого нема. Іди-но, послухай, що там іще запитують.

А проте Лефті показав їй аркуш, на якому той самий уривок був записаний грецькою та англійською мовами, і повторив весь абзац — повільно, слово за словом, — щоб вона вивчила текст попри нерозуміння.

— Наче мало нам було тих скопців у Туреччині! Ще й на острові Елліс мусимо про них говорити.

— Американці пускають усіх, — пожартував Лефті. — Навіть скопців.

— То якщо вони такі гостинні, хай би дозволили нам розмовляти грецькою, — буркнула Дездемона.

Літо над океаном добігало кінця. Однієї ночі так похолодало, що Лефті й Дездемона облишили клацання застібками

* Біблія короля Якова — найпоширеніший англійський переклад Біблії, уперше виданий 1611 р. під егідою короля Якова I (Джеймса Стюарта).

** Цит. за пер. І. Огієнка.

корсета, пригорнулися одне до одного попід ковдрою та заговорили.

— А Сурмеліна зустріне нас у Нью-Йорку? — спитала Дездемона.

— Ні. Ми самі поїдемо потягом у Детройт.

— А чому вона не приїде?

— Надто далеко.

— Нехай. Усе одно вона спізнилася б.

Краї брезентової накривки ляскали від невпинного вітру. Планшири на шлюпці взялися памороззю. Дід і бабця розглядали верхівку труби та дим, який тьмяною латкою виднівся на зоряному небі. (Вони ще не знали, що ця смугаста похила труба вже віщувала про їхній майбутній дім, уже шепотіла про «Рівер-Руж» і завод «Юніроял», про «сімох сестер і двох братів»* — але вони не слухали, тільки морщили носи й ховалися від кіптяви.)

Утім, якби промисловий сморід не почав так нахабно вдиратися в мою оповідь, а бабця з дідом, що вирости на сосновому схилі гори й так і не звикли до брудної детройтської атмосфери, не забилися так глибоко в шлюпку, вони відчули б у холодному океанському вітрі новий запах — вогкий дух землі та мокрої деревини. Запаху суходолу. Нью-Йорка. Америки.

— А що ми скажемо Сурмеліні про нас?

— Вона все зрозуміє.

— І нікому не розповість?

* «Рівер-Руж», або Пурпуровий завод — автозавод концерну «Форд», розташований на березі річки Руж у штаті Мічиган; «Юніроял» — завод з виробництва автомобільних покришок, розташований у Детройті; «сім сестер і два брати» — димарі електростанції «Корнерз Крик» у Детройті, розміщені двома рядами — сім проти двох.

— У неї теж є таємниці — від чоловіка.

— Ти про Єлену?

— Я нічого не сказав.

Потім вони заснули, а прокинувшись від сонячного світла, побачили над собою чиєсь обличчя.

— Виспалися? — запитав капітан Контуліс. — Чи принести вам ковдру?

— Даруйте, — відповів Лефті. — Ми більше не будемо.

— Та ви й не зможете, — сказав капітан і на підтвердження своїх слів зняв брезентову накривку.

Лефті та Дездемона сіли. Віддалік, у досвітніх променях, виднів силует Нью-Йорка. Він був зовсім не схожий на місто — ані бань, ані мінаретів — і бабця з дідом замовкли на хвилину, осягаючи ці високі геометричні форми. Понад затокою клубочився туман. Яскріли мільйони рожевих шиб. А ближче до берега, вбрана у класичну грецьку тогу й коронована сонцем, їх вітала статуя Свободи.

— Ну, як? — спитав капітан Контуліс.

— Я вже надивився на смолоскипи, на все життя стане, — відповів Лефті.

Проте Дездемона виявила більший оптимізм:

— Принаймні вона жінка. Може, хоч тут люди не різатимуть одне одного з дня на день.

**КНИГА
ДРУГА**

ПЛАВИЛЬНИЙ ТИГЕЛЬ ФОРДІВСЬКОЇ ШКОЛИ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Хто зводить фабрику, той зводить храм.

*Келвін Кулідж**

Детройт завжди стояв на колесах. Задовго до Великої Трійки** та прізвиська «Автомісто», до автозаводів, вантажівок і рожевого електричного світла на нічних вулицях; доки ніхто ще не почав ані моститися в сандерберди, ані пакуватися в моделі Т***, доки молодий Генрі Форд не розвалив стіну

* Келвін Кулідж (1872–1933) — тридцятий президент США (протягом 1929–1933 рр.).

** Ідеться про три найбільші американські автомобільні концерни: «Дженерал моторз», «Форд» і «Крайслер».

*** Сандерберд, або Ті-берд — *Ford Thunderbird*, задньопривідний автомобіль класу «люкс» із кузовом «купе», що випускався концерном Форда протягом 1955–2005 років. Був першим у сегменті персональних автомобілів для заможних власників. Модель Т, або «Бляшанка Ліззі» — автомобіль концерну Форда, що випускався у 1908–1927 роках. Перший загальнодоступний американський автомобіль, а також перший автомобіль, що випускався одночасно в багатьох країнах світу (зокрема Німеччині, Великобританії, Франції та Австралії).

своєї майстерні для демонстрації першого квадрицикла*, збираючи який, він не продумав лише, як вивести машину надвір; мало не за століття до холодного березневого вечора 1896 року, коли Чарльз Кінг на своєму безкінному екіпажі проїхав вулицями Сен-Антуан та Джефферсона і повернув на проспект Вудворда, де його двоциліндровий двигун врешті заглухнув; з давніх-давен, коли місто було всього-на-всього клаптем землі, украденої в індіанців, вузьким перешийком, що й дав йому назву, фортом, за який билися британці та французи, доки, геть виснажені, мусили поступитися американцям; задовго до автомобілів і дорожніх розв'язок Детройт стояв на колесах.

Мені дев'ять років; я тримаю батька за дебелу спітнілу руку. Ми стоїмо біля вікна на останньому поверсі готелю «Понтчертрейн». Приїхали на традиційний щорічний обід. Я в міні-спідничці та яскраво-рожевих колготках; з плеча на довгому ремінці звисає модна шкіряна біла сумочка.

Поплямлені вікна затуманіли. Ми дуже високо. Через хвилину я замовлю креветок з часниковим соусом.

У батька пітніють руки — він боїться висоти. Два дні тому, коли він запитав, куди мені хочеться — хай я скажу, він відвезе, — я пискливо зарепетував: «На самісіньку гору «Понтча»!». Я хотів опинитися ген понад містом, серед усіх тих політичних пацюків і бізнесменів. Мільтон дотримав слова. Хоч як шалено в нього б'ється серце, та він дозволяє метрдотелю всадовити нас просто біля вікна — офіціант у смокінгу відсуває для мене стілець, але батько надто

* Квадрицикл — перший автомобіль конструкції Генрі Форда, що працював на бензині. Був зібраний 4 червня 1896 року та дістав таку назву, адже їздив на чотирьох велосипедних колесах.

наляканий, щоб і собі сісти, тому пускається в історичний екскурс.

Навіщо вивчати історію? Щоб збагнути теперішнє чи уникнути його? Оливкове обличчя Мільтона блідне; він промовляє: «Дивися. Бачиш колесо?».

Я мружуся — у дев'ять років майбутні «гусячі лапки» коло очей мене ще не турбують — і дивлюся на місто, на вулиці, які батько показує мені наосліп. Ось воно, колесо: покришка центральної площі, від якої розходяться врізнобіч спиці вулиць Беглі, Вудворда, Вашингтона, Бродвея та Медисона.

Це все, що лишилося від славетного плану Вудворда, що його 1807 року склав і назвав власним іменем суддя-пияк*. За два роки до того місто згоріло вщент: дерев'яні будинки та рангові ферми, засновані Кадиллаком понад століття тому, згинули за три години. Тепер же, 1969-го, моє гостре око помічає сліди тієї пожежі в написі на міському прапорі, що майорить за вісімсот метрів від нас у Гранд-Циркус-Парку**: *Speramus meliora; resurget cineribus*. «Сподіваємося на краще: повстане воно із попелу».

Суддя Вудворд уявляв новий Детройт міською Аркадією, мережею шестикутних чарунок. Кожне його коліщатко мусило існувати окремо й водночас бути пов'язане з іншими, згідно з доктриною федералізму нової нації; крім того, усі вони повинні були зберігати класичну симетрію, відповідно до принципів естетики Джефферсона. Ця мрія так остаточно

* Августус Вудворд (1774–1827) — перший верховний суддя Території Мічиган, автор плану майбутнього міста Детройта.

** Гранд-Циркус-Парк — історичний район Детройта, з якого розпочався план Вудворда.

й не втілилася в життя. Планування доцільне для таких міст, як Лондон, Париж і Рим; міст, зведених на культурі. Детройт же — американське місто, зведене на грошах; а отже, краса його мусила поступитися місцем практичності. З 1818 року місто розбудовували вздовж річки — фабрика за фабрикою, склад за складом. Вудвордові колеса сплющилися, розітнулися та стиснулися до звичайних прямокутників.

Або ж — якщо дивитися з піддашся ресторану — колеса не зникли, а тільки видозмінилися. До початку ХХ століття Детройт став провідним виробником фургонів та екіпажів. А станом на 1922 рік, коли сюди приїхали мої дід і бабця, в місті виготовляли й інші обертові об'єкти: морські двигуни, велосипеди та сигари-самокрутки. І, звісно, автомобілі.

Усе це було видно з вікна поїзда. Під'їжджаючи до міста вздовж берега річки, Лефті й Дездемона дивилися, як набуває обрисів їхня нова батьківщина. Ферми поступалися місцем засиллю огорожених міських ділянок і брукованих вулиць. Небо чорніло від диму. Попри них летіли цегляні будівлі складів із прагматичними білими написами: «Компанія «Райт і Кей»», «Дж. Г. Блек та сини», «Детройтські теплиці». Річкою сунули широкі смоляно-чорні баржі; там і тут сновигали робітники в заялужених сорочках; клерки смікали себе за підтяжки; блимали рекламні вивіски їдалень і пансіонів: «Ми подаємо безалкогольне пиво», «Кімнати для вас», «Обіди за п'ятнадцять центів».

Нові картини змішувалися з учорашніми враженнями. Острів Елліс постав із води, немов Палац дожив. Камера зберігання забита до стелі. Новоприбулих женуть сходами нагору до реєстраційної зали. Діставши порядкові номери згідно з декларацією «Джулії», вони йдуть повз ряд інспекторів охорони здоров'я, що заглядають їм в очі та

вуха, порпаються у волоссі та вивертають повіки гачками. Один з інспекторів помічає запалення на повіках лікаря Філобозяна, зупиняє огляд і ставить йому на одязі крейдяний хрестик. Лікаря Філобозяна виводять із черги; бабця з дідом більше його не бачать. «Мабуть, підчепив щось на пароплаві, — каже Дездемона. — Чи очі набрякли від сліз». Тим часом крейда робить своє. На животі вагітної жінки з'являється літера «В». На грудях кволого стариганя — позначка «Серц.». Літерою «К» позначають хворих на кон'юнктивіт, «Ш» — шолудивих, «Т» — трахоматозних. Утім, жодне, хай і найдосвідченіше, лікарське око не могло виявити рецесивний мутований ген п'ятої хромосоми. Його неможливо було намацати чи викрити за допомогою гачків...

Тепер, у поїзді, замість реєстраційних номерів бабця з дідом тримали в руках залізничні картки: «До уваги кондуктора: будьте ласкаві повідомити пред'явнику про станцію пересадки та місце призначення, оскільки пред'явник не володіє англійською мовою. Місце призначення — Детройт, головний залізничний вокзал». Вони сіли поруч на вільні місця. Лефті зацікавлено дивився у вікно; Дездемона ж утупилася у свою різьблену скриньку, розчервоніла від сорому й люті через усе, що їй довелося спізнати протягом минулих тридцяти шести годин.

— Більше ніхто не обріже мені волосся, — сказала вона.

— А тобі личить, — не глядячи, відповів Лефті. — Ти схожа на американку.

— Не хочу бути схожою на американку.

У фільтраційній зоні острова Елліс Лефті затяг Дездемону в намет Жіночої молодіжної християнської асоціації. Увійшла вона в хустці та шалі, а вийшла через п'ятнадцять хвилин у приталеній сукні та капелюшку з м'якими

крисами, схожому на нічний горщик. Щоки її під шаром пудри палахкотіли гнівом. Чепурячи Дездемону, жінки з Асоціації відстригли їй коси.

Із одержимістю людини, яка сягає рукою в діряву кишеню, бабця втридцять чи всорокове обмацувала свою безкосу голову під капелюшком.

— Я більше нікому не дам себе стригти, — повторила вона. (Відтоді бабця трималася цієї обіцянки. Вона ростила коси, як леді Годіва, миючи їх щоп'ятниці й укладаючи все це громаддя в сіточку. А постриглася тільки по смерті Лефті, віддавши волосся Софії Сассун, яка торгувала за нього двісті п'ятдесят доларів у майстрині з виготовлення перук. Бабциного волосся стало на п'ять різних виробів, один з яких, за словами майстрині, невдовзі — після закінчення каденції чоловіка в Білому домі та лікування від наркоманії — придбала Бетті Форд*, отож у репортажі з похорону Річарда Ніксона ми бачили Дездемонині коси на голові в дружини экс-президента.)

Смутило Дездемону й дещо інше. У скриньці в неї на колінах тепер лежали тільки дві коси, перев'язані чорними жалобними стрічками. Здолавши довгий шлях із Віфінії з яйцями шовкопряда, Дездемона змушена була викинути їх на острові Елліс, адже вони значилися в списку паразитів.

Тим часом Елефтеріос прикипів до вікна. Усю дорогу від Гобокена він розглядав місцеві дивовижі: електричні трамваї, які деренчливо дерлися на пагорби Олбані, вулкани фабрик, що палахкотіли й диміли. А якось, прокинувшись на світанку посеред чергового міста, Лефті сприйняв будівлю

* Бетті Форд (1918–2011) — дружина 38-го президента США Джеральда Форда, перша леді США протягом 1974–1977 років.

банку з колонами за Парфенон і подумав, що знов опинився в Афінах.

Потім річка лишилася позаду й удалині замаячів Детройт. Лефті розглядав автомобілі, схожі на велетенських жуків, припаркованих уздовж тротуарів. Там і тут стриміли жерла димарів і, немов гармати, вистрілювали в повітря клубами кіптяви. Ціла діброва димарів: червоні цегляні та високі сріблясті, вони шикувалися стрункими лавами чи замислено пахкали чадом поодинокі, затуляючи сонячне світло. Аж раптом довкола стемніло — потяг в'їхав на вокзал.

Головний вокзал Детройта — нині звалище мальовничих руїн — тоді втілював спробу дорівнятися до Нью-Йорка. Його підмурівок з велетенських мармурових плит, оздоблених коринфськими колонами та різьбленим антаблементом, був справжнім музеєм викопного неокласицизму. А з-над цього святилища здіймалася тринадцятиповерхова офісна будівля. Лефті, який доти споглядав різноманітні грецькі надбання в Америці, потрапив у точку, де починалося їхнє витіснення; інакше кажучи — у майбутнє. Він зробив крок назустріч майбуттю, і Дездемона, не маючи вибору, подалася за ним.

Спробуйте уявити тогочасний вокзал! У десятках вантажних компаній лунають досі незвичні для вух телефонні дзвінки; товари прямують на схід і на захід, пасажирів приїздять і від'їздять, п'ють каву у вестибюлі чи ставлять на підніжок чистильникові своє взуття: броги банківських клерків, закриті черевики постачальників, чорно-білі оксфорди бутлегерів. Спробуйте уявити склепінчасті кахляні стелі, канделябри й підлогу з валлійського каменю! Була там і циркульня на шість стільців, де сиділи громадські активісти, муміфіковані в гарячих рушниках; були й ванні кімнати,

і ліфти, освітлені напівпрозорими яйцеподібними лампами з мармуру.

Лефті залишив Дездемону за колоною та посунув крізь вокзальну юрбу шукати кухню, яка повинна була їх зустріти. Сурмеліна Зізмо, уроджена Пападіамандопулос, була двоюрідною сестрою моїх діда й бабці, а отже, мені доводилася двоюрідною бабусею. Я знав її вже колоритною старою — недбало зачесаною активісткою Теософського товариства, яка лишала за собою хмари сигаретного попелу й обожнювала приймати ванни кольору індиго. Вона носила сатинові рукавички до ліктя та няньчилася з цілим виводком смердючих такс, у яких одвічно сльозилися очі. Удома в неї громадилися ослінчики, по яких ці створіння вилазили на дивани та крісла. Одначе 1922-го Сурмеліні було всього двадцять вісім років. Упізнати її в цій вокзальній юрмі для мене так само важко, як розрізнити гостей на весільному фотознімку батьків, де всі обличчя приховані під машкарою молодості. У Лефті ж була протилежна проблема. Блукаючи вестибюлем, він вишукував серед людського потоку кухню, яку пам'ятав з дитинства, — носате дівчисько з усмішкою комічної маски. Крізь похилий засклений дах лилося сонячне світло; Лефті мружився, оглядаючи довколишніх жінок, аж поки вона сама гукнула:

— Агов, малий! Не впізнав мене? Осьде я, незрівнянна.

— Ліно, це ти?

— Я ж уже не в селі живу.

За п'ять років опісля від'їзду з Туреччини Сурмеліна спромоглася витравити з себе всі грецькі риси — від кіс, які вона висвітлила до густо-каштанового кольору, підстригла й уклала буклями, до акценту, що тепер звучав на західний манір і геть не нагадував європейський, читацьких

уподобань («Кольєрз», «Гарперз»^{*}) та кулінарних смаків (омари «термідор», арахісове масло) і, звісно, одягу. На ній були модна коротка зелена сукня з обляміркою, атласні зелені туфлі з блискучими носачами й тонкими пряжками, чорне пір'яне боа та капелюшок-клош, з якого оніксові оздоби звисали аж до вискубаних брів.

На кілька секунд вона дозволила кузенові потішитися цією американською пещеністю; і все ж під капелюшком була та сама, добре знайома Ліна, тому невдовзі її грецький запал вихлюпнув назовні. Вона розкрила обійми:

— Ну, малий, поцілуй уже мене!

Вони обійнялися; Ліна притиснулася кузенові до шиї на рум'яненою щокою. Потім відійшла, щоб роздивитися його, і, сміючись, ухопила за ніс.

— А ти не змінився. Цю носяку я будь-де впізнаю, — вона відсміялася, здригаючись усім тілом, і запитала: — То де твоя молода? Ховається? Га? Ти навіть не написав, як її звуть.

— Вона... у вбиральні.

— Мабуть, красуня. Швидко ти одружився. Хоч назватися встиг чи так відразу й освідчився?

— Здається, відразу освідчився.

— А яка вона?

— Схожа... на тебе.

* «Кольєрз» (англ. *Collier's Weekly*) — американський тижневик, заснований 1888 року Пітером Фінілоном Кольєром. Виходив до 1957 року. Друкував матеріали Джека Лондона, Е. Гемінгвея, В. Черчилля. Дав поштовх літературній кар'єрі Курта Воннегута. «Гарперз» (англ. *Harper's Magazine*) — щомісячний американський журнал, присвячений питанням літератури, мистецтва, політики та економіки. Видається з 1850 року й донині. Другий найстаріший американський журнал, після *Scientific American*.

— О ні, горобчику, інших таких немає!

Сурмеліна піднесла до рота мундштук і затигнулася, оглядаючи перехожих.

— Нещасна Дездемона! Закоханий братик покинув її в Нью-Йорку! Як вона?

— Пречудово.

— Чому не приїхала? Вона хоч не ревнує тебе до дружини?

— Нітрохи.

Ліна взяла його попід руку.

— Ми тут читали про пожежу. Страхіття! Я так хвилювалася, доки одержала твого листа. Я впевнена, це турки винні. Але мій чоловік не згоден.

— Як так?

— Слухай, коли житимете в нас, не розмовляй з ним про політику.

— Добре.

— Як там наше село? — поцікавилася Сурмеліна.

— Нікого не лишилося. Усі повтікали.

— Може, я й зронила б сльозу, якби не мала до нього ненависті.

— Ліно, мушу дещо тобі сказати...

— Куди вона поділася? — урвала Сурмеліна, роззираючись і нетерпляче тупаючи ногою.

— ...про мене та Дездемону.

— Що?

— Моя дружина... Дездемона...

— Таки посварилися? Я вгадала?

— Ні. Дездемона... моя дружина...

— Ну?

— Це вона і є, — Лефті кивнув рукою, і Дездемона виступила з-за колони.

— Здрастуй, Ліно, — сказала вона. — Ми побралися. Тільки нікому не розповідай.

Отак усе й викрилося: першого та передостаннього разу, попід лунким склепінням вокзалу, бабця звірила таємницю Ліниному капелюшку. Зізнання повисло в повітрі, а відтак розвіялося з сигаретним димом. Дездемона взяла чоловіка за руку.

Дід із бабцею мали підстави довіряти Сурмеліні. Та приїхала в Америку із власною таємницею, яку в родині берегли аж до її смерті 1979 року, опісля чого, як будь-яка таємниця, вона була непоштиво явлена світові — і почалися теревені про «Ліниних дівчат». Тож таємниця стала вельми умовною, і тепер, виказуючи її, я ледве можу відчутти себе винним супроти роду.

Сурмелініну таємницю влучно висловила тітка Зо: «Ліна була з тих жінок, на честь яких цілий острів назвали».

Ще підлітком у Віфінії Сурмеліну заскочили з подружками за делікатних обставин. «З двома чи трьома, — розповідала вона мені. — Не так уже й багато. Бо всі ж певні: якщо любиш дівчат, то жодної не пропустиш. Але я була перебірлива. А перебирати мала ким». Вона довго боролася з цією схильністю. «Ходила до церкви — не помагало. Бо там якраз найлегше було знайти собі дівчину. У церкві! Ми всі молилися про зцілення». Скандал вибухнув, коли Ліну застали не з дівчиною, а з дорослою жінкою, матір'ю двох дітей. Батьки намагалися видати її заміж, але марно. У селі не кишіло парубками, а ті, що були, відмовлялися брати байдужу та дефективну наречену.

Тоді Сурмелінин батько зробив те, що робили всі грецькі батьки, втративши сподівання знайти жениха для доньки: написав лист в Америку. Сполучені Штати рясніли

доларами, сильними бейсболістами, енотовими шубами, діамантовими прикрасами... і самотніми нежонатими іммігрантами. Тож, надіславши фотографію привабливої молоді та опис ваговитого посагу, він досить швидко одержав відповідь бажаного претендента.

Джиммі Зізмо (повністю — Зізімопулос) приїхав в Америку 1907 року тридцятилітнім. Про нього відомо було хіба те, що він великий фінансовий верховода. У листах до Сурмеліниного батька Зізмо не лише обумовив суму посагу в манері фахового баристера, а й зажадав банківського чека ще до весілля. Сурмеліна одержала фотознімок високого показного красеня з густими вусами, пістолетом в одній руці та пляшкою віскі в другій. Два місяці по тому на детройтському вокзалі її зустрів понурий чисто виголений курдупель із обвітраним лицем трудяги. Нормальна наречена розчарувалася б такою невідповідністю, проте Сурмеліні було однаково.

Вона багато розповідала в листах про своє американське життя: зосереджувалася здебільшого на віяннях моди чи на радіоприймачі, який слухала в навушниках щодня по кілька годин, крутячи шкалу і вряди-годи зчищуючи вугільний наліт з детекторного кристала, — але ніколи не зачіпала теми, яку Дездемона означувала як «постільна»; отож кузини мусили самі розгадувати шифрограми з описами недільних поїздок на Бель-Айл*, міркуючи, знуджене чи задоволене обличчя мав Зізмо за кермом, і вгадувати з розповіді про нову зачіску — закручені бубликами коло вух дві коси, — чи дозволяє Сурмеліна чоловікові куйовдити їй волосся.

* Бель-Айл — острівний парк на річці Детройт поміж територіями США та Канади.

І ось та сама Сурмеліна, носійка стількох загадок, стала повірницею їхньої таємниці.

— Побралися? Тобто ви спите разом?

— Так, — здушено відповів Лефті.

Сурмеліна допіру помітила попіл на кінчику сигарети й струснула його.

— Отака в мене удача. Щойно поїхала, як у селі почалося найцікавіше.

Проте Дездемона, не схильна до жартів, благально вхопила кузину за руки:

— Пообіцяй, що нікому не скажеш! Жодній живій душі!

— Не скажу.

— Не кажи навіть, що я — твоя кузина!

— Не скажу нікому.

— А твій чоловік?

— Він думає, що я зустрічаю кузена з дружиною.

— І ти йому не розповіси?

— Це буде просто, — засміялася Сурмеліна. — Він мене й так не слухає.

Сурмеліна змусила їх найняти носія, що доволік валізи до чорного з коричневим полиском паккарда. Вона сама видала йому чайові й усілася за кермо, обурюючи перехожих. Тоді, 1922 року, подібна картина ще привертала увагу. Поклавши мундштук на приладову панель, вона натиснула на газ, вичекала належні п'ять секунд і ввімкнула запалювання. Залізний капот машини ожив і здригнувся. Шкіряні сидіння затрусилися, і Дездемона схопила чоловіка за руку. Ліна скинула атласні туфлі та залишилася в самих панчохах. Машина рушила, і Сурмеліна, майже не

дивлячись на дорогу, проїхала Медісон-авеню й звернула на площу Кадиллака. Дід і бабця розглядали заюрмлені вулиці, деренчливі трамваї, автомобілі, які раз у раз вибухали гудінням клаксонів, та інший тьмянний транспорт, що врзнібіч рухався містом. За тих часів центр Детройта кишив бізнесменами й покупцями. Найбільша юрба була перед універмагом «Гудзон» — люди штовхалися, намагаючись першими вскочити в новомодні обертові двері. Ліна вказувала на вивіски: «Кав'ярня “Фронтеньяк”», «Сімейний театр», — на велетенські світляні написи: «Ролстон», «М'які сигари Вейда та Бонда Блекстонів по десять центів», — на дев'ятиметрового хлопчика, який мастив триметрову скибку хліба золотистим маслом. Понад входом однієї крамниці висіла низка велетенських олійних ламп, що висвітлювали оголошення про розпродаж до 31 жовтня. Повсюди панували гамір і метушня; Дездемона відхилилася на спинку сидіння, стривожено уявляючи, яка морока на неї чекає від усіх цих сучасних вигод: машин, тостерів, садових пульверизаторів і ескалаторів. Лефті всміхався й похитував головою. Там і тут угору пнулися хмарочоси, кінотеатри й готелі. Саме у двадцяті роки були зведені мало не всі детройтські пам'ятки: друга будівля Буля, розмальована, мов індіанський пояс, Пенобскотська будівля, вежа Кадиллака, будівля Нової трастової спілки та будівля Фішера з позолоченим дахом. Дідові й бабці Детройт здався таким собі великим Коза-ханом у сезон продажу коконів. Утім, вони не бачили ані безхатків-робітників, послулих просто неба через брак житла, ні східного тридцятиквартального гетто поміж вулицями Ліленда, Мейкомба, Гастінгса й Браша, де гуртувались афроамериканці, яким було заборонено мешкати деінде. Словом, вони не бачили зерен другої руйнації

міста, бо й самі належали до них — до тих, котрі затопили Детройт, зваблені обіцянками Генрі Форда платити по п'ять доларів на день.

Детройтський Іст-сайд — то був тихий район, забудований котеджами на одну сім'ю, що ховалися під склепіннями в'язів.

Ліна довезла їх до скромного двоповерхового будиночка з темної цегли на вулиці Герлбета. Дід і бабця здивовано витріщилися на нього з машини, нездатні поворухнутися, доки зненацька двері дому відчинилися й на ганок вийшов чоловік.

Джиммі Зізмо був такою багатогранною особистістю, що я й не знаю, з чого почати. Знахар-любитель, антисуфразист, мисливець на велику дичину, судимий і непитущий наркоторговець — вибирайте, що забажаєте. Йому було сорок п'ять років — майже вдвічі більше, ніж дружині. Він стояв на тьмяному ганку в дешевенькому костюмі й сорочці з комірцем, що колись був накрохмалений, а тепер обвис.

Темні кучері робили його схожим на дикуватого старого парубка, яким він, власне, і був донедавна; обличчя, пожмакане, мов неприбрана постіль, це враження лише підсилювало. Натомість брови його були звабливо вигнуті, неначе в професійної танцівниці, а густі вії здавалися нафарбованими. Проте моя бабця цього не помітила. Її цікавило інше.

— Він араб? — спитала Дездемона, залишившись із кухніною в кухні. — Тому ти нічого не розповідала про нього в листах?

— Ні, не араб. Він з Чорного моря.

— Ось зала, — Зізмо тим часом показував Лефті будинок.

— Понтієць! — нажахано скрикнула Дездемона, зазираючи в холодильник. — Але ж не мусульманин?

— Не всі понтійці навернулися в іслам, — пирхнула Ліна. — Чи ти думаєш, грек раз скупається в Чорному морі й уже стає мусульманином?

— Але в ньому є турецька кров? — прошепотіла Дездемона. — Тому він такий чорний?

— Не знаю, і мені байдуже.

— Лишайтеся тут, скільки забажаєте, — Зізмо вже вів Лефті сходами нагору, — але є кілька правил. По-перше, я вегетаріанець. Якщо твоя жінка захоче приготувати м'ясо, хай бере собі окреме начиння й посуд. І ніякого віскі. Ти п'єш?

— Іноді.

— Тільки не тут. Захочеш випити — іди на дешеvu. Я не хочу проблем з поліцією. Тепер щодо платні за винайм. Ви молодята?

— Так.

— І який за неї дали посаг?

— Посаг?

— Так. Скільки?

— Ти хоч знала, який він старий? — пошепки випитувала Дездемона, розглядаючи духовку.

— Принаймні він мені не брат.

— Цить! Навіть жартома такого не кажи!

— Я не брав посагу, — відповів Лефті. — Ми познайомилися на пароплаві.

* Ідеться про понтійських греків — етнічну групу вихідців з історичної області Понт на північному сході Малої Азії із центром у теперішньому турецькому місті Трабзон. На території України понтійські греки проживали в Криму, звідки протягом 1942, 1944 та 1949 років були депортовані до Сибіру й Казахстану. Сповідували християнство та іслам.

— Без посагу? — Зізмо зупинився на сходинці та вражено озирнувся на Лефті. — Нащо ж було женитися?

— Ми закохалися, — відповів Лефті. — Уперше він промовив це вголос перед чужою людиною, і тепер відчув суміш гордості й страху.

— Ніколи не женися, якщо тобі за це не платять, — сказав Зізмо. — Я довго чекав годящої ціни, — підморгнув він Лефті.

— Ліна розповідала, що ви тепер маєте власну справу, — з несподіваною цікавістю озвався Лефті, прямуючи слідом за Зізмо до ванної. — А яку?

— Я? Я торговець.

— Не знаю яку, — відповідала в кухні Сурмеліна. — Він торговець. Мені досить того, що він приносить додому гроші.

— Як же можна було вийти за чоловіка, про якого нічого нічого не знаєш?

— Дез, я віддалася б і за каліку, аби тільки втекти.

— Я маю певний досвід у торгівлі, — ледь спромігся вимовити Лефті, розглядаючи водогін за вказівкою Зізмо. — У Бурсі. Кокони продавав...

— З вас за винайм по двадцять доларів щомісяця, — відповів Зізмо, не зрозумівши натяку, і випустив воду з ванни.

— Я певна, — вела далі Сурмеліна вниз, — що старший чоловік — то краще. — Із цими словами вона відчинила комору. — Молодий не давав би мені проходу. І це було б занадто.

— Сором тобі, Ліно! — проте Дездемона вже мимохить сміялася. Вона була рада знову бачити кузину, відчувати свою приналежність колишній Віфінії. А темна комора, повна волоських горіхів, смокв, мигдалю й сушених абрикосів, значно поліпшила їй настрої.

— Де ж я візьму такі гроші? — урешті-решт вихопилося в Лефті на сходах, коли вони спускалися з другого поверху. — Я не маю ні цента. Де мені працювати?

— Не біда, — махнув рукою Зізмо. — Я з деким поговорю. — Вони перетнули залу; Зізмо спинився й багатозначно глипнув униз. — Ти ще не похвалив мого килима із зебр'ячої шкіри.

— Дуже гарний.

— Я привіз шкіру з Африки. Сам підстрелив!

— Ви були в Африці?

— Я був усюди.

Як більшості американських злиденників, Лефті та Дездемоні довелося тулитися в одній кімнатці. Їхній новий прихисток був просто над спальнею Зізмо й Ліни, і кілька перших ночей бабця вилазила з ліжка та притискала вухо до підлоги.

— Нічого. Я ж казала.

— Лягай, — бурчав Лефті. — Це їхня справа.

— Яка ще справа? Кажу тобі, немає між ними ніяких справ.

Тим часом у нижній спальні Зізмо висловлював свої міркування щодо нових жильців.

— Яка романтика! Зустріти дівку на пароплаві й потягти під вінець! Навіть без посагу!

— Дехто одружується з кохання.

— Шлюб існує для ведення господарства та народження дітей. До речі...

— Не сьогодні, Джиммі, прошу тебе.

— А коли? Ми вже п'ять років жонаті, а дітей досі нема. Вічно ти то втомлена, то хвора, то ще щось... Ти пила рицинову олію?

— Так.

— А магnezію?

— Так.

— Добре. Треба виводити надлишок жовчі. Інакше дитина буде млява та неслухняна.

— Добраніч, милий.

— Добраніч, мила.

Уже за кілька днів Лефті й Дездемоні відкрилися всі таємниці шлюбу кузини. Джиммі Зізмо, набагато старший за Сурмеліну, ставився до неї радше як до дочки. Він постійно вказував їй, що робити, а чого ні, нарікав на ціни й вирізи її суконь, велів лягати спати, прокидатися, говорити й мовчати. Відмовлявся давати їй ключі від машини, а вона видурювала їх цілунками й пестоцями. Знахарські викрутаси довкола їжі спонукали його з достоту лікарською прискіпливістю відстежувати регулярність її менструацій; а одна з найбільших сварок між ними сталася, коли він почав допитувати Ліну щодо консистенції випорожнень. Останні п'ять місяців Ліна скаржилася на вигадані хвороби, воліючи пити трав'яні відвари свого чоловіка, аби лиш уникнути його любовних домагань. Зізмо ж тримався якихось непевних йогічних уявлень про користь удержання сімені, тому смиренно чекав жінчиного одужання. У домі, за традицією старого грецького побуту, панував статевий розподіл: чоловіки — в залі, жінки — у кухні. Дві незалежні сфери з окремими клопотами, обов'язками і навіть — як назвали б це біологи-еволюціоністи — з окремими патернами мислення. Лефті та Дездемона, звиклі до власних порядків, мусили підлаштовуватися під своїх нових господарів. До того ж моему дідові була потрібна робота.

На той час можна було влаштуватися в різноманітні автомобільні компанії: «Чалмерз», «Метцгер», «Браш», «Коламбу», «Фландерз». Окрім них, існували ще й «Гапп», «Пейдж», «Гадсон», «Кріт», «Саксон», «Ліберті», «Рікенбекер» та «Додж». Проте Джиммі Зізмо мав потрібні зв'язки у «Форді».

— Я постачальник, — сказав він.

— А що ви постачаєте?

— Усяке пальне.

І ось вони знову в паккарді, трусяться на колесах з тонкими шинами. Місто огорнув легкий туман, і Лефті щупиться, вдивляючись у нього крізь затуманіле скло. Мало-помалу автомобіль їде вздовж Мічиган-авеню, і дід починає розрізняти далекий суцільний обрис будівлі з високими димарями, що стримлять, немов велетенський піднебесний орган.

А ще до нього долинув запах — той самий запах, який багато років по тому, звиваючись за течією річки, наздоганятиме мене в спальні чи на хокейному полі. Дідів гачкуватий ніс, такий самий, як у мене, уже почув його й роздувся. Лефті глибоко вдихнув. Спочатку запах видався йому знайоמוю органічною сумішшю тухлих яєць та гною, проте вже за кілька секунд ніздрі обпекла сильна хвиля хімічного складника, і дід затулив ніс хустинкою.

— Не бійся, — реготнув Зізмо. — Звикнеш.

— Навряд чи.

— Знаєш, у чому фокус?

— Ну?

— Не дихай.

Вони під'їхали до заводу, і Зізмо повів його у відділ кадрів.

— Як довго він проживає в Детройті? — запитав менеджер.

— Півроку.

— Ви можете це засвідчити?

Зізмо понизив голос.

— Увечері я привезу вам додому всі необхідні документи.

— «Стару хатину»? — підхопив менеджер, роззираючись на обидва боки.

— Найкращу.

Менеджер закопилів нижню губу й оглянув мого майбутнього діда.

— Чи добре він говорить англійською?

— Не так, як я. Але швидко вчиться.

— Він муситиме прослухати курс і скласти іспит. Інакше його звільнять.

— Годиться. Запишіть мені вашу адресу, і призначимо час доставки. Ви згодні прийняти мене в понеділок, близько пів на дев'яту вечора?

— Підходьте на кухонний ганок.

Короткий період дідової роботи в концерні Форда став єдиним випадком працевлаштування будь-кого зі Стефанідісів у галузі автомобільної промисловості. Замість машин ми воліли піти робити й грецький салат, штампувати спанакопіту** й сендвічі із запеченим сиром, продукувати рисовий пудинг і бананові торти з вершками. Нашим конвеєром був гриль, нашим верстатом — розливний автомат із содовою. І все ж ті двадцять п'ять тижнів пов'язали нас із масивним, загрозливим, монументальним комплексом,

* Ідеться про віскі «Канадського клубу», яке під назвою «*Old Log Cabin*» («Стара хатина») перепродував Аль Капоне з відомою «Пурпуровою бандою» детройтських бутлегерів за часів сухого закону.

** Спанакопіта — традиційний грецький листковий пиріг зі шпинатом, фетою та цибулею.

помітним із приміського шосе; рукотворним Везувієм та всіма його жолобами, драбинами, димарями, помостами, кіптем і полум'ям; заводом, що його, як епідемію чуми чи титулизованого монарха, означили самим лише кольором — «Пурпуровий»*.

Першого робочого ранку Лефті спустився в кухню похвалитися новим комбінезоном. Розкинув руки у фланелевих рукавах, клацнув пальцями й затанцював, тупаючи робочими черевиками. Дездемона аж засміялася та причинила кухонні двері, щоб не розбудити Ліну. Лефті поснідав йогуртом і чорносливом, проглядаючи грецьку газету кількадечної давності; Дездемона склала йому хліб, фету й оливки в типово американський коричневий паперовий пакет. На порозі він спробував поцілувати її, але Дездемона злякано відсахнулася, щоб їх не заскочили; та потім згадала, що вони вже подружжя, і сама зробила крок назустріч його вустам. Тепер вони жили в Мічигані, де всі птахи були одного кольору, а їх із Лефті ніхто не знав. То був їхній перший поцілунок посеред безмірних американських просторів — на кухонному ґанку під опалою вишнею. Дездемона відчула, як у ній спалахнуло щастя, і воно іскрилося й пульсувало, аж поки Лефті зник за рогом будинку.

Добрий настрій не полишав мого діда до трамвайної зупинки, де на півзігнутих ногах уже стояли інші робітники, жартуючи та смаячи цигарками. Лефті помітив їхні бляшані відерця з обідом і присоромлено заховав свій пакунок за спину. Трамвай сповістив про себе тряським гулом землі під ногами, а тоді виринув у світанкових променях, немов

* Гра слів: «пурпуровий» (*rouge*) співзвучний з назвою річки Руж, на березі якої розташований автозавод Форда.

електрифікована Аполлонова колісниця. У салоні пасажери гуртувалися за мовною ознакою. Попри чисто вмиті лица, у вухах робітників темніла сажа. Трамвай знову рушив; невдовзі різномовні балачки затихли, а жарти розвіялися. У центрі міста підсіли ще кілька чорних — вилізли на підніжки та їхали, учепившись за виступи даху.

А відтак на тлі досвітнього неба, вируючи димом, постав Пурпуровий. Спочатку з'явилися верхівки восьми головних димарів, кожен з яких спороджував по темній хмарі. Ті здіймалися вгору й танули у величезній заслоні, що нависала над містом і кидала тінь на трамвайну колію; і Лефті збагнув, що мовчанка між пасажирами віщувала цю тінь та її неминучу щоденну появу. З її наближенням робітники відверталися, і тільки Лефті дивився, як світло поволі гасне, а трамвайні обличчя сіріють попід дедалі тьмянішим небом. Один із маврів виплюнув на узбіччя кривавий згусток. У вагоні запахло — попервах терпимою сумішшю тухлих яєць і гною, що невдовзі просякла нестерпною хімічною домішкою; Лефті глянув, чи помітили це інші, проте всі були незворушні, хоч і дихали. Двері розчахнулися — і всі робітники вийшли вервечкою. Крізь дим Лефті бачив, як інші трамваї викинули надвір інших прибулих; як сотні сірих постатей утомлено потяглися брукованим подвір'ям угору до заводської брами. Мимо проїжджали вантажівки; Лефті затягнуло в людський потік. П'ятдесяти-, шістдесяти-, сімдесятитисячне зборище квапливо докурювало останні цигарки й перекидалося останніми словами: робітники знову забалакали одне з одним не тому, що мали чим поділитися, а тому, що за брамою всяка мова підлягала забороні. Головна будівля заводу — семиповерхова фортеця з темної цегли — мала сімнадцять димарів. Над ними стриміли

дві водонапірні вежі, від яких помости вели до оглядових майданчиків і кричних горен, оснащених скромнішими димарями. А все вкупі нагадувало діброву — мовби вісім головних димарів розвіяли насіння, що на безплідному ґрунті заводу проросло двадцятьма чи п'ятдесятма тоншими стовбурами. Потім Лефті побачив вагони, глибочезні силосні ями вздовж берега, велетенські бункери для вугілля, коксу та залізної руди і вузькі драбини, що дерлися стінами вгору, мов лапи гігантських павуків. І перш ніж зникнути за дверима, він іще встиг завважити фрахтове судно й клаптик річки Руж, яку французькі дослідники назвали так за червононястий колір води — задовго до того, як промислові відходи назавжди випалили її до жовтогарячої барви.

Історичний факт: 1913 року люди втратили людяність. Це сталося тоді, коли Генрі Форд розпочав масове виробництво автомобілів і змусив робітників працювати з конвеєрною швидкістю. Спершу вони бунтували, кидали завод, неспроможні призвичаїтися до нового темпу. Але відтоді успішно відбулася адаптація. Певною мірою ми всі її успадкували, і тепер не лише користуємося джойстиком та пультами дистанційного керування, а й виконуємо безліч інших одноманітних дій.

Проте 1922 року люди ще не були автоматами.

Мій дід опанував свої майбутні обов'язки за сімнадцять хвилин роботи на заводі. Новий геніальний метод виробництва передбачав розподіл процесу на низку завдань, що не вимагали спеціальної кваліфікації, — тож приймати на роботу можна було першого-ліпшого. Власне, як і звільняти. Бригадир показав Лефті, як брати підшипник з конвеєра, обточувати та класти назад. Потім, вимірявши секундоміром швидкість нового робітника, кивнув і відвів його на місце

біля верстата. Ліворуч від Лефті стояв чоловік на прізвище Вежбіцький, праворуч — О'Моллі.

Якусь мить усі троє чекають. А тоді лунає свисток. Протягом чотирнадцяти секунд Вежбіцький свердлить підшипник, Стефанідіс обточує, О'Моллі насаджує на кулачковий вал. Конвеєр пересуває вал крізь хмари металевої куряви та кислотних випарів на п'ятдесят метрів уперед, де вже наступний робітник знімає його і вставляє у двигун (іще двадцять секунд). Тим часом інші беруть деталі з прилеглих конвеєрів — карбюратор, розподільник та впускний колектор — і кріплять до двигуна. Великі парові молоти вимахують сталевими кулаками над їхніми похиленими спинами. Усі мовчать. Вежбіцький свердлить підшипник, Стефанідіс обточує, О'Моллі насаджує на кулачковий вал. Конвеєр суне, руки знімають вал і вставляють у двигун, що набуває дедалі дивнішого вигляду завдяки свистким трубкам та пір'їстим лопатям. Вежбіцький свердлить підшипник, Стефанідіс обточує, О'Моллі насаджує на кулачковий вал. Інші робітники вставляють повітряний фільтр (сімнадцять секунд), кріплять стартер (двадцять шість секунд) і махове колесо. А тоді останній робітник проводить готовий двигун...

Але насправді він не останній. Унизу вже чекають наступні робітники, що вставляють двигун у ходову раму та приєднують до передачі (двадцять п'ять секунд). Вежбіцький свердлить підшипник, Стефанідіс обточує, О'Моллі насаджує на кулачковий вал. Дід не бачить нічого, крім підшипника: руки хапають його, обточують і повертають на місце за мить до появи наступного. Конвеєр над їхніми головами проминає людей, які штампують підшипники й кидають виливанці в піч; а до них конвеєр надходить з Ливарного Цеху, де в негрів од жару й пекельного світла

очі лізуть з орбіт. Вони засипають залізну руду в пащеку Доменній Печі та ллють ливарними ковшами розтоплену сталь у форми. Ллють із чітко встановленою швидкістю: надто хапливо — і форми вибухнуть, надто повільно — і сталь затвердне. Вони не можуть зупинитися навіть для того, щоб струснути з рук іскри розпеченого металу. Інколи це робить бригадир, інколи ні. Ливарний цех розташований у найглибших глибинах Пурпурового; утім, Конвеєр простягається ще далі. Він впливає назовні — до узгір'їв коксу й вугілля, до річки, де швартуються судна, розвантажуючи руду, — і сам перетворюється на річку, струмуючи крізь північні ліси аж до витоку — до землі, до вапняку й пісковика, що залягають у її надрах; а звідти повертається назад — до річки, суден — і зрештою до кранів, екскаваторів та ливарень, де обертається на рідку сталь і розливається по формах, холоне й твердне, породжуючи деталі машин — редуктори, двигуни та паливні баки «Моделі Т» 1922 року випуску. Вежбіцький свердлить підшипник, Стефанідіс обточує, О'Моллі насаджує на кулачковий вал. Там і тут, вище й позаду них, робітники засипають стрижневу суміш у ящики та вбивають у них затички або встановлюють ящики у вагранку. Великий гіллястий Конвеєр складається з цілої мережі рухомих стрічок. Робітники штампують деталі (п'ятдесят секунд), кують (сорок дві секунди) і зварюють (одна хвилина десять секунд). Вежбіцький свердлить підшипник, Стефанідіс обточує, О'Моллі насаджує на кулачковий вал. Конвеєр пливе до наступного робітника, який вставляє вал у двигун, що приростає трубками й лопатями. Нарешті двигун готовий. Робітник відправляє його назустріч ходовій рамі, униз, доки ще трое витягають із печі блискучий розжарений чорний корпус, і перш ніж надіти його на раму, вони

помічають на поверхні свої відображення. Останній робітник стрибає за кермо (три секунди), вмикає запалювання (дві секунди) й виводить машину з приміщення.

Ні слова вдень і сотні слів увечері. Після роботи мій знесилений дід виходить із заводу та дигає до прилеглої будівлі, у якій розміщена Фордівська школа англійської мови. Сідає за парту й розгортає зошит. Парта вібрує, мовби ввесь клас рухається на конвеєрі зі швидкістю 1,9 кілометра на годину. Лефті втуплюється в англійську абетку, що висить на виступі стіни. Поруч сидять трудяги з такими самими зошитами. Пітні чуприни злиплись, очі розчервонілі від металевої курави, руки потріскані. Мов діти, вони повторюють чемним хором:

«Удома робітники повинні користуватися водою та милом.

Чистота — запорука успішного життя.

Удома не плюйте на підлогу.

Удома не розводьте мух.

У найчистіших людей — найбільші досягнення».

Іноді уроки англійської відбувалися і на роботі. Якось, після лекції бригадира про збільшення обсягів виробництва, Лефті так прискорився, аж почав обточувати підшипник не за чотирнадцять секунд, а за дванадцять. Невдовзі він пішов у вбиральню, а повернувшись, виявив на своєму верстаті напис «ЩУР». Ще й пас обрізаний. Доки Лефті відшукав запасний, пролунав сигнал, і стрічка зупинилася.

— Що ти витворяєш? — закричав на нього бригадир. — Коли стрічка зупиняється, ми втрачаємо гроші! Якщо таке повториться, ти вилетиш звідси! Второпав?

— Так, сер.

— Вмикайте!

Конвеєр знову рушив. Коли бригадир пішов, О'Моллі роззирнувся і сикнув:

— Не вислуговуйся! Зрозумів? Бо через тебе всім доведеться робити швидше.

Дездемона ж лишалася вдома й куховарила. Позбавлена можливості ходити коло шовкопрядів, стригти шовковиці, дойти кіз і пліткувати з сусідками, бабця присвятила себе їжі. Доки Лефті невпинно обточував підшипники, Дездемона витворювала пастіцію, мусаку й галактобуреко*. Вона засипала кухонний стіл борошном і вибіленим держалом від мітли розкочувала тісто на шари завтовшки з аркуш паперу, що виходили в неї один за одним, немов на конвеєрі. Тісто заповнювало всю кухню, а тоді й вітальню, де бабця викладала його на меблях, укритих простирадлами. Вона бігала туди-сюди, додаючи волоські горіхи, масло, шпинат, сир і мед, клала наступні шари тіста, мастила маслом і ставила в піч. Робітники на заводі падали від втоми та спеки, а Дездемона на вулиці Герлбета гарувала в дві зміни. Уранці вона прокидалася, годувала чоловіка та складала йому перекуску, а потім маринувала ягнячу ногу у вині з часником. Удень же готувала домашні ковбаски

* Пастіцію — традиційна грецька страва: макарони, запечені з рубленим м'ясом під соусом бешамель; мусака — страва із запечених шарів ягнятини, баклажанів, томатів та соусу бешамель, поширена на Балканах та Близькому Сході; галактобуреко («молочний буреко») — греко-турецький десерт: пудинг, обсипаний манною крупкою й запечений у тонкому листковому тісті філо.

з фенхелем і в'ялила їх над обігрівними трубами в підвалі. О третій годині бабця варила обід і лише після цього відпочивала. Вона сідала за кухонний стіл і розгортала сонник, щоб довідатися значення останніх своїх сновидінь. На плиті весь час булькотіло щонайменше три каструлі. Іноді Джиммі Зізмо приводив додому своїх бізнесових партнерів — дебелих чоловіг у фетрових капелюхах, з одутлими яловичими лицами — і Дездемона годувала їх о будь-якій порі. Потім чоловігги верталися в місто, а бабця мила за ними посуд.

Вона відмовлялася тільки ходити на закупи. Американські крамниці жахали її, а продукти гнітили. Навіть багато років по тому, у нашій приміській кухні, вона бридливо роздивлялася городину з «Крогерз Макінтоша» й пирхала: «І що це? Ми таким кіз годували». Кожен місцевий ринок пробуджував у її пам'яті аромати персиків, інжиру та смажених каштанів у Бурсі. За кілька місяців у Дездемони вже розвинулася невиліковна ностальгія. Тож після робочої зміни й уроків англійської Лефті мусив іще купувати ягнятину, овочі, прянощі та мед.

Отак вони жили... місяць... три... п'ять. Першої мічиганської зими їм було дуже важко. Січень, щойно по першій ночі. Дездемона спить у ненависному капелюшку Жіночої молодіжної християнської асоціації, рятуючись від холодного вітру, що продуває благенькі стіни. Радіатор зітхає та брязкає. Поклавши зошит на коліна, Лефті при свічці закінчує вправу. З-під стіни чути шурхіт. Лефті підводить голову й у розколинні плінтуса бачить пару червоних очей. «Щ-у-р», — пише він і жбурляє олівцем у гризуна. Дездемона не прокидається. Він гладить її по волоссю, каже англійською: «Серце мое». Нова земля й нова мова допомагають

відмежуватися від минулого. Жінка, яка лежить поруч, дедалі менше здається йому сестрою та дедалі більше — дружиною. Одне за одним обмеження зникають; день за днем вимивається пам'ять про скоєний злочин. (Але клітини пам'ятають забуте людьми. О, тіло, незручний свідок...)

Настала весна 1923 року. Лефті, звиклий до багатоступеневого відмінювання давньогрецьких дієслів, виявив, що англійська мова доволі проста. Накопичивши чималий словниковий запас, він почав вирізняти грецький присмак в окремих морфологічних інгредієнтах — коренях, префіксах, суфіксах. Наприкінці навчального року в школі англійської мови влаштовували маскарад, на який запросили й Лефті — як найкращого випускника.

— Що за маскарад? — поцікавилася Дездемона.

— Не можу сказати. Це несподіванка. Але ти мусиш пошити мені костюм.

— Який?

— А-ля *патріда*.

Якось у середу ввечері Лефті й Зізмо сиділи в залі, коли зненацька Ліна прийшла послухати «Годину з Ронні Роннеттом». Зізмо несхвально глипнув на неї, проте вона вже сховалася під навушниками.

— Американкою себе вважає, — звернувся Зізмо до Лефті. — Дивися. Бачиш? Навіть ногу на ногу заклала.

— Це ж Америка, — сказав Лефті. — Тепер ми всі американці.

— Це не Америка, — відрубав Зізмо. — Це мій дім. Тут ми живемо не так, як американці. Твоя жінка тямуща і це розуміє. Хіба вона вимагує ногами в залі, слухаючи радіо?

Хтось постукав у двері. Зізмо, що мав незбагненну відразу до непроханих гостей, схопився з місця, пірнув у пальто

та на мигах звелів Лефті не рипатися. Завваживши рух, Ліна зняла навушники. Стукіт повторився.

— Милий, — промовила Сурмеліна, — якби тебе хотіли вбити, то не стукали б.

— Кого вбити? — прибігла з кухні Дездемона.

— Це я образно, — заспокоїла її Ліна, яка знала про торговельні справи свого чоловіка набагато більше, ніж їй годилося. Вона ковзнула до дверей і відчинила їх.

На ганку стояло двоє чоловіків у сірих пальтах, смугастих краватках і чорних брогах. Обидва мали короткі бакенбарди й однакові портфелі в руках. Під капелюхами в обох виявилися однакові каштанові чуприни, охайно зачесані на прямий проділ. Зізмо простягнув їм руку з-під пальта.

— Ми з відділу соціології концерну Форда, — повідомив вищий. — Чи вдома пан Стефанідіс?

— Це я, — сказав Лефті.

— Пане Стефанідіс, дозвольте пояснити причину нашого візиту.

— Керівництво передбачило, — монотонно підхопив нижчий, — що платня по п'ять доларів на день може стати нездоланною перешкодою на праведній стежці деяких робітників і перетворити їх на загрозу для суспільства в цілому.

— Тому пан Форд постановив, — продовжив вищий, — виплачувати ці гроші тільки тим, хто ставитиметься до них розважливо й ощадливо.

— І тільки тим, хто стабільно виконує план, — докинув нижчий. — Компанія лишає за собою право позбавити неефективних працівників їхньої частки виплат, поки вони не виправдають себе в її очах. Дозвольте ввійти?

За порогом вони розділилися. Вищий витяг з портфеля блокнот.

— Якщо не заперечуєте, пане Стефанідіс, у мене до вас кілька запитань. Ви п'єте?

— Ні, — відповів за нього Зізмо.

— Дозвольте поцікавитися, хто ви такий?

— Мое прізвище Зізмо.

— Ви тутешній пожилець?

— Я господар будинку.

— Отже, пан та пані Стефанідіс — ваші пожилці?

— Саме так.

— Погано. Погано, — промовив вищий. — Ми заохочуємо працівників купувати житло під заставу.

— Він купить, — запевнив Зізмо.

Тим часом нижчий пішов у кухню та заходився піднімати кришки з каструль, відчиняти духовку й заглядати у смітник. Дездемона кинулася йому навперейми, та Ліна зупинила її поглядом. (Гляньте-но, як смикнулися Дездемонині ніздрі. Два дні тому її нюх неймовірно загострився. Їжа почала дивно пахнути: фета — брудними шкарпетками, оливки — козячими кізяками.)

— Пане Стефанідіс, як часто ви миєтеся? — запитав вищий.

— Щодня, сер.

— Як часто ви чистите зуби?

— Щодня, сер.

— Чим ви чистите їх?

— Харчовою содою.

Нижчий уже дерся сходами нагору. У спальні моїх діда й баби він зухвало перевернув білизну, у ванній оглянув сидіння унітаза.

— Віднині користуйтеся оцим, — звелів вищий. — Це зубний порошок. А ось вам нова зубна щітка.

Дід розгублено взяв і те, і те.

— Ми приїхали з Бурси, — пояснив він. — Це велике місто.

— Чистьте вздовж ясен. Нижні — вгору, верхні — вниз. По дві хвилини вранці й увечері. Ану спробуйте.

— Ми цивілізовані люди.

— Ви відмовляєтеся від гігієнічних рекомендацій?

— Слухайте, — втрутився Зізмо. — Греки побудували Парфенон, а єгиптяни піраміди, коли англосакси ще кутались у звірячі шкури.

Вищий пильно глянув на нього й занотував щось у блокноті.

— Отак? — запитав дід, люто вишкірився і засовав щіткою в сухому роті.

— Правильно. Дуже добре.

Тоді згори спустився нижчий, розгорнув свій блокнот і почав:

— По-перше: смітник у кухні без кришки. По-друге: на кухонному столі мухи. По-третє: у їжі забагато часнику. Це спричинює розлади травлення.

(Ось чому Дездемоні так зле. Її нудить від запаху набріоліненої голови нижчого.)

— Як люб'язно з вашого боку — цікавитися здоров'ям працівника, — зронив Зізмо. — Не можна допускати захворювань, так? Це призведе до скорочення виробництва.

— Я вдам, що не чув ваших слів, — процідив вищий. — Адже ви не належите до офіційних працівників автомобільної компанії Форда. А проте, пане Стефанідіс, — він відвернувся від Зізмо до мого діда, — у звіті я надам інформацію

про ваші соціальні зв'язки. Раджу вам та пані Стефанідіс придбати власне житло, щойно дасть змогу ваше майнове становище.

— Дозвольте запитати, сер, де ви працюєте? — озвався нижчий.

— У галузі морських перевезень, — відповів Зізмо.

— Панове, дякую вам за візит, — втрутилася Ліна. — Але, даруйте, ми саме збиралися повечеряти. А потім піти до церкви. Лефті ж мусить лягти о дев'ятій, щоб виспатися. Він любить прокидатися зі свіжою головою.

— Добре. Дуже добре.

Вони одночасно наділи капелюхи й пішли.

До випускного маскараду лишається кілька тижнів. Ми бачимо, як Дездемона шие чоловікові палікарський* жилет і гаптує його синіми, червоними та білими нитками. Як у п'ятницю ввечері Лефті виходить з роботи й перетинає Міллер-роуд, на протилежному боці якої йому видають зароблені гроші з броньованої вантажівки. Як напередодні маскараду він їде трамваєм до одержної крамниці «Голд» на площі Кадиллака, де на нього чекає Зізмо, що зголосився допомогти своякові купити костюм.

— Літо вже скоро. Може, кремовий? І жовту шовкову краватку.

— Ні. Учитель сказав: сірий або синій.

— Тебе хочуть зробити протестантом. Не давайся!

* Палікари (також арматоли) — антитурецькі повстанці за часів грецької війни за незалежність 1821–1828 років. За турецької влади — наймане військо для боротьби з розбійниками, що складалося з греків та албанців.

— Будь ласка, мені оцей синій. Дякую, — старанно каже англійською Лефті.

Тут виявляється, що крамар теж у боргу перед Зізмо: вони одержують двадцять відсотків знижки.

Тим часом на вулицю Герлбета, щоб освятити оселю, нарешті приходить отець Стиліанопулос, настоятель грецької церкви Успіння Пресвятої Богородиці. Дездемона нервово стежить, як він випиває подану склянку метакси. Коли вони з Лефті долучилися до парафії, старенький священник суто формально запитав, чи брали вони православний шлюб, і Дездемона сказала «так». Вона виросла з певністю, що священники вміють відрізнити правду від брехні; проте отець Стиліанопулос лише кивнув головою та записав їхні імена в церковну книгу. Ось він надіває окуляри, підводиться й виголошує благословення, кроплячи поріг святою водою. Протягом церемонії Дездемону знову мучить нюх. Вона безпомильно вгадує, чим снідав панотець, і відчуває запах його поту, коли він знаменує хрест. На ганку, проводжаючи священника, вона затамовує дихання. «Дякую, отче. Дякую». Стиліанопулос іде, але їй не легшає: Дездемона вдихає запах тушкованої капусти та гною з грядок сусідки, пані Чеславські, і може присягнутися, що десь неподалік стоїть відкрита банка гірчиці. Запахи неконтрольовано накочуються на неї, і вона притискає руку до живота.

Цієї миті відчиняються двері спальні, і в передпокій виходить Ліна. Одна половина її обличчя напудрена й нарум'янена; друга, без макіяжу, здається зеленкуватою.

- Тобі чимось пахне? — питає вона.
- Так. Мені пахне всім.
- О Господи!
- Що таке?

— Я думала, що зі мною цього не буде. З тобою — можливо. Але не зі мною.

Того ж вечора ми опиняємося на Детройтській гвардійській військовій базі. Сьома година. Світло гасне; двотисячна публіка розсідається в залі. Верховоди бізнесу тиснуть одне одному руки. Джиммі Зімо, у новому крёмовому костюмі й жовтій краватці, закладає ногу на ногу та погойдує чорно-білим оксфордським черевиком. Ліна та Дездемона, об'єднані спільною таємницею, беруться за руки.

Під зойки та спорадичні оплески розсувається завіса. На сцені — декорація пароплава з двома великими димарями, фрагментом палуби та поруччям. Сходня від неї простягається до іншого місця дії — велетенського казана з вигадливим написом: «Плавильний тигель Фордівської школи англійської мови».

Лунають європейські народні мелодії. Раптом на сходні з'являється самотня постать іммігранта в балканському національному костюмі — жилеті, шароварах і високих шкіряних чоботях. Усе його майно — в клунку на палиці через плече. Настрашено роззираючись, він зникає в плавильному тиглі.

— Яка пропаганда, — бурмоче Зімо.

Ліна цитькає.

Потім у тиглі зникає сирієць. За ним італієць. Поляк. Норвежець. Палестинець. І зрештою — грек.

— Дивіться, Лефті!

Мій дід крокує сходнею в гаптованому палікарському жилеті, сорочці *лукамісо* з пишними рукавами та

складчастій *фустанеллі*^{*}. На мить зупиняється, щоб оглянути публіку, але його сліпить яскраве світло. Він не бачить, як Дездемону розпирає бажання звірити йому свою нову таємницю. У спину його штовхає німець: «*Macht schnell*. Вибач, іди скоріше». У першому ряду схвально киває втішений Генрі Форд. Пані Форд намагається стиха сказати йому щось, але він махає на неї рукою. Погляд його синіх очей метається між учителями англійської, які виходять на сцену й занурюють у тигель довгі черпаки. Над помостом мерехтить червоне світло. Усе затягується димною пеленою.

А всередині тигля випускники штовхаються, скидаючи іммігрантське вбрання та перевдягаючись у костюми. Плутаються, наступають один одному на ноги. Перепрошуючи за незграбність, Лефті натягає сині вовняні штани й піджак — і почувается справдешнім американцем із повним ротом зубів, ретельно вибілених на американський манір, та пахвами, щедро окропленими американським дезодорантом. Згори опускаються черпаки; люди викручуються, ухиляються...

...а за лаштунками вже стоять двоє чоловіків — вищий та нижчий — із аркушем у руках...

...а бабуся в залі сидить із ошелешеним виглядом...

...а тигель закипає. Червоне світло яскравішає. Оркестр грає «Янкі-Дудл»^{**}. Один по одному випускники Фордівської школи англійської мови вибираються з тигля на сцену.

* Фустанелла — традиційна чоловіча спідниця у греків, болгар та албанців. Нині — елемент грецького національного костюма та офіційної униформи елітних підрозділів Збройних сил Греції. Має 400 складок — за кількістю років османської окупації країни.

** «Янкі-Дудл» — одна з найдавніших англо-американських народних пісень. Колись гумористична, нині виконується в патріотичному ключі, стала гімном штату Коннектикут.

Стоячи в сірих і синіх костюмах, вони вимахують американськими прапорами під громохкі оплески.

Щойно завіса опустилася, до Лефті підійшли співробітники відділу соціології.

— Я складав іспит, — повідомив Лефті. — Дев'яносто три балів зі ста! І відкривав рахунок у банку.

— Добре, — відповів вищий.

— Та, на жаль, це не допоможе, — докинув нижчий; сгннув рукою в кишеню й витяг рожевий аркуш (а в Детройті всі знали, що означає цей колір).

— Ми дещо довідалися про вашого господаря — цього так званого Джиммі Зізмо. Він перебуває на обліку в поліції.

— Я нічого не знаю, — сказав мій дід. — Я певний, це помилка. Він добрий чоловік. Багато працює.

— Даруйте, пане Стефанідіс. Але ви повинні зрозуміти, що панові Форду не потрібні робітники з такими соціальними зв'язками. Тому в понеділок на завод можете не приходити.

І поки дід силкувався усвідомити несподіванку, нижчий додав:

— Нехай це буде вам наукою. Гріхове товариство може вас погубити. Пане Стефанідіс, ви справляєте добре враження, і ми бажаємо вам удачі в майбутньому.

Кілька хвилин по тому Лефті вийшов у залу до дружини й здивувався, коли вона міцно обійняла його в усіх на очах.

— Тобі сподобався маскарад?

— Не в тому річ.

— А в чому?

Дездемона глянула йому у вічі. Але за неї відповіла Сурмеліна:

— Твоя дружина і я... — простацькою англійською заявила вона. — Ми обидві залетіли.

МІНОТАВР

Я ніколи цього не спізнаю. Як більшість гермафродитів, я абсолютно безплідний. Це одна з причин, через які я так і не одружився. Це одна з причин — окрім сорому, — через які я вирішив піти на дипломатичну службу. Я не люблю життя на одному місці. Після мого перетворення на чоловіка ми з мамою виїхали з Мічигану, і більше я ніде не затримувався надовго. За рік чи два мене відрядять деінде, і я поїду з Берліна. Сумно буде: це місто, колись розтяте надвоє, утілює моє власне життя — мою боротьбу за об'єднання, за *Einheit*. Народжений у місті, досі роздертому расовою ненавистю, тут я відчув надію.

До речі, про сором. Я не потураю собі й намагаюся його подолати. Інтерсексуальний рух прагне покласти край хірургічній корекції статі у немовлят. І перший необхідний крок — це переконати спільноту, надто дитячих ендокринологів, що статеві органи гермафродитів — не хворі. На дві тисячі дітлахів одне народжується двостатевим; тобто у Сполучених Штатах, де населення становить двісті сімдесят п'ять мільйонів душ, нині живе сто тридцять сім тисяч інтерсексуалів.

Але ми, гермафродити, — такі самі люди, як усі. Я не політик, і не люблю громадських акцій. Ніколи не брав участі в демонстраціях Північноамериканського інтерсексуального товариства, хоч і належу до нього. Живу своїм життям і гою власні рани. Це не найкращий спосіб існування — але я такий.

Найвідоміший гермафродит в історії людства? Я? Цікаво, але до цього мені ще далеко. Я зазвичай весь у роботі та буваю відвертим лише з кількома друзями. На коктейльних прийомах, коли зустрічаюся з екс-послом США (теж вихідцем із Детройта), ми обговорюємо «Тигрів»*. У Берліні майже ніхто не знає про мою таємницю. Тепер я говорю про неї частіше — але непослідовно. Комуś розповідаю одразу після знайомства, хтось так ніколи й не дізнається.

Особливо жінки, які мені подобаються. Коли я зустрічаю таку жінку й вона виявляє до мене симпатію, я тікаю. Незрідка берлінськими вечорами, підбадьорившись добрячою порцією ріохи, я забуваю про свою фізичну ваду й дозволяю собі надіятися. Костюм з ательє летить геть, а з ним і сорочка від Томаса Пінка. Де ще моїм дівчатам випаде побачити таке тіло? (Під двобортними суконними латами я маю ще одні — з ретельно тренованих м'язів.) Утім, останній мій щит — широкі та скромні боксерські труси — не падав жодного разу. Ніколи. Натомість я завжди перепрошую та йду. А потім більше не телефоную — як усякий чоловік.

Через якийсь час усе повторюється. Невдовзі я знову смілю. Нині вранці я вже вдруге бачив свою велосипедистку. Тепер я знаю її ім'я: Джулія. Джулія Кікучі. Виросла

* «Детройт Тайгерз» (*Detroit Tigers*) — бейсбольна команда міста Детройт. Заснована 1894 року.

в Північній Каліфорнії, закінчила род-айлендську школу дизайну, а нині приїхала в Берлін за грантом від Кюнстлерхаус Бетайнен. Але ось що важливіше: у п'ятницю в нас буде побачення.

Звичайне перше побачення. Яке ні до чого не зобов'язує. Нема чого й згадувати про свою особливість, про багатолітнє своє блукання в лабіринті, де я схований від сторонніх очей і від любові.

Одночасне Запліднення відбулося вночі 24 березня 1923 року в окремих, розташованих одна над одною, спальнях після вечірньої вистави. Дід, іще не знаючи, що незабаром утратить роботу, труснув гаманцем і купив чотири квитки в Сімейний театр на постановку «Мінотавра». Спочатку Дездемона відмовлялася їхати. Вона несхвально ставилася до театру — надто до водевілю, — але врешті-решт неспроможна встояти перед грецькою темою, наділа нові панчохи, чорну сукню й пальто, і разом з усіма дійшла стежкою від ганку до жахливого паккарда.

Коли в Сімейному театрі піднялася завіса, мої родичі думали, що на них чекає вся історія. Як Мінос, цар Криту, не зміг пожертвувати Посейдону білого бика. Як розгніваний Посейдон скарав його дружину Пасіфаю пристрастю до бика. Як плід цього союзу, Астерій, народився з бичачою головою й тілом людини. Про Дедалів лабіринт і все, що сталося потім. Та щойно спалахнули софіти, стала очевидною нетрадиційна форма постановки. Хористки в прозорих сорочках і сріблястих ліфах гарцювали по сцені й декламували строфи, не потрапляючи в такт моторошного висвисту флейт. Потім з'явився Мінотавр із бичачою

головою з пап'є-маше. Зовсім не розуміючись на класичній психології, актор зобразив свого напівлюдського персонажа справжнім кінематографічним монстром. Він гарчав, барабани двигтіли, хористки з криком тікали вріднобіч. Мінотавр гнався і, звісно, ловив їх, одну за одною, пожирав чи тягнув бліді безборонні тіла углиб лабіринту. А тоді завіса опустилася.

У вісімнадцятому ряду моя бабця висловила критичне зауваження: «Наче картини в музеї. Аби лише голих виставити».

Вона й переконала всіх піти в антракті. Удома четверо театралів дотрималися звичного вечірнього обряду. Дездемона випрала панчохи й запалила каганець у передпокої. Зізмо випив склянку соку папаї, який уважав корисним для травлення. Лефті охайно розвісив костюм, склавши штанини по стрілках, а Сурмеліна зняла макіяж кольдкремом і забралася в ліжку. Рухаючись звичними своїми орбітами, усі вони вдавали, наче вистава не справила на них аніякого враження. Але ось Джиммі Зізмо вимкнув у спальні світло. Виліз на своє окреме ліжку — і виявив, що воно вже зайняте! Сурмеліна, марячи хористками, перебрела туди вві сні та, бурмочучи віршовані рядки, утрапила в обійми свого напруженого чоловіка. «Бачиш? — прошепотів Зізмо в темряві. — От і жовч уся вийшла. То рицинова олія подіяла!» Дездемона в горішній кімнаті могла би почути щось, якби не вдавала, що спить. Вистава мимохить збудила і її. Грубі жилаві стегна Мінотавра, зваблива безвільність жертв... Та охоплена соромом Дездемона не виявляла свого хвилювання. Вимкнула світло. Побажала чоловікові доброї ночі. Позіхнула (також театральню) і відвернулася. Лефті підкрався ззаду.

Тепер стоп-кадр. Ця ніч доленосна для всіх причетних, зокрема й для мене. Я хочу зафіксувати позиції (Лефті на боці, Ліна долілиць), обставини (нічна поступка) та безпосередню причину (вистава про страхітливого покруча). Заведено вважати, що діти успадковують від батьків тільки фізичні риси, але я впевнений, що й усе інше передається так само: життєві мотиви, сценарії та навіть долі. Хіба я сам не підібрався б до сонної дівчини? Хіба не посприяла б цьому інша п'єса із загибеллю персонажів на сцені?

Але облишмо ці генеалогічні питання. Я повернуся до біологічних фактів. Менструальні цикли Ліни та Дездемони збігалися, наче в студенток, які ділять кімнату в гуртожитку. Тієї ночі почалася їхня чотирнадцята доба. Це підтвердили не термометри, а нудота й загострений нюх кілька тижнів по тому. «Лише чоловік міг назвати це ранковим токсикозом, — підсумувала Ліна. — Напевно, він бував удома тільки вранці — тоді й помічав». Нудота не знала обмежень — Ліні та Дездемоні млоїло вдень і вночі. Вагітність перетворилася на судно посеред штормових океанських хвиль, із якого ніде було подітися. Лишалось тільки прив'язуватися до щогл власних ліжок і пережидати шквал. Усе повстало проти них — подушки, простирадла й навіть повітря. Подихи Лефті й Зізмо були нестерпні, тож коли Ліна й Дездемона мали сили ворухнутися, вони на мигах веліли чоловікам не підходити.

Вагітність дружин зневажила Зізмо й Елефтеріоса. Після первинного спалаху чоловічої гордості вони усвідомили пасивну роль, визначену їм природою в драмі відтворення людства, тож мусили знічено усунутися в запасний склад, хоч це саме вони спричинили незрозумілий їм вибух. Поки жінки велично мучилися в спальнях, чоловіки відступали

в залу та слухали музику чи вирушали до кав'ярні в грецькому кварталі, де їхні запахи нікому не завдавали прикрощів. Там грали в нарди й розмовляли про політику, і ніхто не згадував жінок, бо всі відвідувачі кав'ярні були парубками — попри вік та кількість дітей, товариству яких тепер надавали перевагу їхні дружини. Теми розмов були щоразу однакові: турки та їхня жорстокість, Венізелосові прорахунки, повернення короля Костянтина та безкарне спалення Смирни.

— А кому до того є діло? Усім байдуже!

— Як Беренжер сказав Клемансо: «Кому належить нафта — той володіє світом».

— Кляті турки! Убивці й гвалтівники!

— Сплундрували Айю Софію, а тепер знищили Смирну!

— Не скигліть! — втручався Зізмо. — У війні винні греки.

— Що?!

— А хто куди вдерся? — запитував Зізмо.

— Турки вдерлися. Тисяча чотириста п'ятдесят третього року.

— Греки навіть своєю країною керувати не здатні. Нащо їм чужа?

Тут усі підхоплювалися, перекидаючи стільці.

— Зізмо, ти хто такий? Клятий понтієць! Турколюб!

— Я обстоюю правду! — відгавкувався Зізмо. — Немає свідчень того, що Смирну спалили турки! Це зробили греки, щоб звернути на турків!

Лефті розбороняв співвітчизників, щоб уникнути бійки. Далі Зізмо мусив тримати свої політичні погляди при собі. Сидів, бундючно сьорбаючи каву та гортаючи строкату підшивку брошур і журналів про космічні подорожі й давні цивілізації. Жував лимонні скоринки й радив Лефті робити

те саме. Тепер вони належали до вибраного товариства чоловіків на задвір'ї нового життя. І, як усіх майбутніх батьків, їх цікавили гроші.

Дід не казав Джиммі, чому його звільнили з концерну Форда, але той сам збагнув причину і через кілька тижнів узявся відшкодувати збитки.

— Поводься так, наче ми просто собі їдемо.

— Добре.

— Якщо нас зупинять — мовчи.

— Добре.

— Це краще, ніж у Форда гарувати, повір. П'ять доларів на день — то дріб'язок. А тут часником об'їдатимешся.

Вони в паккарді; минають розважальні майданчики «Електричного парку»*. Уже по третій ночі, надворі туман. По правді, о цій порі всі розважальні майданчики мають бути зачинені, та мені потрібно, щоб сьогодні «Електричний парк» працював і вночі, щоб туман зненацька розвіявся і щоб мій дід визирнув у вікно й побачив, як униз рейками американських гірок мчить вагончик. Але минає ця мить дешевого символізму — я знову корюся невблаганним законам реальності; отже, вони нічого не бачать. Весняний туман піниться над опорами нещодавно збудованого мосту Бель-Айл. Кризь пелену мерехтять жовті кулі ввімкнених ліхтарів.

— Пізня пора, а стільки машин, — дивується Лефті.

— Тут уночі завжди людно, — відповідає Зізмо.

* «Електричний парк» — мережа американських розважальних майданчиків, першими власниками яких були електричні компанії.

Міст плавно підіймає їх понад річкою та опускає на протилежному березі. Бель-Айл, острів на річці Детройт, за обрисами схожий на інфузорію-туфельку, розташований усього за вісімсот метрів від канадського узбережжя. Удень у тамтешньому парку юрми народу гуляють і влаштовують пікніки; вздовж імлистого берега вишиковуються рибалки, а в шатрах відбуваються церковні збори. Темрява ж перетворює острів на простір вільної моралі. Коханці ховаються в самотніх його закутках. Машини перетинають міст із непевними цілями.

У темряві Зізмо їде повз восьмикутні альтанки й пам'ятник герою Громадянської війни та завертає в ліс, де оттавці розташовували літні табори. Туман утирає вітрове скло. Березові крони під темно-чорнильним небом здаються пергаментними.

Тодішні автомобілі зрідка мали дзеркало заднього огляду. «Веді», — каже Зізмо й щохвилини оглядається, чи не їде за ними хтось. Так, передаючи кермо один одному, вони вихляють поміж Централ-авеню та Стрендом, поки втішений Джиммі гальмує на північному сході, розвернувши автомобіль до канадського боку.

— Чого ми спинилися?

— Зажди, побачиш.

Зізмо тричі вмикає та вимикає фари. Виходить з машини. Лефті за ним. У темряві довкола плюскають хвилі, шурхоче вода, лунають туманні горни фрагтових суден. Здалеку чути гуркіт.

— У вас є офіс? — запитує Лефті. — Чи склад?

— Ось мій офіс, — широко веде рукою Зізмо й указує на паккард. — А ось і склад.

Гуркіт наближається; Лефті косує в туман.

— Я працював на залізниці, — Зізмо виймає з кишені сушений абрикос і жує. — На заході, у Юті. Спину пошкодив — відтоді й порозумнішав.

Гуркіт дедалі ближчає, і Зізмо відчиняє багажник. Із туману виринає малесенький глянсуватий катер з двома чоловіками на борті; ковзає в очерети, і чоловіки вимикають двигун. Один забирає в Зізмо конверт, другий знімає з корми брезентову накривку. Під нею в місячному сяйві поблискують дванадцять охайно зіставлених ящиків.

— Тепер у мене своя залізниця, — продовжує Зізмо. — Неси.

Отак і з'ясувалося, з якої торгівлі жив Джиммі Зізмо. Він імпортував не сирійські сушені абрикоси, турецьку халву чи ліванський мед — а квебекське пиво, барбадоський ром і онтарійське віскі «Гайрем Вокер». Сам непитущий, він скуповував і перепродував алкоголь.

— Що я вдію, коли американці всі п'яниці? — виправдовувався він кілька хвилин по тому за кермом.

— Чого ж ви мені не сказали? — кричав розгніваний Лефті. — Якщо мене зловлять, то вишлють назад у Грецію, і не матиму я громадянства!

— А що тобі ще лишається? Хіба є краща робота? І не забувай же, що в нас обох невдовзі народяться діти.

Так почалося дідове злочинне життя. На вісім місяців він став бутлегером, перейнявши від Джиммі новий химерний спосіб існування, прокидаючись уночі й обідаючи на світанку. Він засвоїв жаргон підпільної алкоторгівлі, таким чином збагативши свій англійський словниковий запас учетверо. Звик називати спиртне «випивоном», «пальним», «білячою сечею» та «мавпячими помиями», а питні заклади — «гадюшниками», «конюшнями»,

«розливайками» та «стаканеріями». Запам'ятав розташування всіх міських корчем, похоронних контор, де тіла бальзамували не формаліном, а джином, церков, де парафіяни куштували не тільки свячене вино, і перукарень, де замість дезінфекторів у пляшках стояв брудний дешевий самогон. Лефті дослідив усю берегову лінію річки Детройт, її потаємні бухти й причали, і навчився за чотириста метрів помічати поліцейські катери. Бутлегерство потребувало спритності. Загалом процес контролювали мафія й Пурпурова банда; утім, вони виявляли ласку й дозволяли дрібну любительську торгівлю, як-от одноденні мандрівки рибальськими човнами в Канаду та назад. Жінки купували квитки на пороми до Віндзора* й поверталися з флягами під подолом. Доки їхня діяльність не заважала великим бандам, ватажки закривали на неї очі. Проте Зізмо заходив далеко за межу.

Вони виїздили по п'ять-шість разів на тиждень. У багажник паккарда вміщалося чотири ящики, а ще вісім — на просторе заднє сидіння. Зізмо не визнавав ані правил, ані чужих територій.

— Коли запровадили сухий закон, я подався до бібліотеки й дослідив карту, — розповідав він про заснування своєї справи. — Осьде вони, Канада й Мічиган, мало не притуляються. Купив квиток у Детройт. Приїхав без копійчини та пішов у грецький квартал до свата. Зрозумів тепер, чого я Ліні дозволяю водити автомобіль? Бо за її гроші

* Віндзор — місто в канадській провінції Онтаріо, розташоване на березі річки Детройт. Відоме автозаводом компанії «Крайслер»; через близькість до Детройта є центром автомобільної промисловості Канади. На початку ХХ ст., протягом дії сухого закону в США, було основним джерелом нелегального постачання спиртних напоїв у Мічиган.

й куплений, — він задоволено всміхнувся, але потім думки його звернули в інше річище і лице спохмурніло. — Та ти собі зятя: я не схвалюю, коли жінки за кермом сидять. Ще й голосувати хочуть, — буркнув він собі під носа. — Пам'ятаєш ту виставу? Усі вони однакові: дай їм волю — і з биком ляжуть.

— Джиммі, це ж лише міф, — заперечив Лефті. — Не можна сприймати його так буквально.

— Чому це? — наполягав Зімо. — Жінки інакші. У них натура плотська. Ото позамикати б їх усіх у лабіринті.

— Що ви маєте на увазі?

— Вагітність, — підсміхнувся Зімо.

Так, то був достеменний лабіринт. Дездемона виверталася туди й сюди, праворуч і ліворуч, намагалася відшукати зручну позу. Не підводячись із ліжка, вона блукала темними коридорами вагітності та спотикалася об кості жінок, що здолали цей шлях до неї. Спершу — своєї матері, Єфросинії, до якої вона зненацька уподібнилася, потім — бабусь, тіток і їхніх посестер, чії життя сягали в найглибшу історію, до самої Єви з її проклятим лоном. Тепер Дездемона фізично відчула їх поруч і розділила з ними біль та зітхання, страх і пильність, наругу й надію. Вона так само торкалася живота, підтримуючи цілий усесвіт, і почувалася всемогутньою — а тоді враз їй судомило спину.

Тепер я коротко опишу вам увесь перебіг вагітності. У вісім тижнів Дездемона лежить на спині, натягнувши ковдру до пахв. За вікном переливається світло: день змінює ніч. Вона сіпається, перевертається на бік, на живіт; вовняна ковдра міниться обрисами, зникає й виринає знову. На столику обіч ліжка з'являються таці з їжею — і злітають угору. Та попри цей шалений танець неживого побуту, увага прикута

до неспинних змін у тілі Дездемони. Груди її наливаються. Соски темніють. На чотирнадцятому тижні розпливається обличчя, і я вперше упізнаю в Дездемоні бабцю свого дитинства. На двадцятому тижні униз від пупка вимальовується якась таємнича лінія. Живіт розбухає, неначе попкорн. У тридцять тижнів шкіра тоншає, а волосся густішає. Обличчя, бліде попервах від нудоти, береться рум'янцем і невдовзі ясніє. Що більшою вона стає, то менше рухається. Уже не лежить долілиць; нерухомо насувається на камеру. Вікно продовжує блимати світлом. На тридцять шостому тижні Дездемона сукає собі кокон із простирадл. Вони вкривають її й опадають, являючи очам її змарнілий, щасливий, рішучий і схвильований вираз. Очі широко розплющені; вона кричить.

Тим часом Ліна бинтувала ноги, щоб уберегтися від варикозу. Переймалася свіжістю подиху, тому тримала на столику бляшану коробочку м'ятних цукерок. Щоранку зважувалася, закушуючи нижню губу. Їй подобалася власна нова пишна статура, але тривожили наслідки. «Груди більше не будуть такі, як раніше, це точно. Тепер вони просто обвиснуть. Як на фото з “Нешнл Джіографік”». Через вагітність вона почувалася замалим не твариною й соромилася своєї видимої несвободи. Під час гормональних припливів обличчя її паленіло вогнем. Ліна пітніла, і макіяж розтікався. Увесь процес видавався їй рудиментом первинних стадій розвитку, пов'язував її з нижчими формами життя та змушував почуватися бджолиною маткою в період відкладання яєць. Вона пригадувала, як торік, навесні, сусідська коллі рила собі нору на подвір'ї...

Єдиною її втіхою було радіо. Тепер вона не скидала навушників ані в ліжку, ані на канапі, ані у ванні. Того літа

вона виносила приймач у сад і всідалася під черешнею. Заповнюючи голову музикою, Ліна тікала від власного тіла.

Одного жовтневого ранку на третьому триместрі Ліни й Дездемони коло будинку номер 3467 на вулиці Герлбета спинилося таксі, і з нього виступив худий високий чоловік. Перевірив адресу, записану на папірці, витяг з машини речі — валізу та парасольку — і розрахувався з водієм. Зняв капелюх і роздивився його зісподу, мовби читаючи занотовані там вказівки. Знову надів капелюх і покрокував до порога.

Ліна та Дездемона почули стукіт і зустрілися в передпокої.

Вони відчинили; гість побачив один живіт, потім другий.
— Я саме вчасно, — завважив він.

То був лікар Філобозян. Ясноокий, чисто виголений і цілком відновлений після горя.

— У мене лишилася ваша адреса.

Жінки запросили його ввійти, і лікар Філобозян переповів свою історію. На «Джулії» він справді підчепив очну інфекцію, проте медичний диплом уберіг його від депортації: Америка потребувала лікарів. Після місяця в лікарні на Острові Елліс лікар Філобозян дістав дозвіл на в'їзд у Сполучені Штати за сприяння Вірменського фонду підтримки. Одинадцять місяців він перебув на Нижньому Іст-сайді в Нью-Йорку. «Виточував лінзи для оптики». А згодом одержав трохи грошей з Туреччини та перебрався на Середній Захід.

— Відкрию тут свій кабінет. У Нью-Йорку вже й без мене лікарів удосталь.

Він залишився обідати. Делікатний стан Ліни та Дездемони не звільняв їх від хатніх обов'язків. На розбухлих ногах

вони подали до столу ягнятину й рис, округ в томатному соусі, грецький салат і рисовий пудинг. Потім Дездемона зварила грецьку каву і розлила її по чашечках так, що згори утворилася брунатна пінка.

— Таке стається раз на сотню випадків, — звернувся лікар Філобозян до чоловіків за столом. — Ви певні, що то відбулося однієї ночі?

— Так, — відповіла Сурмеліна, закурюючи. — Мабуть, повня була.

— Жінки зазвичай вагітніють через півроку після весілля, — правив своєї лікар Філобозян. — Але ви обидві... одночасно... таке стається раз на сотню випадків!

— Раз на сотню? — Зізмо зиркнув через стіл на Сурмеліну, проте вона відвернулася.

— Щонайменше раз на сотню, — підтвердив лікар Філобозян.

— Це все через Мінотавра, — пожартував Елефтеріос.

— Не згадуй тієї вистави, — гримнула Дездемона.

— Чого ти так на мене дивишся? — озвалася Ліна.

— А що, не можна? — запитав її чоловік.

Сурмеліна роздратовано пирхнула й витерла губи серветкою. Запала напружена тиша, яку порушив лікар Філобозян, доливши собі вина.

— Поява людини на світ — це диво. Наприклад, як цікаво з вадами. Колись уважали, наче вони беруться з думок майбутньої матері; наче в дітях утілиться все, що вона подумає чи побачить під час статевого акту. У Дамаскіна є історія про

* Окра (також бамія) — однорічна трав'яниста рослина родини мальвових. Уживається в чорноморських та середземноморських кухнях як овочева культура.

жінку, яка над ліжком мала образ Івана Хрестителя у вереті. І в мить кохання, бідолашна, глянула на нього — а через дев'ять місяців народила дитя, кошлате, немов ведмідь, — лікар Філобозян, удоволений собою, всміхнувся й ковтнув із келиха.

— Це ж неправда? — поцікавилася зненацька стривожена Дездемона.

Та лікар Філобозян уже не міг спинитися.

— Є й інша історія: про жінку, яка торкнулася ропухи під час статевого акту. Дитя її народилося витрішкувате й укрите бородавками.

— Ви прочитали це в книжці? — здушено допитувалася Дездемона.

— Здебільшого у Паре* в «Дивах і потворах». Та й у церковних трактатах теж. Каньямілла у «Священній ембріології» радив удаватися до внутрішньоутробного хрещення. Припустімо, ви боїтеся народити потвору. То ось вам цілющий засіб — набрати святої води у шприц і охрестити немовля ще в лоні.

— Дездемоно, та заспокойся, — докинув Лефті, дивлячись на перестрашену дружину. — Нинішні лікарі вже відступилися від цих уявлень.

— Звісно, — притакнув лікар Філобозян. — Усе це — середньовічна бридня. Тепер ми знаємо, що більшість вроджених вад зумовлені інбридингом.

— Чим? — перепитала Дездемона.

— Шлюбними союзами родичів.

* Амбруаз Паре (бл. 1510–1590) — французький лікар, один з основоположників сучасної хірургії, анатом, винахідник, автор теоретичних праць.

Дездемона пополотніла.

— От і причина всіх лих. Ідіотизм. Гемофілія. Погляньте хоч на Романових. Чи на будь-яку царську династію. Мутанти, всі мутанти.

— Я не пам'ятаю, про що тоді думала, — зізналася Дездемона увечері, миючи посуд.

— А я пам'ятаю, — відгукнулася Ліна. — Про ту, руденьку. Третю праворуч.

— Я заплющила очі...

— Тоді не бійся.

Дездемона відкрутила кран, щоб заглушити голоси.

— А як же той... ін... ін..?

— Інбридинг?

— Так. Як знати, що там з дітям?

— Побачиш, коли народиться.

— *Мана!*

— А чого б то ще церква забороняла братам і сестрам женитися? Навіть двоюрідні мусять діставати дозвіл єпископа.

— Я думала, це тому що... — Дездемона затнулася, не знаючи відповіді.

— Не хвилюйся, — порадила Сурмеліна. — Лікарі перебільшують. Якби це справді було так жахливо, ми були би безногі, зате рук мали б по три пари.

Утім, Дездемона хвилювалася. Подумки вона знову була у Віфінії, пригадуючи тамтешніх новонароджених калік. Мелія Салакас народила дочку із западиною посеред обличчя. Її брат Йоргос назавжди лишився восьмирічним. Чи були в Туреччині кошлаті немовлята? А бородавчасті? Дездемона згадала материні оповіді про дивних дітей, яких приводили

у світ односельці. Щокількадесят років народжувалися вони — із чудернацькими вадами; Дездемона не знала, якими саме, а мати не розповідала. І життя їхні закінчувалися трагічно: одні накладали на себе руки, інші тікали з мандрівними цирками й багато років по тому їх зустрічали в Бурсі, де вони жебрали чи торгували собою. Ночами, доки Лефті був на роботі, Дездемона лежала сама в ліжку й пригадувала деталі їхніх історій — та все це діялося давно, а Єфросинія Стефанідіс померла, і запитати не було в кого. Знову й знову Дездемнина пам'ять верталася в мить зачаття, відтворюючи перебіг тієї ночі. Вона лягла на бік, підклавши під спину подушку Лефті. Оглянула кімнату. Стіни були голі; ропух вона не торкалася. «Що ж я бачила? — думала Дездемона. — Тільки стіну».

Та не лише її мучили сумніви. Тепер, зухвало й офіційно зрікшись відповідальності за точність викладу, я спробую сьак-так описати вам почуття Джиммі Зізмо — адже з усіх акторів мого середньозахідного Епідавра* йому належить найбільша маска. Чи тішився він майбутньому батьківству? Чи приносив додому поживні корінці, чи заварював гомеопатичні чаї? Аж ніяк. Зізмо змінився після обіду з лікарем Філобозяном. Можливо, через лікареві слова про синхронне запліднення. Про одну соту ймовірності. Можливо, через ці куці клаптики інформації він дедалі хмурнів і підозріливо зиркав на свою вагітну дружину. Можливо, він сумнівався, що єдиний акт парування по п'ятимісячному утриманні міг

Епідавр — античне місто-держава в Пелопонеському регіоні. Відоме, зокрема, театром, що вмщував 15 тисяч глядачів, який зберігся донині, має виняткову акустику і на час щорічного Еллінського фестивалю стає майданчиком для постановок античних п'єс.

призвести до зачаття. Чи почувався старим у шлюбі з молодою Ліною? А чи зрадженим?

Наприкінці осені 1923 року моїх родичів переслідували мінотаври. Дездемоні вони являлися скривавленими чи кошлатими дітьми. Зізмо бачив інше, добре відоме зеленооке чудовисько. Воно витріщалося на нього з темної річкової глибині, доки він чекав алкогольного вантажу на березі. Вистрибувало з узбіччя на вітрове скло паккарда. А коли Зізмо повертався до схід сонця додому, воно згорталося клубком у ліжку поруч із його молодою несповідимою жінкою; та досить було кліпнути — чудовисько щезало.

Сніг випав, коли дружини були на восьмому місяці. Тепер, їдучи на Бель-Айл, Зізмо і Лефті надівали шарфи й рукавиці, та попри всі теплоізоляційні хитрощі, дід трусився від холоду. Упродовж минулого місяця вони двічі ледь уникали затримання. Вимучений ревнощами, Зізмо став забудькуватим, почав плутати дати зустрічей і призначати невідготовлені місця для розвантажень. Ба гірше — Пурпурова банда заходилася перебирати цілковитий контроль над міською алкоторгівлею, і зіткнення з нею стало тільки питанням часу.

А в будинку на вулиці Герлбета вже гойдалася ложка. Сурмеліна з перебинтованими ногами лежала в спальні, а Дездемона здійснювала перше з пророцтв, які припинилися після моєї появи на світ.

— Тільки скажи, що буде дочка.

— Нащо тобі дочка? З ними сам клопіт. Вони вештаються з парубками, їм треба збирати посаг і чоловіка шукати.

— Дездемоно, в Америці за дівчатами посагу не дають.

Ложка рушила.

— Якщо це хлопець, я тебе вб'ю.

— З дочкою будеш тільки гризтися.

— З дочкою я розмовлятиму.

— А сина любитимеш.

Амплітуда гойдання ложки збільшувалася.

— Це... це...

— Хто?

— Починай відкладати гроші.

— Тобто?

— Замикати всі вікна.

— Невже..? Невже справді?

— Готуватися до нескінченної гризні.

— Отже, у мене...

— Так. У тебе буде дочка.

— Слава Богу.

...Звільняють шафу в передпокої. Дитячу кімнату фарбують у білий колір. Із «Гудзону» прибувають дві однакові колиски. Бабця встановлює їх поряд і вішає між ними ковдру на випадок, якщо сама народить сина. Зупиняється при каганці й молиться Усевишньому: «Господи, хай мое дитя не матиме цієї гемофілії. Ми з Лефті не знали, що чинили. Будь ласка, присягаюся, я більше не народжуватиму дітей. Тільки однеєнєке».

Тридцять три тижні. Тридцять чотири. Діти в навколоплідних водах уже наполовину повернулися головами вниз. Синхронно зачавши, Ліна та Дездемона розбігаються в датах пологів. Сімнадцятого грудня Ліна скинула навушники посеред радіоп'єси й оголосила, що в неї розпочалися перейми. За три

години лікар Філобозян прийняв на світ дівчинку, як і перед-рікала Дездемона. Маленька не важила й двох кілограмів, тому її на тиждень поклали в інкубатор. «Бачиш? — звернулася Ліна до Дездемони, глядячи на дочку крізь лікарняне скло. — Лікар Філ помилився. Вона чорнява, а не руда».

Тоді підійшов Джиммі Зімо. Скинув капелюх і нахилився над інкубатором. Чи скривився він? Чи зміцнів у сумнівах, розглядаючи білолице дитя? Чи дістав відповідь на своє запитання: чому дружина п'ять місяців нарікала на болі й недуги, а потім раптово зцілилася, щоб мати доказ його батьківства? (Та попри сумніви, дочка була від нього, хоч гору й узяв Сурмелінін колір обличчя. Генетика — сута випадковість.)

Я знаю лиш те, що, побачивши доньку, Зімо вигадав план. «Збирайся, — велів він своякові через тиждень. — Сьогодні маємо справу».

Будинки вздовж озера сяють різдвяними вогнями. На велетенській сніжній галявині Рожевої тераси — маєтку Доджа — височіє дванадцятиметрова ялинка, привезена з Верхнього півострова. Довкола неї кружляють ельфи в мініатюрних седанах. Санта-Клаус летить на північному олені в шапці. (Рудольфа тоді ще не вигадали, тож у оленя чорний ніс.) Мимо проїздить чорно-коричневий паккард. Водій дивиться просто перед собою; пасажир оглядає будинок.

Зімо їде повільно: колеса паккарда обмотані ланцюгами. Вулицею Джефферсона вони проминули весь детройтський Іст-сайд, «Електричний парк» та міст Бель-Айл. (Тут з'являюсь я. Ось моя мала батьківщина, Гросс-Пойнт. Будинок Старків, де Клементина вчила мене цілуватися влітку

між другим і третім класами. Дівчача школа «Бейкер та Ін-гліс» на пагорбі понад озером.) Дід розуміє, що Зізмо приїхав сюди не маєтками милуватися. Тривожиться, намагається вгадати, що він замислив. Неподалік Рожевої тераси перед їхніми очима відкривається озеро — чорне, безлюдне, закрижаніле. Коло берега горою купчиться лід. Зізмо прямує до відножини, де влітку швартуються човни. Виїздить на поверхню озера й зупиняється.

— Ми поїдемо по кризі? — запитує дід.

— Тепер це найлегший спосіб дістатися до Канади.

— А вона витримає?

Замість відповіді Зізмо відчиняє дверцята зі свого боку — щоб легше було тікати. Лефті теж так робить. Передні колеса паккарда ковзають кригою. Ціле озеро мовби струшується. Чути пронизливий скрегіт, неначе хтось розгризає зубами кубики льоду. Через кілька секунд усе стихає. Задні колеса падають на кригу, і вона зсувається.

Дід, який не звертався до Бога після від'їзду з Бурси, відчуває потребу помолитися. Озеро Сен-Клер перебуває під контролем Пурпурової банди. На ньому нема ні дерева, щоб заховатися, ані бічного путівця, щоб вислизнути. Лефті закушує великий палець без нігтя.

Темної безмісячної ночі їм видно лише те, що освітлюють фари: п'ять метрів зернисто-блакитної крижаної поверхні, помережаної слідами коліс. Перед ними здіймаються снігові вихори; Зізмо протирає затуманіле скло рукавом.

— Пильнуй, де крига буде темна.

— Нащо?

— Там вона тонка.

Невдовзі з'являється й перша чорна латка. Плинна вода розмиває кригу на міліні. Зізмо вивертає кермо, але

попереду — інша латка; він мусить кидатися в протилежному напрямку. Праворуч. Ліворуч. Праворуч. Паккард кривуляє слідами інших бутлегерів. Деколи на шляху виростають льодові куписька; тоді Зізмо й Лефті мусять вертатися. Праворуч, ліворуч, назад, уперед — у темряві по кризі, гладенькій, неначе мармур. Зізмо налягає на кермо, вдивляється в темряву, недосяжну променю фари. Дід тримає дверцята відчиненими, прислухаючись, чи не тріскає лід...

...Крізь гуркіт двигуна пробивається ще якийсь звук. Тієї ж ночі на іншому кінці міста бабці сниться кошмар. Вона знову в шлюпці, на «Джулії». Капітан Контуліс, укланувши їй поміж ніг, знімає з неї весільний корсет. Розв'язує, розгортає, пахкаючи гвоздичною сигаретою. Дездемона, знічена раптовою своєю наготою, дивиться, що ж так захопило капітана, і бачить, що з неї зміється важкий корабельний канат. «Тягнімо!» — гукає капітан Контуліс, і з'являється зосереджений Лефті. Хапає канат і тягне. А потім...

Біль. Біль уві сні, реальний і нереальний водночас. Дездемонині нерви палають. Усередині вибухає водою куля. Між стегон рине тепло — і шлюпку заливає кров. Лефті смикає за канат, потім іще раз. Кров бризкає капітанові на обличчя; той насуває картуз на очі й затуляється. Дездемона кричить, розгойдується шлюпка — а тоді чути лускіт; бабця млосно відчуває, наче її роздерли надвоє. На тому кінці каната — її дитя, дрібний криваво-синюшний згусточок м'язів, без рук і ніг: лише голівка здійсмається, і з неї дугою шкiриться рядок ворухких зубів — ані очей, ні рота: лиш зуби зникають, клацають, і з'являються знову...

Ураз вона прокидається й за мить усвідомлює, що її справжнє ліжко промокле наскрізь. Відійшли води...

...доки паккардові фари на кризі світяться дедалі яскравіше з кожним натиском на педаль акселератора, із кожною подачею бензину в двигун. Лефті й Зізмо — у фарватері, на однаковій відстані від обох берегів. Небо над ними — мовби великий чорний друшляк, посічений неземними вогнями. Вони вже не тямлять ані як дісталися сюди, ані скільки разів повернули, ані де крига тонка. Сліди коліс на замерзлій поверхні розбігаються навсібіч. Зізмо й Лефті минають останки старих таратайок, наполовину провалених попід лід, з дверцятами, продірявленими кулями. Довкола валяються осі, покришки й порожні шини. У темряві й віхолі діда підманюють очі. Двічі йому здається, що назустріч їм суне фаланга автомобілів. Машини наче бавляться, виринаючи то спереду, то збоку, то ззаду — так швидко, що хтозна, чи були вони взагалі. Тепер у паккарді пахне не тільки віскі та шкірою: дідів дезодорант перебиває новий, металічний і неблаганний, запах страху. І цієї миті Зізмо спокійно запитує:

— Я от усе міркую: чому ти нікому не кажеш, що Ліна — твоя кузина?

Ці слова, мов грім серед ясного неба, захоплюють Лефті зненацька.

— Ми нічого не приховуємо.

— Невже? — відповідає Зізмо. — Але ти ніколи про це не згадував.

— Там, де ми народилися, усі були рідні, — намагається віджартуватися Лефті й додає: — А нам іще далеко?

— По той бік фарватеру. Ми все ще в Америці.

— А як ви їх там знайдете?

— Знайдемо разом. Хочеш їхати швидше? — і, не дочекавшись відповіді, Зізмо тисне на педаль.

— Не треба. Пригальмуйте.

— Мене ще дещо цікавить, — каже Зізмо, прискорюючи машину.

— Джиммі, обережно.

— Чому Ліна мусила поїхати, щоб вийти заміж?

— Ви надто швидко їдете. Я не встигаю дивитися...

— Відповідай.

— Нащо їхати? Та у Віфінії парубків не було. І вона хотіла в Америку.

— В Америку? — він знову прискорюється.

— Джиммі, повільніше!

Але Зізмо втискає педаль у підлогу й горлає:

— Це ти!

— Я не розумію...

— Це ти! — реве Зізмо; двигун скавчить, і колеса скімлять на кризі. — Хто він? Скажи мені, хто він?!..

...Та доки дід устигає відповісти, по кризі до мене мчить інший спогад. Недільний вечір; ми з батьком ідемо на кіносеанс у детройтський яхт-клуб. Сходами, встеленими червоним килимом, піднімаємося попри срібні моряцькі кубки й олійний портрет Гарфілда Вуда, гонщика на моторних човнах. На другому поверсі — аудиторія. Перед екраном стоять ряди складаних стільців. Світло гасне, і в промені брязкітливого проектора мільйонами опадають порошинки.

Батько не міг вигадати кращого способу прищепити мені національне чуття, аніж водити на дубльовані італійські варіації античних сюжетів. Щотижня ми дивилися, як Геракл долає немейського лева, краде пояс Іпполіти («Гарний пояс, правда, Каллі?») чи дозволяє кинути себе в зміїне кубло — і все це зовсім без текстового супроводу. Проте улюбленим нашим фільмом був «Мінотавр»...

...З'являється актор у незугарній перуці. «Тесей, — пояснює Мільтон. — Бачиш, у нього нитка, яку дала йому дівчина. Так він позначає шлях до виходу з лабіринту».

Тесей входить у лабіринт. Його смолоскип освітлює кам'яні стіни, виготовлені з картону. Попід ногами розкидані черепи та кістки. Фальшиві брили заляпані кров'ю. Не відводячи погляду від екрана, я простягаю руку. Батько знаходить іриску в кишені блейзера. Дає мені й шепоче: «Ось Мінотавр!». І я здригаюся від страху та задоволення.

Тоді сумна доля покруча будила в мені лише академічний інтерес. Астерій не з власної волі з'явився на світ чудовиськом. Отруєний виплід зради, приховане втілення сорому — у вісім років я ще не розумію цього. Я вболіваю за Тесея...

...достеменно як бабця, яка 1923 року готується до зустрічі з істотою, затаєною у її череві. Підтримуючи живіт, вона сідає позаду в таксі, доки спереду Ліна просить шофера поквапитися. Дездемона глибоко дихає, наче після забігу, а Ліна каже: «Я навіть не серджуся, що ти мене розбудила. Однаково вранці поїхала б у лікарню. Мою дівчинку вже дозволили забрати додому». Утім, Дездемона не слухає: відкриває ретельно спакований саквояж і поміж нічною сорочкою й капцями відшукує вервицю. Бурштинові, наче затвердлий мед, намистини, потріскані від вогню, провели її неушкодженою крізь погроми, пожежі й утечі; і тепер вона знову їх перебирає, доки таксі деренчливо несеться темними вулицями, наввипередки з її переймами...

...доки Зізмо мчить у паккарді по озеру. Стрілка спідометра суне праворуч. Реве двигун; колісні ланцюги вкривають сніг мовби півнячими слідами. Паккард розриває темряву, заноситься, ковзає на тонкій розмитій кризі.

— Ви все придумали заздалегідь? — горлає Зізмо. — Віддати Ліну за американця та спонсорувати тебе?

— Що ви таке кажете? — пробує напоумити його дід. — Коли ви побралися, я ще й не думав переїздити в Америку. Будь ласка, пригальмуйте.

— Отак ви надумали? Знайти їй чоловіка і поселитися в його домі?

Безвідмовний виверт кінематографічних сюжетів про Мінотавра. Чудовисько завжди з'являється там, де його не чекають. Так і на озері Сен-Клер: поки мій дід виглядав Пурпурову банду, чудовисько вигулькнуло поруч із ним, за кермом. Попід вітром із відчинених дверцят кучері Зізмо стирчать лев'ячою гривною. Ніздрі його роздимаються, а голова похилена. Очі палають гнівом.

— Хто він?!

— Джиммі! Повертайте! Крига! Ви не бачите криги!

— Я не зупинюся, доки ти не розкажеш.

— Нема чого розказувати! Ліна — чесна дівчина й вірна дружина. Клянуся!

Паккард мчить уперед. Лефті падає на сидіння.

— А як же дитина, Джиммі? Подумайте про свою доньку!

— Хіба вона моя?

— Звісно, ваша.

— Дарма я з нею побрався.

Дід не має часу сперечатися. Мовчки вистрибує з відчиненої машини. Вітер відштовхує його одним твердим ударом, і Лефті налітає на заднє крило паккарда. Шарф намотується на колесо, мов під час сповільненої зйомки. Душить його зашморгом, а потім зривається з шиї та набирає обертів разом з автомобілем. Лефті падає, закривши обличчя руками, і відкочується назад. Підводить голову й бачить,

як мчить паккард. Хтозна, чи намагається Зізмо повернути, а чи загальмувати. Лефті підводиться — кістки неущкоджєні — і спостєрігає, як той навїжено дерєтьєя крізь темряву... п'ятдєсят п'ять мєтрів... сїмдєсят... дєв'яносто... Знєнацька чути їнший звук. Рєв двїгуна уриваєтьєя лунким хрускотом криги, і з-пїд нїг розбїгаютьєя трїщини — паккард западає в темну латку на кризі.

Людські життєя трїщать точно як лїд. Гинуть особи. Руйнуютьєя душі. Джиммі Зізмо, скорчений над кермом паккарда, уже змїнивєя до невпїзнання. І тут ми зупиняємось. Я бїльшє нїчого не можу розповїсти. Чи була то лють рєвнощїв? Чи Зізмо просто звачив свою здатність прогодувати сїм'ю та зїбрати посаг, розумїючи, що сухий закон не триватимє довго?

Можливо, він навїть усе спланував.

Алє про цє нїколи думати: лїд верєщить, і передні колеса паккарда провалюютьєя вниз. Зграбно, мов слон, що стоїть на передніх ногах, машина падає на радїаторну рєшїтку. Фарї освїтлюють кригу й воду пїд нею, нєначє басєїн. Та вжє за мить із феєрверком їскор капот лєтить у глїбїнь і все довкола темнїє.

Тим часом у лїкарні Дєздємонїні пологи тривали шїсть годїн. Лїкар Фїлобозян прїйняв на свїт дитину, статє якої визначив звичним поглядом помїж нїг.

— Мої вїтання. Син.

— І волосья тїльки на голівї, — полєгшено озвалася Дєздємона.

Нєвдовзі прїїхав Лєфті. Він пїшки дїставєя до бєрега, зловив на дорозї молочну цїстєрну й тепєр стояв бїля вїкна в пологовому вїддїленнї, досї спїтнїлий вїд страху. Пїсля падїння в нього набрякла нижня губа й вїднїлоєя садно на

правій щоці. Так збіглося, що Лінина донька того ж ранку набрала достатню вагу; медсестри вийняли її з інкубатора й тепер стояли поряд із обома немовлятами на руках. Хлопчика назвали Мільтіадом*, на честь великого афінського полководця; проте всі кликали його Мільтоном — на честь великого англійського поета. Дівчинку, якій судилося рости без батька, назвали Теодорою, на честь розпусної імператриці візантійської**, яку обожнювала Сурмеліна. Утім, вона теж дістала американське ім'я.

Та я хотів би ще дещо сказати про цих дітей. Цього не видно на перший погляд — але дивіться. Ось. Бачите? Так...

Обоє успадкували мутацію.

* Мільтіад (близько 550 до Р. Х.—489 до Р. Х.) — афінський полководець, володар Херсонесу Фракійського та переможець битви з персами при Марафоні 490 року до Р. Х.

** Теодора, або Феодора (бл. 500–548) — візантійська імператриця, дружина імператора Юстиніана I. Шанується християнською церквою як свята; утім, до шлюбу з Юстиніаном, за свідченням Прокопія Кесарійського, була гетерою в театрі мімів.

ВІДЧУЖЕНИЙ ШЛЮБ

Похорон Джиммі Зізмо відбувся через тринадцять днів із дозволу чиказького єпископа. Замалим не два тижні члени сім'ї, оскверненої смертю, сиділи вдома, лише вряди-годи приймаючи гостей, які приходили засвідчити їм співчуття. Дзеркала вкрили чорною рядниною. На дверях закрили жалюзі. А позаяк негоже виявляти марнославство, коли поруч усе дихає смертю, Лефті перестав голитися й до похорону відростив собі широку бороду.

Розкриття справи ускладнили марні пошуки тіла. Наступного дня після аварії двоє слідчих оглянули місце дії. За ніч розколина взялася новим шаром льоду й укрилася кількома сантиметрами свіжого снігу. Слідчі ходили вперед і назад, шукаючи слідів від коліс, проте через півгодини визнали, що це марно. Їх цілком задовольнила історія Лефті про те, що Зізмо поїхав на риболовлю і, очевидно, випив. Один зі слідчих запевнив, буцім тіла незрідка спливають навесні, дивовижно добре збережені в холоднющій воді.

Сім'я не припиняла побиватися. Отець Стиліанопулос ознайомив єпископа з усіма подробицями, і той дозволив здійснити похорон Зізмо за православним обрядом,

із неодмінним богослужінням на могилі в разі, якщо тіло знайдуть. Лефті заопікувався підготовчими клопотами. Придбав труну, вибрав ділянку на цвинтарі, замовив надгробок і оплатив некрологи в газетах. Тими днями грецькі іммігранти вже почали звертатися до похоронних агентств, проте Сурмеліна наполягла на прощанні вдома. Протягом тижня відвідувачі заходили в темну вітальню з запнутими вікнами, просочену тяжким квітковим дурманом. Приїздили непевні бізнесові партнери Зізмо, завсідники дешевих підпільних корчем, куди він постачав алкоголь, і Лініні подруги. Висловивши співчуття вдові, усі вони зупинялися посередині зали, біля відчиненої труни, де лежала взята в жалобну рамку фотографія Джиммі Зізмо. Той упівоберта дивився з неї на неземне горішне світіння студійної лампи. Сурмеліна розрізала стрічку, що єднала їхні весільні вінці, і поклала вінець чоловіка в труну.

Лініна мука, спричинена смертю Зізмо, геть пересилювала її прижиттєву любов. Щодня по десять годин вона голосила, уклякнувши над порожньою труною, у найкращих сільських театральних традиціях натужно видушуючи із себе скорботні плачі за мертвим чоловіком, і дорікала йому загибеллю. А наплакавшись через Джиммі, бралася ремствувати на Бога, що так скоро взяв його до Себе, і журилася долею своєї новонародженої дочки. «Це ти винен! Ти! — лементувала вона. — Чому ти помер? Навіщо покинув мене вдовою? Дитя твоє жебратиме!» Так квилячи, вона колихала дитину й раз у раз підносила її вгору, щоб Зізмо й Господь пробачили, що наробили. Слухаючи Лініні ридання, старші іммігранти незмінно згадували власне дитинство в Греції, похорони своїх батьків та дідів, і згоджувалися, що такий вияв розпуки забезпечить душі Джиммі Зізмо вічний небесний спокій.

Дотримуючись церковного припису, похорон провели буднього дня. Отець Стиліанопулос о десятій ранку прибув у дім у високій камилавці* та з великим наперсним хрестом. Після молитви Сурмеліна піднесла панотцеві свічу на тарелі, задмухнула її; а коли дим здійнявся вгору й розвіявся, отець Стиліанопулос переламав свічу навпіл. Потім усі вийшли на вулицю й подалися до церкви. Лефті винайняв лімузин, і тепер відчинив дверцята, щоб усадовити в нього дружину й кузину. Сів сам і помахав рукою чоловіку, який мав лишитися й не дати духові Джиммі Зізмо повернутися в дім. То був майбутній хіропрактик Пітер Татакіс. За традицією, дядько Піт пильнував біля порога понад дві години, доки тривала церковна служба.

Церемонія передбачала повну поховальну літургію, за винятком кінцевої частини, де парафіян запрошують вос-танне поцілувати небіжчика. Натомість до труни підійшла Сурмеліна, поцілувала весільний вінець, а за нею Лефті та Дездемона. Церква Успіння, яка тими днями тулилася в однопверховому будиночку на вулиці Гарта, була заповнена хіба на чверть. Джиммі й Ліна не належали до активних парафіян. Присутні були здебільшого старі вдови, які вбачали в похоронах своерідну розвагу. Наприкінці труну виставили надвір для останнього фотознімка. Усі скупчилися довкруг неї на тлі простої будівлі церкви. Отець Стиліанопулос став у головах труни, а саму її відчинили, щоб на плісированому атласі видно було фотографію Джиммі Зізмо. Обабіч стояли похилені прапори — грецький та американський. Спалах;

* Камилавка — циліндричний головний убір православного духовенства, у грецькій традиції — зазвичай чорного кольору (білі та пурпурні камилавки носять єпископи й патріархи). Одягають під час богослужінь.

ніхто не всміхнувся. Процесія рушила на цвинтар «Форест Лон», де труну поставили в сховище до весни — адже існувала ймовірність, що труп матеріалізується після танення льоду.

Попри дотримання всіх ритуалів, члени сім'ї були певні, що душа Джиммі Зімо не упокоїлася. Православні душі по смерті не йдуть одразу до раю, воліючи затриматися на землі й подопікати живим. Наступні сорок днів, коли в Дездемони зникали сонник чи вервиця, вона винувала в цьому дух Зімо. Той нипав по домі, зброджуючи свіже молоко й крадучи мило з ванної. Коли жалоба добігла кінця, Дездемона та Сурмеліна приготували коливо, тришарове й білосніжне, наче весільний торт. Верхній шар був оточений загородою, поза якою росли ялиці з зеленого желатину. Блакитне желе зображало ставок, а ім'я Зімо було викладено драже в сріблястій глазурі. Сорокового дня після похорону в церкві відправили панахиду, після якої всі перейшли на вулицю Герлбета. Сіли довкола страви, усипаної цукровою пудрою загробного життя й безсмертними зернами граната, і заходилися їсти, відчуваючи, що тепер душа Джиммі Зімо покинула паділ земний і ввійшла у рай, звідки ніколи вже не турбуватиме їх. Посеред обіду Ліна спричинила скандал, з'явившись перед гостями в жовтогарячій сукні.

— Що ти робиш? — пошепки дорікнула їй Дездемона. — Вдова повинна носити чорне до самої смерті.

— Достатньо й сорока днів, — сказала Ліна й узялася до їжі.

Аж після цього можна було охрестити дітей. Наступної суботи Дездемона, картаючись суперечливими почуттями, дивилася в церкві Успіння, як хрещені батьки тримають

немовлят над купелями. Переступивши церковний поріг, вона відчула безмежну гордість. Усі хотіли поглянути на її новонародженого сина, який навіть найстарших бабів міг обернути знову на молодих матерів. Під час обряду отець Стиліанопулос відрізав у Мільтона жмутик волосся й кинув у воду, ознаменував елеєм хрест на чолі й занурив дитину в купіль. Та щойно Мільтон був очищений від первородного гріха, як Дездемона вкотре усвідомила власну неправедність і подумки знов поклялася більше ніколи не мати дітей.

— Ліно... — сказала вона через кілька днів, зашарілася і вмовкла.

— Що?

— Нічого.

— Ні, ти хотіла щось запитати. Кажі.

— Мені просто цікаво. Як зробити... якщо не хочеш... — вона наважилась і випалила: — Як зробити так, щоб не завагітніти?

— Цим я можу більше не перейматися, — розсміялася Ліна.

— Але ти знаєш, як? Чи є спосіб?

— Мати вчила: доки годуєш дитину — не завагітнієш. Не знаю, чи правда це, але вона так учила.

— А потім? Що робити?

— Просто не лягати з чоловіком.

Попервах то було можливо. Після народження Мільтона в інтимному співіснуванні моїх діда й бабці настало провалля. Ночами Дездемона годувала сина грудьми й була постійно втомлена. До того ж її промежина ще не загоїлася післяпологових розривів. Лефті чемно утримувався від будь-яких забаганок, та через два місяці знову почав перелазити на її половину ліжка. Дездемона, скільки могла, опиралася.

- Ще зарано, — казала вона. — Я не хочу нових дітей.
- Чому? Мільтонові потрібен братик.
- Мені болить.
- Я буду помаленьку. Іди до мене.
- Ні, прошу тебе, не сьогодні.
- Ти що, перетворилася на Сурмеліну? Раз на рік?
- Цить! Розбудиш дитину!
- Та грець із нею!
- Не кричи. Добре, як хочеш. Нехай.
- Що з тобою? — запитав Лефті через п'ять хвилин.
- Нічого.
- Так-таки й нічого. Ти лежиш, наче скам'яніла.
- Лефті! — і Дездемона вибухнула плачем.

Він перепросив її й утішив; проте, відвертаючись, відчув себе замкненим у самоті свого батьківства. З народженням сина Елефтеріос Стефанідіс побачив майбутнє та поступове знецінення своєї ролі в очах дружини, і нині, сховавши обличчя в подушці, збагнув нарікання чоловіків, які існували у власних оселях, неначе пожильці. Його охопили ревності до маленького сина, крики якого, здавалося, тільки й чує тепер Дездемона, чиє тільки вона невідступно обожнює й пестить, і який незбагненим зусиллям витіснив батька з материного серця, наче божок, що в поросячій подобі висмоктує груди земної жінки. Зі своєї темної віддалі Лефті спостерігав, як квітне любов між матір'ю і дітям. Як Дездемона притискається обличчям до немовляти й туркоче; дивувався, як без найменшої гидливості вона міняє синові підгузки, як ніжно миє й пудрить йому дупку — а якимось, на превеликий чоловіків жах, навіть розсунула малому сідниці й змастила анальний отвір вазеліном.

Відтоді стосунки між дідом і бабцею почали змінюватися. До народження Мільтона вони розкошували незвичною, як на їхні часи, близькістю й рівноправністю. Проте за свою занедбаність Лефті помстився дружині поверненням до традицій. Він перестав кликати Дездемону «лялькою»; натомість почав звертатися до неї просто «жінко». Відновив статеvu сегрегацію в домі, вигнавши Дездемону на кухню й відстоявши залу для свого чоловічого товариства. Почав віддавати накази: «Жінко, обідати!» чи: «Жінко, неси напої!». Так чинили його сучасники, отож поведінка Лефті не дивувала нікого, крім Сурмеліни. Але й вона не звільнилася ще від кайданів сільського дитинства, тож кузенові, який куриw із друзями сигари в домі й виспівував клефтських* пісень, нічим не дорікала — лише замикалася в спальні.

Самотній в'язень власного батьківства, Лефті Стефанідіс поклав усі зусилля на пошук безпечнішого заробітку. Він написав у нью-йоркську видавничу компанію «Атлантис», пропонуючи свої перекладацькі послуги — проте у відповідь одержав тільки лист із подякою за виявлений інтерес та свіжий каталог. Віддав його Дездемоні, яка замовила собі новий сонник. У синьому протестантському костюмі Лефті обійшов поближні коледжі й університети, де незмінно цікавився вакансіями викладача грецької мови. Кафедр було мало, і всі вони були вкомплектовані; дід не мав необхідного наукового ступеня й навіть диплома про вищу освіту. Він навчився вільно, хоч і химерно, розмовляти англійською, проте письмо його досі кульгало. А маючи дружину й маленького сина, Лефті не міг знову сідати за парту. Попри ці

* Клефти — грецькі партизани часів війни за незалежність; головним чином складалися із сільського населення.

перешкоди — а може, і завдяки їм — протягом сорокаденної жалоби він облаштував собі кабінет у вітальні й знов узявся до своїх учених розвідок. Уперто, задля щирої втечі від дійсності, Лефті годинами скнів над перекладами Гомера й Мімнерма* англійською мовою. Для праці він використовував розкішні, дорогі міланські записники, а нотатки вів перовою ручкою із зеленим чорнилом. Вечорами інші молоді іммігранти приносили контрабандний віскі; усі вони випивали та грали в нарди. Інколи Дездемона вловлювала з-під дверей знайомий мускусно-солодкий запах.

Удень, задихаючись від самотньої рутини, Лефті насував на очі капелюх і йшов із дому, щоби подумати. Гуляв у Водному парку, дивуючись, як то американцям стало розуму збудувати палац, щоб розмістити в ньому водогінні фільтри й забірні клапани. Спускався до річки й стояв там у сухому доку; з вибілених морозом подвір'їв на нього гарчали припнуті вівчури. Підглядав у вітрини зачинених на зиму рибальських крамниць. Так упродовж однієї з прогулянок Лефті натрапив на зруйнований дім. Фасад його завалився, оголюючи кімнати, наче в ляльковому будиночку, ванни, немовби завислі в повітрі, та кухні, облицьовані яскравими кахлями, що нагадували гробниці султанів. Зненацька дід збагнув, як йому бути.

Наступного ранку він зліз у підвал і взявся до праці. З-над обігрівних труб зняв Дездемонині ковбаски, вимів павутиння й послав на ґрунтовій підлозі килимок. Згори приніс зебрячу шкуру, що залишилася в спадок від Джиммі

* Мімнерм — давньогрецький лірик, флейтист і поет другої половини 7 ст. до Р. Х. Перший відомий автор любовної елегії, його вважають основоположником цього жанру.

Зізмо, і прибив до стіни. Перед раковиною звів невеличкий бар із решток пиломатеріалів, який оздобив викинутими кахлями: біло-блакитними арабесками, неаполітанськими шахівницями, червоними геральдичними драконами й темно-коричневими зразками детройтської кераміки. Бобіни для кабелів, перевернуті й накріті скатертинами, правили йому за столи. Лефті запнув труби простирадлами, орендував музичний автомат, завдяки давнім своїм бутлегерським знайомствам викупив тижневий запас пива й віскі — і холодного п'ятничного вечора в лютому 1924 року відкрив власну справу.

Салон «Зебра» гостив лише знайомих і не мав чіткого розкладу. Готуючись приймати відвідувачів, Лефті виставляв образ святого Георгія у вікні зали, що виходило на вулицю. Гості приходили із заднього двору, стукаючи в підвальні двері, як було домовлено — довгий сигнал, два коротких, два довгих — і, тікаючи від тиранії американських бригадирів, спускалися в аркадійський грот забуття. У кутку дід поставив «Віктролу»*, а на барі — таріль плетеної кулуракії**, всипаної кунжутом. Він фліртував із дамами й частував гостей пишно, як того й чекали від іноземця. Полиця за баром яскріла мозаїчною батареєю пляшок: синів англійський джин, багряніли кларет і мадера, темним бурштином виблискували скотч і бурбон. Під стелею гойдалася висяча лампа, обсипаючи зебрячу шкіру миготливими цятками світла, тож гості відчували себе ще п'янішими. Час від часу

* «Віктрола» — грамофон компанії *Victor Talking Machine Company*.

** Кулуракія — традиційне грецьке великоднє печиво, яке їдять увечері Страсної Суботи.

хтось підводився і під сміх товаришів починав хилитатися й клацати пальцями в такт дивній музиці.

У тій підвальній корчмі дід і вивчився на бармена, яким лишився до кінця життя. Усю силу свого інтелекту він спрямував на науку змішування коктейлів. Призвичаївся самотужки обслуговувати вечірні збіговиська, правою рукою наливаючи віскі, лівою — наповнюючи глиняні кухлі пивом, ліктем відпихаючи зайд і притримуючи ногою кег. У цій розкішній норі він працював від чотирнадцяти до шістнадцяти годин на добу, не зупиняючись ні на мить. Коли не наливав коктейлі — розкладав *кулуракію* по тарелях, коли не котив новий кег — наповнював дротяні кошачки крутими яйцями. Так трудячи тіло, він намагався не думати про дедалі сильнішу відчуженість дружини і кару, що неминуче судилася їм за скоєний гріх. Лефті мріяв відкрити своє казино, і салон «Зебра» став кроком до втілення задуму. Там не було ні азартних ігор, ні декоративних пальм, але було ребетіко й незрідка — гашиш. Тільки 1958 року, вийшовши з-за стійки вже іншої «Зебри», він дозволив собі повернутися до юнацької мрії про власну рулетку. Тоді, намагаючись надолужити втрачений час, Лефті знищив себе, і невдовзі голос його назавжди стих у моему житті.

Нагорі ж Дездемона та Сурмеліна ростили дітей. Це означало, що Дездемона щоранку виймала їх із колисок, годувала, мила, переодягала й несла Сурмеліні, яка сиділа, вже готова до візитів, пахнучи кружальцями огірка, що їх ізвечора клала собі на повіки. Забачивши Теодору, Сурмеліна розкривала обійми, вуркотіла: «*Хризо філі!*», вихоплювала золоту свою донечку з Дездемониних рук і вкривала їй личко цілунками. До обіду Ліна тішилася, попиваючи каву й фарбуючи Теодорині вії. Коли від підгузка ширився

неприємний запах, вона повертала дитину й казала: «З нею щось трапилося».

Сурмеліна вважала, що душа входить у тіло тоді, коли дитя навчається говорити. Отож кашлюки, подразнення від підгузків, болі у вухах та носові кровотечі вона беззастережно скидала на Дездемону; проте, коли неділями до неї заходили гості, приймала їх із вирадженим немовлям на руках — досконалим аксесуаром до її образу. Сурмеліна важко давала раду з дітьми, зате чудово могла порозумітися з підлітками. Уміла втишити першу любовну драму, вибрати сукню до вечірки й дати добру пораду в скрутному становищі вигнанці з нормального товариства. Словом, перші кілька років Мільтона й Теодору виховували в традиційному дусі Стефанідісів. І як свого часу ковдра відмежовувала брата від сестри — тепер вона розділяла кузена й кузину. І як колись подвійна тінь дряпалася гірськими схилами Віфінії — тепер така сама сіамська тінь швендяла заднім подвір'ям будинку на вулиці Герлбета.

Вони росли. Річними їх купали разом; дворічні, вони малювали спільною крейдою. У три роки Мільтон сидів в іграшковому аероплані, а Теодора крутила пропелер. Утім, детройтський Іст-сайд був не маленьким гірським селом. Там мешкало безліч дітей. І так у чотири роки Мільтон покинув Теодору й пристав до ватаги сусідських хлопчиськ. Але дівчинка не журилася. Доти вона вже мала собі молодшу кузину.

Дездемона, як могла, старалася дотримати клятви й більше не мати дітей. Вона годувала Мільтона грудьми до трьох років. І далі відхиляла домагання Лефті, хоча робити це щоночі було непросто. Іноді почуття провини за те, що вона не дає чоловікові втіхи, переважувало почуття провини за

їхній шлюб. Іноді прохання його ставали такими розпачливими та нестримними, що вона не могла опиратися. Іноді сама Дездемона потребувала підтримки й розради. Усе це відбувалося не частіше, ніж кілька разів на рік, здебільшого влітку. На чиїхось іменинах Дездемона могла перебрати вина, і тоді це також відбувалося. Так було й спекотної липневої ночі 1927 року, опісля чого на світ з'явилася донька — Зоя Єлена Стефанідіс, моя тітка Зо.

Збагнувши, що вагітна, бабця знову перелякалася, чи не народиться дитина зі страхітливими вадами. Православна церква забороняє одружуватися навіть хрещеним братам і сестрам, вважаючи це за духовний інцест. Що вже казати про них із Лефті? Вони вчинили ще гірше! Дездемона карталася й не спала ночами, поки в ній зріло нове життя. А власна обіцянка Пресвятій Богородиці більше ніколи не мати дітей утверджувала бабцю в переконанні, що тепер на її голову неодмінно впаде кара. І знову її тривоги виявилися марними. Навесні, 27 квітня 1928 року, свій перший сильний крик видала Зоя Стефанідіс — велика здорова дівчинка з прямокутним чолом, як у бабусі.

Мільтон не зацікавився молодшою сестрою. Він волів стріляти з рогачки з друзями. Теодора ж, навпаки, була зачарована Зоєю. Тягала її на руках, мов нову ляльку; і їхня дружба, яка тривала ціле життя й витримала всі негоди, почалася найпершого дня, коли Теодора взялася бавитися, ніби Зоя — її дочка.

З появою третьої дитини в будинку на вулиці Герлбета стало тісно, і Сурмеліна вирішила переїхати. Знайшла роботу в квіткарні й покинула Дездемону та Лефті сплачувати відсотки з вартості житла. Восени того ж року Сурмеліна з Теодорою оселилися в пансіоні «О'Тул» на бульварі

Кадиллака, просто за вулицею Герлбета. Подвір'я обох будинків сусідили, тож Ліна й Теодора майже щодня приходили в гості до родичів.

У четвер, 24 жовтня 1929 року, з вікон славетних хмарочосів на нью-йоркській Волл-стріт почали стрибати чоловіки в елегантних костюмах. Їхній сліпий усеохопний відчай здавався таким далеким від вулиці Герлбета, але невдовзі чорна хмара скупчилася над усією країною, рухаючись проти вітру, поки дійшла до Середнього Заходу. Зі збільшенням кількості порожніх стільців у барі Лефті Стефанідісу явилася Велика депресія. По майже шести роках процвітання настали часи, коли салон був заповнений тільки на дві третини чи навіть наполовину. Утім, ніщо не могло завадити стоїчним алкоголікам задовольнити свою жагу. Попри всесвітню банківську змову, викриту в радіопроповіді отця Кофліна*, ці непохитні мужі приходили в «Зебру», мов на роботу, щоразу, коли у вікні зринав святий Георгій. Сімейні ж пари та веселі галасливі компанії зникли. До березня 1930 року таємний стукіт у підвальні двері чувся вдвічі рідше, ніж колись. Улітку справа потроху почала набирати обертів. «Не хвилюйся, — запевняв Лефті дружину. — Президент Герберт Гувер усе владнає. Найгірше позаду». Так Стефанідіси

* Отець Кофлін (Чарльз Едвард Кофлін, 1891–1979) — американський римо-католицький священник і політик, у 30-х роках — популярний радіопроповідник зі щотижневою аудиторією в 30 млн людей. Прибічник Гітлера й Муссоліні; був відомий антисемітськими тезами (як-от про всесвітню змову єврейських банкірів) та підтримкою політики ізоляціонізму США. З початком Другої світової війни 1939 року усунений від ефірів.

перебули ще півтора року, та вже у 1932 році до салону майже ніхто не приходив. Лефті знижував ціни й збільшував кредити відвідувачам, але марно. Спершу він не зміг закуповувати алкоголь — а тоді прийшли двоє й забрали музичний автомат.

«То було страшно! Страшно!» — плакала Дездемона й п'ятдесят років по тому, розповідаючи про тодішні часи. Протягом усього мого дитинства на всяку згадку про Депресію *йа-йа* заходила незмінно та протяжно ридати й ламати руки. Якось це сталося навіть під час розмови про маніакальну депресію. Вона здригнулася в кріслі, схопилася за обличчя, мов постать з Мункового «Крику», і заголосила: «Мана! Депресія! Страшно, це страшно! Вам і не знати! Усі без роботи. Я пам'ятаю: голодні йдуть — і йдуть, і йдуть! Мільйони — один за одним, ідуть і велять панові Форду відкрити завод. І в нас на вулиці одної ночі було страшно. Люди били щурів — отако, тако, тако — били палицями, щоб їсти щурів! О Господи! А Лефті — він тоді вже не робив на заводі. Тільки ота дешева в нього була, де люди ходили пити. Таж Депресія була, погано все, економіка — люди грошей не мали, і їсти не знали, як. Де вже пити? І вашим *пану* та *йа-йа*, нам грошей не стало, і їсти не було що. А тоді, — вона притискала руку до серця, — мене погнали робити на маврів на тих. На чорних! О Господи!».

Було це так. Однієї ночі дід ліг у ліжко до бабці й виявив, що його місце зайняте. Обабіч від матері тулилися восьмирічний Мільтон і чотирирічна Зоя. Виснажений після роботи, дід утупився в це лігвище. Він любив дивитися на своїх сонних дітей і, попри всі труднощі в шлюбі, ніколи не винуватив у них сина й доньку. До того ж Лефті майже не бачив їх. Щоб заробити достатньо грошей, йому доводилося

тримати салон відчиненим по шістнадцять-вісімнадцять годин на добу й працювати без вихідних. Щоб забезпечувати сім'ю, він мусив відмовитися від неї. Вранці, коли він був удома, діти розмовляли з ним, як із дальнім родичем — можливо, дядьком, але не татом.

Та ще існувала й заковика з дамами в барі. Зранку до ночі змішуючи коктейлі в своєму півтемному гроті, Лефті бачив багатьох жінок, які приходили на чарчину з приятелями чи навіть самі. 1932 року моему дідові було тридцять. Він набрав тіла й став чарівним, люб'язним, привабливим і завжди гарно вбраним чоловіком. Нагорі його дружина боялася сексу, а внизу, у «Зебрі», відвідувачки поглядали на нього хтиво й зухвало. І нині, дивлячись на три сонні фігури в своєму ліжку, дід відчував суміш любові до жінки й дітей, гіркоти власного невдалого шлюбу та парубочого збудження від жінок у салоні. Він нахилився до Зої. Волосся її, ще мокре після купелі, пахло шампунем. Лефті тішився своїм щасливим батьківством, проте здавався сам собі чужим і розумів, що нездатен поєднати в душі ці протилежності. Тому, роздивившись гарненькі дитячі личка, він переніс Мільтона й Зою у їхню кімнату, а тоді повернувся й ліг біля дружини. Почав ніжно гладити її, пробираючись рукою під нічну сорочку. Аж тут Дездемона розплющила очі.

— Що ти робиш?

— А як ти думаєш?

— Я сплю.

— А я буджу тебе.

— Сором! — відіпхнула його бабця. Лефті відступив і набурмосено відвернувся. Запала довга мовчанка.

— Я нічого від тебе не маю, — нарешті промовив він. — Працюю весь час і нічого не маю.

— А я хіба не працюю? Виховую двох дітей.

— Якби ти була нормальною жінкою — може, і варто було б увесь час працювати.

— Якби ти був нормальним чоловіком — допомагав би мені з дітьми.

— Як допомагав би? Ти не розумієш, що означає заробляти гроші в цій країні. Думаєш, я там, унизу, розважаюся?

— Ти п'єш і слухаєш музику. Мені все чути на кухні.

— Це моя робота. Тому до мене й приходять люди. А якщо вони підуть — ми не зможемо сплачувати рахунки. Усе тримається на мені. А ти не розумієш цього. Я зранку до ночі працюю, а коли повертаюся — навіть поспати не можу, бо ліжко зайняте!

— Мільтонові наснився поганий сон.

— А в мене кожен день — як поганий сон.

Він увімкнув світло, і Дездемона побачила на його обличчі досі незнану лють. То був уже не Лефті — ані брат її, ні чоловік. То був інший, чужинець, з яким вона жила.

І раптом це жахливе нове обличчя висунуло ультиматум.

— Завтра, — сикнув Лефті, — знайдеш собі роботу.

Назавтра прийшла Сурмеліна, і Дездемона попросила зачитати їй газетні оголошення.

— Як мені працювати? Я навіть англійської не знаю.

— Трохи знаєш.

— Чого ми не вернулися до Греції? Там чоловіки не виганяють своїх жінок на роботу.

— Не журися, — сказала Ліна, розгортаючи сірувату газету, надруковану на шорсткому переробленому папері. — Тут

нічого й нема. — 1932 року рубрика «Оголошення» в детройтській «Таймз», адресованій чотирьом мільйонам населення, займала одну колонку. Сурмеліна косувала на шпальту, шукаючи годящої пропозиції. — Офіціантка, — зачитала вона.

— Ні.

— Чому?

— До мене залицятимуться чоловіки.

— А ти не любиш залицянь?

— Далі, — звеліла Дездемона.

— Тиснення й фарбування, — продовжила Ліна.

— Що це таке? — насупилася бабця.

— Не знаю.

— Фарбування тканин?

— Можливо.

— Читай іще, — відповіла Дездемона.

— Скручування сигар, — озвалася Ліна.

— Я не люблю диму.

— Хатня робітниця.

— Ліно, прошу тебе. Не можу я поратися в чужому домі.

— Шовківниця.

— Що?

— Шовківниця. Більше тут нічого не сказано. Тільки адреса.

— Шовківниця? Це я. Я знаю про шовк усе.

— Тоді вітаю: ти знайшла роботу. Якщо її не перехоплять, доки ти дістанешся туди.

Годину по тому, вбрана для співбесіди, бабця сердито вийшла на вулицю. Ліна хотіла позичити їй декольтовану сукню. «Надінь її, і ніхто не помітить, що ти не говориш англійською», — запевняла вона. Проте Дездемона подалася на

трамвай у власному простому сірому платті в коричневий горох, дібравши коричневі ж капелюшок, сумочку й туфлі — майже того самого відтінку, що й горошини.

Трамваї, хоч і подобалися Дездемоні більше, ніж автомобілі, усе ж дратували її. Бабця насилу розрізняла маршрути: нервові вагони щоразу незбагненно й несподівано повертали, закидаючи її в незнайомі частини міста. Трамвай зупинився; вона гукнула кондуктору: «У центр?», і той кивнув. Бабця зайшла у вагон, сіла й витягла з гаманця адресу, яку записала їй Ліна. Коли до неї підійшов кондуктор, вона простягнула йому папірець.

— Вулиця Гастінгса? Вам туди?

— Так. Гастінгса.

— Поїдете цим трамваем до Гратіота, а там пересядете. Вийдете, де вам треба.

Почувши про Гратіот, Дездемона полегшено відітхнула. Вони з Лефті вже їздили цим маршрутом у грецький квартал. Тепер усе було зрозуміло. *«То що, у Детройті не виробляють шовку? — подумки переможно запитувала вона у відсутнього чоловіка. — Нічогосінько ти не знаєш».* Трамвай рушив швидше; за вікнами пропливали вітрини крамниць на Мак-авеню, здебільшого зачинені й замащені білою фарбою. Дездемона притиснулася обличчям до скла, і, користаючись самотністю, пустилася в уявну розмову з Лефті. *«Якби ті поліцаї на острові Елліс не викинули моїх коконів, я влаштувала б собі шовковичню на подвір'ї. Не мусила б їздити на роботу. Ми мали би гроші, багато грошей. А я ж казала!».* Одяг на довколишніх пасажирів був хоч і модний, та вже поношений і старий. Обм'якли кілька місяців тому капелюхи, обтріпані крайки й манжети, поплямлені вилоги та краватки. На узбіччі стояв чоловік із плакатом,

написаним від руки: «Дайте роботу не милостеню допоможіте знайти. Сім років Детройті. Грошей нема. Оздоблювання вмю рекомендації». *«Мана! Бідолашний. Він наче біженець. Ото й у Смирні так було. Яка різниця?»* Трамвай минав знайомі пейзажі — кінотеатр, овочеві ятки, пожежні гідранти й газетні кіоски. Сільські Дездемонині очі, що вміли з першого погляду відрізнити дерева від чагарів, тепер оглядали дорожні знаки, дурнуваті латинські літери, що зливалися між собою, та пошматовані рекламні зображення обдертих американських облич — без очей і ротів чи з самим тільки носом. Побачивши навскіс від себе Гратіот, вона підхопилася й дзвінко крикнула: «Сучетисин!». Бабця не знала, що означає це англійське слово, та чула його від Ліни, коли вона проїжджала потрібну зупинку. Слово подіяло й нині — вагоновод натиснув на гальма, і попутники розступилися та дали їй дорогу. Вона всміхнулася й подякувала, а на їхніх обличчях було знати подив.

— Мені треба вулиця Гастінгса, — сказала Дездемона кондукторові в наступному трамваї.

— Гастінгса? Справді?

Бабця простягнула йому адресу й гучніше повторила: «Гастінгса!».

— Добре. Я скажу вам.

Трамвай рушив до грецького кварталу. Дездемона глянула на своє відображення в шибці й поправила капелюшок. Після двох пологів вона погладшала й розпливлася, проте шкіра та коси лишалися гарними, а обличчя — вродливим. Намилувавшись собою, бабця почала розглядати пейзажі, які миготіли поза вікном. Що могла вона побачити на детройтських вулицях 1932 року? Торговців яблуками в пожмаканих капелюхах; робітників сигарних фабрик

із побурілими від тютюнового пилу обличчями, які вибиралися зі своїх безвіконних цехів, щоб ковтнути повітря; профспілкових маніфестантів, за якими стежили шпиги Пінкертона; найманих бандитів, які в провулках товкли тих-таки маніфестантів. Поліцейських, піших та кінних, шістдесят відсотків яких були таємними членами білого протестантського Ордену Чорного легіону зі своїми методами розправи з темношкірими, комуністами й католиками. «Калле, — чую я мамин голос, — невже ти не можеш сказати нічого доброго?» Можу, чом би й ні. 1932 року Детройт був знаний як «місто дерев». На кожен квадратний кілометр тут припадало зелені більше, аніж будь-де в країні. Були універмаги «Керн» та «Гудзон». На проспекті Вудворда автомагнати звели чудовий Детройтський інститут мистецтв, де саме тоді, коли моя бабуся їхала шукати роботу, працював мексиканський художник Дієго Рівера, у настінному розписі відображаючи нову міфологію автомобільної промисловості. Сидячи на складаному стільці між риштувань, він створював начерк великої праці: четверо андрогінних представників людських рас дивляться з верхньої панелі на конвеєр Фордівського заводу, біля якого стоять атлетичні, змужнілі від робітничих зусиль трудяги. На менших панелях були зображені такий собі гоноцит із дитиною в цибуліні, медичні дива й жахи, тубільні плоди Мічигану і, нарешті, сам сіролиций і міцнозадий Генрі Форд, який уместився в кутку над книжками.

Трамвай минув вулиці МакДугала, Джозефа Кампау та Шен, а тоді, ледь здригаючись, перетнув вулицю Гастінгса. У цю мить пасажирів — всі до одного білі — відтворили ритуальний жест: чоловіки схопилися за гаманці, а жінки застебнули сумочки. Вагоновод натиснув на важіль і зачинив

задні двері, а Дездемона, помітивши це, озирнулася й побачила, що вони в'їхали у Черноземне гетто.

Кордони його не позначалися ні парканами, ані контрольними пунктами. Трамвай лише загальмував, перетинаючи невидиму межу, а проте весь краєвид за вікном геть змінився. Навіть сонце померхло, змушене пробиватися крізь ряди випраної білизни на мотузках. Морок неелектрифікованих ганків і жител сочився надвір, а грозова хмара злиднів, що зависла над околицею, тільки підкреслювала покинуті жалюгідні предмети: червоні цеглини, що випадали зі сходів, купи сміття й недоїдків, подерті шини й поламані вертушки з торішніх ярмарків, чиїсь загублені черевики... Зловісна тиша запала на якусь секунду, перше ніж гетто луснуло по всіх провулках і дверях. *«Дивися, скільки в них дітей!»* Де й узялися дітиська, що бігли вздовж трамвая, махаючи й вигукуючи щось. Вони гналися з ним навзаводи, вистрибуючи на колію, і видиралися на підніжок. Дездемона схопилася за горло. *«Що з ними? Нащо їм стільки дітей? Ці мавританки мусять довше годувати немовлят. Чому ніхто їм не скаже?»* У провулках чоловіки милися просто неба під кранами. На балконах півроздягнені жінки виставляли стегна. Нажахана Дездемона вдивлялася в обличчя у вікнах, тіла на вулицях — у всі ті півмільйона людей, загнаних у двадцять п'ять кварталів. Після Першої світової війни, коли Е. І. Вайс, менеджер автомобільної компанії «Паккард», привіз у місто, за його власним висловом, «першу партію чернопиких», керівництво запланувало оселити їх саме тут. Нині в гетто громадилися люди різних професій: ливарники й адвокати, теслі й служниці, лікарі й гангстери — але у 1932 році найбільше було безробітних. Утім, щороку сюди приїздили нові й нові охочі

влаштуватися на півночі. Вони займали всі канапи в будинках, гніздилися на дахах і ставили халабуди в підвір'ях. Авжеж, так не могло тривати довго. Рік за роком територія гетто розширялася, корячись невблаганним законам расизму й бідності — попри всі спроби білих утримати його межі — квартал за кварталом, вулиця за вулицею, доки воно всотало в себе весь Детройт, і в 1970-х, за Колмена Янга*, чорні нарешті здобули собі право мешкати, де забажають, — витіснивши білих із міста, в якому не було податків, але часто траплялися вбивства.

Тоді ж, 1932 року, сталося дещо дивне. Трамвай уповільнив хід, зупинився посеред гетто і — нечувано! — відчинив двері. Пасажири засовалися на сидіннях, а кондуктор поплескав Дездемону по плечі:

— Добродійко, ваша зупинка. Вулиця Гастінгса.

— Гастінгса? — недовірливо перепитала Дездемона й знову тицьнула йому адресу. Але він тільки вказав їй на двері. — Тут шовкова фабрика? — промовила вона.

— Не знаю. Я тут не мешкаю.

Так бабця опинилася на вулиці Гастінгса. Трамвай поїхав; білі визирали з нього й дивилися на жінку, викинуту за борт. Вона рушила. Притиснувши сумочку до грудей і глядячи просто перед собою, ішла, мовби точно знала, куди. На узбіччі діти стрибали через мотузку. У вікні на третьому поверсі чоловік дер на клапті папір і горлав: «Віднині пошту мені надсилайте в Париж!». Ганки були захаращені меблями — старими канапами й кріслами, де розсідалися

* Колмен Янг (1918–1997) — 66-й мер Детройта; перебував на посаді протягом п'яти термінів (1974–1994). На перший термін був обраний більшістю голосів чорношкірого населення.

люди, граючи в шашки, сварячись, вимахуючи руками та сміючись. *«Завжди ці маври сміються. Так, наче весело їм. А що тут веселого, не збагну? А цей — о Господи! — дзюрить посеред вулиці! Я не дивитимуся».* Вона проминула подвір'я митця, що виготовляв Сім чудес світу з використаних кришок. Старий пияк протюпав вулицею, шамкаючи беззубим ротом і простягнувши руку по милостиню. *«Що їм іще робити? У них немає ні водогону, ні каналізації. Жакливо, жахливо».* У циркульні чоловіки, прагнучи випрямити чуприни, сиділи в шапочках для душі, наче жінки. З іншого боку вулиці до Дездемони загукали хлопці:

- Лялю, ти така смачненька — гляди, ще аварія буде!
- Пампушечка! У мене вже слинка тече!

Вона прискорила ходу, і за спиною в неї вибухнув регіт. Далі й далі ішла Дездемона, переходячи безіменні вулиці. У повітрі ширився запах незнаної їжі — риби, зловленої в ближній річці, кукурудзяної каші, свинячих ніжок, смажених сосисок та чорних бобів. Але в багатьох оселях не куховарили, не сміялися й навіть не розмовляли — у темних кімнатах видніли спрацьовані люди та сухоробрі собаки. З такого дому її нарешті й гукнула, на щастя, жінка:

- Заблукали?

Дездемона поглянула в її приязне змарніле обличчя.

- Я шукаю фабрику, де роблять шовк.
- Нема тут фабрик. Як і були, то закрилися.

Бабця простягнула їй адресу. Жінка вказала на протилежний бік вулиці:

- Онде.

Що ж побачила там Дездемона? Цегляну коричневу будівлю, донедавна відому як Макферсон-холл, яку орендували для весіль, політичних зібрань та виступів мандрівних

ясновидців? Чи помітила вона орнаментальну оздобу над входом, римські вази з гранітними фруктами й строкатий мрамур? Чи завважила двох чорних молодих вартових? Їхні бездоганні костюми: ясно-блакитний, що символізував водну стихію, та блідо-лавандовий, наче французькі м'ятні драже? І напевне ж мусила вона побачити їхню військову поставу, яскраві краватки та блискучі черевики? Збагнути контраст між їхньою глянсуватою впевненістю й занежаною околицею? Та вся палітра Дездемониних відчуттів утілюється для мене в єдиному слові, яке могло б описати її потрясіння.

Фески. На головах у них були фески. Темно-бордові м'які плосковерхі убори колишніх катів моїх діда та баби. Названі на честь марокканського міста, де винайшли й фарбу для їхнього забарвлення; убори, в яких солдати гнали моїх діда й бабу з Туреччини, лишаючи на землі темно-бордові плями. І ось тепер — знову, у Детройті, на головах двох юних вродливих негрів. (Фески ще раз виринуть у моїй оповіді, в день похорону — та цей збіг, можливий тільки у реальному житті, надто цікавий, щоб розповідати про нього тепер.)

Дездемона боязко перейшла вулицю й сказала вартовим, що вона — за оголошенням. «З іншого боку», — кивнув один і шанобливо повів її до чисто виметеного заднього двору, де, наче за потаємним сигналом, відчинилися двері, і Дездемона отетеріла вже вдруге. З них вийшли дві жінки в чадрах, схожі на побожних мусульманок із Бурси, коли не зважати на колір їхніх убрань — не чорний, а білий. Чадри закривали все тіло від підборіддя до стіп; голови були вкутані білими хустками. Жінки з відкритими обличчями взуті були в шкільні коричневі оксфорди, що видніли з-під їхніх подолів.

Фески, чадри і, нарешті — мечеть. Усередині колишній Макферсон-холл був оздоблений у мавританському стилі. Служниці повели Дездемону повз стіни з геометричним візерунком на кахлях, попри цупкі завіси з китичками, що не пропускали денного світла. Не було чути ні звуку — тільки шурхіт жіночого одягу й далеке гудіння чи то розмови, чи то молитви.

Аж ось моя бабця потрапила до кімнати, де жінка вішала картину на стіну.

— Я сестра Ванда, — сказала жінка, не озираючись, — настоятелька мечеті № 1. — На ній була зовсім інакша чадра, з кантом і наплічниками. Картина зображала променисту летючу тарілку в небі над Нью-Йорком. — А ти на роботу?

— Так. Я шовківниця. Багато досвіду. Шовк робила, шовковичню, ткала...

Сестра Ванда крутнулася й розглянула Дездемону.

— Одне недобре в нас. Ти хто?

— Грека.

— Грекиня, га? Грекиня — це біла. Ти в Греції родилася?

— Ні. У Турції. Ми з Турції. Я і мій чоловік.

— У Турції! І мовчиш. Турція — мусульманська країна.

Ти мусульманка?

— Ні, я грека. Православна.

— А народилася в Турції.

— Не.

— Що?

— Так.

— І ви приїхали з Турції.

— Так.

— То ти трохи мішана. Не вся біла, так?

Дездемона завагалася.

— Бач, я думаю, як нам бути, — пояснила їй сестра Ванда. — Пастор Фард, який прибув до нас із Осяїної Мекки, завжди нам говорить, як важно бути самостійними. Від білих не залежати. Усе собі самим, чуєш? — вона понизила голос. — Але сюди хто приходять, той не годиться. Приходить, каже, що знає шовк, а нічого не знає. Хай би його взяли, гроші дали за день, а тоді й вигнали, — сестра Ванда скося глянула на Дездемону. — Так ти хочеш?

— Ні. Не треба мене виганяти.

— А хто ж ти? Туркиня, грекиня чи як?

І знову Дездемона завагалася. Подумала про дітей, уявила, що буде, коли вона не зможе прогодувати їх. Ковтнула й відповіла:

— Мішана. Туркиня, грека — все разом.

— Це я й хотіла чути, — широко всміхнулася сестра Ванда. — І пастор Фард, він теж мішаний. Я покажу, що нам треба.

Довгим панельним коридором вона повела Дездемону повз кабінет телефонного оператора до темного передпокою, важкими портъерами відділеного від головного вестибюлю, де стояли двоє молодих вартових.

— Будеш працювати в нас — пам'ятай: ніколи, ніколи туди не ходи. Там головна зала, служить пастор Фард. Будь на жіночій половині. І покрий голову теж. У капелюсі вуха видно, буде спокуса.

Дездемона інстинктивно затулила вуха долонями й озирнулася на вартових. Ті стояли незворушні. Тоді вона відвернулася й рушила за сестрою Вандою.

— Я покажу тобі, що робити, — вела далі настоятелька. — Що треба, усе в нас є. Тільки не знаємо, як, — вона повела бабцю сходами нагору.

Сходи довгі — три прогони, — а сестрі Ванді болять коліна; отож, ітимуть вони довгенько. Нехай собі вибираються: тим часом я поясню, у що це вскочила моя бабця.

«Якось улітку 1930 року в детройтському чорному гетто, — цитую «Чорних мусульман Америки» Сі Еріка Лінкольна*, — з'явився приязний, але загадковий торговець. Його вважали арабом, хоча справжня національна й расова приналежність так і лишилася невстановленою. Спраглі культури афроамериканці кликали його до себе й купували шовк та прикраси, які, за його словами, носили чорні у їхній далекій заморській вітчизні... Покупці так розпачливо хотіли довідатися про власну минувшину й рідні краї, що невдовзі торговець заходився влаштовувати зібрання в різних домах.

Спершу «пророк» — так його почали називати — обмежувався лише переказами про свої походеньки в дальніх краях, настановами щодо приготування деяких страв та поліпшення стану здоров'я. Він був уважний, товариський, терплячий і невибагливий».

«Пробудивши цікавість господарів, — переходимо до «Оригінала» у Клода Ендрю Клегга III** — [торговець] узявся збувати людям історію та майбутнє афроамериканців.

* Сі Ерік Лінкольн (1924–2000) — афроамериканський соціолог, поет і прозаїк. Досліджував питання рас і віросповідань. «Чорні мусульмани Америки» — перша з його праць, що вийшла друком 1961 року.

** Клод Ендрю Клегг III — американський історик, дослідник питань африканської діаспори в США. Його праця «Оригінал» присвячена постаті Ілайджі Мухаммада — очільника «Нації ісламу» протягом 1934–1975 рр., після зникнення її засновника, Воллеса Фарда Мухаммада; апологета нової нації чорних мусульман та автора ідей про НЛО як колеса пророка Єзекіїля, покликани змінювати форму Землі, і тринадцять чорних племен, які збудували Мекку й створили давні цивілізації.

Тактика спрацювала, і згодом він почав збирати заінтригованих чорних у приватних будинках. Невдовзі для його виступів уже винаймали зали, і так у центрі зубожілого Детройта сформувалася організаційна структура його «Нації ісламу»*.

Торговець мав безліч імен. Деколи він називав себе паном Фаррадом Мухаммадом чи паном Ф. Мухаммадом Алі. Інколи — Фредом Доддом, Воллесом Фордом, В. Д. Фордом, Волі Фаррадом, Ворделом Фаррадом чи В. Д. Фардом. Так само багато було в ньому й різної крові. Дехто стверджував, буцім він — чорношкірий ямаець, син сирійського мусульманина. Уважали його й палестинським арабом, який до приїзду в Детройт спричинив расові заворушення в Індії, Південній Африці та Лондоні. Ходили чутки й про його заможну родину з племені курайшитів — того, яке привело у світ пророка Магомета — хоча, згідно з даними ФБР, Фард народився в Новій Зеландії або в Портленді, штат Орегон, у гавайській чи то британсько-полінезійській сім'ї.

Проте відомо достеменно: 1932 року Фард заснував у Детройті мечеть №1, і саме її чорними сходами нині дерлася Дездемона.

* «Нація ісламу» — афроамериканська релігійна та націоналістична організація, заснована 1930 року в Детройті на ідеї протистояння білим та американській державі. Обвинувачується в чорному расизмі, екстремізмі й антисемітизмі. Уважає чорну расу істинною богообраною расою людей, білу — диявольським витвором божевільного вченого Якуба, а Фарда Мухаммада — утіленням Аллаха. Забороняє міжрасові шлюби. Доктрина НІ дуже відрізняється від цінностей традиційного ісламу, який суперечить націоналістичним та расистським поглядам, хоча й проповідує деякі з його цінностей, зокрема суттєво змінені п'ять стовпів ісламської віри. 1964 року до НІ приєднався боксер Кассіус Клей, узявши собі ім'я Мухаммед Алі.

— Ми тут шовк і продаємо, в мечеті, — пояснювала сестра Ванда. — Самі шиємо одяг по викрійкам пастора Фарда. Такий, як наші предки в Африці носили. Тканину були замовляли, а тут шили. Але Депресія настала — шовк тепер важко купляти. І пастор Фард мав одкровення. Прийшов до мене якось уранці та каже: «Мусимо самі шовківництва навчитися». Так і каже. Пишно, га? Він кому хочеш зуби забалакає.

Тюпаючи нагору, Дездемона вже почала розуміти. Глянуваті костюми варткових. Нове оздоблення всередині будівлі. Сестра Ванда тим часом підійшла до дверей — «Тут наш навчальний клас» — і розчахнула їх. Дездемона переступила поріг — і побачила.

За шиттям сиділи двадцять три юні дівчини в яскравих чадрах та хустках. Вони лише на мить підвели очі, побачивши чужинку, і повернулися до роботи — похилені голови, стиснуті вуста, оксфорди з-під подолів тиснуть на невидимі педалі машин.

— Бач, які вони чемні? Ні слова, поки не заговориш до них. «Іслам» означає «покора». Ти знала? Це наш Ісламський жіночий курс загальних навичок та культури. Але моя об'ява. Тканина в нас кінчається. А зробити її ніхто не вміє.

Вона повела Дездемону в протилежний куток, де стояв дерев'яний ящик із ґрунтом.

— Закупили ми личинок в одній компанії. По пошті, чуєш? І ще їдуть. Але тут, у Детройті, їм не подобається. Мруть. Тут воно й кепсько, та що ж. Мруть і мруть, а тоді... Фе-е, як воняє! Господи Ісу... — вона урвалася на півслові. — Це я так просто кажу. Мене вчили віру святу шанувати. Слухай-но, як тебе звуть?

— Дездемона.

— Слухай-но, Дез. Я до настоятельки в перукарні робила. І нігті. Я не фермерська дівка, чуєш? Де мені длубатися в землі? Поможі. Що вони люблять, ті гусениці? Як зробити, щоб вони... ну... шовк нам давали?

— Це тяжко.

— Нехай.

— Треба гроші.

— У нас багато.

Дездемона взяла морхлу, ледь живу личинку й затуркотіла до неї грецькою.

— Слушайте-но, сестрички, — звеліла настоятелька, і дівчата враз припинили шити, склали руки на колінах і звели на неї уважні погляди. — Ця нова дама навчить нас робити шовк. Вона мулатка, як пастор Фард, і вона верне нам забуте мистецтво предків. І будемо все робити самі.

Двадцять три пари очей звернулися до Дездемони. Вона зібралася на відвазі й подумки двічі повторила англійською те, що хотіла сказати.

— Добрий шовк, — промовила вона, розпочинаючи перший урок на Ісламському жіночому курсі загальних навичок та культури, — вийде, коли самі чисті.

— Ми намагаємося, Дез. Хвала Аллахові, ми намагаємося.

ВИМАНОЛОГІЯ

Так моя бабця почала працювати в «Нації ісламу». Немов гросспойнтська прибиральниця, вона приходила й ішла через задні двері. Замість капелюшка носила хустку, щоб приховати звабливі вуха. Розмовляла пошепки, не нарікала й не ставила ніяких запитань. Та оскільки вона росла під гнітом загарбників, усе це не було для неї дивиною. Фески, молитовні килимки та півмісяці нагадували їй про дім.

Мешканці гетто ж потрапляли сюди, немов на іншу планету. У мечеть, на відміну від більшості американських установ, пускали тільки чорних. Картини, що досі висіли у вестибюлі — сюжети Явного призначення* та сцени масового вбивства індіанців, — забрали зі стін і віднесли в підвал. Їхнє місце зайняли фрагменти африканської історії: прогулянки принца й принцеси над кришталево ясною

* Явне призначення — доктрина розширення Сполучених Штатів від Атлантичного до Тихоокеанського узбережжя, що виправдовувала переселення й територіальні загарбання американців з убивством і витісненням корінного населення. Експансію вважали Божим присудом та запорукою прогресу. Ідея Явного призначення була наріжною для американських демократів протягом 1845–1855 років.

річкою чи диспути чорношкірих мудреців на відкритих майданчиках.

Люди приходили в мечеть №1 на проповіді Фарда й на закупи. У колишньому гардеробі сестра Ванда розгортала перед ними вбрання, які, за словами пророка, «негри носили вдома, на Сході». Райдужно-барвисті тканини брижилися попід світлом, і новонавернені виступали вперед із грішми. Жінки змінювали рабські уніформи служниць на білі чадри емансипації. Чоловіки перевбиралися з кріпацьких комбінезонів у гідні шовкові костюми. У касу потоком линули гроші. Занепад економіки не торкнувся мечеті. Форд закривав свої заводи, а на вулиці Гастінгса, 3408, Фард множив прибутки.

Із третього поверху Дездемона майже нічого не бачила. Зранку вона проводила уроки, а по обіді сиділа в Шовковій кімнаті з нерозрізаною тканиною. Якось принесла ученицям свою скриньку на шовкопрядів, передала по рядах і розповіла всю історію мандрів цієї невеличкої шкатулки — від найпершого дня, коли дід вирізьбив її з оливкового дерева, аж до пожежі, з якої скринька вийшла цілою й неушкодженою. Переказуючи все це, бабця ні словом не скривдила релігійних почуттів молодих мусульманок. Тепле й приязне ставлення дівчат нагадувало Дездемоні часи, коли турки та греки мирно сусідили між собою.

І все-таки чорношкірі були для неї незвичним видовищем. Раз у раз вона ділилася новими відкриттями з чоловіком: «Долоні в маврів такі само білі, як наші» чи: «У маврів не залишається шрамів, самі тільки гулі», а чи: «Знаєш, як голяться маври? Пудрою! Я сама бачила у вікні однієї з крамниць». Дездемона жахалася від вигляду вулиць у гетто: «Ніхто там не прибирає. Сміття лежить просто на ганках,

і його не виносять! Огідно!». У мечеті ж усе було інакше: чоловіки працювали й не пиячили, дівчата були цнотливі та скромні.

— Цей Фард слушно чинить, — підсумувала вона за недільним обідом.

— Прошу тебе, — урвала Сурмеліна. — Свої чадри ми скинули в Туреччині.

— Американкам варто й чадру поносити, — заперечила Дездемона.

Утім, пророк дотепер лишався недосяжним для неї. Фард був, наче бог, незримо присутній усюди. Очі людей, що виходили з проповіді, ясніли його сяйвом. Він виражав себе в нових кулінарних приписах, які заохочували споживати питому африканську їжу — ямс, маніок — і забороняли свинину. Інколи Дездемона бачила його автомобіль — новесенький крайслер, припаркований біля дверей мечеті, завжди блискучий і чистий, з натертою хромованою радіаторною решіткою; але самого Фарда за кермом не утледіла жодного разу.

— Як же ти побачиш бога? — жартома запитав Лефті якось увечері, коли вони вкладалися спати. Дездемона лежала усміхнена, горда першим тижневим своїм заробітком, схованим під матрац.

— Він мусить явитися мені, — проказала вона.

Насамперед Дездемона задумала перетворити виходок на шовковичню. Звернулася до членів «Плоду ісламу», як називалося воєнізоване крило організації, і простежила, щоб юнаки винесли дерев'яне сидіння з благоденської хижі. Вони засипали вигрібну яму землею й зняли зі стін давні

календарі з напівоголеними дівчатами, відвертаючи очі від сороміцьких зображень. Прибили полиці й просвердлили вентиляційні отвори в стелі. Та попри всі їхні зусилля, виходок і далі смердів.

— Нічого, — втішала їх Дездемона. — Як порівняти з гусінню, це пусте.

Тим часом нагорі, у навчальному класі, дівчата плели годівниці. Дездемона ж намагалася врятувати першу партію шовкопрядів. Грїла під електричною лампою, співала їм грецьких пісень, проте личинок не можна було обдурити. Щойно вилупившись із чорних яєць, вони відчували сухе, неживе повітря й електричний жар, мерхли та помирали.

— Будуть іще, — казала сестра Ванда, викидаючи відбраковані яйця. — Не йди.

Минали дні. Бабця звикала до світлих негритянських долонь. Звикла ходити через задні двері й мовчати, поки до неї не звернуться. До й після уроків Дездемона щоразу сиділа в Шовковій кімнаті.

Я опишу вам це приміщення докладно. (Чого лиш не було в тій комірці — чотири з половиною на шість метрів! Тут промовляв Бог; тут моя бабця зреклася своєї національності, тут усвідомила сенс творіння — і це лише попервах.) Під однією стіною цієї низької невеличкої кімнатки, обитої згори донизу плюшем, як ювелірна скарбничка, стояла крійниця; поряд громадився згорнутий рулонами шовк. Тканину важко було роздобути, проте в сестри Ванди залишилися чималі запаси.

Іноді шовк немовби танцював. Підхоплений незбагненими повітряними потоками, тріпотів, здійнявшись угору, і Дездемона мусила приборкувати тканину й скручувати назад.

І якось, наздоганяючи зелений шовк у примарному паде-де, бабуля почула голос:

«Я народився в Осайній Мецці, сімнадцятого лютого 1877 року».

Їй здалося, що хтось увійшов у кімнату. Вона озирнулася, проте нікого не побачила.

«Мій батько, Альфонсо, був чорним із племені шабатц*. Мати звалася Бебі Джі й була білою дияволицею».

Ким? Дездемона не могла ані розчутити слів, ні збагнути, звідки лунає голос. Він мовби гніздився десь у підлозі. «Батько зустрів її в Східній Азії. Побачив у ній потенціал і вів праведним шляхом, доки зробив богочестивою мусульманкою».

Бабуцю вабили не слова, які вона ледве й могла розібрати, а голос — глибокий бас, від якого їй загула грудна клітка. Вона відпустила розмаяний вітром шовк. Нахилила покриту голову, дослухаючись. А коли голос залунав знову, почала шукати його джерело між рулонами шовку.

«Нащо батько побрався з білою дияволицею? Бо знав, що синові його судилося нести слово розгубленим нащадкам шабатца».

Три, чотири, п'ять рулонів — аж ось і вона: камінна решітка. Голос із неї чути було ясніше.

«Він відчував, що я, його син, матиму колір шкіри, який дозволить мені говорити на рівних із чорними, як і з білими. І ось я — мулат, як Муса, що приніс десять заповідей іудеям».

* Згідно з доктриною «Нації ісламу», плем'я шабатц — найдавніший чорношкірий народ, який мігрував із Мекки в Центральну Африку. Адепти НІ вважають, що саме від нього походять усі людські раси, за винятком білої.

Голос пророка здіймався з глибин будинку. Зароджувався в залі на першому поверсі й сочився крізь люк у сцені, на якій за давніх часів тютюнових конвенцій танцювала Рондіга, прикрита лише сигарною стрічкою. Голос реверберував у низьких підвалах, що вели до крил будинку, зміївся вентиляційними трубами, гаснучи й віддаляючись, доки на повну силу вихоплювався з каміна, біля якого навпочіпки скорчилася Дездемона. «Моя освіта й королівська кров могли би привести мене до боротьби за владу. Та я почув плач свого дядька. Брати мої, я почув плач свого дядька в Америці».

Тепер Дездемона вловила легкий акцент. Зачекала ще трохи, та з каміна лише війнуло запахом гару. Вона нахилилася й прислухалася, але почула тільки голос сестри Ванди з нижнього поверху: «Агов! Дез! Ми ждемо!» — і сахнулася.

Бабця була єдиною білою, якій удалося почути лекції В. Д. Фарда, проте вона не второпала й половини зі сказаного. На заваді стало погане знання англійської мови, кепська акустика вентиляційних труб і те, що бабця раз по раз підводила голову, наслухаючи кроки чужих. Вона пам'ятала, що їй заборонено слухати проповіді, і боялася втратити нову роботу. Та де ж їй було подітися?

Камінна решітка вмикалася щодня о першій пополудні. Спершу Дездемона слухала, як у залі збирається публіка. Потім спів. Котила шовк до каміна, щоб заглушити звук, і вмощувалася в найдальшому кутку кімнати, але нічого не помагало.

«Чи пригадуєте ви мої слова з минулої проповіді — про переміщення місяця?»

— Ні, не пригадую, — відповідала Дездемона.

«Шістдесят трильйонів років тому бог-учений зробив у землі свердловину, наповнив її динамітом і розколов

Землю навпіл. Із меншого уламка й утворився Місяць. Ви пам'ятаєте?»

Спантеличена бабця затисла вуха долонями, але в неї таки вихопилося запитання: «Хто ж це міг розколоти Землю?».

«Сьогодні я розповім вам про іншого бога-вченого. Лихого вченого на ім'я Якуб».

Пальці розтиснулися, і до вух Дездемони долинув голос...

«Якуб жив вісім тисяч чотириста років тому, в нинішньому двадцятип'ятитисячолітньому циклі історії. Він був одержимим, цей Якуб — і мав велетенську голову. Дуже розумний. Геніальний. Один із видатних учених Нації ісламу. Шестирічним він уже вивів закони магнетизму. Бавився з двома уламками сталі, склав їх до купи й відкрив наукову формулу магнетизму».

А голос магнетизував і Дездемону.

Змушував опустити руки. Змушував нахилитися вперед і дослухатися...

«Але самого магнетизму було замало для Якуба. У його великій голові зродилися інші задуми. Якось він захотів витворити нову людську расу, відмінну від корінної — генетично відмінну. Расу, яка поневолить чорних, удавшись до виманології».

...Мало було нахилитися: Дездемона мусила підійти. Пробравшись між рулонів шовку, вона уклякла перед каміном, а Фард вів далі: «Кожен чорний створений із двох зародків: чорного та смаглявого. Тож Якуб вивіз п'ятдесят дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять мусульман на острів Пелан в Егейському морі. Нині на європейських мапах він існує під вигаданою назвою*. От на цей острів Якуб привіз п'ятдесят

Імовірно, йдеться про грецький острів Патмос.

дев'ять тисяч дев'ятсот дев'яносто дев'ять мусульман і розпочав злиття клітин».

Тепер до бабці долинали й інші звуки: Фардові кроки по сцені, рипіння стільців, коли аудиторія зверталася до нього, ловлячи кожне слово.

«У своїх пеланських лабораторіях Якуб позбавив усіх чорношкірих змоги продовжити рід. Коли чорношкіра жінка приводила в світ немовля, його вбивали. Якуб лишав собі тільки смаглявих дітей. Тільки їм дозволяв давати потомство».

— Жахливо, — промовила Дездемона на третьому поверсі. — Цей Якуб — виродок.

«Ви чули про Дарвінову теорію природного добору? А це був протиприродний добір. Так сполучаючи клітини, Якуб вивів спершу червону та жовту раси. Проте й на цьому не зупинився. Він парував їхніх світлошкірих нащадків — і за багато-багато років генетично видозмінив чорну расу. Кожне нове покоління виходило слабше й блідіше, і так, позбавивши людство праведності й моралі, Якуб навернув його до зла. І невдовзі, брати мої, він закінчив свою працю. Та що ж створив його нищий геній? Як я вже казав вам — подібне родить подібне. Якуб створив білу расу! З брехні. З убивства. Рід синьооких дияволів».

Надворі ж дівчата ставили годівниці. Усі мовчали й думали про своє. Рубі Джеймс міркувала, який вродливий був того ранку Джон Тукс. Може, колись вони поберуться? Дарлін Вуд дратувалася: усі її брати вже позбулися рабських імен, і тільки вона лишалася Дарлін Вуд, бо пасторові Фарду зовсім не було часу на жінок. Лілі Гейл міркувала про свою нову зачіску попід хусткою. Увечері вона визирне у вікно — буцімто подивитися, чи немає дощу — і, можливо, її

помітить сусід, Лаббок Гесс. Бетті Сміт невпинно славила Аллаха. Міллі Літтл кортіло жуйки.

А нагорі Дездемона, уся розпашіла від камінної гарячіні, огиналася проти нового повороту історії. «То білі всі — дияволи? — вона засопіла, підводячись, і обтрусилася. — Годі. Я більше не слухатиму цього навіженого. Я попрацюю. Мені заплатять. І все».

Проте наступного ранку бабця, як завжди, була в мечеті. О першій залунав голос і знову привернув її увагу.

«Проведімо порівняльний фізіологічний аналіз білої раси та корінного населення. З анатомічної точки зору, білі кості крихкіші, а кров — рідша. Білі мають лише третину фізичної сили чорних. Чи можна заперечити це? Не повірити своїм очам?»

Дездемона не вірила й брала на глум усі заяви Фарда. Проте день у день слухняно мостила собі шовкову подушку перед каміном, улякала й тулилася до решітки, замалим не впираючись у підлогу чолом. «Шарлатан, — казала вона, — тільки видурює гроші з людей», — а втім, не підводилася ні на мить, поки труба гула останніми одкровеннями.

Що з нею? Невже вона така піддатлива, аж не може вібратися з-під покрову глибокого, безтілесного голосу Фарда? Чи за десять років таки прийнялася в Детройті й почала бачити все в чорно-білому світлі?

Можливо й інше. Чи здатне було почуття провини — жах, липкий, наче вірус, що регулярно просочував її душу — змусити бабцю відкритися Фардовим проповідям? Чи справді, охоплена відчуттям своєї гріховності, вона надавала такого суттєвого значення його закидам? Чи сприймала його расові розвінчання безпосередньо щодо себе?

Якось увечері вона звернулася до Лефті:

— Думаєш, із дітьми все гаразд?
— Авжеж. Усе чудово.
— Звідки ти знаєш?
— Сама подивися.
— Що з нами? Як ми могли вчинити так?
— З нами теж усе добре.
— Ні, Лефті, — вона заплакала. — Ми... ми погані.
— Із дітьми все гаразд. І ми щасливі. А все інше — в минулому.

Проте Дездемона впала на ліжко.

— Нащо я послухала тебе? — ридала вона. — Чого не стрибнула у воду, як інші?

Дід спробував пригорнути її, та вона сіпнулася:

— Не торкайся!

— Дез, прошу тебе...

— Чому я не згоріла? Чому не загинула в Смирні?

Вона почала приглядатися до дітей. Поки що, за винятком одного разу, коли п'ятирічний Мільтон ледь не помер від мастоїдиту, обоє були здорові. Кров при порізах згорталася, як належить. Мільтон добре навчався в школі, Зоя була відмінницею. Але Дездемону це не заспокоювало. Вона постійно чекала чогось — хвороби чи патології — упевнена, що найстрашніша кара за гріх посяде не її душу, а тіла дітей.

Нині я уявляю, як змінилося їхнє життя напередодні 1933 року. Холод проникав крізь цеглини пивного кольору, заполоняючи кімнати й задмухуючи каганець у передпокої. Пронизливий вітер гортав Дездемонин сонник, до якого вона зверталася по тлумачення дедалі страшніших кошмарів. Їй снилися зародки немовлят, які розділялися й бралися

пухирями, та потвори, що поставали з білого шумовиння. Тепер вона відмовлялася кохатися навіть улітку, навіть після трьох келихів на іменинах сусідів. Невдовзі Лефті перестав наполягати. Так дід і бабця, колись нерозлучні, почали віддалятися. Уранці, коли Дездемона йшла в мечеть, Лефті ще спав, цілу ніч відпрацювавши за стійкою. А доки жінка верталася, він уже зникав у підвалі.

Одного разу, слідом за вітром, що люто віяв протягом бабиного літа 1932-го, я лечу до підвалу й бачу, як дід перелічує гроші. Позбавлений кохання дружини, Лефті Стефанідіс цілком віддався роботі. Утім, бізнес його зазнав деяких змін. Через нестачу відвідувачів у барі дід розширив поле своєї діяльності.

Вівторок, восьма година ранку. Дездемона пішла на роботу. Рука забирає з вікна образ святого Георгія, доки на узбіччі паркується старий даймлер. Лефті вихоплюється з будинку й стрибає на заднє сидіння.

Попереду — його нова колега, двадцятишестилітня Мейбл Різ із Кентуккі. Обличчя її нарум'янене; від кіс після щипців чути горілий запах.

— У Падуці*, — каже вона водієві, — є один глухий, із ка-
мерою. Фотографує на річці. Безумні речі знімає.

— Я теж знімаю, — відповідає водій. — Тільки за гроші, — і Моріс Плантадженет, чий «кодак» лежить на задньому сидінні поруч із Лефті, усміхається Мейбл і виїздить геть із проспекту Джефферсона. Роки до створення Всесвітньої асоціації фотографів здаються йому несприятливими для розвитку власних мистецьких здібностей. Машина їде на Бель-Айл; він переповідає історію фотографії: винаходить

Падука — місто в штаті Кентуккі, США.

Нісефора Ньєпса*, привласнених Дагером, першого фото-знімка паризької вулиці з такою довгою витримкою, що на зображенні не проявилось постаті жодного з квапливих пішоходів, окрім єдиного чоловіка, який зупинився біля чистильника взуття. «Я й сам хотів би лишитися на сторінках історії, — каже Плантадженет. — Але не знаю, чи вийде так».

На Бель-Айлі він їде вздовж Централ-авеню, та замість Стренду звертає на ґрунтову дорогу, що заводить у глухий кут; паркується, і всі трое виходять. Доки Плантадженет устанавлює камеру, Лефті порається коло автомобіля: хустинкою протирає обляпані покришки, чистить підніжки від бруду, миє вікна і вітрове скло.

— Маєстро готовий, — каже Плантадженет.

Мейбл Різ скидає пальто. Під ним — лише корсет і панчішний пояс.

— Що робити? — питає вона.

— Лягай на капот.

— Так?

— Дуже добре. Обличчям до капота. І ноги розсунь.

— Так?

— Так. Тепер повернися й дивись в об'єктив. Усміхнися.

Наче я твій коханець.

Це відбувалося щотижня. Плантадженет фотографував, дід постачав моделей. Знайти їх було неважко. Щовечора вони приходили на дешеvu і, як усі довкола, потребували грошей. Плантадженет продавав фотографії своєму агентові в центрі Детройта й відлічував Лефті відсоток. Схема була

* Жозеф Нісефор Ньєпс (1765–1833) — французький фізик, відомий передусім як винахідник фотографії.

простою: дівчата в спідньому на машинах. Напівроздягнені моделі лежали на задніх сидіннях, виставляли груди за кермом чи, нахилившись, міняли спущені шини. Зазвичай дівчина була одна, інколи — дві. Плантадженет підкреслював збіги між лініями тіл та сидінь, складок оббивки й корсетів, панчішних поясів та вентиляторних пасів. Ідея належала дідові. Пригадуючи давній скарб свого батька, «Серміну із Царства втіх», Лефті вирішив відродити старий ідеал. Доба гаремів минула, віддавши першість ері автомобілів. Задні сидіння явили собою нові царства втіх, перетворивши звичайного чоловіка на султана автодоріг. Плантадженет користався сюжетами відлюдних пікніків. Дівчата дрімали на приладових панелях чи звабливо видобували покритки з багажників. У розпал Великої депресії люди, яким бракувало коштів на їжу, знаходили змогу придбати автомобільну еротику Плантадженета. Вона й приносила дідові сталий побічний прибуток. Лефті заощадив капітал, який незабаром вклав у наступну справу.

Тепер час від часу в довідниках із фотографії чи на блошиних ринках я натрапляю на ці старі Плантадженетові знімки, хибно датовані двадцятими роками через даймлер у кадрі. Продавані в часи Великої депресії за п'ять центів, нині вони коштують по шістсот доларів кожна. Художні його витвори забуті, проте еротичні кадри моделей в автомобілях лишаються незмінно популярними. Плантадженет залишив по собі згадку в історії наприкінці кар'єри, побоюючись компрометаційного впливу власних робіт. Перебираючи старе манаття, я розглядаю цих жінок, їхні ретельно дібрані панчохи, нервові усмішки; дивлюся в обличчя, що бачив колись мій дід, і питаю себе: чому Елефтеріос більше не виглядав у дівчатах подібності із сестрою, чому заходився шукати

інших — білявок з тонкими вустами й стегнистих бандиток? Чи був це суто меркантильний інтерес? А чи холодний вітер, пронизавши будинок, погнав його шукати тепла деінде? Чи його так само охопило почуття провини, і він збувався думок про скоєний гріх в обіймах усіх цих Мейбл, Люсі та Долорес? Нездатний відповісти, я повернуся до мечеті №1, де новонавернені сьак-так дають раду з компасами у формі сльози та з чорними цифрами, у центрі яких зображений Чорний камінь Кааби*. Досі не зятявивши вимог нової релігії, ці люди не мають визначених годин для молитви — але бодай мають компаси, придбані в тієї самої доброї сестри, яка торгує вбранням. Тупцяючи на місці, люди крутяться, доки стрілки компасів указують на 34 — кодовий номер Детройта — а відтак визначають напрям розташування Мекки.

«Звернімося до краніометрії. Що таке краніометрія? Це наукове вимірювання мозку — того, що в медичній спільноті зветься сірою речовиною. Мозок пересічного білого важить сто сімдесят грамів. Мозок пересічного чорного важить двісті десять грамів». Фардові бракує вродженого красномовства й запалу баптистського проповідника, та для його аудиторії, яку складають розчаровані християни й одна православна вірна, це виявляється перевагою. Утомленим від високочолого шаленства й криків, їм набридла рабська релігія, за допомогою якої білі переконали їх у святості їхніх принижень.

* Кааба — кам'яна споруда прямокутної форми в центрі Священної Мечеті аль-Масджид-аль-Харам у Мекці. Головна святиня ісламу, обличчям до якої звертаються мусульмани в усьому світі під час молитви. Чорний камінь — камінь яйцеподібної форми завдовжки в тридцять сантиметрів, вмурований на висоті 1,5 м від землі в стіну у південно-східній частині Кааби. Від нього розпочинається обряд таваф (обхід Священної Мечеті під час хаджу).

«Проте в одному білі перевершують корінну расу. Велинням долі й у силу своєї генетичної запрограмованості білі роблять великий поступ у виманології. Чи треба пояснювати? Ви й самі знаєте це. Білі обманом вигнали корінну расу з Мекки й інших областей Східної Азії. 1555 року работорговець Джон Гокінз привіз перших нащадків Шабатца до берегів цієї країни. 1555 року. А як називалося його судно? «Ісус». Це записано в історичних джерелах. Ви можете переглянути їх у міській бібліотеці Детройта.

Що ж сталося з першими представниками чорної раси в Америці? За допомогою виманології білі вмертвили їх. Чорні діти зростали, не знаючи, хто вони й звідки походять. Ви — їхні нащадки, правнуки тих бідолашних сиріт; ви, що сидите нині тут, негри з американських гетто. Я прийшов розказати вам, хто ви такі. Розгублені одноплемінники Шабатца».

Із плином часу Дездемона не звикла до Чорноземного гетто. Вона вже розуміла, чому там завжди так брудно: міські очільники не вивозили звідти сміття. Білі господарі знай підвищували орендну платню в занепалих будинках. А ще Дездемона бачила, як біла касирка відмовлялася брати гроші в чорношкірої покупниці. «Поклади на прилавок», — веліла, щоб не торкатися її руки! І тоді, змучена почуттям провини і з головою, набитою розумуваннями Фарда, бабця схилилася до його поглядів. Місто заповнили синьоокі дияволи! Греки теж мали давню приказку «синьоокий і рудобородий, як чорт». Бабця була кароока, та це не втішало її. Вона вважала себе диявольським виплодом і не могла нічого змінити — зате могла уникнути дальших поширень лиха. Так вона опинилася в лікаря Філобозяна.

— Дездемоно, це безповоротно, — відповів він.

— Я хочу знати напевне.

— Ви ще такі молоді.

— Ні, лікарю Філ, — утомлено відповіла Дездемона. — Мені вісім тисяч чотириста років.

21 листопада 1932 року детройтська «Таймз» вийшла із заголовком «Людське ритуальне жертвоприношення». «Поліція затримала для допиту сотню послідовників лідера негрів-нянського культу, раніше обвинуваченого в людському жертвоприношенні на ритуальному олтарі у власному домі, — ішлося в замітці. — Самопроголошеним королем Ордену ісламу став 44-літній Роберт Гарріс, мешканець Дюбуа-авеню, 1429. Він визнає, що вдарив жертву — свого 40-літнього пожилця-негра Джеймса Дж. Сміта — автомобільною віссю й заколов срібним ножом у серце». Знаний відтак як «вудубивця», Гарріс бував у мечеті №1 і, можливо, читав перше та друге Фардові «Нововідтворені заповідання мусульманам», де було сказано: «Усім мусульманам слід убивати диявола, бо в ньому гніздиться змія; і, коли дарувати йому життя, він жалитиме інших». Гарріс заснував власний орден і шукав диявола; але, оскільки білих в околиці не було, пристав на того, хто трапився поблизу. Через три дні арештували Фарда. На допиті він стверджував, що нікого не закликав до людських жертвоприношень і називав себе «найвищою істотою на Землі». (Принаймні на першому допиті. Кілька місяців по тому, коли його затримали вдруге, він, згідно з поліцейським протоколом, «визнав», що «Нація ісламу» була всього лише «однією із форм грабунку». Він сам створив усі пророцтва й власну космологію, щоб «видурити якнайбільше грошей».) Хай там що, але за обіцянку зняти всі звинувачення Фард врешті-решт погодився назавжди виїхати з Детройта.

Невдовзі ж настає травень 1933 року. Бабця прощається з Ісламським жіночим курсом загальних навичок та культури. Заплакані дівчата в чадрах підходять вервечкою, цілуючи Дездемону в обидві щоки. (Вона сумуватиме, бо встигла вже полюбити своїх учениць.) «Мати вчили, що в лихі часи личинки шовк не дають, — каже бабця. — Поганий роблять. Кокони не сукають». Дівчата вірять їй і виглядають ознаки занепаду в новоявлених гусеницях.

Полиці в Шовковій кімнаті порожні. Фард Мухаммад передав повноваження братові Каріму. Колишній Ілайджа Пул, нині він — Ілайджа Мухаммад, верховний пастор «Нації ісламу». Він інакше уявляє економічний розвиток «Нації», тому вкладатиме кошти не в одяг, а в нерухомість.

Тим часом Дездемона спускається сходами. У вестибюлі озирається й уперше не бачить вартових. Порт'єри розсунуті. Дездемона знає, що їй не можна туди, але втрачати вже нічого. Наважившись, вона відчиняє подвійні двері й заходить у святая святих. Перші п'ятнадцять секунд бабця не рухається: зала зовсім інакша, ніж їй уявлялося. Замість повітряної бані й барвистого турецького килима перед її очима постає аудиторія з невеличким помостом і рядом складаних стільців під стіною. Мовчки оглядаючи все це, вона раптом чує:

— Здрастуй, Дездемоно.

На порожній сцені за трибуною стоїть пророк Фард Мухаммад — чи то його розмитий, стрункий та елегантний силует у фетровому капелюсі, що закриває обличчя.

— Тобі не можна сюди заходити, — каже він. — Але сьогодні — не гріх.

— Звідки ви знаєте, як мене звать? — видушує із себе Дездемона.

— Хіба ти не чула? Я знаю все.

Линучи з камінної решітки, глибокий голос Фарда Мухаммада викликав у неї дрож у сонячному сплетінні. Тепер він охоплює все бабцине ество, лунко відгукуючись тремом у кінчиках пальців.

— Як Лефті?

Від цього запитання немов земля захиталася під ногами у Дездемони. Їй заціплює. У голові роїться безліч думок, і передовсім — як Фард може знати ім'я її чоловіка? Хіба вона повідомляла його сестрі Ванді? ...А якщо Фард і справді знає все, то й інше може виявитися правдою — синьоокі дияволи, божевільний учений і Летюча Мати з Японії*, що знищить світ і забере із собою лише мусульман. Її охоплює жах, проте водночас вона згадує, де могла чути цей голос...

Фард Мухаммад виступає із-за трибуни, перетинає сцену й спускається в зал. Підходить до бабці, продовжуючи являти власне всевідання.

— Досі працює в дешевій? То дні його злічені. Хай знайде собі іншу справу.

Капелюх посаджений набік, піджак охайно застібнутий, обличчя в тіні. Магді** наближається. Дездемона хоче втекти, але не може зрушити з місця.

* Ідеться про одне з коліс Єзекіїля, або НЛО, нібито створене чорношкірими вченими на території сучасної Японії й описане у Книзі пророка Єзекіїля (1:15-18).

** Згідно з ісламською есхатологією — нащадок пророка Магомета, який прийде для підтримки вірних мусульман у дні, що передуватимуть Страшному суду. Деякі сунітські джерела вважають Магді людиною, яка з'являється раз на століття для оновлення віри; шіїтські — утіленням конкретної особи, Мухаммада ібн Гасана, «дванадцятого імама», який у підлітковому віці зник і перебуває в «прихованому стані», доки повернеться як месія для порятунку віри.

— Як діти? — запитує Фард. — Скільки це Мільтону — вісім років?

Він лише за три метри від неї. У бабці калатає серце; Фард Мухаммад скидає капелюха, відкриває лице й усміхається.

Ви, мабуть, уже збагнули. Так, це Джиммі Зімо.

— Мана!

— Здрастуй, Дездемоно.

— Ви!

— А хто ж, як не я?

Вона розглядає його широко розплющеними очима.

— Джиммі, ми думали, що ви померли. Утопилися в озері. На машині.

— Джиммі справді помер.

— Це ж ви... — аж тут Дездемона оговтується й заходить-ся сварити його: — Що ви собі думали? Як ви могли покинути жінку з дитиною?

— Я відповідатиму тільки за свій народ.

— За який іще народ? За маврів?

— За корінне населення.

Вона не збагне, чи жартує Джиммі, а чи каже серйозно.

— Чому ви не любите білих? Навіщо кличете їх дияволами?

— Це ж очевидно. Поглянь на це місто, на цю країну. Хіба ти не згодна?

— Усюди є дияволи.

— Надто в домі на вулиці Герлбета.

Після мовчанки бабця стиха запитує: «Тобто?». Фард — чи то Зімо — знову всміхається.

— Мені відкрилося приховане.

— Яке приховане?

— Моя так звана дружина Ліна виявилася жінкою з проти-природними нахилами. А ви із Лефті? Думали обдурити мене?

— Джиммі, прошу вас...

— Не клич мене так. Це не моє ім'я.

— Тобто? Ви ж мій свояк.

— Ти не знаєш мене! — викрикує він. — І ніколи не знала! — Заспокоївшись, він повторює: — Ти не знаєш, ні хто я такий, ані звідки. — Магді виходить попри бабцю у вестибюль через подвійні двері, і так зникає з наших життів.

Дездемона не бачила, що відбулося далі, але було чимало інших свідків. Фард потис руки юнакам із «Плоду ісламу»; ті прощалися, насилу стримуючи сльози. Крізь юрму на подвір'ї мечеті №1 він пробрався до крайслера, припаркованого на узбіччі. Став на підніжок, і кожен присутній був певен, що весь цей час Магді дивився у вічі тільки йому. Жінки ридали, благаючи Фарда лишитися. Він скинув капелюха й притис до грудей. Лагідно зиркнув у натовп і проказав: «Не бійтеся. Я з вами». Підняв капелюха широким жестом, мовби охоплюючи всю околицю, усе гетто з його бараками, розбитими вулицями й понуро обвислою білизною на мотузках. «Невдовзі я повернуся до вас і виведу з цього пекла». Потім Фард Мухаммад сів у машину, ввімкнув запалювання, востаннє всім утішливо всміхнувся й рушив геть.

Більше його не бачили в Детройті. Він зник, немов дванадцятий імам шиїтів. Згідно з одними даними, Фарда Мухаммада помітили 1934 року на океанському лайнері в рейсі до Лондона; 1959-го ж чиказькі газети повідомляли, начебто В. Д. Фард був турецьким агентом нацистів і співпрацював із Гітлером протягом Другої світової війни. Ширилися чутки, буцім його ліквідувало ФБР. Словом, Фард Мухаммад, мій

дід із матиного боку, вернувся туди, звідки прийшов — у небуття.

Зустріч із Фардом спонукала Дездемону до найстрашнішого кроку в житті. Невдовзі після зникнення пророка вона зазнала нової на ті часи операції. Хірург зробив два надрізи нижче пупка, розсунув тканини та м'язи, і, оголивши маткові труби, перев'язав їх. Відтоді бабця стала нездатною мати дітей.

СЕРЕНАДА НА КЛАРНЕТИ

У нас із Джулією відбулося побачення. Я заїхав по неї до студії в Кройцбергу. Хотів розглянути її роботи, але вона не дозволила. І ми поїхали вечеряти в місце під назвою «Австрія».

«Австрія» схожа на мисливський будиночок. По стінах там і тут розвішані зо п'ятдесят чи шістдесят пар оленьчих рогів — сміховинно малих, начеб вони належали тваринам, яких можна вбити голіруч. Ресторан темний, теплий, дерев'яний і затишний. Я не можу відчутти симпатію до людей, яким він не подобається. Джулії сподобався.

— Якщо ти нічого мені не покажеш, — запропонував я, щойно ми всілися, — то бодай скажи, що це за роботи?

— Фотографії.

— Не розповіси, що ти знімаєш?

— Спершу випиймо.

Джулії Кікучі тридцять шість років; із вигляду — двадцять шість. Вона низенька, але не дрібна; насмішкувата, але не груба. Працювала психотерапевтом, але покинула цю роботу. В аварії на ескалаторі скалічила праву руку й відтоді не може довго тримати камеру. «Мені потрібен помічник, — сказала Джулія. — Або нова рука». Нігті в неї

не надто чисті — власне, я ще не бачив таких занехаяних нігтів у такої гарної й приємної людини.

Груди її хвилюють мене, як і будь-кого з таким самим рівнем тестостерону.

Я переклав їй меню, і ми замовили вечерю. Нам принесли варену яловичину, підливу й червоноголову капусту та кнедлі завбільшки як бейсбольні м'ячі. Ми поговорили про Берлін і відмінності між європейськими країнами. Вона розповіла, як їх із хлопцем замкнули на ніч у Барселоні в парку Гуель. Усе, подумав я. От і перший колишній. Невдовзі з'являться інші. Юрмитимуться круг столу й виповідатимуть свої вади, любові та брехні. А потім мене запросять представити власну розрізнену галерею. Тут здебільшого й настає край усім моїм першим побаченням. Мені бракує досвіду, потрібного зрілому чоловікові. Жінки відчувають це, і дивляться запитливо й насторожено. А я тікаю ще до десерту.

Із Джулією все інакше. Той її хлопець здимів після розповіді про Барселону. Інші не виринули — і вочевидь не тому, що їх не було. Просто вона не прагне запопасти чоловіка; а отже, не має потреби влаштовувати співбесіду.

Мені подобається Джулія Кікучі. Дуже подобається.

Ми розмовляємо на звичні теми. Чого вона сподівається від..? Що скаже, коли..? Може, розповісти їй? Ні, поки рано. Ми ще й не цілувалися. І я повинен зосередитися на взаєминах іншої пари.

Ось ми повертаємося в літній вечір 1944 року. Теодора Зізмо, яку тепер усі кличуть Тессі, робить собі педикюр, сидячи на канапі в пансіоні «О'Тул», виклавши ноги на подушку й устроївши між пальцями ватні тампони. Там і тут по

кімнаті розкидані зів'ялі квіти й різноманітний материн мотлох: косметика без кришечок, подерті панчохи, праці теософів, набиті паперовими обгортками й кількома надкушеними цукерками коробки з-під шоколадок, баночки з непридатними кремами... Тессин куток охайніший. У склянках виструнчилися ручки й олівці. На мідних книготримачах, кожен з яких оздоблений мініатюрним погруддям Шекспіра, стоять романи, куплені на гаражних розпродажах.

У Тессі — ноги двадцятилітки: четвертого з половиною розміру, білі, з блакитними венами й червоними нігтями, розчепіреними, ніби павичевий хвіст. Вона прискіпливо оглядає їх, коли на великий палець усідається й прилипає комар, зваблений запахом лосьйону. «Чорт, — каже Тессі. — Дурні комахи». Знімає комара й перефарбовує ніготь новим шаром лаку.

Цього вечора, у розпал Другої світової війни, через кілька хвилин зазвучить серенада. Якщо дослухатися, можна почути скрип щойно відчиненого вікна і звук нового язичка, вставленого в мундштук. Невдовзі пролунає музика, з якої все почалося; яка й спричинила мою появу на світ. Та доки вона щосили гримне, я розповім вам, що сталося за одинадцять минулих років.

Передусім скасували сухий закон. 1933 року двадцять першу поправку, що анулювала вісімнадцяту, ратифікували всі штати. На з'їзді Американського легіону* в Детройті Юліус Строг** сам відкоркував позолочений кег свого

* Американський легіон — суспільно-політична організація, заснована 1919 року в Парижі для захисту інтересів ветеранів Першої світової війни. Нині відає справами всіх ветеранів збройних сил США.

** Юліус Строг — співзасновник детройтської броварні *Stroh Brewery Company*.

богемського пива. Президент Рузвельт сфотографувався з коктейлем у Білому домі. А на вулиці Герлбета мій дід, Елефтеріос Стефанідіс, зняв зебрячу шкуру зі стіни, закрив підпільну корчму і вийшов на білий світ.

Гроші, відкладені з Плантадженетової еротики, стали завдатком за будинок на вулиці Пінтрі, поряд із Вест-Гранд-бульваром, де постала вже інша, легальна «Зебра» — гриль-бар у самісінькому торговельному центрі Детройта. Іще з дитинства я сяк-так пригадую заклади, розташовані поблизу: оптику А. А. Лорі з неоновю вивіскою у формі окулярів та «Нью-йоркський одяг», у вітрині якого я вперше побачив оголених манекенів у позиціях карколомного танго. Були там і «М'ясні делікатеси», і «Свіжа риба від Хагермозера», і «Модна стрижка волосся й борід». Наш бар стояв на розі — вузький одноповерховий будиночок із дерев'яною зебрячою головою над тротуаром. Уночі неоновий обрис її сяяв миготливими червоними вогнями.

У бар, опісля зміни, а часто й до неї, ходили здебільшого автомеханіки. Лефті відчиняв заклад о восьмій ранку, і вже за півгодини стійку обсідали охочі затуманити голову перед роботою. Він наливав їм у кухлі пиво й дізнавався, що коїться в місті. 1935 року його клієнти відзначали створення Об'єднаної профспілки автобудівників. Два роки по тому кляли озброєних фордівських охоронців, які побили їхнього лідера, Волтера Ройтера, в «Сутичці на переході». Дід не ставав на жоден бік у суперечках. Він мав тільки слухати,

«Сутичка на переході» — бійка між членами автомобільної профспілки та охоронцями заводу «Рівер-Руж» 26 травня 1937 року. Їй передувала демонстрація представників профспілки з вимогою Генрі Форду скоротити робочі зміни з восьми до шести годин і збільшити платню робітникам із шести до восьми доларів на день.

притакувати, усміхатися й доливати пива в кухлі. Мовчав він і 1943-го, коли теми розмов у барі стали дражливими, а іноді й гидкими. Однієї серпневої неділі на Бель-Айлі білі побилися з чорними. «Там один чорнопикий згвалтував білу жінку, — сказав відвідувач. — А тепер вони всі заплатять за це. Побачите». У понеділок уранці спалахнув расовий бунт. Утім, коли кілька чоловіків зайшли в бар, похваляючись, буцімто щойно забили якогось негра до смерті, дід відмовився обслужити їх.

— То забирайся, звідки приїхав! — крикнув один із них.

— Це й моя країна, — відповів Лефті й підтвердив свої слова суто американським учинком: вихопив із-під прилавка пістолет.

Тепер, коли Тессі фарбує нігті, усі ці сварки затьмарені серйознішим конфліктом. 1944 року всі автозаводи в Детройті були переобладнані. Замість седанів з фордівських конвеєрів сходили Б-52. «Крайслер» виробляв танки. Промисловці нарешті винайшли засіб від економічної кризи — війну. Автомісто, яке ще не дістало прізвиська «Мотомісто», долучилося до «арсеналу демократії»*. А в пансіоні на бульварі Кадиллака Тессі Зізмо робить собі педикюр і чує звуки кларнета.

У вогкому повітрі шириться хіт Арті Шоу «Почнімо бе-гуен**». Білки на телефонних дротах завмирають і нашорошують вуха. Він шурхотить у яблуневому листі й крутить півника на флюгері. Його стрімка, витка й ритмічна мелодія

* Визначення, яке президент США Ф. Д. Рузвельт дав промисловцям Чикаго, Детройта, Нью-Йорка, Філадельфії та Пітсбурга, які доклали зусиль для підтримки союзних військ у Другій світовій війні.

** Танець, що нагадує повільну румбу.

здіймається над воєнними садами,* плетеними лавками, ожиновими живоплотами та гойдалками на терасах; понад парканом летить на заднє подвір'я пансіону «О'Тул», обтанцьовує здебільшого чоловічі забавки — кеглі й забуті крокетні молотки, — стіною, повитою клочкуватим плющем, дереться до вікон, у яких парубки чхають, чухають бороди чи, як пан Данеліков, складають шахові задачі; зринає вгору — найкращий і найулюбленіший запис Артї Шоу з 1939 року, він досі звучить з усіх міських радіоприймачів: живий і свіжий доказ праведності американців і неминучої перемоги союзників — поки нарешті влітає в кімнату до Теодори, яка обмахує нігті, щоб висушити. На звук його мама повертається до вікна й усміхається.

Аякже, музика лине з вікна кімнати напوماдженого сусідського Орфея. Двадцятилітній студент Мільтон Стефанідіс у власній спальні жваво перебирає пальцями клапани на кларнеті. Він у формі бойскаута. Голова піднята, лікті виставлені по боках, права нога в холоші кольору хакі відбиває такт. Того літнього дня любов його виливалася в пісні із тими емоціями, що майже згасли двадцять п'ять років по тому, коли я знайшов заповорошений інструмент на горищі. Мільтон був третім кларнетом в оркестрі Південно-західної старшої школи. На концертах йому доводилося виконувати твори Шуберта, Бетховена й Моцарта — але тепер, після випуску, він вільний був грати, що захоче, тобто свінг. Мільтон в усьому наслідував Артї Шоу; копіював його розкуту,

Воєнні сади (також — сади перемоги) — сади й городи в приватних подвір'ях і міських парках США, Канади, Великобританії, Австралії та Німеччини під час Першої та Другої світових воєн. Влаштувалися для розвантаження системи постачання й вивільнення її ресурсу на допомогу фронту.

нестримну позу, начеб його збивала з ніг сила власного виконання. Стоячи при вікні, з каліграфічною точністю відтворював жести Шоу, пірнаючи за кларнетом униз і виводячи ним у повітрі кола. З-над лискучого чорного інструмента він косував на пансіон через вулицю, де з вікна третього поверху виглядало сором'язливе, бліде та радісне личко. Вид йому заступали крони дерев і телефонні дроти, проте він бачив довге темне волосся, лискуче, як сам кларнет.

Дівчина не помахала йому. Тільки усмішка й могла виказати, що вона взагалі чує музику. У прилеглих дворах люди поринули в звичні буденні справи, незважаючи на серенаду — поливали грядки чи насипали корм у годівниці для птахів; діти ловили метеликів. Завершивши композицію, Мільтон опустил інструмент і, всміхаючись, визирнув у вікно, а потім загравав усе спочатку. Унизу, приймаючи гостей, Дездемона почула синову гру й протяжно, сингармонічно зітхнула. Уже сорок п'ять хвилин у їхній вітальні сиділи Гас та Георгія Васілакиси з донькою Гаєю. Була неділя; у розетці з трояндовим конфітюром сяяли відблиски світла від келихів із вином, яке пили дорослі. Гая обхопила долонями кухоль теплого імбирного елю. На кавовому столику стояла відкрита бляшана коробка масляного печива.

— Гає, то що ти скажеш? — підсміхнувся батько. — У Мільтона плоскостопість, а ти однаково згодна?

— Ну та-а-ату! — засоромилася Гая.

— Краще мати плоскостопість, ніж узагалі без ніг лишитися, — відповів Лефті.

— Це правда, — сказала Георгія Васілакис. — Добре, що Мільт непридатний до служби в армії. І нічого ганебного в цьому немає. Не уявляю, як би це я мусила виряджати сина на фронт.

Час від часу Дездемона плескала Гаю Васілакiс по колiнi й казала: «Мiльтi прийде. Скоро вже, скоро». Вона повторувала це вiд самої появи гостей — уже пiвтора мiсяцi, щонедiлi, i не тiльки Гаї Васілакiс, а й Джiнi Даймонд, яка приходила тиждень тому, чи перед нею — Вiкi Логатетiс.

Дездемонi щойно виповнилося сорок три роки, i, як усi жiнки того поколiння, вона вважала себе вже старою. Коси її подеколи сивiли; вона почала носити окуляри iз золотавими дужками, тому очi були наче збiльшенi, i вона здавалася переляканою; а надмiрна тривожнiсть, яку й без того пiдсилювала музика з другого поверху, викликала серцевi перебої. Тепер вони ставалися щодня. Та попри це, Дездемона все ще була енергiйною — повсякчас куховарила, прибирала, обожнювала своїх i чужих дiтлахiв, кричала щосили, галасувала й випромiнювала життя.

Незважаючи на корекцiйнi лiнзи, бабцин внутрiшнiй свiт лишався розфокусованим. Дездемона не розумiла, за що ведеться вiйна. У Смирнi тiльки Японiя прислала судна для порятунку бiженцiв, i бабця довику була їй вдячна. Коли їй казали про пiдступний налiт японцiв на Перл-Гарбор, вона вiдрубувала: «Не згадуйте менi за той острiвець в океанi. Чи цiй країнi бракує землi, що всi острови треба мати?». Жiночий рiд Статуй Свободи нiчого не змiнював — тут було те саме, що й усюди: чоловiки та їхнi побоїща. На щастя, Мiльтона у вiйсько не взяли. Замiсть вiйни вiн ходив до вечiрньої школи, а вдень працював у барi. Носив тiльки форму бойскаута й коли-не-коли водив свiй загiн у походи на пiвнiч.

Через п'ять хвилин, коли Мiльтон так i не з'явився, бабця перепросила й знову рушила нагору. На порозi його спальнi зупинилася, обурена звуками свiнгу, i зайшла, не постукавши.

Високо тримаючи інструмент, Мільтон музикував при вікні, забувши про все на світі. Стегна його непристойно гойдалися; уста лисніли, як і на помаджена чуприна. Дездемона підійшла і з грюкотом зачинила вікно.

— Мільті, ходімо, — звеліла вона. — Гая чекає.

— Я репетирую.

— Потім. — Бабця зиркнула з вікна на пансіон «О'Тул». На третьому поверсі начеб майнула чорнява голівка — а може, їй тільки здалося.

— Чому ти завжди граєш біля вікна?

— Бо жарко.

— Чого це жарко? — насторожилася Дездемона.

— Від гри.

— Ходімо, — пирхнула вона. — Гая напекла тобі печива.

Віднедавна бабця запідозрила взаємну симпатію Мільтона й Тессі. Помітила синову увагу до кухні, коли та приходила з матір'ю на обід. У підлітковому віці Зоя була найкращою її подругою й товаришкою — але нині Тессі сиділа на гойдалці з Мільтоном. «Чому ти більше нікуди не ходиш із Тессі?» — запитувала Дездемона, і Зоя ледь скрушно відповідала: «Їй нема коли». Саме тому у бабці й поновилися серцеві перебої. Після всіх її намагань спокутувати власний гріх, коли вона обернула свої взаємини в шлюбі на арктичну пустелю й дозволила хірургові перев'язати їй маткові труби, кровозмісний ланцюжок не урвався на ній. Нажахана, Дездемона взялася до справи, що принесла їй колись не надто втішні результати. Бабця знову перейнялася сватанням.

Щонеділі, як колись у Віфінії, перед будинком на вулиці Герлбета шикувалися молоді незаміжні дівчата. Нині бабця

оглядала вже не різноманітні образи двох тих самих сусідок — у Детройті був більший вибір: дівчата з пискливими й глибокими гортанними голосами, пухкенькі й худі, лялечки в медальйонах у формі сердець і завчасно постарілі секретарки страхових компаній. Дездемона запросила Софію Георгіопулос, яка чудернацько накульгувала, відколи в поході наступила на розпечене вугілля, і Матильду Ліванос із поглядом змуждненої красуні — таку байдужу до Мільтона, аж вона навіть не мила перед гостиною кіс. Щотижня йшли вони — з власної волі чи з батьківського примусу — і щотижня Мільтон Стефанідіс тікав у спальню й грав при вікні на кларнеті. Сьогодні ж Дездемона зіграла його вниз до Гаї Васілакис. Тілиста дівчина, убрана в білу сукню з криноліном, пишними рукавами та мереживними зборками, сиділа між батьків на захаращеному дивані кольору морської хвилі. Її гофровані білі шкарпетки нагадали Мільтонові мереживну шлярку на смітнику у ванній кімнаті.

— Ого, скільки в тебе значків, — озвався Гас Васілакис.

— Треба ще один — тоді Мільтон буде Орлом*, — сказав Лефті.

— Який це?

— Із плавання, — відповів Мільтон. — А я на воді не тримаюся.

— Я теж погано плаваю, — усміхнулася Гая.

— Мільті, візьми печива, — звеліла Дездемона.

Мільтон скося зиркнув у коробку й узяв одне.

— Гая сама спекла, — повідомила Дездемона. — Смачно?

Мільтон замислено покуштував і віддав скаутський салют.

— Не могу брехати, — сказав він. — Огідно.

Найвищий щабель у чоловічій скаутській ієрархії США.

Чи можливо собі уявити щось неймовірніше за любовну історію власних батьків? Щось непереконливіше за двох запасних — і, може, навіть списаних гравців на стартовій прямій? Я не здатен уявити батька, якого на моїй пам'яті збуджувало тільки зниження відсоткової ставки, хлопцем, розтерзаним плотською пристрастю; Мільтона, який лежить на ліжку, мріючи про мою матір так само, як я недовзі мріятиму про Темний Об'єкт. Мільтона, який пише любовні листи, а після прочитання у вечірній школі «До смиренниці» Ендрю Марвелла* — навіть любовні вірші. Мільтона, який поєднує метафізику Єлизаветинської доби з ритмічним стилем Едгара Бергена**:

*«Ти досконала, Тессі Зізмо,
як найскладніші механізми:
тебе, блискучу і нову,
на виставку б на світову».*

Навіть оглядаючись назад милостивими дочірніми очима, я мушу визнати, що татусь ніколи не міг похвалитися вродою. У вісімнадцять він був прищавим, хирявим юнаком, який худорбою скидався мало не на сухотника. Під меланхолійними очима повисли темні мішки. Підборіддя не виділялося на обличчі, ніс був непропорційно великий; на помаджена чуприна стриміла над головою, ніби желейний

* Ендрю Марвелл (1621–1678) — англійський поет-метафізик, сатирик і політичний діяч. «До смиренниці» — найвідоміший його вірш, імовірно, присвячений доньці Томаса Ферфакса, головнокомандувача парламентської армії протягом Англійської революції 1642–1645 років.

** Едгар Берген (1903–1978) — американський актор і радіоведучий, відомий також як черевомовець ляльки Чарлі Маккарті.

торт. А проте Мільтон не усвідомлював власної непривабливості. Непохитна самовпевненість, наче панцир, боронила його від закидів та образ.

Тессі була очевидно гарніша. Вона успадкувала материну вроду в мініатюрі. Маленька — усього метр п'ятдесят п'ять, — тонкостанна та плоскогруда, із милим серцеподібним личком над лебединою шиєю. Сурмеліна завжди була американкою європейського типу — такою собі Марлен Дітріх; Тессі ж нагадувала цілком американізовану доньку тієї Марлен. Її типовий, навіть провінційний вигляд підкреслювали щілина між передніми зубами та кирпатий ніс. Зовнішні риси часто передаються через покоління, тому я значно більш схожий на грека, ніж мама. Якимось чином Тессі виросла радше південкою. Вона вживала слова «насрав йому пес» і «бздура», оскільки Ліна, працюючи у квіткарні, лишала її на догляд різних літніх жінок, здебільшого шотландок та ірландок родом із Кентуккі. Так Тессі й засвоїла їхню брутальну говірку. На протигагу Зої з виразним чоловікуватим лицем, вона була достеменною американкою, що теж подобалося батькові.

Сурмеліниної платні бракувало на прожиття; вони з дочкою мусили економити. З-поміж асортименту комісійних крамниць Ліна тяжіла до вбрань естрадних артисток із Вегаса. Тессі одягалася скромніше. У пансіоні вона прала блузки, церувала вовняні спідниці, обскубувала кошлаті светри й чистила розношені шкіряні черевики. Утім, весь її одяг завжди злегка тхнув бідняцькою коморою. Запах цей причепиться до мене згодом, коли я покину дім і подамся в дорогу — запах сирітства й злиденної юності.

Від Зізмо Тессі передалися тендітне тіло й так само чорне, хоч і м'якше, аніж у нього, волосся. Немите, воно

масніло, і, нюхаючи подушку, Тессі думала: «Мабуть, отак і пахнув мій батько». Узимку її посідав стоматит, проти якого Зізмо пив вітамін С; вона була світлошкіра й легко згоряла на сонці.

Скільки сягала батькова пам'ять, Тессі мешкала в пансіоні й носила цупкі манірні вбрання, з яких так часто кпила її мати. «Погляньте на нас, — казала була Сурмеліна. — Наче китайські страви. Кисла й солодка». Тессі не любила таких розмов. Вона вважала себе не «кислою», а «пристойною»; і воліла, щоб мати й сама поводитися пристойніше. Коли Ліна перепивала, Тессі вела її додому, роздягала й укладала спати. Ліна хизувалася собою — Тессі пасивно споглядала. Ліна була галаслива — Тессі тихенька. Вона також музикувала — на акордеоні, який стояв у футлярі під ліжком. Час від часу вона витягала його, закидала ремені на плечі й ледь відривала від підлоги велетенський хрипкий багатоклавішний інструмент. Завбільшки він був мало не з неї саму; Тессі грала сумлінно й печально, завжди з відтінком карнавального смутку.

Змалку Мільтон і Тессі купалися разом і спали в одній кімнаті, але ті дні минули. Донедавна Мільтон уважав її лише холодною і непривітною кузиною. Коли хтось із приятелів цікавився нею, Мільтон радив їм облишити залицяння. «Вона ж крижина, — заявляв він у манері Арті Шоу. — І не розтане ніколи».

А потім Мільтон купив у музичній крамниці нові язички для кларнета. Повісив у передпокої капелюх і пальто, розгорнув язички, зіжмакав папір і пожбурих через усю вітальню. Кулька вдарилася об смітник, відскочила, і тут долинув голос:

— Граєш ти краще.

Мільтон озирнувся й побачив, хто це. Зовсім не та особа, яку він знав дотепер.

Тессі лежала на канапі з книжкою. На ній була весняна суконька в червоні квіти. На босих ногах яскріли червоні нігті. Мільтон і не припускав, що Теодора може робити собі педикюр. Червоні нігті додавали їй жіночності, хоч усе інше — тонкі білі руки, тендітна шия — досі було дівчачим.

— Я пильную печеню, — сказала вона.

— А де моя мама?

— Пішла.

— Пішла? Вона ніколи нікуди не ходить.

— А сьогодні пішла.

— А сестра де?

— На курсах. — Тессі кивнула на чорний футляр. — Це твій кларнет?

— Угу.

— Зіграй мені щось.

Мільтон поклав футляр на диван і витяг інструмент, думаючи про голі ноги Тессі. Вставив мундштук і, розминаючи пальці, пробігся ними по клапанах. А тоді, корячись невблаганному імпульсові, притиснув блискучий кінець інструмента до Тессиною коліна й узяв довгу ноту.

Тессі зойкнула й сахнулася.

— Це ре-бемоль, — пояснив Мільтон. — А хочеш послуhati ре-діез?

Вона трималася рукою за коліно, що досі гуло. Вібрація пронизала її стегно. Відчуття було дивне — мовби їй кортіло засміятися, але вона цього не зробила. «Ти так і будеш усміхатися йому? — думала Тессі, розглядаючи кузена. — Сам прищавий, а себе вважає красенем. Звідки це в нього?»

— Хочу, — відповіла вона зрештою.

— Добре, — озвався Мільтон. — Отже, ре-діез.

Спочатку були коліна. У неділю Мільтон підступив іззаду й грав, притиснувши кларнет до Тессіної шиї. Вийшов приглушений звук. Кілька пасем її волосся злетіли вгору. Тессі скрикнула.

— Це я, — сказав Мільтон, стоячи в неї за спиною.

Так усе й почалося. Він грав «Почнімо бегуен» на Тессіній ключиці, «Місячний лик» на гладеньких щоках і «Серце в п'яти» на червоних нігтях, які полонили ввесь його розум. Не тямлячи, що з ними діється, Мільтон і Тессі ховалися по темних закутках дому, і там, скидаючи шкарпетку, піднімаючи поділ чи задираючи блузку, щоб оголити поперек — якось це сталося, коли вони були вдома самі — дівчина дозволяла йому притискати кларнет до своєї шкіри й наповнювати її тіло музикою. Спершу їй було тільки лоскітно, та невдовзі ноти почали дедалі глибше охоплювати її. М'язи вібрували; їхня пульсація стрясала кістки й викликала дрож усередині тіла.

Мільтон грав на кларнеті тими самими пальцями, якими віддавав салюти скаутам, але думки його були аж ніяк не цнотливі. Важко дихаючи й тремтячи від напруження, він схилявся над Тессі й випишував кола кларнетом, ніби заклинач змій. А вона була коброю — прирученою, приборканою, зачарованою. Якось по обіді, коли вони лишилися зовсім самі, його «пристойна» кузина Тессі лягла на спину й закрила обличчя ліктем.

— Де мені грати? — прошепотів Мільтон пересохлими вустами.

Тессі розстебнула гудзик на блузці й здушено відповіла:

— На животі.

— Але я не знаю пісні про живіт, — боязко мовив Мільтон.

— Тоді на ребрах.

— І про ребра не знаю.

— А про груди́ну?

— Тесс, ніхто не пише пісень про груди́ну.

Вона розстебнула ще кілька гудзиків і ледь чутно озвалася:

— А про це?

— Про це я знаю, — відповів Мі́льтон.

Не маючи змоги грати на тілі кухні, Мі́льтон ставав при вікні й виконував їй серенади здалеку. Часом телефонував у пансіон і просив пані О'Тул покликати Теодору. «Хвилинку, — відповідала пані О'Тул і гукала: — Зізмо до телефону!» Мі́льтон чув квапливі кроки по сходах униз і голос Тессі в слухавці: «Алло». А тоді починав грати на кларнеті.

(Багато років по тому мама пригадувала часи, коли за нею впадав кларнет. «Ваш батько грав поганенько. Дві чи три пісні — і все». — «Тобто? — заперечував Мі́льтон. — У мене був широкий репертуар». І він насвистував «Почнімо бегуен», перебираючи в повітрі пальцями й намагаючись відтворити вібрацію інструмента. «Чому ж ти більше не граєш мені серенад?» — запитувала Тессі, але Мі́льтон не слухав: «До речі, де той старий кларнет?» — «Звідки я знаю? — відповідала Тессі. — Чи мушу все пам'ятати?» — «Він у підвалі?» — «Може, я його й викинула». — «Викинула? Чому?!» — «А нащо він тобі, Мі́льте? Грати? Цього ти й замолоду не вмів».)

Усі любовні серенади вмовкають, але 1944 року музика ще лунала. У липні, коли в пансіоні «О'Тул» дзвонив телефон, зі слухавки чути було вже іншу любовну пісню. За

кілька кварталів від бульвару Кадиллака ніжний, майже жіночий, як у самої Теодори, голос щонайменше хвилину муркотів: «*Ки́ріє елейсон, Ки́ріє елейсон...*» — а потім Майкл Антоніу запитував: «Ну, як?»

— Розкішно, — казала мама.

— Справді?

— Неначе в церкві. Я майже повірила.

Отож, я мушу розповісти про останнє ускладнення того насиченого року. Стривожена дедалі ближчими стосунками Мільтона й Тессі, бабця заходилася шукати пару не тільки синові, а й небозі.

Майкл Антоніу, знаний у нашому домі як отець Майк, був тоді семінаристом грецької православної теологічної школи Святого Хреста в Помфреті, штат Коннектикут. Удома на канікулах він закохався в Тессі Зізмо. 1933 року церква Успіння нарешті вибралася зі свого тісного одноповерхового притулку на вулиці Гарта й дістала справжнє приміщення з жовтої цегли на Вернор-хайвей, поза вулицею Беніту. Убрана в три сиві шапки бань, церква мала підвал для парафіяльних сходин. За кавою після служби Майкл Антоніу розповідав Теодорі про семінарське життя й тлумачив їй деякі маловідомі аспекти грецького православ'я. Розказував і про афонських ченців, які в ретельній своїй чистоті вигнали з монастиря не тільки жінок, а й самиць усякого біологічного виду — птахів, змій, собак та котів. «Про мене, це надто суворо, — підсумовував Майкл Антоніу, значущо всміхаючись Тессі. — Я хочу бути парафіяльним священиком. Одружитися й мати дітей». Маму не дивували його залицання. Сама низенька, вона вже звикла, що танцювати її кличуть курдуплики. Журилася, що її обирають лише за зріст, але Майкл Антоніу був упертий. Можливо,

він і закохався не тільки тому, що вона — єдина — виявилася нижчою за нього. Можливо, він відгукнувся на розпач в очах Теодори, на її відчайдушну потребу вірити, що доволішня пуста все-таки не безмежна.

Дездемона скористалася нагодою. «Майкі — хороший грецький хлопчик, гарний, — вмовляла вона Теодору. — Священиком буде!» — «Тессі маленька, та сильна ж яка, — розповідала Майклові Антонію. — Знаєте, отче Майку, скільки тарелів підняти може?» — «Пані Стефанідіс, я ще не отець». — «Але знаєте, скільки?» — «Шість?» — «Шість? І все? — вона піднімала обидві руки. — Десять. Десять тарелів може підняти Тессі. І жодного не розбити».

Вона почала запрошувати Майкла Антонію на недільні обіди. У присутності семінариста Тессі стримувалася й уже не відвідувала приватних концертів свінгу на другому поверсі. Відтак роздратований Мільтон почав пускати ядучі шпильки за обіднім столом:

— Тут, в Америці, важко бути священиком, га?

— Чому? — запитав Майкл Антонію.

— Бо люди в провінції темні, — сказав на це Мільтон. — Вірять в усякі попівські казки. А тут інакше. Можна піти до коледжу й навчитися думати самотужки.

— Церква не вчить людей не думати, — незлостиво відповів Майкл Антонію. — Але вважає, що думка має свою межу. Де закінчується вона — там починається одкровення.

— Золотоуст! — вигукнула Дездемона. — Золоті уста ви маєте, отче Майку!

— Де закінчується думка — там починається глупота, — правив своєї Мільтон.

— Людство живе казками, — так само ласкаво й погідно відповів Майкл Антонію. — Що промовляє дитина, коли

навчається говорити? «Розкажи мені казку». Так ми досягаємо, хто ми і звідки. Казки — це все. Дуже просто. А яку казку пропонує нам церква? Найбільшу і найвидатнішу.

Слухаючи ці суперечки, мама напевне завважила різницю між двома своїми кавалерами. З одного боку — віра, а з іншого — скептицизм. З одного боку — доброта, а з іншого — ворожість. Гарний, хоча й невисокий юнак проти худого, прищавого та непридатного до військової служби хлопця з чорними колами під очима, наче в голодного вовка. Майкл Антоніу навіть не намагався поцілувати її, а Мільтон збивав з пантелику своїм кларнетом. Ре-діези та сі-бемолі вогненними язиками лизали її коліна, шию, пупок... і від цього їй було соромно. Того ж дня по обіді Мільтон потяг її в закуток:

— Тесс, у мене є нова пісня для тебе. Щойно сьогодні вивчив.

— Відчепися, — звеліла Тессі.

— Чому? Що таке?

— Це... це... — вона добирає найпереконливіший аргумент. — Це недобре!

— Тиждень тому ти не вважала так. — Він помахав кларнетом, вставляючи язичок у мундштук, але Тессі обурилася:

— Я більше не хочу робити цього! Зрозумів? Іди геть!

До кінця літа Майкл Антоніу щосуботи заходив у пансіон «О'Тул» і запрошував Тессі гуляти. Вимахував її сумочкою, мов кадилом, і пояснював: «Це треба вміти. Махнеш заслабко — перечепляться ланцюги, і вугілля попадає». На вулиці мама приховувала сором за те, що йде з чоловіком, який вимахує сумочкою, у кафетерії в аптеці дивилася, як він закладає серветку за комір, перш ніж узятися їсти сандей*.

* Десерт із морозива, збитих вершків, шоколаду, горіхів і ягід чи фруктів.

На відміну від Мільтона, який завжди сам з'їдав вишеньку, Майкл Антоніу віддавав її Тессі. Потім, провівши додому, він щиро тиснув їй руку й дивився у вічі. «Дякую тобі за гарний день. До зустрічі завтра, у церкві», — опісля чого, закривши руки за спину, ішов ходою майбутнього панотця.

Тессі ж піднімалася до себе й уможовлялася читати на канапі. Яюсь, нездатна зосередитися, вона лягла, уклавши книжкою обличчя, коли знадвору загравав кларнет. Спершу Тессі непорушно слухала; потім підняла руку, щоби забрати книжку з лица — але натомість рука змахнула в повітрі, немов диригуючи, а тоді рішучо, розпачливо й невблаганно зачинила віконницю.

— Браво! — скрикнула бабуся по телефону за кілька днів, і, притиснувши слухавку до грудей, додала: — Майкі Антоніу щойно освідчився Тессі! Вони заручилися й поберуться, коли він закінчить семінарію!

— Що з тобою? — звернулася Зоя до брата.

— Замокни.

— Не гиркай на мене, — сказала вона, не відаючи майбутнього. — Я ніколи не вийшла б за нього. Краще застрелитися.

— Якщо хоче вийти за священика, — відповів Мільтон, — нехай виходить. Грець із нею, — розчервонілий, він підхопився з-за столу й побіг до своєї кімнати.

Мама й сама не знала, навіщо зробила це. Іноді люди одружуються з незбагнених причин. Я можу лише припускати. Можливо, Тессі шукала батька, якого не знала в дитинстві. Можливо, керувалася й практичними міркуваннями. Яюсь вона запитала Мільтона, що той планує робити в житті. «Ну, перейму татів бар», — а отже, інші протиставлення могло переважити й це: священик-бармен.

Я не уявляю батька в сльозах зрадженого кохання. Не уявляю, щоб він відмовлявся від їжі. Щоб раз за разом телефонував у пансіон, доки пані О'Тул зрештою сказала: «Слухай-но, зайчику. Вона не хоче розмовляти з тобою. Зрозумів?». Мільтон проковтнув клубок у горлі: «Так». — «У морі повно й інших рибок». Я не уявляю цього — але так і було.

Імовірно, морська метафора пані О'Тул нашттовхнула батька на ідею. Одного спекотного вівторка, через тиждень після Тессиних заручин, Мільтон назавжди покинув кларнет і вирушив на площу Кадиллака — перемінити бойскаутську форму на іншу.

— Я зробив це, — повідомив він увечері батькам. — Записався до війська.

— До війська! — жажнулася Дездемона.

— Навіщо? — спитала Зоя. — Війна вже майже завершена. Гітлерові кінець.

— Не знаю, як щодо Гітлера. Мене цікавить Хірохіто. Я записався у флот.

— А як же твоя плоскостопість? — заплакала Дездемона.

— Мене про це не запитували.

Дід, який пережив серенади на кларнеті так само, як пережив усе інше — розуміючи, та не вважаючи за потрібне втручатися, — тепер утупився в сина.

— Хлопче, не дурій. Гадаєш, це тобі жарти?

— Ні, сер.

— Це війна. Чи для тебе війна — це забавка? Розіграш для батьків?

— Ні, сер.

— Буде тобі забавка!

— У флот! — ридала бабця. — А якщо твій корабель потоне?

— Бачиш, що ти накоїв? — похитав головою Лефті. — Тепер твоя мати збожеволіє від хвилювання.

— Зі мною все буде добре, — відповів Мільтон.

Дивлячись на сина, Лефті з болем побачив себе двадцять років тому — сповненим бездумного, задерикуватого оптимізму. Його пронизав страх, який лишалося тільки гнівно вихлюпнути назовні.

— Добре. Іди у флот, — сказав мій дід. — Але ти дещо забув, пане майже-Орел, — він наставив палець на Мільтона. — Ти не одержав значка з плавання.

СВІТОВІ НОВИНИ

Через три дні я знову набрав номер Джулії. Була десята вечора, а вона досі працювала в студії.

Голодна — тож я запропонував десь повечеряти. Пообіцяв заїхати по неї.

Вона дозволила мені зайти. У студії панував страшенний безлад, але я забув про нього вже через кілька кроків. Мою увагу привернули зображення на стіні — п'ять чи шість фотографій індустріальних пейзажів хімічного заводу. Джулія знімала з крана, тож у глядача виникало враження польоту над душниками та димарями.

— Усе, достатньо, — сказала вона, виштовхуючи мене до дверей.

— Зажди, — відповів я. — Я з Детройта. Мені це подобається. Нагадує Анселя Адамса*.

— Ось ти й подивився, — вона штовхала мене, зніяковіла, втішена, усміхнена й уперта.

* Ансель Адамс (1902–1984) — американський фотограф, знаний передусім чорно-білими знімками парків Йосеміті, Єллоустоун та Великого Каньйону в Арізоні.

— А в мене у вітальні висять Бернд і Гілла Бехери*, — похвалився я.

— Бернд і Гілла Бехери? — Джулія припинила шттовхатись.

— Старий цементний завод.

— Добре, — зглянулася вона. — Я теж роблю світлини заводів. Це фарбенівський**. Боюся, для американців тут це типова справа.

— Ти про «Індустрію Голокосту»***?

— Так, хоча й не читала цієї книжки.

— Завжди знімати заводи — це інше, — сказав я. — Не просто спекуляція. Якщо ти працюєш із цією темою, то й Фарбена не могла оминати увагою.

— Тебе це не дратує?

— Вони круті, — указав я на знімки.

Ми помовчали, дивлячись одне на одного, а тоді я спонтанно нахилився й поцілував її в губи.

Вона широко розплющила очі й відповіла:

— Коли ми познайомилися, я думала, що ти гей.

— Мабуть, через костюм.

— Радар у мене збився, — похитала головою Джулія. — Я завжди боюся стати для когось останньою зупинкою.

* Подружжя німецьких фотографів-концептуалістів, які працювали здебільшого з індустріальними пейзажами.

** I. G. Фарбен (*I. G. Farben*) — німецький синдикат корпорацій-виробників фарбувальних матеріалів. Протягом Другої світової війни співпрацював із нацистами, зокрема брав участь у розробці хімічної зброї для винищення євреїв у газових камерах.

*** «Індустрія Голокосту» — контраверсійна праця американського політолога Нормана Фінкельштейна. Обстоює думку про те, що в США та Ізраїлі діє ціла індустрія відвертої експлуатації пам'яті Голокосту, яка знецінює страждання жертв і сприяє поширенню антисемітизму.

— Тобто?

— Хіба ти не чув? Останній шанс для латентних геїв — це азіатки, бо в них хлоп'яцькі тіла.

— У тебе не хлоп'яцьке тіло, — заперечив я.

Джулія зашарілася й відвернулася.

— І часто до тебе залицялися латентні геї? — запитав я.

— Двоє в коледжі, троє в університеті, — сказала вона.

Що я міг відповісти на це? Тільки поцілувати її ще раз.

Розповідаючи історію своїх батьків, я мушу згадати прикрий для кожного американського грека факт: Майкла Дукакіса на танку. Пригадуєте? Це його фото занапастило нашу надію побачити грека в Білому домі: Майкла Дукакіса, який, нап'явши завеликий військовий шолом, дригався в люку «Вокер Бульдога» М41*. Корчив із себе президента, а скидався радше на хлопчика в парку розваг. Варто грекові підібратися до Овального кабінету, щось неодмінно стається — спершу Агню** із ухилянням від податків, потім Дукакіс

* 1988 року Майкл Дукакіс балотувався в президенти США від Демократичної партії проти Джорджа Буша-старшого від Республіканської. Рішення влаштувати «войовничу» фотосесію на танку (насправді — моделі М1 «Абрамс») стало фатальним для Дукакіса: карикатурні фотографії позбавили його електоральної підтримки, а після його поразки на виборах зазнало краху т. зв. «Массачусетське економічне диво» — розквіт штату під час його губернаторства протягом 1975–1979 та 1983–1991 років. Вислів «Дукакіс на танку» ввійшов у загальний обіг на позначення невдалої рекламної кампанії.

** Спіро Агню, уроджений Спірос Анагностопулос (1918–1996) — 39-й віце-президент США (протягом 1969–1973 рр.). 1973 року був обвинувачений в ухилянні від сплати податків та хабарництві і звільнений з посади, яку обійняв Джеральд Форд. Він же й став наступним президентом США після Річарда Ніксона.

на танку. Поки він не видерся на ту бронемашину, скинув костюм і начепив тактичний жилет, ми — я маю на увазі американських греків, хочуть вони того чи ні — були в захваті. Кандидат у президенти США від Демократичної партії! Із Массачусетса, як Кеннеді! Сповідував релігію, дивнішу навіть за католицизм, та всім було байдуже. То був 1988 рік. Здавалося, що президентом може стати будь-хто — чи бодай хтось новий. Під гаслами Демократичної конвенції на бампері кожного вольво яскріла наліпка «Дукакіс»! Чоловік із понад двома складами в прізвищі балотувався на пост президента! Останнього разу таке було з Ейзенгауером (той мав гідний вигляд на танку). Зазвичай американці воліють бачити в прізвищах президентів щонайбільше два склади: Трумен. Джонсон. Ніксон. Клінтон. Рейган. А краще — узагалі однісінький: Буш. Таке не гріх і повторити. Що змусило Маріо Куомо* зняти свою кандидатуру? Якого висновку він дійшов, обміркувавши все? На відміну від Майкла Дукакіса, родом з академічного Массачусетсу, Куомо був із Нью-Йорка й розумів, що до чого. Знав, що йому не вдасться перемогти. Звісно, він був надто ліберальним, як на свій час. Але причина полягала й у завеликій кількості складів.

Майкл Дукакіс під'їхав на танку до юрмиська репортерів та краху своїх політичних амбіцій. І спогад цей недаремний, хай який болючий. Достеменно такий вигляд був у мого новобранця-батька, матроса другого класу Мільтона Стефанідіса, який восени 1944 року на Каліфорнійському узбережжі стрибнув на борт десантного корабля. Як і Дукакісові,

* Маріо Куомо (1932–2015) — американський політик, 52-й губернатор штату Нью-Йорк (протягом 1983–1994 рр.). 1988 і 1992 року був висунутий у кандидати на пост президента США від Демократичної партії й обидва рази відкликав свою кандидатуру.

шолом йому був завеликий, а ремінець під підборіддям начеб зав'язала мама; як і Дукакісове, обличчя Мільтона зраджувало розуміння скоєної помилки. Мільтон так само не міг зіскочити зі своєї машини й рухався назустріч кінцю. Тільки фотографів не було, бо надворі стояла ніч.

Через місяць після вступу до війська Мільтон опинився на військово-морській базі «Коронадо» в Сан-Дієго. Завданням його десантної групи було переправляти підрозділи на Близький Схід і допомагати при висадках. Мільтон мусив — на щастя, тільки під час маневрів — спускати десантне судно з транспортного борту. От уже протягом місяця шість днів на тиждень по десять годин за будь-якої погоди він спускав на воду судна з людьми.

А коли не спускав — то сам був на судні. Три чи чотири рази на тиждень десантники відпрацьовували нічну висадку. Підступний рельєф узбережжя бази чаїв у собі небезпеку. Недосвідчені штурмани насилу вели кораблі до світла маяків і незрідка садили їх на каміння.

Шолом, який заважав Мільтону тепер, явно свідчив, яке майбутнє чекає на мого батька. Важкий, наче куля для боулінгу, і товстий, немов капот автомобіля, він був головним убором, але насправді не мав з ним нічого спільного. Тиснув на череп і передавав безпосередньо в мозок зображення тих предметів, від яких повинен був захищати власника — скажімо, шрапнелі чи куль.

Ті самі страшні реалії Мільтон і без того змушений був споглядати щодня.

Але мій батько думав лише про те, як уникнути цих небезпек. За тиждень безперервних висадок він зрозумів, як помилився, записавшись у флот. Военні бої були не набагато страшніші за підготовку до них. Щоночі хтось калічився.

Хвилі жбурляли людей на палуби; ті падали, і їх змивало геть. Тиждень тому так утопився один хлопець з Омахи.

Удень матроси тренувалися на березі, граючи у футбол в армійських черевиках для зміцнення м'язів, уночі висаджували кораблі. Утомлений, змучений, Мільтон стояв, упакований у військову форму, наче сардина в банку, з важким наплічником за спиною. Усе життя він прагнув бути американцем, і тепер нарешті побачив, які вони — американці. Зблизька розгледів їхню безсоромну, пустоголову натуру, і потерпав, годинами перебуваючи з ними посеред океану, мокнучи й борюкаючись із хвилями. Спати лягали о третій-четвертій ранку. Потім сходило сонце, і все починалося знову.

Нащо він записався до війська? Для помсти, для втечі. Він хотів поквитатися з Тессі й забути її — та нічого не допомагало. Одноманітна військова служба, нескінченні тренування, черги по їжу, до вмивальників і в туалет не могли розважити його. Черги навіювали Мільтонові ті самі згадки, яких він хотів уникнути: про вогненно-червоний відбиток кларнета на Тессіному стегні, про Ванденброка, утопленика з Омахи, його розбите лице та воду, що лилася з беззубого рота.

За десять хвилин на борту Мільтонових товаришів починало нудити; вони згиналися й вивергали на карбовану залізну палубу вечірне картопляне пюре й тушковане м'ясо. Без коментарів. Примарно-блакитне в місячних променях блювотиння хлюпало, заливаючи ноги. Мільтон задер голову, щоб ковтнути повітря.

Судно кидало врізнобіч. Воно злітало на хвилях і падало вниз так стрімко, що здригався каркас. Хлопці поправили наплічники й приготувалися до висадки; матрос Стефанідіс скинув свій відлюдницький шолом.

— ...у бібліотеці, — розповідав один десантник іншому. — На дошці оголошень.

— А що за тест?

— Вступний іспит в Аннаполіс.

— Добре було б і нам потрапити туди.

— Потрапити — то таке. Хто складатиме іспит, буде звільнений від тренувань.

— Що ти там казав про іспит? — утрутився Мільтон. Матрос озирнувся, чи не підслуховує хтось.

— Тільки нікому не розповідай. Якщо ми всі подамося, нічого не вийде.

— То коли тест?

Але перш ніж матрос устиг відповісти, судно, протяжно рипнувши, знову сіло на міліну. Від раптової зупинки всі попадали.

Гримнули шоломи, хтось розбив собі ніс. Передня застичка вилетіла; вода ринула всередину, і під лейтенантові крики Мільтон разом з усіма кинувся, не глядячи: на чорне каміння, у вирву, поміж пляшок із-під мексиканського пива й наляканих крабів.

У Детройті ж мама так само сиділа в темряві, але це була темрява кінозалу. Її наречений, Майкл Антоніу, повернувся до семінарії, тож по суботах вона була вільна. На екрані кінотеатру «Есквайр» мигтіли цифри — 5... 4... 3... — а тоді почалися новини.

Глухо заграли сурми, і диктор почав зачитувати військові депеші. Незмінний протягом усієї війни, він був уже майже рідним Тессі. Тиждень за тижнем він розповідав їй, як британці під проводом Монті вибивають танки Роммеля

з Північної Африки*, як американці звільняють Алжир і пристають до берегів Сицилії. Місяцями й роками Тессі дивилася на екран, хрумкаючи попкорн. Після новин ішли подорожні сюжети. Спершу вони охоплювали Європу й демонстрували танки на сільських вуличках і юних французенок, які махали хустинками з балконів, мовби нітрохи не скривджені війною: гарні гофровані спіднички, білі шкарпетки, шовкові шалики. На подив Тессі, чоловіки не носили беретів. Вона завжди мріяла поїхати до Європи — не так до Греції, як до Франції чи Італії, — і нині в новинах звертала увагу не на розбомблені будинки, а на вуличні кав'ярні, фонтани й чемних, спокійних песиків.

Позаминулої суботи вона дивилася, як союзні війська звільняють Антверпен і Брюссель. Відколи фронтіві події змістилися в бік Японії, пейзаж на екрані змінився. Тепер там рясніли пальми й тропічні острови. Нинішні новини були датовані жовтнем 1944 року, і диктор зачитував, як «американські підрозділи готуються до вторгнення на Тихоокеанське узбережжя, а генерал Дуглас МакАртур клянеться дотримати обіцянки й повернути їх на батьківщину живими». У кадрі матроси стояли наготові на

Генерал Бернард Лоу Монтгомері (1887–1976) — британський фельдмаршал, 1942 року був командувачем 8-ї англійської армії в Північній Африці, яка в битві під Ель-Аламейном у жовтні-листопаді того ж року розбила об'єднані італо-німецькі війська. Ервін Роммель (1891–1944) — німецький воєначальник, генерал-фельдмаршал Вермахту (1942). За дії протягом Північноафриканської кампанії дістав прізвисько «Лис пустелі». Західні противники Роммеля вважали його винятково гуманним і досвідченим професіоналом. Був обвинувачений в організації антигітлерівського заклоту й погодився накласти на себе руки в обмін на гарантії безпеки для своєї родини.

палубі, заряджали зброю чи вовтузилися на березі, махаючи рідним. Аж раптом Тессі збагнула, що виглядає серед них Мільтона.

Мабуть, вона здуріла. Таж він — її троюрідний брат, хіба ні? Природно, що вона хвилюється за нього. І в них був... ні, не роман, але палке дитяче захоплення. З Майклом усе геть інакше. Тессі випросталася й уклала сумочку на колінах, як і личить молодій зарученій дамі, та щойно закінчилися новини й почався фільм, забула всі приписи доброго виховання, розвалилася в кріслі й закинула ноги на спинку переднього ряду.

Можливо, фільм був нецікавий, чи то за минулі вісім днів кіно їй набридло — хтозна-чому Тессі не могла зосередитися.

Їй лячно було, що Мільтона поранять у бою, чи, не доведи, Господи, він узагалі не повернеться, і тоді вона не пробачить собі цього. Вона не гнала його до війська й відрадила б, якби він запитав її думки. Але він зробив це через неї — наче в тому фільмі, «У пісках» із Клодом Берроном, який вона дивилася кілька тижнів тому. Клод Беррон там записався до Іноземного легіону, бо Ріта Керрол вийшла за іншого чоловіка. Потім той чоловік виявився п'яницею й ошуканцем, і Ріта Керрол покинула його й подалася в пустелю, де Клод Беррон бився з арабами. Коли вона приїхала, він лежав, поранений, у шпиталі — не справжньому, а всього-на-всього в наметі, — і вона сказала, що любить його, а він відповів: «Я втік сюди, щоб забути тебе. Але пісок нагадав мені золото твоїх кіс. Небо — синяву твоїх очей. Ти була зі мною повсюди». А потім помер. Тессі плакала, і чорні струмочки туші текли по її щоках, лишаячи плями на комірці.

Поза нічними висадками та суботніми концертами, стрибками у воду й гойданням у кріслі в кінотеатрі, поза тривогами та жалями, надіями й намаганням забути, суть життя моїх майбутніх батьків, як і в усіх упродовж тієї війни, полягала в листах. Підтверджуючи мою думку про те, що справжні події ніколи не дорівнюються до свого опису, весь той рік мої родичі безперестанку листувалися. Майкл Антоніу двічі на тиждень писав нареченій; аркуші, помережані рівним жіночним почерком, надходили на канцелярському папері в блакитних конвертах із профілем патріарха Веніаміна⁷ у верхньому лівому кутку. «Можливо, після висвячення мене відрядять до Греції. Там треба відбудовувати все, що сплюндрували нацисти».

Сидячи за столом між книготримачів з погруддями Шекспіра, Тессі відповідала йому чемно, проте недостатньо правдиво. Здебільшого її щоденні справи були не такі доброчесні, щоб розповідати про них женихові-семінаристу. Тому вона заходилася вигадувати собі гідніше життя. «Уранці ми із Зоєю працювали в Червоному Хресті, — писала мама, яка цілий день гризла драже в кінотеатрі «Фокс». — Різали старі пошивки на бинти. Я такий пухир на пальці натерла! Страшне!» Тессі не одразу почала фантазувати. Спершу вона відверто описувала свої дні. Але якось Майкл Антоніу відповів: «Кіно — це добра розвага, та чи годиться так бавити час, коли в світі війна?». Так Тессі почала брехати. Вона виправдовувалася, міркуючи, що вже через рік скінчиться її свобода, а сама вона житиме десь у Греції з чоловіком-священиком. Щоби пом'якшити муки сумління,

Веніамін I — Вселенський Патріарх Константинопольський протягом 1936-1946 років.

Тессі скромно хвалила в листах благочестиву Зою: «Вона працює шість днів на тиждень і по неділях удосвіта прокидається, щоб відвести до церкви пані Дзонтакіс — тій уже дев'яносто три роки, і вона ледве ходить. Така вона, Зоя. Завжди про інших турбується».

Дездемона ж листувалася з Мільтоном. Їдучи на війну, мій батько пообіцяв своїй матері опанувати грецьку мову. І тепер вечорами, лежачи на своєму ліжку в Каліфорнії, ледь ворушачись від утоми й синців, Мільтон порпався в грецько-англійському словнику, намагаючись стулити до купи розповідь про своє військово-морське життя. Але хай як він старався, доки лист надходив на вулицю Герлбета, у перекладі щось неодмінно втрачалось.

— Що це за папір? — питала Дездемона в чоловіка, протягаючи йому аркуш, схожий на скибку швейцарського сиру. Військові цензори, наче миші, гризли Мільтонові листи, доки вони потрапляли на суд Дездемони. Відкушували всяку згадку про «вторгнення», «Сан-Дієго» чи «Коронадо», виїдали цілі абзаци з описами військово-морської бази, есмінців та підводних човнів у доку. Але оскільки цензори володіли грецькою мовою ще гірше, ніж Мільтон, часто вони помилялися й вирізували особисті вітання й ніжні родинні слова.

Попри синтаксичні й фізичні прогалини в Мільтонових листах, бабця усвідомлювала всю небезпеку його становища. У кволіх сигмах і дельтах вбачала тремтливую руку перестрашеного сина. У граматичних помилках виявляла стривожений голос. Навіть папір лякав її, бо діставався вже мовби понівеченим у бою.

Сам же матрос Стефанідіс щосили прагнув уникати каліцтв. Уранці в середу в бібліотеці він заявив про своє бажання скласти вступний іспит у Військово-морську академію США. Наступні п'ять годин, визираючи у вікно, він щоразу бачив товаришів, які тренувалися на осонні, і всміхався. Доки вони там прямилися, він сидів під вентилятором і доводив математичні теореми. Їх ганяли піщаним полем, а Мільтон читав текст такого собі Карлайла* й відповідав на запитання до нього. А ввечері, коли їх розмазуватиме по скелях, він затишно згорнеться в ліжку й засне.

На початку 1945 року всі намагалися ухилитися від обов'язку. Мама ховалася від благодійності в кінотеатрах. Батько уникав маневрів, складаючи іспит. Бабця ж прохала пільг у самих Небес.

Однієї березневої неділі вона прийшла в церкву Успіння до служби і, сховавшись у ніші перед образом святого Христофора, запропонувала йому угоду. «Святий Христофоре, прошу тебе, — Дездемона поцілувала кінчики пальців і торкнулася чола малоазійського мученика, — хай Мільті повернеться живим, і я змушу його поїхати до Віфінії й відбудувати там церкву. Якщо її зруйнували турки — він поставить нову, якщо треба тільки побілити — він побілить». Святий Христофор був велетнем. Убрід, із ковінькою в руках, переправляв через бурхливу річку Дитятко Ісуса — найважчу дитину за всі часи, бо несла на Собі гріхи цілого світу. Де ще було шукати кращого заступника для сина в моряцьких незгодах? У темному закутку Дездемона молилася при каганці, ледь чутно вишіптуючи умови: «Святий Христофоре,

Томас Карлайл (1795–1881) — шотландський філософ, історик, письменник і педагог.

нехай, якщо можна, Мільті звільнять від тренувань. Він каже, що це небезпечно. Святий Христофоре, він уже й грецькою пише. Добре пише, хоча й помиляється. Я ще візьму з нього слово поставити нові лави до церкви. І килими, якщо ти захочеш». Вона замовкла й заплющилася. Кілька разів перехрестилася, чекаючи відповіді, потім розплющила очі, усміхнулася й кивнула. Знову поцілувала кінчики пальців і торкнулася образу, а тоді поквапилася додому, щоб сповістити добрі новини Мільтонові.

— Аякже, — сказав татусь, прочитавши листа, — тільки святий Христофор і врятує мене. — Поклавши лист у грецько-англійський словник, він кинув те й інше у сміттєспалувач за казармою. На цьому й завершилося його вивчення грецької мови. Мільтон іще спілкувався нею з батьками, але писати так і не навчився, а згодом забув навіть елементарні слова. Наприкінці життя він пам'ятав не більше, аніж Розділ Одинадцятий чи я – тобто майже нічого.

За тих обставин сарказм його був зрозумілий. Щойно вчора він дістав від командира нове призначення в майбутньому вторгненні й спершу не осягнув цієї звістки, як то відбувається з усіма поганими новинами — наче хлопці-розвідники перемішали всі склади в словах, адресованих Мільтону. Той відсалютував і вийшов. Дістався берега, поки жахлива звістка ще не посіла свідомості, ласкаво дозволяючи йому натішитись останніми хвилинами п'яного спокою. Мільтон дивився, як сідає сонце, милувався достоту швейцарською байдужістю тюленів, які лежали на скелях. Роззувся, щоб відчутти пісок під ногами, наче щойно починав жити в світі, а не мусив невдовзі покинути його. А тоді

тім'я йому розкололося й череп узявся тріщинами, крізь які в голову зі свистом просочилася суть повідомлення; коліна затремтіли й підігнулися, і Мільтон зненацька відчув, що більше не витримає.

Жити йому залишилося тридцять вісім секунд.

— Стефанідісе, ми поставимо тебе сигнальником. Завтра о сьомій ранку з'явишся в барак Б. Вільний, — оце й усе, що сказав командир. І то було не дивно. З наближенням наступу сигнальники зненацька починали калічитися. Одні відтирали собі пальці в наряді на кухню, інші прострілювали ноги, чистячи зброю. Дехто розгонисто кидався на каміння під час нічних висадок.

Звична тривалість життя сигнальника дорівнювала тридцяти восьми секундам. Протягом висадки матрос Стефанідіс стоятиме на носі корабля й передаватиме повідомлення сигнальними спалахами — такими яскравими, що їх буде видно з ворожих берегових позицій. Про це й думав Мільтон, стоячи босоніж на піску. Він уже не успадкує татового бару. Ніколи не побачить Тессі. Натомість через кілька тижнів стоятиме на кораблі, відкритий ворожим кулям, і передаватиме сигнали. Принаймні деякий час.

Знімок батькового транспортного судна, що виходило на захід з військово-морської бази «Коронадо», не потрапив у випуск новин. У кінотеатрі «Есквайр» Тессі Зізмо, задерши ноги понад липкою підлогою, бачить лише білі стрілки на мапі Тихоокеанського узбережжя. «Дванадцята військово-морська флотилія США розпочинає наступ у Тихому океані, — зачитує диктор. — Кінцева мета — Японія». Одна стрілка з Австралії через Нову Гвінею суне до Філіппін, друга летить із Соломонових островів, третя — із Маріанських. Тессі ніколи не чула цих назв. Стрілки рухаються далі, до

інших незнаних островів — Іодзіми, Окінави — і з трьох боків насуваються на Японію, що й сама являє собою архіпелаг. Поки Тессі дає раду з географією, на екрані з'являється хроніка. Хтось калатає в дзвін, матроси вистрибують з ліжок, біжать нагору й займають бойові позиції. І раптом на палубі вона бачить Мільтона! Тессі впізнає його запалі груди, очі, як у енота; забуває про липку підлогу й опускає ноги. На екрані безгучно стріляють гармати, а за тисячі кілометрів, в ошатному старомодному кінотеатрі Тессі стрясає віддача. У напівпорожньому залі сидять здебільшого такі ж дівчата, як вона: схвильовані, смочуть карамельки й так само, як Тессі, виглядають на зернистій плівці обличчя своїх наречених. Пахне парфумами, льодяниками й димом сигарети, яку білетер курить у вестибюлі. Війна здебільшого — далека абстракція, що набуває чітких обрисів тільки тут, на чотири чи п'ять хвилин, між мультфільмом і картиною. Можливо, стадний інстинкт розмиває межі маминої особистості, спричинює істерію, як голос Френка Сінатри, і в альковній темряві кінозалу вона дозволяє собі згадати все, що намагалася забути: кларнет, який прокладав собі виткий загарбницький шлях по голій нозі стрілкою до імперії Тессі Зізмо, яку вона, як щойно збагнула, невдовзі віддасть не тому чоловікові. Під миготливим променем кінопроектора, що розтинає темряву в неї над головою, Тессі зізнається собі, що не хоче виходити заміж за Майкла Антоніу. Не хоче бути паніматкою та їхати до Греції. І, дивлячись на Мільтона в новинах, зі слізьми на очах вона проказує: «Ти будеш зі мною повсюди».

На неї цитькають; матрос посувається ближче до камери, і Тессі бачить, що це не Мільтон. Нехай — так чи так, їй усе зрозуміло. Вона підводиться й виходить геть.

Того самого дня на вулиці Герлбета бабця лежала в ліжку. Вона не вставала вже три доби, відколи надійшов останній Мільтонів лист. Написаний він був англійською, а не грецькою, тож Лефті мусив перекладати його:

«Дорогі батьки,

це останнє, що я можу написати. (Мам, вибач, рідною мовою часу немає.) Командування не дозволить розповісти, що тут у нас відбувається, але я просто хотів сказати, щоб ви не тривожилися за мене. Зі мною все буде добре. Тату, пильнуй свій бар. Коли війна закінчиться, я хочу вернутися до сімейної справи. Не пускайте Зої в мою кімнату.

З любов'ю,

Мільт».

На відміну від попередніх листів, цей виявився цілим і неушкодженим. Спершу Дездемона втішилася — поки не зрозуміла, що це означає. Більше не було потреби в конспірації, бо розпочався наступ.

Вона підвелася з-за кухонного столу й богооставлено про-рекла:

— Ми покарані по заслuzі.

Бабця зайшла у вітальню, мимохідь поправила диванну подушку й подибала нагору до спальні. Перевбралася в нічну сорочку, хоча була тільки десята ранку. А тоді, уперше після зачаття Зої й востаннє перед тим, як довіку зробити це двадцять п'ять років по тому, уклалася в ліжко.

Три дні вона лежала, встаючи лише в туалет. Марно дід намагався втішити дружину.

Третього дня, ідучи на роботу, він приніс їй квасолі в томатному соусі й хліба, які стояли неторкані й тоді, коли у вхідні двері хтось постукав. Замість спуститися й відчинити, бабця накрила голову подушкою, та стукіт пробивався

й крізь цю перепону. Потім двері відчинилися, і хтось покрокував нагору сходами.

— Тітко Дез? — озвалася Тессі.

Бабця не ворухнулася.

— Я хочу дещо сказати вам, — вела далі Тессі. — Щоб ви дізналися першою.

Жодного поруху з ліжка; але напруження, що охопило Дездемону, дало Тессі знати, що тітка не спить і слухає. Вона віддихалася й промовила:

— Я скасую весілля.

Запала мовчанка. Поволі Дездемона зняла подушку з обличчя, сягнула до столика по окуляри, наділа їх і сіла в ліжку.

— Ти не хочеш виходити заміж за Майкі?

— Ні.

— Майкі — хороший грецький хлопчик.

— Я знаю, але не люблю його. Я люблю Мільтона. — Тессі гадала, що тітка буде вражена чи розгнівана, та, на подив її, Дездемона не відповіла нічогісінько. — Ви не знаєте, але Мільтон був освідчився мені, і я відмовила. А тепер хочу написати йому й дати згоду.

Бабця знизала плечима.

— Доню, можеш писати йому, що забажаєш. Мільті вже не одержить листа.

— Усе буде за законом. Навіть двоюрідним можна женитись — а ми троюрідні. Мільтон перечитав усі акти.

І знову бабця знизала плечима. Спустошена хвилюванням, покинута святим Христофором, вона більше не опиралася збігові непідвладних обставин.

— Якщо ви з Мільті хочете одружитися, я благословляю вас, — відказала вона, вляглася на подушки й закрила очі

на болі й гризоти життя. — І хай Господь боронить ваших дітей від загибелі в океані.

Весільні учти в моїй родині завжди мали в собі відгомін похоронів. Бабця погодилась вийти за діда, бо думала, що до весілля вже не доживе. І по рішучих намаганнях завадити шлюбу моїх батьків пристала на нього тільки тому, що певна була, наче Мільтон не проживе й кількох днів.

Мій батько в морі вважав так само. Стоячи на носі транспортного судна, він виглядав над водою свою загибель. Йому не кортіло ні помолитися, ні порахуватися з Богом. Попереду була тільки вічність, безмежна й холодна, як навколишній океан; Мільтон не намагався прикрасити її людськими мріями, і в порожньому небутті чув лише дзижчання власної свідомості. Десь там, на березі, була куля, що знищить його. Можливо, уже й заряджена; можливо, досі лежить у патронташі котрогось японця. Двадцятидворічний Мільтон мав жирну шкіру, опуклий борлак, і думав, що тупо було тікати на війну через кохання, доки не пригадав собі, що кохає не будь-кого, а Теодору. І щойно перед ним постало її обличчя, товариш поплескав його по плечі:

— Ти що, когось у Вашингтоні маєш?

Так батько дістав наказ про негайне переведення. Він вступив у Військово-морську академію США, набравши дев'яносто вісім балів зі ста.

Усяка грецька драма потребує бога з машини. Мій з'являється у вигляді мотузяних ношів, які перекидають батька з транспортного судна на борт есмінця, що повертається до Сполучених Штатів. Комфортабельним спальним вагоном він їде із Сан-Франциско в Аннаполіс, де його зараховують у кадети.

— Я ж казала: святий Христофор урятує тебе від війни, — тішилася Дездемона, коли син зателефонував додому повідомити новини.

— От і врятував.

— Тепер ти мусиш відбудувати церкву.

— Що?

— Церкву. Мусиш відбудувати.

— Так, авжеж, — відповів кадет Стефанідіс, попервах, імовірно, маючи такий намір. Він був удачливий, що вцілів і що знову може радіти життю, але з різних причин зволікав із мандрівкою до Віфінії: через рік одружився, а потім став батьком. Скінчилася Друга світова; він випустився з Аннаполіса й відбув корейську війну. Аж тоді Мільтон повернувся в Детройт і очолив сімейну справу. Вряди-годи Дездемона ще нагадувала синові про невиконаний обов'язок перед святим Христофором, та він знаходив собі щоразу нові й нові виправдання. Таке зволікання призвело до катастрофічних наслідків — якщо ви вірите в це; бо я починаю вірити, коли в моїх жилах нуртує стара грецька кров.

Мої батьки одружилися в червні 1946 року, і великодушний Майкл Антоніу прийшов на весілля. Висвячений священнослужитель, тримався він чемно й достойно, але вже за дві години розпач його став очевидним. За столом він перепив шампанського, а з першими звуками оркестру кинувся не до нареченої, але до дружки, Зої Стефанідіс.

Вища за нього майже на цілу голову, Зоя поглядала на Майкла Антоніу зверхньо. Він запросив її до танцю; вона й оговтатися не встигла, як уже опинилася з ним посеред бальної зали.

— Тессі багато писала мені про вас, — сказав Майкл Антоніу.

— Надіюся, не поганого?

— Ні, навпаки. Про те, яка ви ревна християнка.

Дрібні його ноги ховалися попід рясом, і Зої непросто було встежити за ними. Тессі танцювала неподалік із Мільтоном, одягненим у білу військово-морську уніформу. Коли танцюристи зійшлися поруч, Зоя комічно зиркнула на Тессі й самими губами прошепотіла: «Я тебе вб'ю».

— Здоров був, Майку, — сердечно озвався Мільтон.

— Віднині «отче Майку», — сказав зневажений кавалер.

— Підвищили, га? Вітаю. Надіюся, ти не скривдиш моєї сестри.

І Мільтон повів свою молоду геть у танці; вона ж провинуно озирнулася, а Зоя, що добре знала свого нестерпного братика, зглянулася на отця Майка й покликкала його відкряти собі торта.

EX OVO OMNIA

Отже, підсумуймо: Сурмеліна Зізмо (уроджена Пападіамандопулос) доводилася мені не лише на півстоліття старшою кузиною, а й рідною бабою. Мій батько доводився небожем власним батькам. Лефті та Дездемона були мені не тільки рідними, а ще й двоюрідними дідом і бабцею, батьки — троюрідними братом і сестрою, а Розділ Одинадцятий — рідним і четвероюрідним братом. Генеалогічне дерево Стефанідісів, уміщене в «Автосомальних трансмісіях рецесивних рис» доктора Люса, містить іще більше деталей, які, напевно, не зацікавлять вас. Я навів тут лише кілька останніх порухів мутованого гена п'ятої хромосоми. Його історія добігає кінця, і на честь панни Баррі, моєї вчительки латини у восьмому класі, я звертаю вашу увагу на цитату вище: *ex ovo omnia*. Підводжуся, як ми робили щоразу, коли панна Баррі заходила в клас, і чую її запитання: «Діти, чи можете ви перекласти цю фразу й назвати її джерело?».

Я піднімаю руку.

— Калліопо, наша музо, слово тобі.

— Це з «Метаморфоз» Овідія. Історія творення.

— Дуже добре. То як ти перекладеш її?

— Усе походить із яйця.

— Діти, ви чуєте? Цей клас і ваші щасливі обличчя, і навіть старенький Цицерон на моєму столі — усе походить із яйця.

Серед численних таємниць, які роками розкривав нам за обідами лікар Філобозян, окрім жахливих наслідків материнських фантазій, була й сформульована в XVII столітті теорія преформації*. Преформісти із цирковими прізвиськами — Спалланцані, Сваммердам**, Левенгук — уважали, неначе людство від найдавніших часів існує в мініатюрі: у сімені Адама чи в яйцеклітині Єви; кожна наступна людина гніздиться в попередній за принципом російської матрешки. Усе це почалося, коли Ян Сваммердам за допомогою скальпеля зняв зовнішній покрив з однієї комахи. З якої? Із представника типу членистоногих. Латинська назва? *Bombux mori*. Так, 1669 року Сваммердам використав для дослідів саме шовкопряда. На очах в інтелектуальної публіки він зрізав з нього шкіру й продемонстрував мініатюрного майбутнього метелика всередині — з вусиками, хоботком і складеними крильцями. Тоді й зродилася ідея преформації.

Іноді я уявляю, як разом із братом пливу на яєчному плоті від створення світу. Кожне в прозорій оболонці, кожне

* Учення про наявність у статевих клітинах цілком сформованих зародків, що з часом розвиваються механістично, тільки збільшуючись у розмірі.

** Ладзаро Спалланцані (1729–1799) — італійський біолог; уперше експериментально довів неможливість самозародження мікроорганізмів. Ян Сваммердам (1637–1680) — нідерландський натураліст і ентомолог.

готове народитися. Із Розділу одинадцятого, завжди одутлого й лисого вже до двадцяти трьох років, виходить чудовий гомункул. Його велетенський череп виявляє майбутню схильність до математики та механіки, а нездорова блідість — майбутню хворобу Крона*. Поруч із ним — я, колишня його сестра; моє обличчя вже загадкове, як двоопукла перебивна картинка: з одного боку гарне карооке дівча, яким я був колись, з іншого — суворий чоловік з орлиним носом та римським профілем, на якого перетворився тепер. Так ми й пливли від початку віків, чекаючи на свій вихід протягом усієї вистави.

Наприклад: Мільтон Стефанідіс випустився з Аннаполіса 1949 року. Білий його кашкет злітає в повітря. Разом із Тессі вони переїхали в Перл-Гарбор, де жили в аскетичних подружніх умовах, і де двадцятип'ятилітня мама дістала такий страшний сонячний опік, що більше ніколи відтоді не надівала купальника. 1951-го їх перекинули до Норфолка, штат Вірджинія, і поруч зі мною завібрувало яйце Розділа одинадцятого. Попри те, він лишився, споглядаючи цілий корейський конфлікт, упродовж якого лейтенант Стефанідіс служив на мисливці за підводними човнами. Удвох ми дивилися, як тими роками формувався Мільтонів дорослий характер, дедалі помітніше набуваючи рис нашого майбутнього батька. Саме військово-морському флотові США він завдячував скрупульозністю, з якою потім завжди вкладав чуприну на проділ, звичкою полірувати пряжку рукавом сорочки, казати «Так, сер», повсюди наводити лад і звіряти наші годинники в торгових центрах. Під мідним орлом і фасціями лейтенантського кашкета Мільтон Стефанідіс

* Хронічне запалення шлунково-кишкового тракту.

остаточно порвав із бойскаутами. Флот прищепив йому любов до моря й ненависть до черг, і сформував його політичні переконання — антикомунізм і недовіру до росіян. Африканські й південноазійські порти приписки впливали на його уявлення про расові відмінності інтелектуальних коєфіцієнтів. Командний офіцерський склад виробив у нього зневагу до Ліги Плюща та східних лібералів і прив'язаність до одягу марки «Брукс Бразерз». У флоті ж Мільтон помалу всотав смак до лоферів із китичками й смугастих ситцевих шортів. Усе це ми знали про нашого батька ще до народження, а потім забули й мусили дізнаватися знову. 1953 року, по завершенні корейської війни, Мільтона знову перевели до Норфолка. А в березні 1954-го, доки він міркував про майбутнє, Розділ Одинадцятий помахав мені на прощання й із навколоплідними водами вплив у світ.

Я залишився сам.

Що ж передувало моєму народженню? Потанцювавши із Зоєю на весіллі моїх батьків, отець Майк Антоніу ще два з половиною роки повсюди ходив за нею, мов цуцик. Вона ж не хотіла виходити за такого правовірного й низькорослого типа. Тричі він освідчувався їй, і тричі вона відмовляла в надії на кращого жениха, та його не було. Урешті-решт, під'юджувана Дездемоною, яка досі вважала шлюб зі священиком неабияким щастям для дівчини, Зоя розпачливо поступилася. 1949 року вони побралися й невдовзі відбули до Греції. Там тітка Зо прожила вісім років і народила чотирьох моїх кузенів.

1950 року в Детройті було зруйновано чорне гетто, і замість нього постала нова швидкісна автострада. У «Нації ісламу», яка тепер квартирувала в чиказькій мечеті №2, з'явився новий пастор, Малкольм Ікс. Узимку 1954 року

Дездемона вперше запропонувала на старість оселитися у Флориді. «Там є місто одне — знаєте, як називається? Нова Смирна!» 1956 року в Детройті зник останній трамвай і закrywся завод Паккарда. Того ж року Мільтоніві Стефанідісу набридло флотське життя; він вийшов у відставку й повернувся додому, щоби здійснити колишню мрію.

— Придумай щось інше, — порадив синові Лефті за кавою в «Зебрі». — Невже потрібно було закінчувати Військово-морську академію, щоб стояти за стійкою?

— Я не стоятиму за стійкою. Відкрию ресторан. Цілу мережу. Тут можна добре почати.

Лефті похитав головою, відхилився на спинку стільця й розкинув руки, мовби охоплюючи цілий бар.

— Нічого тут не можна починати, — відповів він.

Лефті мав рацію. Хай як ретельно він доливав напої й витирав стійку, бар на вулиці Пінтрі втратив колишній глянець. Стара зебряча шкура, досі розіпнута на стіні, пересохла й потріскалася. Діамантоподібні залізні плити на стелі почорніли від сигаретного диму. Рік у рік «Зебра» всотувала випари автомеханіків, і тепер стояла пропахла пивом, лосьйоном для волосся, робочими змінами й мізерною платнею, напруженими нервами та профспілковим духом. 1933 року, коли дід щойно відкрив свій бар, околицю населяв білий середній клас. Нині ж вона зубожіла, і мешкали тут здебільшого чорні. За безпомильною логікою причин та наслідків, щойно десь оселялася перша чорна сім'я, білі сусіди одразу виставляли будинки на продаж. Надмірний попит здешевлював нерухомість, її скуповувала біднота, услід за якою приходила злочинність і з'являлися нові автофургони.

* Ідеться про місто Нью-Смирна-Біч в окрузі Волузія, штат Флорида.

— Кепські тут справи, — підсумував мій дід. — Хочеш відкрити бар — їдь у грецький квартал. Чи в Бірмінгем.

— З баром, можливо, і кепські, — махнув рукою татусь. — Але це тому, що тут і без того багато барів. Конкуренція зависока. А добрих їдалень нема.

Отже, «Хот-доги “Геркулес”», які в період розквіту налічували шістдесят шість ресторанів у Мічигані, Огайо та південно-східній Флориді — кожен із них при вході оздоблений характерними Геркулесовими стовпами — постали на світі сніжного ранку в лютому 1956-го, коли мій батько прийшов до «Зебри» й почав її реконструкцію. Передовсім він зняв обвислі венеційські штори, щоби впустити в приміщення більше світла. Пофарбував у біле стіни; узяв ветеранську позику й обладнав невеличку кухню, а стійку перетворив на прилавок. Попід стіною робітники встановили столики з червоними вініловими канапами, а зебр'ячою шкірою Зімо оббили барні стільці. Яюсь уранці двоє носіїв доставили музичний автомат. І так, у хмарах тирси й попід стукіт молотків, Мільтон почав розбирати папери, що Лефті безладно скидав у сигарну коробку під касою.

— А це що таке? — звернувся він до батька. — Тут три страхових поліси.

— Обачність не буває зайвою, — відповів Лефті. — Іноді компанії не платять. Краще напевне діяти.

— Напевне? Та кожен із цих полісів коштує більше, ніж увесь бар! І ми платимо за всіма? Це марнотратство.

Досі Елефтеріос дозволяв синові робити, що забажає, але тепер затявся:

— Слухай, Мільтоне. Ти не бачив пожежі. Не знаєш, як це стається. Страхова компанія теж може згоріти. І що тоді?

— Але три...

— Так треба, — наполягав Лефті.

— Зроби, як він хоче, — порадила ввечері Тессі. — Твої батьки пережили страшну біду.

— Пережили. Але платити доведеться нам. — Та все ж Мільтон пристав на мамине прохання і залишив три поліси.

З дитинства у «Зебрі» я пам'ятаю цілий огром штучних квітів: жовтих тюльпанів, червоних троянд і карликових деревець із восковими яблуками. На стінах, поряд із рукописними вивісками «Скуштуйте лаймовий коктейль!» та «Наші французькі тости — найкращі в місті!», висіли фотографії Арті Шоу й Бінга Кросбі*. Були там і фото Мільтона, який прикрашав вершковий десерт вишенькою чи цілував чиесь дитя, неначе мер, і знімки справжніх мерів, Міріані та Кавани**. Великий бейсболіст Аль Калін дорогою до стадіону «Тигрів» на тренування підписав свою фотографію: «Моему розумному й кльовому другові Мільту». Із погорлої грецької церкви у Флінті*** Мільтон вивіз вітраж і припасував його понад столами. У вітрині стояли бляшані пляшки афінської оливкової олії та бюст Доніцетті****. В інтер'єрі панувала мішанка з бабусиних ламп, репродукцій Ель Греко та бичачих рогів на ший статуї Афродіти. Поличкою над кавоваркою крокували різноманітні фігурки: Пол Баньян та синій бик Бейб*****, Міккі-Маус, Зевс і кіт Фелікс.

* Бінг Кросбі (1903–1977) — американський актор і співак, відомий бас-баритон із понад півмільярдом проданих платівок.

** Луїс Міріані (1897–1987) — мер Детройта впродовж 1957–1962 років; Джером Кавана (1928–1979) обіймав цю посаду у 1962–1970 роках.

*** Місто в штаті Мічиган, відоме як батьківщина компанії «Дженерал Моторз».

**** Гаetano Доніцетті (1797–1848) — італійський композитор.

***** Пол Баньян — американський фольклорний велетень-дроворуб. Синій бик Бейб — його супутник у багатьох казках.

Якось, намагаючись допомогти, дід привіз у дайнер п'ятдесят тарілок.

— Я вже замовив тарілки, — відповів на це Мільтон. — На складі ресторанного обладнання. Вони зробили десятивідсоткову знижку.

— То ці тобі не потрібні? — посмутнів Лефті. — Добре. Я відвезу їх назад.

— Тату, — гукнув услід йому син. — Може, ти відпочинеш? Я сам упораюся.

— Тобі нічого не треба?

— Іди додому. Хай мама тебе нагодує.

Лефті послухався. Але, їдучи Вест-Гранд-бульваром із відчуттям непотрібності, він проминув аптеку Рабсеймена з брудними вікнами й неоновною вивіскою, що палахкотіла навіть удень, і в серці його знялася давня спокуса.

Наступного понеділка о шостій ранку Мільтон відкрив дайнер. З ним був увесь персонал, який становили допіру найняті Єлена Папаніколас в уніформі офіціантки, придбаній власним коштом, та кухар — її чоловік Джиммі.

— Єлено, пам'ятай, — напучував її Мільтон, — ти працюватимеш здебільшого за чайові. Тож усміхайся.

— Кому? — запитала Єлена. Попри червоні гвоздики на столиках та чорно-білі смугасті меню, серветки й сірникові коробки, у дайнері не було нікого.

— Молодчина, — вишкірився Мільтон, не зважаючи на іронію. Він розрахував усе і вчасно зайняв свою нішу.

Тепер пришвидшимося. Я покажу вам типовий капіталістичний монтаж. Ось Мільтон приймає перших відвідувачів. Єлена приносить яечню і разом з Мільтоном відступає, тривожно кусаючи губи, але відвідувачі всміхаються і притакують! Єлена мерщій доливає їм кави. Мільтон, уже

перевдягнений, вітає нових і нових гостей; кухар Джиммі розбиває яйця одноруч, а Лефті сидить покинутий і самотній. «Два віскі! — горлає Мільтон своєю новою пташиною мовою. — Шістдесят восьмих, чистих, без льоду!» Каса з брязкотом відчиняється й зачиняється знову; Мільтон перераховує гроші, а Лефті надіває капелюх і непомітно вислизає геть. І знову яйця: збиваються, варяться й смажаться, прибувають із заднього ганку в картонних ящиках, а з кухонного віконця на тарілках невдовзі виходять пухнасті сліпучо-жовті хмари омлету. Брязкає каса, зростають прибутки. Нарешті ми бачимо Мільтона й Тессі: ошатні та чепурні, вони оглядають новий великий будинок.

Індіанське село, розташоване всього за дванадцять кварталів на захід від вулиці Герлбета, здавалося геть іншим світом.

Чотири головні вулиці — Бернса, Ірокезів, Семінолів та Адамса (навіть тут білі загарбали половину назв) — були заставлені різноманітними статечними будинками. Георгіанська червона цегла сусідила з маєтком у стилі Тюдорів, поза яким видніла французька провінційна архітектура. Обійстя в Індіанському селі мали великі подвір'я, широкі доріжки, мальовничі іржаві маківки, керамічних садових негрів, що їхні дні були злічені, та сигналізації, які допіру почали здобувати собі популярність. Проте мій дід без жодного слова оглянув велетенське синове помешкання.

— Як тобі розміри вітальні? — допитувався Мільтон. — Сідай, не соромся. Ми з Тессі хочемо, щоб це був і ваш дім. Тепер, на пенсії...

— На пенсії?

— На заслуженому відпочинку... робитимеш усе, що забажаєш. Тут ось бібліотека. Захочеш перекладати — приходь сюди і працюй. Як тобі стіл? Не замалий? А книжкові полиці — вбудовані.

Усунений від управління «Зеброю», дід почав цілоденно блукати містом. Читав закордонні газети в міській бібліотеці та грав у нарди в грецькій кав'ярні. П'ятдесятичотирилітній Лефті Стефанідіс був досі в хорошій формі: проходив щодня по п'ять кілометрів, їв небагато й черевце мав менше, ніж у сина. Час, утім, неминуче підточував і його. Лефті почав носити окуляри із двофокусними лінзами, у плече його поколював бурсит, а одяг вийшов із моди, тож дід нагадував статиста в гангстерському фільмі. Якось, прискіпливо оглядаючи себе у дзеркалі в ванній кімнаті, Лефті збагнув, що перетворився на одного з тих літніх чоловіків, які зачісують волосся назад, віддаючи данину забутій уже добі. Пригнічений, він зібрав книжки й подався на вулицю Семінолів, та не спинився біля синового будинку, а з нестямним блиском в очах гайнув до аптеки Рабсеймена.

Раз потрапивши до підпільного світу, вибратися неможливо. Ви завжди помічатимете червоні спалахи з горішніх вікон чи келих шампанського, виставлений під дверима, які відчиняться тільки опівночі. Уже кілька років, минаючи аптеку Рабсеймена, дід завважував у вітрині незмінний натюрморт із бандажа для хворих на грижу, з ортопедичного коміра й милиць. Бачив відчайдушні обличчя негрів і негритянок, які заходили й виходили, нічого не купивши. Дід знав цей відчай і розумів, що після вигнання на пенсію це буде місце для нього. Він мчав на Вест-сайд із думкою про рулетку. Тиснув на педаль акселератора, згадуючи стукіт нард. Кров його нуртувала давнім юнацьким збудженням,

а серце не билось так, відколи востаннє Лефті спускався з Віфінії на задвірки Бурси. Припаркувавшись на узбіччі, він поквапився всередину. Минув ошелешених покупців, не звиклих до зустрічей тут із білими, стійки з пляшечками аспірину, пластиром від мозолів та проносними засобами, і рушив углиб до віконечка.

— Слухаю вас? — озвався провізор.

— Двадцять два, — сказав Лефті.

— Зрозумів.

Так, намагаючись відшкодувати собі колишні гравецькі збитки, дід приохотився до лотереї. Почав обережно, по два-три долари, але через кілька тижнів, щоб перекрити втрати, підвищив ставку до десяти. Щодня цупив гроші з ресторанної каси. Одного разу він виграв, подвоїв ставку й програв. Між клізм і грілок він робив ставки; поміж мікстур від кашлю й кольдкремів якимось поставив одразу на три числа. У кишнях у нього, як колись у Туреччині, назбирувалися папірці. Він занотовував дати ставок разом із цифрами, щоб не повторюватись. Ставив на Мільтонів та Дездемонин дні народження, на переддень незалежності Греції, на рік спалення Смирни. Тепер Дездемона, знаходячи в його кишнях записи, думала, наче це ресторанна бухгалтерія. «Мій чоловік — мільйонер», — казала вона, мріючи, як доживатиме віку у Флориді.

Вперше Лефті зазирнув у Дездемонин сонник, надіючись підсвідомо обчислити виграшну комбінацію. Зацікавився цифрами, що виринали йому вві сні. Чорні відвідувачі аптеки Рабсеймена помітили його залежність від сонника, і, коли йому два тижні поспіль щастило, поширилися чутки. Єдиний грецький внесок в афроамериканську культуру — крім моди на золоті медальйони — полягав

у тому, що після цього детройтські негри заходилися скупувати сонники. Видавництво «Атлантик» переклало їх англійською й доставило в усі найбільші американські міста. Невдовзі літні негритянки почали розділяти всі бабцині забобони, вважаючи, наприклад, що прудконогий кролик уві сні віщує скорий прибуток, а чорний птах на телефонному дроті — смерть.

— Несеш гроші в банк? — запитав Мільтон, побачивши, як батько спорожняє касу.

— У банк, у банк.

І Лефті йшов у банк — знімав з рахунку заощадження й продовжував наступ на дев'ятсот дев'яносто дев'ять можливих сполучень трьох цифр. Після програшів йому гіршало. Він хотів зупинитися. Піти додому й звіритися Дездемоні. Зміцнювала його лише надія на завтрашній виграш. Можливо, тут зіграла свою роль і дідова схильність до самознищення. Картаючись провинною за те, що вижив, він покладався на волю незвіданих і неблаганних сил — та здебільшого просто заповнював свої спорожнілі дні.

І тільки я із зародкового яйця бачив, що відбувається. Мільтон був заклопотаний у дайнері, а Тессі — з Розділом Одинадцятим. Можливо, Сурмеліна помітила б щось, але тими роками вона нечасто приходила до нас. 1953 року на зборах Теософського товариства Ліна познайомилася з такою собі пані Евелін Вотсон. Вона прийшла, сподіваючись поговорити з покійним своїм чоловіком, та замість духів уже невдовзі воліла спілкуватися з живою Ліною. Та з фантастичною швидкістю звільнилася з квіткарні й переїхала на південний захід із пані Вотсон. Відтоді щороку вона надсилала моїм батькам різдвяний дарунок: гострий соус, квітучий кактус і власне фото вдвох із пані Вотсон на тлі

якоїсь національної пам'ятки. Ось вони в Бандельєрі*, у ритуальній індіанській споруді. Пані Вотсон схожа на Джорджію О'Кіф**; Ліна, у велетенському брилі, спускається в ківу.

Дездемона ж наприкінці п'ятдесятих мала короткий період геть не властивого їй задоволення. Її син уцілів на війні. (Святий Христофор дотримав слова, і протягом корейської «спецоперації» в Мільтона навіть не стріляли.) Вагітність невістки посилила звичну тривогу, але Розділ Одинадцятий народився здоровим. Ресторан був прибутковим. По неділях родичі та друзі обідали в Мільтона в Індіанському селі. А потім бабуся дістала замовлену в Торговельній палаті брошуру про Нью-Смирна-Біч. Місто виявилось нітрохи не схожим на Смирну — але там сяло сонце й стояли фруктові ятки.

Тим часом дід почувався щасливим. Щодня він ставив бодай на одне число, і так за два роки дістався позначки 740. Ще сто п'ятдесят дев'ять ставок — і буде 999! І що тоді? Звісно, можна почати спочатку. Банківські клерки вручали дідові купи грошей, які він передавав провізору у віконечку. Так Лефті поставив на 741, 742 та 743. Потім — на 744, 745 і 746. Наступного ж ранку клерк повідомив, що на рахунок в нього лишилася недостатня сума для видачі — 13 доларів і 26 центів. Лефті подякував і пішов, послаблюючи краватку. Зненацька йому запаморочилося в голові. Азартна лихоманка минулих двадцяти шести місяців розвіялася, востаннє

* Національна пам'ятка США, частиною якої є руїни давніх поселень індіанців анасазі. Розташована в місті Лос Аламос, штат Нью-Мексико.

** Джорджія О'Кіф (1887–1986) — американська художниця, znana пустельними пейзажами Нью-Мексико, «мати американського модернізму».

кинувши його в жар і в піт. Лефті витер чоло й рушив із банку геть назустріч злиденній старості.

Неможливо описати крик, який здійняла моя бабця, дізнавшись про те, що сталося. Вона верещала, дерла на собі волосся й одяг, і зрештою повалилася на підлогу. «Що ми їстимемо?! — квила Дездемона, хилитаючись по кухні. — Де будемо жити?!» Вона знімала руки, закликаючи Бога, біла себе кулаками в груди, вчепилася в лівий рукав і віддерла його. «Що ти за чоловік?! Так учинити з жінкою, яка годувала тебе, прибирала, народила дітей і ніколи не нарікала!» Вона віддерла також і правий рукав. «Я ж веліла тобі не грати! Веліла!» Бабця вхопила себе за поділ, голосячи, наче давня східна праматір: «У-лу-лу-лу-лу! У-лу-лу-лу-лу!». Дід ошелешено дивився, як його скромна дружина рве на собі спідницю, пояс і ліф аж до вирізу. Нарешті бабця роздерла сукню надвоє й простерлася долі, являючи світові благеньку свою білизну: розтягнутий бюстгальтер, сірі панталони і старомодний корсет, шворки якого вона підтягала навіть тепер, попри всю розхристаність. А потім вона замовкла. Майже зовсім оголена, Дездемона, знесилівши враз, упала, зняла з голови сіточку й заплющила очі, укрита власним розколошканим волоссям.

— Тепер нам доведеться жити в Мільтона, — за мить розважливо промовила вона.

Минуло три тижні, і в жовтні 1958 року Лефті та Дездемона виїхали з будинку на вулиці Герлбета — за рік до повної сплати застави. Теплої суботи в розпал бабиного літа мій батько й знеславлений дід винесли з дому на розпродаж диван кольору морської хвилі та крісла, досі немов нові у пластикових чохлах, кухонний стіл і книжкові шафи. У траві впереміш громадилися лампи, Мільтонові бойскаутські

інструкції, Зоїні ляльки й танцювальні туфлі, узята в рамку фотографія патріарха Афінагора* та всі костюми Лефті, які Дездемона змусила його продати за кару. Знову охайно вклавши коси в сіточку, бабця тинялася подвір'ям у відчаї, надто глибокому для сліз. Вона голосно зітхала й оглядала кожен предмет, перш ніж почепити на нього цінник, і шпетила чоловіка, який намагався підняти щось заважке: «Хлопчиськом себе уявив? Покинь, хай Мільтон зробить. А ти вже старий». Під пахвою бабця тримала скриньку на шовкопрядів, яку не збиралася продавати. Побачивши фотографію патріарха, жажнулася: «Мало нам біди? Його ще продати хочеш?».

Схопивши портрет, вона зникла в будинку й до вечора просиділа на кухні, нездатна глянути на строкату юрму покупців, що копірсалися в її речах. То були антикваріюлюбители з собаками на повідцях, зубожілі родини, які прив'язували стільці до дахів побитих машин, і брутальні чоловіки, що перевертали меблі, шукаючи на споді печатки виробників. Дездемоні було так соромно, наче її саму вклали голою на зелений диван із цінником на нозі. Коли все розпродали, Мільтон винайняв вантажівку й відвіз батьків із невеликою частиною речей, що залишилися, за дванадцять кварталів, на вулицю Семінолів.

Щоб дві сім'ї не заважали одна одній, Лефті та Дездемона оселилися на горищі. Ризикуючи покалічитися, батько й Джиммі Папаніколас перетягли все за потаємні двері, обклеєні шпалерами — розібране ліжко, латунний кавовий

* Афінагор I — Вселенський патріарх протягом 1948–1972 років; екуменіст, який 1965 року разом із Папою Римським уперше проголосив скасування взаємного відлучення католицької та православної церков, що тривало з 1054 року.

столик, шкіряну отоманку й дідові платівки ребетіко. Намагаючись помиритися з жінкою, Лефті купив їй першого з численних папуг, які ще довго жили над нашими головами в передостанньому домі моїх діда й бабці. Наступні дев'ять років, деручись нагору сходами, бабця скаржилася на судоми та болі в ногах, проте відмовлялася, щойно батько пропонував їй перебраться вниз. Напевне, вона любила мешкати на горищі, бо висота його нагадувала їй Олімп. З нової спальні їй відкривався гарний краєвид — не на гробниці султанів, але на фабрику Едісона, — і вітер віяв у відчинене вікно, як колись у Віфінії. Там, на горищі, Лефті та Дездемона повернулися до початку.

Як і моя історія.

Ось Розділ Одинадцятий, мій п'ятилітній брат, і Джиммі Папаніколас беруть собі крашанки. Червоні, наче Христова кров, ті лежать у мисці на обідньому столі. Крашанки на камінній полиці. Крашанки висять на шворках понад порогом.

Зевс визволив усе живе з яйця. *Ex ovo omnia*. Білок став небом, жовток — землею. І досі на грецький Великдень ми бавимося в битву крашанок. Джиммі Папаніколас пасивно вичікує з крашанкою в руці, брат атакує. Завжди тріскає тільки одне яйце. «Я переміг!» — вигукує брат. Тепер уже Мільтон бере собі крашанку. «Оця наче добра, — каже він. — Бронемашина». Мільтон підносить крашанку. Розділ Одинадцятий готується до нападу. Раптом мама кладе руку батькові на плече. У роті в неї термометр.

З обіднього столу прибрано; батьки за руки піднімаються до спальні. Дід розбиває своєю крашанкою бабцину; батьки скидають необхідний мінімум одягу. Сурмеліна, яка приїхала на свято з Нью-Мексико, б'ється крашанкою з пані

Вотсон, а батько стогне, скочується з мами й каже: «Тепер мусить вийти».

У спальні тихо. Мільярд сперматозоїдів пливе вглиб маминого лона. Вони несуть у собі не лише інформацію про колір очей, форму носа та зріст, ферменти і бактеріальну опірність, але й історію. На чорному тлі почала розмотуватися довга біла нитка. Двісті п'ятдесят років тому боги біології для забави спотворили ген п'ятої хромосоми в однієї дитини. Ця дитина передала мутацію синові, той — двом своїм донькам, вони — трьом власним дітям (моїм пра-прапра...), і так до моїх діда й бабці. Разом із ними ген спустився з гори й покинув маленьке село. У місті потрапив в облогу вогню і попросив рятунку недорікуватою французькою мовою. Переплив океан, вигадуючи романтичне знайомство, гуляючи палубою й кохаючись у шлюпці. Утратив коси, переїхав потягом у Детройт і оселився в будинку на вулиці Герлбета; перечитував сонники й відкривав підпільну корчму, працював у мечеті №1 і гніздився в нових організмах. Вступав у бойскаути, робив собі педикюр, грав у вікно «Почнімо бегуен», воював і лишався вдома, переглядав новинну хроніку й складав у бібліотеці іспит, позував для фотографій, немов кінозірка, одержував смертний вирок і просив святого Христофора про заступництво, гуляв з майбутнім панотцем і розривав заручини, тікав від загибелі на мотузяних ношах — постійно квапився, мчав уперед — лишилося небагато: Аннаполіс, мисливець за підводними човнами... Аж ось боги біології збагнули, що настав їхній час. Ложка гойдалася, йа-йа тривожилася, і доля моя була вирішена. 20 березня 1954 року на світ з'явився Розділ Одинадцятий, та боги біології лиш похитали головами: ні, перепрошуємо... Але час ще був, усе було готове, і вагончик летів униз

американською гіркою; батько вимріював собі доньку, а мати молилася Христові Вседержителю, у якого не вірила, доки — нарешті! — все сталося саме на грецький Великдень 1959 року. Мутований ген зустрів свого близнюка.

Сперматозоїд входить у яйцеклітину, і я здригаюся. Чути гучний тріскіт моєї оболонки. Я втрачаю своє зародкове всевідання й сторчголов лечу до білого аркуша особистості. (Боковим зором я ще помічаю, як через дев'ять місяців, у ніч мого народження, Лефті Стефанідіс, мій дід, перевертає кавову чашку на блюдце. Стікає гуща, вимальовуючи пророцтво, а дідова скроня вистрілює болем, і він падає на підлогу.) Сперматозоїди знову таранять моє вмістилище, я більше не здатен утримати оборону. Крихітна капсула розлітається, і мене витягають назовні. Я здіймаю кулачок (типовий чоловічий жест), гачу по шкаралупі свого яйця, доки вона тріщить, і я, слизький, мов жовток, головою вперед вилітаю назовні.

— Вибач, доцю, — звернулася мама до мене, кладучи руку собі на живіт. — Я хотіла, щоб це було романтичніше.

— Тобі романтики бракує? — озався батько. — Де мій кларнет?

**КНИГА
ТРЕТЯ**

ДОМАШНІ ФІЛЬМИ

Коли мій зір нарешті ввімкнувся, я побачив медсестру, яка простягала руки, щоб узяти мене в лікаря, і велетенське, мов гора Рашмор, щасливе обличчя матері, що дивилася, як мене несуть купатися. (Я казав, що це неможливо, та все закарбувалося у мене в пам'яті.) Пригадую й інші речі, матеріальні й ні: безжальне світло лікарняних ламп, рипіння білих капців по білій підлозі, муху, що гидила на фіранку, і особисті драми там і тут у коридорах гінекологічної клініки. Я відчував подружнє щастя людей із первістками на руках і мужність католиків, які приводили на світ дев'яте дитя, розчарування юної матері пласким чоловіковим підборіддям на доньчиному обличчі і жах молодого батька, що намагався підрахувати витрати на виховання та догляд за трійнятами. На горішньому поверсі, у палатах без квітів, лежали жінки після видалення грудей і маток. Дівчата з розірваними кистами яечників спали, діставши морфінну ін'єкцію. З найпершого дня мене оточували жіночі муки, незримі для інших, хоча й призначені Біблією.

Медичну сестру, яка обмивала мене, звали Розалією. Ця довголиця красуня з Теннессійських гір прочистила мої

блхасті коти в смердючих коробках, курява під дощем на вулицях міста, німецькі італійці зі складаними стільчиками — усе це досі було чужим. Не моєю Америкою. Але тепер я пізнав її.

Щастя, що супроводжує катастрофу, невдовзі минулося. Через кілька секунд бабця знов притулилася до грудей чоловіка й почула серцебиття. Лефті забрали в лікарню, і через два дні він отямився. Хвороба не вразила ні його пам'яті, ані розуму, та щойно він спробував запитати, хто ж народився — хлопчик чи дівчинка, — виявилось, що дід онімів.

Джулія Кікучі стверджує, що краса завжди неприродна. Учора вона доводила мені це за кавою зі штруделем в «Ейнштейні». «Дивися, — продемонструвала вона фото моделі з журналу. — Поглянь, які вуха. Марсіанські. — Джулія перегорнула кілька сторінок: — Або її рот. Неначе зараз проковтне тебе». Я намагався замовити ще капучіно. Офіціанти в австрійських своїх уніформах не помічали нікого; жовті липи надворі плакали під дощем.

— Або Джекі О., — не вгавала Джулія. — У неї очі мало не на скронях: сидять так широко, наче в акули-молота.

Я намагаюся скласти опис моєї зовнішності. Дитячі фотографії Калліопи являть вам цілу низку неприродних рис. Батьки розглядають їх усі, любовно схилиючись наді мною. (Іноді я замислююся, чи не ця чарівлива непропорційність обличчя, що привертала до нього увагу, завадила їм помітити явне відхилення нижче?) Уявіть мою колиску музейною діорамою. Натисніть кнопку — і світло вихопить мої вуха, немов позолочені труби. Натисніть іншу — і засяють високі безплотні вилиці. Поки що все це не надто привабливе.

Вухами, вилицями й підборіддям я скидаюся на маленького Кафку. Але наступна кнопка висвітлює мої губи, і картина поліпшується. Вуста маленькі, але музикальні, окреслені гарно, немовби створені для цілунків. У центрі цього ландшафту — ніс. Він зовсім не схожий на класичні носи грецьких статуй.

Це малоазійський ніс, типовий для Сходу, так само, як шовк. Дивіться уважно. Бачите? Ніс діорамного немовляти вже нагадує арабеску. Вуха, ніс, підборіддя, губи, — лишаються очі. Не просто широко посаджені, як у Джекі О., а й великі. Надто великі для дитячого личка. Бабцині очі. Великі й сумні, як на картинах Маргарет Кін*. Обрамлені довгими темними віями, аж мама не розуміє, як це вони утворилися в ній. Як її власне тіло витворило всі ці деталі? Чорне волосся, блідаво-оливкову шкіру? Натисніть усі кнопки водночас. Ви бачите моє обличчя цілком? Навряд. Нікому це не вдається.

У дитинстві я вирізнявся дивною, екстравагантною вродою. Усі мої риси були неправильними, та вкупі вони заворожували мимовільною гармонією — мінливою, немов під видимим лицем ховалося інше, вмістилище потаємних думок.

Моє обличчя не цікавило Дездемону. Бабця тривожилася станом моєї душі.

— Дитині вже два місяці, — звернулася вона до Мільтона в березні. — Чого ви досі її не охрестите?

— Не хочу, — відповів Мільтон. — То все маячня.

* Маргарет Кін (1927) — американська художниця, авторка відомих портретів жінок, дітей і тварин з непропорційно великими сумними очима. Героїня фільму Тіма Бертона «Великі очі» (2014).

— Маячня? — погрозила йому Дездемона. — Святе Передання, якого церква тримається вже дві тисячі літ — маячня? — Вона закликала Богородицю на всі її імена: — Мати Божа, Пречиста, благословенна Діво, чи Ти це чуєш..? — та коли батько й після цього не поступився, видобула своє заповітне віяло.

Важко розтлумачити чужим цей зловісний, загрозливий ритуал. Не бажаючи сперечатися з Мільтоном, бабця подибала на своїх набряклих ногах до сонячної кімнати й усілася в плетене крісло коло вікна. Червоне світло пронизувало їй крила носа. Бабця взяла картонне віяло. Спереду на ньому виднів яскравий тиснений напис «Турецькі звірства», а нижче, дрібнішими літерами, повідомлялося докладно: стамбульський погром 1955 року спричинився до вбивства п'ятнадцятьох греків, згвалтування двохсот грекинь, грабунку чотирьох тисяч трьохсот сорока восьми крамниць, руйнації п'ятдесяти дев'яти православних церков і навіть осквернення могил патріархів. Бабця мала повну колекцію із шести таких віял. Щороку вона надсилала пожертви Константинопольській патріархії, і через кілька тижнів одержувала нове віяло зі свідченнями геноциду, а якось — навіть із фотографією патріарха Афінагора на руїнах сплюндрованого собору. Останній переступ, скоений не турками, а її рідним грецьким сином, який відмовлявся хрестити свою дочку, не був відображений на жодному з віял, проте Дездемона всіляко осуджувала його. Бабця не просто рухала кистю вперед і назад: помах цей зароджувався в глибині її ества, поміж печінкою та шлунком, де, на її переконання, у людському тілі жив Господній Дух — у глибині, недосяжній навіть її затаєному злочинові. Мільтон ховався за газетою, проте її сторінки торсав вітер із бабциних рук. Помах чути було по

всьому будинку: він здіймав клубки пилу на сходах, колихав фіранки й утаняв кожного в дрижаки. Невдовзі будинок уже стояв перенасичений киснем, а холод вчувався Мільтонові навіть у олдз мобілі, що раптом видавав шипіння з радіатора.

Бабця махала віялом і спонукала Мільтона до родинної солідарності. Отець Майк Антоніу, її зять і мій рідний дядько, тим часом уже повернувся з Греції й служив дияконом у детройтській церкві Успіння.

— Прощу тебе, Мільті, — благала бабця. — Майк через тебе не буде священиком. Він не отримає посади, якщо його небога так і лишиться нехрещеною. Хіба це добре? Мільті, подумай про Зою! Нещасна твоя сестра так і сидітиме без копійки?

Нарешті батько вмив руки й запитав у мами:

— І скільки ж сьогодні за хрестини правлять?

— Це безплатно.

Звівши брови, Мільтон подумав і врешті-решт кивнув головою, утверджений у підозрах:

— Аякже. Пустиять за так, а потім до смерті від них не відкупишся.

1960 року греки з детройтського Іст-сайду отримали нову священну споруду. Церкву Успіння перенесли з Вернорхайвей на Шарлевуа, і всі надзвичайно зраділи. Зі скромного одноповерхового будиночка на вулиці Гарта й респектабельного, але нітрохи не показного приміщення поза вулицею Беніту вона таки перетворилася на справжній храм. Безліч архітектурних бюро змагалось за право побудувати його, але врешті проект вирішили віддати «своєму», і ним став Барт Скіотіс.

Будова нової церкви мала подвійну мету: відродити давню велич Візантії й переконати всіх у добробуті заможної

спільноти американських греків. Витрати були захмарні. Щоб створити нові образи, запросили іконописця з Криту. Понад рік він провів у Детройті, де спав на тоненькій ряднині в недобудованій церкві. Як усі традиціоналісти, він не споживав алкоголю, солодошців та м'яса, щоб очистити душу й пізнати божественне натхнення. Навіть пензлі його були, за правилами, виготовлені з білячих хвостів. Два роки поволі зростала наша істсайдська Айя-Софія неподалік від Фордівської автотраси. Була єдина проблема: на відміну від іконописця, Барт Скіотіс працював з нечистою душею й закуповував дешеві неякісні матеріали, складаючи зеконномлені гроші на свій особистий банківський рахунок. Він неправильно заклав фундамент, і невдовзі фрески на стінах узялися тріщинами. Тоді почав протікати дах.

Саме у цій невідповідній стандартам будівлі церкви на Шарлевуа, на землі без основи, я був охрещений у православному віру, яка існувала задовго до протестів протестантів і всесвітньої змови католиків, яка стояла при витоках християнства — ще грецького, а не римського, — і, попри всі намагання святого Томи Аквінського матеріалізувати її, уперто ховалася за пеленою традицій і таємниць. Хрещений батько, Джиммі Папаніколас, узяв мене з Мільтонових рук і передав отцеві Майку. Утішений, що нарешті й він опинився в центрі уваги, той відрізав у мене жмутик волосся й кинув його в купіль. (Мабуть, саме тому поверхня її завжди моховита. За багато років дитяче волосся вкорінилося й проросло в живодайній воді.) Нині ж отець Майк стояв, уже готовий занурювати мене. «Хрещається раба Господня Калліопа Єлена в ім'я Отця, амінь...» — і вперше я опинився під водою. Ми, православні, не визнаємо ні кроплення, ані мазків вологими пальцями по чолі. Щоб

переродитися, спершу потрібно бути похованим, і я зник у купелі. На мене дивилися родичі: мама страшилася (а раптом я вдихну?), брат кинув у воду цент, поки ніхто не бачив, у бабці в руках уперше за кілька тижнів завмерло віяло. Отець Майк витяг мене з води: «...і Сина, амінь...» — і знову занурив. Я розплющив очі. У темряву, мов яскрава зоря, пірнув цент Розділу Одинадцятого. Тепер я помітив на дні, окрім нього, ще безліч інших предметів: монети, шпильки, старий пластир. У зеленавій пінистій святій воді мені було спокійно. Тихо. Обабіч шиї, там, де колись у людей були зябра, поколювало, і я неясно відчував, що саме тепер визначається моє подальше життя. Мене оточувала родина, я був у Господніх руках, але водночас і сам по собі, тому щосили намагався вирватися з полону незвіданих раніше відчуттів. У мить усвідомлення отець Майк знову витяг мене: «...і Святого Духа, амінь». І ще раз я пірнув і виринув, назустріч світлу й повітрю. Тривало це довго; вода була темна й тепла. Після третього разу я справді переродився, що й засвідчила цівка. З-поміж моїх херувимських ноженят здійнявся в повітря струмінь чистої рідини. Його мерехтлива жовтизна, осяяна горішнім світлом із-під склепіння, привернула загальну увагу. Струмінь злетів дугою, під тиском повного сечового міхура приземлився на край купелі і, доки ніхто не встиг зреагувати, поціливі отцеві Майку просто в обличчя.

Придушений сміх на передніх лавах, нажахані зойки старших парафіянок — і тиша. Осоромлений своїм частковим омовінням, провівши пальцями по обличчі, мов протестант, отець Майк завершив церемонію. Ознаменував елеєм хрест на моему чолі, повіках, ніздрях, вустах, вухах, грудях, руках і ступнях. «Завдаток Духа Святого», — щоразу

повторював він, і дав мені перше причастя (але ніколи не простив мого гріха).

— Молодчинка моя! — гигикнув Мільтон, повертаючись додому. — Надзюрила на священика!

— Це сталося випадково, — заперечила Тессі, усе ще червона від сорому. — Сердешний отець Майк, як він оговтається?!

— Далеко полетіло, — захоплено озвався Розділ Одинадцятий.

В усьому цьому хаосі ніхто не замислився про технічний бік події.

Дездемона вбачала зловісну ознаку в цьому зворотному акті хрещення її зятя. Уже й без того обвинувачений в інсульті її чоловіка, тепер я скоїв святотатство в церкві. І я образив її, виявившись дівчинкою. «Може, синоптиком будеш?» — на-сміхалася Ліна, а їй притакував Мільтон: «Мам, твоя срібна ложка просто втомилася й видихлася». Насправді ж тими днями Дездемона щосили опиралася нездоланному тиску нової вкоріненості. Сорок років проживши в Америці вічною вигнанницею, вона відчула, як із-під щільної неприязні випинаються паростки її нової батьківщини. Коли діда виписали з лікарні, батько для розваги приніс йому на горище телевізор — маленький черно-білий «Зеніт», зображення у якому немовби підстрибувало, — поставив на столик біля ліжка й пішов. Гучний сліпучий телевізор залишився. Лефті зручно вмовстив подушки й почав дивитися. Дездемона стала до хатніх клопотів, але дедалі частіше ловила себе на тому, що озирається на екран. Вона дотепер не любила машин і затуляла вуха, коли при ній вмикали порохотяг.

Та це було інше: Дездемона одразу призвичаїлася до телевізора — першої і єдиної американської речі, що здобула її схвалення. Часом вона забувала вимкнути його й о другій ночі прокидалася під звуки гімну.

Телевізор замінив розмови, відсутні в житті моїх діда й бабці. Дездемона не відходила від нього: обурювалася любовними перипетіями серіалу «Як світ іде», та особливо любила рекламу засобів для миття з анімованими бульбашками і густою мильною піною.

Життя на вулиці Семінолів сприяло культурному імперіалізму. По суботах замість метакси батько змішував гостям коктейлі. «Напої з людськими іменами! — скаржилася на горіщі Дездемона своєму безмовному чоловікові. — «Том Коллінз»! «Гарві Волл Бенг»! І музику вони слухають із того, як називається, «хай-фай». Мільтон вмикає, вони п'ють Тома Коллінза й танцюють, гуртом усі, чоловіки з жінками, наче б'ються».

Чим був я для неї, як не ознакою кінця світу? Бабця відверталася від мене й ховалася за віями. Та якось Тессі довелося вийти з дому, і Дездемона мусила побавити мене. Скрадаючись, вона зайшла в мою кімнату й навшпиньки підступила до колиски. Шістдесятилітня жінка в чорному схилилася над немовлям у рожевому сповитку. Мабуть, її тривожила моя зовнішність. Можливо, вона вже почала усвідомлювати зв'язок між колишніми сільськими дітьми і мною, немовлям з американського передмістя, між бабськими забобонами й висновками новітньої ендокринології... А може, і ні. Бо, недовірливо схилившись наді мною, вона побачила моє лице, і в ній озвалася кров. Її збентежене обличчя нависло над моїм, очевидно, здивованим. Печальні очі заглядали в мої, так само чорні. Ми були схожі в усьому.

Вона взяла мене на руки, і я, як усяка внучка, стер поміж нами роки. Повернув Дездемоні колишню шкіру.

Відтоді я став її улюбленицею. До полудня бабця забирала мене на горище, вивільняючи мамі час. Дід одужав і лишився життєлюбом, попри довічну свою німоту. Щодня він прокидався дуже рано, мився, голився, зав'язував краватку й дві години до сніданку перекладав з давньогрецької. Він більше не намагався видати свої переклади, але праця подобалася йому й підтримувала ясність розуму. Для спілкування з рідними Лефті повсюди носив із собою грифельну дошку: писав на ній слова та ієрогліфічні повідомлення. Розуміючи, що вони з Дездемоною сидять на шиї у моїх батьків, він усіляко полегшував їхній побут: щось лагодив, прибирав, виконував дрібні доручення. По обіді за будь-якої погоди проходив свої п'ять кілометрів і повертався усміхненим та бадьорим. Вечорами він слухав ребетіко й курив кальян на горищі. Часом Розділ Одинадцятий запитував, що це таке, і дід відписував йому: «Турецька грязь». Батьки вважали, наче це — ароматизований тютюн. Ніхто не знав, де Лефті бере гашиш. Очевидно, це ставалося на прогулянках: він досі мав безліч ліванських та грецьких знайомих по цілому місті.

Щодня до обіду я залишався з дідом і бабцею. Дездемона годувала мене з пляшечки, змінювала підгузки й пальцями розчісувала коси. Коли я вередував, Лефті носив мене по кімнаті. Він не міг розмовляти зі мною, але чукикав, наспівував і довгим орлиним носом торкався мого, маленького й несформованого. Дід здавався мені поважним незагримованим мімом, і майже до п'яти років я не розумів, що він хворий. Коли йому набридало кривлятися, він підносив мене до вікна, і з протилежних кінців життя ми вдвох роздивлялися густолисту околицю.

Потім я навчився ходити. Заінтригований подарунками у яскравих обгортках, вбігав у кадри батькових домашніх фільмів. На першій різдвяній плівці я виряджений, мов інфанта. Тессі, яка так довго прагнула мати доньку, дещо перебирала міри з моїми вбраннями. Рожеві спіднички, мереживні рюші, різдвяні бантики в косах. Я не любив ані святкового одягу, ані колючої ялинки, тому на відео зазвичай драматично ридаю...

Або ж уся річ у батькових операторських здібностях. Мільтонова камера була оснащена цілим набором безжальних прожекторів. Світло у фільмах сліпило, немов на гестапівських допитах. Притискаючи до грудей подарунки, ми всі зіщулювалися, наче заскочені з контрабандою. Іще одна прикметна риса Мільтонових фільмів полягала в тому, що він, як Хічкок, завжди з'являвся на екрані сам. Побачити, скільки лишилося плівки, можна було, хіба поглянувши на лічильник із внутрішнього боку лінз. Так посеред різдвяної сцени чи дня народження екран завжди заповняло велетенське Мільтонове каре око. Тому сьогодні, коли я похапцем намагаюся змалювати власне дитинство, найвиразніше переді мною постає сонне ведмеже око рідного батька. Воно додавало чогось постмодерного у наш домашній кінематограф, підкреслюючи його штучність, привертаючи увагу до механіки — і закладаючи підвалини моєї естетики. Мільтонове око споглядало нас, а тоді кліпнуло — велике, мов око Христа Вседержителя в церкві, та краще за будь-яке мозаїчне. То було живе око з маленькою кривавою плямкою на рогівці, блискучими віями й брунатним мішком під нижньою повікою. Воно дивилося на нас секунд із десять, а потім камера від'їздила, а запис тривав. Ми бачили стелю, освітлювальну апаратуру, підлогу й знову себе — сім'ю Стефанідісів.

Передовсім Лефті. Ось він, моторний, попри недавній інсульт, убраний в крохмальну білу сорочку й картаті сірі штани, пише на грифельній дошці «Христос Воскрес» і підносить угору. Навпроти нього — Дездемона; штучні щелепи роблять її схожою на кайманову черепаху. У фільмі під назвою «Великдень-62» мамі вже тридцять вісім років, і вона затуляється рукою не лише від прожекторів, а й ховає «гусячі лапки» довкола очей. В цьому жесті я вбачаю нашу з мамою емоційну спорідненість: ми обоє не любимо бути на видноті, між людей. На маминому обличчі — сліди нічного чування над романом. У її втомленій голові купчаться всі розумні слова, які вона вишукувала в словнику, щоб нині вжити їх у листі до мене. Піднята вгору рука — це й заперечний жест, єдиний спосіб відмежуватися від чоловіка, який перестав звертати на неї увагу. (Щовечора Мільтон приходив додому, не пив і не мав коханок, але, перейнятий тільки роботою, щодня залишав у дайнері більшу частинку своєї душі. Так повертаючись, він здавався дедалі чужішим, мов робот, який механічно краяв індичку й фільмував родинні свята, але насправді був відсутній.) І, звісно, мамина піднесена рука — це й пересторога, загадка, такий собі чорний ящик.

Розділ Одинадцятий гризе цукерку, розвалившись на килимі. Онук двох колишніх шовкаторговців (із грифельною дошкою та вервицею), він ніколи не мусив допомагати в шовковичні. Ніколи не був на Коза-хані. Оточення вже позначилося на ньому — сьогодні він має самозакоханий, деспотичний вигляд американської дитини.

У кадр застрибують двоє наших собак, боксери Руфус та Вілліс. Руфус нюхає мій підгузок і, досконало розрахувавши час на створення комічного ефекту, сідає на мене. Потім він

укусить когось, і собак віддадуть. Мама проганяє Руфуса — і знову з'являюся я. Підводжуся й дивлюся до камери, усміхаюся, вчуса махати ручкою...

Я добре пам'ятаю «Великдень-62». Саме його випросив доктор Люс у моїх батьків і щороку показував студентам Медичної школи Корнелльського університету. На думку Люса, тридцять п'ята секунда фільму доводить слушність його теорії формування статевої ідентичності в ранньому віці. Саме його він показав мені, щоб пояснити, хто я такий. І хто ж? Дивіться на екран. Мама дає мені ляльку, я беру її й пригортаю. Підношу пляшечку їй до вуст і пою молоком.

Моє дитинство минало не тільки на пливці. Мене виховували дівчинкою, і я не сумнівався, що це справді так. Мама купала мене й учила додержувати гігієни. Знаючи, що сталося потім, я припускаю, що ці настанови мали скоріше рудиментарний характер. Я не пригадую жодних прямих вказівок на власні статеві органи. То була потаємна, вразлива зона, якої мама ніколи не торкалася сильно. (У Розділу Одинадцятого це називалося «пісюном», мій орган узагалі не мав назви.) Батько поводився ще делікатніше. Коли йому зрідка доводилося купати чи перевдягати мене, він ретельно відводив очі. «Ти всю її вимив?» — запитувала мама, багатозначно, як завжди. — «Не всю. То вже твоє діло».

Зрештою, усе це не має ніякого значення. Синдром дефіциту 5-альфа-редуктази — вправний ошуканець. До настання пубертатного віку й навали андрогенів у кров я здавався звичайною дівчинкою. Педіатр не помічав у мене відхилень. А з п'яти років Тессі водила мене до підсліпуватого лікаря Філа з його поверхневим оглядом.

8 січня 1967 року мені виповнилося сім. Тоді багато що в Детройті добігло кінця, зокрема й батькові домашні кінозйомки. Остання Мільтонова плівка має назву «Каллі сім років». За декорацію править наша їдальня, прикрашена повітряними кульками. У мене на голові — традиційний конічний ковпак. Дванадцятилітній Розділ Одинадцятий не сидить з усіма за столом, а п'є під стіною пунш. Велика різниця у віці свідчить, що ми ніколи не були близькі один одному. Коли я народився, він був уже значно старшим за мене, а коли я пішов до школи, він перетворився на підлітка. Коли ж я нарешті став підлітком, він був дорослим. У дванадцять років найбільше йому подобалося розтинати м'ячі для гольфу, щоб подивитися, що там у них усередині. Зазвичай вівісекції «вілсонів» та «сполдінгів» виявляли хіба тугі гумові джгути. Проте вряди-годи траплялися й несподіванки. Якщо уважно пригледітися до брата на цьому домашньому відео, можна помітити дивну річ: його обличчя, руки, сорочка й штани всипані безліччю білих цяткок.

Щойно перед святом у своїй підвальній лабораторії Розділ Одинадцятий ножівкою розпиляв новомодний «тайтліст» із «рідким вмістом», як було сказано в рекламі. М'яч міцно тримався в лещатах, та коли брат допиляв до середини, щось гучно ляснуло і вибухнуло димом. М'яч виявився порожнім. Розділ Одинадцятий отетерів, і лише нагорі ми побачили білі цятки...

Тим часом на святковому столі з'являється торт із сімома свічками. Мама самими губами велить мені загадати бажання. Що я загадав? Не пам'ятаю. У фільмі я нахилиюся і, набравши повні щоки повітря, як той Еол, дмухаю на свічки, але за мить вони розгоряються знову. Я знову дмухаю — і знову вони горять. Розділ Одинадцятий сміється: нарешті

розважився. Цією чудасією й завершується наш сімейний кінематограф. Безсмертними свічками на торті.

Я так і не зрозумів, чому саме цей фільм — останній. Чи можна пояснити це звичайним згасанням батьківської жаги фільмувати своїх дітей? Тим, що Мільтон зробив кількості дитячих фотографій Розділу Одинадцятого й усього зо двадцять моїх? Щоб відповісти на ці запитання, я мушу стати за камеру й побачити все батьковими очима.

Мільтон віддалявся від нас через те, що по десяти роках процвітання дайнер став збитковим. З вітрини понад бляшаними пляшками оливкової олії батько щодня споглядав зміни на вулиці Пінгрі. Біла родина постійних клієнтів, що мешкала через дорогу, поїхала. Їхній будинок викупив чорношкірий на прізвище Моррісон. У дайнер він приходив по цигарки. Брав собі каву, безліч разів замовляв її знову й курих, але нічого не їв. Здається, Моррісон був безробітним. Часом до нього приїздила молода жінка — напевно, донька — з маленькими дітьми. А потім зникала, і він залишався сам. Діру на даху він застелив брезентом, притиснувши його цеглою.

Невдовзі через квартал від нас відкрили цілодобове кафе. Власники його дорогою додому дзюрили на Мільтонів поріг. Відвідувачі перебралися на Дванадцяту вулицю. Сусідню хімічестку пограбували, білого власника побили. Робітники демонтували неонову вивіску у формі окулярів з оптики А. А. Лорі, а сам він зняв зі стіни оптотип і переїхав у Саутфілд*.

Батько хотів учинити так само.

— Тут усе сходить на пси, — підсумував однієї неділі Джиммі Фіоретос. — Поки можеш, краще забирайся.

Північне передмістя Детройта.

— Джиммі правду каже, — просичав Гас Панос, який після трахеотомії говорив крізь дірку в горлі. — Краще — с-с-с-с — переїхати — с-с-с-с — у Блумфілд-Гіллз.

Дядько Піт не погодився, як завжди, стаючи на захист президента Джонсона та його програми боротьби з бідністю.

Кілька тижнів по тому батько оцінив дайнер й жахнувся: «Зебра» коштувала менше, ніж у 1933-му році, коли Елефтеріос щойно придбав її. Мільтон довго зволікав із продажем. Годі було й сподіватися вигідної оборудки.

Так і лишилася «Зебра» стояти на розі Пінгрі та вулиці Декстера. Свінг, що лунав із музичного автомата, дедалі більше виходив із моди, обличчя знаменитостей на стінах поблякли й стерлися з пам'яті городян. По суботах дід часто брав мене кататися машиною. Ми розглядали оленів на Бель-Айлі, а потім обідали в сімейному ресторані. Сідали за столик, а Мільтон прислуговував нам, як звичайним клієнтам. Приймав замовлення Лефті й підморгував:

— А що бажає пані?

— Я не пані! — сердився я.

— Он як?

Я замовляв собі чізбургер, молочний коктейль і лимонний пиріг з меренгою на десерт. Мільтон давав мені з каси жменю четвертаків для музичного автомата. Я перебирав пісні й виглядав у вітрину приятеля-сусіда. По суботах той зазвичай тусувався на розі з іншими молодиками. Іноді він вилазив на розбитий стілець чи бетонний блок і щось промовляв, енергійно жестикулюючи. Та щойно він бачив мене — розтискав рішучий кулак і махав.

Його звали Маріус Вігзевіксер Чаллутлічлчез Граймз. Мені було заборонено спілкуватися з ним. Мільтон уважав

Маріуса хуліганом, і думку цю поділяла більшість завсідників «Зебри», чорних і білих. Мені ж він подобався. Маріус називав мене «царівною Нілу» й казав, буцім я схожий на Клеопатру. «Вона була грекинею, — розповідав мені Маріус. — Ти знаєш?» — «Ні». — «А була. Походила з Птолемеїв. Тоді це був знатний рід. Єгипетські греки. Я трошечки теж єгиптянин. Можливо, ми з тобою родичі». Він стояв на своєму стільці, чекаючи на слухачів, і базикав зі мною. У товаристві ж Маріус на мене зовсім не зважав.

Маріус Вігзевіксер Чаллуглічлчез Граймз дістав ім'я на честь ефіопського націоналіста, сучасника Фарда Мухамада в тридцяті роки. У дитинстві Маріус хворів на астму, тому здебільшого не виходив із дому, перечитуючи книжки зі строкатої матеріної бібліотеки. У підлітковому віці його лупцювали, бо він носив окуляри та дихав ротом. Коли ми познайомилися, Маріус В. Ч. Граймз був уже дорослим юнаком. Працював у музичній крамниці, а вечорами навчався в Правничій школі Детройтського католицького університету. У країні — а надто на околицях, де жили темношкірі, відбувалося те, що й привело брата Маріуса на імпровізовану вуличну трибуну. Стало модно просторікувати й мати власну думку щодо причин громадянської війни в Іспанії. Че Гевара теж хворів на астму, і Маріус, наслідуючи його, почав носити чорний напіввійськовий берет, сонцезахисні окуляри й ріденький кущик на підборідді. Так він стояв на розі, пробуджуючи свідомість детройтців. «Зебра», — тицяв Маріус кістлявим пальцем, — належить білим. Магазин телевізорів, овочева крамниця, — тицяв він далі, — так само належать білим. Банк... — брати озиралися. — Ви розумієте, банку для нас немає. Позики чорним вони не дають». Маріус хотів бути громадським адвокатом і по завершенні

навчання мав намір позиватися до міста Дірборна* за сприяння дискримінації. Він посідав третє місце з-поміж найкращих студентів на курсі. Та ось я підїхав до нього на роликах: вигляд у нього кепський і невеселий, обличчя спітніле — він знову мучиться від нападу давньої астми.

— Привіт, Маріусе.

Він нічого не відповів, — а це означало, що Маріус у недоброму гуморі, — проте кивнув і заохотив мене до розмови.

— Знайди собі інший стілець.

— А цей тобі не подобається?

— Він поламаний.

— Це — антикваріат. Він і має бути поламаний.

— Але ж не так.

Маріус скося зиркнув через дорогу за «Зебру».

— Маленька Клео, можна децю запитати в тебе?

— Що?

— Чому в дайнері твого татуся завжди сидять трое жирних офіцерів, які мали би дбати про дотримання так званого правопорядку?

— Бо він задарма поїть їх кавою.

— Чого б це?

— Не знаю.

— Не знаєш? То я поясню. Він платить їм за безпеку. Йому потрібні копи, бо він боїться нас, чорних.

— Ні, не боїться, — я зненацька заступився за батька.

— Думаєш?

— Так.

— Як скажеш, царівно. Тобі краще знати.

* Південно-західне передмістя Детройта.

Насправді ж Маріусів закид стурбував мене. Я почав стежити за батьком. Помітив, як він замикає дверцята в машині, минаючи околицю, де жили темношкірі. Чув, як неділями у вітальні він каже: «Їм до своєї власності байдуже. Хай хоч усе погние».

Наступного тижня Лефті привів мене у дайнер, де широкі спини поліцейських здавалися помітнішими, ніж завжди. Я чув, як вони жартували: «Мільте, тобі треба всяких південських страв у меню!». «Яких же це? — віддукувався батько. — Листкової капусти?». Я шмигонув надвір і кинувся шукати Маріуса. Той читав книжку сидючи, а не стоячи на своєму стільці.

— Завтра контрольна, — пояснив він мені. — Готуватися треба.

— А я ще в другому класі.

— Тільки в другому? Я думав, уже випускниця.

Я найчарівніше всміхнувся.

— Це, мабуть, кров Птолемеїв. Та з римлянами краще не знатися.

— Що?

— Нічого, царівно. Жартую. — Він засміявся, хоча зазвичай робив це рідко. Лице його проясніло; аж раптом я почув батьків голос:

— Каллі!

— Що?

— Вертайся негайно!

Маріус незграбно підвівся зі стільця.

Поширений кулінарний складник у Східній Африці та південноамериканських штатах, а також у Бразилії й Португалії, на півночі Індії, Іспанії, на Балканах.

— Ми просто розмовляли, — сказав він. — У вас така розумна донька.

— Не смій підходити до неї, чуєш?

— Тату! — вигукнув я, обурений тим, що батько кричить на мого приятеля.

— Спокійно, маленька Клео, — лагідно відповів Маріус. — У мене все одно контрольна завтра. Іди собі з татком.

До вечора Мільтон не зводив з мене очей.

— Ніколи, ніколи не розмовляй із чужими. Що це тобі вступило?

— Він не чужий. Його звать Маріус Вігзевіксер Чаллуглі-чілчез Граймз.

— Ти мене чула? Не вештайся з такими покидьками!

Після цього випадку Мільтон заборонив дідові привозити мене в дайнер. Та через кілька місяців я знову був там із власної волі.

ОПА!

Дівчата думають, наче я – старомодний, неквапний і галантний джентльмен. (Я повільно зближуюся й неохоче наполягаю на розвитку взаємин, бо дотепер не навчився робити другого кроку.)

Я запросив Джулію Кікучі на вихідні до Померанії. Думав поїхати на Узедом — острів серед Балтійського моря — і відпочити на улюбленому курорті Вільгельма II. І одразу ж наголосив, що винайму окремі номери.

У вихідні я хотів одягнутися демократичніше. Для мене це важко, але я таки вибрав светр із верблюжої шерсті з високим коміром, твідовий блейзер та джинси. Взув «денді» ручної роботи від Едварда Гріна, із коричневої кордовської шкіри. На перший погляд вони здаються розкішними, якщо не бачити їхньої цупкої структури й гумових підошов. Ці черевики створені для прогулянок тванистими сільськими дорогами, у краватці й зі спанієлями на повідку. Я чекав на них чотири місяці. Отримав у коробці з написом «Едвард Грін. Ексклюзивне взуття для меншості». Я, звісно, належу до меншості.

Я заїхав по Джулію орендованим мерседесом з гучним дизельним двигуном. Вона взяла із собою кілька касет

і читиво: «Гардіан» і два останніх номери «Паркетта». Вузькими дорогами поміж дерев ми рушили на північний схід. Минали будинки під солом'яними дахами; місцевість ставала болотистою, почали виринати затони — і ось ми виїхали на міст, який вів до острова.

То що, розповідати все й одразу? Ні, ліниво, поволі. Спершу я нагадаю вам, що тут, у Німеччині, — жовтень. Було прохолодно, але пляж у Герінгсдорфі був поцяткований суворими нудистами — здебільшого чоловіками. Наче моржі, вони лежали на рушниках чи грайливо купчилися під смугастими пляжними парасолями.

Я розглядав цих натуристів з мальовничої стежки, обсадженої березами й соснами, і розмірковував про те, що завжди мене цікавило: як це — почуватися такими вільними? Тіло в мене привабливіше, ніж у них — добре накачані біцепси, міцна грудна клітка й пружні сідниці, — але я ніколи не зможу вийти на люди в такому вигляді.

— Це тобі не обкладинка «Засмаги та здоров'я», — озвалася Джулія.

— З певного віку не варто вже роздягатися, — відповів я, здається. У незрозумілих ситуаціях я починаю оперувати консервативними, часом пафосними тезами. Я навіть не думав, що кажу, і взагалі вже забув про нудистів. Я поглянув на Джулію. Вона пересунула сріблясті окуляри на маківку, щоб зручно було фотографувати далеких пляжників. Балтійський вітер розкошлав їй волосся. — У тебе брови, як маленькі чорні гусені, — сказав я.

— Підлабузник, — відгукнулася Джулія, все ще знімаючи.

Я нічого не відповів. Стояв, неначе гріючись під сонцем опісля зими, і тішився тихою думкою, що все можливо

й для мене, що мені добре з цією тендітною жінкою з густочорним волоссям і мініатюрним тілом.

Утім, наступні дві ночі ми провели в окремих кімнатах.

Батько заборонив мені спілкуватися з Маріусом Граймзом у квітні — холодної й вогкої мічиганської пори. У травні потепліло; червень видався спекотний, а липень — ще спекотніший. Я стридав під краном у відкритому купальнику на задньому дворі, а Розділ Одинадцятий збирав кульбаби, щоб приготувати з них вино.

Ставало дедалі гарячіше. Мільтон борсався, намагаючись вибратися зі скрути. Колись він хотів відкрити мережу ресторанів, але тепер бачив, що «Зебра», перша ж ланка в цьому ланцюгу, виявилася слабкою, і мучився непевністю й сумнівами. Уперше в житті Мільтон Стефанідіс зазнав поразки. Що робити з дайнером? Продати його за безцінь? А потім? Спочатку Мільтон надумав не відчиняти заклад по понеділках і вівторках, щоб скоротити зарплатні видатки.

Батьки не звірялися нам у труднощах — тільки дідові й бабці, і тільки грецькою мовою. Нам із Розділом Одинадцятим лишалося хіба дослухатися до незрозумілого і, по правді, нецікавого тону їхніх розмов. Ми знали тільки, що Мільтон чомусь покинув роботу. Мільтон, якого раніше зрідка можна було застати вдома удень, нині сидів на кухонному ганку з газетою. Ми вперше побачили батька неголеним та одягненим у шорти замість штанів. За два дні обличчя в нього стало таке шорстке й колюче, як часом на вихідних, але він уже не хапав мене за руку й не тер по своїй щоці, доки я починав кричати, а просто сидів на задньому подвір'ї, і по лиці його, наче грибок чи пляма, розлазилася борода.

Мільтон несвідомо тримався грецької традиції не голитися після смерті в сім'ї. Тільки тепер ішлося не про людське життя, а про добробут. Його й без того огрядне лице немовби обважніло під бородою. Мільтон не стриг її й не розчісував, а позаяк про свої негаразди він не прохоплювався ні словом, безмовним виявом того, що він не дозволяв собі озвучувати, стала його борода. Її сплутані кучері й ковтюхи відображали безладні батькові роздуми, а різкий запах свідчив про вивільнення кетонів стресу. Літо було саме в розпалі, а борода густішала; очевидно, думками Мільтон щомиті перебував на вулиці Пінгрі.

Лефті, як міг, намагався розрадити сина. Писав йому на дошці «Тримайся!» і, усміхаючись, переписував епітафію воїнам, полеглим під Фермопілами: «Перекажи, подорожній, лакедемонцям, що вкупі мертві ми тут лежимо, вірні їм даним словам»*, але Мільтон ледь зиркав на неї. Батьків інсульт переконав його в беспорядності Лефті. Німий, із жалюгідною дошкою під пахвою, весь заглиблений у переклади Сапфо, той почав здаватися синові старцем. Мільтон став байдужим і нетерплячим. Відчув «тривожний вияв смерті в старінні родичів», точніше — батька, який сидів під лампою за столом, відкопиливши вологу нижню губу, порпаючись у плетиві мертвої мови.

Попри всю таємничість холодної війни, деяка інформація доходила й до нас, дітлахів. Дедалі страшніша загроза

* Цитата з «Фермопільських написів» Симоніда Кеоського в перекладі О. Білецького. Ідеться про битву при Фермопілах 480 р. до Р. Х. між персами під проводом Ксеркса й греками під керівництвом царя Леоніда на чолі ядра з трьохсот спартанців. Сили були нерівні: близько 100 тис. персів проти 10 тис. греків; битва при Фермопілах завершилася перемогою персів.

нашому достатку виявлялася у кутастих, наче блискавка, зморщі між маминих брів, коли я просив собі дорогих цяцьок у крамниці. Дедалі рідше на обід бувало м'ясо. Мільтон економив електроенергію. Варто було братові вийти з кімнати бодай на хвилину, як він повертався в темряву, з якої долинав сердитий крик: «Що я казав тобі про кіловати!». Деякий час ми жили з однісінькою лампочкою: батько носив її туди-сюди і, вкручуючи в патрон над обіднім столом, заявляв: «Так я відстежую, скільки ми споживаємо». — «Я не бачу власної тарілки», — сердилася Тессі. «Що ти хочеш сказати?» — запитував Мільтон. «Що це не сприяє загальній радості», — чув він у відповідь. Після десерту Мільтон витягав із задньої кишені хустинку, викручував гарячу лампочку і, спроквола жонглюючи, ніс її до вітальні. А ми чекали в темряві, доки він сунув будинком, нашттовхуючись на шафи та спотикаючись об крісла. Аж ось віддалік спалахував тьмянний вогник і Мільтон кричав: «Готово!».

Він намагався вдавати, що все гаразд. Мив тротуар перед дайнером зі шланга й до блиску натирав вікна. Вітав гостей незмінно сердечними вигуками «Здоров, як життя?» та «Ясу, *patriot!*», але свінг і старі фотографії колишніх бейсболістів не могли зупинити час. Нині був уже не 1940, а 1967 рік. Точніше — вечір неділі, 23 липня 1967 року. І в Мільтона під подушкою лежало щось горбкувате.

Ось спальня моїх батьків: оздоблена винятково ранньо-американськими підробками, вона (за помірну ціну) пов'язує їх із основоположними міфами цієї країни. Скажімо, фанерне узголів'я ліжка «з натуральної вишні», як любить казати Мільтон, — замалим не тієї, яку власноруч зрубав Джордж Вашингтон. Зверніть увагу на шпалери з мотивами

Війни за незалежність*. Повторюване зображення славетного тріо хлопчика-барабанника, флейтиста і кульгавого старого. Усе моє дитинство ці горопашні постаті крокували стінами батьківської спальні, коли-не-коли пірнаючи за «джефферсонівське» трюмо, вихоплюючись із-за люстра чи впираючись на півдорозі в шафу для одягу.

Цієї історичної ночі мої сорокатрирічні батьки міцно сплять. Від батькового хропіння стрясаються ліжка й стіна, за якою я сплю на дорослому матраці. У Мільтона під подушкою стрясається ще одна річ, яка самим своїм існуванням створює потенційну небезпеку: привезений з війни автоматичний пістолет сорок п'ятого калібру.

Чехов сформулював найперше драматургічне правило: рушниця, що висить на стіні в першій дії, повинна стрільнути в заключній. Про це я й думаю, розглядаючи пістолет під подушкою в батька. Ось він. Тепер я вже не зможу позбутися його. (Надто тому, що тієї ночі він справді лежав під подушкою.) Заряджений пістолет зі знятим запобіжником...

Задушливого літа 1967 року Детройт охоплений расовими повстаннями. Воттс вибухнув за два місяці доти. Віднедавна повстання спалахнули й у Ньюарку**. Унаслідок заворушень виключно біла детройтська поліція прочісує

* Війна за незалежність (1775–1783) — війна між королівством Великої Британії та революціонерами 13 британських колоній, які 4 липня 1776 року проголосили свою незалежність від британської корони й утворення нової союзної держави.

** Ідеться про повстання лос-анджелеських чорних робітників та антиурядові виступи чорношкірого населення в Ньюарку, штат Нью-Джерсі, приводом до яких стало вбивство поліцейськими чорного таксиста Джона Вірда Сміта.

всі цілодобові бари в негритянських околицях, завдаючи превентивних ударів по всіх займистих точках. Зазвичай копи ставлять свої фургони в провулках і потім вантажать у них кожного, хто трапляється їм під руку. Але з невідомих причин сьогодні три поліцейських машини паркуються біля друкарні — будинку за номером 9125 по Дванадцятій вулиці, тобто за три квартали від Пінгрі. І якщо вам здається, що нічого виняткового не відбувається тут о п'ятій ранку, — ви помиляєтеся. Тому що 1967 року на Дванадцятій вулиці вирує нічне життя.

Наприклад, уздовж дороги поліція застає дівчат у міні-спідницях, топах із голою спиною та в чоботях вище колін. (Опісля того щоранку Мільтон змиває перед дайнером мертві медузи презервативів, несподіваних раків-самітників у вигляді відламаних підборів та інші наслідки глибоководних бур.) Так вони зустрічають і проводжають автомобілі — лаймові кадиллаки, вогненно-червоні олдзмоби, широкоморді, акулородібні лінкольни — і всі бездоганні, з начищеними хромованими решітками й блискучими покришками. Ніде ані сліду іржі. Ця невідповідність досконалого вигляду автомобілів та злиденних жител чорношкірих завжди вражала Мільтона... Ось глянуваті машини сповільнюють рух. Опускаються вікна, дівчата схиляються до водіїв. Там і тут чути оклики, піднімаються й без того короткі спідниці, мигтять оголені груди та непристойні жести; дівчата сміються й розходяться по машинах, уже досить п'яні, щоб не відчувати теркого болю між ніг і запаху сперми, якого не витравлять жодні парфуми. На вулиці важко дотриматися чистоти: о цій порі всі їхні найпотаємніші частини тіла пахнуть м'яким і стиглим французьким сиром... Дівчата не думають ні про покинутих піврічних

дітлахів, які, хриплячи від застуди, смокчуть удома дурники, ні про нудкий смак сімені в роті, що змішується зі смаком м'ятної жуйки. Здебільшого їм немає ще й вісімнадцяти років. Дванадцята вулиця — їхня перша справжня робота, найкраща з можливих у цій країні. Що з ними станеться потім? Про це дівчата теж не думають, окрім хіба кількох, які мріють відкрити свою перукарню чи співати в бек-вокалі. Та це лише фрагменти того, що відбувалося тієї ночі; того, що мало відбутися (ось поліцейські вистрибують із машин і вдираються в бар, де відчиняється вікно й чути крик: «Копи! Усі через задні двері!»). Повії впізнають поліцейських, бо мусять задовольняти їх безкоштовно. Але сьогодні діється щось дивне, щось не так — дівчата не тікають, як завжди, з наближенням копів. Вони стоять і дивляться, як відвідувачів виводять із бару в кайданках; одна чи дві щось невиразно буркають... аж тут відчиняються інші двері, під'їздять автомобілі — усі товчуться на вулиці: люди ринуть із власних будинків, сусідніх барів та перехресть... Повітря бринить, а міра терпіння несправедливості у цей липневий вечір 1967 року переповнюється, і крик Ньюарка та Воттса долинає аж до Дванадцятої вулиці, вихоплюючись із вуст однієї повії: «Руки убрали, виблядки!»... Крики, звідусюди крики, штовханина; пляшка летить попри голову поліцейського і влучає в заднє скло патрульної машини... А на вулиці Семінолів мій батько спить зі щойно перереєстрованою зброєю під подушкою — бо почалися бунти...

О 6:23 у мене в спальні задзвонив рожевий телефон, і я зняв слухавку. То був Джиммі Фіоретос, який у паніці сплутав

мій голос із маминим: «Тессі, хай Мільтон якнайшвидше приїжджає до ресторану! Чорні заворушилися!».

— Дім Стефанідісів, — чемно, як мене вчили, відповів я. — Каллі слухає.

— Каллі? Боже... Дитино, поклич мені тата.

— Одну хвилинку. — Я поклав слухавку на столик, зайшов у сусідню кімнату й поторсав Мільтона за плече.

— Там пан Фіоретос...

— Джиммі? Господи, що йому треба? — Мільтон підвів голову, і на щоці його виразно проступив відбиток ствола.

— Каже, наче хтось заворушився...

Батько вистрибнув з ліжка так, наче досі важив шістдесят кілограмів, а не вісімдесят; акробатично приземлився на підлогу, забувши, що голий і має ранкову ерекцію. (Відтак усі детройтські повстання в моїй свідомості пов'язані з першим поглядом на збуджені чоловічі геніталії, що гірше — батькові, і що найгірше — він хапає пістолет. Сигара іноді — це не звичайна сигара.) Тим часом і Тессі прокинулася, благаючи батька не йти, а він стрибав на одній нозі, шпортаючись об власні штани й перебудивши весь дім.

— Я ж казала! — голосила Дездемона, доки Мільтон біг сходами вниз. — Що ти дав святому Христофорові на церкву? Нічого!

— Мільте, нехай поліція дасть їм раду! — просила Тессі.

— Тату, коли ти повернешся? — запитав Розділ Одинадцятий. — Ти обіцяв купити мені приймач.

— Можна, я ляжу спати? — озвався і я, замружуючись, щоб якнайшвидше забути те, що побачив у батьківській спальні.

Тільки Лефті мовчить: в усій цій веремії він загубив свою грифельну дошку.

Напіводягнений, взутий, але без шкарпеток, у штанях, але без трусів, Мільтон гнав свою «Дельту-88» досвітніми вулицями Детройта. Дорогою до проспекту Вудворда було тихо. Машин майже не було, усі ще спали. Утім, звернувши на Вест-Гранд-бульвар, батько побачив стовп диму. На відміну від промислових, він не тонував у загальному смогу, а висів низько над землею, наче мстивий торнадо, кружляв, тримав потворну форму й пожирав свій невидимий харч. Олдзмоби́ль їхав просто до нього. Раптом з'явилися люди. Одні щось несли біжучи, сміялися й озиралися через плече, а інші — на мигах веліли їм зупинитися. Завили сирени. Промчав поліцейський автомобіль. Коп за кермом просигналізував Мільтонові, щоб вертався назад, але той не послухався.

Кумедно — це ж були його вулиці. Мільтон знав їх з дитинства. Там, на вулиці Лінкольна, стояла фруктовая ятка, де Лефті вчив його вибирати мускусні дині за крихітними бджолиними проколами. Далі, по вулиці Трамбелла, мешкала пані Дзадзаракіс. «Вона, — пригадував Мільтон, — завжди просила принести їй «Вернорз»* із підвалу. Їй уже тяжко було спускатися сходами». На розі вулиць Стерлінга та Співдружності стояв старий масонський храм, де одного суботнього пообіддя, тридцять п'ять років тому, Мільтон посів друге місце на орфографічному конкурсі. Двадцять святоково вбраних дітей щосили старалися правильно вимовити по буквах слово «престижитація»! Ось що тоді відбувалося в їхній околиці. Орфографічні конкурси! А нині десятилітки біжать кудись із цеглою в руках. Б'ють вікна в крамницях, стрибають, регочуть — неначе це таке свято, весела гра.

* Найдавніша детройтська марка імбирного елю, заснована 1866 року фармацевтом Джеймсом Вернером.

Мільтон відвернувся від дитячого танку й побачив, що дим, перекриваючи вулицю, стелиться просто перед ним. Іще зо дві секунди він міг повернути назад, але щосили натиснув на газ. Капот олдзмобиля розчинився в димі; за ним дах і задній бампер. На мить сяйнули габаритні вогні — а потім згасли й вони.

У всіх бойовиках, які ми бачили, після гонитви герой завжди вилазив на дах. Ми, неблаганні реалісти, обурювалися: «Чому вони всі роблять одне й те саме?», «Дивися. Зараз полізе на вежу. Бачиш? А я ж казав». Проте в Голлівуді на людській психології знали краще, ніж ми. Бо в цій критичній ситуації Тессі відвела мене та Розділа Одинадцятого на горище. Можливо, то був рудимент нашого первісного минулого, коли, видираючись на дерево, ми рятувалися від небезпеки. Можливо, мама почувалася захищеною за дверима, заклеєними шпалерами. Так чи так, ми прихопили з собою повну валізу їжі й три дні по маленькому чорно-білому телевізорі дивилися, як палає місто. Дездемона, у халаті й сандалях, тулила картонне віяло до грудей, мовби ховаючись від повторюваних сцен життя. «Господи! Як у Смирні! Дивіться на маврів! Палять усе, наче турки!»

Важко було оскаржити це порівняння. Біженці в Смирні тягли свої меблі на набережну, і тут, на екрані, люди так само виносили меблі. Чоловіки витягали новенькі дивани з крамниць. Вулицями пливли холодильники, плити й посудомийні машини. І, точнісінько як у Смирні, усі напинали на себе одяг. Жінки вбиралися в норкові хутра, попри липневу спеку. Чоловіки перевдягалися в костюми на бігу. «Смирна! Смирна! Смирна!» — квила Дездемона, і я, що

наслухався вже про неї в свої сім років, дивився, щоб зрозуміти, як то було колись — але не розумів. Звісно, палали будинки, посеред вулиць лежали тіла, та в цій картині чомусь не відчувалося розпачу. Я ще ніколи не бачив таких щасливих людей. Одні передавали віскі з розтрощеного вікна й пускали пляшки по колу, інші грали на інструментах із музичної крамниці. Усе це радше скидалося на квартальну вечірку, ніж на повстання.

Досі наше основне почуття до чорношкірих співгромадян узагальнено висловила Тессі у відгуку на фільм «Учителеві з любов'ю» із Сідні Пуат'є в головній ролі*, прем'єра якого відбулася за місяць до початку бунтів. «Дивіться, — сказала вона, — негри, якщо захочуть, теж можуть розмовляти, як усі». Оце ми й відчували. (Не заперечую, так думав навіть я, бо всі ми — діти своїх батьків.) Ми готові були прийняти чорношкірих — без упереджень, як рівноправних членів суспільства — *аби лиш вони поводитися нормально!*

Підтримуючи «Велике суспільство» Джонсона**, аплодуючи після сеансів «Учителеві з любов'ю», наші сусіди та родичі демонстрували чітке переконання в спроможності чорних бути такими ж, як і білі, проте... «Що це таке? — жахалися вони, переглядаючи телевізійні кадри. — Куди ці юнаки несуть диван? Чи міг би Сідні Пуат'є, не заплативши, витягти з крамниці диван чи кухонний комбайн?

* Британська соціальна драма 1967 року, присвячена расовим питанням в історії середньої школи. Сідні Пуат'є (1927) — американський актор і дипломат багамського походження, перший темношкірий лауреат премії «Оскар» за найкращу чоловічу роль.

** Комплекс заходів, упроваджених 1964–1965 роках президентом США Ліндоном Джонсоном, спрямованих на подолання бідності й расової сегрегації.

А витанцьовувати так перед будівлею у вогні?» «Геть не шанують приватної власності!» — кричав наш сусід, пан Бенц. «Де вони мешкатимуть, коли сплять свою ж околицю?» — вторувала його дружина Філіс. Лише тітка Зо співчувала: «Хтозна. Якби я йшла вулицею, а там собі лежало норкове манто, я теж узяла би». — «Зое! — обурювався отець Майк. — Це ж крадіжка!». «А що не крадіжка, коли вже на те? Уся ця земля була вкрадена».

Три дні й дві ночі на горищі ми чекали звісток від Мільтона. Телефонні дроти згоріли, і, додзвонившись до ресторана, мама почула хіба автовідповідач зі станції.

Три дні, крім Тессі, ніхто не ходив униз, до буфетів, де з кожним разом лишалося менше їжі. Тим часом ми дивилися новини про те, як зростає число жертв:

День перший: 15 загиблих, 500 поранених, 1000 розграбованих крамниць і 800 пожеж.

День другий: 27 загиблих, 700 поранених, 1500 розграбованих крамниць і 1000 пожеж.

День третій: 36 загиблих, 1000 поранених, 1700 розграбованих крамниць і 1163 пожежі.

Три дні ми вдивлялися у телеекран, на якому мерехтіли світлини жертв. Пані Шерон Стоун загинула від снайперської кулі просто у власній машині, спинившись на світлофорі. Пожежника Карла І. Сміта застрелили під час виконання службових обов'язків.

Три дні ми споглядали сварки та вагання політиків: республіканець-губернатор Джордж Ромні просив демократа Джонсона ввести федеральні війська, а президент відповідав, буцім «не має повноважень» на це. (Осінні вибори наближались, і, що більшого розмаху набували бунти, то скрутніше доводилося Джорджеві Ромні. Тож, не висилаючи

ще десанту, президент відрядив Сайруса Ванса* в Детройт, щоб оцінити ситуацію. До прибуття федеральних військ залишалася майже доба, впродовж якої недосвідчена Національна гвардія обстрілювала місто.)

Три дні ми не милися й не чистили зубів. На три дні припинилися всі звичні наші ритуали; напівзабуті ж — наприклад, молитва — були відновлені. Бабця молилася грецькою мовою, ми купчилися коло неї, і Тессі вкотре намагалася здолати сумніви й увірувати в Божу допомогу. У каганці вже вигоріла олива, проте у нас була ще електрична лампа.

Три дні ми не знали, що з Мільтоном. Коли Тессі верталася після буфетних вилазок, на її обличчі видніли сліди нещодавніх сліз і ледь помітна тінь провини. Відчуття близької смерті робить людей практичними, тому, спускаючись на перший поверх, Тессі вишукувала провізію й копирсалася в Мільтоновому столі. Перевіряла умови страхування й баланс їхнього спільного пенсійного рахунку. Крутилася перед дзеркалом у ванній і міркувала, чи здатна ще буде знайти собі іншого чоловіка. «Я мусила думати про вас, — зізналася вона мені багато років по тому. — Я думала, що робити, якщо не повернеться батько».

Донедавна жити в Америці означало не знати війни. Війни виникали в джунглях Південно-Східної Азії та близько-східних пустелях. Війни ставалися, як то звучало в давній пісні, «далеченько». Чому ж тоді після другої ночі, визирнувши у вікно, я побачив перед будинком танк? Зелений військовий броньований танк у довгих вранішніх променях

* Сайрус Ванс (1917–2002) — американський політик, 1967 року — заступник міністра оборони США.

ляцав велетенськими гусеницями по асфальті, не маючи на своєму шляху більшої перешкоди, аніж забутий скейтборд. Танк прокотився попри заможні будинки з вежами, піддашсями й в'їзними арками для карет. Завмер на світлофорі, башта його крутнулася ліворуч і праворуч, мов на уроці водіння, і танк рушив далі.

А трапилося от що: пізнього вечора в понеділок Джонсон нарешті пристав на прохання Ромні щодо введення військ. Генерал Джон Л. Трокмортон організував штаб 101 десантної дивізії в Південно-східній середній школі, де колись навчалися мої батьки. І хоч найбільші руйнування діялися на Вест-сайді, Трокмортон дислокував своїх бійців на Іст-сайді, назвавши це «оперативною вигодою». Уранці у вівторок десантники вирушили придушувати повстання.

Ніхто не бачив танка — тільки я. Бабця з дідом куняли в ліжку, а Тессі й Розділ Одинадцятий скупилися на надувних матрацах. Навіть папуги мовчали. Пригадую, я дивився, як брат вистромляє голову зі спального мішка і видно фланелеву підкладку, на якій зображені мисливці на качок. Це маскулінне тло підкреслювало цілковиту братову безхарактерність. Хто допоможе батькові, хто підтримає? Розділ Одинадцятий в окулярах з товстими лінзами? Майже сімдесятилітній Лефті з грифельною дошкою? Мабуть, моє подальше рішення не було продиктоване ні хромосомним набором, ні підвищеним рівнем тестостерону в крові. Я вчинив так, як вчинила б усяка любляча донька, вихована на фільмах про Гераклові подвиги — вирішив відшукати батька, урятувати, коли потрібно, чи принаймні вмовити його повернутися.

Перехрестившись на православний кшталт і тихо причинивши за собою двері, я шмигонув униз. У своїй кімнаті

взув кросівки й льотчицький шолом у стилі Амелії Ергарт*; нікого не розбудивши, вийшов з парадних дверей, схопив притулений до тильної стіни велосипед і поїхав. За два квартали побачив танк, що саме спинився на світлофорі. Усередині солдати розглядали мапи, шукаючи найкоротшого шляху до місця повстань. Ніхто не помітив дівчинки в шоломі на велосипеді. Сонце ще не зійшло, птахи допіру заспівали. Літній світанок пахнув мульчею та скошеною травою; аж раптом я перелякався. Що ближче під'їздив до танка, то більшав він, і мені захотілося втекти назад, до своїх. Але ввімкнулося зелене світло, танк посунув уперед, і, вставши на педалях, я рвонув слідом за ним.

Тим часом у темній «Зебрі» на протилежному кінці міста мій батько боровся зі сном. Забарикадувавшись за касою, з револьвером в одній руці й бутербродом із шинкою в іншій, Мільтон дивився, що відбувається поза вітриною. Протягом двох попередніх безсонних ночей кола попід батьковими очима темніли з кожною чашкою кави. Повіки напівзаплющувались, чоло спітніло від нервового напруження. Болів шлунок і дуже хотілося в туалет, але батько не наважувався вийти з-за каси.

Надворі знову стріляли снайпери. Була майже п'ята ранку. Щовечора сонце пірнало вниз, наче кільце на шторі, яке злітає з карниза, і околиця вкривалася темрявою. Снайпери зникали кудись удень, але тепер поверталися. Займали позиції, виставляли зброю з вікон приречених на знищення

* Амелія Ергарт (1897–1937) — американська льотчиця, перша жінка, що перелетіла Атлантичний океан. Активна діячка раннього фемінізму.

готелів, пожежних виходів та балконів. Із-поза розбитих машин на подвір'ях цілилися з різномастих стволів. Якщо пригледітися уважно — якщо бути дурнем чи відчайдухом, щоб о такій порі виглядати надвір — у світлі місяця видно було, як мерехтять гвинтівки, наставлені на вулицю, якою двигтіли десантники.

Темний дайнер освітлював червонястий відблиск музичного автомата. Виготовлений із хрому, пластику та кольорового скла, він стояв біля входу, і крізь маленьке віконечко видно було, як автоматично змінюються платівки. Через циркуляторну систему по краях автомата здіймалися темно-сині бульбашки — утілення п'яного нурту американського життя, нашого повоєнного оптимізму, а також пінистих, смачнучих содових напоїв. Бульбашки, сповнені жару американської демократії, здіймалися від складених усередині вінілових дисків. «Мама не дозволить» Банні Берігена*, «Зоряний пил» Томмі Дорсі** з оркестром... Але не сьогодні. Нині Мільтон вимкнув автомат, щоби почути, якщо хтось спробує вдертися до закладу.

Завішані старожитним мотлохом стіни дайнера стояли байдужі до зовнішніх потрясінь. Аль Калін променисто всміхався з рамки. Пол Баньян та синій бик Бейб прошкували під стравою дня. Меню пропонувало омлет, картопляні оладки й сім різновидів пирогів. Якимось дивом досі нічого не сталося. Напередодні, засівши навпочіпки біля вітрини, Мільтон бачив, як мародери грабували кожну

Роланд Бернард «Банні» Беріген (1908–1942) — американський джазовий трубач.

** Томмі Дорсі (1905–1956) — американський джазовий тромбоніст, композитор, диригент і лідер джазового оркестру типу «біг-бенд».

крамницю, що траплялася їм на шляху. Як винесли з єврейського маркету все, крім маці й поминальних свічок. Вони, мабуть, мали гарний естетичний смак і чуття стилю, бо викрали найдорожче і наймодніше взуття з магазину Джоела Московиця, лишивши тільки ортопедичні моделі та кілька «флорсгаймів». У крамниці господарських товарів, наскільки бачив це Мільтон, лишилися тільки вакуумні пакети. А що було красти у дайнері? Вітраж, який Мільтон сам поцупив колись? Чи зацікавить їх фотографія Тая Кобба*, що, виставивши ногу вперед, із криком летів до другої бази? Може, грабіжники поздирають зебр'ячу оббивку зі стільців? Їх же повинен привабити африканський аксесуар? Нова це мода чи відродження старої? Чорт, вони напевне заберуть зебр'ячу шкіру. Він сам запропонує їм оббивку як плату за мир.

Аж раптом батько щось почув. Невже ворухнулася дверна клямка? Він прислухався. Уже кілька годин його мучили зорові й слухові галюцинації. Мільтон принишк і з-під прилавка вгледівся в темряву. У вухах йому гуло, наче в мушлях. Він чув далекі постріли й виття сирен, дзижчання холодильника та цокіт годинника. А ще — пульсацію крові в судинах у голові. Та біля дверей було тихо.

Мільтон розслабився й відкусив шматок бутерброда. Повільно й пильно опустив голову на прилавок — лише на хвилинку. Заплющив очі, і його огорнула хвиля блаженства. А потім знову grimнула клямка, і Мільтон підскочив. Труснув головою, щоб відігнати сон, відклав бутерброд і навшпиньки вийшов із-за каси, стискаючи в руці револьвер.

* Тай Кобб (1886–1961) — американський бейсболіст; протягом 22 сезонів виступав за детройтських «Тигрів».

Він не хотів стріляти — лише налякати грабіжників. Якщо ж не вдасться, то сам просто піде геть звідси. Олдзмобіль припаркований поза дайнером; додому він домчить за десять хвилин. Клямка знову гримнула. Недовго думаючи, Мільтон підступив до скляних дверей і крикнув: «У мене зброя!».

Але в руках у нього була не зброя, а бутерброд! Мільтон погрожував нападникам двома шматками хліба з шинкою та гірчицею поміж ними. Проте у темряві це спрацювало. Зловмисник за дверима підняв руки.

То був Моррісон із будинку через дорогу.

Мільтон і Моррісон витріщились один на одного. А потім батько проказав, як кожен білий у подібній ситуації:

— Чим можу допомогти?

Сусід скоса зиркнув на нього:

— Ти що тут робиш? Здурів? Білим тут небезпечно. — Пролунав постріл, і Моррісон притиснувся до скла. — Усім небезпечно.

— Я захищаю свою власність.

— А життя тобі вже не власність? — Моррісон звів брови, підкреслюючи беззаперечну логічність власного судження. Та потім кахикнув, уже не так зверхньо поглядаючи: — Слухай, шефе. Коли ти тут, поможи мені трохи, — він простягнув батькові дрібні гроші. — Дай сигарет.

Мільтон похилив голову, і його шия здалася ще огряднішою, тоді недовірливо зиркнув й сухо відрізав:

— Добре було б і кинути.

Почувся інший постріл, цього разу ближче. Моррісон підскочив і всміхнувся:

— Та, кепська звичка. І щораз небезпечніша. — Він усміхнувся ще ширше: — Богом клянуся, це буде остання пачка, — і кинув монети в поштову щілину. — «Парламент».

Мільтон опустил очі додолу, пішов і приніс сигарети.

— А сірники є? — запитав Моррісон.

Мільтон кинув у щілину й сірники, і раптом відчув, що з нього досить усіх цих повстань, натягнутих нервів, запаху гару в повітрі й тупої відваги Моррісона, який ладен бігти по сигарети під снайперськими прицілами. Зненацька розпачливо замахавши руками, він закричав:

— Люди! Що з вами за біда?!

Моррісон кілька секунд помовчав і, перш ніж піти, відповів:

— Наша біда — це ви.

«Наша біда — це ви». Скільки разів я чув цю фразу в дитинстві? Мільтон промовляв її з «негритянським акцентом» щоразу, як котрийсь із пишномовних лібералів заводився про «культурно депривовану бідноту» й «зони повноважень». Він був переконаний, що це твердження позбавлене сенсу хоча б тому, що саме чорні власноруч спалили більшу частину нашого любого міста. Згодом ця фраза стала аргументом проти кожного заперечення, зрештою — перетворилася на мантру, на універсальне пояснення, чому світ котиться до біса. І йшлося тоді вже не лише про афроамериканців, але й про феміністок, гомосексуалів і навіть нас, коли ми спізнювалися до столу чи одягали те, що не подобалося Тессі.

«Наша біда — це ви». Останні Моррісонові слова лунали вулицею, та Мільтон не мав часу зосередитися на них. У цю мить, немов скрипучий Годзілла з японського фільму, на вулицю виїхав танк. Обабіч на ньому стояли не копи, а солдати Національної гвардії в шоломах і камуфляжі, нервово стискаючи в руках гвинтівки з багнетами. Вони

прицілилися й самі опинилися під прицілом у снайперів. На мить запала відносна тиша; Мільтон почув, як через дорогу грюкнули двері в будинку Моррісона. Потім щось лягнуло, немовби стрельнув іграшковий автомат — і ніч розірвалася тисячею спалахів світла...

За чотириста метрів звідти і я почув відлуння пострілів. На безпечній відстані від повільного танка проїхав на велосипеді через усе місто — від Індіанського села до самісінького Вест-сайду, щосили намагаючись бути обачним, але мені було тільки сім з половиною років, і я не пам'ятав назв більшості вулиць. Минаючи центр, я побачив «Дух Детройта» — статую Маршалла Фредерікса* навпроти міської ради. Кілька років тому якийсь жартівник намалював по проспекті Вудворда червоні сліди завбільшки як нога статуї до оголеної жіночої скульптури перед Національним банком Детройта, і нині їх ще можна було розгледіти. Танк повернув на вулицю Буша; я їхав за ним попри вулицю Монро та вогні грецького кварталу. Будь-якого звичайного дня старші греки, дідові ровесники, ішли б туди, до кав'ярень, де зранку до вечора грали б у нарди, але на світанку 25 липня 1967 року на вулиці не було ні душі. У якусь мить мій танк злився з іншими й вервечкою вони посунули на північний захід. Ми від'їхали уже далеко від центру, я опинився в незнайомому районі і, схилившись над кермом, щосили тиснув на педалі, щоб не відбитися від густих мастких вихлопів рухомої колони...

* Маршалл Фредерікс (1908–1998) — американський скульптор. «Дух Детройта» — бронзова, вісім метрів заввишки, статуя чоловіка, який спрямовує сонячні промені до людей, на проспекті Вудворда, зведена 1958 року.

...тим часом у дайнері Мільтон спорудив собі амбразуру з бляшаних пляшок оливкової олії. Кулі летять з усіх темних вікон, із більярдного клубу, бару «Ворон» та дзвіниці африканської єпископальної церкви; вони перісцать зливним дощем, від якого мерехтить єдиний справний ліхтар. Кулі глухо бомбардують танкову броню, рикошетом відскакують від цегляної кладки, вибивають малюнки на припаркованих автомобілях. Кулі відстрілюють ніжки поштової скриньці, і та, наче п'яна, поточується набік. Кулі висаджують вікна у ветеринарній клініці й пробиваються до кліток із тваринами. Німецький вівчур, який безупинно гавкав три дні та дві ночі, нарешті вмовкає. Кіт із несамо-вним вереском злітає в повітря, зелені палахкотливі очі його згасають, мов вимкнене світло. На вулиці точиться справжня битва — привезений додому клапоть в'єтнамської війни. Тільки тут в'єтконгівці* лежать на зручних матрацах, сидять у шезлонгах і попивають солодовий лікер, доки на вулицях добровольці б'ються з призовниками.

Неможливо достеменно збагнути, хто всі ці снайпери. Утім, зрозуміло, чому поліція, мер Джером Кавана та губернатор Джордж Ромні називають їх так. Снайпер діє на самоті. Невидимий підступний боягуз, він убиває звіддалік; тому так зручно було назвати цих невідомих стрільців снайперами — інакше хто ж вони? Про це не розповів ні губернатор, ані газети, ні підручники з історії, але зі свого велосипеда я бачив, що в липні 1967 року в Детройті була саме партизанська війна.

Друга американська революція.

* В'єтконг — військова філія Національного фронту визволення Південного В'єтнаму; діяла протягом 1960–1977 років.

Гвардійці пішли в контрнаступ. Коли спалахнули перші бунти, поліція поводитися стримано: відступала, намагаючись припинити повстання. Так само чинили й федеральні загони, десантники 82-ї й 101-ї дивізій, бойові ветерани, що вміли адекватно застосовувати силу. Проте інша річ — Національна гвардія. Це бійці вихідного дня, які несподівано опинилися на побоїщі. Налякані й недосвідчені, вони просуваються вулицею, обстрілюючи все, що бачать. Часом заводять танки просто на подвір'я та пробивають стіни людських будинків. Перед порогом «Зебри» танк умить зупиняється; його оточує десятеро військових, цілячись у снайпера на п'ятому поверсі готелю «Бомон». Снайпер стріляє першим; гвардійці відстрілюються, хтось падає, впираючись ногою в двері пожежного виходу. Аж тут на протилежному боці вулиці спалахує інше світло. Мільтон підводить голову й бачить, як у своїй вітальні Моррісон прикурює сигарету — «Парламент» — від сірника із чорно-білої смугастої коробки. «Ні! — кричить Мільтон. — Ні!..». Та Моррісон, коли й чує — думає, наче це ще одна загорога проти куріння; хоча, по правді, він нічого не чує — тільки прикурює сигарету, а через дві секунди куля поцілює йому в чоло, і Моррісон падає на підлогу. А солдати йдуть далі.

Вулиця знову порожня й тиха. З танків та автоматів обстрілюють сусідній квартал, за ним — наступний. Мільтон стоїть біля входу, вдивляючись у порожнє вікно, де бачив Моррісона. Раптом він розуміє, що ресторан у безпеці. Солдати прийшли й пішли. Повстання скінчилося...

...але тепер хтось інший наближається до нього вздовж вулиці Пінтрі. Танки зникають удалині, а з протилежного напрямку іде нова фігура. Наче сусід вихоплюється з-за рогу й прямує до «Зебри»...

...їдучи слідом за танками, я вже не думаю, що хотів показати братові. Повсюдна гучна стрілянина заскочила мене зненацька. Я безліч разів роздивлявся Мільтонів фотоальбом часів Другої світової, бачив по телевізору кадри з В'єтнаму, перетравив неймовірну кількість фільмів про Давній Рим і середньовічні битви — і виявився неготовим до бойових дій у рідному місті. Ось ми їдемо вулицею поміж двох лав густолистих в'язів. На узбіччях припарковані машини. Позаду лишаються моріжки й садові меблі, пташині купелі та годівниці. Небо над в'язовим балдахіном ледь починає світліти. Поміж гілок сновигають білки й птахи. Десь в одному дереві заплутався повітряний змій. Неподалік на зв'язаних шнурівках теліпаються перекинуті через гілку тенісні капці. Попід ними — вуличний знак, весь подірваний кулями, але на ньому можна ще прочитати: «Пінгрі». У цю мить я розумію, де я. Ось «М'ясні делікатеси»! І «Нью-йоркський одяг»! Я так радію, аж не одразу бачу, що обидві крамниці горять. Пропустивши танки, я виїжджаю на алею й зупиняюся за деревом. Злажу з велосипеда і потай біжу через дорогу до дайнера. Вивіска у формі зебриної голови ціла, ресторан теж. Проте в цю мить я завважую, як хтось підбігає до «Зебри», і майже з тридцяти метрів розрізняю пляшку у нього в руці. Він запалює ганчірку в горлечку й незграбно жбурляє коктейль Молотова у вікно ресторану. «Зебра» займається зсередини, палій у захваті кричить:

— *Опа, сучий сину!*

Було ще темно, я бачив його тільки ззаду. З-над погорілих сусідніх будівель здіймався дим. У відблисках вогню мені привидівся на втікачеві чорний берет мого друга Маріуса Вігзевікзера Чаллутлічлчеза Граймза.

«*Ona!*» Батько в дайнері почув цей славнозвісний вигук грецьких офіціантів, але не встиг збагнути, що сталося, як усе довкола зайнялося, мов саганакі*. Спалахнули червоні канапи; Мільтон кинувся за прилавок по вогнегасник. Виліз, тримаючи клапан, наче лимон у марлі, готовий чавити сік, наставив його на полум'я...

...і зупинився. На обличчі його застиг знайомий вираз, який я так часто бачив за обіднім столом — відсутній вираз обличчя людини, яка не може не думати про роботу. Успіх залежить від уміння пристосовуватись до нових обставин. Та чи могли існувати на світі новіші обставини, аніж ці? Полум'я дерлося по стінах, скручуючи фотографію Джиммі Дорсі**. А в Мільтоновій голові крутилися нескінченні питання: як йому відкривати новий ресторан у цьому районі? Якими завтра вранці будуть і без того мізерні ціни на нерухомість? І головне: хіба ж він винен? Чи він почав повстання, жбурнув коктейль Молотова? Достоту як Тессі, подумки Мільтон порпався у своєму столі, вишукуючи товстий конверт із трьома страховими полісами трьох різних компаній. Знайшов, переглянув умови відшкодування збитків, завданих пожежею, і склав усе разом. Загальна сума в п'ятсот тисяч доларів засліпила його. Півмільйона! Мільтон розгледівся довкола пожадливими, навісними очима. Палала реклама французьких тостів, і барні стільці горіли, як смолоскипи. Немов божевільний, Мільтон гайнув надвір, до машини...

...де й побачив мене.

* Традиційна грецька сирна закуска, яка підпалюється перед подачею на стіл.

** Джиммі Дорсі (1904–1957) — американський джазовий саксофоніст, кларнетист і композитор. Старший брат Томмі Дорсі.

— Каллі! Що ти тут робиш?

— Я прийшла допомогти.

— Здуріла?! — закричав Мільтон. Та попри гнів у голосі, батько вкляк і пригорнув мене. Я обхопив його руками за шию.

— Тату, ресторан палає.

— Так, доню.

Я заплакав.

— Нічого, — відповів батько, несучи на руках мене до машини. — Їдьмо додому. Усе буде добре.

То що це було — повстання чи громадянська війна? Я відповім на це запитання низкою інших запитань. Чи були знайдені склади зі зброєю в околиці після завершення бойових дій? Чи були то АК-47 і кулемети? Чому генерал Трокмортон дислокував бійців на Іст-сайді, за кілька кілометрів від зони повстання? Чи так випадало боротися з бандою розорганізованих снайперів? Чи то була всього лише данина військовій стратегії? Спроба окреслити лінію фронту? Думайте, що забажаєте. Я, семилітній, поїхав за танком в епіцентр битви й побачив те, що побачив. Згодом усі ми довідалися, що цю революцію ніхто не фільмував. У новинах її назвали звичайним бунтом.

Уранці розвіявся дим, із-під нього виринув міський прапор. Пам'ятаєте символ на ньому? Фенікс, який відроджується з праху. А гасло попід ним? *Speramus meliora; resurget cineribus*. «Сподіваємося на краще: повстане воно із попелу».

МІДЛСЕКС

Соромно зізнаватися, але повстання зіграло на нашу користь. За ніч із сім'ї, що розпачливо намагається належати до середнього класу, ми перетворилися на людей, які претендують на місце у вищому світі. Сума відшкодування виявилась не такою значною, як сподівався батько. Дві з трьох компаній відмовилися покрити наші збитки повністю, посилаючись на дублювання клаузул договору, і видали тільки чверть від страхового ліміту. І все ж то було більше, ніж коштувала ціла «Зебра», тому ми змогли почати нове життя.

Найчарівнішим, казковим дитячим спогадом для мене став вечір, коли знадвору нам просигналив клаксон, і, визирнувши у вікно, попід будинком ми побачили космічний корабель.

Без жодного звуку він зупинився поруч із маминим універсалом. Мигнули передні фари, задні засяяли червоним відблиском. Зо півхвилини нічого не відбувалося. А потім, поволі, віконце космічного корабля опустилося, і замість марсіанина за кермом показався чисто поголений Мільтон.

— Кличте маму, — усміхнувся він. — Покатаємося.

То був не космічний корабель, але щось вельми на нього схоже: «Кадиллак-Флітвуд» 1967 року, «міжгалактичне» досягнення детройтської автомобільної промисловості. (До польоту на Місяць лишався рік.) Чорний, неначе сам космос, збоку він нагадував ракету. Над довгим конічним капотом підносився досконалий, розкішний місткий салон. Кількашарова срібляста радіаторна решітка була наче створена для того, щоб відсіювати зоряний пил. Прихований попід обшивкою лабіринт хромованих трубок простягався від жовтих конічних поворотних фар уздовж бокатого корпусу до задньої частини, де мерехтіли реактивні сопла й поздовжні плавникові штамповки на задніх крилах.

Салон був оздоблений плюшем і підсвічений м'яким золотавим світлом, як бар у готелі «Рітц». На підлокітниках — попільниці й запальнички. У машині стояв міцний запах нової чорної шкіри. Я почувався так, мовби потрапив усередину чужого гаманця.

Ми не одразу рушили — спершу просто сиділи, наче й цього було достатньо, наче, купивши таку машину, ми вже могли не повертатися додому, а вечорами замість вітальні мали сходитися сюди. Потім Мільтон завів двигун і, не вмикаючи передачі, почав показувати нам дива. Опускав і піднімав віконця, натискаючи кнопку. Замикав одні дверцята, притискаючи інші. Із тихим гудінням посував водійське крісло вперед, а тоді — назад, аж я виразно бачив у нього на плечах лупу. Доки Мільтон нарешті натиснув на газ, нас усіх уже добряче піднуджувало. Так ми проїхали вулицею Семінолів, попри сусідські будинки, прощаючись із Індіанським селом. На розі батько ввімкнув поворотник, і той зацокав, відлічуючи секунди до нашого виїзду.

То був перший, але не останній Мільтонів кадиллак. Наступні сім літ він змінював машини мало не щороку, тож я можу відстежити власне життя залежно від довгенької вервечки кадиллаків. Плавникові штамповки зникли, коли мені було дев'ять, а радіоантени з'явилися в мої одинадцять.

Моє духовне життя так само цілком відповідало новим дизайнам. У шістдесяті, що асоціюються в мене з футуристично самовпевненими кадиллаками, я дивився в майбутнє з такою самою певністю. Одначе в сімдесятих, коли бракувало пального й виробники випустили безталанну, немов обтяту по краях «Севілью», я теж відчував себе потворою. Назвіть мені будь-який рік, і я скажу, яка в нас була машина. 1970-й: «Ельдорадо» кольору кока-коли. 1971-й: червоний седан «ДеВілл». 1972-й: золотавий «Флітвуд» із пасажирським козирком від сонця, що перетворювався на дзеркало (глядаючи в нього, Тессі поправляла макіяж, а я завважував перші вади своєї зовнішності). 1973-й: довгий чорний «Флітвуд» з дахом, неначе баня; перед цим авто зупинялися всі водії, маючи його за катафалк. 1974-й: канарково-жовта тридверна «Флорида Спешл» з білим вініловим верхом, сонцезахисним дашком і рудуватими шкіряними сидіннями, яку донині, через тридцять років, водить мама.

Але сьогодні в нас космічний «Флітвуд» 1967 року. Набравши потрібну швидкість, Мільтон сказав: «Ну що, спробуємо оце», — й натиснув перемикач під приладовою панеллю. Почулося сичання, наче хтось надув повітряну кульку, і поволі, немов на летючому килимі, нас усіх підняло догори.

— Нова розробка — «повітряна подушка». Не їдеш, а лешиш. Знаменито, га?

— Це така гідравлічна підвіска? — поцікавився брат.

— Напевно.

— Тепер я не муситиму підкладати собі подушку, сідаючи за кермо, — озвалася Тессі.

А потім усі замовкли. Ми буквально полетіли геть із Детройта, на схід. Тут я переходжу до оповіді про наступний етап нашого соціального зростання. Невдовзі після бунтів мої батьки, як і більшість білих детройтців, почали шукати собі житло в передмісті й пригледіли заможний приозерний Гросс-Пойнт, де мешкали автомагнати.

Знайти житло виявилось складніше, ніж думали батьки. Об'їжджаючи п'ять основних гросспойнтських районів (Парк, Сіті, Фармз, Вудз та Шорз), на багатьох будинках вони бачили таблички «Продається» — але, подаючи заявки на купівлю, виявляли, що житла вже продані чи коштують удвічі дорожче. Після двомісячних пошуків батько прийшов до останньої брокерки, панни Джейн Марш із агентства «Грейт Лейкс» — а відтак зміцніли деякі з його підозр щодо ринку нерухомості.

— Ексцентричний будинок, — одного вересневого побіддя панна Марш веде його доріжкою до ганку. — Тут потрібен господар із багатою уявою. — Вона відчиняє двері й запрошує його увійти. — Але шляхетний. Проектував його Гадсон Кларк, — панна Марш чекає ознак розуміння й запитливо додає: — Школа прерій*.

* Архітектурний напрям межі XIX–XX століть, поширений головним чином на Середньому Заході США. Одна із течій т. зв. «органічної архітектури», що намагається розкривати властивості природних матеріалів і вписувати будівлі в навколишній простір. Для стилю характерне наслідування обрисів природних рівнин (що й дало йому назву): горизонтальні лінії, плоскі дахи, широкі та грубі сполучні елементи. Також він увібрав у себе дещо з естетики японських храмів.

Мільтон невпевнено киває й роззирається по будинку. Фотографія, яку показала йому в офісі панна Марш, не справила доброго враження. Надто модерна будівля. Надто проста.

— Не знаю, чи сподобається дружині.

— Боюся, що чогось *традиційнішого* в нас немає.

Вона веде його просторим білим коридором і короткими сходами вниз. І тут, у заниженій вітальні, панна Джейн Марш теж починає роззиратися. Чемно демонструючи в усмішці широкі кролячі зуби, вона оглядає Мільтонове лице, волосся та черевики, і знову втуплюється в заявку:

— Стефанідіс. Яке дивне прізвище.

— Грецьке.

— Грецьке. Дуже цікаво.

Оголоючи зуби в іще привітнішій усмішці, панна Марш робить нотатки в блокноті. Тоді підсумовує:

— Занижена вітальня. До обідньої зони прилягає оранжеря. І, як бачите, тут багато вікон.

— Справді велике вікно, панно Марш, — Мільтон підходить і роздивляється задне подвір'я. За кілька кроків позаду Джейн Марш роздивляється Мільтона.

— Пане Стефанідіс, дозвольте поцікавитися, де ви працюєте?

— Я ресторатор.

Нотатка в блокноті.

— Розповісти вам, які тут церкви? Що ви сповідуете?

— Мені все це байдуже. Дружина водить дітей до грецької церкви.

— Вона також грекиня?

— Народилася в Детройті. Ми обоє з Іст-сайду.

— І вам потрібне місце для двох дітей?

— Саме так. І ще з нами живуть мої батьки.

— Розумію. — Рожеві ясна згасають; панна Марш підсумовує. *«Отже: сам він з Південного Середземномор'я. Один бал. Не працює. Один бал. Віросповідання — грецька церква. Що це таке? Якийсь різновид католицизму? Ще один бал. Живе з батьками! Два бали! Усього п'ять. Ні, не годиться. Зовсім не годиться».*

Щоб пояснити арифметику панни Марш, я мушу розповісти, як тодішні гросспойнтські брокери оцінювали покупців за своєю системою балів. (Не тільки Мільтон боявся, що ціла околиця сходить на пси.) Ніхто не казав цього прямо. Брокери посилалися на «громадські стандарти» й пошук «надійних клієнтів». Тепер, коли розпочався масовий виїзд білих, система балів набула ще більшого значення. Ніхто не хотів, щоб Гросс-Пойнт спіткала доля Детройта.

Отже, навпроти прізвища «Стефанідіс» панна Марш по-тай виписує цифру «5» і обводить кружечком. Проте в душі їй ворухиться щось незбагненне — мовби каяття. Зрештою, не вона придумала цю систему, що існувала задовго до того, як Джейн переїхала у Гросс-Пойнт із Вічіти*, де батько її працює різником. Але вона нічого не вдіє. Так, їй прикро. *«Дуже прикро. Ну що за будинок! Хто ж його купить, як не італієць чи грек? Я ніколи його не продам! Ніколи!»*

Клієнт усе ще дивиться в вікно.

— Очевидно, пане Стефанідіс, ви шукаєте будинок, який би нагадував про «Старий світ». Іноді в нас буває й таке. Зачекайте. Я маю ваш номер. Коли щось трапиться — повідомлю.

* Найчисельніше місто штату Канзас, 48-ме за кількістю населення в усій країні.

Мільтон не чує — його увагу геть заповонив вид із вікна. Будинок має внутрішній дворик і терасу на даху. Віддалік розташовані ще дві кам'янички.

— А хто такий цей Гадсон Кларк? — запитує він.

— Кларк? По правді, геть не видатний архітектор.

— Кажете, Школа прерій?

— Кларк — це не Френк Ллойд Райт*, якщо ви про те.

— А що це за будівлі?

— Навряд чи можна так їх назвати. Це перебільшення, пане Стефанідіс. Попереду купальня. Певно, дуже давня і, можливо, не працює. За нею гостьовий будиночок, але він також потребує ремонту.

— Купальня? Це інша річ, — і, відвернувшись від вікна, Мільтон знов оглядає будинок: грубезні стіни, кахлі з малянками Клімта, великі кімнати. Усе розташовано з геометричною точністю. Крізь численні горішні вікна ллються сонячні промені. — Знаєте, — каже він, — тепер я розумію цей будинок. Світлина не відтворює його суті.

— Пане Стефанідіс, я думаю, такий будинок не придасться вашій сім'ї з малолітніми дітьми...

Але Мільтон уриває панну Марш, піднявши обидві руки.

— Можете нічого більше не показувати. Байдуже, що будинок потребує ремонту — я згоден купити його.

Пауза. Джейн Марш оголює двоповерхові ясна в усмішці.

— Чудово, — звично каже вона. — Та звісно, усе залежатиме від застави...

* Френк Ллойд Райт (1867–1959) — американський архітектор, творець «органічного» напрямку, новатор і пропагандист відкритого плану. Автор відомого «Будинку над водоспадом» у штаті Пенсильванія та музею Гуттенхайма в Нью-Йорку.

Тепер настала Мільтонова черга всміхатися. Попри сувору таємницю, всі знають про існування системи балів. Торік Гаррі Каррас марно намагався купити дім у Гросс-Пойнті. Те саме сталося й із Пітером Савідісом. Але Мільтонові Стефанідісу ніхто не вказуватиме, де жити. Принаймні не панна Марш зі зграйкою сільських брокерів.

— Не хвилюйтеся, — із неприхованою втіхою каже він. — Я заплачу готівкою.

Отак здолавши систему балів, Мільтон спромігся перевести нас у Гросс-Пойнт. Єдиний раз у житті він оплатив покупку наперед. Та існували й інші перепони. Скажімо, брокери показували йому лише будинки поблизу Детройта, яких ніхто не хотів купувати. Непотріб. Він же, засліплений широтою власного жесту, придбав житло, не порадившись навіть із мамою. Але навіть якби батьки радилися разом, це все одно нічого не змінило би.

Ми переїхали двома машинами. Тамуючи сльози, Тессі всадила Дездемону й Лефті в родинний універсал. Мільтон віз нас із Розділом Одинадцятим у новенькому «Флітвуді». Вулиця Джефферсона ще нагадувала про недавні бунти, із заднього сидіння я теж випитував батька: «Тату, а як же Бостонське чаювання*? Коли колоністи вкрали весь чай і потопили в гавані. Вони також бунтували».

— То інше, — відповів Мільтон. — Чого вас тільки вчать у школі! Бостонське чаювання — то був протест американців проти чужої країни-гнобителя.

* Акція протесту проти ручного зниження британським урядом цін на чай, транспортований із північноамериканських колоній. 16 грудня 1773 року в Бостонській гавані був знищений вантаж із 342 ящиків чаю Англійської Ост-Індської компанії. Ця подія стала приводом до Американської революції 1775–1783 років, що закінчилася утворенням держави США.

— Це ж не була чужа країна. Тоді ще навіть не існувало Сполучених Штатів.

— Скажи мені: де був король Георг*, коли вони заварювали весь той чай? У Бостоні? Чи взагалі в Америці? Ні. Сидів собі в Англії, крампети** жер.

Упертий чорний кадиллак ніс мене, батька й брата геть із розтерзаного битвою міста. Ми перетнули вузьку протоку, що відділяла Детройт від Гросс-Пойнта, наче фортечний рів. А тоді, не встигнувши навіть оком змигнути, опинилися біля нового дому на бульварі Мідлсекс.

Спершу я помітив дерева. Обабіч будинку, мов кошлаті мамонти, хилилися додолу дві плакучі верби. Їхні лози над доріжкою звисали, як низка губок на автомийці, а листя випромінювало смарагдове сяйво під осіннім сонцем. Здавалося, неначе в прохолодній тіні нового кварталу ввімкнувся вогонь маяка, і враження це підсилилося, коли ми спинилися перед будинком.

Мідлсекс! Кому ще випадало мешкати в такому чудернацькому будинку, родом із найхімернішої наукової фантастики, футуристичному й старомодному водночас? У теорії кращому, ніж на практиці — достоту як комунізм. Біло-жовті стіни, складені з восьмикутних кам'яних блоків, стояли обшиті червоним деревом попід стелею. Уздовж фасаду — дзеркальні вікна. Гадсон Кларк (чиє ім'я, хай і не знайоме решті, багато років по тому коли-не-коли злітало з батькових вуст) гармонійно вписав Мідлсекс у природний ландшафт. Йшлося про дві верби та шовковицю просто при

Георг III, британський король протягом 1761–1820 років.

** Пористий м'який хлібець, поширений у країнах Британської Співдружності.

вході. Незважаючи ні на розташування (консервативне передмістя), ані на те, що містилося поза будинком (Тернбеллз і Пікеттс), Кларк дотримувався настанов Френка Ллойда Райта, нехтуючи вікторіанською вертикаллю на користь середньозахідної горизонталі, відкриваючи внутрішній простір за канонами японської естетики. Мідлсекс був утіленням теорії, не підкріпленої практичністю. Скажімо, концепцію дверей, що відчиняються в той або інший бік, Кларк уважав застарілою, тому в Мідлсексі дверей не було — тільки довгі, схожі на міхи акордеона, сизалеві перегородки, що рухалися за допомогою пневматичної помпи в підвалі. Звичайні сходи теж здавалися архітектору зайвими в сучасному світі. Він запропонував своє телеологічне бачення Всесвіту як послідовності причин та наслідків, хоча сьогодні всі знають, що жодна подія не є перехідним етапом до наступної, а найчастіше відбувається сама по собі. Так і наші сходи. Авжеж, вони вели нагору; за певної наполегливості ними можна було дістатися другого поверху, але так само вони здатні були завести й у безліч інших місць. Так, на стелі одного з майданчиків висів мобіль, а стіни були посвердлені й обвішані полицками. Піднімаючись, можна було побачити ноги тих, хто ходив у горішньому передпокої, і стежити, що діється у вітальні.

— Де буфети? — спитала Тессі, коли ми зайшли всередину.

— Буфети?

— Мільте, якщо ми захочемо їсти, від кухні до вітальні доведеться сунути через увесь будинок!

— Зате в нас буде моціон.

— А де я знайду фіранки на всі ці вікна? Таких великих не шиють. І всі заглядатимуть до нас у кімнати.

— Але ж і ми бачитимемо всю вулицю.

— *Мана!* — зненацька долинув крик із протилежного кінця будинку. Це Дездемона, не подумавши, натиснула кнопку в стіні. — Що це за двері? — лементувала вона, коли ми збіглися до неї. — Самі собою рухаються.

— Класно, — озвався Розділ Одинадцятий. — Калл, ану спробуй. Нахили сюди голову. Ага, отак...

— Діти, не бавтеся дверима.

— Я лише перевіряю тиск.

— Ой!

— А я що казав? Розуму, як у курки. Тепер витягай її звідти.

— Я намагаюся, але не працює кнопка.

— Як не працює?!

— Чудово, Мільте. Жодного буфета, до того ж зараз іще доведеться викликати пожежників, щоб визволити дитину.

— Бо двері тут не для того, щоб голову запихати.

— *Мана!*

— Доню, ти можеш дихати?

— Так, але мені боляче.

— Ти як той хлопець у Карлсбадських печерах*, — докинув брат. — Теж застряг, і його сорок днів годували, а тоді він нарешті помер.

— Каллі, не крутись. Бо ти...

— Я не кручуся.

— А в неї видно труси! А в неї видно труси!

— Замокни!

* Національний парк у горах Гвадалупе на південному сході штату Нью-Мексико. Основна туристична принада — ланцюг із вісімдесяти карстових печер. Належить до світової спадщини ЮНЕСКО.

— Тессі, візьми її за ногу. Так, на рахунок «три». Один, два, три!

Ми вселилися та помалу обживалися, попри всі найгірші передчуття. Після інциденту з пневматичними дверима Дездемона злякалася, що цей будинок із сучасними вигодами (насправді ледь не старшими за неї самою) буде її останнім земним пристановищем. Усе, що лишилося від їхніх із дідом пожитків — латунний кавовий столик, скриньку на шовкопрядів і фотографію патріарха Афінагора — вона перевезла до гостьового будиночка, де так ніколи й не звикла до горішнього вікна, що здавалося їй просто діркою в стелі, педального спуску води у ванній кімнаті й переговорного пристрою на стіні (вони були в кожній кімнаті й вочевидь працювали у сорокових, тридцять років по тому, як у 1909 році був зведений сам Мідлсекс. Але 1967 року те, що говорили, чути було тільки в спальні. Мікрофони спотворювали голоси, тому доводилося пильно вслухатися та розшифровувати сказане, мов перші незграбні дитячі слова).

Брат вийняв втулку із пневматичної системи в підвалі й годинами ганяв кульку з пінг-понгу всією мережею витяжок. Тессі невпинно скаржилася на відсутність буфетів і нераціональне планування, та згодом, долаючи напади клаустрофобії, при звичаїлася до скляних стін будинку.

Лефті все чистив і прибирав. Як завжди, намагаючись бути корисним, він звалив на свій карк Сізіфову працю з підтримання ідеального стану всіх цих модерністських поверхонь. Зосереджено, як колись копирсався в аористі давньогрецьких дієслів — тривожному часі, що визначав події,

які могли ніколи не бути завершені, — нині він мив вітражі, вологі стіни оранжереї, розсувні двері й навіть горішні вікна. Тим часом ми із Розділом Одинадцятим досліджували новий будинок, а радше — будинки. Основні житлові приміщення були розташовані в пастельно-жовтому кубі, який виходив на вулицю. За ним був дворик із порожнім басейном та висхлим кизилом, що марно силкувався побачити своє відображення в резервуарі без води. Вздовж західного крила цього дворика простягався від кухні білий прозорий тунель, схожий на ті, якими футбольні гравці виходять на поле. Тунель цей вів до будівельки під округлим, наче в іглу, дахом, оточеної критою терасою. У ній містилася купальня (тепер там саме гріється вода, щоб і собі відіграти певну роль у моєму житті). За купальнею розташувався ще один внутрішній дворик, викладений гладеньким чорним камінням. Попід східною його стіною, щоб урівноважити тунель, був зведений портик, огорожений тонкими залізними прутами. Той вів до гостьового будиночка, де мешкали не гості, а Дездемона: деякий час із Лефті, а потім — довго-довго — сама.

Та що важливіше для дитини — Мідлсекс мав безліч вузеньких виступів, по яких можна було ходити, глибоких віконних ніш для ігор у замки, підвісних містків і терас на даху. Ми з Розділом Одинадцятим досліджували все. Лефті мив вікна, а вже через п'ять хвилин ми з братом лізли собі попри них, лишаючи відбитки пальців на склі. Тоді наш високий німий дідусь, що в іншому житті міг бути професором, а в цьому — лише ходив у будинку з відром та ганчіркою, усміхався й перемивав усе заново.

Хоч він ніколи й не сказав мені ані слова й був схожим на персонажа з німого кіно, я таки любив свого *papu*. Його

німота здавалася ознакою вишуканих манер і чудово доповнювала елегантне вбрання, візерунчасті союзки на чевіках і глясுவату чуприну. А проте він був не буркуном, а грайливим, іноді навіть комічним дідом. Вряди-годи, беручи мене покататися, Лефті вдавав, ніби спить за кермом: раптово заплющував очі й завалювався набік. Автомобіль за інерцією сунув далі, на тротуар. Я верещав, сміявся, метляв головою й ногами. Дід прокидався в останню мить, хапав кермо й уникав аварії.

Нам не потрібно було розмовляти. Ми розуміли одне одного без слів. А тоді сталося страшне.

Одного суботнього ранку, через кілька тижнів після переїзду в Мідлсекс, Лефті бере мене погуляти околицею. Ми хочемо спуститися до озера і, взявшись за руки, рушаємо нашим новим моріжком. У діда в кишені, на рівні моїх плечей, брязкають гроші. Я гладжу великий палець його руки і дивуюся, що на ньому немає нігтя. Лефті завжди розповідав мені, що його відкусила мавпа в зоопарку.

Ми вийшли на вулицю. На гросспойнтській бруківці витиснене ім'я каменяра, Дж. П. Стайгера. Ось розколина, у якій воюють мурахи. Ми переходимо по траві на узбіччя.

Я йду вперед, а Лефті падає. Із п'ятнадцятисантиметрового бордюра він достеменно провалюється на бруківку. Усе ще тримаючи діда за руку, я сміюся з його незграбності. Він сам сміється, але на мене не дивиться, втупившись у простір перед собою. Я ж підводжу голову й бачу те, що бачити мені зарано. В очах його — страх, сум'яття і, найдивніше — доросла тривога, що опосідає всю нашу прогулянку. Зіниці звужуються, у них відбивається сонце. Ми стоїмо на узбіччі, в пилюці й опалому листі. П'ять секунд. Десять. Достатньо, щоб Лефті відчув, як слабне, а я — як сильнішаю.

Ніхто не знав, що тиждень тому дід пережив іще один інсульт. Тепер, безголосий, він не міг іще й орієнтуватися в просторі. Меблі почали механічно наблизитися й віддалятися, наче в кімнаті розваг. Бешкетні стільці підлітали, а потім тікали в останню мить. Клітини на дошці для нардів гойдалися, ніби клавіші фортепіано. Дід нікому нічого не розповів.

Тепер, боячись водити машину, Лефті почав гуляти зі мною пішки. (Так ми й опинилися на узбіччі, з якого він не зміг зійти вчасно.) Ми блукали Мідлсексом — старий мовчазний іммігрант із худющою внучкою, такою говіркою, що батько її, замолоду кларнетист, жартував, немовби вона має кругове дихання. Я звикав до Гросс-Пойнта, його заможних претензійних господинь у шифонових хустках, до темного дому, обсадженого кипарисами, де у сусідстві з нами жила єврейська родина (так само викупивши свій будинок за готівку). Тим часом дід зживався з дедалі страшнішою дійсністю. Тримаючи мене за руку для рівноваги, периферійним зором завважаючи, які ковзкі дивні рухи виконують дерева й кущі, Лефті вперше замислився, що, можливо, свідомість — це лише випадкова примха біології. Він ніколи не був релігійним, але зрозумів, що завжди вірив у душу. У силу особистості, що лишається після смерті фізичного тіла. Нині ж розум його наче змалів, переживав замикання, і він дійшов холодно-кровного висновку, геть відмінного від бадьорих юнацьких переконань, що мозок — це такий самий орган, як усі інші, і після смерті його не лишиться ніякої душі.

Утім, семилітня дитина не може гуляти лише з дідусем. Ми нещодавно переїхали, і я хотів знайти собі друзів. З тераси я іноді бачив сусідську дівчинку, приблизно мою однолітку.

Вечорами вона виходила на балкончик і рвала пелюстки у квітів, що росли в ящику попід вікном, а жвавішаючи, виконувала недбалі піруети начебто під акомпанемент катеринки, яку я брав із собою на дах. Дівчинка мала довгі біляві коси та гривку, і я, оскільки ніколи не бачив своєї нової сусідки вдень, уважав її альбіноскою.

Та я помилявся. Одного сонячного пообіддя вона прийшла забрати свій м'яч, що впав до нас на подвір'я. Звали її Клементиною Старк. Вона була не альбіноскою, а всього-на-всього дуже блідою алергічною із загостреною реакцією на хатній пил і траву, яких надзвичайно важко уникнути.

Невдовзі в її батька стався серцевий напад, отож мої тогочасні спогади про Клементину забарвлені блакитним відтінком близької біди. Вона стояла боса в густющих заростях між нашими будинками. Її вже обкидало висипом від трави, прилиплої до м'яча й вологої після раптової появи кремезного кульгавого лабрадора.

У Клементини Старк було ліжко під балдахіном, мов королівська баржа, пришвартоване по один бік синьо-зеленого килима в її спальні, і ціла колекція отруйних з вигляду комах у рамках. Клементина була на рік за мене старша — а отже, й досвідченіша — і якось їздила до Кракова в Польщі. Через алергію вона майже не виходила з дому. Тому здебільшого ми проводили час у її кімнаті, де Клементина вчила мене цілуватися.

Коли пізніше я розповідав про власне життя доктору Люсу, він очевидно зацікавився Клементиною Старк. Йому байдуже було до гріховної пристрасності Лефті та Дездемони, до скриньки на шовкопрядів і серенад на кларнеті. Частково я розумію це й поділяю його цікавість.

Клементина запросила мене до себе. Їхній будинок, зовсім не схожий на Мідлсекс, був схожим на середньовічну фортецю із сірого каменю, геть некрасиву, якщо не зважати на одну екстравагантну деталь, немовби поступку принцесі — гостроверху башту, над якою тріпотів лавандовий вимпел. Стіни всередині були завішані килимами, в кутку стояли рицарські обладунки з французьким написом над заборолом, а на підлозі струнка Клементинина мати в чорних лосинах робила зарядку для ніг.

— Це Каллі, — промовила Клементина. — Вона прийшла побавитися.

Я променисто всміхнувся й видушив із себе сякий-такий реверанс. Зрештою, то була моя перша поява в пристойному товаристві. Але Клементинина мати на мене навіть не глянула.

— Ми щойно переїхали, — озвався я, — і живемо в сусідньому будинку.

Вона насупилася. Я подумав, що бовкнув зайве. От і перша гросспойнтська помилка в етикеті.

— Дівчата, ідіть до себе, — звеліла пані Старк.

Ми пішли. У своїй спальні Клементина осідлала коника-гойдалку і так колихалася мовчки зо три хвилини, а тоді раптом злізла.

— У мене була черепашка, але втекла.

— Справді?

— Мама каже, що вона виживе там, надворі.

— Мабуть, вона померла, — заперечив я.

Клементина мужньо вислухала моє припущення. Потім підійшла й приклала руку до моєї.

— У мене ластовиння, наче зірок у Великому Возі, — сказала вона.

Ми стояли й кривлялися перед великим дзеркалом. Краї Клементининих повік були запалені. Вона позіхнула, потерла ніс тильним боком долоні й спитала:

— Навчити тебе цілуватися?

Я не знав, що сказати. Я ж уже вмів цілуватися. Що тут було ще вчити? Та поки ці думки вирували в моїй голові, Клементина розпочала урок. Підійшла до мене впритул і рішуче обійняла за шию.

Я не маю необхідних спецефектів, але прошу вас уявити біле Клементинине обличчя, що посувається до мого, її напівзаплющені сонні очі, розтулені губи, що пахнуть ліками, й тишу, у якій змовкає все — шурхіт суконь, голос пані Старк, що відлічує рухи ніг у вітальні — усе завмерло, коли Клементинині вправні восьмирічні вуста злилися з моїми.

Тільки десь унизу смикалося моє серце.

Не билосся й навіть не тріпотіло — радше плюхалося, мов жаба на болотистій обмілині. Серце моє, амфібія, металосся між двома почуттями: радістю й страхом. Я намагався не втрачати пильності й триматися на рівних із Клементиною, та вона поводитися значно впевненіше. Закинула голову, наче акторка в кіно; я спробував повторити цей жест, але вона презирливо засичала: «Ти ж чоловік». І я завмер непорушно й струнко. Нарешті Клементина відірвалася від мене, глипнула й прорекла:

— Непогано для першого разу.

— Мамо-о-о! — гукнув я ввечері, повернувшись додому. — Я знайшла собі подругу! — Я розповів матері про Клементину, про килими на стінах у їхній вітальні, і як вродлива пані Старк робила зарядку, але ні словом не згадав про урок

поцілунків. Я одразу збагнув, що моє почуття до Клементини Старк недозволене, і що про нього не можна розказувати навіть мамі, але тоді ще не міг описати його. Я не пов'язував його із сексом, бо гадки не мав, що на світі існує секс. — Можна покликати її в гості?

— Звісно, — сказала Тессі й зраділа, що відтепер мені не буде самотньо.

— Мабуть, вона ще й не бачила такого дому, як наш.

Тиждень по тому настає прохолодний сірий жовтневий день. З-за жовтого будинку з'являються двоє дівчат, які бавляться в гейш. Ми закрутили волосся в дульки й навхрест закололи китайськими паличками для їжі. Взули сандалі й обгорнулися шовковими шалями. У руках у нас звичайні парасольки, хоча ми уявляємо, що вони — мереживні, білі, елегантні. Переходячи через дворик і піднімаючись сходами до купальні, я наспівую куплети з «Квіtkового барабана»*. Усередині ми не бачимо темної тіні в кутку. Бірюзова вода в басейні сяє й береться бульбашками. Шовкові шалі падають на підлогу. Дві сміхотливі фламінго — бліда та оливковошкіра — пробують воду великими пальцями ніг.

— Гаряча.

— Така й має бути.

— Ти перша.

— Ні, ти.

— Добре.

А тоді ми обидві пірнаємо. Пахне секвою, евkalіптом і сандаловим милом. Клементинині коси прилипли їй до

* Бродвейський мюзикл 1958 року та фільм 1961 року за мотивами однойменного роману китайсько-американського письменника Чін Ян Лі про життя китайських іммігрантів у Сан-Франциско. Заголовна пісня мюзиклу має назву «Гарно бути дівчиною».

обличчя. Її нога виринає з води, наче акулочий плавник. Ми сміємося, плаваємо й марнуємо мамині мильні кўльки для ванн. Пара здійсмається вгору, вона така густа, що за нею не видно ні стїн, ані стелі, ні темної тіні в кутку. Я розглядаю вигини своїх стїп, не розуміючи, за що їх називають «опущеними», коли до мене проштовхується Клементина. Її обличчя виринає просто з пари. Я думаю, що ми знову будемо цілуватися, але вона обхоплює мене ногами за стан й істерично сміється, затуляючи рот. Зіниці її розширюються; вона шепоче мені на вухо: «Розслабся». Верещить, наче мавпа, і штовхає мене на сходинку для сидіння. Я провалююся поміж її ніг і затягаю її під воду... ми крутимося, тонучи й виринаючи, — спершу я згори, потім вона, — хихочемо й скрикуємо, як птахи. Пара огортає нас, оповиває; бурхлива вода мерехтить, а ми все крутимося, аж я не розумію, де мої руки й ноги, а де — Клементини. Ми не цілуємося. Це несерйозна гра, вільна і пустотлива, та ми хапаємо одна одну за слизькі тіла, вдаряємося колїньми й животами, ковзаємося стегнами. Деякі м'які частини Клементининогo тіла є для мене тим першим одкровенням, що зберігається в пам'яті, чекаючи, поки за кілька років я зможу його досягнути. Як довго це діється? Я не знаю. Але ми втомлюємося; Клементина вилазить на сходинку й витягає мене. Я стаю на колїна, щоб дотягтися до одягу — і мене кидає в холодний піт. Бо там, у кутку, сидить Лефті! Я бачу його на мить, перехилившись над поручнем, — він сміється? лютує? — а потім здійсмається пара й знову ховає його з очей.

Заскочений, я не можу ні ворухнутися, ані сказати слово. Скільки він там просидів? Що бачив? «Це було синхронне плавання», — незграбно виправдовується моя приятелька. Пара знову розвіюється. Лефті сидить непорушно, схиливши

голову набік, блідий, як сама Клементина. Одну безумну секунду я думаю, чи це не наша давня гра, — коли він удавав, ніби спить, — а тоді розумію, що дід уже ніколи ні в що не гратиме...

У домі волають переговорні пристрої. Я докрикуюся до Тессі на кухні, вона — до Мільтона в кабінеті, а той — до Дездемони в гостьовому будиночку. «Скоріше! З папу щось погане!» І знову крики, і миготлива сирена швидкої, і мама пояснює Клементині, що тій час додому...

Увечері в двох кімнатах у Мідлсексі спалахує світло. На одному його островці хреститься й молиться літня жінка, на другому — семирічне дівчисько благає прощення, бо мені ясно, що в усьому винен я. Це через мене... Лефті побачив... Я обіцяю більше цього не робити й прошу: «Будь ласка, нехай папу не помре. То все Клементина. Вона мене змусила».

(А тут свою роботу мусить виконати серце пана Старка. Артерії його зсередини намащені немовби печінковим паштетом, і якимось кровообіг зупиняється. Клементинин батько виходить із душі. У вітальні, відчувши недобре, пані Старк припиняє зарядку. Три тижні по тому вона продає будинок і разом із донькою їде геть. Більше я Клементини не бачив...)

Лефті одужав і повернувся з лікарні. Та це був тільки перепочинок перед повільним, але неблаганним згасанням розуму. Наступні три роки пам'ять його поволі стиралася, від найсвіжіших подій сягаючи далі в минуле. Спершу Лефті почав забувати, де його ручка чи окуляри, потім — який нині день, місяць, і зрештою — рік. Життя зникало цілими шматками; усі ми рухалися вперед у часі, а він повертався

назад. 1969 року ми зрозуміли, що дід лишився в 1968-му: він переймався вбивствами Мартіна Лютера Кінга-молодшого й Роберта Кеннеді. Коли ми перетнули 1970 рік, Лефті опинився в п'ятдесятих. Він тішився побудові Морського шляху святого Лаврентія* і перестав звертатися до мене, бо я ще не народився. Його охопили азартна лихоманка й відчуття неприкаяності після пенсії — але тоді настали сорокові, і Лефті знову був господарем гриль-бару. Щоранку він прокидався й ішов на роботу. Найхитрішими викрутасами Дездемона втовкмачувала йому, буцім наша кухня — це «Зебра», тільки відремонтована. Час від часу вона нарікала на злидні й запрошувала із церкви дам, які замовляли каву й клали гроші на кухонну стійку.

Подумки Лефті Стефанідіс бачив себе дедалі молодшим, хоча насправді старів. Часто намагався підняти важезні речі й видертися нагору стрімкими сходами. Він падав. Усе довкола гойдалося. Тоді, нахилиючись, щоб допомогти чоловікові, Дездемона бачила миттєву ясність у його погляді, неначе він навмисно тікав у минуле від сьогодення. Потім дід плакав, і бабця лягала поруч із ним, обіймаючи й заспокоюючи.

Невдовзі ж настали тридцяті, і дід почав шукати радіо, щоб послухати Рузвельта. Думав, що чорношкірий молочник — це Джиммі Зізмо, і залазив до нього в машину, прагнучи їхати на чергову бутлегерську обладку. Крейдяними написами на грифельній дошці він захоплював молочника до обговорення контрабанди спиртного, але той не розумів

* Система шлюзів і каналів між США й Канадою, що дозволяє лайнерам пропливати від Атлантичного океану до Великих озер. Формально простягається від Монреалю до озера Ері.

навіть найправильніших його звертань, бо саме тоді Лефті почав забувати англійську мову — спершу граматику й орфографію, які так довго опановував попервах, а потім узагалі перестав писати англійською. Коли він уперше згадав Бурсу, Дездемона захвилювалася. Вона розуміла, що ментальна регресія неминуче поверне його в ті часи, коли він був їй не чоловіком, а братом, і ночами лежала без сну, перелякано дожидаючи цієї миті. У певному сенсі вона й собі зажила навспак. У неї поновилися серцеві перебої. *«Господи, — молилася Дездемона, — дозволь мені вмерти, поки Лефті не повернувся на корабель»*. Якось вона прокинулася й знайшла його за обіднім столом. Щоб напomadити волосся а-ля Валентино, дід відшукав в аптечці вазелін. Шия була обмотана кухонним рушником, неначе шарфом, а на столі лежала грифельна дошка, що промовляла грецькою мовою: «Доброго ранку, сестрице».

Наступні три дні він дразнив її, як у дитинстві, смикав за коси й розігрував непристойні сценки за участю хитромудрого Карагіозиса. Бабця ховала від нього грифельну дошку, та марно. У неділю за обідом Лефті висмикнув ручку з нагрудної кишені в дядька Піта і написав на скатертині: «Скажіть сестрі, що вона погладшала». Дездемона пополотніла й затулила руками обличчя, думаючи, що зараз її поб'є грім, як того вона одвіку боялася. Але Пітер Татакіс просто забрав у Лефті ручку й промовив: «Тепер йому здається, наче ти його сестра». Усі зареготали — бо що їм іще лишалось? До вечора Дездемону кликали «сестрицею», а вона щоразу здригалася й чекала, коли в неї зупиниться серце.

Та це тривало недовго. Дідова свідомість, по спіралі ковзаючи до могили, прискорювалася з наближенням остаточної смерті, і через три дні він затуркотів, як немовля, а потім

напудив під себе. Тоді, коли від Лефті Стефанідіса вже нічого не залишилося, Бог дозволив йому протривати ще місяці зо три, до зими 1970 року. Пам'ять його стала так само уривчастою, як вірші Сапфо, яких він так і не відтворив; і яюсь уранці, поглянувши на жінку свого життя, дід не впізнав її. А потім у голові в нього стався вибух, і кров востаннє кинулася в мозок, змиваючи рештки його особистості.

На початку у моєму житті і житті діда встановилася дивна закономірність. Коли я видав свій перший крик, Лефті замовк навіки; відколи ж він поступово втратив здатність бачити, чути, розрізняти смаки, думати й пам'ятати — я почав бачити, чути, розрізняти смаки, і пригадав усе: навіть те, чого ніколи не робив, не бачив і не куштував. У мені вже чаїлися й майбутня подача природженого тенісиста зі швидкістю сто дев'яносто кілометрів на годину, і стереоскопічне відчуття власної двостатевості. Тому за поминальним столом у грецькому ресторані я оглядав присутніх і розумів, що в них на душі. Мільтон мучився від шквалу тамованих почуттів. Він боявся розплакатися, якщо заговорить, тому за весь час не промовив ні слова, затикаючи собі рота хлібом. Тессі охопила нестримна любов до мене й Розділу Одинадцятого; вона пригортала нас і глядила по головах, бо діти — єдина розрада супроти смерті. Сурмеліна пригадувала той день на вокзалі, коли сказала кузенові, що будь-де впізнає його носяку. Пітер Татакіс журився, що не має вдови, яка оплаче його по смерті. Отець Майк Антоніу самозакохано згадував власну надгробну промову, а тітка Зо сумувала, що не знайшла собі такого чоловіка, як батько.

Я не міг розгадати лише Дездемониних почуттів. Сидячи на чільному місці за столом, вона колупала виделкою рибу й пила мавродафні*, але думки її були від мене приховані, як і лице за чорною вуаллю.

І позаяк мені не вдається проникнути в бабцину душу, я просто переповім вам, що сталося далі. Після обіду ми з нею, батьками та братом усілися в Мільтонів «Флітвуд». З бузковим похоронним прапорцем на антені виїхали з грецького кварталу й рушили вулицею Джефферсона. Трирічний кадиллак був найстарішою із батькових машин. Минаючи старий завод «Медуза Цемент», я почув протяжний свист і подумав, що *йа-йа*, сидячи коло мене, зітхає над своїм горем, але потім побачив, як сидіння складається й ковтає Дездемону, що завжди боялася автомобілів.

То виявилася повітряна подушка. Вмикати її дозволялося щонайменше за швидкості в п'ятдесят кілометрів на годину — але заглиблений у скорботу Мільтон витиснув усього сорок. Гідравлічна система зламалася, і пасажирські сидіння так і лишилися похилими. Відтоді батько почав міняти машини щороку.

Поволі, спотикаючись, ми дотяглися додому. Мама допомогла Дездемоні вилізти з автомобіля й відвела до гостьового будиночка. Бабця насилу ступала, щокроку спираючись на ціпок, і зрештою на порозі оголосила:

— Тессі, тепер я ляжу.

— Звісно, *йа-йа*, — сказала мама. — Відпочиньте.

— Я ляжу, — повторила Дездемона й пішла до себе. Там, коло ліжка, досі стояла відчинена скринька на шовкопрядів. Уранці вона витягла звідти шлюбний вінець чоловіка,

* Червоне солодке міцне вино, вироблене з однойменного винограду.

відрізала від свого й поклала в труну із Лефті. Оглянула скриньку, замкнула її й роздяглася. Скинула чорну сукню та повісила в чохол, напханий кульками нафталіну. Склала туфлі в коробку, наділа нічну сорочку, виполоскала білизну й розвісила в ванній. А потім уклалася в ліжко, хоча була тільки третя година дня.

Впродовж наступних десяти років, окрім купелі по п'ятницях, вона жодного разу не встала.

СЕРЕДЗЕМНОМОРСЬКА ДІЄТА

Їй не хочеться більше жити. Не хочеться бути в Америці. Вона втомилася існувати. Їй дедалі важче підніматися сходами. Її жіноча доля завершилася по смерті чоловіка. Її зурочили.

Такі припущення висловив отець Майк Антоніу, відколи Дездемона три доби поспіль відмовлялася підводитися з ліжка. Мама просила його поговорити з нею, і з гостьового будиночка він вийшов роздратованим, із піднятими бровами в стилі Фра Анджеліко*. «Минеться, не хвилюйтеся, — сказав отець Майк. — З удовами таке часто буває».

Ми вірили йому. Проте минали тижні, а бабця дедалі більше гнітилася й байдужіла. Колишній жайворонок, тепер вона перетворилася на сову. Мама приносила їй сніданок; Дездемона розплющувала одне око й жестом веліла поставити. Яечня стигла. Кава вкривалася плівкою. Дездемону цікавила тільки щоденна сітка мильних опер.

Фра Анджеліко (1387–1455.; власне ім'я — Гвідо ді П'етро, після постригу — Джованні да Ф'езоле) — італійський живописець доби Відродження, чернець-домініканець.

Бабця, як і раніше, стежила за чоловіками-ошуканцями й дружинами-інтриганками, та вже не осуджувала їх, наче втомившись використувати мирські пороки. Півлежачи на подушці, із сіточкою для волосся, яка збивалася на чоло, немов діадема, вона здавалася вічною й непереможною, як постаріла королева Вікторія. Цариця кімнати-острова, заюрмленого птахами. Вигнанка, побіля якої лишилися дві незрадливі прислужниці — Тессі і я.

— Молися, щоб я померла, — настановляла вона мене. — Молися, щоб *йа-йа* померла й пішла до *папу*.

...Та перш ніж продовжити історію Дездемони, я коротко опишу вам розвиток власних стосунків із Джулією Кікучі. Тобто скажу найголовніше: ніякого розвитку не було. Ми дуже приємно провели останній день у Померанії, на сході Німеччини, де вже зо півстоліття занепадали приморські вілли Герінгсдорфа. Нині ж, після об'єднання, там стався справжній бум із продажу нерухомості. Ми з Джулією, будучи американцями, не могли цього не зауважити. Блукали широкою вулицею, узявшись за руки, і планували купити котрусь напіврозвалену віллу й відбудувати її. «А до нудистів можна й звикнути», — сказала Джулія. — «Ми стали би померанцями», — відповів я. Не знаю, що на нас найшло. «Ми». Так зловживаючи цим займенником, ми ніби й не усвідомлювали його справжнього значення. Митці мають якесь особливе чуття до нерухомості, і Герінгсдорф надихнув Джулію. Ми зазирали в кооперативи — нове тут явище — й оглянули два-три будинки. Ми поводитися, як подружжя, корячись старомодному впливу аристократичного столітнього курорту. Ми планували купити дім, ні

разу навіть не переспавши, та, певна річ, не згадували ані кохання, ні шлюбу. Тільки суми готівкових виплат.

Проте дорогою до Берліна мене охопив уже знаний страх. Вслухаючись у гудіння коліс, я намагався зазирнути в майбутнє. Думав про свій наступний крок, якого Джулія, очевидно, чекатиме. Про підготовку, пояснення, цілком імовірний жах, потрясіння, відразу й категоричну відсіч. Як завжди.

— Що з тобою? — запитала Джулія.

— Нічого.

— Ти такий мовчазний.

— Просто втомився.

У Берліні я відвіз її додому. Обійняв на прощання, холодно й безапеляційно, і більше не телефонував. Вона лишила мені повідомлення. Я не відповідав. Тепер і вона вже не телефонує. Отак усе й закінчилося, не встигнувши розпочатися. Замість ділити майбутнє з кимось, я залишаюся в минулому, із Дездемоною, якій не потрібне ніяке майбутнє...

...Я носив їй обіди й часом перекуси. Із тацями йшов уздовж портика з металевою огорожею. Наді мною була непотрібна, напівзогнила тераса з червоного дерева, праворуч видніла духмяна, налита водою купальня. Гостьовий будиночок повторював прямі чисті обриси головної будівлі. Уся архітектура Мідлсексу була спробою розкрити первинні форми. Тоді я нічого цього не знав, але, пробираючись у залитий сонцем гостьовий будиночок, відчував дисгармонію. Кімната, схожа на ящик, без жодних прикрас чи світської ляпанини, безчасова та позаісторична, серед якої лежала виснажена, жива історія в особі моєї бабці. Усе в Мідлсексі

свідчило про забуття; усе в Дездемоні — про нездоланність пам'яті. Бабця лежала між подушок, зітхаючи гірко, проте по-доброму. Цим вирізнялася вона й усі грекині її покоління — ласкою в розпачі. Як голосили вони, годуючи вас цукерками! Як скаржилися на хвороби, плескаючи по коліні! Мої візити розраджували Дездемону. «Здрастуй, лялько!» — усміхалася вона. Я сідав коло неї на ліжку, і вона куйовдила мені волосся, ніжно туркочучи грецькою. З Розділом Одинадцятим бабця весь час світилася від щастя, але зі мною за десять хвилин її життєрадісні очі мерхли й вона виповідала справжні свої почуття: «Стара я вже, доню. Стара».

Давня її іпохондрія отримала благодатне підґрунтя. Спершу, ув'язнивши себе в чистилищі ліжка з червоного дерева під балдахіном, бабця тільки й жалілася, що на серцеві перебої. Та вже через тиждень їй почали допікати втома, запаморочення й порушений кровообіг.

— Ноги мене болять. Кров застигла.

— Вона здорова, — сказав лікар Філобозян батькам опісля півгодинного огляду. — Немолода, але я не бачу нічого серйозного.

— Я ж не дихаю! — сперечалася Дездемона.

— Ваші легені чисті.

— І в ногах як голками коле.

— То розтирайте їх. Стимулюйте кровообіг.

— І він старий уже, — сказала Дездемона, коли лікар Філ пішов. — Покличте іншого, хто сам іще на порох не розпався.

Батьки погодилися. Зрадивши сімейну вірність лікареві Філу, потайки виклика́ли Дездемоні інших. Лікаря Татлзворта. Лікаря Катца. Лікаря Колда. Усі вони виносили той самий незаперечний вердикт: бабця здорова. Заглядали в морхлі

чорносливини очей та висхлі абрикоси вух, вслухалися в непереможне серцебиття й запевняли, що все гаразд.

Ми намагалися виманити Дездемону з ліжка. Запрошували дивитися «Тільки не в неділю»* на великому телевізорі. Телефонували Сурмеліні в Нью-Мексико й підносили слухавку до переговорного пристрою.

— Дез, приїзди до мене в гості! Тут жарко — майже як у нашому селі.

— Ліно, я тебе не чую! — горлала бабця попри утруднене дихання. — Тут ця штука не робить!

Нарешті, закликаючи її до богобоязності, Тессі сказала, що гріх не ходити до церкви, коли вона здатна на це фізично. Та Дездемона лише поплескала по матраці:

— Наступного разу мене занесуть у церкву в труні.

Вона почала готуватися. З ліжка веліла мамі перечистити шафи.

— Костюми *папу* віднеси в комісійну крамницю. Мої сукні теж. Лиши тільки ту, у якій мене поховаєте.

Необхідність доглядати чоловіка в останні роки життя додала Дездемоні сил. Ще кілька місяців тому вона перетирала йому рідку їжу, змінювала підгузки й постільну білизну і обмивала його ватяними тампонами та вологими рушниками. Тепер же, у сімдесят, не маючи про кого турбуватися, бабця постаріла за ніч. Темні із сивизною коси її побіліли, а в пишній фігурі мовби утворилася пробоїна. Дездемона щодня почала марніти й бліднути. На шкірі проступили вени. Груди вкрив розсип червоних цятток. Вона

Грецька кінострічка Жуля Дассена 1960 року. Варіація на тему Пігмаліона: її головні герої — грецька повія та американський турист, який наставляє її на шлях морального життя.

перестала дивитися в дзеркало. Через погано допасовані штучні щелепи бабця віддавна підтискала губи, але тепер, без помади, вони геть зникли з її обличчя.

— Мільті, — якось озвалася вона до батька, — ти вже купив мені місце на цвинтарі коло *папу*?

— Не бійся, мам, там ділянка на двох.

— І ніхто її не забере?

— Усе записано на тебе.

— Але мого імені там немає! Мільті, я дуже хвилююся. З одного боку — ім'я *папу*, а з іншого — тільки трава. Піди постав табличку, що це місце *йа-йа*. Раптом якась інша жінка помре й захоче лежати з моїм чоловіком?

Але на цьому не закінчилася підготовка Дездемони до власного похорону. Бабця обрала собі не тільки ділянку, а й гробаря. У квітні, саме в розпал пневмонії, до Мідлсексу навідався Георгій Папас, брат Софії Сассун, який працював у похоронній конторі Т. Дж. Томаса. Він приніс каталог зі зразками трун, урн та вінків, і сів коло бабці, доки вона роздивлялася фотознімки захоплено, мов туристичний проспект, — а потім поцікавилася, скільки в Мільтона грошей.

— Мам, я не хочу про це говорити. Ти ще не помираєш.

— Мені не треба імператорського похорону. Георгій каже, що це найдорожчий. *Йа-йа* згодна й на президентський.

— Коли буде час, я зроблю все, що захочеш. Але сьогодні...

— Труну оббий атласом. Прошу тебе. І поклади мені подушку. Поглянь, отаку. П'ятий номер на восьмій сторінці. Дивися! І скажи Георгію, хай не знімає з мене окулярів.

Смерть здавалася Дездемоні певним різновидом еміграції. Замість попливти з Туреччини до Америки, тепер вона

мала вирушити із землі на небеса, де Лефті вже одержав громадянство та підготував для неї місце.

Помалу ми звикли до бабчиного відсторонення від сім'ї. Тоді, навесні 1971 року, Мільтон захопився новою справою. Опісля катастрофи на вулиці Пінгрі він присягнув ніколи більше так не помилятися. Але як обійти основний закон нерухомості, навіки прив'язаної до єдиного місця? Дуже просто: бути всюди водночас.

— Ятки з хот-догами, — заявив Мільтон якимось під час вечері. — Почну з кількох, а там подивлюсь, як піде.

За решту грошей від страховки він орендував собі місце на трьох детройтських дорогах, а на поживклому аркуші зробив нарис дизайну яток.

— Золоті арки — символ «Мақдональдсу», — сказав батько. — А в нас будуть Геркулесові стовпи.

Якщо у 1971-1978 роках вам випадало їздити з Мічигану до Флориди, ви, певне, бачили сліпучі неонові білі стовпи, що оздоблювали мережу батькових ресторанів. Вони поєднували в собі грецький спадок із колоніальною архітектурою його улюбленої батьківщини. Водночас були й Парфеноном, і будівлею Верховного суду, втілювали й міфологічного Геракла, і голлівудського Геркулеса. Зрештою, привертали увагу.

Мільтон розпочав із трьох закладів під назвою «Хот-доги «Геркулес»», та щойно дозволили прибутки — відкрив іще кілька. Перші його ресторани з'явилися в Мічигані, але вже наступні перебралися в Огайо, а звідти — вздовж траси на південь. Їхній формат радше нагадував «Дейрі квін»*, аніж

* «Дейрі квін», або DQ — американська мережа ресторанів швидкого харчування.

«Макдональдс». Сидячих місць майже не було (щонайбільш два-три столики для пікніка) — як і дитячих майданчиків, лотерей, чогось на зразок «хеппі мілів» та «щасливих годин». Тільки хот-доги «в стилі Коні-Айленду», як то називали в Детройті: із цибулею й соусом чилі. «Хот-доги “Геркулес”» стояли вздовж доріг, і часто не в найкращих місцях: біля боулінгів та вокзалів, у маленьких поселеннях, де житла були дешеві й крізь які проїздило багато машин.

Я не любив цих яток. Мені вони здавалися надто стрімким відходом від романтичних днів «Зебри». Де були старожитні лампи, столики з червоними вініловими канапами, музичний автомат і пироги на полицях? Де були завсідники.

Незрозуміло, як могли ятки з хот-догами приносити більше грошей, аніж дайнер. Утім, вони прибуток від них і справді був вищий. Після першого випробного року нова мережа закладів перетворила нашого батька на багатія. Успіх її визначався не тільки вдалим розташуванням, а й хитромудрим вивертом, який сьогодні має назву «брендинг». Сосиски «Болл Парк» лопалися на грилі, проте з «Хот-догами “Геркулес”» усе було значно цікавіше. Щойно з коробки, віденські ніжно-рожеві сосиски здавалися звичайнісінькими, проте нагріваючись, химерно розбухали посередині, збільшувались і вигиналися.

Відкрив цю їхню здатність Розділ Одинадцятий. Якось увечері мій сімнадцятирічний брат спустився до кухні, щоб зготувати собі пізню перекуску. Знайшов у холодильнику сосиски і, не бажаючи гаяти час на варіння, витяг пательню — а тоді знічев'я порізав їх навпіл. «Я хотів збільшити площу поверхні», — пояснював він мені згодом. Але замість того, щоб просто розрізати їх уздовж, брат заходився

бавитись експериментами. Там і тут він зробив надрізи, кинув усе на пательню й почав дивитися, що з того буде.

Першого разу майже нічого не сталося, лиш де-не-де сосиски набули кумедних форм. Але потім брат захопився. Постійно випробовуючи нові способи приготування, задля забави створив цілу лінійку чудасій. Була в нього сосиска, що піднімалася при нагріванні, скидаючись на Пізанську вежу. На честь посадки на Місяць утворилася сосиска «Аполлон-11», що розбухала, поки шкірка її не лопалася, а сама вона ледь не злітала в повітря. Одні сосиски в нього танцювали під композиції Семмі Девіса*, інші утворювали собою літери «Л» і «З», хоча жодного разу в нього не вийшло доброї «С». Своїм друзькам він показував інші фокуси. Вечорами з кухні іноді чувся сміх. Розділ Одинадцятий казав: «Це в мене буде Гаррі Рімз**». Інші вигукували: «Ти що, Стефанідісе!». І, коли вже на те, мене єдиного шокували старі рекламні ролики «Болл Парку» з розбухлими й збільшеними сосисками. Куди дивилися цензори? Чи хтось завважував вирази облич домогосподарок, коли ці ролики транслювали по телебаченні? Чи те, як потім вони обговорювали різновиди «булочок»? Я, звісно, спостерігав, — тоді і я ще належав до однієї з ними статі, — яку увагу глядачок привертали телеролики про хот-доги. Це й було головною метою реклами.

«Хот-доги “Геркулес”» закарбовувалися в пам’яті, варто було скуштувати їх бодай раз. Невдовзі їхня назва була відома повсюди. Велика торгова мережа запропонувала

Семюель Джордж «Семмі» Девіс-молодший (1925–1990) — американський співак, танцюрист і актор.

** Гаррі Рімз (1947–2013; справжнє ім’я — Герберт Стрейчер) — американський порноактор, найвідоміший за роллю у фільмі «Глибоке горло» (1972).

Мільтону викупити права й продавати «Геркулес» у супермаркетах, але той відмовився, хибно вважаючи, що популярність вічна.

Брат не цікавився сімейним бізнесом — хіба розробляв нові сосискові форми. «Я винахідник, — пояснював він, — а не кухар». У Гросс-Пойнті він прибився до гурту закомплексованих юнаків. Суботній відрив означав для них змогу засісти в кімнаті у Розділу Одинадцятого, роздивляючись репродукції Ешера*. По кілька годин вони вивчали фігури, які піднімалися й спускалися сходами водночас, та гусей, що оберталися на риб і знову на гусей. Їли крекери з арахісовим маслом, вимазуючи зуби й тестуючи один одного питаннями з періодичної системи. Стів Мангер, братів найкращий друг, постійно дратував Мільтона своїми філософськими роздумами («Пане Стефанідісе, як ви *дowodete*, що існуєте?»). Щоразу, приїжджаючи з батьками до школи по Розділа Одинадцятого, я бачив його по-новому. Брат був відлюдкуватим зубрилкою; на стеблі його тіла тримався пуп'янок мозку. Незрідка він брів до машини, закинувши голову й розглядаючи крони дерев. Розділ Одинадцятий не стежив за модою, одяг йому купувала Тессі. Я захоплювався ним як старшим братом, проте, як його сестра, відчував свою вищість. Бог уділив мені найцінніші дари. Братові — здібності до математики, а мені — до письма. Братові — вправні руки, мені — уяву. Братові — музикальність, а мені — красу.

Моя дитяча врода з роками стала виразнішою. Не дивно, що Клементині Старк хотілося вчити мене цілуватись. Усі

* Мауріц Корнеліс Ешер (1898–1972) — нідерландський графік, автор тривимірних психологічних гравюр на теми нескінченності й симетрії.

горнулися до мене. Наді мною схилялися літні офіціантки. Розчервонілі хлопці підходили до моєї парти, мимрячи: «Т-т-ти загубила с-с-стирачку». Навіть розлючена Тессі, дивлячись у мої очі Клеопатри, забувала, що її сердило. А хіба не дзвеніло у вухах наших недільних гостей, коли я приносив їм у вітальню напої? Хіба дядько Піт, Гас Панос, Джиммі Фіоретос, ці п'ятдесяти-, шістдесяти- й сімдесятилітні пузані, не поглядали на мене, тамуючи власні помисли? У Віфінії, де женихом уважався кожен, хто міг іще дихати, їхні ровесники безперешкодно сваталися до таких дівчаток, як я. Чи пригадували вони ті дні, розвалившись на наших козетках? Чи міркували: «Якби не в Америці, я б...»? Не знаю. У пам'яті залишилися тільки мільйони поглядів, мовчки звернених на мене зусбіч — зазвичай непомітних, наче зелені ящірки, що заплющують очі, маскуючись у зеленому листі. Але зненацька — у транспорті чи в аптеці — я іноді відчував їхній нав'язливий тиск, їхнє шаленство й жагу.

Годинами я милувався собою, крутячись перед дзеркалом, чи прибирав невимушених поз, щоб оцінити свій повсякденний вигляд. У маленькому люстерку розглядав свій профіль, тоді ще цілком гармонійний. Я розчісував довге волосся й іноді підфарбовував очі поцупленою у матері тушшю. Та з часом моє нарцисичне задоволення губилося у брудному ставку, у який я вдивлявся.

— Він знову їх видушує! — скаржився я.

— Каллі, не будь такою гидливою, — відповідала мама. — Тут зовсім трохи... зараз я витру.

— Фу!

— Зажди, коли в самої з'являться прищі! — люто відкривався з передпокою ошельмований брат.

— Не з'являться.

— От побачиш! Секреція сальних залоз підвищується в період статевого дозрівання!

— Замовкніть обоє! — звеліла Тессі, та я вже й сам замовк. Слова «статеве дозрівання» пробуджували в мені цілий вихор тривожних роздумів. Вони чатували в засідці, там і тут вистрибуючи назустріч мені й лякаючи, бо я достеменно не розумів їхнього значення. Ясно було хіба те, що вони якось стосуються Розділу Одинадцятого. Можливо, саме це спричиняло не тільки прищі, а й дивну братову поведінку.

Невдовзі після того, як Дездемона злягла, я зауважив — жаским незбагненим чуттям меншої сестри при старшому браті, — що Розділ Одинадцятий почав усамітнюватися. За замкненими дверима ванної діялося щось цілком очевидне. Коли я стукав, він здушено відповідав: «Зачекай». Але я був ще малий і нічого не знав про нагальні потреби хлопців перехідного віку.

З вашого дозволу, я трохи відхилиюся від теми. Три роки тому, коли Розділові Одинадцятому було чотирнадцять, а мені вісім, він розіграв мене. Якось увечері, коли надворі стояла гроза, а батьки пішли в гості, я дивився телевизор у вітальні, аж зненацька мій брат приніс лимонний пиріг.

— Гляди, що в мене є, — сказав він і великодушно відкрояв мені шматок. Поки я їв, він дивився, а тоді проголосив: — Я все розкажу! Пиріг був на неділю.

— Так нечесно! — я кинувся на нього й хотів ударити, але брат схопив мене за руки. Так ми борюкалися, доки Розділ Одинадцятий запропонував мені угоду.

Тими днями, як я вже сказав, усі почали звертати до мене свої погляди. І ось у мене втупилася ще одна пара цікавих очей: мій брат стояв у ванній для гостей між різноколірних

рушників, і стежив, як я задираю спідницю й стягаю труси. (Якщо я зроблю це, він обіцяв нічого не розповідати про пиріг.) Заворожений, він не підходив; лише борлак його здіймався й опадав. Брат здавався враженим і наляканим. Він не мав із ким порівняти мене, але тоді побачив правду, як вона є: рожеві складки й щілину. Десять секунд він виглядав ознаки підробки в моїх документах, а потім хмари в нього за спиною з гуркотом вибухнули, і я примусив його відкряяти ще шматок пирога.

Очевидно, цікавість Розділу Одинадцятого не обмежилася розгляданням сестри-восьмилітки. Тепер, на мою підозру, він розглядав фотографії зрілих жінок.

У 1971 році всі чоловіки покинули нас: Лефті помер, Мільтон цікавився тільки роботою, а Розділ Одинадцятий усамітнився у ванній. Ми з Тессі лишилися дбати про Дездемону.

Доводилося стригти нігті їй на ногах і виганяти з кімнати мух. Переставляти пташині клітки залежно від траєкторії світла. Вмикати мильні опери по телевізору й вимикати криваві вечірні новини. Проте Дездемона ніколи не жертвувала власною гідністю. Коли їй кортіло до вбиральні, вона викликала нас із сусідніх приміщень; ми помагали їй підвестися й вели в туалет.

Найпростіше буде сказати «минали роки». Надворі змінювалися весни, зими й літа: верби скидали мільйони листочків, сніг укривав плаский дах і зменшувався кут падіння сонячних променів, а Дездемона лежала. Сніг танув, на вербах росли бруньки, а Дездемона лежала. Сонце вибивалося в zenit і сяло просто крізь горішне вікно, мовби спускало драбину, якою вона так хотіла піднятися на небеса — але Дездемона лежала.

Що ж відбулося, поки вона лишалася в ліжку?

Померла пані Вотсон, подруга тітки Ліни. Тоді Ліна з усією скорботною нерозважливістю продала їхній саманний будинок і знову перебралася на північ, до рідні. У лютому 1972 року вона повернулася в Детройт. То була найхолодніша зима в її житті. Ба гірше — Ліна змінилася за роки, проведені на Південному Заході. Якимось дивом вона стала справжньою американкою, майже цілком позбавившись сільської простакуватості. Натомість її кухня, що добровільно замурувала себе живцем, начеб ніколи й не виїздила з Віфінії.

Обом їм було вже за сімдесят, але Дездемона, стара сивокоса вдова, дожидала смерті, а Ліна, вдова зовсім іншого типу — руда струнка дама — водила «Фаерберд»* і носила джинсові спідниці з високою талією та бірюзовими пряжками. Після власного нетрадиційного союзу гетеросексуальні стосунки моїх батьків були їй, наче удар обуха в тім'я. Ліну драгували вугрі мого брата, і вона гидувала митися з ним у спільному душі. З поверненням Сурмеліни в домі запанувала напружена атмосфера. Ліна, як вегаська танцівниця на пенсії, була надто яскравою й недоречною в нашій вітальні, і позаяк ми підглядали за нею зблизька, вона пила забагато вина й галасувала, і все довкола просякало димом її сигарет.

Ми познайомилися з новими сусідами: Пікеттами — Нельсоном, колишнім півзахисником футбольної команди Технологічного інституту Джорджії, а нині працівником фармацевтичної компанії «Пак-Девіс», та його дружиною Бонні, яка обожнювала читати свідчення Господньої

* Модель понтіака, випускалася протягом 1967–2002 років.

любіві в «Гайдпості»*. Через дорогу мешкав «Ясноокий» Стю Фіддлер, комівояжер із продажу запчастин, любитель бурбону й кельнерок, із дружиною Міззі, чие волосся змінювало колір частіше, ніж «каблучка настрою»**. Наприкінці кварталу жили Сем і Гетті Гроссінгери, перші ортодоксальні євреї з-поміж наших знайомих, та їхня єдина дочка Максін, скромна й талановита скрипалька. Сем був дотепником, а Гетті завжди голосно розмовляла; вони обоє не соромилися говорити про гроші, отож у їхньому товаристві ми почувалися легко й невимушено. Мільтон і Тессі часто запрошували Гроссінгерів на обіди, хоч і постійно втрапляли в халепу через їхні харчові обмеження. Скажімо, Тессі могла проїхати ціле місто, щоб купити для них кошерного м'яса — а потім подати його на стіл під вершковим соусом, чи приготувати саму тільки крабову запіканку. Хоч Гроссінгери й зберігали вірність своїй релігії, насправді вони були звичайними асимільованими жителями Середнього Заходу. Ховалися поза стіною кипарисів, а на Різдво запалювали вогники й виставляли в саду Санта-Клауса.

У 1971 році суддя Стівен Рот із Окружного суду США постановив, що в детройтській системі освіти де-юре наявна сегрегація й наказав подолати її. Єдина проблема полягала в тому, що 1971 року вісімдесят відсотків учнів детройтських шкіл становили чорні. «Цей підбріхач на побігеньках може собі виносити будь-які рішення, — каркнув Мільтон із-над газети. — Що нам уже до того? Бачиш, Тесс? Розумієш

* Християнський часопис мотиваційних історій та приватних сповідей, що виріс із чотиристорінкової брошури 1945 року до одного з тридцяти найвпливовіших видань США з накладом понад 2 млн примірників.

** Каблучка, що містить термочутливий елемент, який змінює колір залежно від температури тіла власника.

тепер, чому твій чоловіченько прагнув забрати звідти дітей? Інакше волею цього Рота вони вже ходили б до школи, як у Найробі».

1972 року у вечірньому телешоу взяв участь С. Міямото, якого не прийняли у детройтську поліцію через низький зріст (метр шістдесят сім проти мінімуму в метр сімдесят п'ять).

Взуття на грубій підшві не зробило його вищим; відтак я сам написав поліцейському комісарові лист на підтримку С. Міямото, але відповіді не отримав. А через кілька місяців на параді комісар Ніколз упав з коня. «Так тобі й треба», — зловтішався я.

Того ж року Г. Д. Джексон та Л. Д. Мур, які позивалися проти поліції на чотири мільйони доларів за жорстоке поводження, обурені двадцятип'ятидоларовою компенсацією, захопили літак Південних авіаліній, що здійснював рейс до Куби.

Того ж року мер Ромен Гріббз заявив, що Детройт цілковито подолав наслідки бунтів п'ятирічної давності. Сам він, проте, не мав наміру балотуватися вдруге. Так на політичній арені з'явився Колмен Янг, майбутній перший афроамериканський очільник Детройта.

А мені виповнилося дванадцять.

За кілька місяців доти, першого навчального дня у шостому класі, Керол Горнінг прийшла до школи, тамуючи самовдоволену усмішку. Попід кофтиною, мов нагорода на полиці, пишалися її сформовані за літо груди. Вона була не єдина така. Упродовж кількох наступних місяців більшість моїх однокласниць, як то казали дорослі, «розвинулися».

Частково я був готовий до цього, бо влітку місяць провів у таборі «Поншевенг», неподалік Порт-Гурона*. Дні повзли, і дедалі помітніше, мов барабанний дріб, який гучнішав на протилежному березі озера, щось розмотувалося в тілах моїх ровесниць. Дівчата скромнішали й поверталися спинами в роздягальні. Дехто вже мусив нашивати власні прізвища не тільки на шорти й шкарпетки, але й на бюстгальтери. Здебільшого ніхто про це не говорив, та вряди-годи все приховане виринали назовні. Яюсь після обіду, на плаванні, брязнули, відчиняючись, і знову зачинилися бляшані двері жіночої роздягальні. Звук цей луною вибухнув поміж соснових стовбурів, пролетів уздовж вузького понурого пляжу й розлігся над водою, де я гойдався на крузі, читаючи «Історію кохання»**. (Тільки плаваючи мені й удавалося почитати: хоч вихователі й змушували мене займатися фрістайлом, я волів проводити час із черговим бестселером зі столика в маминій спальні.) Я підвів голову. Курною стежкою, усипаною сосною глицею, ішла Дженні Сімонсон у червоно-біло-синьому купальнику. Усе затихло. Вмовкли птахи. Озерні лебеді випростили довжелезні шії, щоб мигцем поглянути на неї. Навіть далека бензопилка вимкнула двигун. Я споглядав розкішну вроду Дженні С. Сяєво раннього надвечір'я огортало її золотим ореолом; тіло під патріотичним купальником набубнявіло так, як у жодної іншої дівчини в таборі. На довгих стегнах вигравали м'язи. Вона добігла до кінця причалу й шубовснула в воду, звідки

Місто на крайньому сході штату Мічиган.

** «Історія кохання» (1970) — любовний роман-бестселер американського письменника Еріка Сігала, присвячений коханням двох студентів з різних соціальних прошарків. Того ж року був екранізований.

назустріч їй випірнув гурт наяд — подружок із загону «Кедрові бистрини».

Я опустил книжку й оглянув себе. Усе було, як зазвичай: плоскі груди, стегна без округлостей і криві, покусані комарами ноги. Шкіра, облуплена від сонця й води, та поморщені пучки.

Завдяки ветхості лікаря Філа й скромній манірності Тессі я досяг пубертатного віку, навіть не знаючи, що чекає на мене. Лікар Філобозян досі мав свій кабінет при гінекологічній клініці, хоча вона тоді й була вже закрита. Його клієнтура істотно змінилася. Були ще кілька старших пацієнтів, які, так довго пробувши під його опікою, боялися змінювати лікарів, та малозабезпечені сім'ї за соціальним розподілом. Справами відала сестра Розалія. Вони із лікарем Філом побралися через рік після мого народження. Тепер вона вела облік і робила уколи. Із апалацького дитинства вона добре зналася на системі соціального забезпечення й тямала у формах медичного обслуговування.

Лікареві Філу вже минуло вісімдесят; він почав малювати й обвішав стіни свого кабінету салонними олійними картинами. Найчастіше писав не пензлем, а мастихіном. Що ж він малював? Смирну? Сутінкову набережну? Страшну пожежу? Ні. Як більшість любителів, лікар Філобозян уважав слушним об'єктом зображення хіба мальовничий вигаданий пейзаж. Він писав морські краєвиди та хутори, яких ніколи не бачив, і доповнював їх силуетом курця, що пахкав люлькою, сидячи на колоді. Лікар Філобозян ніколи не говорив про Смирну й виходив геть, коли при ньому хтось торкався цієї теми. Не згадував ані своєї першої дружини, ні замордованих синів і дочок. Мабуть, тому він і вижив.

Та все ж лікар Філ був уже, так би мовити, мастодонтом. 1972 року він провадив мій щорічний огляд методами, поширеними в медицині 1910-х років. Відстежував рефлекси, удаючи, що хоче дати ляпаса. Вислуховував мене винним келихом, а коли нахилився, щоб перевірити серцебиття, переді мною, мов Галапагоський архіпелаг з літака, розгорталася короста в нього на лисині. (Рік за роком вона дрейфувала глобусом його черепа, але ніколи не гоїлася.) Лікар Філобозян пахнув, наче старий вагон — олією для волосся, розлитим супом і порушеним режимом сну. Його медичний диплом здавався пергаментним, і не дивно було б, якби від гарячки лікар Філобозян виписав мені п'явок. Зі мною він поводився чемно, але не дружньо; звертався ж майже щоразу до Тессі, яка сиділа на стільці в кутку. Цікаво, що боявся згадувати лікар, дивлячись на мене? Невже за цими поверховими оглядами стежили привиди левантинських дівчат, пробуджені схожістю наших тендітних ключиць чи пташиним свистом моїх маленьких, забитих слизом легень? Чи він намагався не думати про «водяні палаци» й розстєбнуті пеньюари? Чи просто почувався старим, утомленим, напівсліпим — та не хотів визнавати цього?

Хай там як, рік за роком Тессі водила мене до нього, платячи вдячністю за акт милосердя під час катастрофи, якої він волів не пам'ятати. У нього в приймальні я щоразу бачив той самий подертий примірник журналу «Хайлайтс». «Відшукай-но!» — закликав напис на одному із розворотів, а знизу, на гіллястому каштані, моєю власною рукою,

Американське дитяче розвивальне періодичне видання. Виходить із 1946 року.

тремкою від болю у вусі, багато років тому обведені були собака, ніж, риба, бабуся та канделябр.

Мама й сама уникала розмов на теми фізіології. Ніколи не говорила відверто про секс. Не любила скромних жартів та еротичних сцен у кіно. Мільтон також не міг розповісти своїй малій доньці про пташечок та бджілок, і вийшло, що тими роками я мусив давати собі раду, як знав.

З кухонних натяків тітки Зо я збагнув, що жінки час від часу переживають щось неприємне — таке, що, на відміну від усього іншого, насилу зносять чоловіки. Хай що то було, воно здавалося мені далеким, як шлюб чи народження дітей. Але одного дня в «Поншевенгу» Ребекка Урбанус вискочила на стілець. Вона мала добре поставлений голос, походила з Нової Кароліни, а предки її були рабовласниками. На танцях із хлопцями із сусіднього табору обмахувалася рукою, наче віялом. Нащо вона вискочила на стілець? У нас відбувався імпровізований конкурс талантів. Можливо, Ребекка співала чи декламувала вірш Волтера де ла Мара*. Сонце стояло в zenіті; Ребекка була в білих шортах — і раптом, поки вона співала (чи декламувала), вони потемніли ззаду. Спершу здалося, що то лише тінь від дерев. Хтось помахав рукою. Але ні: ось уже цілий загін дванадцятиліток у футболках з емблемою табору та банданах побачив те, чого не бачила Ребекка. Верхня частина її тіла сумлінно виконувала свій номер, та всю увагу привернула до себе нижня. Пляма ширшала і виявилася червоною. Вихователі розгубилися. Ребекка співала, розкинувши руки, крутилася на стільці в колі публіки, що не могла відвести від

* Волтер Джон де ла Мар (1873–1956) — англійський поет і прозаїк-фантаст, найвідоміший своїми творами для дітей.

неї нажаханих, спантеличених поглядів. Деякі «розвинені» дівчата зрозуміли все. Інші — і я серед них — думали, що це поріз чи рана після нападу ведмедя. Нарешті Ребекка Урбанус помітила наші обличчя. Глянула на себе, скрикнула й утекла.

Із табору я повернувся схудлий, засмаглий, з єдиним значком (парадоксально, але з орієнтування). Відзнаки ж, якою хизувалася першого шкільного дня Керол Горнінг, я не здобув, і мучився суперечливими думками. З одного боку, якщо й мене спіткає біда, як Ребекку Урбанус, безпечніше буде не змінюватись. Із шафи я викинув усі свої білі речі. Покинув співати й відтоді був напоготові: це могло статися будь-якої хвилини.

Утім, нічого не ставалося. Мої однокласниці по черзі долали свою трансформацію, і я вже боявся не ймовірних конфузів, а того, що назавжди відіб'юся від решти.

Шостий клас, зима; я на уроці математики. Панна Гротовскі, наша молода вчителька, пише на дошці рівняння. Учні за дерев'яними партами списують чи куняють, чи штурхають одне одного в спину. Надворі сірий мічиганський день. Трава скидається на олов'яну. Флуоресцентні лампи с'як-так намагаються розвіяти млу. На стіні висить фотографія славетного Рамануджана* (якого ми, дівчата, колись уважали бойфрендом панни Гротовскі). Нам душно, як то може бути тільки в школі.

І так усі ми летимо крізь час — тридцятіро дітей рядами за партами, мчимо вперед на нечуваній швидкості. Панна

Срїніваса Рамануджан (1887–1920) — індійський математик-самоук. Зробив значний внесок у розвиток теорії чисел, математичного аналізу, теорії неперервних дробів та числових рядів.

Гротовські пише на дошці рівняння, а мої однокласники змінюються без упину. Щотижня довшають ноги й випинається светр на грудях Джейн Блант. Якось Беверлі Маас, моя сусідка по парті, піднімає руку, і я бачу в неї під рукавом темний кущик каштанового волосся. Коли він з'явився там? Учора? Позавчора? До кінця року рівняння довшають і складнішають: напевно, вся річ у цифрах, таблиці множення... ми вчимося оперувати ними, а наші тіла за законами нової математики пропонують нам несподівані відповіді. Голос у Пітера Квейла став нижчим на дві октави за місяць, а він не помітив цього. Чому? Бо надто швидко летить. У хлопців під носом з'являється пух. Вперед висувуються чола й носи. Найбільший ефект справляють дівчата, перетворюючись на жінок — не духовно чи емоційно, але фізично. Природа готується. Настають зміни, визначені для нашого виду.

Не змінюється лише Калліопа в другому ряді. Парта її сповільнює хід: вона єдина збоку бачить увесь масштаб доколишніх метаморфоз. Доводячи теореми, завважає неподалік на підлозі портфель Тріші Лем. Уранці в ньому лежали тампони — а хто розповість, як ними користуватися? Досі вродлива, невдовзі Каллі стає найнижчою в класі. Губить стирачку, і хлопці вже не піднімають її. У різдвяній виставі Каллі тепер випадає роль не Марії, а ельфа... Але вона ще надіється, так?.. Ескадрилья учнів за партами з ревом летить уперед, а Калліопа, підводячи голову від заляпаного чорнилом зошита, бачить, що вже настала весна, із землі витикаються паростки, квітнуть форзиції та зеленіють в'язи; хлопці з дівчатами ходять за руки й цілуються поза деревами, і вона почувається ошуканою, замороженою. «Ти пам'ятаєш? — молить вона природу. — Я досі чекаю. Я тут».

Так само, як і Дездемона. У квітні 1972 року її прохання про возз'єднання з чоловіком іще розглядається у високих інстанціях небесної канцелярії. І хоч у ліжко Дездемона лягала цілком здоровою, тижні, місяці й нарешті роки бездіяльності вкупі з нездоланим прагненням швидше померти забезпечили їй нагороди в усіх номінаціях лікарського довідника.

За час відлюддя в гостьовому будиночку вона заробила набряк легень, бурсит, люмбаго, напад пізнього токсикозу вагітності, що виявився на півстоліття пізніше, ніж мав би, і загадковим чином ущух, на превеликий Дездемонин жаль; оперізувальний лишай, від якого її грудна клітка та спина почервоніли, наче стигла полуниця, й страшенно пекли; дев'ятнадцять застуд, виразку, атипичну пневмонію, психосоматичну катаракту, що затьмарювала їй зір у річницю чоловікової смерті, і яку вона собі достоту виплакала, та болючу контрактуру Дюпюїтрена, яка притисла їй до долоні чотири пальці, лишивши середній стирчати у непристойному жесті.

Один з лікарів увів бабцю в своє дослідження довголіття. Для медичного журналу він писав статтю про середземноморську дієту, і засипав Дездемону питаннями щодо грецької кухні. Скільки йогурту їла вона в дитинстві? Оливкової олії? Часнику? Дездемона сумлінно відповідала, думаючи, що його цікавість пов'язана з якоюсь хворобою, і, користаючись нагодою, розповідала про свою батьківщину. Лікар мав прізвище Мюллер, був німцем і ганив кулінарні вподобання співвітчизників. Із повоєнним комплексом провини паплюжив ковбаски, а печеню й кенігсберзькі клопси вважав мало не отрутою. Для нього то були «істівні гітлери». Натомість наші грецькі страви — баклажани,

тушковані в томатному соусі, огіркові заправки, тарамасалату*, плов, коринку та смокви — він уважав цілющими, живодайними, кровоочисними, диво-ліками для свіжості шкіри обличчя. Схоже, він таки правду казав: у сорок два роки лікар Мюллер був зморшкуватий і щуплий, а скроні йому взялися сивою памороззю, тоді як сорокавосьмирічний Мільтон, попри кавові кола попід очима, досі ще мав гладеньку оливкову шкіру й густу, лискучу темну чуприну. Хіба знічев'я фарбу для волосся назвали «Грецькою формулою»? Усе завдяки нашій кухні! Невичерпні джерела юності — наші долми і навіть баклава, яка не містить надмірної концентрації білого цукру, бо в складі має тільки мед. Лікар Мюллер показав нам таблицю з іменами й датами народження детройтських греків, італійців і одного болгарина: там ми й побачили представницю від родини Стефанідісів, дев'яностооднорічну Дездемону, живу, здорову й дужу. На противагу закатрупленим ковбасами полякам, знищеним смаженою картоплею бельгійцям, уколошканим пудингами англосаксам та вимерлим від чорісо іспанцям, пунктирна лінія тривалості життя греків пнулася вгору, доки всі інші збивалися в купу вниз. А бачте! Останні кілька тисячоліть наш народ особливо не мав чим пишатися. Тому, вочевидь, не дивно, що ми так і не збентежили лікаря Мюллера оповіддю про численні інсульти Лефті. Не хотіли зміщувати графік новими даними, тож не сказали, що Дездемоні насправді був сімдесят один, а не дев'яносто один рік, бо вона завжди плутала сімку з дев'яткою на письмі. Не розповіли

* Традиційний грецький паштет із копченої тріскової ікри, лимонного соку, оливкової олії та часнику. Подається як закуска з пітами й оливками.

й про її тіток, Талію та Вікторію, які померли молодими від раку грудей, не згадали й високого тиску, що вражав судини Мільтона, який на вигляд був цілком здоровий. Ми просто не могли. Не хотіли програвати всім отим італійцям чи навіть єдиному болгарині. А лікар Мюллер, поглинутий своїми дослідженнями, не помічав ні похоронного каталогу на столику побіля бабциного ліжка, ні фотографій діда та його могили — звичайного майна самотньої вдови на землі: не однієї з-поміж безсмертних богів-олімпійців, але єдиної, хто залишився по їхній загибелі.

Тим часом напруга між мною і мамою тільки зростала.

— *Не смійся!*

— Вибач, доню. Але тобі... тобі нема чого ним...

— Мамо!

— ...підтримувати.

Істеричний вереск. Дванадцятилітка мчить сходами нагору, а мама знизу гукає: «Каллі, не драматизуй! Хочеш — купимо тобі ліфчик». Замкнувшись у своїй кімнаті, я скинув майку перед дзеркалом і побачив... що мама казала правду. Нічого! І нема чого підтримувати. Від люті й розпачу я заривав.

Увечері за столом я мстився в єдиний можливий спосіб.

— Що сталося? Чому ти не їси?

— Я хочу нормальної їжі.

— Нормальної — це якої?

— Американської.

— Я мушу готувати те, що любить *йя-йя*.

— А те, що я люблю?

— Ти ж любиш спанакопіту. Завжди любила.

— Тепер уже ні.

— Добре, як забажаєш. Сиди голодна. Не хочеш їсти — можеш подивитися, як ми вечеряємо.

Змушений визнати правду за дзеркалом, узятий на кпини рідною матір'ю, оточений «розвиненими» однокласницями, я дійшов відчайдушного висновку. Запідозрив, буцімто грецька кухня, яка тримала бабцю серед живих попри її бажання померти, підступно вповільнила ріст мого організму. Напевне ж оливкова олія, якою Тессі кропила кожнісіньку страву, якимось уміла спиняти біологічні годинники, доки мозок несхитно змінювався й старів. Ось чому Дездемона, утомлена й розчарована, як дев'яностолітня, досі ще мала артерії п'ятдесятирічної жінки. Цікаво, думав я, чи можуть омега-3 жирні кислоти й овочі, якими я харчувався, затримувати мій статевий розвиток? Чи груди в мене не ростуть від йогурту на сніданок? Таке можливо.

— Що з тобою, Калл? — запитав якимось батько з-над вечірньої газети. — Не хочеш жити сто літ?

— Ні, якщо доведеться щодня їсти це.

Аж тут вибухає Тессі. Це вона вже два роки доглядає свекруху, яка не підводиться з ліжка. Це її чоловік більше любить хот-доги, аніж свою дружину. Це вона потай досліджує екскременти сина й дочки, і знає, якої шкоди завдасть їхнім шлункам жирна американська їжа.

— Ти ж по крамницях не ходиш! — ридає вона. — Не бачиш того, що бачу я! Коли ти востаннє була в аптеці, панночко «Хочу-нормальної-їжі»? Знаєш, що вони там продають? Проносне! Щоразу в черзі переді мною хтось купує екс-лакс! І не одну упаковку, а цілу гору!

— Тільки старі купують...

— Не тільки. Молоді жінки. Підлітки. Сказати тобі правду? У цій країні всі вже срати розучилися!

— От тепер мені хочеться їсти.

— Каллі, це через ліфчик? Бо якщо так — я вже тобі казала...

— Ма-амо!

Пізно.

— Ліфчик? — вишкірився Розділ Одинадцятий. — Велике Солоне озеро хоче ліфчик?

— Замовкни.

— Чекай. У мене брудні окуляри. Зараз протру. Отак краще. Ану, покажи...

— Відчепися!

— Ні, з Великим Солоним озером таки не сталося жодних геологічних...

— Зате з твоєю прищавою пикою сталося!

— Рівне, як завжди, рівне. Зовсім непідвладне часу.

— Чорт забирай! — урвав нас Мільтонів крик.

Ми подумали, що татусеві набридло слухати нашу сварку, але...

— Клятий суддя!

Він не дивився на нас. Утупившись у першу шпальту «Детройт ньюз», батько почервонів, а потім — через прихований високий тиск — побуряковів.

Того ранку окружний суддя Рот винайшов хитромудрий спосіб десеґреґувати школи. Якщо в Детройті недостатньо білих учнів, він вирішив завезти їх з околиць. Під його юрисдикцією перебувала вся метрополія — Детройт і сорок три передмістя, зокрема й Гросс-Пойнт.

— Щойно ми врятували дітей з того пекла, — горлав розлючений Мільтон, — як цей клятий Рот збирається затягти їх назад!

РОСОМАХА

«Тим, хто щойно увімкнув трансляцію, повідомляємо — відбувається захопливий матч із хокею на траві! Останні секунди завершальної гри сезону між двома непримиреними суперниками — «Шершнями» та «Росомахами». Рахунок 4:4. Вкидання на середину поля, і... м'яч у «Шершнів»! Чемберлен веде м'яч, пасує на фланг О'Рурк. О'Рурк робить фінт ліворуч, іде праворуч, обходить одну «росомаху», другу... і пасує через усе поле Амільято! Беккі Амільято йде по бічній лінії! Десять секунд! Дев'ять! На воротах у «Росомах» Стефанідіс, і... Боже мій, вона не бачить Амільято! Якого чорта?.. Люди, вона розглядає листочок! Каллі Стефанідіс милується досконалим вогненно-червоним осіннім листочком! У таку мить! Амільято наближається. П'ять секунд! Чотири! Це чемпіонат середніх шкІл... але стривайте! Стефанідіс чує кроки! Підводить голову... і Амільято пробиває! Йо-о-ой, оце удар! Навіть тут, у кабінці, чути, як летить м'яч... просто в голову Стефанідіс! Вона жбурляє листочок і дивиться... дивиться... Боже, яке страхіття!»

Чи правда, що перед смертю (якою завгодно, хай і від удару м'ячем) усе життя минає перед очима? Коли не все,

то окремі його епізоди. Того осіннього дня, щойно м'яч Беккі Амільято влучив мені в лице, події останніх шести місяців майнули у моїй напівпритомній свідомості.

Ось літо; наш кадиллак — тоді це був золотистий «Флітвуд» — довгою стежкою мчить до дівчачої школи «Бейкер та Інґліс». На задньому сидінні нещасна дванадцятилітка настрашено передчуває невідворотне ув'язнення після співбесіди.

— Не хочу в дівчачу школу, — канючу я. — Краще автобусом їздитиму в загальну.

Потім вересень, і вже інша машина у перший день навчання везе мене на уроки в сьомому класі. Колись я пішки ходив до початкової школи «Тромблі», але тепер усе змінилося. Скажімо, нова картата шкільна уніформа з гербом. Чи автомобіль, світло-зелений універсал пані Дрексель. Волосся в неї ріденьке й масне, а над губою вусики — наче лихе знамення того, що через рік відкриється мені на уроках літератури.

Кілька тижнів по тому; сцена повторюється. Я дивлюсь у віконце універсала, пані Дрексель випускає цівку диму зі своєї сигарети. Ми опиняємося в самому серці Гросс-Пойнта. Минаємо ворота, за якими видніють довгі під'їзні доріжки — батьки завжди розглядали їх із захопленим подивом, — і ось пані Дрексель в'їжджає в одні з таких воріт. За ними живуть мої нові однокласниці. Ми бачимо живопліт із жимолості й попід арками з фігурно вистрижених дерев під'їздимо до відлюдних котеджиків, де, виструнчившись на ганках, чекають дівчата з ранцями. На них така сама форма, як на мені, але вони в ній інакші, охайніші та елегантніші. На цій же картинці гарно зачесана жінка зрізає троянду в саду.

Минуло ще два місяці. Наприкінці осінньої чверті зелений універсал пнеться пагорбом утору до моєї вже не нової школи. В автомобілі повно дівчат. Пані Дрексель підкурює нову сигарету, спиняє авто на узбіччі й хоче висварити нас. А потім оглядає кампус — зелені пагорби, дальнє озеро — і усміхається: «Тіштеся, поки можете. Найкращий час у житті — це юність». (Дванадцятирічний, я зненавидів її за ці слова — найгірші, що можна сказати дитині. Але, напевно, інші зміни, які спіткали мене того року, нав'яли думку, буцім щасливий період життя завершується.)

Що ще я пригадую після удару? Усе, що символізує хокейний м'яч. Хокей на траві перейшов нам у спадок від колоніальної Англії — як і все решта в школі. Будівля з довгими лункими коридорами й церковним запахом, готичними сутінками й ґратками на вікнах. Латинські букварі у палітурках, що на колір були, немов ріденька вівсянка. Пообідні чаювання. Улесливий культ тенісної команди. Невисокий рівень учительської підготовки й сама програма з літератури, що архетипно пливла від Гомера до Чосера, Шекспіра, Донна, Свіфта, Вордсворта, Діккенса, Теннісона та Е. М. Форстера*. «Щастя в єднанні».

У 1911 році панни Бейкер та Інґліс відкрили школу, щоб, як зазначено в статуті, «плекати в дівчатах потяг до знань і гуманність, милосердя та доброчесні манери, а понад усе — вірність громадянському обов'язку». Разом вони жили у віддаленому «котеджі» під ґонтовою покрівлею, що посідав у шкільній міфології таке ж місце, як рублена хижка

* Едвард Морган Форстер (1879–1970) — англійський прозаїк, автор творів на тему класової нерівності й лицемірства британського суспільства початку ХХ століття. «Щастя в єднанні» — іронічна цитата-гасло з його роману «Говард Енд».

Лінкольна* в національній легенді. Щовесни п'ятикласниць водили туди на екскурсію. Їм показували дві окремі спальні засновниць школи (можливо, зумисне дурячи), письмові столи, де й понині лежали перові ручки й лакричні цукерки, та грамофон, на якому вони слухали марші Сузи**. Привиди панни Бейкер та панни Інґліс блукали школою поміж реальних портретів і бюстів. На подвір'ї стояла весняно-грайлива скульптура просвітительок в окулярах: панна Бейкер папським жестом благословляла простір, а панна Інґліс (нижня) дивилася туди, куди показувала колега. Крислатий капелюх приховував простацькі риси її обличчя. Єдиним авангардним штрихом композиції була товста дротина, яка стриміла з голови в панни Бейкер, увінчана об'єктом їхнього інтересу — застиглою в польоті колібрі.

...Усе це збудив у моїй пам'яті м'яч. Проте існувало й інше, особисте пояснення, чому я виявився його мішенню. Як Калліопа могла опинитися на воротах? Для чого начепила маску та щитки? Чому тренерка Сторк веліла їй захищати позицію?

Якщо коротко, я не міг похвалитися спортивними досягненнями. Не виявляв ані найменших здібностей до софтболу, тенісу, баскетболу, а надто хокею на траві. Не міг призвичаїтися до чудернацьких ключок та незбагненого європейського методу ведення гри. У школі бракувало хокеїсток, отож тренерка Сторк поставила мене на ворота,

* Ідеться про будинок Томаса Лінкольна, батька Авраама Лінкольна, неподалік Чарльстона, штат Іллінойс. Репліка цього будинку нині є центром та головним експонатом однойменного національного парку.

** Джон Філіп Суза (1854–1932) — американський композитор та диригент, відомий передусім військово-патріотичними маршами. Знаний у США як «Король маршів».

сподіваючись на перемогу. Та це траплялося рідко. Не надто перейняті командним духом «росомахи» скаржилися, що в мене зовсім немає координації. Чи були це виправдані закиди? Чи нинішня кабінетна моя робота пов'язана з недостатньою фізичною підготовкою? Я не відповім, але на свій захист скажу, що жодна з моїх атлетичних колег по команді не мала такого проблемного тіла, як я – з двома тестикулами, які підступно засіли в пахвинних каналах. Без мого відомо ці анархісти окошилися у мене в животі, причепившись до інших життєво важливих органів. Якщо я зарізко рухався чи схрещував ноги, мій пах судомило спазмом. На хокейному полі я часто згинався, з очей текли сльози, а тренерка Сторк гатила мене по крижах: «Стефанідіс, це лише кольки. Ану ворушися!». (Тієї миті, коли я рвонув назустріч м'ячу Амільято, мене пронизав той самий спазм. Усе всередині стиснулося, затоплене лавовим потоком болю. Я нахилився, перечепився об ключку й полетів уперед...)

Утім, я ще встигаю зауважити й інші фізіологічні зміни. У сьомому класі на зуби мені поставили повний набір пластинок, що міцно зчепили верхню та нижню щелепи, аж я почувався лялькою черевомовця. Щовечора перед сном я слухняно чіпляв на себе цю середньовічну вуздечку. Але в темряві, доки зуби мої випрямлялися, решта обличчя поволі кривилася, корячись сильнішій генетичній схильності. Перефразовуючи Ніцше, є два типи греків: аполлонійський та діонісійський. Я народився смаглявою аполлонійською дівчинкою з лицем, обрамленим кучерями, але до тринадцяти років у моїй зовнішності взяв гору діонісійський тип. Ніс, попервах делікатно, а потім різкіше, почав вигинатися. Покошлатіли брови. Щось лиховісне спотворило мої риси, надавши їм достоту «сатиричного» виразу.

І останнє, що символізував хокейний м'яч — дедалі ближчий, мовби неохочий більше терпіти цю експозицію, — це Час, його безупинність і наша прикутість до власних тіл, так само прикутих до Часу.

М'яч поцілив мені в маску й зрикошетив у центр воріт. Ми програли. «Шершні» тріумфують.

Як завжди осоромлений, я повернувся в роздягальню. Скинувши маску, вибрався із зеленої чаші хокейного стадіону, що нагадувала амфітеатр, і гравієвою доріжкою пошкандибав до школи. Віддалік, попід пагорбом через дорогу, лежало озеро Сен-Клер, де мій дід Джиммі Зімо розіграв сцену своєї загибелі. Щозими воно так само замерзало, проте бутлегери більше по ньому не їздили. Озеро втратило свою зловісну привабу й стало природною окрасою заможного передмістя. Вантажні судна ще прокладали собі шлях уздовж фарватеру, та їх майже всі витіснили яхти й катери — «кріс-крафти», «сантани», «летючі голландці» й «470-ки». Погожими днями озеро ще було синє, хоч зазвичай скидалося кольором на застиглий гороховий суп.

Але тоді я не думав про це. Відлічував кроки й брів якнайповільніше. Дивився на двері залу з тривожною обачливістю.

Для решти моїх однокласниць гра завершилася, та для мене — щойно розпочалася. Поки дівчата віддихуються, я збираюся на відвазі. Мушу діяти зграбно, швидко й точно. З-поза бічної лінії мого ества чути крик: «Стефанідіс, пильнуй!» Тепер я – тренер, гравець та чірлідерка водночас.

Попри діонісійське гультяйство тіла — безладно покривлені зуби й дико вигнутий ніс — щодо решти я геть не

змінився. Півтора року по тому, як Керол Горнінг прийшла до школи з новесенькими грудьми, я все ще не мав своїх. Бюстгальтер, який я нарешті випросив у Тессі, мав суто теоретичне застосування, як вища фізика. Ані грудей, ні місячного. Я прочекав увесь шостий клас і наступне літо, і нині, у сьомому класі, так само чекав. Тепер я вже мав надію. Іноді в мене запалювалися соски, і, злегка торкаючись їх, я відчував під тонкою рожевою шкірою набряк. У такі миті мені здавалося, що це вже початок розквіту — але запалення та припухлості щоразу минали безслідно.

Тому найважче в школі «Бейкер та Інґліс» мені доводилося в роздягальні. Навіть по завершенні сезону тренерка Сторк стояла в дверях і гримала люто, наче псиця: «Дівчата, в душ! Бігом!». Побачивши мене, вона спромоглася на усмішку, вимовила «Непогано», і подала рушник.

Ієрархія існує всюди, а найсильніша вона в роздягальнях. Волога й голизна вертають нас до первісного стану. З вашого дозволу, я побіжно окреслю нашу кімнату для переодягання. Місце біля самих душових займали «браслети». Минаючи їх у паркому коридорі, я бачив, як вони виконували жіночні рухи. Ось одна нахилилася, загортаючи довге волосся в рушник; потім випросталася й скрутила на голові тюрбан. Інша, бездумно втупившись блакитними очима в порожнечу, мастила обличчя кремом. Третя пила воду з пляшки, виставивши довгу округлу шию. Я відвертався, неохочий підглядати, і все-таки чув дивні звуки, що долинали від них. Крізь ляскання капців по кахлях і сичання води щось мелодійно бриніло, мов келихи з шампанським під час урочистого тосту. Знаєте, що то було? Підвіски з браслетів на їхніх тонких зап'ястках. Крихітні лижі дзенькали об тенісні ракетки, а мініатюрні Ейфелеві вежі стикалися

з півторасантиметровими балеринами на пуантах. Дзвеніли кити і жабки від «Тіффані», собачки й котики, дельфіни з м'ячами на носі та мавпи з катеринками, сирні скибки, клоунські маски, виспівували в унісон полуниці й чорнильниці, сердечка та дзвоники на шиях швейцарських корів. І під цей ніжний тенькіт одна з дівчат коли-не-коли простягала зап'ястя іншим, як дама, що рекомендує парфум. Батько щойно привіз їй з відрядження свіжу цяцьку.

«Браслети» верховодили в моїй новій школі. Вони вступили туди після дитсадка. Деякі зналися з ясел! Мешкали біля озера і, як усі гросспойнтці, вирости, уявляючи, що це Атлантичний океан. Бо всі «браслети» та їхні батьки насправді мріяли жити на Східному узбережжі, так само вдягатися й розмовляти крізь зуби, так само відпочивати на Мартас-Він'ярді*, так само казати «там, на Заході» замість «у нас на Заході»: вдаючи, наче їхнє життя в Мічигані — то хіба тимчасова розлука з домом.

Що сказати про моїх кирпатих заможних однокласниць із давніх поважних родин? Чи були вони здібні до математики й природничих наук, ці доньки роботящих, ощадливих промисловців (двоє із тих дівчат носили прізвища славетних автомагнатів)? Чи мали технічні таланти? Чи сповідували протестантську етику праці? Одним словом — ні. Діти багатіїв якнайпевніше розвінчують ідею генетичного детермінізму. «Браслети» не бажали вчитися. Не піднімали руки на уроках. Сиділи всі разом на задніх партах і забирали додому лише підставки для зошитів. Проте,

* Мартас-Він'ярд (у перекладі з англійської означає «Мартин виноградник») — острів на південному сході штату Массачусетс. У XX столітті належав до улюблених курортів нью-йоркців та бостонців. 1974 року саме там відбувалися зйомки фільму Стівена Спілберга «Щелепи».

вочевидь, у житті вони тямили більше за мене. Змалку знали, як низько цінуються в нашому світі книжки, тому не гаяли часу на них. Я ж і донині переконаний, що ці чорні позначки на папері варті найбільшого, що тільки письмо допоможе мені зафіксувати власну невловну свідомість. Ця історія — єдиний мій трастовий фонд, і, на відміну від завбачливих англосаксонських протестантів, я вливаю в нього весь свій капітал...

Однак, минаючи їх у роздягальні в сьомому класі, я ще не замислююся про це. Озираюся (як то велить мені доктор Люс) і пригадую всі відчуття дванадцятирічної Калліюпи, яка в спокусливому світлі крізь густу пару бачить голих «браслетів». Чи тремтіла вона від жаги? Чи озивалася плоть під воротарським щитком? Я копірсаюся в пам'яті, де спливає лише суміш заздрості — звісно, заздрості — і презирства. Приниження й зверхності, а понад усе — переляку.

На моїх очах дівчата заходили й виходили з душових. Там і тут спалахувала нагота. Рік тому вони всі були порцеляновими статуетками, що обережно пробували ногами дезинфіковану воду в громадських басейнах; тепер же перетворилися на пишнотілих істот. Я пробивався крізь вологе повітря, мов аквалангіст, високо задираючи ноги в щитках і розглядаючи фантастичне підводне життя довкола крізь отвір у масці. Поміж ніг моїх однокласниць квітнули різноколірні анемони — чорні, брунатні, жовтаві й руді. Вище, немов медузи, м'яко пульсували їхні колижкі груди з ядучо-рожевими сосками. Усе гойдалося за течією, живилося мікроскопічним планктоном, росло щохвилини. Пухкенькі сором'язливі дівчата ховалися в глибині, як морські леви.

Морська поверхня — це дзеркало, що відображає різноманітні шляхи еволюції. Повітряні створіння згори, водяні — унизу. Одна планета, два світи. Нові тілесні надміри не дивували моїх однокласниць, як не дивують скелезубу рибу її голки. Вони здавалися представницями зовсім іншого виду. У них були ароматичні залози, виводкові сумки, вони були здатні до природного відтворення й не мали нічого спільного з такою кощавою, безволосою, одомашненою особиною, як я. Так я самотньо поквапився геть під оглушливий тенькіт їхніх підвісок.

Поза «браслетами» розташовувалися «шпильки». Найчисельніший тип, у роздягальні вони займали три ряди шафок. Кістляві й гладкі, бліді і веснянкуваті, вони незграбно натягали на себе шкарпетки та розношену білизну. «Шпильки» мовби скріплювали собою образ нашої школи — нудні, непримітні, але по-своєму необхідні. Їхніх імен я не пам'ятаю.

А Калліопа пошкандибала далі — углиб роздягальні, попри «шпильок» і «браслетів», до пожовклого тиньку й розтрісканих кахлів, де під мерехтливим світлом, коло питного фонтану з доісторичною жуйкою в дренажі, була моя ніша в командній екосистемі.

Зміни в житті того року спіткали не лише мене. Привид десегрегації змусив численних батьків шукати рятунок в приватних школах. «Бейкер та Інґліс», попри свою імпортантну будівлю, потребувала збільшення фондів. Так восени 1972 року ми й опинилися там (уже розсіялася пара з душових, і я виразно бачу лиця своїх товаришок): Рітіка Чурасвамі з велетенськими жовтими очима й горобиною талією, Джоанна Марія Барбара Пераччо з виправленою клишоногістю та — мушу визнати — членством у товаристві

Джона Берча*, Норма Ебдо, батько якої подався в хадж і не повернувся, Тіна Кубек, уроджена чешка, і Лінда Рамірес, напівспанка-напівфліппінка, яка непорушно завмерла, чекаючи, щоб проясніли скельця її окулярів. Нас кликали «етнічними» дівчатами, але, з іншого боку, хіба не всі тут були такими? Хіба «браслети» не мали етнічної приналежності, чудних ритуалів і страв? Чи племінної мови? Подив вони означували словом «шиза», а замість «бридня» казали «лажа». Їли крихітні м'які сандвічі з білого хліба з майонезом, огірками і ще якоюсь «настурцією». До вступу в «Бейкер та Інгліс» і я, і мої нові подруги завжди вважали себе абсолютними американками. Але тепер «браслети» відверталися від нас, демонструючи, що існує інша Америка, до якої ми ніколи не потрапимо. Зненацька наша країна перестала обмежуватися гамбургерами й хот-родами**. Тепер її символами були «Мейфлавер» та Плімутський камінь. Чотирьохсотрічна історія заступила собою сучасність!

Словом, у сьомому класі Калліюпа порозумілася, об'єдналася й прийнялася в товаристві таких новачків, як сама. Коли я відчинив свою шафку, вони не назвали мене «діркою-воротарем». Рітка навіть ласкаво перевела розмову на майбутню самостійну з математики. Джоанна Марія Барбара Пераччо поволі стягла підколінок. Після корекційної операції права кісточка в неї була не товщою за держак від мітли. Я бачив це, і моя самооцінка щоразу зростала. Норма Ебдо відчинила шафку, сунула туди носа й скрикнула:

* Американська праворадикальна організація, що стоїть на платформі антикомунізму, невтручання держави в життя громадян і повернення до традиційних християнських цінностей.

** Автомобілі американської модифікації з форсованими двигунами для збільшення швидкості.

«Фу!». Я заходився відв'язувати щиток. Обабіч мене дівчата шутилися, хапливо скидаючи одяг і загортаючись у рушники. «Народ, — озвалася Лінда Рамірес, — позичте мені шампунь». — «Тільки якщо ти завтра будеш мені прислужувати за обідом». — «І не подумаю». — «Тоді не дам». — «Ну добре, добре». — «Що «добре»?» — «Добре, Ваша Високосте».

Вони пішли, і тільки потім я роздягнувся. Спершу зняв підколінки; тоді, з-під майки — шорти. Обв'язав довкола талії рушник, розстебнув кнопки на плечах майки і зняв її через голову. Так на мені залишилася тільки футболка. Тепер найскладніший момент. Ліфчик розміру 30А. Між чашечками в нього була пришита трояндочка й етикетка: «Модель “Підліткова” від “Ольги”». (Тессі купила мені старомодний спортивний бюстгальтер, хоч я й волів носити таку білизну, як інші, і бажано з подушечками.) Я застебнув і розвернув його на животі, а потім витягнув руки із рукавів футболки, яка повисла на мені, мов мантія. Підтягнув ліфчик, поки нарешті потрапив руками в лямки; опісля цього надів спідницю під рушником, змінив футболку на блузку й нарешті відкинув рушник. Ані секунди я не був оголений.

Єдиним свідком моїх викрутасів був наш шкільний талісман. На стіні позаду мене теліпався вицвілий прапор із написом: «Чемпіонат штату з хокею на траві-1955», під яким у звичній своїй безтурботній позі, схрестивши задні лапи й зіпершись на ключку, стояла вбрана в синю майку з червоною стрічкою росомаха з видовженим писком, гострими зубами й чорними очима-намистинами. Ще одна стрічка видніла в неї між волохатими вухами. Хтозна, всміхалася вона чи щирилася — міцна та завзята, як Єльський бульдог*,

.. ----
Символ спортивних команд Єльського університету.

проте водночас граційна. Росомаха грала не для перемоги, а для власної стрункості.

Я підійшов до фонтану з питною водою, затиснув отвір пальцем, щоб вода порснула високо, і підставив голову під струмінь. Тренерка Сторк не випускала нас із роздягальні, не перевіривши, чи мокрі коси.

Мене віддали до приватної школи, і того самого року мій брат поїхав до коледжу. Хоча суддя Рот і не міг запопасти його, інші вже тяглися по свою потенційну здобич. Одно-го спекотного липневого дня в горішньому передпокої зі спальні Розділу Одинадцятого до мене долинув монотонний чоловічий голос, який зачитував цифри й дати. «Четверте лютого — тридцять два, — проказував голос. — П'яте лютого — триста двадцять один. Шосте лютого...». Сизалеві перегородки були прочинені, і я зазирнув усередину.

Мій брат лежав на ліжку, загорнувшись у старенький плед, який гачком зв'язала для нього Тессі. По один бік видніло його лице із застиглим поглядом, по інший — білі ноги. Стереопрогравач був увімкнений, стрибав покажчик радіочастоти.

Тієї весни Розділ Одинадцятий одержав два листи: повідомлення про вступ до Мічиганського університету й нагадування від військового управління про досягнення призовного віку. Відтоді мій байдужий до політики брат незвично зацікавився подіями в країні. Щовечора дивився новини з батьком, аналізуючи перебіг воєнних дій і стримані заяви Кіссинджера на паризьких мирних переговорах. «Влада — найпотужніший афродизіак», — виголосив яось Кіссинджер, і це скидалося на правду. День за днем, неначе

приклеєний до телеекрана, брат відстежував дипломатичні махінації. Тим часом Мільтона охопило дивне батьківське бажання — здебільшого чоловіче — вділити дітям давніх своїх гризот. «Армія піде тобі на користь», — заявляв він, а Розділ Одинадцятий відповідав: «Я втечу до Канади». — «Е, ні. Якщо тебе призвуть, ти служитимеш Батьківщині так само, як я». — «Не хвилюйся, — втручалася Тессі. — Поки вони тебе знайдуть, усе вже скінчиться».

Одначе влітку 1972 року мій брат лежав, загіпнотизований цифрами, а війна офіційно тривала. Різдвяні бомбардування Ніксона* чекали своєї пори. Кіссинджер метався між Парижем і Вашингтоном, водночас не забуваючи дбати про свою сексуальну привабливість. Паризьку мирну угоду підпишуть тільки наступного січня, а останні американські підрозділи виведуть із В'єтнаму в березні. Але того дня, коли я зазирнув до свого бездіяльного брата, ніхто ще не знав цього. Я усвідомив лише, як непросто бути чоловіком. Безперечно, жінки — суспільно дискриміновані. Але хіба відправлення на війну — це не дискримінація? Яка стаття цінніша? Уперше в житті я пожалів і захотів оборонити брата. Я уявив його в уніформі, у засідці в джунглях, пораненого на ношах, і заривав. «Двадцять перше лютого — сто сорок один, — гудів той самий монотонний голос. — Двадцять друге лютого — сімдесят чотири. Двадцять третє лютого — двісті шість».

Я чекав двадцятого березня, братового дня народження. І коли голос назвав його порядковий номер — двохсот

* Ідеться про операцію «Лайнбекер» — серію стратегічних бомбардувань північно-в'єтнамських міст Ханоя і Хайфона протягом 18–29 грудня 1972 року. Здійснювалися за наказом президента США Річарда Ніксона.

дев'яностий — я зрозумів, що він не піде на війну*, і вдерся до нього в кімнату. Розділ Одинадцятий зіскочив з ліжка. Ми поглянули одне на одного і — нечуване діло — обійнялися.

Восени Розділ Одинадцятий поїхав — не до Канади, але до Енн-Арбора**. І знову, як і тоді, на яєчному плоті, я залишився сам. Дивився, як зростає батькова лють під час перегляду вечірніх новин, як він гнівиться на «мудаків-генералів» (попри використання напалму), як міцніє його пошана до президента Ніксона. Бачив, як маму охоплює відчуття непотрібності. Брат поїхав, я виріс — і Тессі збагнула, що має задосить вільного часу. Вона почала проводити дні на зборах товариства «Воєнний меморіал», вивчати декупаж і плести підвіски для квіткових вазонів. Дім повнився її виробами — розписаними відерцями й шторами із намистин, прес-пап'є з різноманітними композиціями всередині, сушеними квітами й розмальованими бобами. Крім того, вона збирала антикваріат і повісила на стіні стару музичну пральну дошку. А ще захопилася йогою.

Ненависть Мільтона до антивоєнного руху і Тессине відчуття непотрібності спонукали їх перечитати всю стоп'ятнадцятитомну серію «Великих книг», які вже віддавна рекламував дядько Піт, щедро цитуючи уривки з творів для підвищення авторитету на наших недільних сходах.

* Ідеться про так звану лотерею за датами народження, згідно з якими призовники діставали порядкові номери. За ними визначали, кого призвуть до війська (найвищий призовний номер 1972–1975 років був 215, тобто всі, на чію дату народження випадав номер 216 і більше, одержували відтермінування від служби).

** Місто у штаті Мічиган, де розташована Детройтська обсерваторія і Художній музей Мічиганського університету.

І нині, коли атмосфера в родині просякла вченістю — брат почав студіювати технології, а я — латину в панни Сілбер, яка й у класі не знімала темних окулярів — Мільтон і Тессі вирішили, що настав час і їм збагатити власні знання. Книжки привезли в десяти коробках, на яких зазначили вміст. В одній — Аристотель, Платон і Сократ, у другій — Марк Аврелій, Вергілій та Цицерон. Розставляючи книжки по вбудованих стелажах Мідлсексу, ми перечитували імена: деякі — знайомі (Шекспір), а деякі — ні (Боецій). Доба гармат іще не настала, «Великі книги» розпочиналася мало не з наших імен (Фукідід), тож ми відчували себе причетними. «Оце непогано», — промовив Мільтон, витягнувши томик Мільтона. На жаль для нього, серія не містила жодної книжки Айн Ренд; утім, по вечері Мільтон почав читати дружині вголос.

Вони бралися до книжок у хронологічному порядку, від першого до сто п'ятнадцятого тому. Готуючи на кухні уроки, я чув лункий монотонний батьків голос: «Подумай-но і про решту майстрів, чи не це шкодить їм так, що вони стають поганими? — Що ти маєш на увазі? — Багатство і вбогість»*. Платон пішов їм важко, і Мільтон запропонував перейти одразу до Макіавеллі. Ще через кілька днів Тессі схотіла послухати Томаса Гарді, та вже за годину Мільтон змуджено кинув книжку: «Скільки тут вересовищ! Одне на іншому!». Потім вони з приємністю прочитали «Старого й море» Ернеста Гемінгвея, а тоді облишили цю справу.

Я недарма пригадую марну батьківську спробу перечитати «Великі книги». Усі роки мого дорослішання серія

Цитата з трактату Платона «Держава» (за пер. із давньогрецької Дзвінки Коваль).

в золотих палітурках, ваговита й розкішна, простояла в нас на полицях. Уже тоді вона безмовно знаджувала мене наймарнославнішою з людських мрій — створити книгу, гідну стати побіля них сто шістнадцятою, Велику книгу з найдовшим грецьким прізвищем на обкладинці: Стефанідіс. Замолоду я плекав грандіозні мрії; тепер уже не сподіваюся вічної слави чи літературної досконалості. Байдуже, чи напишу я велику книгу. Мушу створити одну, яка, попри всі свої вади, засвідчить моє неможливе життя.

Життя, що починало виявлятися, доки я розставляв книжки. Ось Калліопа розпаковує коробку й видобуває сорок п'ятий том (Локк, Руссо). Тягнеться вгору, навіть не спинаючись навшпиньки, і ставить його на найвищу полицю. Ось мама озирається на неї й каже: «Каллі, здається, ти підросла».

Це ще не те слово. Із січня до серпня в сьомому класі доти застигле тіло моє вигналося неймовірно стрімко й із непередбачуваними наслідками. Удома мене так само тримали на середземноморській дієті, проте шкільні обіди — пироги з курятиною, картопля-фрі та желейні цукерки — висушили джерело вічної юності, і я почав видовжуватися зі швидкістю квасолі мунг, яку ми досліджували на уроках природознавства. Вивчаючи фотосинтез, ми ставили одну тацю на світло, а іншу — в темряву, і щодня вимірювали прорості. Так само і я пнувся до великого світла з неба, хоча, що важливіше, це відбувалося в темряві. Ночами у мене боліли суглоби; я майже не спав і обгортав їх грілками, всміхаючись попри біль. Нарешті я ріс, нарешті дочекався змін. У відповідних місцях пробилися волосини. Щовечора, замикаючись у кімнаті, я перелічував їх під настільною лампою. Спершу їх було три, наступного тижня шість, а ще

через два — сімнадцять. Якось у захваті я розчесав їх, промовив: «Уже час», і зауважив, що навіть голос у мене змінився.

Це сталося не одразу. Я не пам'ятаю, щоб він ламався — просто зо два наступних роки тембр його помалу знижувався. Зникла колишня пискливість, з якою я виступав, як зі зброєю, проти брата. Я більше не міг витягати високі ноти приспіву національного гімну. Мама думала, наче я застудився. Продавчині озиралися, шукаючи замість мене іншу, дорослу жінку. Мій голос перетворився на цікаву, захопливу суміш флейти й фагота; приголосні ковталися, говорив я похапливо й з придихом. Траплялися в моєму мовленні й нюанси, чутні лише лінгвістам: елізії*, властиві середньому класу, та вишукані грецькі нотки, успадковані від прабатьків, укупі із носовою середньозахідною вимовою.

Я вищав, а голос міцнів. Усе це здавалося природним. Тендітна статура, талія, мініатюрні руки, ноги й голова ні в кому не могли зронити зерна підозр. Зазвичай генетичні особини чоловічої статі, виховані як дівчата, маскуються з більшими труднощами. Вони інакші з перших літ життя — інакше рухаються, не можуть знайти собі черевиків чи рукавиць. Дітиська дражнять їх «пацанками» й навіть «орангутанами» чи «горилами». Мене рятувала моя худорлявість. Ранні сімдесяті були золотою добою для плоскогрудих. Андрогінність увійшла в моду. Клинецьвата висока фігура та жеребині ноги надавали мені модельного вигляду. Тісний, погано допасований одяг і непропорційне обличчя компенсувалося зворушливою незграбністю. Я скидався на перського хорта й привертав увагу спокійною, романтичною, книжною вдачею.

* Випадання звука при збігу двох голосних.

А проте деякі невинні збудливі дівчата реагували на мене геть несподіваним чином. Скажімо, Лілі Паркер незрідка вкладалася на канапу у вестибюлі, мостячи мені голову на коліна й примовляючи: «У тебе ідеальне підборіддя». Джун Джеймс любила накриватися моїм волоссям, щоб ми удвох опинялися мовби в наметі. Мабуть, мій організм вивільняв феромони, які приваблювали однокласниць. Інакше як пояснити те, що вони повсякчас тяглися до мене й намагалися притулитися? Тоді, у ранньому підлітковому віці, поки мої вторинні статеві ознаки ще не розвинулися і я не став об'єктом пліток, а дівчата беззастережно клали мені голови на коліна, у сьомому класі, коли волосся моє ще сяло, а не звивалося кучерями, щоки були гладенькі, а м'язи невидимі попід шкірою, я вже непомітно, але безпомилково випускав щось чоловіче. Це виявлялося в тому, як я підкидав і ловив стирачку, встромляв у чужі десерти ложку, супився й завзято сперечався на уроках. Іще не змінившись, я був уже іншим, потойбічним, і мав багато подруг у школі.

Та це тривало недовго. Скоро моє пряме волосся програто війну кучерям. Аполлон поступився Діонісу. Краса, можливо, завжди неприродна, але й моя тринадцятирічна врода іноді могла видатися надто дивною.

Погляньте хоча б у класний альбом. На осінній фотографії хокейної команди я стою на коліні в першому ряді. А на весняній настановчій сесії сором'язливо горблюся позаду. (Роками фотографів спантеличував мій незмінно розгублений вигляд. Він псував усі шкільні фотографії та різдвяні листівки, доки з найкращих із них мене врешті-решт було просто вирізано.)

Якщо Мільтон і журився з того, що його донька стала негарна, він ніколи не виявляв цього, і на весіллях усе ще

кликав мене танцювати, не усвідомлюючи комічності нашого вигляду. «Ходімо човгати, лялько», — запрошував він, і ми випиналися на майданчик: гладкий приземкуватий татусь упевненими, старомодними фокстротними кроками вів незграбну дочку, схожу на богомола. Моя нова зовнішність не применшувала батьківської любові — однак, я думаю, чесно буде сказати, що тими роками в ній дедалі сильніше вчувалася гіркота: Мільтон і Тессі хвилювалися, що я не знайду собі хлопця й підпіратиму стіни на танцях, як тітка Зо. Тоді час від часу, вальсуючи, батько випростував плечі й задерикувато оглядав гостей, мовби готовий боронитися від кпинів.

Я ріс і відпускав волосся. Тіло видовжувалося нестримно, і тільки коси ще були мені підвладні. Так само, як Дездемона після жахливого перевтілення в наметі Жіночої молодіжної християнської асоціації, я нікому не дозволяв обрізати їх. Весь сьомий клас і літо після нього я йшов до своєї мети. Доки студенти коледжів марширували проти війни, Калліопа виборювала собі свободу від перукарських ножиць. Камбоджу таємно бомбардували, а Каллі щосили намагалася зберегти свою таємницю. Навесні 1973 року війна була офіційно завершена. У серпні Річард Ніксон мав піти у відставку. Рок-музика поступилася диско. Уся країна змінювала зачіски, і лише Калліопа з відсталого Середнього Заходу ще вважала, буцім надворі шістдесяті.

Коси мої, густезні тринадцятилітні коси! Чи можна собі уявити іншу подібну голову? Яку ще дівчину так часто рятували рицарі із сантехнічної служби? Наш водогін забивався щомісяця, потім щотижня, і зрештою — раз на три дні. «Господи, — бідкався Мільтон, підписуючи нові й нові рахунки, — у тебе ж куц на голові». Волосся, наче перекотиполе,

носилося кімнатами Мідлсексу. Чорний торнадо в любительській кінохроніці. Його було так багато, начеб у ньому вже сформувався свій мікроклімат: сухі посічені кінчики тріскали, вивільняючи статичну електрику, а ближче до коренів було тепло й волого, як у тропічному лісі. Дездемона мала довгі шовковисті коси, але мені дістався колючий різновид від Джиммі Зізмо. Жодні засоби для догляду не здатні були впокорити його. І перші леді ніколи б його не купили. Зміїстіше за змій із фільму про Мінотавра, воно могло б обернути на камінь саму горгону Медузу.

Батьки потерпали. Моє волосся було повсюди: у кожному закутку, у кожній шухляді, у кожній *страві*. Навіть у рисових пудингах Тессі, які вона вкривала парафінованим папером, ставлячи в холодильник — воно діставалося й до цих профілактично убезпечених десертів. Гагато-чорне волосся обплутувало бруски мила, лежало, наче засушені квіти, між сторінками книжок, у футлярах для окулярів, вітальних листівках, а якось — я присягаюся! — воно знайшлося у розбитому яйці. Потім сусідський кіт викашляв цілий клубок аж ніяк не котячої шерсті. «Це неподобство! — закричала Беккі Тернбелл. — Я дзвоню у службу захисту тварин!» Марно Мільтон приносив мені паперові картузи, наче своїм офіціантам. Тессі почала розчісувати мене, як шестирічну дитину.

— Чому ти не дозволяєш Софії постригти тебе?

— Я ж бачила її патли.

— У Софії чудова зачіска.

— Ай!

— А що ти хотіла? Це ж кубло.

— Відчепися від мене.

— Сядь. — Щітка дере волосся, і голова моя смикається з кожним її рухом. — Каллі, але короткі стрижки зараз модні.

— Ти закінчила?

Ще кілька розчісувань наостанок, і мама благає:

— Хоч зав'яжи його ззаду. Хай не спадає на обличчя.

Що було відповісти їй на це? Що я для того й відпускав волосся, щоб *затулитися* ним? Найімовірніше, я не скидався на Дороті Гемілл*. Можливо, я радше нагадував наші плакучі верби. Але я мав чим завдячити довгим косам. Вони ховали мої велетенські зуби та ніс сатира, ховали всі мої вади і, найголовніше — мене самого. Обрізати коси? Нізащо! Я ростив їх і мріяв зникнути попід ними.

А тепер уявіть мене в ці нещасні тринадцять років, у восьмому класі. Зріст — метр вісімдесят, вага — п'ятдесят дев'ять кілограмів. Обабіч носа, наче порт'єри, звисає волосся. Жартівники вдавали, ніби стукають, і гукали: «Є хто?».

А за волоссям був я. Куди мені було подітися?

Американська фігуристка, олімпійська чемпіонка 1976 року в Інсбруку.

САЛОННІ РОЗМОВИ

Я повернувся до колишніх звичок. Знову почав самотньо блукати парком «Вікторія»*. Курити «Ромео та Джульєтту»** і «Гран Давідофф». Відвідувати посольські прийоми й концерти у філармонії, вечорами ходити на чарку до «Фельзенкеллера». Нині осінь, моя улюблена пора року. Повітря бадьорить легкою прохолодою, і в ньому витають усі мої шкільні спогади. Тут, у Європі, дерева стоять не такі яскраві, як у Новій Англії: листя на них не палає, а жевріє. Ще тепло, і можна їздити велосипедом. Учора я проїхав від Шьонеберга до Оріаненбургштрассе в районі Мітте. Випив із приятелем. Потім вертався назад, і на вулицях до мене озивалися міжгалактичні створіння в костюмах у стилі манга та космічних черевиках, стріпували начесаними ляльковими кучерями й гукали: «Привіт-привіт!». Можливо, саме це й було мені потрібно. Вони немов збирали плату за вміння приймати все й нічому не дивуватися. Проте, минаючи

* Парк у берлінському Кройцбергу.

** Кубинські сигари марки «*Romeo y Julieta*», що існує з 1875 року. Відомим її поціновувачем був Вінстон Черчилль.

їхній рядок, їхній *Strich*, я переймався геть не чоловічими почуттями. Мене охопили презирство й осуд чемної добропорядної дівчини, а разом із тим — осяжний, фізичний жаль. Вони гойдали стегнами, підводили на мене густо фарбовані очі, та я уявляв не свої із ними забави — а як воно їм: годинами, ніч у ніч робити цю справу. *Huren* дивилися не на мене — бачили тільки мою шовкову шийну хустку, штани від Зеньї та лискучі начищені черевики. Бачили в мені гаманець і гукали: «Привіт-привіт!».

Тоді, 1973 року, також була осінь. До мого чотирнадцятиліття лишалося кілька місяців. Аж якось у неділю після церкви Софія Сассун шепнула мені на вухо: «Кицю, у тебе вусики проросли. Скажеш мамі, хай приведе тебе, і я допоможу».

Вусики? Справді? Як у пані Дрексель? Я кинувся в туалет. Там фарбувалася пані Цилурес, та щойно вона пішла, я нахилився до дзеркала. Крихітні вусики: всього лиш кілька волосин над верхньою губою. Я не здивувався. Я давно вже чекав на них.

Наша розмаїта земля містить не тільки Біблійний та Сонячний пояси*, а й Волосяний. Початок він бере на півдні Іспанії — що пов'язано із мавританським впливом —

Біблійний пояс — неформальний регіон США, у якому основним рушієм соціального та політичного життя є консервативний евангельський протестантизм. Ядром Біблійного поясу є південні й частково — середньозахідні штати. Сонячний пояс — загальна назва південно-східних та південно-західних штатів Америки (розташованих на південь від 36-ї паралелі): Алабами, Арізони, Каліфорнії, Флориди, Джорджії, Канзасу, Луїзіани, Міссісіпі, Невади, Нью-Мексико, Північної та Південної Кароліни, Оклахоми й Техасу.

і простягається по всіх темнооких країнах: Італії, Греції та майже цілій Туреччині; охоплює Марокко, Єгипет, Алжир і Туніс; темніючи (як мапи океанів зі збільшенням глибини), вкриває клаптями Афганістан, Іран та Сирію — а ближче до Індії поступово світлішає й закінчується, коли не зважати на дрібку японських айнів*.

Музо, повідай мені про грекинь та їхню війну із зайвим волоссям! Повідай про депіляційні креми й пінцети, білило та віск! Про гідкий чорний пух, що вдирається, наче Дарієві легіони, на ахейські материки дівочих облич і тіл! Калліопу не здивувала поява темної тіні понад губою. Тітка Зо, Сурмеліна й мама, ба навіть моя кузина Клео — усі потерпали від небажаного волосся. Що я відчуваю, коли заплющую очі й пригадую аромати дитинства? Запах імбирного печива чи свіжої різдвяної ялинки? Ні, передовсім ніздрі мої повнить сірчаний сморід шампуню для розщеплення кератину.

Я бачу, як мама, опустивши ноги у ванну, чекає дії шипучої та пекучої піни. Бачу, як Сурмеліна розігріває віск на плиті. Якого болю натерпілися вони заради гладенької шкіри! Які висипання залишали їм усі ці креми! Якими даремними виявлялися їхні зусилля в боротьбі з незнищеним ворогом! Волосся було втіленням самого життя, з'являючись знову і знову.

Тоді я попросив маму записати мене в салон Софії Сассун у Істленд-центрі.

Затиснутий між кінотеатром та яткою із сандвічами, салон «Золоте руно» щосили прагнув соціально відмежуватися від сусідів. Над дверима його був напнутий вишуканий

* Айни — тубільний етнос півночі Хонсю, Хоккайдо, Курильських островів, більшої частини Сахаліну та півдня Камчатки.

дашок із силуетом паризької гран-дами. На стійці адміністратора стояли квіти, і сама Софія Сассун яскріла, неначе квітка. У довгій багряній туніці, браслетах і сліпучій біжутерії вона ковзала поміж клієнтками: «Що тут у нас? Красуня, красуня. Років на десять у цьому кольорі помолодшали». — «Не бійтеся, вірте мені. Зараз усі так стрижуться. Рейнальдо, скажи їй». З'являвся Рейнальдо в тугих штанцях і доповідав: «Як Мія Ферроу в «Дитині Розмарі». Кіно страшне, але вона дуже гарна». Софія тим часом перебігала до наступної гості: «Кицю, послухай мене. Феном волосся сушити не треба — хай сохне так. І ось тобі неймовірний кондиціонер. Я його продаю офіційно». Жінки приходили туди саме задля Софіїної уваги та почуття захищеності біля неї: знаючи, що показати їй, не соромлячись, можна все, і вона дасть з усім раду. У «Золотому руні» вони, очевидно, шукали любові — інакше помітили би, що Софія Сассун і собі потребує доброго косметолога, що брови в неї неначе підведені маркером, а щоки під тональною основою «Княгиня Боргезе», яку вона перепродувала з націнкою, набули цегляного кольору. Коли це впало у вічі мені — того найпершого дня чи потім? Як інші відвідувачки, я оцінював не результат Софіїних зусиль, а мудровану процедуру. Як мама й решта жінок, я знав, що Софія по півтори години щоранку «робить собі лице». Спершу вона накладала креми — кількома шарами, немов лакувала скрипку. Окрім цегляної, обличчя її рясніло й іншими барвами: зеленими цятками для маскування почервонінь, рум'яно-рожевою пудрою, синіми тінями для повік. Були у неї рідкий і сухий олівці для губ та очей, кондиціонер для губ, хайлайтер і крем для звуження пор. Обличчя Софії Сассун нагадувало піщану картину тибетських ченців і так само зникало щодня, протривавши від ранку до вечора.

Саме воно тепер запрошувало нас: «Дівчата, сюди». Софія була незмінно лагідна та привітна. Руки, випещені вечірніми кремами, пурхали коло нас, торкаючись ніжно і владно. Серезжки здавалися артефактами, які відшукував Шліманн у Трої. Вона провела нас попри жінок, які сиділи рядком у перукарських шапочках, попри задушливе гетто сушарок аж за блакитну завісу. У передній частині салону Софія вклала клієнткам волосся, у задній — видаляла його. Поза блакитною завісою напівголі жінки підставляли восковим смужкам різні частини тіл. Опасиста дама лежала на спині, випнувши пупок із-під задертої блузки. Інша долічерева гортала журнал, поки віск застигав у неї на тильному боці стегон. Третя сиділа в кріслі з темно-золотими плямами на скронях і підборідді; а ще двом юним красуням вирівнювали зону бікіні. Сильний, приємний запах, випари розігрітого воску й сонлива розніженість витворювали атмосферу турецької лазні.

— Мені, будь ласка, тільки обличчя, — сказав я Софії.

— Наче вона зі своєї кишені платитиме, — пожартувала та, звертаючись до Тессі.

Мама та інші клієнтки зареготали. Усі вони, усміхнені, огледіли нас. Щойно зі школи, я був іще в формі.

— Тішся, що тільки обличчя, — сказала одна з дівчат із восковими смужками в зоні бікіні.

— Гляди, через кілька років і ти на море поїдеш, — докинула друга.

Сміх та підморгування; дивна лукава усмішка на маминому обличчі — немовби за блакитною завісою це була вже не Тессі. Немовби, склеївши нас воедино, віск нарешті дозволив їй уважати мене дорослою.

— Софіє, може, хоч ти переконаєш її постригтися? — мовила Тессі.

— Кицю, ти таки заросла, — схилилася наді мною Софія. — Тобі не личить.

— Будь ласка, тільки віск, — заперечив я.

— Нікого не слухає, — озвалася Тессі.

У цій частині салону служила Хельга — угорка із загумінків Волосяного поясу. Спритно, як Джиммі Папаніколас, вона розмістила жінок, наче продукти на грилі: в одному кутку вклала опасисту даму, рожеву, як шмат канадської шинки, скраю посадовила домашню печеню в особі Тессі й мене, а ліворуч двома яечнями випустила дівчат із бікіні, стежачи, щоб усі пропікалися рівномірно. Із алюмінієвою тацею в руках вона переходила від одного тіла до іншого, пласким дерев'яним помазком викладаючи золотавий віск на потрібні місця й закріплюючи марлевими смужками. Так закінчивши мастити опасисту даму з одного боку, перевернула її, доки ми з Тессі напівлежали в кріслах під звуки здирання воску.

«О Боже!» — залементувала опасиста дама, і Хельга байдуже зронила: «Цить, я ж майстриня. То це ще навіть не біль». — «Ой-ой-ой-ой!» — писнула дівчина з бікіні, і Хельга зненацька перекинулася до феміністичних лав: «Бачите, що ви робите задля чоловіків? Мучитеся. Вони того не варті».

Аж ось вона підійшла до мене. Узяла за підборіддя й оглянула, крутнувши голову з боку на бік. Поклала віск на верхню губу й підступила до Тессі. За півхвилини віск на наших обличчях застиг.

— Я маю для тебе сюрприз, — повідомила мені Тессі.

— Який? — запитав я.

Хельга шарпнула смужку й віддерла мені, очевидно, не тільки вусики, а й губу.

— Твій брат приїде на Різдво додому...

Очі мені сльозилися. Сторопілий, я мовчки кліпав, а Хельга вже заходилася біля мами.

— Оце несподіванка, — мовив я.

— ...І привезе свою дівчину.

— У нього є дівчина? Хто ж буде з ним зустрічатися?

— Її звать... — Хельга шарпнула смужку, і за секунду мама договорила: — ...Мег.

Так Софія Сассун почала епілювати мені обличчя. Двічі на місяць ходив я до неї в салон, додавши його до чисьельного списку гігієнічних потреб. Тепер мені доводилося голити ноги й пахви та проріджувати брови. Новий шкільний дрескод забороняв косметику, але по вихідних я експериментував із зовнішністю. Ми з Рітікою фарбувалися в неї у спальні, передаючи одна одній люстерко. Я особливо любив драматично підводити очі, як пишні носаті діви — Марія Каллас чи Барбра Стрейзанд у «Пустотливому дівчиську», — а вдома потайки пробирався в Тессину ванну кімнату. Я обожнював її схожі на амулети флакони з духмяними, немов їстівними кремами. Випробував і парову маминую мильню для обличчя — усе, крім жирних зволожувачів: я боявся, що від них у мене з'являться прищі.

Коли Розділ Одинадцятий вступив до коледжу — нині він був уже на другому курсі — ванна залишилася моєю неподільно.

Свідчив про це вміст аптечки. У невеличкій склянці стояли дві рожеві бритви; поруч із ними — балончик сухого шампуню. Бальзам для губ, на смак такий, як кока-кола, зливався в цілунку з рідким шампунем. Кондиціонер божився подарувати мені незрівнянне волосся (але я мав його й так). Далі — тонік для обличчя, плойка, баночка

фемірону* (я сподівався, що колись вона мені знадобиться) та м'яка пудра для тіла. За ними — антиперспірант і два парфуми: «Woodhue» від Фаберже (дещо тривожний братів різдвяний дарунок, якого я ніколи не відкривав) та «L'Air du Temps» від Ніни Річчі («Тільки для романтичних побачень»). Був і тюбик білил, що ними я користувався між відвідинами «Золотого руна». Серед цих тотемних предметів знаходилися ватні палички й тампони, туші «МаксФактор» та олівці для губ, рум'яна й уся моя зброя в марній боротьбі за вроду. І аж нарешті, у глибині шафки чаїлася пачка «Котексу», яку принесла мені мама. «Хай буде про всяк випадок», — сказала вона, геть спантеличивши мене, і більше нічого не пояснила.

Наші з братом обійми влітку 1972 року виявилися прощальними, бо через рік на канікули з коледжу він повернувся іншою людиною. Відпустив собі довге волосся, хоч і не таке, як моє.

Почав учитися гри на гітарі. На носа вчепив бабусині окуляри, і замість прямих штанів перебрився в полинялі джинси-кльош. Усі члени моєї родини були майстерними перевертнями, і, доки між першим та другим роками навчання в школі «Бейкер та Інґліс» я обернувся з низенької семикласниці на неприродно довготелесу восьмикласницю, Розділ Одинадцятий із зубрилки став подобою Джона Леннона.

Він купив собі мотоцикл і захопився медитацією. Присягався, що розуміє «Космічну одісею 2001 року» — навіть

Залізо в таблетках для поповнення запасів організму при кровотечах.

кінцівку. Але тільки тоді, коли вони з Мільтоном спустилися до підвалу пограти в пінг-понг, я зрозумів, у чому річ. Стіл для пінг-понгу був у нас віддавна, та, хай скільки ми тренувалися, не могли обіграти батька. Ні мій новонабутий широкий розмах, ні братова набурмосена зосередженість не спробувалися подолати несамолюбивий вихор «убивчих ударів» Мільтона, що навіть крізь одяг залишали нам на грудях червоні плями.

Але того літа щось змінилося. Мільтон грав, як завжди, стрімко, а Розділ Одинадцятий ліниво відбивав усі м'ячі. Мільтон застосовував «англійську подачу», якої навчився у флоті, а Розділ Одинадцятий тримав оборону. І навіть тоді, коли Мільтон послав переможний пас, мій брат повернув його із блискавичною реакцією. Батько зіпрів і розчервонівся, а брат із дивним відстороненим поглядом та розширеними зіницями був абсолютно спокійним. «Давай! — підбадьорював я його. — Побий тата!» 12:12. 12:14. 14:15. 17:18. 18:21! І він зробив це! Розділ Одинадцятий виграв у батька!

— Я просто під кислотою, — пояснив він невдовзі.

— Що?

— ЛСД. Три кубики.

Наркотик створював відчуття, що все відбувається, наче в сповільненій зйомці. Найшвидші Мільтонові паси й удари, найвигадливіші подачі плавно линули в повітрі назустріч братові.

ЛСД? Три кубики? То Розділ Одинадцятий був увесь час під кайфом? І за обідом також?

— То було найскладніше, — розповідав він. — Дивлюся, як батько ріже курку, а тут вона крилами лягнула й полетіла.

— Що з ним таке? — звертався батько до мами в сусідній спальні. — Він хоче покинути свій факультет. Каже, що там йому нудно.

— Це просто період. Минеться.

— Аби ж то.

Скоро по тому брат повернувся до коледжу. Він не приїхав на День подяки, і напередодні зимових свят 1973 року ми міркували, чого ще чекати від нього.

Це з'ясувалося дуже швидко. Мільтонові побоювання справдилися: брат покинув технічний факультет і заявив, що перейшов на антропологію.

Більшу частину канікул він присвятив «польовим дослідженням» для одного з нових предметів. Повсюди тягав за собою магнітофон і записував наші розмови. Нотував «системи нашого мислення» та «ритуали сімейних зв'язків»; сам же здебільшого мовчав «для чистоти експерименту». Одначе, дивлячись, як рідні їдять, жартують і сперечаються, він підсміювався, мовби щораз вигукуючи: «Еврика!», відкидався на спинку стільця й задирав ноги. Потім хапав блокнот і починав щось навіжено грамузляти.

Я вже казав, що в дитинстві ми не були близькі один одному. Але тепер, охоплений своєю новою манією спостереження, брат зацікавився мною. У п'ятницю по обіді, доки я за кухонним столом ретельно виконував додаткове домашнє завдання, він умостився поруч і довго замислено розглядав мене.

— Латина, га? Це вас у новій школі вчать?

— Мені подобається.

— Ти некрофілка?

— Що?

— З дохлятини впираєшся. Латина — це ж мертва мова?

- Не знаю.
- А я знаю трохи латинських слів.
- Та ну?
- Кунілінгус.
- Іди геть.
- Феляція.
- Ха-ха.
- Монс пубіс.
- Зараз лусну від сміху. Бачиш? Аж качаюся.

Розділ Одинадцятий помовчав. Я намагався зосередитись, але він сидів і дивився. Врешті я роздратовано згорнув підручник.

- Чого ти витріщився?

Запала звична для брата мовчанка. Очі поза старечими окулярами були незворушні, та розум його працював безупинно.

- Дивлюся на свою сестричку, — промовив він.
- То що, подивився? Тепер іди.

— Дивлюся на свою сестричку й думаю, що вона більше не схожа на себе.

- Що ти мелеш? — огризнувся я.

Він знову помовчав і врешті-решт відповів:

- Не знаю. Хочу збагнути.
- Коли збагнеш — приходь. А тепер відчепися.

Уранці в суботу приїхала братова дівчина. Мег Земка виявилася маленькою, як мама, і плоскогрудю, як я, з мистащо-сірим волоссям та попсованими в злиденному дитинстві зубами. Вона була безпритульною миршавою сиротою, ушестеро енергійнішою, аніж мій брат.

— Мег, що ти вивчаєш у коледжі? — спитав за обідом батько.

— Політологію.

— Цікаво.

— Гадаю, ви не схвалите моєї спеціалізації. Я марксистка.

— Он як?

— А ви — власник ресторанів.

— Так. «Хот-доги “Геркулес”». Ніколи не куштувала? Треба буде повезти тебе.

— Мег — вегетаріанка, — нагадала мама.

— Я й забув, — сказав батько. — Ну, то скуштуєш картоплю-фрі. У нас і картопля є.

— Скільки ви платите вашим працівникам? — запитала Мег Земка.

— Офіціантам? Вони одержують мінімальну платню.

— А ви живете у великому домі в Гросс-Пойнті.

— Так, бо я все контролюю і зважую ризики.

— Це експлуатація.

— Невже? — усміхнувся батько. — Я дав їм роботу, і якщо це експлуатація, то я експлуататор. Якби не мої ресторани, їхніх робочих місць не існувало би.

— Це однаково, що створити робочі місця для рабів, змусивши їх обробляти плантації.

— Пальця в рот не клади, — звернувся Мільтон до Розділу Одинадцятого. — Де ти знайшов її?

— Це я його знайшла, — сказала Мег. — У ліфті.

Так ми дізналися, як Розділ Одинадцятий проводить час у коледжі. Його улюбленою розвагою було викручувати верхню панель гуртожитського ліфта й вибиратися на дах кабіни. Там він годинами катався у темряві вгору-вниз.

— Першого разу, — звірявся нам брат, — ліфт поїхав угору, і я подумав, що мені капець. Але там залишається трохи місця.

— То ми для цього платимо гроші за твоє навчання? — обурився батько.

— Для цього ви експлуатуйте ваших офіціантів, — відказала Мег Земка.

Тессі приготувала їм із Розділом Одинадцятим ліжка в окремих кімнатах, однак уночі в будинку чути було перебіжки й тамований сміх. Розігруючи роль відсутньої у мене старшої сестри, Мег подарувала мені книжку «Ми і наші тіла»*.

Захоплений сексуальною революцією, брат і собі наставляв мене:

— Калл, ти мастурбуєш?

— Що?!

— Не треба соромитися. Це природно. Один мій друг розказав, що це можна робити рукою. І я пішов у туалет...

— Не хочу слухати...

— ...і спробував. А потім у пенісі скоротилися м'язи...

— У нашому туалеті?

— ...і в мене сталася еякуляція. Дуже круте відчуття. Спробуй, Калл, якщо досі цього не робила. У дівчат воно трохи інакше, але фізіологічно дуже схоже. Пеніс і клітор — аналогічні утворення. Спробуй, і зрозумієш сама.

Я заткнув вуха пальцями й загудів.

— Чого ти маніришся? — закричав Розділ Одинадцятий. — Я ж твій брат!

* «Ми і наші тіла» (англ. *Our Bodies, Ourselves*) — праця, присвячена питанням жіночого здоров'я та сексуальності. Висвітлює зокрема теми гендеру, сексуальної орієнтації, насильства й абортів. Написана дванадцятьма громадськими активістками й уперше видана в Бостоні 1971 року. Останнього разу доповнена й перевидана 2011 року.

Рок-музика, поклоніння Махаріші Махеш Йогі*, паростки авокадо на підвіконні, веселкові самокрутки. Що ще? А, звісно: брат перестав користуватися дезодорантом.

— Ти смердиш! — якось обурився я, сидючи з ним у вітальні перед телевізором.

Він ледь помітно знизав плечима й парирував:

— Я ж людина. Так пахнуть люди.

— Отже, вони смердять.

— Мег, я й тобі смерджу?

— Ти що, — вона понюхала його під пахвою, — я вся заводжуся.

— Може, ви заберетеся звідси? Я хочу подивитися шоу.

— Чуєш, мала — моя сестричка проганяє нас. Замутимо шпілі-вілі?

— Супер.

— Бувай, сестричко. Раптом що — ми нагорі, *in flagrante delicto***.

До чого все це могло призвести? Лише до родинних сварок, образ та скандалів. На Новий рік, доки батьки піднімали келихи, Розділ Одинадцятий і Мег дуддили пиво з пляшок, вряди-годи бігаючи надвір забити косяк.

— Я тут подумав нарешті з'їздити на батьківщину, — промовив Мільтон. — Подивитися рідне село *nanu* та *йа-йа...*

— І відбудувати церкву, як ти обіцяв, — нагадала Тессі.

* Махаріші Махеш Йогі (1914–2008) — індійський гуру, засновник течії трансцендентальної медитації та програми ТМ-Сідхи. Був відомий як духовний наставник гурту «Бітлз».

** Латинський юридичний термін (у дослівному перекладі — «серед вогненного переступу») на позначення спіймання злочинця на місці злочину. Уживається також як жаргонний опис ситуацій, в яких людей застають під час сексу.

— Що скажеш? — звернувся батько до Розділу Одинадцятого. — Поїдемо влітку на канікули, усі разом?

— Без мене, — відмовився брат.

— Чому?

— Туризм — це одна з форм колонізації.

І так далі... Невдовзі Розділ Одинадцятий заявив, що не поділяє цінностей Мільтона й Тессі. Батько поцікавився, чим вони завинили, і брат відповів, буцімто виступає проти матеріалізму. «Вам потрібне тільки бабло, — сказав він, — а я не хочу так жити». Розділ Одинадцятий обвів рукою вітальню, виступаючи проти неї, проти всього, що мав у житті, проти батькових зусиль і навіть Мідлсексу. Потім здійнявся крик — Розділ Одинадцятий жбурнув у батька трьома словами, що починалися з літер «п», «н» та «х» — і знову крик, і рев мотоцикла: мій брат поїхав, усадовивши за спиною Мег.

Що сталося з Розділом Одинадцятим? Чому він так змінився? Тессі казала, начебто через війну, що змусила його жити далеко від дому. Такі часи, мовляв. Я ж маю інше припущення. Усе почалося тоді, коли брат лежав, загорнувшись у плед, на ліжку в своїй кімнаті, чекаючи, що його життя буде розігране в лотерею.

Чи я лише приписую йому свою одержимість веліннями долі та випадку? Хтозна. Та поки ми планували мандрівку, щоб урятуватися від попередньої війни, брат у своїх наркотичних приходах тікав, очевидно, від думки, яка невідразно гнітила його ще з того дня: буцімто в лотерею зараз буде розіграно не призовний його номер, а все існування. Він ховався від неї в кислотних галюцинаціях, у ліфтових шахтах і в ліжку Мег Земки, з її мультиоргазмами й попсованими зубами; Мег Земки, яка шепотіла йому, кохаючись:

«Забудь своїх батьків! Вони буржуазні свині! Твій старий — експлуататор! Забудь. Вони вже не живі. Вони померли. Тут справжнє життя. Ось воно, чуєш, сонце? Візьми!»

ТЕМНИЙ ОБ'ЄКТ

Сьогодні я подумав, що в оповіді своїй зайшов не так далеко, як уявляв. Писання виявилось не тим відважним визвольним актом, якого я сподівався. Письмо вимагає потайливості, самотності — о, це мені добре знайомо. Я експерт із підпільного існування. Чи це моя аполітична вдача змушує уникати руху за права гермафродитів? А чи також і страх? Страх виступити наперед? Стати одним із *них*?

Усі ми, однак, робимо лише те, що можемо. Тому, якщо ця історія буде потрібною тільки мені, — нехай. Але я так не думаю. Я відчуваю тебе, читачу. Ми вдвох у темряві, і це єдиний вид інтимних стосунків, який не лякає мене.

Так було не завжди. У коледжі я зустрічався з дівчиною на ім'я Олівія. Нас об'єднали спільні травми. Тринадцятирічною вона зазнала жорстокого нападу, і її ледь не згвалтували. Поліція спіймала того, хто скоїв це, і Олівія мусила свідчити по нескінченних судах. Таке випробування відбилося на її подальшому розвитку. Замість жити життям звичайної старшокласниці, вона залишилася тринадцятирічною дівчинкою на лаві свідків. Інтелектуальні здібності дозволяли нам опанувати навчальну програму коледжу — ба навіть

випереджати її, — та всередині ми залишалися підлітками й часто плакали в ліжку. Пригадую, як уперше ми роздягнулись одне перед одним. То було наче скинути бинти. Я виявився чоловіком саме до стерпної для неї міри. Я допоміг їй почати нове життя.

Після коледжу я подався в навколосвітню мандрівку. Хотів забути про власне тіло в постійному русі. А повернувшись через дев'ять місяців, склав іспит на дипломата і ще за рік почав працювати в Державному Департаменті. Ідеальна робота для мене: три роки в одному місці, два в іншому. Ні до кого не випадає як слід прив'язатися. У Брюсселі я закохався в барменку, яка запевняла, що їй байдуже до моєї особливості. Удачний, освідчився їй, хоча вважав її нудною, галасливою, нетактовною й геть позбавленою амбіцій. На щастя, вона відмовила й утекла з кимось іншим. Хто був після неї? Дві-три жінки там чи тут, і завжди коротко. Отак, без жодної постійності, я звик провадити свої недовершені походеньки. Я вмю підтримувати розмову. Відвідую обіди та фуршети. Іноді випадково знайомлюся з дамами й потім іду. Кажу, що вранці маю зустріч із послом, і вони мені вірять. Не сумніваються, що в посла буде брифінг перед концертом пам'яті Аарона Копленда.

Щодня стає тільки важче. З Олівією і з кожною наступною жінкою я ні на мить не забуваю про свій стан. Але з Темним Об'єктом ми познайомилися, ще нічого блаженно не відаючи.

Тієї зими після криків у Мідлсексі запанувала тиша — така всепроникна, що здатна була, як особиста секретарка

президента, стерти цілі фрагменти адміністративних розмов. Протягом кількох брезклих непевних місяців батько, нездатний визнати, що вибрик Розділу Одинадцятого підірвав йому серце, почав цілком відчутно просякати гнівом. Тепер його дратувало будь-що: від довгого червоного світла на перехресті до молочного морозива замість вершкового на десерт. (Утім, він дратувався мовчки, не порушуючи домашньої тиші.) Тессі ж була паралізована тривогами за дітей, аж навіть не повернула зайвих подарунків до крамниць, а просто склала в шафу, так і не отримавши компенсації. А наприкінці того підступного, злопам'ятного сезону, коли з підземної зимівлі виринули перші крокуси, Калліопа Стефанідіс, яка й собі відчувала рух у надрах свого ества, зненацька взялася читати класику.

Навесні восьмого класу англійську мову й літературу почав викладати мені пан да Сілва. Разом зі мною в групі було п'ять дівчат; ми збиралися в оранжереї на другому поверсі, де зі скляної стелі звисали пагони хлорофітуму, а над головами в нас купчилися герані, пахнучи сумішшю лакриці

* Упродовж 1971–1973 років, за першого президентського терміну Річарда Ніксона, в Овальному кабінеті були системи аудіозапису всіх робочих та особистих розмов президента. Про існування «плівок Ніксона» стало відомо під час розслідування Вотергейтського скандалу 1972 року (тоді протягом передвиборчої президентської кампанії п'ять осіб незаконно проникли до офісного комплексу Вотергейт, де містився виборчий штаб демократів, записали їхні розмови й сфотографували документи. Причетність адміністрації Ніксона до цієї події не була доведена). 29 вересня 1973 року Роуз Мері Вудз, особиста секретарка Ніксона, прослуховуючи одну з плівок, за офіційною версією, випадково натиснула на педаль запису замість паузи, щоб відповісти на телефонний дзвінок. Таким чином п'ятихвилинний фрагмент розмови Ніксона з головою адміністрації Білого дому Гаррі Голдманом з плівки був знищений, а зміст його досі залишився невстановленим.

й алюмінію. Довкола мене сиділи Рітіка, Тіна, Джоанна та Максін Гроссінгер, якої я майже не знав, хоч наші батьки й дружили. Вона не приходила на дитячі свята в Мідлсекс, натомість постійно грала на скрипці. У школі Максін була єдиною єврейкою й обідала окремо від усіх, наминаючи кошерну їжу з пластикових мисочок. Бліда — очевидно, тому, що ніде не гуляла, — на скроні вона мала синю жилку, яка пульсувала несамовито, мов внутрішній метроном.

Пан да Сілва народився в Бразилії, але це важко було помітити. У ньому не лишилося нічого традиційно карнавального. Латиноамериканське дитинство з гамаком і ванною на подвір'ї стерли північноамериканська освіта й любов до європейської літератури. Тепер він був ліберальним демократом і носив чорну нарукавну пов'язку, протестуючи проти війни у В'єтнамі. Учителював у недільній школі при місцевій єпископальній церкві; мав пещене рожеве лице й русяву чуприну, що падала йому на очі, коли він декламував поезію. Іноді пан да Сілва носив на вилозі будячок чи ще якусь дикорослу квітку з оранжереї. Невисокий, гладкуватий, на перервах він часто виконував ізометричні вправи й грав на блокфлейті*. А в шафі у нього стояли ноти — здебільшого ранньобарокових п'єс.

Пан да Сілва був видатним педагогом. Він розмовляв із нами серйозно — неначе ми, восьмикласниці, могли відкрити щось таке, про що століттями сперечалися вчені мужі. Позираючи з-під чуприни, слухав наше цвірінькання, а потім сам починав говорити цілими абзацами. Уважно

* Різновид поздовжньої флейти з мундштуком, особливо популярний в епоху бароко. Для блокфлейти писали зокрема Гендель, Вівальді, Бах та Люллі.

слухаючи, можна було почути в його промовах коми, тире й навіть двокрапки та крапки з комами. На кожну подію в житті пан да Сілва мав відповідну цитату, і так тікав від реальності. Замість обідати, розповідав, що їли Облонський та Левін у «Анні Кареніній». Чи, описуючи захід сонця в «Даніелі Деронді»*, не помічав, що сутеніє вже й над Мічиганом.

Шість років тому пан да Сілва провів літо в Греції й досі не міг забути цього. Поїздку на Мані** він описував іще м'якшим голосом, ніж зазвичай — а очі його зволожувались. Якось, не знайшовши собі готелю, він заснув просто неба, а вранці виявив, що лежить під оливою. Пан да Сілва не забув того дерева, з яким у нього відбулася знаменна бесіда. Оливи — немов люди, і кривизна їхня вельми промовиста. Не дивно, що древні вірили, буцімто в них гніздяться душі померлих. І, прокинувшись у спальному мішку, пан да Сілва відчув це.

Авжеж, я й собі цікавився Грецією й хотів колись відвідати її. І пан да Сілва намагався пробудити мою грецьку ідентичність.

— Панно Стефанідіс, — викликав він мене якось, — оскільки ви походите з батьківщини Гомера, будьте такі ласкаві почитати нам. — Учитель відкашлявся й указав: — Сторінка вісімдесят дев'ята.

Тієї чверті наші менш академічно орієнтовані посестри читали «Світло в лісі»***. Ми ж в оранжереї дерлися стежками

* «Даніель Деронда» — роман англійської письменниці Мері-Енн Еванс (1819–1880), яка друкувалась під псевдонімом Джордж Еліот.

** Грецький півострів на березі Лаконської затоки, розташований на південь від Пелопоннесу.

*** Роман американського автора Конрада Ріхтера, присвячений подіям Війни за незалежність 1775–1783 років. Уперше виданий 1953 року.

«Іліади». То був скорочений прозовий переказ у м'якій обкладинці, позбавлений нумерації віршів і давньогрецького мелосу — та навіть він захоплював мене. Господи, я обожнював «Іліаду»! Не міг відірватися, починаючи з бундючної Ахіллової зверхності в шатрі (що нагадувала президентову відмову видати плівки*), до сцени глуму над тілом Гектора, якого тягли за ноги цілим містом (від неї я плакав). Яка там «Історія кохання»! Як місце дії Гарвард був нездатен дорівнятися до Трої, та й у романі Сігала гинув лише однісінький персонаж. (Можливо, це теж було ознакою таємного пробудження гормонів у мені. Моїм однокласницям «Іліада» здавалася надто кривавою, але мене заворожував цей незчислений каталог бійців, що різали одні одних, ледь устигнувши з'явитися, їхні обезголовлювання, виколювання очей та соковите випускання кишок.)

Я відкрив книжку і схилив над нею голову. Волосся впало, затуляючи від мене все, крім тексту, — пана да Сілву, Максін і герані під стелею. З-поза цієї оксамитової завіси долинув мій низький співучий голос: «І Афродіта розв'язала свій знаменитий пояс, вмістилище різновсіляких чарів: кохання, жадання, облесних розмов та вмовлянь, здатних позбавити наймудріших людей проникливості й обачності».

Щойно минула перша година; у класі витала пообідня сонливість. За вікном погрозово чорніли хмари. Із-за дверей почувся стукіт.

— Вибач, Каллі. Ти не зупинишся на хвилинку? — пан да Сілва повернувся до дверей: — Увійдіть.

* 4 січня 1974 року Річард Ніксон відмовився надати слідству аудіозаписи розмов з Овального кабінету для розслідування Вотергейтського скандалу. Вісім місяців по тому було оголошено про його відставку.

Я підвів очі разом з усіма. На порозі стояла рудоволоса дівчина. Дві хмари в небі тернулись одна об одну, випустивши на землю золотий промінь. Той упав на застклений дах оранжереї й прослизнув між гераней, огорнувши дівчину мембраною рожевого світла. Хоча, можливо, то був і не сонячний промінь, а мій напружений погляд із глибин самої душі.

— Дороженька, у нас урок.

— Але я мушу бути тут, — понуро сказала дівчина й подала панові да Сілві аркуш. Той проглянув його й запитав:

— Невже панна Даррел переводить тебе *сюди*?

— Пані Лемп відмовляється вчити мене, — повідомила дівчина.

— Сідай. Тобі доведеться ділитися з кимось підручниками. Панна Стефанідіс читала нам із третьої книги «Іліади».

Я знову почав читати. Тобто мій погляд ковзав уздовж рядків, а губи артикулювали слова. Але свідомість уже не сприймала їх. Замовкнувши, я не відкинув волосся з лиця, а так і сидів, підглядаючи в шпарку.

Дівчина вместилася через прохід від мене. Нахилившись до Рітіки, вона вдавала, що дивиться в книжку, але насправді озирала рослини. Ніс її морщився від запаху мульчі.

Моя цікавість почасти була дослідницькою, зоологічною. Я ще ніколи не бачив таких веснянкуватих істот. На перенісці в дівчини стався Великий вибух, і сила його розметала цілі галактики ластовиння по всіх горбкуватих поверхнях її теплокровного всесвіту. Вони юрмилися на зап'ястках і ліктях; а по чолі простягався Молочний Шлях, і навіть вушні раковини бризкали кількома квазарами.

Оскільки ми на уроці літератури, дозвольте мені процитувати вірш. А саме — «Ластату красуню» Джерарда Менлі

Гопкінса, що починається словами «За ряболицих Господу хвала». Нині, пригадуючи перше своє враження від рудокосої дівчини, я знову відчуваю захват від природної краси. Те саме задоволення можна дістати, глядячи на поцятковане листя чи зазивний палімпсест прованських платанів. У поєднанні її кольорів — рудих капок, що розтікалися молочно-білою шкірою, із золотавими відтінками сунічних кіс — було щось надивовижу привабливе. Вона здавалася втіленням осені. Дивитися на неї було неначе їхати на північ, де густішають барви.

Тим часом дівчина сиділа обіч мене за партою, вистромивши ноги в синіх підколінках і демонструючи розтоптані підбори. Вона була новенькою, тож могла не боятися, що її викличуть; проте пан да Сільва вряди-годи стривожено поглядав на неї. Новенька не помічала цього, а, розкинувшись у своєму жовтогарячому с'єві, сонно розплющувала й заплющувала очі. Якоїсь миті вона позіхнула й притлумила позіхання, наче воно не вдалося їй так, як потрібно. Глитнула й стукнула себе кулаком у груди. Тихенько відригнула й прошепотіла: «*Ай, карамба!*». А щойно закінчився урок, вона зникла.

Хто вона була? Звідки взялася? Чому я досі не помічав її в школі? Дівчина, очевидно, віддавна навчалася в «Бейкер та Інґліс». Закаблуки її оксфордських туфель стоптані були так, що вона носила їх, наче сабо. Так часто робили «браслетти». Крім того, на пальці в неї була антикварна каблучка зі справжнім рубіном. Вона мала аскетичні, тонкі протестантські уста, а носик її скидався на пуп'янок.

Щодня вона з'являлася в класі з тим самим знудженням, байдужим виразом. Човгала стоптаними оксфордами, наче

ковзаняр — зігнувши коліна й нахилившись корпусом уперед, — що тільки підсилювало загальне строкате враження. Коли вона заходила, я піддивав рослини: пан да Сілва просив мене робити це перед уроками. Кожен день починався однаково: я стояв між гераней в одному кінці скляної кімнати, а з порогу назустріч мені вибухала сподівана рудизна.

Човгання виявляло зневагу новенької до стародавньої, страшної, мертвої поеми, яку ми читали. Вона нічим не цікавилася. Не виконувала домашніх завдань. Дурила всіх і списувала самостійні й контрольні. Удвох із товаришкою з «браслетів» вони могли б утворити фракцію незацікавлених і передавати записочки на уроках. Сама ж вона нудила світом. Пан да Сілва втратив надію навчити її чогось і питав якнайрідше.

Я розглядав її на уроках і на перервах. Щойно прибувши до школи, вдивлявся в юрбу. У вестибюлі мостився в крісло, удаючи, що роблю завдання, а сам чекав, доки пройде вона. Усяка побіжна зустріч вибивала мене з колії. Я був, наче мультиплікаційний герой, над головою в якого крутяться зірочки. Човгаючи оксфордами, як пантофлями, вона з'являлася з-за рогу з ручкою в зубах. Ходила завжди стрімко, щоб утримати на ногах покалічені туфлі. Литки її напружувались. Густо всипані ластовинням, вони здавалися засмаглими. Дівчина пропливала мимо, ліниво-зверхньо, як усі вони, базікаючи з іншими «браслетами». Інколи помічала мене, проте вдавала, що не впізнає, і кліпала, застилаючи очі імлюю.

Тепер я трохи подамся вперед у часі. «Цей темний об'єкт жаги» Луїса Бунюеля вийшов на екрани тільки 1977 року. До того я вже не спілкувався з моєю рудою. Навряд чи вона бачила цей фільм. І все-таки, думаючи про неї, я згадую й «Темний

об'єкт жаги». Я переглянув його по телевізору в іспанському барі, коли жив у Мадриді. Половини слів не второпав, але сюжет мені був зрозумілий. Старший пан, що в його образі був Фернандо Рей, закохується в юну красуню, роль якої зіграли Кароль Буке та Анхела Моліна. Але це мені було байдуже. Я перейнявся сюрреалістичними сценами фільму, у яких Фернандо Рей з'являється з важким мішком на плечі. Звідки він узявся, там не сказано (а якщо сказано, то я це пропустив). Він просто ходить із мішком по парках і ресторанах. Так і я почувався, слідуючи за своїм Темним Об'єктом — мовби носив на плечах незбагнений, загадковий тягар. З вашого дозволу, я називатиму її Темним Об'єктом — через сентиментальність і бажання зберегти її інкогніто.

Ось руда прикидається хворою у спортзалі. На обідній перерві сміється, зігнувшись над столом і намагаючись лягнути жартівливу товаришку по плечі. У роті в неї булькає молоко; з носа тече, і всі сміються ще дужче. Ось їде зі школи на велосипеді з незнайомим хлопцем. Сидить на сидінні, а він навстоячки крутить педалі. Руда тримає рівновагу самотужки, не обіймаючи хлопця за стан, — і я починаю сподіватися на її майбутню прихильність.

Якось на уроці пан да Сілва викликав новеньку читати.

Вона, як завжди, байдикувала за партою. У дівчачій школі можна не так пильно стежити, щоб коліна були зведені до купи, а спідниця обсмикнута. Ноги Об'єкта розставлені так, що видно було її важкі голі стегна. Не ворухнувшись, вона сказала: «Я забула книжку».

Пан да Сілва стиснув губи.

— То візьми в Каллі.

Єдина ознака її згоди виявилася в тім, що вона відкинула волосся з лица. Піднесла руку й провела по маківці, неначе

плугом, лишаючи борозни. Потім рука завмерла, а вона штучно стріпнула головою й виставила щоку, дозволяючи мені наблизитися. Я сіпнувся до проходу між нашими партами. Посунув книжку, і вона схилилася до неї.

— Звідки?

— Сторінка сто дванадцята, згори. Опис Ахіллового щита.

Я ще ніколи не перебував у такій близькості до Темного Об'єкта. Це виявилось занадто сильним потрясінням для організму. Нервова система пустилася в «Політ джмеля». По хребті ковзали смички; у грудях вистукували литаври. А я завмер непорушно, щоб приховати це. Я ледве дихав. Отак воно й було: кататонія ззовні, лихоманка зсередини.

Я відчував запах коричної жуйки, яку руда так і не витягла з рота. Унікаючи її погляду, втупився в книжку. Пасмо золотавого волосся впало на парту між нами, і там, де його торкалися сонячні промені, утворювався призматичний ефект. Та доки я милувався півторасантиметровою веселкою, вона почала читати.

Я очікував гугнявої монотонності з орфоепічними помилками. Спотикань, перескоків, затинань, нерівної інтонації. Проте в Об'єкта був добрий голос: упевнений, чистий і маневровий. Вона впадала його від рідних дядьків, які любили пиячити й декламувати вірші. Змінився й вираз її обличчя. Риси осяяла доти не знана мені зосереджена гідність. Голова здійнялася вгору на гордовитій шиї; закинулося підборіддя — немовби їй було не чотирнадцять, а двадцять чотири. Я думав, що ж лунає дивніше: голос Ерти Кітт* із моїх вуст чи Кетрін Гепберн — з її.

* Ерта Кітт (1927–2008) — співачка й акторка, власниця іміджу «сексуального кошеняти» американського кабаре.

Об'єкт замовкла; все стихло. «Дякую, — сказав пан да Сілва, вражений, як і всі ми. — Це було пречудово».

Пролунав дзвінок, і враз вона відсунулася від мене. Знову провела рукою по косах, мовби споліскуючи їх під душем, вислизнула з-за парти й пішла.

Тими днями, коли в залитій світлом оранжереї промені ковзали по ключицях Темного Об'єкта й із-під двох розстебнутих гудзиків блузки пірнали між чашечок її ліфчика — чи відчувала Калліопа зворушення своєї істинної біологічної суті? Чи соромилася своїх почуттів, виглядаючи Темний Об'єкт на перервах? І так, і ні. Дозвольте нагадати вам, де відбувалася вся ця історія.

У «Бейкер та Інґліс» нікого не дивували вияви закоханості в однокласниць. У школах для дівчат частка емоційної енергії, що звичайно призначена хлопцям, спрямовується на зміцнення дружби. Мої товаришки ходили попід руку, як француженки. Змагалися за симпатії. Там і тут вибухали ревнощами й викривали зради. Щоразу в туалеті я чув ридання в котрійсь із кабінок. Дівчата журилися, бо хтось не хотів сідати з ними поруч за обідом, бо найкраща подруга почала зустрічатися з хлопцем, який відтепер забирав увесь її час. Та й шкільні традиції підсилювали цю інтимну атмосферу. У нас проводили День каблучки, коли старшокласниці посвячували менших у доросле життя й дарували їм квіти та золоті стрічки; навесні — Дівочі танці навколо прикрашеного травневого дерева. Що два місяці відбувалися конфесійні зібрання «Від серця до серця» під проводом шкільного капелана, які незмінно завершувалися пароксизмами обіймів і плачів. А проте між ученицями панував

дух войовничої гетеросексуальності. Попри всю ніжність у школі, поза нею мої однокласниці переймалися тільки хлопцями. Тих, кого підозрювали в коханні до інших дівчат, осуджували, цькували та цуралися. Я добре це знав і боявся.

Я не розумів, чи нормальні мої почуття до Темного Об'єкта. Мої товаришки незрідка ярили собі серця одна через одну. Рітіка нетямилася, коли чула, як Елвін Браер виконує «Фінляндію»* на фортепіано. А Лінда Рамірес обожнювала Софію Краччіоло, бо та вивчала три іноземні мови. Невже й у мене було таке? Можливо, я захопився декламаторськими здібностями Темного Об'єкта? Навряд. Моє потрясіння було достеменно фізичним. Не оцінним судженням, а збуренням крові. Тому я нікому про це не казав. Ховався в підвальному туалеті, щоб обміркувати все. Щодня, коли тільки міг, я спускався до занедбаної вмивальні й замикався щонайменш на півгодини.

Чи є десь на світі місце, затишніше за старий, довоєнний шкільний туалет? Такі будували в Америці, коли країна відроджувалась. Підвальный туалет у «Бейкер та Інґліс» скидався на ложу в опері. Над головою мигтіли едвардіанські** лампи. Глибокі чаші білих раковин тонули в синюватому шифері. Умиваючись, можна було розгледіти тріщинки, що вкривали порцеляну, неначе вазу династії Мін. Затички трималися на золотих ланцюжках. А краплі води сточили порцеляну під кранами й розкреслили її зеленими патьоками.

* Симфонічна поема фінського композитора шведського походження Яна Сібеліуса (1865–1957).

** Ідеться про період правління британського короля Едварда VII (1901–1910) та стиль, характерний для цих років.

Над раковинами висіли овальні дзеркала, та я не хотів дивитися в них. («Боязнь дзеркал по досягненні середнього віку» спіткала мене раніше.) Уникаючи власного відображення, я прямував одразу до кабінок. Вибирав середню із трьох, мармурову, як і решта. Сірий мармур Нової Англії, завтовшки в п'ять сантиметрів, видобутий у дев'ятнадцятому столітті й усипаний вкрапленням камінців за мільйони років. Там я замикався на клямку, витягав із дозатора паперове сидіння й застеляв унітаз. Так захищений від мікробів, стягав труси, піднімав спідницю й сідав. Тоді моє тіло відклякало, випростувалася спина. Тоді я відкидав волосся з лиця й оглядався. Тамтешня кам'янина схожа була на папороті й скорпіонів, що жалять себе на смерть. Під моїми ногами на унітазі розлізлася древня іржава пляма.

Туалет був навпроти нашої роздягальні. Стіни кабінок сягали двох метрів заввишки. Мармур із домішками кам'янини захищав мене краще, аніж волосся. Тутешній плин часу був анітрохи не схожий на щурячу метушню горішніх поверхів і нагадував радше повільний, еволюційний розвиток Землі та появу рослин і тварин із первинного хаосу. Вода, накрапаючи в умивальники, мірно відлічувала неблаганні секунди; я був самотній і захищений — від власних змішаних почуттів до Темного Об'єкта й від хапливих розмов, що долинали з батьківської спальні. Учора я чув, як роздратовано озвався Мільтон: «Досі болить голова? Господи, то випий аспіріну». А Тессі відповіла: «Я вже пила. Нічого не помагає». Потім прозвучало братове ім'я та невиразне батькове бурмотіння. А тоді Тессі сказала: «Я й за Каллі хвилююся. У неї досі немає місячного». — «Чого ти, їй тільки тринадцять». — «Уже чотирнадцять. І подивися, як вона вироста. З нею щось негаразд». Мільтон помовчав

і запитав: «А що каже лікар Філ?» — «Лікар Філ! Нічого він не каже. Я поведу її до когось іншого».

Гомін батьківських голосів за стіною моєї кімнати, який з найперших літ життя огортав мене спокоєм, нині перетворився на джерело тривоги та паніки. Тому тепер я ховався за іншими, мармуровими стінами, що відлунювали хіба цяпотінням води, зливом бачка та моїм власним голосом, коли я починав стиха декламувати «Іліаду».

Коли ж Гомер набридав мені, я заходився читати настінні написи.

То була ще одна приваблива особливість підвального туалету. Стіни його були всуціль розчеркані. Горішні коридори завішували обличчями учениць, а тут, унизу, рясніли здебільшого тіла. Крихітні чоловічки з гігантськими статевими органами, намальовані синім чорнилом. Жінки з велетенськими грудьми. Різноманітні пермутації: жінки з чоловічими членами й чоловіки з обтятими пенісами. Це було осягання того, що відбувається й може відбутися. Каракаті гравюри на сірому мрамурі зображали тіла, які злягалися, розросталися й видозмінювались, і були пересипані жартами, натяками й зізнаннями: «Я люблю секс», «Патті К. — хвойда». Де ще така дівчина, як я, могла, приховуючи від усіх те, що вона нездатна збагнути саму себе, почуватися краще, аніж у цьому підземному закамарку, де люди писали те, чого не могли сказати, й озвучували найбільш соромітні свої бажання та відкриття?

Тієї весни, доки квітнули крокуси, а директорка висаджувала на клумбах нарциси, Калліопа відчула й початок власного розквіту. Її новоявлений темний об'єкт, схожий на пуп'янок шафрану, не тільки потребував усамітнення, а й приводив її до підвального туалету. Рожеве стебло

проростало крізь темний мох. То була дивна квітка, що за день устигала змінити всі пори року: то спала підземним зимовим сном, а вже через п'ять хвилин ворушилася, збуджена власною весною. Сидячи в класі з книжкою на колінах чи дорогою додому в машині, я відчував між ногами щось схоже на відлигу; волога земля випускала насичений торф'яний запах, а потім — доки я прикидався, що завчаю латинські дієслова — з тепла під моєю спідницею зростало несподіване витке життя. На дотик мій шафран іноді був м'який та слизький, мов черв'як, а іноді — твердий, неначе корінець.

Як відчувала це Калліопа? Пояснити буде найлегше і найскладніше. З одного боку, їй подобалося притискати пуп'янок підручником — але ця приємність була не нова, бо виникала й раніше, коли потерти те місце. Зрештою, якщо шафран був частиною її тіла, то що тут дивного?

Проте інколи я відчував, що різнюся від інших. Вогкими ночами в таборі «Поншевенг» я довідався, як змалечку спокшували моїх товаришок парканні стовпчики й сидіння велосипедів. Смажачи на вогнищі зефір, Ліззі Бартон розповідала нам, як прикипіла до шкіряного сідла. Батьки Маргарет Томпсон перші в місті придбали масажну насадку для душі. Я порівняв їхні симптоми з власним досвідом (того року я полюбив лазити по канатах) — проте між свідченнями подруг і дряпливим екстазом моїх сухих спазмів лишалася невиразна прогалина. Іноді, звисаючи з верхньої полиці двоповерхового ліжка в саяві чийогось ліхтарика, я закінчував одкровення словами «ну, знаєте?». І трое-четверо дівчат із ламким немитим волоссям кивали, закушували губи й відверталися. Вони не знали.

Я вважав свій шафран надто вишуканою квіткою — не щорічною, але оранжерейним гібридом, який називати слід,

як троянду, за іменем селекціонера. «Ірисовою Єленою», «блідим Олімпом» чи «грецьким полум'ям». Але ні, усе було не так. Мій шафран не був виставковим; він обіцяв мені простоти і явити свою красу, якщо я дочекаюся. Можливо, так відбувалося й з іншими. Тим часом найкраще було берегти таємницю. Тому я спускався в підвал.

Ще однією традицією школи «Бейкер та Інґліс» була щорічна постановка грецької п'єси за участі восьмикласниць. Зазвичай дійство відбувалося в актовому залі, але, відвідавши Грецію, пан да Сілва надумав улаштувати театр на хокейному полі. Природна акустика та похилі трибуни перетворювали його на досконалий міні-Епідавр. Опікуни привезли стояки й побудували сцену на траві.

Того року, що я закохався в Темний Об'єкт, пан да Сілва вирішив ставити «Антигону». Без жодних прослуховувань він призначив на ролі своїх улюблениць із групи поглибленого вивчення літератури, а решту дівчат — у хор. Тоді зачитав нам список виконавиць: Джоанна Марія Барбара Пераччо — Креонт, Тіна Кубек — Еввідіка, Максін Гроссінгер — Ісмена. Роль Антигони, бодай з міркувань фізичної схожості, могла виконати лише Темний Об'єкт. Семестрову контрольну вона написала на трійку з мінусом, проте пан да Сілва безперечно тямив у зірках театру.

— Ми мусимо все це вивчити? — жажнулася Джоанна Марія Барбара Пераччо на першій репетиції. — За два тижні?

— Вивчіть, що зможете, — відповів пан да Сілва. — Усі ви будете в туніках. Почепите шпаргалки зісподу. А панна Фейґлз буде нашим суфлером. Вона підказуватиме вам з оркестрової ями.

— У нас буде оркестр? — поцікавилася Максін Гроссінгер.

— Оркестр — це я, — відповів пан да Сілва, указуючи на свою блокфлейту.

— Сподіваюся, дощ не піде, — сказала Об'єкт.

— Чи піде наступної п'ятниці дощ? — відповів на це пан да Сілва. — Спитаймо Тіресія, — і повернувся до мене.

Чи ви сподівалися іншого? Ні, якщо Темний Об'єкт була ідеальною кандидатурою на роль сестри-месниці, я міг зіграти лише старого сліпого провісника. Моя буйна грива була ознакою здатності до ясновидіння. Сутулість витворювала ілюзію старечої немічності. Змінений голос віддунював безтілесним натхненням. До того ж Тіресій був жінкою. Але цього я тоді не знав, і п'єса не оповідала про це.

Мені було байдуже, яку роль грати. Я думав лише про те, що тепер буду поруч із Темним Об'єктом. Не так, як на уроках, де не можна було розмовляти. Не так, як у їдальні, де вона розхлюпувала з рота молоко за сусіднім столом — а на репетиціях, з усіма їхніми паузами й вичікуванням, зі сценічною близькістю й насиченими, запаморочливими емоційними вибухами від перевтілень у чужі образи.

— Не треба чіпляти шпаргалки, — заявила Об'єкт, що прийшла на репетицію, як професійна акторка, підкресливши жовтим маркером усі свої репліки в тексті. Светр її був зав'язаний рукавами на шії, неначе туніка. — Ми вивчимо ролі, — вона огледіла всіх присутніх. — Інакше то буде лажа.

Пан да Сілва всміхнувся. Передовсім Об'єктові довелося б нелегко завчати роль. Це було щось новеньке.

— Антігона — головна героїня, — пояснив він. — У неї найбільше слів. Тому, якщо ти відмовишся від ролі, усім доведеться зробити те саме.

Дівчата застогнали. Але Тіресій, уже передбачаючи майбутнє, звернувся до Антігони:

— Хочеш, я допоможу тобі вивчити текст?

Майбутнє... Так воно почало відбуватися. Темний Об'єкт повернулася до мене; розвіялася миготлива імла.

— Можна, — байдуже зронила вона.

Наступного дня, у вівторок, ми домовилися про зустріч. Руда записала адресу, і мама підвезла мене до будинку. Я зайшов у бібліотеку: Об'єкт сиділа там на зеленій оксамитовій канапі. Без оксфордів, але все ще в шкільній формі. Довге руде волосся зв'язане на потилиці, щоб не заважало їй підкурювати. У позі лотоса із сигаретою в роті Об'єкт схилилася над зеленою керамічною запальничкою у формі артишока. У ній вже закінчувався бензин; Об'єкт струснула її й чиркала кресалом, поки нарешті видобула слабенький вогник.

— Батьки дозволяють тобі курити? — озвався я.

Вона здивовано озирнулася й знову зачиркала. Підкурила, глибоко затягнулася і з насолодою випустила хмарку диму.

— Вони самі курять, — сказала вона. — Якщо заборонять мені, то будуть жакливими лицемірами.

— Вони ж дорослі.

— І мама, і тато знають, що я куритиму, коли захочу цього. Якщо заборонять — я куритиму потайки.

Скидалося, що Об'єкт уже віддавна усвідомила свої переваги. Вона курила майстерно й поглядала на мене, мружачись і звисивши сигарету з губи. Дим обволікав її лице, і дивне протиріччя поставало між досвідченим прищуром фахового шпіга й зовнішністю школярки у форменому костюмі. Не глядячи, вона струснула попіл точнісінько в попільницю.

— Така, як ти, мабуть, і не курила, — сказала вона.

— Це правда.

— Можеш почати, — вона простягла мені пачку.

— Не хочу захворіти на рак.

Вона жбурнула пачку геть і знизала плечима:

— Коли я захворію, то вже будуть і ліки.

— Надіюся.

Вона ще глибше затягнулася, утримала дим і випустила, театралью повернувшись до мене профілем.

— Я певна, у тебе тупо немає поганих звичок.

— У мене їх ціла купа.

— Наприклад?

— Я жую свої коси.

— А я гризу нігті, — виклично проказала вона й тицьнула мені руку. — Мама квецяє мені пальці чимось таким гидотним на смак. Типу щоб я покинула це робити.

— І як, виходить?

— Спочатку виходило. А потім я типу звикла, — вона всміхнулася, я відповів їй усмішкою, і ми коротко, боязко реготнули.

— Усе одно краще це, аніж коси жувати, — зазначив я.

— Чому?

— Бо тоді вони починають пахнути тим, що їв на обід.

— Бе-е-е, — скривилася вона.

У школі ми не могли би поговорити отак, але тут нас ніхто не чув. Виявилося, що спільного ми мали більше, аніж відмінного, позаяк обое були підлітками й мешкали в передмісті. Я поставив сумку на підлогу й підійшов до канапи. Вона встромила сигарету в зуби, підтяглася, немов левітуючи, на руках, і посунулася, звільнивши місце для мене.

— У мене завтра контрольна з історії, — сказала Об'єкт.

— А хто веде у вас історію?

— Панна Шулер.

— У неї в столі лежить вібратор.

— Що?!

— Вібратор. Ліз Кларк сама бачила. У нижній шухляді.

— Шизонутися! — захоплена й вражена, Об'єкт косувала на мене, і раптом довірливо запитала: — Слухай, а нащо вони потрібні?

— Вібратори?

— Так. — Вона розуміла, що це треба знати, але сподівалася, що я не насміхатимуся з неї. Так ми уклали безмовну угоду: я відповідаю за інтелектуальні матерії — такі, як призначення вібраторів, — вона ж бере на себе соціальну сферу.

— Багато жінок не здатні відчувати оргазм при звичайному акті, — пояснив я, цитуючи книжку «Ми і наші тіла», яку подарувала мені Мег Земка. — Тому їм потрібна стимуляція клітора.

Лице Об'єкта зашарілося під ластовинням. Авжеж, вона приголомшена новиною. Я був ліворуч від неї, і саме з лівого боку вона почала червоніти, немовби мої слова лишали видимий слід на її обличчі.

— Ти стільки знаєш про це.

— Не більше, ніж панна Шулер.

Сміх і кувікання гейзером випорснули їй із рота; Об'єкт повалилася на спинку канапи, ревучи від задоволення й огиди. Вона заметляла ногами, скинувши сигарети зі столика, їй знову було чотирнадцять, а не двадцять чотири — і так, попри все, ми зблизилися.

— «Без друзів, без плачу й пісень весільних іду я, нещасна, в призначену даль...»*

* Тут і далі цитати з трагедії Софокла «Антигона» наведені в перекладі Бориса Тена.

— «...путь...»

— «...іду я, нещасна, в призначену путь. І не побачу ніколи...»

— «...бездольна...»

— «...бездольна...» Який кошмар! «І не побачу ніколи, бездольна, очей священного в небі світила, — з друзів ніхто не оплаче мене і... і...»

— «...не зітхне в жалобі».

— «...в жалобі».

Ми знову повторювали текст у Темного Об'єкта, лежачи в сонячній кімнаті на карибських диванах. Над головою товклися папути, а вона, заплющившись, декламувала репліку. Минуло вже дві години; Об'єкт вивчила майже всю роль. Служниця Б'юла принесла нам на таці содову в пляшечках і м'які сандвічі — без огірків чи настурції, але з лососевим маслом на діркуватому хлібі. Ми часто робили перерви. Об'єкт щоразу вимагала чимось підживитися. Удома в неї я почувався незатишно, бо не звик, щоб мене обслуговували, і повсякчас підхоплювався сам. До того ж Б'юла була чорношкірою, і це лише посилювало незручність.

— Добре, що ми обидві граємо в п'есі, — проплямкала Об'єкт із повним ротом їжі. — Інакше я з тобою й не розмовляла б. — Вона замовкла, усвідомивши значення власних слів. — Тобто не дізналася б, яка ти класна.

Класна? Калліопа класна? Я й уявити не міг такого, але залюбки пристав на Об'єктову думку.

— Слухай, а можна щось тобі розказати? — спитала вона. — Це щодо твоєї ролі.

— Звісно.

— Ти ж типу мусиш бути сліпою. Коротше, ми якось були на Бермудах, і там був хазяїн готелю. Він був тупо сліпий.

І в нього вуха були, як очі. Ну, там, хтось приходить, а він такий повертається головою. Типу, як ти зараз... — вона затнулася й схопила мене за руку. — Ти ж не розсердишся, правда?

— Ні.

— Каллі, але у тебе таке обличчя...

— Яке?

Вона не відпускала моєї руки.

— Ти справді не сердишся?

— Ні.

— Коли зображають сліпих, то весь час такі ходять і спотикаються. А той сліпий на Бермудах тупо ніколи не спотикався. Ходив такий завжди прямо, і знав, де що лежить. Він усе сприймав на слух.

Я відвернувся.

— Ну ось, ти сердишся.

— Ні.

— Ти сердишся!

— Я вдаю, що сліпа, — сказав я. — Сприймаю тебе на слух.

— А, добре. Ага, отак. Він так і робив.

Не відпускаючи моєї руки, вона нахилилася, і я почув — відчув — її жаркий тихий подих. «Здрастуй, Тіресію, — захотіла вона. — Це я, Антігона».

Настав день вистави (ми називали її «прем'єрою», хоч і знали, що інших не буде). Усі провідні актори сиділи за сценою в імпровізованій костюмерній на складаних стільцях. Решта восьмикласниць уже стояла на сцені великим півколом. Вистава мала розпочатися о сьомій годині й закінчитися

до сутінків. Була за п'ять сьома, і з-за лаштунків ми чули, як на хокейне поле сходяться глядачі. Гомін дедалі гучнішав: кроки, голоси, скрип сидінь і стукіт автомобільних дверцят на парковці. Усі ми були в чорних, сірих та білих туніках до п'ят (Темний Об'єкт була в білій). Мінімалізм пана да Сілви не передбачав ані гриму, ані масок.

— Багато там людей? — спитала Тіна Кубек.

— Дуже, — відповіла Максін Гроссінгер, визируючи в шпарку.

— Ти вже, напевно, звикла, — озвався я. — Після стількох концертів.

— Грати на скрипці не страшно. А це зовсім інше.

— Я та-а-ак боюся, — сказала Об'єкт.

У неї в руках була баночка антацидних таблеток; моя руда ковтала їх, наче цукерки. Нині я вже розумів, чому першого дня вона стукала себе в груди. Темний Об'єкт потерпала від майже непроминальної печії, що посилювалася в стресових ситуаціях. Кілька хвилин тому вона востаннє виходила покурити, і ось напихалася ліками. Очевидно, разом із грішми вона впадковувала й старечі звички своєї родини, дорослі потреби та відчайдушне прагнення порятувати себе від наслідків такого стилю життя. Об'єкт була замолода, щоб ці наслідки виявлялися ззовні — вона ще не мала ні мішків під очима, ані покришених нігтів — але вже виробила пристрасть до витонченого самознищення. Від неї пахло димом, шлунок був зіпсований. Проте обличчя пашіло осінню. Котячі очиська понад кирпатим носом кліпали перестрашено, доки по інший бік лаштунків набирав сили шум.

— Онде мої мама й тато! — вигукнула Максін, поглянула на нас і широко всміхнулася. Я досі ніколи не бачив її

усміхненою. На її ріденьких зубах, як у Сендакових диковиськ, теж стояла пластинка. Аж раптом я зрозумів її — таку неприховано радісну. Вочевидь, поза школою вона жила зовсім іншим життям. Максін була щаслива вдома, за стіною кипарисів. Тим часом ми знову бачили тільки розсипи кучерів на її чутливій музикальній голові. — Господи! — Максін виглядала в шпарку. — Вони сидять у першому ряді. Вони дивитимуться просто на мене!

Ми почали підглядати й собі: усі по черзі, тільки Об'єкт не підводилася зі стільця. Я бачив, як приїхали мої батьки. Мільтон зупинився на верхівці пагорба й огледів хокейне поле. З обличчя було зрозуміло, що видиво тішить його — смарагдова трава, дерев'яні побілені лавки й далека шкільна будівля під синюватим шиферним дахом, уся повита плющем. В Америці хіба Нова Англія дозволяє забути про власну національність. Мільтон, у синьому блейзері й кремових штаних, був схожий на капітана далекого плавання. Ледь пригортаючи Тессі за стан, він провів її на трибуну до зручного місця.

Потім усе затихло. Почулася флейта Пана — це загравав наш учитель.

Я підійшов до Об'єкта й сказав: «Не бійся. Усе буде добре».

Вона мовчки повторювала свій текст, але тепер підвела обличчя до мене.

— Ти чудова акторка, — вів далі я. Вона відвернулася й заворушила губами, знов похиливши голову. — Ти не забудеш слів. Ми ж мільярд разів повторювали їх. Учора ти все пам'ята...

— Слухай, відчепися, — утяла Об'єкт. — Я й так не можу зібратися. — Вона метнула в мене лютий погляд, відвернулася й покрокувала геть.

Я дивився їй услід, повержений, ненавидячи себе. Каллі-опа класна? Тепер уже ні. Об'єкт від мене нудить. Готовий розплакатися, я загорнувся в чорну завісу, і так стояв у пільмі, понад усе бажаючи вмерти.

Я не лестив їй. Вона чудово грала. На сцені минала її метушливість, випростувалася спина. Сама поява її пронизувала, наче лезом; буяння барв привертало увагу. Флейта вмовкла, затихло хокейне поле — хіба деколи було чути покашлювання. Я визирнув у шпарку й помітив Об'єкт, готову до виходу. Вона стояла попід середньою аркою, за якихось три метри від мене. Я ще ніколи не бачив її такою серйозною й зосередженою. Талант — це мудрість; моя руда чекала й перевтілювалася. Губи її ворушилися, мовби слова Софокла вона промовляла самому Софоклові, попри вбогі свої знання розуміючи безсмертний геній його творіння. Так вона стояла на самоті — без сигарет і соціальної зверхності, без кліки подруг та орфографічних неоковирностей. Вона була створена для театрального кону. Створена, щоб виходити, виступати й висловлюватись. І саме тепер вона усвідомила це. Я споглядав її в мить пізнання власних можливостей.

Після сигналу Об'єкт глибоко вдихнула й подалася на сцену. Біла туніка, підперезана сріблястою тасьмою, затріпотіла на теплому вітрі.

— «Чи допоможеш брата поховать мені?»

— «Як поховать? Та це ж нам заборонено», — відповіла Ісмена-Максін.

— «Мого й твого — як ти не схочеш — брата я ховатиму. Йому лишусь я вірною».

Я мусив іще чекати. Роль у Тіресія невелика; я знову запнувся й стиснув у руці ковіньку — пластмасову палицю, розмальовану під дерев'яну.

А потім до мене долинуло здушене клекотіння. «Йому лишусь я вірною», — повторила Об'єкт. Запала тиша. Я вглянув із-за завіси й побачив їх. Об'єкт стояла до мене спиною; Максін із відсутнім обличчям розкрила рот, але не промовляла ні слова. Унизу, понад сценою, розчервоніла панна Фейглз нашіптувала їй слова.

То був не страх перед публікою. У мозку Максін розірвалася аневризма. Її похитування й несамовитий вираз нагадували акторське перегравання. Із-між глядачів проходили смішки. І тільки мати Максін, знаючи, як виявляється біль на доччиному обличчі, зірвалася з місця. «Ні! — крикнула вона. — Ні!» Максін безмовно стояла за шість метрів від неї в променях надвечірнього сонця. У горлі її щось булькнуло; вона посиніла вмить, ніби під вимкненим софітом. Навіть у задніх рядах було видно, як кров її втратила кисень. Потім щоки, чоло та шия пополотніли. Невдовзі Темний Об'єкт божилася, що бачила напівзгаслий, благальний погляд Максін. Утім, лікарі запевняли, що бути цього не могло. Максін у чорній туніці стояла вже мертва й лише за кілька секунд повалилася долі.

Пані Гроссінгер вискочила на сцену. Більше вона не видавала ні звуку. Інші також мовчали. У тиші вона підбігла до доньки, розірвала на ній туніку й почала робити штучне дихання.

Я заляк на місці. Коли завіса відсунулася, вийшов на сцену й витріщився. Аж раптом арку заповонив білий вихор. Об'єкт підлетіла до мене, і я очманіло подумав, що панда Сілва підготував нам сюрприз і надумав-таки поставити традиційну виставу — бо Темний Об'єкт була в масці. У справжній трагедійній масці з вузькими розрізами очей і роздертим у голосінні бумерангом рота. Так вона кинулася

на мене й проридала: «О Господи! Господи, Каллі!». Вона тремтіла й потребувала мене.

А отже, я мушу зізнатися вам у страшному. Доки пані Гроссінгер намагалася знову вдихнути життя в дочку, а сонце мелодраматично осявало не передбачену п'есою смерть, кожну мою клітинку залила хвиля сліпучого щастя. Темний Об'єкт була в моїх обіймах.

ЗАКОХАНІЙ ТІРЕСІЙ

— Я записала тебе до лікаря.

— Я ж нещодавно була.

— Не до лікаря Філа. До лікаря Бауера.

— А хто це?

— Жіночий лікар.

У серці в мене здійнялася гарячінь — наче луснула буль-
башка, — проте я незворушно дивився на озеро.

— Я хіба жінка?

— Не смішно.

— Мамо, я ж нещодавно була у лікаря!

— Ти була в терапевта.

— А навіщо йти до іншого?

— Каллі, із певного віку дівчата мусять перевірятися.

— Нащо?

— Щоб знати, чи все гаразд.

— Що «все»?

— Ну... усе.

Ми їхали в машині — одному з найкращих кадиллаків. Придбавши новий автомобіль, батько віддав мамі попередній. Нині ми з Темним Об'єктом збиралися в клуб, і Тессі везла мене до неї.

Від смерті Максін Гроссінгер на сцені минуло два тижні. Настало літо, у школі були канікули. У Мідлсексі ми готувалися до мандрівки в Туреччину. Рішуче налаштований не дати антитуристичному виступові Розділу Одинадцятого порушити наші плани, Мільтон бронював квитки й перемовлявся зі службами оренди автомобілів. Щодня вивчав стамбульський прогноз погоди. «Двадцять сім градусів і сонце. Що скажеш, Каллі?» Я заперечливо похитував указівним пальцем. Більше мені не хотілося на батьківщину. Я не прагнув збавити літо на фарбування церкви, не відчував нічого спільного з Грецією, Малою Азією чи Олімпом. Цілий новий континент відкрився мені щойно за кілька кілометрів від дому.

Улітку 1974 року про Туреччину й Грецію знову почали згадувати в новинах. Я не зважав на дедалі сильнішу напругу: мені вистачало своєї гризоти. Ба більше, я був закоханий. Потаємки, боязко, несвідомо — проте по вуха закоханий.

Наше прекрасне озеро взялося рівномірним шаром бруду. Над ним клубочилася звична червнева мошва. Нова огорожа навіяла мені тривожні спогади. Того року з-між учениць нашої школи померла не тільки Максін. Старшокласниця Керол Генкель загинула в автомобільній аварії. Одного суботнього вечора її нетверезий хлопець Рекс Різ вилетів у батьківській машині просто в воду. Він випливав і врятувався, та Керол лишилася замкненою всередині.

Ми проминули «Бейкер та Інґліс» — зачинену на канікули, примарну, як усі шкільні будівлі влітку — і виїхали на Кербі-роуд. Об'єкт мешкала на вулиці Тоннакур, у сірій кам'яниці, обшитій вагонкою, із флюгером на даху. Перед будинком стояв непоказний форд-седан. Соромлячись маминого кадиллака, я виліз мерщій, аби Тессі швидше поїхала.

Б'юла відчинила мені двері, провела до сходів і мовчки вказала нагору, де я ще ніколи не був. Там виявилось брудніше, ніж у нас, а на підлозі лежали розчовгані килими. Стеля віддавна потребувала свіжої фарби; утім, важкі старовинні меблі свідчили про обжитий добробут і усталені судження.

Я зазирнув у три кімнати, доки знайшов Об'єкт. Вона ще спала, запнувши штори й розкидавши одяг по благенькому килимі — аж, пробираючись до ліжка, я мусив переступати його. На ній була майка з портретом Лестера Ланіна*. Я торсав і кликав її; нарешті вона закліпала, сіла, зіпершись на подушки, і пробелькотіла:

— Паскудний у мене вигляд?

Ми поснідали в кухні. Б'юла без надмірної поштивості подавала нам страви й забирала брудні тарілки. Вона була в звичній уніформі хатньої робітниці — чорній сукні та білому фартусі — але окуляри нагадували й про інше, багатше її життя. На лівій лінзі золотом було виведене її прізвище.

Цокаючи підборами, увійшла пані Об'єкт: «Доброго ранку, Б'юло. Я їду до ветеринара. Сабі потрібно вирвати зуб, після цього можлива нудота. Потім я привезу її й поїду на ланч. І ще, сьогодні прийдуть муляри. Віддай їм чек — я поклала на стійку. Привіт, дівчата. Я не помітила вас. Каллі, ти добре впливаєш на свою подругу. Пів на десяту, а вона вже прокинулася, — пані Об'єкт скуйовдила доньці волосся. — Ти будеш у клубі? Гаразд. Ми з татом вечерятимемо в Пітерсів. Б'юла залишить тобі перекуску в холодильнику. Усім па-па!»

Тим часом Б'юла споліскувала келихи, додержуючи своєї стратегії. Мовчки обслуговуючи Гросс-Пойнт.

* Лестер Ланін (1907–2004) — американський джазовий та поп-музикант.

Об'єкт крутила столову вертушку. Англійський мармелад, французькі джеми, немита масельниця, пляшечки з кетчупом та вустерширським соусом пропливали повз неї, доки з'явилося те, що вона шукала: маленька баночка антацидних таблеток. Об'єкт витрусила на долоню три штуки.

— Слухай, а що таке печія? — запитав я.

— У тебе ніколи її не було? — здивувалась Об'єкт.

Гросспойнтський клуб знаходився понад озером, проте не мав ані причалу, ані човнів. У власності його були хіба сама будівля, схожа на колоніальний маєток, два тенісних корти й басейн, біля якого ми пролежали цілий червень та липень.

Темний Об'єкт зазвичай носила бікіні. Вони їй личили, хоча заширокі стегна їй видавалися недосконалими. Руда лише з чемності запевняла, що заздрить мені через худющі та довгі ноги. Щодня Калліопа з'являлася коло басейна в суцільному старомодному купальному костюмі зі спідничиною. Двадцять років тому він належав іще Сурмеліні; я відшукав його в завалах старих валіз. Розігруючи зацікавленість у класичному стилі, насправді я приховував власне тіло — до того ж іще й накидав на плечі рушник чи сорочку. Ліф із гострими гумованими чашечками попід ними покликаний був натякати на відсутній у мене бюст.

Ширококісті дами в гумових шапочках перепливали басейн уздовж, тримаючись за поплавці. Їхні купальники нагадували мій. На міліні хлюпотілася дівтора. Веснянкуватим дівчатам непросто засмагнути, але Об'єкт не здавалася. Ми переверталися, тушкуючись на рушниках, а ластовиння її темніло, із карамельного стаючи шоколадним. Біла шкіра

й собі темніла, об'єднуючи веснянки в пістряву клоунську маску. Лише кінчик носа її був рожевий: навіть коси, здавалося, палахкотіли засмагою.

Нам подавали сандвічі на тарелях з хвилястими вінцями. Бажаючи похизуватися, ми замовляли щойно спечений, ще теплий багет із телятиною; крім того, поглинали морозиво, молочні коктейлі й картоплю-фрі. Усі рахунки Об'єкт підписувала батьковим іменем. Вона розповідала про Пітоскі, де в них була літня вілла: «Проведемо там серпень. Хочеш — і ти приїзди».

— Ми їдемо до Туреччини, — смутно відповів я.

— А, так. Я забула. — Вона помовчала й запитала: — Слухай, а нащо вам фарбувати ту церкву?

— Тато дав обітницю.

— Як це?

За нашими спинами пари змагалися в теніс. На клубному дахові маяли вимпели. Чи годилося тут розповідати про святого Христофора? Про Мільтонові воєнні пригоди й бабціні забобони?

— Знаєш, про що я думаю? — озвався я врешті-решт.

— Про що?

— Про Максін. Не віриться, що її більше немає.

— Так. Я теж уявляю собі, що все це неправда. Наче мені це наснилося.

— Наснилося нам обом. Єдиний доказ того, що це відбулося насправді. Реальність — це сон, що сниться всім одночасно.

— Розумна типу, — сказала Об'єкт.

Я ляснув її.

— Ой!

— Так тобі й треба.

Запах нашої кокосової олії привабив комах, яких ми безжально вбивали. Об'єкт поволі просувалася скандальними сторінками «Самотньої леді» Гарольда Роббінса*. Раз у раз вона стріпувала головою й вигукувала: «Яка порнографія!». Я читав «Олівера Твіста», що належав до списку канікулярної літератури.

Зненацька на сторінку впала тінь, а потім крапля. Та це було ніщо проти каскаду бризок, які сипонули на Темний Об'єкт. Незнайомий юнак схилився над нами, трусячи мокрою головою.

— Чорт! — вереснула Об'єкт. — Припини!

— А що таке? Покропив тебе трохи.

— Іди геть.

Нарешті він випростався й відійшов. Плавки його сповзли, оголивши гострі тазові кістки й «мурашину доріжку» волосся, що струменіла вниз від пупка. Юнак мав смолисто-чорну чуприну, але «мурашина доріжка» була руда.

— І хто ж нова жертва твоєї гостинності? — запитав він.

— Це Каллі, — сказала Об'єкт і повернулась до мене: — А це мій брат, Джером.

Подібність була очевидна. Його лице, виконане в тій самій палітрі — здебільшого рудих і блідо-блакитних відтінків — мало грубіші риси: ніс нагадував бульбу, очі були зіщулені від яскравого сонця. Блякла темна чуприна спантеличила мене, доки я зрозумів, що вона фарбована.

— Ти теж грала в п'єсі?

— Так.

* Гарольд Роббінс (1916–1997) — один із найуспішніших американських авторів масових романів, які видали в перекладі 32-ма мовами загальним накладом понад 750 млн примірників. Роман «Самотня леді» насправді був опублікований не 1974, а 1976 року.

Джером кивнув. Поблискуючи вузькими очима, звернувся до сестри:

— Трагічна акторка, га? Як ти, мала.

— У мого брата не всі вдома, — сказала Об'єкт.

— Слухайте, якщо ви такі театралки — може, зіграєте і в моєму фільмі?

Джером поглянув на мене.

— Я створюю фільм про вампірів. Ти будеш класним вампіром.

— Я?

— Покажи зуби.

Я не послухався, затамивши Об'єктову настанову не виявляти надмірної дружності.

— Мій брат знімає фільми про монстрів, — розповіла Об'єкт.

— Не фільми про монстрів, а фільми жаху, — заперечив Джером, усе ще звертаючись тільки до мене. — Вона завжди нівелює засоби мого самовираження. Розповісти, як називається фільм?

— Ні, — відрубала Об'єкт.

— «Упирі-старшокласники». Головний персонаж — муа, я: хлопець, якого заможні, але нещасливі батьки здихалися, віддавши до приватної школи, щоб не заважав розлучатися. І там він ні з ким не дружить. Одяг лажовий, стрижка лажова. А потім, коротше, після пивної вечірки він іде такий по кампусу, а тут такий вампір. І нападає на нього. І в чому головний прикол — він курить люльку! І в нього твідовий піджак! Срака, та це ж директор! І, коротше, на ранок цей персонаж прокидається, іде купує собі синій блейзер, класні мокасини — і обана! — стає як усі.

— Відійди, ти затуляєш мені сонце.

— Тупо метафора всіх цих інтернатів, — вів далі Джером. — Одне покоління кусає наступне, і так усі перетворюються на живих мертвяків.

— Джерома вигнали вже з двох приватних шкіл.

— І спізнають помсту мою! — епічним голосом ревнув Джером, струснув кулаком, підбіг до басейна й плигнув, у польоті знов повернувши обличчя до нас. Кощавий, плямисто-блідий, наче содовий крекер, із запалими грудьми, він скорчив гримасу, вхопився рукою за пах — а потім шубовснув у воду.

Надто юний, я не міг іще подумати, що крилося за нашою раптовою близькістю. Наступними днями й тижнями не замислювався, що причиною всьому була її недолюбленість. Мати цілими днями роз'їжджала у справах і відвідувала зустрічі. Батько йшов на роботу за чверть сьома ранку. Джером був їй непотрібним, нікчемним братом. А Об'єкт не любила самотності. Не вміла сама розважати себе. Тому одного вечора, коли я вже сідав на велосипед, щоб рушати додому, вона запросила мене лишитися на ніч.

— Я не маю зубної щітки.

— Візьми мою.

— Це негігієнічно.

— Хочеш, я дам тобі нову? У нас їх ціла коробка. Яка ти капризна.

Я лише вдавав гидливість. Я залюбки скористався би зубною щіткою Об'єкта. Я радо *перетворився* би на зубну щітку для неї, бо доти вже дослідив усю красу її ротика. Звичайно цьому сприяє куріння, коли вуста випинаються, втягують дим, а язик часто злизує залишки фільтра з губ. Іноді, так

відштговхуючи їх, курець оголює білосніжні зуби в рожевому м'якуші ясен. А коли він обожнює пускати кільця диму, розгледіти можна й оксамитовий морок зі споду щік.

Так було з Темним Об'єктом. Кожен день її завершувалася сигаретою в ліжку й розпочинався мундштуком, через який вона вдихала життя. Знаєте, як художники створюють інсталяції? Так Темний Об'єкт витворювала *інгаляції*. Вона володіла кількома техніками дихання: «гадюкою» ввічливо випускала дим через кутик рота, щоб не заважати співбесідникові; «драконом» — по струменю з кожної ніздрі. «Гейзер» означав, що вона сердита. Були «французький обіг», коли вона видихала дим ротом і знову вдихала носом, і «поглинання», до якого вона вдавалася лише в критичних ситуаціях. Якось вона затягнулася в туалеті шкільного наукового корпусу, коли туди зайшла вчителька. Моя руда встигла викинути недопалок в унітаз і змити — але куди було дівати дим?

— Хто тут курив? — запитала вчителька.

Об'єкт знизала плечима, не розтуляючи рота. Вчителька нахилилася до неї й прийнялася. А Темний Об'єкт глитула. Дим не вийшов назовні — жодної цівки чи клубочка. Лише зволожені очі свідчили про Чорнобиль у неї в легенях.

Я погодився залишитися на ніч. Пані Об'єкт зателефонувала Тессі, і об одинадцятій ми з рудою лягли. Вона дала мені футболку з написом «Фессенден»^{*}; я надів її, і Об'єкт здушено пирхнула.

— Ти чого?

— Це Джеромова. Що, смердить?

— Нащо мені його футболка? — прохрипів я, здригаючись від дотику тканини.

* Приватна школа-інтернат для хлопців у Вест-Ньютоні, штат Мічиган.

— Мої замалі. Хочеш татову? У нього всі футболки пахнуть одеколоном.

— Він користується одеколоном?

— Після війни він жив у Парижі. Набрався там різних пікантних звичок, — вона залізла в широке ліжко, — і трахнув мільйон повій.

— Він сам тобі сказав?

— Не зовсім. Але він так збуджується, коли згадує Францію. Він там служив. Типу старшим з відбудови Парижа. А мама тупо сердиться. — Вона перекривила материн тон: — «Милий, на сьогодні франкофілії достатньо». — Як завжди, акторська гра підвищила інтелектуальний коефіцієнт рудої. Вона ляснула себе по животі. — А ще мій тато вбивав людей.

— Справді?

— Ага, — сказала вона й пояснюючи додала: — Нацистів. Я теж заліз у ліжко. Удома в мене була одна подушка, а тут їх лежало шість.

— Масаж, — бадьоро звеліла Об'єкт.

— А потім ти мені.

— Давай.

Я осідлав її, вмотивившись на попереку, і розпочав масаж із плечей. Волосся лежало в рудої на спині; я посунув його й розминав її мовчки, а тоді запитав:

— Ти колись ходила до гінеколога?

Об'єкт кивнула в подушку.

— І як воно?

— Капець, ненавиджу.

— А що там роблять?

— Спочатку тебе роздягають і видають таку паперову типу сорочку. Як у ній холодно! В усі місця задуває. А потім розпинають на столі.

— Як розпинають?

— Ну так. Треба вставити ноги в такі металеві штуки. І гінеколог проводить тазовий огляд. Це тупо смерть.

— А що таке тазовий огляд?

— Хіба не ти знаєш усе про секс?

— Розкажуй.

— Ну, це тебе дивляться типу *зсередини*. У тебе пхають таку залізяку, щоб усе там розкрилося.

— Не може бути.

— Це смерть. І холодно. А гінеколог бабрається там і жартує так по-дебільному. Але найгірше — те, що він робить руками.

— А що він робить?

— Ну, засуває їх тобі ледь не до gland.

Я замовк, нездатний ворухнутися від переляку й жаху.

— А до кого ти йдеш? — запитала Об'єкт.

— До якогось лікаря Бауера.

— До лікаря Бауера! Це ж батько Рене! Він збоченець!

— Що ти кажеш?

— Я ходила в гості до Рене. У них є басейн, ми там купалися, а цей лікар Бауер вийшов, почав і дивився на нас. А тоді каже мені такий: «У тебе ноги з досконалыми пропорціями. Прекрасні ноги». Фу, збоченець. Мені тебе жаль.

Об'єкт підняла живіт і поправила майку. Я масажував їй спину, намагаючись розтерти лопатки.

Вона затихла. Мовчав і я, поринувши в масаж, геть викинувши з голови думки про гінекологів. Було це неважко. Її медвяна — чи то абрикосова — спина звужувалася в попереку не так, як моя. Де-не-де на ній траплялися біляві цятки, такі собі антивеснянки. Шкіра від доторків червоніла; я відчував, як під нею пульсує й перетікає кров. Пахви в рудої

були шорсткі, як котячий язик. Нижче округлювалися груди, приплюснуті до матраца.

— Усе, — сказав я після довгої паузи, — тепер моя черга. Але тієї ночі все сталося, як завжди. Об'єкт заснула. Моя черга з нею не наставала ніколи.

Дні, проведені того літа з Темним Об'єктом, вертаються нині до мене низкою снігових куль. Дивіться: я знову струшую їх, і меланхолійно опадають білі клапти. Суботній ранок, ми з Об'єктом у ліжку. Вона лежить на спині. Зіпершись на лікті, я нахиляюся над рудою і заглядаю в лице.

— Знаєш, що таке соньки? — запитую я.

— Що?

— Це козюльки.

— Ні.

— Так. Це слиз, який збирається в очах.

— Фу!

— І в тебе соньки, дорогенька, — удавано суворо проказую я і пальцем визбирую кірки з-під Об'єктових вій.

— Чому я дозволяю це тобі? — дивується Об'єкт. — Чіпати мій слиз?

Ми переглядаємося.

— Чіпати твій слиз! — викрикую я, і ми кривляємося, вищимо й жбурляємося подушками.

Чи згадую інший день: Об'єкт купається. У неї своя власна ванна кімната. Я в ліжку, читаю журнальні плітки.

— Джейн Фонда знімалася в тому фільмі не голою, — повідомляю я.

— Звідки ти знаєш?

— На ній трико тілесного кольору. Його навіть видно.

Я заходжу й показую фотознімок. У ванні з фігурними ніжками Об'єкт лежить попід шаром пухнастої піни, ліниво пемзуючи п'яту.

Вона заглядає в журнал і каже: «Ти теж ніколи не роздягаєшся».

Я заціпеніло мовчу.

— У тебе що, комплекс?

— Немає в мене ніякого комплексу.

— То чого ти боїшся?

— Я не боюся.

Об'єкт розуміє, що це неправда. Але вона не хоче скривдити мене — лише розслабити. Її непокоїть моя скромність.

— Не розумію, чого тобі турбуватися? — заявляє вона. — Ти ж моя найкраща подруга.

Я вдаю, наче захоплений статтею в журналі. Наче не можу відвести від неї погляду — але в душі вибухаю щастям. Я надимаюся з радості, проте дивлюся в журнал, немовби він поглинув мене з головою.

Вечір. Ми засиділися перед телевізором. Я заходжу до ванної, де Об'єкт чистить зуби. Стягаю труси й сідаю на унітаз. Іноді я вдаюся до цієї компенсаторної тактики. Футболка достатньо довга, щоб закрити коліна. Я пісяю, в Об'єкта в роті щітка.

Мені пахне димом. Я підводжу голову й бачу поряд зі щіткою сигарету.

— Ти що, куриш навіть тоді, коли зуби чистиш?

Вона косує на мене й відповідає: «Щоб типу з ментолом».

От лише сухозлоття швидко облітає з цих пам'яток.

Записка з нашого холодильника повернула мене до реальності: «Лікар Бауер, 22 липня, 14:00».

Мене переповнював страх. Я боявся збоченця-гінеколога з його інквізиторськими інструментами. Боявся металевих штук, в які доведеться вставляти ноги, і залізяки, щоб я розкрився зсередини. Боявся того, що може відкритися.

Так у цьому емоційному заціпенінні я знову почав ходити до церкви. Одної липневої неділі ми з мамою, причепурившись (вона на підборах, я без), під'їхали до будівлі на Шарлевуа. Тессі також потерпала. Півроку тому мій брат поїхав із Мідлсексу на мотоциклі й відтоді не повертався. Ба гірше, у квітні, розмовляючи з матір'ю по телефону, він заявив, що покинув коледж і вирушає з друзями «жити з землі» на Верхній півострів*. «Він же не втне дурницю й не побереться з тією Мег?» — запитала Тессі, і Мільтон сказав: «Сподіваюся, ні». Тессі непокоїло, що Розділ Одинадцятий не миється, не відвідує стоматолога, марніє на вегетаріанських харчах і в двадцять років уже втрачає волосся. Від цих думок вона зненацька відчула себе старою.

Об'єднані тривогою, шукаючи втіхи в різних своїх негараздах (Тессі хотіла позбутися муки, а я жадав, щоб мені було її послано), ми увійшли до церкви. Наскільки я можу згадати, недільні служби в грецькій церкві Успіння минали однаково: священики збиралися й читали Біблію вголос. Починали з Буття й просувалися далі: до Чисел і Повторення Закону. Потім слідували Псалми, Приповісті, Екклезіяст, книги пророків Ісаї, Єремії та Єзекїля, і так до Нового

* Північна частина штату Мічиган, оточена з трьох боків річкою Сент-Меріс, озерами Верхнім, Гурон і Мічиган. Межує зі штатом Вісконсин.

Заповіту. Читали і його. Інакше годі пояснити, чому все тривало так довго.

Церква помалу заповнювалася, священники співали. Потім вогники над центральним панікадилом здригнулися, і з-за іконостасу, наче велика маріонетка, виринув отець Майк. Ці дядькові недільні трансформації завжди вражали мене. У церкві він з'являвся й зникав із примхливістю божества: то виспівував на балконі високим немелодійним голосом, то через хвилину махав униз кадилом. Сліпучий, розцяцькований, у ризі, що скидалася на яйце Фаберже, він походжав поміж лавами, благословляючи паству. У непроглядному димі отець був немов у новому облаченні. Та потім дим розсіювався, і за обідом у нашій вітальні поставав низенький соромливий чоловічок у синтетичному чорному одязі й пластиковій колоратці.

Із тіткою Зо все відбувалося навпаки. У церкві вона маліла; сірий капелюшок здавався голівкою цвяха, що прибивав її до лави. Вона постійно щипала синів, щоб ті не дрімали. Я насилу міг пов'язати цю нервову згорблену жінку, яка сиділа перед нами по неділях, із життєрадісною хмільною штукаркою, яка розігрувала вистави на нашій кухні. «Чоловіки, усі геть! — кричала вона, танцюючи з Тессі. — У нас тут холодна зброя».

Різниця між похиленою в молитві й питущою Зоєю була така разюча, що я постановляв собі пригледітися до неї уважно під час літургії. Здебільшого, коли мама, вітаючи, плескала її по плечі, тітка Зо видушувала із себе лише кволу усмішку, а чималий її ніс видавався розбухлим від смутку. Потім вона відверталася, знаменувала на собі хрест і всідалася.

Отже, липневий ранок у церкві Успіння. Здіймається фіміам, ятрячи душі ірраціональною надією. Але сильнішає

запах мокрої вовни, бо надворі сіється мжичка. Вода з парасольок стікає під лави й жебонить нерівною підлогою нашої абияк збудованої церкви, зливаючись у калюжки. Пахне парфумами, дешевими сигарами та спреєм для волосся. Чути неквапний цокіт годинників. Дедалі гучніше бурчать животи. Хтось позіхає, куняє, похропує — і дістає штурхана від сусіда.

Протягом нескінченної служби тіло моє непідвладне законам часу — та він окошився на Зої Антоніу просто поперед мене.

Шлюб зі священиком виявився ще важчим, аніж гадала Зоя. Вона кляла роки, проведені на Пелопоннесі, де їм довелося мешкати в маленькому кам'яному будиночку без опалення. Надворі селянки стелили рядна попід олівами, гамселячи палицями по гілках, щоб струсити плоди. «Скільки можна чути цю grimотню!» — репетувала Зоя; і так, за п'ять літ безперервного побивання дерев, вона привела на світ чотирьох дітей. У листах до Тессі вона живописала всі свої злигодні — ані автомобіля, телевізора чи пральної машини, повен двір камінюччя та кіз — і підписувалася «свята Церковномучениця Зо».

Отцеві Майку Греція подобалася більше. Тамтешні роки він уважав найуспішнішими в своєму священстві. Пелопоннеські селяни досі були забобонні й вірили у вроки та пристріт. Там ніхто не дивився на нього поблажливо, як в Америці, де парафіяни виявляли легку, проте очевидну зверхність, наче до божевільного, з чиїх фантазій можна тільки покепкувати. У Греції отця Майка не троюдило приниження, пов'язане зі служінням в умовах ринкової економіки. Там він міг забути про зрадливу Тессі й не порівнювати себе з Мільтоном, який заробив цілий статок. Жінчині

буркотливі нарікання ще не спонукали його зректися сану і не підштовхнули до відчайдушного кроку...

1956 року отця Майка перевели до клівлендської церкви, а 1958-го він прибув до церкви Успіння. Зоя щаслива була вернутися додому, але так і не призвичаїлася до становища *пресвітери*. Їй не подобалося бути взірцем для інших, повсякчас доглядати й чепурити дітей. «На які гроші? — кричала вона чоловікові. — Якби ти отримував хоч половину гідної платні, вони були б охайнішими!» Мої кузени Арістотель, Сократ, Клеопатра й Платон мали замучений і прилизаний вигляд попівських нащадків. Хлопці носили дешеві розляпувато-яскраві двобортні костюми та зачіски-афро. Вродлива Клео з мигдалеподібними очима, як у славетної тезки, обходилася вбранням із «Монтгомері Ворд»*. Вона була неговірка, а в церкві бавилася з Платоном у ниточку.

Я завжди любив тітку Зо — її гучний, розкотистий голос і дотепи. Галасувала вона сильніше за чоловіків і, як ніхто, уміла розвеселити маму.

Скажімо, тієї неділі, протягом однієї з численних перерв, вона озирнулася й дозволила собі пожартувати:

— Тессі! Я повинна ходити сюди, це ясно. А ти чим виправдаєш себе?

— Нам із Каллі просто захотілося прийти, — сказала мама.

— Каллі-Каллі, сором тобі, — насмішкувато прогугнявив Платон, дрібний, як батько, потираючи правим указівним пальцем лівий. — Що ти накоїла?

— Нічого, — відповів я.

* Американська мережа універсальних крамниць (діяла протягом 1872–2001 рр.).

— Чуєш, Сок, — зашепотів Платон братові, — вона шаріється?

— Мабуть, утнула щось і не хоче розповідати.

— Ану замовкли, — сикнула тітка Зо. До нас наближався отець Майк із кадилом. Кузени відвернулися, мама схилила голову в молитві — а за нею і я. Вона молилася про настановлення Розділу Одинадцятого на добру путь. А я? Звісно, про те, щоб у мене почалося місячне — не міг діждатися цього жіночого тавра.

Минало літо. Мільтон витяг з підвалу валізи й наказав нам із мамою починати збиратися. Ми з Темним Об'єктом зазмагали в клубі. Я уявляв собі лікаря Бауера, який оцінює пропорції моїх ніг. До прийому лишався тиждень, чотири дні, два...

Наближався суботній вечір 20 липня 1974 року. Вечір, сповнений переїздів і потаємних планів. Рано-вранці в неділю (доки в Мічигані ще тривала субота) турецькі літаки знялися з материкової бази й над Середземним морем рушили на південний схід, до острова Кіпр. У міфах античні боги, ласкаві до смертних, часто ховали їх. Так Афродіта допомогла Парісові уникнути неминучої смерті від руки Менелая і врятувала Енея в двобоях. Турецькі літаки тієї ночі теж були невидимі. Кіпрські воєначальники доповіли про загадковий збій своїх радарів. Їхні екрани ряхтіли тисячами білих цяток — електромагнітною хмарою, попід якою турки дісталися острова й розпочали бомбардування.

Того самого дня в Гросс-Пойнті Фред і Філіс Муні знімалися з власної бази й вирушали в Чикаго. На ганку діти, Вуді та Джейн, махали їм на прощання, виношуючи свої

потаємні плани. А до будинку Муні вже сунули інші бомбардувальники: кеги та бляшанки з пивом, машини, напхані молоддю, Темний Об'єкт і я. Напудрені й на помаджені, у сабо й тонких вельветових спідницях, накрутивши волосся, ми йшли на свою першу самотійну вечірку. На моріжку Об'єкт перепинила мене, кусаючи губи:

— Ти моя найкраща подруга, так?

— Авжеж.

— Добре. Слухай, мені здається, що в мене смердить із рота. Але самій це зрозуміти важко... — вона затнулася. — Може, ти перевіриш?

Я мовчав, не знаючи, що сказати.

— Чи це огидно?

— Ні, — вимовив я врешті-решт.

— Ну тоді ось, — вона нахилилася до мене й видихнула в обличчя.

— Нормально, — відповів я.

— Давай і ти мені.

Я теж нахилився й дихнув.

— Чудово, — рішуче проголосила вона. — Тепер можна йти.

Я ще ніколи не бував на вечірках і поспівчував батькам, що в їхньому домі влаштували гулянку. Ми продиралися крізь юрбища народу, дім стрясався, і я зіщулювся, уявляючи собі майбутню руйнацію. На оббивку від П'єра Дью летів сигаретний попіл, на антикварні килими лилося пиво, а в комірчині двоє хлопців, регочучи, дзюрили в тенісний кубок. Усе це були здебільшого підлітки. По спальнях на другому поверсі розбрідалися пари.

Моя руда поводитися, як доросла, копіюючи знуджений, зарозумілий вираз старшокласниць. Прощтовхалася на задній ганок, випередивши мене, і стала в чергу до кега.

— Що ти робиш? — запитав я.

— Беру собі пиво. А ти як думаєш?

Стемніло. Як завжди на людях, я затулявся волоссям, немов кузен Ітт*, і стояв за Об'єктом, коли ще очі мені закрили чиїсь долоні.

— Угадай, хто?

— Джером.

Я забрав його руки з лица й озирнувся.

— Як ти впізнала мене?

— Унюхала.

— Ого, — промовив хтось у нього за спиною. Я глянув і отетерів. То був Рекс Різ, який утопив Керол Генкель, — наш місцевий Тед Кеннеді**. Він і тепер не здавався тверезим. Темна чуприна спадала йому на вуха; на шиї висів шкіряний ремінець із блакитним коралом. На обличчі його я вишукував ознаки сумління чи каяття, але Рекс не дивився на мене: ледь посміхаючись, він розглядав мою руду.

А потім, спинами один до одного, хлопці майстерно вклинилися між нами з Об'єктом. Я востаннє поглянув на

* Вигаданий персонаж, один із членів сімейки Адамсів, із голови до п'ят закритий довгим волоссям.

** Ідеться про подію, відому як аварія на острові Чаппаквідік, що на сході Мартас-Він'ярда, штат Массачусетс. 18 липня 1969 року Едвард Кеннеді, наймолодший брат Джона та Роберта Кеннеді, на той час — помічник лідера Демократичної партії в сенаті США, після вечірки не впорався з керуванням, і його автомобіль упав із моста в воду. Кеннеді врятувався, але 28-річна пасажирка Мері-Джо Копекні, що їхала разом із ним, загинула. Кеннеді запевняв, що не був напідпитку й зробив усе можливе, щоб урятувати дівчину; проте достеменно відомо, що він утік з місця аварії й не повідомив поліцію (за що був засуджений до двомісячного ув'язнення, а відтак утратив право балотуватися на пост президента).

неї. Вона заклала руки в задні кишені спідниці — невимушена поза, яка, утім, підкреслювала її бюст — і, усміхнена, підвела обличчя до Рекса.

— Завтра я почну знімати, — озвався Джером. Я втупився в нього. — Свій фільм про вампірів. Може, зіграєш усе-таки?

— Наступного тижня ми ідемо до Туреччини.

— Лажа, — сказав Джером. — Це буде геніальне кіно.

Ми трохи помовчали, а тоді я відповів:

— Справжні генії не вважають себе такими.

— Хто це сказав?

— Я.

— Чому?

— Тому, що геній — це дев'яносто відсотків праці. Хіба ти не чув? Тільки почни вважати себе генієм — і здуєшся, коли вирішиш, наче робиш усе найкрутіше.

— Я просто люблю знімати фільми жаху, — пояснив Джером. — Із дрібкою еротики.

— Не намагайся бути генієм — може, тоді випадково й станеш, — відповів я.

Він чударнацько, уважно оглянув мене й усміхнувся.

— Що з тобою?

— Нічого.

— Чого ти так дивишся?

— Як?

Темрява увиразнила їхню подібність з Об'єктом.

Жовтава шкіра, коричневі брови — усе це знову переді мною.

Безпечний замітник.

— Ти набагато розумніша за більшість подруг моєї сестри.

— А ти — за більшість братів моїх подруг.

Він нахилився до мене. Вищий — і це відрізняло його від рудої.

Цього було достатньо, щоб вивести мене з трансу. Я відвернувся, обійшов його й попрямував до Об'єкта. Так само сяючи очима, вона дивилася на Рекса.

— Ходімо, — звелів я. — У нас є ще справа.

— Яка справа?

— Ну... *та* справа.

Нарешті вона скорилася — проте пішла, значущо глядячи й усміхаючись Рексові через плече, і за дверима накинулася на мене:

— Куди ти мене ведеш?

— Подалі від того негідника.

— Ти можеш на хвилинку відчепитися?

— Відчепитися? Добре, я відчеплюся, — заціпеніло пробелькотів я.

— Мені вже не можна поговорити з хлопцем на вечірці? — спитала Об'єкт.

— Я забрала тебе, доки не пізно.

— Що пізно?

— У тебе смердить із рота.

Об'єкт посмутніла, уражена в самісіньке серце.

— Справді? — пролопотіла вона.

— Трохи. Цибулею.

Ми спустилися на моріжок. Поруччя кам'яного ганку обсіли хлопці, і вогники їхніх сигарет спалахували в пітьмі.

— Як тобі Рекс? — тихенько поцікавилася Об'єкт.

— Він тобі що, подобається?

— Я не казала цього.

Я придивився до неї, шукаючи відповіді в очах. Вона помітила це й відійшла.

Я подався за нею. Ви вже знаєте, що мої почуття здебільшого мішані, хоча деякі залишаються ясними й чистими — скажімо, ревності.

— Чого ти, — промовив я. — Він непоганий, як на вбивцю.

— То був нещасний випадок, — відрубала Об'єкт.

Місяць у небі виднів на три чверті; під ним сріблилося соковите листя дерев. Трава була волога. Ми роззулися й стояли босоніж. За мить, зітхнувши, Об'єкт поклала мені голову на плече.

— Добре, що ти поїдеш, — вимовила вона.

— Чому?

— Бо все це так дивно.

Я роззирнувся довкруг. Нікого не було. І я пригорнув її.

Кілька хвилин ми стояли так під посрібленими деревами й слухали музику з будинку. Невдовзі приїдуть копи. Вони завжди приїздили. Принаймні це в Гросс-Пойнті відбувалося напевне.

Назавтра я пішов до церкви з мамою. Попереду сиділа тітка Зо, подаючи звичайний приклад пастві. Поруч у гангстерських костюмах тулилися Арістотель, Сократ і Платон. Сонна Клео закуталася в густезну чорняву гриву.

Бічні та задні лави тонули в мороці. Строгі образи святих дивилися із засторонків чи вказували перстами з-над хорів у небеса. Під банею каламутно білів промінець. Повітря загусло від дурману. Священики походжали вперед і назад, як мийники в хамамі.

А потім розпочалося шоу. Один панотець клацнув вимикачем, і спалахнув нижній ярус велетенського канделябра.

З-за іконостасу виступив отець Майк у бірюзовій ризі з вишитим серцем на спині. Перехрестив солею й зійшов униз до пастви. Фіміам курився від його кадила, пахнучи давниною. «*Ки́ріє елейсон*, — виспівував отець Майк, — *Ки́ріє елейсон*». Слова ці нічого не означали для мене; проте я відчував їхню вагу та глибокий слід, який вони залишали в канві часу. Тессі хрестилася, думаючи про Розділа Одинадцятого.

Попервах отець Майк обійшов церкву ліворуч. Блакитні хвилі диму накочувалися на похилені голови, застували світло й посилювали респіраторну недостатність удів. Костюми кузенів здавалися не такими яскравими під фіміамом. Він огорнув мене холодним, цупким укривалом, я вдихнув його й почав молитися: «*Прошу Тебе, Господи, хай лікар Бауер нічого в мене не знайде. Нехай ми з Об'єктом лишимося просто подругами. Хай вона не забуде мене, поки я їздитиму до Туреччини, а мама не хвилюється за Розділа Одинадцятого. І хай він повернеться в коледж*».

Куріння ладану слугує різним цілям у православній церкві. Це символічне підношення Богові — дим від нього здіймається в небеса, наче з поганських жертвників. До розвитку сучасного бальзамування ладан мав цілком практичний застосунок, приховуючи трупний сморід на похоронах. Коли вдихнути його достатньо, він викликає памороки, відомі як релігійний екстаз. Коли ж надихатися забагато, від нього нудить.

— Що з тобою? — прошепотіла на вухо мама. — Ти дуже зблідла.

Я припинив молитву й розплющив очі.

— Що?

— Тобі зле?

Я хотів був кивнути, але зупинився.

— Каллі, ти справді бліда, — повторила Тессі й приклала руку мені до чола.

Нудота, запаморочення, благоговіння й обман — усе злилося до купи. Якщо Господь нездатен допомогти, я мушу зробити це сам.

— Живіт болить, — відповів я.

— Що ти їла?

— Не шлунок, а... нижче.

— Млосно тобі?

Нас проминув отець Майк, вимахуючи кадилом так високо, аж воно замалим не торкнулося кінчика мого носа. Розширивши ніздрі, я вдихнув фіміам якнайглибше, щоб сильніше пополотніти, і навмання проказав:

— Наче всередині крутиться щось.

То виявився відносно правильний здогад, бо Тессі всміхнулася.

— Доцю, — сказала вона. — О, слава Богу.

— Ти тішишся, що я хвора? Ну, дякую.

— Доцю, ні, ти не хвора.

— А що ж зі мною таке? Мені погано. *Боляче.*

Щаслива мама схопила мене за руку: «Мерщій, ходімо. Не треба нам тут халепи».

У мить, коли я замкнувся в кабінці церковного туалету, Сполучені Штати вже знали про вторгнення турків на Кіпр. Ми з Тессі повернулися додому й застали цілу ватагу чоловіків, що репетувала в нашій вітальні.

— Наші бойові кораблі стоять на рейді, щоб залякати греків! — верещав Джиммі Фіоретос.

— Аякже, — утрутився Мільтон, — чого ж ти хотів? Хунта витурила Макаріоса*, турки нервуються. Ситуація дуже хистка.

— Так, але допомагати їм...

— Штати не допомагають туркам, — правив своєї Мільтон. — Просто не хочуть, щоб хунта розперезалася.

1922 року американський військовий флот байдуже спостерігав, як палає Смирна. П'ятдесят два роки по тому він бездіяв на кіпрському узбережжі, хоч і не так відверто.

— Не будь такий наївний, — відповів Джиммі. — Хто заглушив їхні радары, як не американці, Мільтоне? Тобто ми.

— Звідки ти знаєш? — задержкувато озвався батько.

— Цс-с-се той клятий — с-с-с-с — Кіс-с-сінджер, — крізь дірку в горлі просичав Гас Панос. — Напевне, він — с-с-с-с — домовився з турками.

— Авжеж, — кивнув дядько Піт, попиваючи пепсі. — В'єтнамська криза минула, герр доктор Кіссінджер може знову корчити Бісмарка. Йому ж потрібні натівські бази в Туреччині? Тепер він їх матиме.

Чи були ці звинувачення правдивими? Не знаю. Мені достеменно відомо одне: той, хто заглушив кіпріотські радары, надав можливість безперешкодного вторгнення туркам. Чи мали вони таку технологію? Ні. Чи мав її американський флот? Так. Утім, довести це неможливо...

* Макаріос III, в миру Михаїл Христодулу Мускос (1913–1977) — предстоятель Кіпрської автокефальної православної церкви та перший президент Кіпру (протягом 1960–1977 рр.). 1974 року, після державного перевороту грецької «диктатури полковників» змушений був виїхати до Лондона, проте наступного року повернувся на Кіпр, де перебував на посаді президента до власної смерті.

Я не цікавився політикою. Гості лаялися, тицяли пальцями в радіо й телевізор, доки тітка Зо не вимкнула і те, й інше. Проте, на жаль, вона не вмiла вимикати чоловіків. Ті перекрикувалися за столом, вимахуючи ножами й виделками. Кілька тижнів точилася суперечка довкола Кіпру — і зрештою назавжди поклала край нашим недільним сходам. Для мене ж уся ця історія мала єдиний сенс.

Щойно трапилася нагода, я перепросив і кинувся телефонувати Об'єктові. «Знаєш, що сталося? — несамовито викрикував я. — Ми нікуди не їдемо! Там війна!»

А потім я розповів їй про спазми й сказав, що зараз приїду.

ПЛОТЬ І КРОВ

Я стрімко наближаюся до миті відкриття себе — собі, який із дитинства, не усвідомлюючи, знав свою справжню суть; нещасному, підсліпуватуму лікареві Філобозяну, який не розгледів дечого ні при моєму народженні, ані потім, щороку проводячи педіатричні огляди; батькам, які невдовзі вже збагнуть, кого породили на світ (звичайну дитину, хіба що трохи інакшу); до миті відкриття мутованого гена, що двісті п'ятдесят років чаївся в нашій крові, тихцем дожидаючи слушного часу, вичікуючи, коли нападе Ататюрк, оскліють ноги генерала Хадзіанестіса й кларнет при вікні проспівает спокусливу серенаду; коли, зустрівши свого рецесивного близнюка, він запустить увесь ланцюжок подій, що приведуть мене сюди, за письмовий стіл у Берліні.

Того літа, коли президентська брехня набула щонайвищадливіших форм, я почав симулювати менструації. З достоту ніксонівською спритністю Калліопа розгортала й змивала цілу флотилію невикористаних «тампаксів». Я вдавав різні симптоми — від памороків до слабкості. Спазми імітував так само, як Меріл Стріп — чужоземні акценти. Я виявляв усі ознаки тупого й різкого болю, і виробив собі

заборонений, крайній прийом, згортаючись вряди-годи клубочком на ліжку. Сумлінно фіксував у календаріку свій вигаданий цикл, позначаючи дні катакомбним зображенням риби. Так я розпланував життя до грудня — коли, на мое сподівання, мало б нарешті початися справжнє місячне.

Шахрайство діяло: мама не хвилювалася; якимось чином я й сам заспокоївся, більше не здаючись на ласку природи. Надто що тепер, коли мандрівка до Бурси, а разом і візит до лікаря Бауера були скасовані, я міг погостювати на літній віллі в Об'єкта й купив для цього крислатого капелюха, сандалі й селянський комбінезон. Я не відстежував перебігу політичних подій того літа; утім, не помітити їх було неможливо. Що більше лихо спотикало Ніксона, то дужче підтримував його Мільтон. Патлатих антивоєнних протестантів він асоціював зі своїм бунтівним занехаяним сином. Вотергейтський скандал нагадав йому власну сумнівну позицію в дні детройтських погромів. Кіпрське вторгнення здавалося йому помилкою, проте не надто суттєвою.

«Хіба демократи чинять інакше? — допитував він недільних наших гостей. — Хочуть знеславити його — тому й розігрують благочестя». Увечері він заходився коментувати новини, похмуро цідячи в телевізор: «Невже?», «Цей Проксмайр* — телепень» чи «Краще б ті вузьколобі інтелектуали перейнялися зовнішньою політикою. Хай поміркують, як бути з клятими росіянами й китайськими комуняками, а не скиглять, що хтось там обікрав їхній вошивий штаб». Ганив лівацьку пресу, скарлючившись перед екраном, і набував безперечної схожості з президентом.

* Вільям Проксмайр (1915–2005) — американський політик, член Демократичної партії. Протягом 1957–1989 років був сенатором США від штату Вісконсин.

По будніх днях він розмовляв із телевізором, проте в неділю до нього надходила справжня публіка. Дядько Піт, під час травлення їжі здебільшого сонний, немов змія, ставав тими днями зухвалий і життєрадісний: «Ніксон — непевний персонаж, навіть із хіропрактичної точки зору. У нього скелет шимпанзе».

Отець Майк і собі глузував:

— Що, Мільтоне, твій верткий дружок усіх перегравав? Тепер виправдовуйся, га?

— То газети брехню розганяють! — відповідав татусь.

Напруга зросла, коли суперечка торкнулася Кіпру. Джиммі Фіоретос поділяв думку Мільтона щодо внутрішньої політики, та Кіпрська криза поставила їх по різні боки барикад. За місяць по вторгненні, коли ООН уже намірялася розпочати мирні переговори, турецькі війська завдали ще одного удару. Цього разу турки заявили свої права на більшу частину острова. Вони натягали колючий дріт, установлювали дозорні вежі, розполовинюючи Кіпр, як Берлін чи Корею — як кожен скалічений край.

— Ясно, чого вони хочуть, — виснував Джиммі Фіоретос. — Окупувати весь острів. Тільки про людське око плели небиліці, начебто гарантуватимуть конституційний лад.

— Ударили нас-с-с — с-с-с-с — у с-с-спину, — прокаркав Гас Панос.

— «Нас»? — пирхнув Мільтон. — Гасе, ти що, народився на Кіпрі?

— Ти розумієш — с-с-с-с — про що я.

— Америка зрадила греків! — погрожував пальцем Джиммі. — Цей Кіссинджер — дволикий виродок! Руку тисне, а в кишеню дзюрить.

Мільтон хитнув головою, погрозово опустив підборіддя й видав здушений гавкучий звук.

— Ми мусимо обстоювати наші національні інтереси.

Аж тоді він оглянув присутніх і проказав:

— Та ну їх до біса, тих греків!

1974 року мій батько не усталив зв'язок із своїм корінням, навідавшись у Бурсу, а зрікся його. Змушений обирати між предківською землею та батьківщиною, він не вагаючись вибрав останнє. Тим часом на кухні ми чули крики, дзенькіт розбитих чашок, англійську та грецьку лайки і тупіт чоловіків, які виміталися геть.

— Філліс, одягайся, ми йдемо, — наказав Джиммі Фіоретос.

— Куди одягатися, літо ж надворі! — здивувалася Філліс.

— То бери, що там у тебе, і ходімо.

— Ми теж підемо — с-с-с-с — у мене — с-с-с-с — зник апетит.

Навіть Пітер Татакіс, доморощений шанувальник опери, урвав взаємини з батьком:

— Може, Гас народився й не в Греції, але, як ти знаєш, я саме там і виріс. Мільтоне, це твоя материзна. Єдиний справжній дім твоїх батьків.

Гості пішли і більше не поверталися: Джиммі й Філліс Фіоретоси, Гас та Єлена Паноси, і Пітер Татакіс. Їхні б'юїки покинули Мідлсекс. У вітальні запанувала гнітюча атмосфера. Так і скінчилися наші недільні обіди. Більше не приїздили ані носаті чолов'яги, сякаючись із приглушеним трубним звуком, ані жінки, подібні до літньої вже Меліни Меркурі*, які обожнювали щипати мене за щоки. А головне — навіки

* Марія Амалія Меркурі (1920–1994) — грецька акторка, співачка й політик. Перша жінка-міністр культури Греції. 1983 року запровадила програму «Європейська столиця культури». Оскарівська номінантка за роль у фільмі Жуля Дассена «Тільки не в неділю».

стихли суперечки, докази, приклади та цитати з великих небіжчиків і бичування безславних живих. Уряд не діставав указівок з наших козеток, ніхто не вносив поправок до податкового кодексу і не провадив філософських двобоїв щодо ролі влади, шведської системи охорони здоров'я, запропонованої лікарем Фіоретосом (не родичем, але однофамільцем Джиммі), та держави добробуту. Скінчилася епоха. Назавжди. «Тільки не в неділю».

Лишилися тітка Зо, отець Майк та кузени — але вони були нашими родичами. Тессі гнівалася на Мільтона за скандал, та варто було сказати йому про це, як він розкричався, й до вечора батьки уже не розмовляли. Із такої нагоди Майкл Антоніу вивів її на терасу. Мільтон сів у машину й поїхав. Невдовзі ми з тіткою Зо винесли на терасу напої. Щойно ступивши на гравієву доріжку між двома поручнями з червоного дерева, у внутрішньому дворіку я побачив отця Майка й Тессі. Він тримав маму за руку і щось промовляв, схиливши до неї бороду й заглядаючи просто у вічі. Вона, очевидно, плакала, бо досі торсала в руці хустинку. «У Каллі тут холодний чай, — сказала тітка Зо, — а в мене міцніше...» — вона осіклася, завваживши, як чоловік дивиться на своячку. Розчервоніла мама встала. «Мені, будь ласка, міцнішого». Усі нервово хихикнули. Тітка Зо наповнила склянки й веліла: «Майку, відвернися. *Пресвітера* залле собі очі в неділю».

Наступної п'ятниці батько Об'єкта відвіз мене на їхню літню віллу в Пітоскі. То виявився вікторіанський маєток у дешевій оббивці на колір, як фісташкові іриски. Краєвид ошелешив мене. Вілла з променистими вікнами здіймалася

над затокою Літл-Траверс із-поміж суворого почту високих сосон.

Я добре ладнав із чужими батьками. То був мій коник. Усю дорогу ми з паном Об'єктом підтримували насичену, жваву розмову. Своє ластовиння та колір волосся руда впадала від нього. Пан Об'єкт частково мав кельтське походження. Утім, йому вже було добряче за п'ятдесят, чуприна поблякла й нагадувала плодоносну кульбабу. Вилиняли й веснянки. На ньому був попліновий костюм кольору хакі та краватка-метелик. Забравши мене, пан Об'єкт заїхав до роздрібної крамниці на трасі й купив упаковку з шести смірноффських коктейлів.

— Уяви собі, Каллі — мартіні в бляшанці. У дивну добу живемо.

П'ять годин по тому, уже нетверезий, він виїхав на ґрунтову дорогу до вілли. Під місяцем, о десятій, ми піднесли валізи до заднього ганку. На стежці, усипаній глицею, поміж сосон де-не-де видніли самотні гриби. Артезіанське джерело дзюрчало під моховитими кругляками.

У кухні за столом сидів Джером, гортаючи «Всесвітні новини»*. Бліде лице його свідчило, що тут він провів мало не цілий місяць. Тьмяна чорнява чуприна обвисла. Він був у футболці з Франкенштейном, тиснених ситцевих шортах і полотняних топсайдерах на босу ногу.

— Прошу познайомитися з панною Стефанідіс, — сказав пан Об'єкт.

— Ласкаво просимо в нетрі. — Джером підвівся й потиснув батькові руку, опісля чого вони спробували обійнятися.

* «Всесвітні новини» (англ. «*Weekly World News*») — сатиричний тижневик вигаданих паранормальних новин, який виходив у США до 2007 року й поновив діяльність у 2009 році як інтернет-видання.

— Де мама?

— Нагорі, збирається на вечірку. Здається, ти туди неприпустимо запізнюєшся, що видно з її недоброго гумору.

— Покажи Каллі будинок, а потім — її кімнату.

— Слухаюсь, — відповів Джером, і чорними сходами я рушив за ним нагору. — У гостьовій кімнаті зараз ремонт, — повідомив він. — Житимеш із малою.

— А сама вона де?

— Надворі з Рексом.

Кров похолола у мене в жилах.

— Із Рексом *Різом*?

— У його старих тут теж є хата.

Джером показав мені ванну кімнату, вимикачі й рушники, та я не зважав на гостинні його манери, думаючи лише, чому Об'єкт не розповіла мені про Рекса по телефону. Вона тут уже три тижні, а не сказала ні слова.

Ми повернулися до її спальні. На розібраній постелі жужмом валявся одяг. На подушці стояла засмічена попільниця.

— Мала в нас нехлюя, — розгледівся по кімнаті Джером. — А ти охайна?

Я кивнув.

— Я теж. Інакше не можна. Слухай, — він повернувся до мене, — а що там із вашою мандрівкою до Туреччини?

— Скасували.

— От і чудово. Тепер зіграєш у моєму фільмі. Я зніматиму тут. Нормально тобі?

— А як же школа-інтернат?

— Буде така дика школа, — він підійшов до мене і витріщився, настовбурчивши кишені й гойдаючись на заках.

— Ходімо вниз? — відповів я зрештою.

— Що? А... ну давай. — Джером відвернувся від мене й помчав униз. Я спустився за ним через кухню й вітальню, де з ганку до мене долинули голоси.

— ...а тоді Селфрідж, той, що в легкій вазі, починає блювати, — розповідав Рекс Різ. — Навіть до туалету не доходить, а просто в барі блює.

— Та ну, справді Селфрідж? — верещала в захваті Об'єкт.

— Цілими шматками, просто у віскі! Я не міг повірити. Це тупо Ніагарський водоспад був. Він такий на стійку наглядав, усі розбіглися, а він завалився пикою просто в те місиво! І так усі хвилину мовчать, а тоді одна там заржала — і покотилася ланцюгова реакція. Усі регочуть, стійка забльована, а бармен злий, що капець. А він такий здоровий. Тупо велетень. Виходить такий із-за стійки, дивиться на Селфріджа, а я такий типу, наче не з ним. Наче я його взагалі вперше бачу. І тоді бармен знаєш, що робить?

— Що?

— Виходить і хапає Селфріджа — отак, за комір і пояс. Піднімає в повітря і отак жбурляє на стійку!

— Брешеш!

— Ні. Він собою все своє блювотиння підтер!

Ми вийшли на ганок. Об'єкт із Рексом сиділи на білій канапі.

Надворі було прохолодно й темно, але Об'єкт так і лишилася в зеленому бікіні-трилиснику. Ноги її були накриті пляжним рушником.

— Привіт, — озвався я, і Об'єкт метнула в мене байдужий погляд.

— Привіт.

— От вона й доїхала, — сказав Джером. — Жива-здорова: тато навіть із керуванням упорався.

— Він непогано водить, — заперечила Об'єкт.

— Коли тверезий — то так. Але сьогодні, б'юся об заклад, у нього з собою був термос мартіні.

— Він любить розважатися! — хрипко докинув Рекс.

— Сьогодні ж татко мав нагоду втамувати спрагу? — звернувся до мене Джером.

— І не одну, — відповів я.

Джером засміявся, розслабившись і лягнувши в долоні.

— Ну що, вона приїхала, — пропонував тим часом Рекс Об'єктові, — можна повеселитися.

— Куди ми підемо? — запитала Об'єкт.

— Джеромський, ти наче казав, що знаєш мисливську хатину в лісі?

— Угу. За кілометр звідси.

— А в темряві знайдеш?

— З ліхтариком.

— Нормально, — підвівся Рекс, — візьмемо пива, і в похід.

— Я тільки вдягнуся, — підвелася за ним Об'єкт. Рекс стежив, як вона, у купальнику, переступила поріг. — Каллі, ходімо. Ти житимеш у кімнаті зі мною.

Я рушив слідом. Вона майже бігла нагору сходами, не озираючись. Іззаду я поїдав її поглядом.

— Ненавиджу тебе, — сказав я.

— Чого?

— Ти так засмагла.

Вона сяйнула до мене усмішкою через плече.

Руда вдягалася, я роздивлявся кімнату. У ній стояли меблі, виплетені з білої лози, на стінах висіли любительські моделі

кораблів, а на полицях лежали соснові шишки та пітоські камінці*, і громадилися книжки в запліснявілих обкладинках.

— Що ми робитимемо в лісі? — ледь жалібно поцікавився я.

Об'єкт мовчала.

— Що ми робитимемо в лісі? — повторив я.

— Прогуляємося, — відповіла вона.

— Ти просто надієшся, що Рекс чіплятиметься до тебе.

— Які брудні фантазії, Каллі.

— Хіба це неправда?

Вона озирнулася, усміхаючись, і сказала:

— Зате я знаю, хто радо чіплятиметься до тебе.

На мить мене затопила хвиля невтримного щастя.

— Джером, — оголосила руда.

— Я не хочу йти до лісу, — відповів я. — Там комахи й усе таке.

— Не сди, — звеліла Об'єкт. Я ще ніколи не чув цього слова від неї: його вживали здебільшого такі хлопці, як Рекс. Одягнувшись, руда постояла перед дзеркалом, здираючи зі щоки облуплену шкірку. Пройшлася щіткою по волоссю та нанесла блиск для губ. А потім підійшла до мене впритул. Відкрила рот і дихнула мені в лице.

— Добре, — сказав я й відсунувся.

— Тобі перевірити?

— Ні.

Я вирішив, що коли Об'єкт намірилася ігнорувати мене й фліртувати з Рексом, я теж ігноруватиму її та флір-

* Ідеться про закам'янілі чотирипроменеві корали, сформовані протягом Льодовикового періоду. 1965 року пітоський камінь став символом штату Мічиган.

туватиму з Джеромом. Коли вона пішла, я розчесався. З-поміж флаконів на туалетному столику вибрав один, але той виявився порожнім. У ванній кімнаті я скинув шлейки комбінезона, задер сорочку й підклав кілька ватних тампонів у ліфчик. Потім відкинув коси назад, поправив шлейки й вибіг на лісову прогулянку.

Усі чекали мене на ганку, під жовтою лампою від комах. У руках у Джерома був срібний ліхтарик. Рекс закинув на спину військовий наплічник, повний бляшанок із пивом. Ми спустилися сходами на моріжок. Дорога була нерівна, із землі витикалося зрадницьке коренище, але соснова глиця під ногами була м'яка. На мить, попри паскудний настрій, я відчув задоволення солодкою прохолодою північного Мічигану та свіжим навіть у серпні хвойним повітрям. Затока чорніла попід темно-синім небом. Пахло сосною й кедром.

На узліссі Об'єкт зупинилася:

— Там буде мокро? У мене тоненькі капці.

— Ходімо, — сказав Рекс Різ і потягнув її за руку. — Намокнеш.

Вона театральньо заверещала й відкинулася, наче лижниця на підйомнику, а Рекс уже тяг її між дерев. Я завмер, вдивляючись у темряву, чекаючи, що Джером потягне й мене. Натомість він ступив у болото, зник по коліна й крикнув: «Сипучі піски! Допоможіть мені! Я тону! Хто-небудь! Буль-буль-буль-буль...». Удалині, вже невидимі, реготали Об'єкт і Рекс.

Кедрова трясовина існувала споконвіків. Грунт її був непридатним для будівництва, тому там ніколи не вирували дерев. Століттями вони росли, а потім падали й перегнивали. Прямовисне положення не було притаманне їм невід'ємно: багато кедрів рівно тяглися вгору, проте немало

й похилилося. Інші вже впали: на сусідні дерева чи землю, оголюючи кореневу систему. Їхні сірі скелети створювали враження кладовища. Місячне сяйво, пробиваючись крізь гілки, висвітлювало сріблясті калюжі й бризки павутиння, ковзаючи по сунічних косах Об'єкта, яка рішуче простувала попереду.

Загарбницьки, навмання сунули ми по болоті. Рекс невдало імітував звуки різних тварин. У наплічнику в нього деренчали бляшанки з пивом. Наші ноги чвакали, видираючись із багна.

Через двадцять хвилин ми відшукали її: однокімнатну хижку з нефарбованих дощок. Дах виявився заледве трохи вищим за мене. Ліхтарний промінь упав на вузькі двері, оббиті толем.

— Курва, замкнено, — лайнувся Рекс.

— Спробуймо у вікно, — сказав Джером. Вони пішли, покинувши нас із Об'єктом. Я подивився на неї, і вперше з часу мого приїзду руда відповіла мені поглядом. Місячного сяйва стало саме на те, щоб завершити цей мовчазний контакт.

— Темно, — сказав я.

— Так, — відповіла Об'єкт.

Поза хижкою пролунав грюкіт і сміх. Об'єкт підступила до мене.

— Що вони роблять?

— Не знаю.

Аж тут спалахнуло віконце хижі. Хлопці засвітили гасовий пальник. Потім двері відчинилися, і на поріг вийшов Рекс, усміхаючись, неначе продавець. «Хтось тут хоче познайомитися з дівчатами», — він простягнув мишоловку із закоцюблою мишею.

— Рексе! — вереснула Об'єкт, відскочила й схопилася за мене. — Ану забрав!

Той, сміючись, гойдав мишоловкою перед нами, а тоді пожбурив її в ліс.

— Добре, добре. Тільки без істерик! — і він повернувся всередину. Об'єкт усе ще притискалася до мене.

— Може, вертаймося? — боязко запитав я.

— А ти знайдеш дорогу? Я не врубаюся, де ми.

— Якось виберемось.

Вона відвернулася й задивилася в темний ліс, обмірковуючи пропозицію. Але на порозі знову виник Рекс:

— Заходьте, сідайте.

Час для втечі було втрачено: відпустивши мене й перекинувши золоту шаль своїх кіс на плече, Об'єкт пірнула в мисливську хижку.

Усередині, одна проти одної, під хутряними покривалами «Компанії Гудзонової затоки»* стояли дві розкладачки, між якими тулилося так-сяк облаштоване вогнище з казанком. На підвіконні шикувалися порожні пляшки з-під бурбону. Стіни були завішані пожовклими вирізками з місцевих газет із замітками про рибальські змагання та дитячі перегони на міні-карах. Було й опудало щуки з роззявленою пащекою. Вогонь тріскотів: у пальнику закінчувався гас. Масляне світло брижилось дедалі густішим димом. Кімната скидалася на опіумний притон — і недарма, бо Рекс уже витяг з кишені косяк і підкурював від сірника.

Він сів на одну розкладачку, Джером на другу; Об'єкт немовби знічев'я вмостилася поруч із Рексом. Я горбився,

* Найстаріша британська торговельна коропорація хутрами в Північній Америці.

тупцяючись посередині, і відчував, що Джером розглядає мене. Я вдав, наче вивчаю інтер'єр, а потім таки наважився презирнутися з ним. Проте цього не відбулося: Джером дивився мені на груди. На цю фальшивку. Я й так уже подобався йому; а тепер він виявив у мені додаткову привабу, винагороду за слухняну поведінку.

Мабуть, його транс повинен був утішити мене. Але мстиві фантазії вже розвіялися. Серце моє не лежало до нього; утім, не маючи вибору, я підійшов і сів із Джеромом. Навпроти Рекс Різ тримав у зубах косяк.

Рекс був у шортах і футболці з монограмою. Рукав подерся, оголюючи засмагле плече. На шиї танцівника фламенко видніла червона пляма — чи то укус комахи, чи то засос.

Він глибоко затягнувся, примружуючи повіки з довгими віями. Чуприна в нього була масна та цупка, ніби видрине хутро. Зрештою він розплющив очі й передав косяк Об'єктові.

Дивно, та вона взяла його й затягнулася, наче своєю улюбленою звичайною сигаретою.

— А в тебе не виникне параної? — запитав я.

— Не виникне.

— Ти ж казала, що від марихуани в тебе завжди розвивається параноія.

— Тільки не на природі, — Об'єкт сердито глипнула в мій бік і затягнулася вдруге.

— Сама не викурюй, — наказав Рекс, підвівся й забрав у неї самокрутку. Напівзігнувшись, підкурив і передав мені. Я оглянув косяк: з одного боку запалений, з іншого — пожований і мокрий — і раптом збагнув, що все це був їхній план. Ліс, хижа, дві розкладачки, наркотик та обмін слиною.

І ось питання, якого я не розв'язав дотепер: чи бачив я ці чоловічі фокуси тому, що невдовзі мені й самому судилося користатися ними? Чи дівчата теж їх розрізняють — тільки вдають, що не бачать?

На мить я згадав Розділа Одинадцятого. Він жив десь у лісі, у такій самій хижі. Я замислився, чи сумую за ним. Хтозна. Я не встигаю вчасно осмислити свої почуття. Брат викурив перший косяк у коледжі. Я випереджав його на чотири роки.

— Не видихай одразу, — настановляв мене Рекс.

— Треба, щоб канабінол усмоктався в кров, — докинув Джером.

У лісі затріскотіло гілля. Об'єкт ухопила Рекса за руку.

— Що це таке?

— Ведмідь, чи що, — сказав Джером.

— Дівчата, у вас немає критичних днів? — запитав Рекс.

— Рексе! — обурилася Об'єкт.

— Я серйозно. Вони таке відчують. Колись я був у кемпінгу в Єллоустоні, і там такий грізлі — унюхав і розшматував одну жінку.

— Не вигадуй!

— Це правда, присягаюся. Мені розповів один тамтешній чувак. Шкільний охоронець.

— Не знаю, як Каллі, а в мене нічого немає, — сказала Об'єкт.

Усі звернулися до мене.

— У мене теж, — відповів я.

— Джеромський, чуєш? Ми в безпеці, — засміявся Рекс.

Об'єкт усе ще злякано тулилася до нього.

— Хочеш зробити кулетет? — запитав він.

— А як це?

— Отак, — він розвернувся обличчям до неї. — Один відкриває рот, а другий видмухує дим туди. Це супер. Ти прокайфуєш.

Він затягнувся й нахилився до Об'єкта. Вона також нахилилася й розкрила губи. А Рекс почав видмухувати дим. Рот Об'єкта утворював досконалий овал, мішень, у яку мускусним струменем влучив Рекс. Я бачив, як Об'єкт проковтнула дим. Він стік до неї в горлянку, мов вода на річковому перекаті. Нарешті руда закашлялася, і Рекс зупинився.

— Класно. Тепер ти мені.

Зелені Об'єктові очі сльозилися, проте вона взяла косяк і піднесла до губ, а потім схилилася над роззявленим ротом Рекса.

Коли вони закінчили, Джером узяв у сестри косяк. «Ану, чи впораюся я з технічними труднощами», — промовив він, і за мить я побачив його лице над собою. Так і я нахилився, заплющив очі, роззявив рот і дозволив Джеромові впустити в мене довгий, брудний струмінь диму.

Той набився мені в легені, вони немов спалахнули. Я закашлявся й видихнув; розплющивши очі, побачив, що Рекс обіймає Об'єкт. Вона ж поводитися, наче так і треба. Рекс допив пиво й відкрив іще дві бляшанки — одну собі, одну їй. Повернувшись до рудої обличчя, всміхнувся й сказав щось нечутне. І, доки я кліпав, він накрив Об'єктові вуста своїм прогірклим, гарним, димним ротом.

По інший бік мерехтливої хижі нам із Джеромом лишалося тільки вдавати, що ми нічого не помічаємо. Косяк був наш, ми могли докурювати неподільно. Мовчки передаючи самокрутку з рук у руки, ми попивали пиво.

— У мене дивне таке відчуття, типу ноги далеко-далеко, — сказав Джером. — А в тебе ноги далеко-далеко чи тут?

— Я своїх ніг не бачу, — відповів я. — Тут темно.

Він знову передав мені косяк. Я взяв його, затягнувся й затримав дим. Той обпалив мені легені, і я зрадів, бо так хотів притлумити сердечний біль. Об'єкт усе ще цілувалася з Рексом; я дивився в закіптюжене брудне вікно.

— Усе таке синє, — сказав я Джеромові. — Ти помітив?

— Так, — відгукнувся він. — Зараз підуть дивні епіфеномени.

Дельфійська піфія була моєю ровесницею. Цілісінький день вона сиділа над отвором у землі — *омфалом*, її пупом — і вдихала нафтохімічні випари. Незаймана юнка, яка віщувала майбутнє, уперше в історії промовляючи віршованим розміром. Чому я згадую про неї? Бо тієї ночі Калліопа теж була незайманою (принаймні поки що). І теж вдихала галюциногени. З кедрової трясовини здіймався етилен. І з Калліопою, вбраною не в прозору туніку, а в комбінезон, почали діятися дива.

— Ще пива? — запитав Джером.

— Давай.

Він передав мені холодну та вологу золотаву бляшанку. Я підніс її до рота й ковтнув, а потім іще раз. Ми з Джеромом відчували тягар обов'язку й нервово всміхалися одне одному. Схиливши голову, я почухав коліно крізь комбінезон, а коли випростався — обличчя Джерома було вже просто переді мною, очі заплющені, наче перед стрибком у воду з вишки. Я ще нічого не збагнув, як він почав цілувати мене. Неціловану дівчину (щонайменше з часів Клементини Старк). Я не спиняв його, заціпенівши, доки він робив свою справу, і, попри памороки, відчував усе: разючу мокроту його вуст, незграбний язик і щетинисте підборіддя, запах пива й дурману, задавнений м'ятний віддих, а понад

усе — тваринний присмак хлопчачого рота з гнильним гормональним духом і металевими пломбами. Розплющив одне око й побачив волосся, яке так довго споглядав на іншій голові, і ластовиння вздовж вух, на переніссі й чолі — але то було чуже ластовиння й чуже обличчя, а волосся фарбоване. Моя душа в апатичному тілі скулилася, чекаючи, доки скінчиться мука.

Ми з Джеромом усе ще сиділи; він притискався обличчям до мене. Вивернувшись, я побачив навпроти нас Рекса й Об'єкт. Вони вже лягли. Поли синьої Рексової футболки мовби тріпотіли в мінливому світлі. Об'єктова нога в забрьоханій холоші звисала. Вони сміялися й перешіптувалися, а потім затихли, і я побачив, як затанцювала брудна холоша рудої. Пильно стежачи за ними, я не помітив, коли Джером почав укладати й мене. Я скорився цим повільним поштовхам, косуючи на Рекса й Об'єкт. Тепер його руки блукали тілом рудої. Задирали сорочку й вовтузилися там. Потім вони посунулися: мені було видно їхні обличчя в профіль. Об'єкт чекала, заплющивши очі; її лице нагадувало посмертну маску. Рексів профіль паленів нестямю. Джером почав обмацувати мене й гладити комбінезон, але мене вже в ньому не було — так сильно я зосередився на Об'єкті.

Екстаз. Від грецького слова «*екстасіс*». І означає воно не те, що ви думаєте. Не ейфорію, пік сексуальної насолоди чи навіть щастя. Дослівно це «переміщення», «втрата свідомості». Три тисячі років тому кожна робоча година Дельфійської піфії супроводжувалася екстазом. Тієї ночі в мисливській хижі на півночі Мічигану те саме сталося з Калліопою. Уперше п'яний, уперше накурений, я відчував, що розчиняюся й перетворююся на пару. Як фіміам у церкві, душа моя здійнялася до бані черепа й видерлася назовні.

Я злетів над підлогою та похідною кухонькою. Я линув над пляшками з-під бурбону й завис над іншою розкладачкою, дивлячись на руду. А потім, ураз осягнувши свої можливості, я прослизнув у тіло Рекса Різа. Увійшов у нього, як божество — і вже не Рекс, а я цілував її.

Десь на дереві ухнув пугач. Комахи, злетівшись на світло, обсіли вікно. У своєму дельфійському стані я почав відчувати любовщі на обох розкладачках. У тілі Рекса я обіймав свій Темний Об'єкт і лоскотав їй вухо, проте відчував на собі по сусідству й Джеромові руки. Він уже влігся на мене, притиснувши ногу; я вивільнив її, розвів ноги, і він опинився між них. Джером видавав короткі, тихі звучки. Я обійняв його, зворушений і збентежений худорбою. Він був іще тендітніший за мене. Тепер Джером цілував мені шию і, очевидно, пригадуючи настанови з журналів, бавився мочкою мого вуха. Руки сягнули вгору, до грудей. «Не треба», — сказав я, боячись, що Джером знайде ватні тампони — і він послухався...

...а на сусідній розкладачці Рекс не зустрів ніякого опору. Майстерно розстебнув однією рукою бюстгальтер. Оскільки він був досвідченіший за мене, я лишив йому давати раду з гудзиками на сорочці — але саме я тримав її ліфчик, і я оголив її фосфоресцентні груди, наче відсунув штору з вікна. Я милувався ними, торкався їх, і, будучи Рексом, не винуватив себе, не мусив думати, чи природне моє почуття. Та й чого б то, коли я пестився неподалік із Джеромом? ...тому про всяк випадок звернув увагу й на нього. Він метався шалено, терся об мене, а потім заляк і сягнув рукою вниз. Почувся звук розстебнутої блискавки. Я скоса поглянув на нього. Джером замислено роздивлявся мій комбінезон.

Здавалося, він не знає, що робити далі; я знову вивільнився й увійшов у тіло Рекса. Відчув, як Об'єкт

пробуджується піді мною, як палко, запитливо здригаються її шкіра та м'язи. А потім відчув, як у Рексі — чи то в мені — щось видовжується, розростається. Це тривало єдину мить, і мене відштовхнуло назад.

Джером поклав мені руку на голий живіт. Поки я був у тілі Рекса, він відстебнув мені шлейки та поясні срібні гудзики й заходився стягати комбінезон. Я спробував отямитися; він узявся за труси, і тільки тепер я збагнув, як напився. Ось він ковзнув мені поміж ніг і опинився... *в мені!*

А потім — біль. Наче пекельний ніж, вогонь, що роздер мені черево до сосків. Я задихнувся, розплющив очі й побачив Джерома. Так ми дивилися одне на одного, і я розумів, що він усе знає. Джером збагнув — як, уперше в житті, і я — що я не дівчина, але щось проміжне. Я зрозумів це з того, як легко, *природно* проник у Рексове тіло, і з перестрашеного обличчя Джерома. Мене осінило враз; я відіпхнув його, а він упав на спину й перекотився з розкладачки на підлогу.

Тиша. Тільки ми двоє, задихані. Я лежу на спині попід газетними вирізками. Єдиний мій свідок — опудало щуки. Я натягнув комбінезон і протверезів.

Усе було скінчено. Я більше нічого не міг удіяти. Джером скаже Рексові, той — Об'єкту. Вона перестане дружити зі мною. А коли розпочнеться навчальний рік, уся школа знатиме, що Калліопа Стефанідіс — покруч. Я чекав, що Джером підхопить її утече. Нажаханий, незбагненно спокійно осмислював власне життя: Клементину Старк з уроками поцілунків і нашим бовтанням у гарячій купальні, серце-амфібію та цвітіння шафрану, відсутність грудей і місячного й захоплення Темним Об'єктом, що, здавалося, триватиме вічно...

Та по кількох секундах ясності мою свідомість знову заповонило панічне виття. Я сам захотів утекти, поки Джером

не встиг нічого сказати. Поки ніхто не довідався. Негайно вибратися з кедрової трясовини до будинку, украсти машину батьків Об'єкта й поїхати на північ, крізь Верхній півострів і до Канади, де Розділ Одинадцятий колись хотів заховатися від військового призову. Так уявляючи своє життя у вигнанні, я скося підглянув, що робить Джером на підлозі.

Заплющивши очі, він лежав горічерева. І всміхався.

Всміхався? Як усміхався? Глузливо? Ні. Ошелешено? Знову ні. Але як? *Задоволено*. Він усміхався, як хлопець, якому літньої ночі вдалося задумане. Як хлопець, якому кортіло мерщій похвалитися друзям.

Читачу, вір чи ні, але Джером нічого не помітив.

РУШНИЦЯ НА СТІНІ

Прокинувся я вже в будинку. Не пригадую, як дістався туди, як перебрів болото. Я досі був у комбінезоні. Промежина пекла й сочилася. Об'єкт чи то вже прокинулася, чи спала деінде. Я сягнув рукою під комбінезон і віддер від шкіри труси. Цей рух, цей тихий вихлоп повітря й запах зродили в моїй свідомості деякі факти про себе; чи то й не факти — адже вони ще не встигли зміцніти. То був лише інтуїтивний здогад, який не прояснив наступного дня, а почав танути в нічному лісовому сп'янінні.

Прокидаючись після своїх шалених, пророчих ночей, піфія, очевидно, теж нічого не пам'ятала. Істини, які вона виголошувала, поступалися вранішнім відчуттям — головному болеві й здертому горлу. Те саме було й з Калліопою. Нове пізнання немов осквернило мене. Я відчув себе дорослим, а понад те — хворим; і не хотів міркувати про те, що сталося.

У душі я тер себе, підставивши обличчя похилому струменю й намагаючись змити події минулої ночі. Ванну заповнила пара; на дзеркалах та вікнах осіли краплі. Набрякли вологою рушники. Я перепробував кожне мило, яке тільки

міг, — «Лайфбой», «Айвері» та місцеву марку, яка на дотик нагадувала наждак. Потім одягся й тихенько спустився по сходах. У вітальні над камінною полицею я помітив мисливську гвинтівку. От вона — рушниця на стіні. Я проминув її навшпиньки. На кухні Об'єкт їла кашу й читала журнал. Коли я зайшов, вона не підвела голови. Я взяв собі тарілку й сів навпроти. Мабуть, моє лице спотворила гримаса.

— Що таке? — вишкірилася Об'єкт, підперши щоку долонею. — Каєшся?

Утім, і сама вона мала кепський вигляд — попід очима мішки, а ластовиння де-не-де здавалося не розсипом сонячних іскорок, а іржавими плямами.

— Це тобі варто каятися, — сказав я.

— Якщо хочеш знати, я зовсім не каюся.

— Авжеж, — відповів я, — для тебе це звична справа.

І тут її обличчя затрусилося від люті. Напнулися жили, розкресливши шкіру зі споду.

— Ти повелася, як хвойда! — обвинувально крикнула вона.

— Я? А ти сама? Весь час на Рекса кидалася!

— Неправда. Ми навіть не дійшли до цього!

— Розкажуй!

— Принаймні він тобі не брат!

Так, вергаючи блискавки, вона зірвалася з місця, готова розплакатися, і навіть не витерши рота. Увесь він був перемазаний джемом і всипаний крихтами. Я приголомшено дивився на любе, викривлене злобою лице. Мій вираз теж перемінився, очі від страху розширилися. Об'єкт чекала моєї відповіді, але нічого не спадало на гадку. Вона віджбурнула стілець і сказала: «Джером нагорі. Іди, залізь до нього в ліжку». А потім вибігла геть.

Я був пригнічений. Сором, який і без того повнив мене, прорвав загату, ринув до серця й вибив землю з-під ніг. Я боявся втратити подругу, та ще мене охопила жаска тривога через власну ганьбу. Невже я справді повівся, як хвойда? Мені ж навіть не сподобалося. І все-таки я це зробив. Дозволив йому. А тепер мушу поплатитися. А що, коли я завагітнію? Моє лице прибрало зосередженого виразу дівчини, яка підраховує дні та зіставляє кількість виділень. Аж за хвилину я подумав, що не можу завагітніти. Принаймні це було добре в моєму пізньому розвиткові. А проте я зажурено міркував, що Темний Об'єкт більше не розмовлятиме зі мною.

Я піднявся нагору й ліг, накривши обличчя подушкою, щоб затулитися від серпневого сонця. Але куди було подітися від реальності? Не минуло й п'яти хвилин, як пружини ліжка прогнулися під новою вагою. Із-під подушки я побачив Джерома.

По-господарському вмовившись, він зручно півлежав на спині, убраний замість халата в мисливську куртку. З-під неї видніли потерті боксерські труси. У руці він тримав кухлик із кавою, а нігті його, як я допіру завважив, були пофарбовані чорним. Вранішнє світло, струмуючи з бічного вікна, підкреслювало щетину в нього на верхній губі й підборідді. На тлі фарбованої бляклої чуприни ці жовтогарячі пагони здавалися самим життям, яке відроджується на випаленому пустищі.

- Доброго ранку, мила, — проказав він.
- Привіт.
- Що ми тут, нудимо?
- Так. Учора я добряче напилася.
- Мила, я не сказав би.
- Але це правда.

Джером уместив голову нижче і знову бухнувся на подушку, сьорбнув кави й зітхнув, постукавши себе вказівним пальцем по лобі.

— Якщо ти переймаєшся різними там банальностями, то я тебе так само поважаю й усяке таке, — заявив він невдовзі, але я промовчав.

Відповісти означало визнати те, що сталося, як доконалий факт; я ж хотів поховати його під товщею сумніву. Джером поставив кухлик і ліг на бік. Потім посунувся й уклав мені голову на плече. Так він лежав і дихав; невдовзі ж, заплющивши очі, тицьнувся під подушку й потерся об мене носом. Його волосся впало мені на шию; вії тріпотіли на підборідді, а ніс посопував у ямці між ключиць. І тоді він розкрив незграбні, пожадливі губи. Я хотів прогнати його, і водночас пригадував, чи встиг почистити зуби. Джером підсувався й вилазив на мене; я ж — нині й напередодні — відчував лише нищівну вагу його тіла. Так хлопці й чоловіки заявляють свої права. Накривають жінку, неначе кришкою саркофага, і кажуть, що це — кохання.

Зо хвилину то було стерпно, та потім мисливська куртка задерлася, і я відчув на собі його напружений член. І знову Джером ліз мені під сорочку. Я був без ліфчика, а ватні тампони назавжди викинув після душу. Джеромові руки переповзали вище. Я дозволив йому самому все зрозуміти — проте не зміг розчарувати його. Він тиснув і гладив мене, а нижня частина тіла його звивалася, мов крокодилячий хвіст. І раптом без тіні іронії він гарячково прошепотів: «Я справді закохався в тебе».

Своїми губами він заходився шукати мої. Пропхнув мені в рота язик. Це перше проникнення передувало наступному — але ні, не тепер.

- Не треба, — сказав я.
- Що?
- Не треба.
- Чому?
- Тому що.
- Тому що — що?
- Тому що мені не подобається.

Він сів. Отетеріло підхопився, ніби герой старого водевілю, під яким щойно склалася розкладачка. Цілком отямившись, Джером зіскочив з ліжка.

- Не сердься на мене, — додав я.
- А хто сказав, що я серджуся? — відповів він і пішов.

Решта дня минала повільно. Я сидів у кімнаті, доки побачив, як Джером вийшов надвір із камерою. Так мене було усунено від ролі. Батьки Об'єкта повернулися з ранкового парного тенісу, і пані Об'єкт піднялася до ванної. Пан Об'єкт заліз із книжкою в гамак на задньому подвір'ї. Я зачекав, доки з душу полетиться вода, спустився, вийшов на кухонний ганок і меланхолійно поплентався до затоки.

По один бік будинку лежала кедрова трясовина, по інший — ґрунтова, усипана рінню дорога, що розтинала поросле високими жовтими травами поле. Там, за відсутності дерев, я відшукав ледь видимий пам'ятник чи то якійсь історичній битві, чи то розташуванню військового форту — уже не пригадую. Опуклі літери взялися мохом, і прочитати напис не виходило. Я трохи постояв, думаючи про перших поселенців, які вбивали одні одних за боброві та лисячі хутра. Тоді почав ногою збивати мох із літер, доки мені це набридло. Був уже майже полудень, затока стояла

сліпучо-синя. З-над пагорба пахло містом і димом його труб та коминів. Земля під ногами розм'якла неподалік від води. Я вибрався на хвилеріз і походжав уперед-назад, розвівши руки й підстрибуючи, як Ольга Корбут*. Але душа моя не лежала до цього, і, як на Ольгу Корбут, я був зависокий. Потім я почув гуркіт човнового двигуна і з-під руки поглянув на мерехтливу гладінь води. Мимо промчав моторний човен, при стерні якого стояв Рекс Різ. Без майки, у темних окулярах і попиваючи пиво, він тиснув на газ, тягнучи за собою Об'єкт на водних лижах. На тлі затоки вона здавалася майже голою в своєму бікіні-трилиснику, і тільки дві смужки — верхня та нижня — відмежовували її від первісного відвертого єднання з природою. Руде волосся маяло, мов прапорець штормового попередження. Вона була не вельми вправною лижницею — занадто нахилилася вперед і кривила ноги — проте не падала. Час від часу Рекс озирався на неї. Нарешті човен круто повернув, і, перескочивши течію, Об'єкт просвистіла повз берег.

Водні лижі чаять у собі небезпеку. Бо, відпустивши лину, можна ще деякий час вільно летіти понад водою — але потім рух неминуче вповільниться, а поверхня води розіб'ється, наче скло. Безодня розчохнеться й поглине лижника. Так я почувався на суходолі, дивлячись, як попри мене летить Об'єкт.

Я повернувся на обід, а вона все ще не прийшла. Пані Об'єкт розсердилася, вважаючи, що з доччиного боку нечемно було кидати мене самого. Джером кудись подався з друзями. Обідали ми втрьох із батьками Об'єкта. Увечері ж

* Ольга Корбут (1955) — радянська гімнастка білоруського походження, чотириразова олімпійська чемпіонка.

я був надто виснажений, щоб розважати дорослих. Я мовчки поїв і сів у вітальні, вдавши, буцім читаю. Годинник цокав. Скрипливо надходила ніч. Знеможений, я вмився у ванній. Притиснув теплий рушник до лица, обхопивши руками скроні й думаючи, що роблять Об'єкт і Рекс. Я уявляв її задерті, розгублені ноги в шкарпетках — тенісних шкарпетках із закривавленими помпонами.

Очевидно було, що пан та пані Об'єкт не лягають хіба через мене. Тому я сам попрощався й пішов нагору. Ліг у ліжку й розплакався. Я довго, безгучно схлипував, щоб не привертати до себе уваги, й розпачливо шепотів: «Чому ти не любиш мене? Пробач мені, вибач!» Мені було байдуже, як це звучить: я був отруєний і потребував очищення. Так ридуючи, я почув унизу стукіт вхідних дверей, витер носа пошивкою і спробував заспокоїтися. Зі сходів долинули кроки, а ще за мить відчинилися й зачинилися двері нашої спальні. Об'єкт стояла, напевно, ждучи, щоб очі призвичаїлися до темряви. Я повернувся на бік і вдав, наче сплю. Мостини скрипнули, коли вона підійшла. Я відчував на собі її погляд. Потім вона роззулася, скинула шорти, наділа футболку й залізла в ліжку з іншого боку.

Об'єкт завжди спала на спині. Якось вона сказала, що в такій позі сплять природжені лідери, актори та ексгібіціоністи; а долілиць, як я – люди, які тікають від дійсності, схильні до песимізму та медитації. Наші з Об'єктом тіла під час сну лише підтверджували цю теорію. Я зарився лицем у подушку; очі та ніс мені пекли від плачу. Об'єкт позіхнула, вляглася і (мабуть, як природжена акторка) швидко заснула.

Для певності вичекавши зо десять хвилин, я, нібито крутячись уві сні, перевернувся на інший бік обличчям до неї. Опуклий місяць лив блакитне сяйво в кімнату

й вихоплював із темряви Об'єкт у плетеному ліжку. З-під ковдри видніла стара дірява футболка Гротонської єпископальної школи* — давнішня власність пана Об'єкта. Рукою, зігнутою в лікті, руда накрила обличчя, ніби навскісною рисою зі знака «не торкатися». Тому я просто дивився. Коси її розметалися по подушці. Рот був відкритий, і щось мерехтіло у вусі — напевно, піщинки з пляжу. Позаду, на туалетному столику, блищали флакони. Десять над нами зависла стеля; у кутках чулося ворухіння павуків. Постіль була прохолодна, а з ковдри, згорненої в нас у ногах, вибивався пух. Я виріс поміж запахів нових килимів і свіжовипраних поліестерових сорочок. Тутешні єгипетські простирадла пахли живоплотом, а подушки — водоплавною дичиною. До цього світу належала й Темний Об'єкт, що лежала за якимось тридцять сантиметрів від мене. Барви її — гарбузове волосся та шкіра на колір, мов яблучний сидр — пасували до американського пейзажу. Руда сонно зітхнула й затихла.

Помалу я відсунув з неї ковдру. У темряві проступив її абрис: горбик грудей під футболкою, м'яке узвишся живота й контрастний трикутник трусів. Руда лежала непорушно; тільки груди її здіймалися й опадали з кожним вдихом та видихом. Я підсувався до неї — повільно і якомога тихіше, зненацька виявивши в себе дрібні бічні м'язи, про існування яких досі не мав і гадки. Вони штовхали мене вперед, міліметр за міліметром, і тільки старі пружини ускладнювали мені завдання. Я намагався рухатися невимушено, проте на заваді стояло їхнє брутальне підбадьорливе рипіння. Вони гиготіли, вони виспівували, а я пускався в путь і зупинявся

* Одна з найкращих елітних шкіл-інтернатів Нової Англії. Заснована 1884 року.

знову. То було важко. Я дихав ротом, щоб здіймати якнайменше шуму.

Понад десять хвилин я підбирався ближче до Об'єкта, і ось нарешті відчув тепло її тіла. Ми все ще не доторкалися — лиш випромінювали жар та глибоко дихали в унісон. І врешті-решт я наважився обійняти її за талію.

Так ми лежали довго. Настрашений власним зухвалим досягненням, я принишк; рука затерпла, почала пульсувати й зрештою онімла. Здавалося, накурена руда перебуває в коматозному стані; утім, я відчував піддатливість її шкіри та м'язів. Нескоро ще я насмівся підняти її футболку — а потім довго розглядав живіт і врешті тоскно схилився до нього, вклоняючись божеству розпачливої жаги. Я цілував живіт Об'єкта й поволі, збираючись на відвазі, рухався вгору.

Пам'ятаєте моє серце-амфібію? На болотистій обмілині в спальні Клементини Старк воно металося між двома почуттями, а тепер учинило ще дивніше — вискочило на берег. Здолавши тисячі років за півхвилини, воно набуло свідомості. Цілуючи живіт Об'єкта, я не просто відгукувався на приємні подразники, як тоді з Клементиною, не полишав свого тіла, як із Джеромом, а розумів, що діється. Ба більше — я думав про це.

Я думав, що завжди прагнув саме цього. Що я – не єдиний облудник у цій кімнаті. Я міркував, що буде, коли нас заскочать. Думав, що все це так складно, і з часом ставатиме тільки складніше.

Моя рука сягнула донизу й торкнулася стегон Об'єкта. Зачепивши пальцями труси, я потягнув їх до себе — і тут руда ледь помітно підійняла стегна вгору, щоби полегшити мою справу. То був єдиний вияв її співучасті.

Уранці ми не згадували про це. Коли я прокинувся, Об'єкта в ліжку не було. Вона вже сиділа в кухні, дивлячись, як батько готує скрепл*. То був недільний вранішній ритуал пана Об'єкта. Він пильнував кипіння шкварок, а руда час від часу зиркала на пательню й казала: «Яка гидота» — проте невдовзі наминала це сама, ще й змушувала мене. «У мене буде страшна печія», — заявила вона.

Я одразу вловив її мовчазне послання. Вона не бажала ні драматизації, ні картань, ані надмірної ніжності, і теревенила про скрепл, щоб відділити день від ночі — бо те, що ми з нею робили вночі, не стосувалося денних занять. Вона була хорошою акторкою, аж я замислився, чи не наснилося мені все це — чи, може, вона таки спала.

Лиш двічі за день руда натякнула на зміни між нами. Після обіду прибула Джеромова знімальна група — двоє друзяк із кабелями, коробками й довгим волохатим мікрофоном, схожим на скручений, нечистий банний килимок. Джером тепер підкреслено ігнорував мене. Хлопці розмістилися в маленькій клуні, і ми з Об'єктом вирішили подивитися, що вони роблять. Джером велів нам не втручатися, і, звісно, ми не встояли проти спокуси. Ми підкрадалися, ховаючись за деревами, і мусили постійно зупинятися, тамуючи напади сміху, лясаючи одна одну по плечах і відвертаючись, щоб заспокоїтися. Ми зазирали в задне віконце клуні, але там не відбувалося нічого особливого. Один із Джеромових друзів кріпив до стіни софіт. Удвох дивитися було непросто, і я пропустив Об'єкт уперед. Вона взяла мене за руки й тримала, поклавши долоні собі

* Кукурудзяна каша, смажена на свинячих шкварках із борошном та спеціями.

на живіт, удаючи, що насправді її цікавить знімальний процес.

З'явився Джером у костюмі учня-вампіра. Під традиційним камзолем Дракули на ньому була рожева сорочка «Лакост» і аскотська краватка замість метелика. Чорне волосся він зачесав назад, обличчя вибілів, а в руках у нього був шейкер. Один з його друзів тримав держак від мітли з прив'язаним гумовим кажаном, інший вправлявся з камерою. «Мотор!» — наказав Джером, підняв шейкер угору й почав трусити обома руками. Кажан налетів на нього та пурхав над головою. Джером зняв із шейкера кришку й розлив по склянках для мартіні кров. Одну підніс кажанові, і той негайно плюхнувся в неї. Джером пригубив свій кров'яний коктейль і сказав: «Усе, як ти любиш, Маффі. Дуже сухий».

У мене в руках затрусився від сміху Об'єктів живіт. М'яко зіпершись на мене, вона здригалася в моїх обіймах, а я притиснувся до неї стегнами. Усе це відбувалося потайки, наче флірт під столом. А тоді оператор опустив камеру й указав Джерому на нас. Той озирнувся, побачив спершу мої долоні, а потім поглянув в обличчя. Спояючи мене очима, він виширив ікла й заверещав своїм звичним голосом: «Ану пішли геть, тупі курки! У нас тут зйомка!». Підбіг до вікна та постукав по склі, але ми вже й без того тікали.

Увечері задзвонив телефон. Об'єктова мати взяла слухавку, а потім сказала: «Це Рекс». Об'єкт підвелася з дивана, де ми з нею грали в нарди. Я почав перебирати фішки, щоб дати роботу рукам. Складав їх охайними купками, поки Об'єкт розмовляла з Рексом. Вона стояла до мене спиною, гойдалася й бавилася телефонним дротом. Я не відводив погляду від фішок, переставляв їх, ковтаючи кожне слово розмови: «Усе нормально, граємо в нарди... з Каллі... Знімає

свій дурнуватий фільм... Не можу, скоро в нас вечерея... не знаю, пізніше якось... я, взагалі-то, втомилася». Потім вона крутнулася лицем до мене. Я неохоче поглянув на неї. Об'єкт указала на слухавку, роззявила рот і встромила туди два пальці. Серце моє стрепенулося.

І знову настала ніч. У ліжку ми дотрималися звичної підготовчої процедури — зручно вмостилися, підбили подушки та позіхнули. А потім, помовчавши для годиться, Об'єкт видала дивний здушений буркіт. Дихання її поглибилося, і, сприйнявши це за згоду, Калліопа вирушила в довгу путь через ліжко.

Такий і був наш роман. Нічний, мовчазний, обмежений простором ліжка й немов ефемерний. Я мав на те свої причини. Ким я не був би, варто було відкривати це неквапливо, у сутінках, а краще — у непроглядній п'їтмі. Та й у підлітковому віці все відбувається саме так. Перші спроби здійснюються потемки. Ви напиваєтесь, накурюєтесь, і все тече своїм плином. Згадайте власні походи, задні сидіння машин та пляжні вечірki довкола багать. Чи ви ніколи не прокидалися в обіймах найкращого друга? У ліжку з двома партнерами під фугу Баха зі стереопротравача? Школярський секс і нагадує фугу — іще без сліду кохання чи повсякденності він розвивається здебільшого наосліп. Чуттєва пісочниця — з ранньої юності й років до двадцяти. Наука ділитися іграшками.

Іноді, коли я лягав на Об'єкт, вона ледь-ледь прокидалася, умошувалася так, щоб мені було зручно, розводила ноги чи обіймала мене. Зринала на поверхню яви, а потім пірнала назад. Повіки її тріпотіли. Вона розкривалася мені назустріч, рухала животом одночасно зі мною і закидала голову, підставляючи мені шию. Я хотів, щоб вона усвідомила, що

ми робимо, та боявся. Отож слизький дельфін вистрибував мені поміж ніг і зникав — а я погойдувався, намагаючись утримати рівновагу. Постіль мокла; не знаю, хто був тому виною — я чи вона. Я пропихався їй під футболку і вкладав голову між грудей. Пахви її віддавали перезрілими фруктами. У них практично не росло волосся. «Щаслива, — сказав би я вдень, — можеш і не голитися». Але вночі Калліопа могла тільки гладити й смакувати їх. Так, однієї ночі, захоплений цим та іншим, я помітив тінь на стіні. Здавалося, це метелик; але, придивившись, я розрізнив Об'єктову руку в себе над головою. Нітрохи не сонна, вона стискалася й розтискалася, невидимою цівкою вихлюпуючи з тіла насолоду.

Наша з Об'єктом потаємна драматургія підпорядковувалася довільним законам. Ми не зважали на деталі, а всю увагу зосереджували на самому сексі. Він відбувався, і це було головне. Місце й обставини були другорядними. До того ж ми не мали з чим порівнювати. Хіба що з ніччю в мисливській хижі з Джеромом та Рексом.

Шафран тепер відчувався не так частиною мого тіла, як чимось, що ми відкрили й радісно насолоджувалися ним удвох. Доктор Люс іще розповість вам, як самиці мавп виявляють агресію після введення чоловічих гормонів, гвалтують і б'ють своїх родичів. Я поведився не так — принаймні попервах. Цвітіння шафрану було безособовим явищем. Наче гачком, воно поєднувало нас і стимулювало Об'єкт радше ззовні, ніж ізсередини — проте, либонь, достатньо ефективно. Що далі, то більше вона розпалюлася, удаючи, ніби спить. У своїй нечутливості руда вибирала найкращі пози, коли я брав її в обійми і ми натомлено, млосно перепліталися, не домовляючись ні про що й нічого не вимислюючи наперед. Ми набиралися досвіду, і водночас

відточувалася гімнастична гнучкість нашого сонного парування. Очі в Об'єкта завжди були заплющені, а голова відвернута набік. Вона ворушилася піді мною, як сонна дівчинка, одержима інкубом, яка в нічній безпам'ятній хтивості пригортає свою подушку, неначе коханця.

Інколи, до чи після сексу, я вмикав на тумбочці лампу, задирав на рудій футболку — так високо, як тільки міг — і спускав труси до колін. А потім лягав і пожирав її очима. Що могло дорівнятися до цього? Золоті ошурки зліталися довкола магніту її пупка. Ребра були тонкі, мов карамельні ціпóчки. Широкі стегна, геть інакші, ніж мої, здавалися вазою з жовтогарячою хурмою посередині. Але найдужче я любив те місце, де грудна клітка її м'яко бубнявіла двома гладенькими білими дюнами.

Я гасив світло й притискався до Об'єкта. Підхоплював її під сідниці, вкладав її ноги собі на стан. Я піднімав її, горнув до себе, і тіло моє гуло, як соборний дзвін. Горбань на дзвіниці підстрибував і навіжено гойдався на ливні.

Тоді я ще не дійшов ніяких остаточних висновків щодо себе. Важко повірити в це, але так і було. Пам'ять оптимізує свій простір і видаляє зайве. Усередині тіла все зовсім інакше, ніж поза ним. Збоку можна дивитися, досліджувати й порівнювати. Усередині порівнянь не буває. Протягом цього року шафран дуже виріс і нині сягав п'яти сантиметрів завдовжки, хоч більша його частина ховалася в складках шкіри, з яких він і проростав. А ще ж було волосся. У спокійному стані шафран був ледве помітний. Глядячи на себе згори, я бачив лиш темне трикутне тавро статевої зрілості. Коли ж я торкався шафрану, він міцнів,

розбухав і вивільнявся зі свого мішечка, тягнучись догори, хоча й недалеко — трохи більше, аніж на три сантиметри. Що це могло означати? З власного досвіду я вже знав, що в Об'єкта є свій шафран, який від доторків теж розбухає. Мій був значно більший і нестримніший. Мій шафран виявляв усі мої почуття.

Та головне було те, що мій шафран не мав на кінчику отвору, як у хлопців. Читачу, уяви на моєму місці себе й подумай, як би ти визначив власну стать, маючи таку зовнішність і таке тіло, як я. Мочився я сидячи, бо сеча струмувала десь ізнизу. Мав дівчачу піхву — м'яку й до болю чутливу, якщо запхати всередину палець. Так, я був плоскогрудий, але в школі й без мене не бракувало «дощок». І Тессі казала, що з нею було те саме. М'язи? Нема про що говорити. Ні стегон, ні талії. Плеската тарілка, знежирена Калліопа.

Чого я мав би вважати себе не дівчиною? Бо кохав іншу дівчину? Це часто траплялося, а надто 1974 року. Тоді це була наша національна забава. Я пригнітив своє недавнє екстатичне осяяння, і хтозна, як довго усе протривало би. Мені це було непідвладне, як бувають непідвладні нам важливі речі: народження, смерть. Любов. І те, що вона заповідає нам іще до появи на світ.

Настав спекотний ранок четверга. То був один із нудких вологих днів, коли повітря жадало стати водою. Об'єкт завжди потерпала від спеки, бідкалася, що в неї спухли гомілки, нестерпно дулася на всіх і нарікала. Я одягався, коли вона вийшла з ванної й обвинувально кинула з порогу:

— Куди ти поділа шампунь?

— Нікуди.

— Я поставила його на підвіконня. А крім тебе, ним ніхто не користується.

Я шаснув попри неї.

— Ось же він, на ванні.

Вона взяла шампунь і знічено проказала: «Я вся смердюча й липка». Потім залізла в душ, а я почав чистити зуби. Через хвилину з-за шторки вистромилося її овальне лице з прилизаним волоссям і велетенськими інопланетними очиськами.

— Вибач, я поводжуся, як сучка, — сказала вона.

Я мовчав, бажаючи помучити її. Руда наморщила чоло, погляд зробився м'яким і благальним.

— Ти ненавидиш мене?

— Я ще не знаю.

— Зараза, — вона комічно насупилася й запнула шторку.

Після сніданку ми сиділи на гойдалці, попиваючи лимонад, і мляво погойдувались туди-сюди, щоб витворити бодай якийсь вітерець. Я зіперся ногами на поруччя тераси й відштовхувався від нього; Об'єкт лежала збоку, уклавши голову на підлокітник гойдалки, а ноги мені на коліна. На ній були джинсові шорти, такі короткі, аж видно було білі краї кишень, і верх від купальника. На мені — шорти хакі та біла сорочка «Лакост».

Перед нами сріблясто виблискувала затока, луската, не наче риба.

— Іноді мене нудить від власного тіла, — сказала Об'єкт.

— Мене теж.

— І тебе?

— Особливо коли так жарко. Навіть рухатися неприємно.

— Я ненавиджу пітніти.

— І я. Краще вже дихати ротом, як пес.

Об'єкт розсміялася й захоплено поглянула на мене.

— Ти розумієш мене, — відповіла вона, похитуючи головою. — І чому ти не хлопець?

Я стенов плечима, не маючи що сказати, проте будучи певен, що вона не жартує.

Об'єкт розглядала мене з-під опущених повік. Очі її при денному світлі на хвилях жару, що здіймався з-над спеченої трави, здавалися смарагдовими навіть тоді, коли вона мружилася. Вона дивилася на мене знизу вгору, і це робило її схожою на лисицю. Не відводячи очей від мене, вона зручніше підігнула ноги, ледь-ледь розвівши їх.

— У тебе дивовижні очі, — сказала вона.

— А в тебе такі зелені, наче несправжні.

— Так і є.

— У тебе скляні очі?

— Звісно. Я сліпа. Я – Тіресій.

Так мимохідь ми зробили ще один крок назустріч. Переглядання давало змогу не розплющувати повністю очей — чи то випускати з уваги все несуттєве. Ми нездатні були відірватись одна від одної. Тим часом Об'єкт легенько згинала ноги, сунучись ближче до мене. Я бачив, як привабливо здіймається горбок у неї під шортами. Поклав долоню їй на стегно. Ми гойдалися під скрипки цвіркунів, коли я ковзнув пальцями туди, де з'єднувались Об'єктові ноги. Її лице нічого не виявляло. Зелені очі з-під важких повік упивалися в мене. Я намацав ворс її трусів і ковзнув під тканину. А потім, не відводячи від Об'єкта широко розплющених очей, ввійшов великим пальцем усередину. Вона кліпнула, заплющилася, підняла стегна вище, і я ввійшов у неї ще раз. І ще. У затоці швартувалися човни, цвіркун виводив пісні в померхлій траві, а в лимонаді танув лід. Гойдалка

рухалася на іржавому скрипучому ланцюгу, і все нагадувало стару дитячу пісеньку: «Джек Горнер-мізинчик в кутку на ослінчик з різдвяним усівсь пирогом. Пальця запхав, сливку дістав і вражено мовив “Ого!”». Щойно закотивши очі, Об’єкт розплющила їх і подивилася на мене. Усі її переживання ясніли в зеленому глибоководді. Вона не рухалася: тільки я відштовхувався ногами й ворухив пальцем. Так тривало три хвилини — чи п’ять, чи п’ятнадцять. Не знаю. Час зник. І чомусь ми не усвідомлювали, що робимо. Чуття розчинилося в забутті.

Коли за нами рипнула мостина, я підскочив. Висмикнув руку з трусів рудої й випростався. А потім озирнувся, завваживши щось краєм ока. Праворуч від нас на поруччя всівся Джером, попри спеку, убраний в костюм вампіра. Пудра з лица де-не-де облетіла, але однаково він здавався дуже блідим. Джером утупився в нас потойбічним, відсутнім поглядом юного панича, якого звабив садівник*. Хлопця в сурдуті, утопленого в криниці. Він завмер, немов неживий, і тільки дивився на нас. На голі ноги Об’єкта в мене на колінах.

А тоді мара сказала:

— Прошмандовки.

— Не зважай, — порадила Об’єкт.

— Пр-р-рошмандовки, — повторив, неначе каркнув Джером.

— Замовкни.

Джером так само сидів на поруччі з жорстоким виглядом упиря. Волосся, уже не прилизане, спадало йому на скроні.

* Ідеться про містичну повість англійського письменника Генрі Джеймса «Поворот гвинта» (англ. *The Turn of the Screw*), уперше опубліковану 1898 року.

Він був напружений і зосереджений, мовби додержував строгої процедури.

— Прошмандовки, — знову вимовив він. — Прошмандовка, прошмандовка, — тепер, в однині, він звертався лише до сестри.

— Замовкни, я сказала! — Об'єкт спробувала підхопитися: скинула ноги з моїх колін і перекотилася на бік. Проте Джером був меткіший. Розкинувши поли свого камзола, мов крила, зіскочив з поруччя й кинувся на Об'єкт. Утім, обличчя його так і лишилося незворушним.

— Прошмандовка, прошмандовка, прошмандовка, прошмандовка, — сичав він у вухо рудій.

— Припини!

Вона хотіла вдарити брата, але Джером схопив її за зап'ястя й тримав однією рукою. Приклавши два пальці іншої собі до рота, пропхнув між ними язик і почав рухати ним. Цей вульгарний жест пробив броню удаваного спокою Об'єкта. На очі їй накотилися сльози. Джером тільки цього й чекав. Він мав багатолітній досвід доведення сестри до сліз і діяв, мов дитина, яка підпалює мурашу збільшувальним склом, дедалі сильніше фокусуючи промінь.

— Прошмандовка, прошмандовка, прошмандовка...

Об'єкт зламалася. Розплакалася, як дитя, почервоніла, несамовито замахала кулаками й утекла в дім.

Тоді Джером утамувався. Обсмикнув камзол, пригладив волосся і, схилившись на поруччя, спокійно задивився перед собою.

— Не бійся, я нікому не скажу, — звернувся до мене він.

— Чого не скажеш?

— Вам пощастило, що я ліберал і тримаюся вільних поглядів. Не всякий хлопець пробачив би, що якась там

лесбуха пішла від нього до його ж сестри. Принизливо, скажи? Але я – такий ліберал, що навіть погляну крізь пальці на ваші нахили.

— Слухай, Джероме, замовкни.

— Замовкну, коли захочу, — він повернувся до мене. — Знаєш, де ти тепер, Стефанідіс? У сраці. Вали звідси й ніколи більше не повертайся. І малу не чіпай.

Я зірвався на рівні ноги. Кров у мене скипіла; тіло напружилось, у голові загуло, і, розлючений, я кинувся на Джерома. Він був більший за мене, але неготовий до нападу. Я вдарив його в обличчя. Він хотів ухилитись, але не встиг, і за інерцією я збив його на підлогу. Усівся йому на груди, притиснувши руки коліньми. Джером припинив опиратися й нахабно поглянув на мене.

— Усе, коли забажаєш, — промовив він.

Мене охопило п'янке відчуття перемоги. Ціле життя я поступався Розділові Одинадцятому, а тепер сам здолав у бійці старшого хлопця. Мої довгі коси впали Джеромові на обличчя. Я метляв ними врізнобіч, бажаючи подратувати противника — а тоді пригадав собі ще одну братову витівку.

— Ні! — закричав Джером. — Не треба! *Не смій!*

Я дав їй упасти, наче сльозі чи краплі дощу. Слина влучила Джеромові на перенісся. Земля розчахнулася попід нами. Джером підскочив, ревучи, і перекинув мене назад. Скінчилася моя коротка перевага. Настав час тікати.

Я рвонув до ганку, зістрибнув зі сходів і босоніж кинувся крізь моріжок. Джером наздоганяв мене в костюмі Дракули. Він зупинився, скинув камзол, і я збільшив між нами дистанцію. Я мчав сусідськими задвірками, пірнаючи під соснові гілки, оббігаючи кущі та жаровні для барбекю. Глибця зручно влягалася під ногами. Нарешті я вибіг до чистого

поля й шаснув туди. Озирнувся й побачив, що Джером наближається.

Ми летіли вздовж берега поміж високих жовтих трав. Спіткнувшись об монумент, я роздер собі ногу, підскочив від болю й наддав ходи. Джером проминув пам'ятник легко й безперешкодно. Дорога по інший бік поля вела до будинку. Якби я видерся на пагорб, то встиг би ще непомітно зрізати шлях, а вдома забарикадуватися з Об'єктом у кімнаті. Я звернув до підніжжя пагорба; Джером біг за мною, насуплений і невблаганний.

У профіль ми нагадували барельєфи бігунів на фризі. Наші налиті гнівом ноги й гострі леза рук прокладали стежку в траві, що сікла нам гомілки. Коли я опинився біля пагорба, Джером, здавалося, вповільнив біг. Він махав мені рукою, визнаючи поразку. Махав і вигукував щось нерозбірливе...

Трактор щойно виїхав на дорогу. Фермер на високому сидінні не бачив мене. Я саме шукав очима Джерома, а коли відвернувся, було вже запізно. Колесо трактора опинилося просто переді мною. Я не встиг ухилитися й злетів у повітря в курній теракотовій хмарі. З найвищої точки польоту побачив під собою брудні спіралеподібні плужні лемеші, і так завершилася наша гонитва.

Невдовзі я отямився на встеленому рядном задньому сидінні чиеїсь старої машини. На віконці була приліплена перебивна картинка з упійманою фореллю. Попереду з-під кепки видніла поорана зморшкками щетиниста шия водія.

Голова на дотик була м'яка, наче перебинтована. Я був загорнутий у стару обліплена сіном ковдру. Озирнувся й побачив прекрасне видіння. Об'єкт схилилася наді мною, уклавши мою голову собі на коліна. Права щока моя паленіла теплом її живота. Руда так і лишилася в купальному

ліфчику й шортах. Її коліна були розведені, а коси спадали мені на лице, затуляючи світло. Крізь цю бордову чи густо-червону завісу я розглядав те, що бачив: темну смужку її купальника й гострі ключиці. Вона нервово гризла шкірку на губі, і там щомиті могла проступити кров. «Швидше, пане Берт, — лунав її голос по той бік волосся, — будь ласка, швидше».

За кермом сидів той самий фермер, що збив мене трактором. Я сподівався, що він не чує, бо не хотів поспішати. Прагнув, щоб ця поїздка тривала вічно. Об'єкт погладила мене по голові, чого ніколи ще не робила при денному світлі.

— Я відлупцювала твого брата, — зненацька промовив я. Об'єкт відкинула рукою коси, й мене різонуло світло.

— Каллі! Як ти?

— Я йому класно зацідила, — всміхнувся я.

— Боже, — видихнула вона, — я так налякалася. Думала, ти померла. Ти так ле... ле... — голос її зірвався, — лежала там, на дорозі.

Вона заплакала, та це були сльози вдячності, а не гніву. Об'єкт ридала, а я благоговійно дивився, як її шарпає цілий шквал почуттів. Вона похилила голову, схлипуючи, притиснулася до мене мокрим від сліз обличчям, і, уперше й востаннє, ми поцілувалися. Нас приховували спинка водійського крісла і коси рудої — та й кому розповів би це фермер? Об'єкт припала до мене зболеними вустами, і я відчув солодко-солоний смак.

— Я вся зашмаркана, — сказала вона, підводячи голову, і спробувала розсміятися.

Машина вже гальмувала. Фермер вискочив, щось вигукуючи на ходу, і рвучко розчахнув дверцята. Двоє санітарів уклали мене на транспортувальний візок і повезли

до дверей лікарні. Об'єкт весь час тримала мене за руку. Ступивши босими ногами на холодний лінолеум, вона ніби вперше згадала, що майже роздягнена, проте відігнула цю думку й не відпустила моєї руки, наче прядива над пірейськими водами, аж доки санітари веліли їй зупинитися. «Далі не можна, — сказали вони. — Зачекайте тут». Вона завмерла, все ще не відпускаючи мене. Візок помчав уперед; я простягав Об'єктові руку. Моя мандрівка вже розпочалася. Я плив до чужого краю через Атлантику. Рука сягала завдовжки шести, дев'яти, дванадцяти, п'ятнадцяти метрів. Я підвів голову й поглянув на Об'єкт. На Темний Об'єкт, яка знову перетворилася на таємницю для мене. Що з нею сьогодні? Де вона? Моя руда стояла по інший бік лікарняного передпокою, хапаючи мене за дедалі довшу нитку руки. Вона здавалася змерзлою, схудлою, загубленою — ніби знала, що ми прощаємося назавжди. Візок прискорився; моя прядив'яна рука вже тріпотіла в повітрі — і неминуче здійснилося. Об'єкт відпустила її. Моя рука злетіла вгору, спустошена й вільна.

Над головою, як у день мого народження, ввімкнулося яскраве кругле світло. Так само рипіло біле взуття. Але ніде не було лікаря Філобозяна. Мені всміхався інший лікар — молодий, з пісочною чуприною та провінційним акцентом.

— Я поставлю тобі кілька запитань, гаразд?

— Гаразд.

— Як тебе звати?

— Каллі.

— Каллі, скільки тобі років?

— Чотирнадцять.

— Скільки пальців я показую?

— Два.

— Полічи від десяти в зворотному порядку.

— Десять, дев'ять, вісім...

Увесь цей час він, пальпуючи, перевіряв, чи нічого не зламано.

— Тут боляче?

— Ні.

— А тут?

— Угу.

— А тут?

І раптом я відчув справжній біль. Він пронизав мене блискавкою, уп'явся іклами кобри нижче пупка. Мій крик послужив вичерпною відповіддю.

— Добре, добре, тут будемо помаленьку. Я мушу подивитися. Лежи спокійно.

Лікар кивнув своїй помічниці, і вдвох вони почали роздягати мене. Інтернка стягла мені сорочку через голову, відкривши плоскі, пустоцвітні груди, проте ніхто не звернув уваги на них. Мені було байдуже. Тим часом лікар розстібав мій пояс і пряжку на шортах. Я не пручався. Шорти стягнули; я дивився на це ніби здалеку й думав про інше. Пригадував, як Об'єкт піднімала стегна, допомагаючи роздягати себе. Перебирав у пам'яті ці невеличкі ознаки бажання та згоди й думав про те, як мені це подобалося. Інтернка пропхнула під мене руку, і я також підняв стегна.

З мене зняли труси. Еластична тканина спершу чіплялася за шкіру, але потім піддалася.

Лікар схилився наді мною, бурмочучи щось. Непрофесійним жестом інтернка схопилася за горло, проте вдала, що поправляє комірець.

Чехов не помилився. Рушниця на стіні повинна стрельнути. Втім, у житті ніхто не знає, де вона. Пістолет під

подушкою в батька не вистрелив ані разу, як і гвинтівка над камінною полицею в Об'єкта. Але в приймальному відділенні все відбулося інакше: тихо, без диму чи запаху пороху. Лише реакція лікаря й медсестри засвідчила, що моє тіло відповідає вимогам сюжету.

Із цього етапу життя мені лишається описати ще одну сцену, яка розігралася в Мідлсексі тиждень по тому. Дійові особи — я, валіза й дерево. Я сиджу на підвіконні в своїй кімнаті, вбраний у сірий дорожній костюм та білу сорочку. Наближається полудень; уже годину я рву і їм ягоди з шовковиці за вікном, щоб відвернути увагу від голосів у батьківській спальні.

Великі соковиті ягоди дозріли тиждень тому. Руки в мене вимазані соком; доріжка попід шовковицею, трава й каміння довкола клумб теж заляпані пурпуровими краплями. У сусідній кімнаті плаче мама.

Я встаю, підходжу до валізи й укотре перевіряю, чи нічого не забув. Через годину ми з батьками їдемо до Нью-Йорка, де на нас чекає славетний лікар. Я не знаю, ні як надовго ми їдемо, ні що зі мною таке. Деталі мене не цікавлять. Я знаю тільки те, що віднедавна перестав бути дівчиною.

У шостому столітті православні ченці викрали шовк із Китаю й перевезли в Малу Азію. Звідти він поширився по Європі, і ось приплив і до Північної Америки. Ще до Війни за незалежність Бенджамін Франклін заснував американське шовківництво в Пенсильванії. Шовковиці були висаджені по всій території Сполучених Штатів. Але тоді, зриваючи ягоди з підвіконня, я ще не мав і гадки, що наше тутове дерево якимось стосується продажу шовку, і що такі самі дерева

росли на бабциному подвір'ї в Туреччині. Воно стояло за моїм вікном, ніяк не виявляючи своєї значимості. Але тепер усе змінилося. Усі неживі предмети довкола мене почали сягати в минуле, оповідаючи мою історію. Тому наостанок я змушений поділитися з вами ще одним фактом.

Найбільш культивований вид шовкопряда — личинка *Bombyx mori* — вже не існує в природному середовищі. Як зазначено в моїй енциклопедії, «кінцівки личинки атрофувалися, а дорослі особини не літають».

**КНИГА
ЧЕТВЕРТА**

ПРОРОЧА ВУЛЬВА

Від миті мого народження, коли їх прогавили лікар і медсестра, до хрещення, упродовж якого вони затьмарили своєю витівкою священика, та неспокоїної юності, коли вони провадили свій потаємний розвиток, статеві органи залишалися найважливішими у моєму житті. Хтось успадковує нерухомість, хтось — картини чи застраховані скрипкові смички. Ще хтось — японські тансу* чи знамениті прізвища. Я ж успадкував рецесивний ген п'ятої хромосоми та декілька рідкісних фамільних коштовностей.

Батьки не одразу повірили страшним новинам щодо моєї фізіології від лікаря швидкої допомоги. Діагноз, який почув по телефону спантеличений Мільтон, і згодом вихолостив заради спокою Тессі, містив туманну стурбованість розвитком моєї сечостатевої системи й супутнім гормональним дисбалансом. Пітоський лікар не робив аналізу мого каріотипу. Він мусив лише дати раду забоям та струсам — а після цього виписав мене.

* Різновид стародавніх скринь для зберігання їжі, дров, одягу, зброї, книжок та інших предметів побуту.

У пошуках ґрунтовнішого висновку Мільтон переконав мене ще раз — востаннє — відвідати лікаря Філа.

1974 року лікарєві Нішану Філобозяну було вісімдесят вісім. Він досі носив метелик, але комір сорочки став йому заширокий. Лікар Філобозян усох, наче виморожений, проте з-під білого халата в нього понині видніли зелені слакси для гольфу, а лису голову вінчали тоновані авіаторські окуляри.

- Здрастуй, Каллі, як поживаєш?
- Нормально, лікарю Філ.
- Скоро до школи? У якому це ти класі?
- Перейшла в дев'ятий. Старшокласниця.
- Уже в дев'ятий? Напевно, я старію.

Він був так само гречний, як завжди, і я невимушено вслухався в його невитравний середземноморський акцент. Усе життя мене любили й бавили шляхетні іноземці. Я паразитував на левантинській розніженій добродушності. У дитинстві вмощувався на коліна лікарєві Філу, доки він пальцями перелічував мої хребці. Нині, вже вищий за нього, цибатий, розпатланий, неначе Тайні Тім*, у сорочці, ліфчику й трусах я сидів на краєчку його старомодного стола з гумовими шухлядами. Він вислухав мої легені й серце, схиливши голову, як бронтозавр на пасовиську.

- Каллі, як тато?
- Нормально.
- Як його ресторани?
- Добре.
- Скільки це їх уже в нього?
- Близько п'ятдесяти.

* Тайні Тім (справжнє ім'я Герберт Хорі (1932–1996) — американський співак, гравець на укулеле та музичний архіваріус.

— Один є там, де ми із сестрою Розалією взимку відпочиваємо, у Помпано-Біч*.

Він оглянув мені очі та вуха, а тоді чемно попросив підвестися й зняти труси. П'ятдесят років тому лікар Філобозян заробляв собі на життя, куруючи смирнських туркень, і взяв собі за звичку триматися добропорядних манер.

Мені не паморочилось, як у Пітоскі. Я розумів, що діється, і що саме становить предмет медичного інтересу. Та щойно я спустив труси до колін, мене затопила палка хвиля сорому, і я інстинктивно закрився рукою. Лікар Філобозян не вельми тактовно відсунув її набік. Так виявлялася його стареча нетерплячість.

На мить він забувся — тільки очі сяяли за скельцями окулярів. Він не дивився на мене, галантно втупившись у стіну й збираючи відомості навпомацки. Ми притулились одне до одного, мовби танцюючи. Лікар Філ голосно дихав, а руки в нього трусилися. Я опустив очі долу; шафран заховався від сорому, знову перетворивши мене на дівчину: білий живіт, темний трикутник волосся, гладенько поголені ноги — коротші з горішньої перспективи, — і патронташ бюстгальтера на грудях.

Усе скінчилося за хвилину. Старий вірменин, вигнувшись, наче ящір, пожовклими пальцями пробіг по моєму тілу. Не дивно, що він ніколи нічого не помічав — хоча його й попередили, лікар Філобозян волів не бачити очевидного.

— Можеш одягатися, — тільки й промовив він, відвернувшись й дуже обережно почовгав до вмивальника. Відкрив кран і сунув руки під воду. Здавалося, що вони тремтять сильніше, ніж будь-коли. Лікар Філобозян щедро хлопнув

* Місто в штаті Флорида, на узбережжі Атлантичного океану.

собі на долоню антибактеріального мила, зронив: «Вітання татові», — а тоді я пішов.

Лікар Філ скерував мене до ендокринолога в клініку Генрі Форда. Той наповнив мою венозною кров'ю тривожну кількість пробірок. Він не сказав, для чого йому стільки крові, а я побоявся спитати сам, та ввечері вдома притулився вухом до стіни в надії вивідати, що зі мною. «То що сказали в клініці?» — почувся Мільтонів голос. — «Що лікар Філ мав би помітити це при народженні Каллі, — відповіла йому Тессі. — Усе можна було би виправити одразу». — «Не розумію, як він пропустив таке?» («Що — таке?» — мовчки запитував я в стіни, але та не відгукувалась.)

Через три дні ми прибули в Нью-Йорк.

Мільтон забронював нам номер у бруклінському готелі «Локмур», де сам зупинявся двадцять три роки тому, будучи лейтенантом ВМС США. Крім того, мій ошадливий татусь спокусився його ціною. Ніхто не знав, скільки нам доведеться пробути в Нью-Йорку. Славетний фахівець відмовився обговорювати деталі, не оглянувши спершу мене. «Вам тут сподобається, — запевняв нас Мільтон. — Наскільки пригадую, це шикарний готель».

Він помилився. Приїхавши з аеропорту на таксі, ми виявили, що «Локмур» утратив весь свій колишній блиск. Касир та адміністратор сиділи за перегородкою з куленепробивного скла. Вода текла з проіржавілих батарей на віденські килими. Замість дзеркал на стінах видніли примарні тинькові прямокутники й орнаментальні кріплення. Ліфт, іще довоєнний, з позолоченими вигнутими ґратками, нагадував пташину кліть. Колись у ньому працював ліфтер, але нині його не було. Ми самі затягли валізи в тісну кабінку, і я зачинив дверцята з третьої спроби, оскільки щоразу

вони вибивалися з рейки. Нарешті ліфт посунув угору; крізь пофарбовані з балончика ґратки ми розглядали тьмяні однаковісніькі поверхи — лиш там чи тут проходила покоївка, стояв колісний столик чи пара взуття. Та попри все, у тій старій коробці з'являлося відчуття піднесення, і тим сильніше ми розчарувалися, прибувши на восьмий поверх, так само брудно-жовтавий, як вестибюль.

Наш номер, викроєний колись із більшого, мав тепер асиметричні кути. Навіть мініатюрній Тессі було тісно. Ванна ж чомусь була не менша за кімнату. Унітаз, установлений на розхитаних кахлях, весь час протікав. У ванні коло стічного отвору лишилася вапняна смуга.

У спальні стояло велике ліжко для батьків і канапа в кутку для мене. На неї я й жбурнув свою валізу, яблуко розбрату поміж мною і Тессі. Мама купила її мені для мандрівки в Туреччину. Валіза була розмальована бірюзово-зеленими квіточками, як на мене, огидними. За час, проведений у школі «Бейкер та Інґліс» та поруч з Об'єктом я, вочевидь, удосконалив свій смак. Сердешна Тессі вже не знала, що мені купити. Кожну річ я зустрічав нажаханим лементом, не зносив синтетики й грубих стібків. Батьки лише сміялися з мого нового тяжіння до чистого стилю. Незрідка Мільтон тер мій одяг пальцями й запитував: «Нова шкільна роба?».

Тессі не встигла порадитися зі мною щодо валізи. Так вона й дісталася мені, з візерунком, як на столовій серветці. Утім, розстібнувши її, я трохи втішився, побачивши речі, які вибрав сам: сорочки «Лакост», вельветові штани та светри чистих кольорів; а наостанок — лаймово-зелений плащ із кістяними гудзиками у формі роґів.

— Речі всі викладати чи можна лишити так? — запитував я.

— Краще викласти, а валізи поставити в шафу, — відповів Мільтон. — Тоді тут буде просторіше.

Я охайно розклав по шухлядах светри, шарпетки й труси. Повісив штани на вішак і відніс несесер до ванної. Я захопив із собою парфуми та блиск для губ, не знаючи, що вони мені більше не знадобляться.

Замкнувшись у ванній, я нахилився над дзеркалом і оглянув себе. Над губою з'явилися дві короткі темні волосини. Я відшукав у несесері щипчики й висмикнув їх. На очі мені навернулися сльози, а одяг став затісний. Рукави светра наче вкоротилися. Я розчесався й усміхнувся собі з розпачливим оптимізмом. Я знав, що ситуація моя критична. Це відчувалося з напружених, удавано бадьорих усмішок батьків і нашого поспішного від'їзду. Проте мені ніхто нічого не сказав. Мільтон і Тессі поводитися зі мною, як завжди — як зі своєю дочкою; так, буцімто мою суто медичну проблему вони неодмінно розв'яжуть. Отож, і я почав надіятися на це. Як невиліковно хворий, волів не зважати на безперечні симптоми, сподіваючись на зцілення в останню мить. Я метався поміж надією та зневірою, дедалі більше стверджуючись на думці, що зі мною коїться щось страшне. Але найдужче я боявся дивитися на своє відображення в дзеркалі.

Я відімкнув двері ванної, вийшов до спальні й заявив:

— Який бридкий готель. Фу!

— Поганенький, це правда, — притакнула Тессі.

— Колись він був кращий, — відповів Мільтон. — Не розумію, що сталося.

— Килим смердить.

— Відчинімо вікно.

— Може, ми й не лишимося тут надовго, — сказала Тессі з кволою надією в голосі.

Ми вийшли повечеряти, а тоді повернулися в номер дивитися телевізор. Потім вимкнули світло, і я запитав зі своєї канапи:

— А що ми будемо робити завтра?

— Уранці йдемо до лікаря, — сказала Тессі.

— А ввечері можна взяти квитки на Бродвей, — додав Мільтон. — Калл, що ти хочеш подивитися?

— Байдуже, — похмуро відповів я.

— Я хочу на мюзикл, — запропонувала Тессі.

— Якось я бачив «Мейм» з Етель Мерман*, — пригадав Мільтон. — Вона там співала, спускаючись довгими сходами. Публіка знавісніла. Виставу зупинили; їй довелося знову підніматися нагору й співати.

— Каллі, що скажеш?

— Мені однаково.

— Найкрутіше, що я бачив, — вів далі Мільтон. — Ця Етель Мерман уміє-таки співати.

Потім усі замовкли. Так ми лежали в темряві, в чужих постелях, доки заснули.

Уранці після сніданку ми вирушили до фахівця. Батьки щосили прибирали безтурботного виразу, показуючи мені пам'ятки з віконця таксі. Як завжди в скрутних ситуаціях, Мільтон видобував із себе гучні веселощі.

* Етель Мерман (справжнє ім'я Етель Агнес Ціммерман) (1908–1984) — одна з найвідоміших бродвейських виконавиць ХХ століття, «перша леді музичної комедійної сцени». Роль Доллі Леві в мюзиклі «Хелло, Доллі!», прем'єра якого відбулася 1970 року — остання у її кар'єрі — була написана спеціально для неї.

— Дивися, яка краса! Із видом на річку! — вигукнув він, коли ми підїхали до лікарні Нью-Йорка. — Я й сам тут по-лежав би.

Як усякий підліток, я майже не помічав своєї незграбності. Розмашисті руки, лелеча хода, довгі ноги, що викидали вперед непропорційно маленькі ступні в бежевих мокасінах — усе це було надто близько до оглядової вишки моїх очей, щоб я міг завважити його. Мільтон і Тессі бачили все, і з болем дивилися, як я підходжу до дверей лікарні. Жажливо споглядати рідну дитину в полоні незвіданих сил. Ось уже рік вони нібито не помічали змін у мені, приписуючи все перехідному вікові. «Вона переросте це», — запевняв Мільтон маму. Тепер же вони злякалися мого незбагненого розвитку.

Ми знайшли ліфт і піднялися на четвертий поверх, а там за вказівниками рушили до психогормонального відділення. На візитній картці в Мільтона був записаний номер, і ось ми дісталися відповідного кабінету. На сірих дверях висіла непримітна табличка з написом «Клініка сексуальних розладів та статевої ідентифікації». Батьки вдали, що не бачать її. Мільтон похилив голову, наче бик, і пішов першим.

Секретарка запросила нас сісти. Приймальня була звичайнісінька. Стільці попід стінами, рівномірно розділені журнальними столиками; у кутку — незмінна для таких місць чохла гевея. Традиційний лікарняний килим із незугарним візерунком, який приховував плями. У повітрі витав підбадьорливий запах ліків. Мама заповнила страхові бланки, і нас провели в кабінет. Вигляд його теж вселяв упевненість. За столом стояло еймзьке крісло-шезлонг*,

* Ідеться про крісло американської марки *Eames*.

у кутку — хромована кушетка Ле Корбюзье, оббита телячою шкірою. Полиці були заставлені медичною літературою, а стіни — прикрашені картинами, дібраними зі смаком. Вишуканість сучасного великого міста в поєднанні з традиційною європейською розважливістю. Панорама всепереможного психоаналізу — і, звісно, Іст-рівер з вікна. Це вже нітрохи не нагадувало кабінет лікаря Філа з його аптечками й любительськими полотнами.

Лише через кілька хвилин ми помітили дещо незвичне. На перший погляд, гравюри й антикварні дрібнички гармоніювали з інтелектуальною обстановкою кабінету — але, дождаючи лікаря, ми відчули довкола себе мовчазне хвилювання. То було однаково, що глянути на землю й побачити, як вона кишить мурашвою. Тихий лікарський кабінет вирував. Скажімо, прес-пап'є на столі являло собою не простий безособовий камінь, а невеличкий фалос. Уважне вивчення настінних мініатюр виявляло на них прихований зміст. Під жовтими шовковими балдахінами, на подушках у східні огірки, персидські принци в тюрбанах злягалися з численними партнерками, химерно сплітаючись тілами. Тессі зашарілася, Мільтон дивився скося, а я за звичкою сховався попід волоссям. Ми відвернулися до книжкових полиць, але й на них було не легше дивитися. Поміж тьмяних нудних номерів «Журналу американської медичної асоціації» й «Медичного вісника Нової Англії» проглядалися й інші, геть приголомшливі корінці. На одному, поруч із двома взаємно переплетеними зміями, стояла назва «Еротосексуальний зв'язок». На титульній сторінці бордової брошури було написано «Ритуальна гомосексуальність: три польових дослідження». Недочитаний посібник «Прихований пеніс. Хірургічні методики зміни статі з жіночої

на чоловічу» лежав на столі. Тож і без таблички на дверях, лише із вигляду кабінету, ставало ясно, до якого фахівця записали мене батьки і кому привели на поталу. У кабінеті були й скульптури. Репродукції статуй із храмів у Кхаджурахо юрмилися по кутках упереміш з велетенськими нефритовими рослинами. На тлі їхніх восково-зелених листків молитовно схилені індуски з грудьми, наче дині, пропонували свої отвори охочим тілистим чоловікам. Куди не глянь, повсюди коївся розпусний твістер. Повітря бриніло сексом.

— Як тобі це? — прошепотіла Тессі.

— Незвичне оздоблення, — відповів Мільтон.

— Що ми тут робимо? — запитав я.

У цю мить відчинилися двері й з'явився сам доктор Люс.

Тоді я ще не знав про його славу у своїй галузі. Не уявляв, як часто Люсове прізвище з'являється на сторінках спеціальних газет і журналів. Одначе видно було, що він — не звичайний лікар. Замість халата на ньому був замшевий жилет із бахромою. Сріблясте волосся падало на високий комір бежевого светра. Штани були розкльошені, а боти застібалися на блискавки по боках. Він мав сиві вуса й носив окуляри в срібній оправі.

— Вітаю в Нью-Йорку, — сказав він. — Я доктор Люс. — Він потиснув руку батькові, мамі й нарешті підійшов до мене. — Ти, мабуть, Калліопа, — безтурботно всміхнувся він. — Цікаво, чи я ще пам'ятаю міфологію? Здається, то була муза, так?

— Так.

— І музою чого ж була Калліопа?

— Музою епічної поезії.

— Неперевершено, — відповів Люс, намагаючись утамувати неспокій, але я бачив, що він схвильований

і зацікавлений. Мій випадок був зовсім незвичайний. І лікар не поспішав, смакуючи мене очима. Для такого науковця, як Люс, я був щонайменше Каспаром Гаузером* у галузі сексології та генетики. До нього, славетного фахівця, гостя «Шоу Діка Каветта», автора колонки в «Плейбої», з детройтських лісів, як Аверонський дикун**, зненацька прибув я, чотирнадцятилітня Калліопа Стефанідіс. Ходячий дослід у білих вельветових штанах і світло-жовтому светрі з квітковим орнаментом попід шиєю, який і переконав доктора Люса в тому, що я опираюся природі саме згідно з його теорією. Очевидно, дивлячись на мене, він ледве стримувався. Харизматичний, енциклопедично освічений, одержимий своєю працею чоловік пильно роздивлявся мене з-за столу. Красномовно прихилиючи нас — чи то радше батьків — до себе, подумки Люс уже вів нотатки. Він фіксував мій високий голос. Зауважував, що я сиджу, підігнувши під себе ногу. Дивився, як я розглядаю власні нігті, складаючи пальці на долоні, як чухаю голову; слухав мій кашель, сміх і тон розмови — словом, збирав воєдино всі зовнішні прояви того, що він називав статевою ідентичністю.

* Каспар Гаузер (1812 (?)-1833) — юнак, який, за його власною версією, виріс у темному льосі в абсолютній ізоляції. 1828 року його знайшли на вулиці в Нюрнберзі, а 5 років по тому вбили. Існує чимало припущень щодо походження та справжньої особи Каспара Гаузера (зокрема, його вважали викраденим із колиски спадкоємцем баденського престолу), але остаточно її так і не вдалося встановити.

** Віктор із Аверона (бл. 1788–1828) — французький хлопчик, який, імовірно, ціле дитинство провів у лісі без одягу та спілкування з людьми. Його вихованням опікувався лікар Жан-Марк-Гаспар Ітар, переконаний, що належний комплекс вправ допоможе хлопчикові опанувати людську мову, але, попри значний прогрес у розвитку, Віктор так і не навчився говорити.

Поводився він спокійно — так, наче я звернувся по допомогу всього-на-всього з розтягнуною гомілкою.

— Спершу я хочу оглянути Калліопу, — підвівся Люс. — Пане та пані Стефанідіс, якщо ваша ласка, зачекайте в кабінеті. Калліопо, ходімо зі мною.

Я теж підвівся. Люс дивився, як випростуються частини мого тіла, аж доки на повен зріст я виявився майже на три сантиметри вищим за нього самого.

— Доцю, ми будемо тут, — запевнила Тессі.

— Ми нікуди не підемо, — сказав Мільтон.

Пітера Люса вважали найавторитетнішим у світі знавцем людського гермафродитизму. Клініка сексуальних розладів та статевої ідентифікації, заснована 1968 року, перетворилася на провідну установу з вивчення та корекції невизначеної статевої приналежності.

Його основоположна сексологічна праця «Пророча вульва» стала підручником із багатьох дисциплін — від генетики й педіатрії до психології. Від серпня 1972-го до грудня 1973 року однойменна химерна колонка виходила і в «Плейбої». Її героїня, персоніфікована вульва-всезнавиця, дотепно, а часом із віщим натхненням відповідала на запитання чоловічої аудиторії.

Г'ю Гефнер натрапив на прізвище Люса в газетній статті, присвяченій демонстрації за сексуальну свободу. Шестеро студентів Колумбійського університету влаштували оргію в кампусі на моріжку, яку розігнали копи, а сорокашестилітній професор Пітер Люс на запитання, як він до цього ставиться, відповів, що «сприяє всіляким оргіям, де б вони не відбувалися». Це й привернуло увагу Гефа. Не бажаючи

дублювати колонку Ксав'єри Голландер* «Кличте мене мадам» у «Пентхаусі», Гефнер запросив Люса висвітлювати науковий та історичний аспекти сексу. Так, у перших трьох номерах Пророча вульва дослідила художню еротику японського живописця Хіроші Ямамото, епідеміологію сифілісу та сексуальне життя Блаженного Августина. Колонка здобула популярність, хоча інтелектуальні теми читачі завжди сприймали важко: публіка воліла читати «Поради «Плейбоя»» з описами наконечників для кунілінгусу й засобів стримування передчасної еякуляції. Зрештою, Гефнер дозволив Люсові самому вигадувати запитання, із чого той лише зрадів.

Невдовзі Пітер Люс виступив на «Шоу Філа Донаг'ю» з двома гермафродитами й одним транссексуалом, щоб обговорити медичні та психологічні особливості їхніх станів. «Лінн Гарріс народилася й виросла дівчиною — сказав тоді Філ Донаг'ю. — 1964 року перемогла на конкурсі краси «Міс Ньюпорт-Біч» у штаті Каліфорнія. Слухайте, щоб я здох! Двадцять дев'ять років Лінн прожила жінкою, а потім стала жити чоловіком, бо володіє анатомічними характеристиками обох статей!».

«Це зовсім не смішно, — додав він. — Ці живі, незамінні діти Господні — люди. Подобається вам таке чи ні, але вони передовсім люди».

Іноді генетичні та гормональні передумови не дозволяють одразу визначити стать новонародженої дитини. Спартанці кидали таких немовлят гинути на кременистих узгір'ях. Англійці, предки самого Люса, намагалися взагалі не

* Ксав'єра Голландер (1943) — нідерландська письменниця, колишня повія та найвідоміша в Нью-Йорку власниця дому розпусти.

звертати на це уваги — і, певно, змогли би, якби поява нових несанкціонованих геніталій де-не-де не порушувала бездоганної дії закону про успадкування. Лорд Коук, славетний британський юрист сімнадцятого століття, спробував розтлумачити відповідні нюанси земельного права, заявивши, що спадкоємець «повинен бути жінкою або чоловіком, як велить йому риси тієї статі, яка горуватиме», — не уточнивши, звісно, як визначати ці риси. Мало не до кінця двадцятого століття медицина користалася примітивними критеріями діагностики статі, які запровадив Клебс іще 1876 року. Той стверджував, буцімто стать визначають залози, у разі гермафродитизму пропонував розглядати їх під мікроскопом і носіїв тестикулярної тканини вважати чоловіками, а оваріальної — жінками. Він припустив, що саме залози впливають на розвиток особи за чоловічим чи жіночим типом, надто в період статевого дозрівання. Але з'ясувалося, що все набагато складніше. Після першопрохідця Клебса людство мусило ще сто років чекати, щоб справу його завершив Пітер Люс.

1955 року Люс опублікував статтю «Усі дороги ведуть до Риму: концепції гермафродитизму в людей». На двадцяти п'яти сторінках відвертої першокласної прози Люс обстоював думку, що стать визначають не тільки залози, а й хромосоми, гормони, первинні та вторинні статеві органи і головне — виховання. Спостерігаючи за пацієнтами педіатричної ендокринологічної клініки при лікарні Нью-Йорка, він склав таблиці, які доводили рівноправну участь усіх перелічених факторів у формуванні статевої ідентичності. Стаття спричинила фурор, і вже через кілька місяців критерії Клебса поступилися Люсовим.

На хвилі такого успіху Люс і відкрив у лікарні Нью-Йорка психогормональне відділення. Тоді до нього потрапляли

здебільшого діти з адреногенітальним синдромом — найпоширенішим різновидом жіночого гермафродитизму. Нещодавно синтезований у лабораторних умовах гормон кортизол пригнічував вірилізацію в дівчат, допомагаючи їм розвиватися як нормальним жінкам. Ендокринологи вводили кортизол, а Люс відстежував психосексуальний розвиток пацієнок. Так він багато довідався. За десять років ґрунтовних, пильних досліджень Люс зробив друге велике своє відкриття: статева ідентичність формується змалку, приблизно до настання дворічного віку. Стать, наче рідна мова, не притаманна плодові, але невіддільно імплементується після народження. Діти навчаються говорити по-чоловічому чи по-жіночому так само, як опановують англійську чи французьку мови.

1967 року він оприлюднив цю теорію в «Медичному віснику Нової Англії». Стаття називалася «Рання статева ідентифікація: остаточний висновок у дворічному віці», і слава автора відтоді сягнула захмарних висот. Гроші текли рікою — із фондів Рокфеллера, Форда та провідних фінансових установ. То була золота доба сексології. Нові можливості відкрила заповзятливому дослідникові й сексуальна революція. Вивчення механіки жіночого оргазму стало справою національного інтересу, так само, як і роз'яснення психологічних причин ексгібіціонізму в певній частини чоловіків. 1968 року Люс відкрив Клініку сексуальних розладів та статевої ідентифікації. Туди він приймав усіх: дівчат із синдромом Тернера, що мали крилоподібні складки на шиї та яким бракувало однієї статевої хромосоми, довгоногих красунь із синдромом андрогенної нечутливості та самотніх мрійливих хлопчиків із ХУУ-хромосомним набором. Коли в лікарні народжувалися діти з невизначеними статевими

органами, Люса запрошували надати консультацію стри-
воженим батькам. Він працював і з транссексуалами. Усі
приходили до нього — і так Люс діставав живий піддослід-
ний матеріал, з яким міг робити все, що вважав за потрібне,
і яким не міг похвалитися жоден інший учений.

Тепер до нього потрапив я. В оглядовій він велів мені пере-
вдягнутися в паперову сорочку. Узяв трохи крові (на щастя,
тільки одну пробірку) і наказав лягти на стіл, поставивши
ноги в металеві стремена. Світло-зеленою запоною — такого
самого кольору, як і сорочка — можна було відокремити
верхню частину мого тіла від нижньої, але того найпершого
дня Люс не зробив цього. Він почав запинати її тільки зго-
дом, демонструючи мене публіці.

— Це буде не боляче, але, можливо, неприємно.

Я роздивлявся лампу на стелі. Ще одна лампа стояла
поруч із Люсом; він міг вигинати її, скеровуючи туди, куди
треба. Я відчував її тепло у себе між ніг, доки він тиснув
і промацував мене.

Кілька хвилин я дивився, як світло від лампи розходить-
ся колами; та потім, опустивши підборіддя, побачив, що Люс
тримає мій шафран двома пальцями й розтягає — а іншою
рукою вимірює. Відклавши лінійку, він занотував собі щось.
Ані вражений, ані здивований, Люс вивчав мене з благо-
говінням та цікавістю неабиякого знавця-професіонала.
Час від часу він мовчки робив нотатки, зосередивши всю
увагу на огляді.

Тоді, все ще порпаючись у мене між ніг, Люс відвернув-
ся в пошуках іншого інструмента. Поміж моїх розведених
колін з'явилося його вухо — досконало закручене, цілком

самостійне й прозоре в ламповому світлі — так близько до мене, немовби Люс вислуховував мене ізсередини, сподіваючись, що міжніжжя моє пошепки явить йому розгадку всіх таємниць. Але ось, відшукавши потрібне, він повернувся до мене лицем...

...і поліз усередину.

— Розслабся, — наказав Люс, додав лубриканту й проштовхнувся глибше. — *Розслабся.*

У тоні його було чути нотку роздратування. Глибоко вдихнувши, я зробив усе, що міг. Люс пробрався ще далі. Зо хвилину, як він і казав, то було неприємно — а потім я відчув різкий біль і з криком сахнувся.

— Вибач.

Але він не припинив. Підтримуючи мене під сідниці, входив дедалі глибше, намагаючись оминати чутливі місця. Очі мої налилися слізьми.

— Майже кінець, — оголосив він.

Але то був лише початок.

У таких випадках, як мій, найперше слід було безпомилково визначити стать. Лікар не міг сказати молодим батькам: «Ваша дитина — гермафродит», натомість пояснював: «Клітор вашої доньки перевищує розмірну норму. Ми мусимо зробити операцію, щоб виправити це». Люс розумів, що батьки не зможуть примиритися з невизначеною статевою приналежністю. Вони повинні знати, кого привели на світ — дочку чи сина. Тому казати нічого не можна було без певності щодо переважної статі.

Люс не мав такої певності щодо мене. Йому вже передали результати аналізів крові з клініки Генрі Форда; він знав

про мій ХУ-каріотип, високий рівень тестостерону в плазмі й відсутність дигідротестостерону в крові. Словом, навіть не оглянувши мене, він розумів, що я – чоловічий псевдогермафродит: генетичний чоловік із зовнішніми ознаками жіночої статі й синдромом дефіциту 5-альфа-редуктази. Одначе, згідно з Люсовою теорією, це ще не давало підстав назвати мене хлопцем.

Усе ускладнював мій підлітковий вік. На додачу до хромосомних та гормональних чинників, Люс мусив брати до уваги й виховання — а мене виховали дівчиною. Він уже припустив, що тканинна маса, виявлена при пальпації, очевидно, тестикулярна, проте без мікроскопічного аналізу не міг напевне стверджувати цього.

Мабуть, усі ці думки крутилися у нього в голові, коли ми верталися до кабінету. Люс сказав, що хоче поговорити з моїми батьками. Напруження його щезло, він знову всміхався й приязно плескав мене по спині.

У кабінеті Люс усівся в еймзьке крісло і, поправивши окуляри, глянув на Мільтона й Тессі.

— Пане та пані Стефанідіс, я буду відвертий. Випадок дуже складний. Але «складний» не означає «непоправний». Ми маємо цілий ряд ефективних методик. Та перш ніж узятися до лікування, я хочу дещо обговорити з вами.

Батьки сиділи щонайбільше за тридцять сантиметрів одне від одного, і кожне почуло своє. Мільтон — лише промовлені слова «ефективні методики». Тессі ж почула несказане. Так, Люс ні разу не назвав мене на ім'я. Не сказав ані «Каллі», ні «Калліопа», ні «ваша дочка», і взагалі не вживав особових займенників.

— Мені доведеться зробити ще кілька аналізів, — продовжував Люс. — І скласти повний психологічний портрет.

Лише здобувши всю інформацію, ми зможемо перейти безпосередньо до лікування.

— Лікарю, скільки часу потрібно на це? — запитав Мільтон, уже киваючи. Замислений Люс відкопирив губу.

— Результати аналізів крові будуть готові завтра. Психологічна оцінка триватиме довше. Я попрошу вас приводити вашу дитину до мене щодня протягом тижня чи двох. Добре було б, якби ви змогли передати мені дитячі фото чи сімейні фільми — усе, що є.

— Коли у Каллі розпочинається школа? — звернувся Мільтон до Тессі, але вона не почула. Усю увагу її привернуло словосполучення «вашу дитину».

— Лікарю, що ви хочете знати? — спитала вона.

— Аналіз крові покаже нам рівень гормонів. А психологічна оцінка — це звичайна процедура в таких випадках.

— Ви думаєте, це щось гормональне? — запитав Мільтон. — Якесь відхилення?

— Я знатиму напевне, коли зроблю все, що мушу, — відповів Люс.

Мільтон підвівся й потиснув Люсові руку. Так завершилася консультація.

Не забувайте, що батьки давно вже не бачили мене голим. Звідки їм було знати? А не знаючи, хіба могли вони уявити таке? Усі їхні відомості були вторинні — мій хрипкий голос і плоскі груди — та це не спонукало їх до висновків. Гормони. Уся річ у них. Так уважав мій батько — чи то хотів уважати — і переконував у цьому Тессі.

Я, навпаки, збунтувався й почав допитуватись:

— Для чого йому психологічна оцінка? Я не божевільна!

— Він каже, що це звичайна процедура.

— Для чого вона потрібна?

Це запитання влучило в яблучко. Відтоді мама казала, що інтуїтивно розуміє значення психоаналізу, просто не хоче заглиблюватися в деталі. Насправді ж вона не могла зробити це через Мільтона. Той сповідував прагматичний погляд на речі. Нащо перейматися якимось там психологічним портретом? Усе ж очевидно: я нормальна, пристосована до життя дівчина. «То він лише набиває собі ціну, — переконував Мільтон. — Вибач, Калл, тобі доведеться відбути це. А може, він вилікує твій невроз. У тебе є невроз? Коли ж проявляти його, як не тепер?» — він обійняв мене, пригорнув і міцно поцілував у скроню.

Упевнений, що все буде добре, уранці у вівторок Мільтон вилетів у справах до Флориди.

— Нема чого мені нидіти в цьому готелі, — пояснив він.

— Ти просто хочеш злиняти, — відповів я.

— Ви впораєтеся й самі. Підіть із мамою десь повечеряйте. Куди захочете. Ми заощаджуємо на житлі, то потринькайте собі трохи грошей. Тесс, поведи Каллі в «Дельмоніко».

— Що за «Дельмоніко»?

— Такий ресторан, де готують смачнющі стейки.

— Я хочу омара. І «запечену Аляску»*.

— «Запечену Аляску»! Може, у них і це є.

Мільтон поїхав; ми з мамою заходилися тринькати його гроші. Ходили на шопінг у «Блумінгдейлз», пили пообідній чай з гарячими закусками в «Плазі» — хоча до «Дельмоніко»

* Морозиво на бісквіті, укрите шаром бeze. Під назвою «запечена Аляска» вперше було подане саме в нью-йоркському ресторані «Дельмоніко». Оригінальна французька назва — *glace au four*, тобто «запечене морозиво».

й не дійшли, щодня вечеряючи в дешевшому італійському ресторанчику неподалік від готелю, де почувалися затишніше. Там ми щосили вдавали, що просто приїхали на канікули. Тессі хмеліла, випиваючи більше, ніж зазвичай; а коли вона йшла в туалет, я сам пригублював її вино. Найвиразнішою рисою маминого обличчя була щілина між передніми зубами. Слухаючи мене, вона притискала до неї язик. Це означало її зосередження. Мама завжди слухала мене уважно, і, коли я розповідав щось кумедне, язик ховався вниз, а вона закидала голову, оголюючи розщеплені зуби в широкій усмішці.

Щовечора в ресторані я намагався розсмішити її.

Щоранку вона возила мене до клініки на прийоми.

— Каллі, розкажи мені про свої хобі.

— Хобі?

— Що ти найбільше любиш робити?

— У мене немає хобі.

— А спорт? Ти любиш займатися спортом?

— Хіба що грати в пінг-понг.

— Так і запишемо, — Люс усміхнувся мені з-за стола.

Я лежав на кушетці Ле Корбюзьє з плямистою шкіряною оббивкою. — Як щодо хлопців?

— А що вас цікавить?

— Тобі подобається якийсь хлопець у школі?

— Лікарю, ви нічого не знаєте про мою школу.

Він перевірів щось у картці.

— А, це дівчача школа, так?

— Ага.

— Тобі подобаються дівчата? — випалив Люс, наче вдарив мене гумовим молотком, але я притлумив рефлекс.

Він відклав ручку й переплів пальці. Нахилився до мене й тихо промовив: «Каллі, усе це лишиться тільки між нами. Я нічого не перекажу твоїм батькам».

Мене роздирали сумніви. Люс, що сидів у шкіряному кріслі, з довгим волоссям і в модних ботах, належав до тих дорослих, яким довіряють діти. Ровесник мого батька, він перебував у лізі молодшого покоління. Я дуже хотів розповісти йому про Об'єкт. Звірнитися комусь. Кохання досі душило мене. Та я обачно стримався. Не вірив, що він збереже таємницю.

— Твоя мама каже, що в тебе є близька подруга, — продовжив Люс і вимовив ім'я Об'єкта. — Вона тобі подобається? У вас були сексуальні стосунки?

— Ми просто подруги, — різко й трохи заголосно відповів я. — Найкращі подруги, — додав тихіше й завважив, як Люсова права брова смикнулася вгору з-над окулярів. Вона показала з шанцю, немовби для того, щоб теж розгледіти мене. А потім я знайшов вихід. — Я переспала з її братом, — зізнався я. — Він одинадцятикласник.

Люс не виявив ані подиву, ні цікавості чи обурення. Кивнув і занотував щось у блокноті.

— Тобі сподобалося?

Тепер я міг не брехати.

— Мені було боляче. І страшно завагітніти.

— Тут нема чого боятися, — всміхнувся Люс і знову черкнув у блокноті.

Отак усе й відбувалося. Щодня по годині просиджував я в Люсовому кабінеті, виповідаючи власне життя, емоції, симпатії й антипатії. Він запитував, іноді беручи до уваги не так мої відповіді, як тон. Його цікавили моя міміка й стиль розмови. Жінки частіше всміхаються слухачам,

ніж чоловіки. Жінки затинаються, шукаючи згоди в очах співрозмовника — і лише потім продовжують. Жінки обирають фабулу, чоловіки — дедукцію. Люсова робота вимагала опертя на ці стереотипи. Він розумів усю їхню обмеженість, але вони були корисні з клінічної точки зору.

Коли ж я не розповідав про себе, то писав. Здебільшого я друкував на машинці текст, який Люс називав моїм «психологічним нарративом». Проте ця перша автобіографія ще не розпочиналася зі слів «Я двічі з'явився на світ», тому я мусив чіплятися за громіздкі кричущі штампи. А відкривали мою оповідь звичайні речення: «Мене звуть Калліопа Стефанідіс. Мені чотирнадцять років. Через півроку виповниться п'ятнадцять». Я почав із фактів і намагався триматися їх.

Музо, повідай, як хитромудро життєписала себе Калліопа на роздובаній «Сміт-короні»^{*}! Повідай, як гула й здригалася машинка від її психіатричних одкровенень! Повідай про дві катушки — одну для друку, іншу для виправлення помилок — що так красномовно віщують її майбутнє, рівною мірою залежне як від тавра генетики, так і від хірургічної корекції. Повідай про дивний запах машинки — суміш сям'ямі, водовідштовхувального аерозолю й фарби з перебивних зображень квітів, які наклеїв на неї останній користувач — і про зламану клавішу «Ф», що ввесь час западала. На ній, новомодній, та вже приреченій на майбутню утилізацію, я писав не як середньозахідна дівчина, а як пасторська донька зі Шропширу^{**}. Десь у мене й досі лежить цей психологічний нарратив. Люс умістив його в збірці своїх статей, не вказуючи

* Ідеться про друкарську машинку марки *Smith Corona*.

** Графство в Англії; сільськогосподарський регіон із низькою густрою населення.

мого імені. «Я хочу розповісти про своє життя, — написано там, — про незліченні радості й печалі, що відбулися зі мною тут, на цій планеті, названій Землею». Розповідаючи про маму, я пишу: «Врода її нагадує втіху в журбі». За кілька сторінок — підзаголовок «Кусюча й кмітлива клеветня Калліопи». Спершу я писав, калікувато наслідуючи Джорджа Еліота, потім — Селінджера. «Найбільше в житті я ненавиджу телебачення». Неправда: я люблю телебачення! Проте за «Сміт-короною» я швидко збагнув, що вигадувати цікавіше, ніж описувати все, як є. Що я пишу для читача — для доктора Люса — і треба здаватися нормальним: тоді він відпустить мене додому. Тим і пояснюються абзаци про моє захоплення котиками («представниками родини котячих»), рецепти пирогів і свідчення любові до природи.

Люс ковтав усе. Треба віддати йому належне: він перший заохотив мене до письма. Щовечора Люс перечитував те, що я написав за день. Авжеж, він не знав, що я здебільшого вигадував усе, прикидаючись абсолютною американкою, якою мене виховували батьки. Я придумував ранні «сексуальні забави» й пізніші закоханості в хлопців; усі почуття до Об'єкта я переніс на Джерома й дивувався, як найменша дрібка правди змушує вірити в несосвітенну брехню.

Звісно, Люса цікавили статеві вияви моєї прози. Він зіставляв лінійність викладу з його *jouissance**. Визбирував оз-

* Філософський термін, запроваджений Жаком Лаканом на позначення стану, протилежного до «принципу задоволення» (за Фройдом — прагнення психіки до максимального зниження напруги): бажання долати заборони, що обумовлюють спокій за принципом задоволення. 1973 року Ролан Барт розвинув значення терміна «*jouissance*» до «письменицького задоволення» (на противагу «читацькому задоволенню») — встановлення своєї влади над текстом і суб'єктності щодо нього.

наки вікторіанської претензійності, античного вокабуляру й благопристойності, набутої в дівчачій школі. Усе це мало велике значення для його остаточного висновку.

З діагностичною метою Люс удавався й до порнографії. Якось я прийшов на прийом і побачив у кабінеті проектор. Вікна були зашторені, а перед книжковою шафою стояв екран. В інтимних сутінках Люс заправляв кіноплівку в бобіну.

— Ви знову покажете мені татів фільм? Той, де я маленька?

— Ні, сьогодні я приніс дещо інше, — відповів Люс.

Я звично ліг на кушетку, заклавши руки за голову. Люс увімкнув проектор, і фільм розпочався.

То був сюжет про кур'єрку, яка розвозила піцу, і називався він «Енні доставить усе вам додому». У першій сцені Енні в шортах і блузці з глибочезним декольте виходить із машини навпроти будиночка на океанському узбережжі. Дзвонить у двері. Їй ніхто не відчиняє. Щоб не пропадала піца, Енні всідається коло басейну і їсть.

Плівка неякісна; хлопця, що чистить басейн, майже не видно й погано чути. Але ось він замовк, а Енні почала роздягатися й опустила на коліна. Хлопець також уже голий. Вони лижуться й переплітаються на сходинках, у воді й на вищій для стрибків. Я заплющую очі. Мені не подобаються грубі м'ясні відтінки. У них немає краси, на відміну від Люсових мініатюр.

І тут із темряви долинуло прямолінійне запитання Люса:

— Хто тебе збуджує?

— Перепрошую?

— Хлопець чи дівчина? Хто тебе збуджує?

По правді — ніхто, але так не годиться. Щосили розвиваючи свою легенду, я стиха, здушено промовив: «Хлопець».

— Хлопець? Добре. А мене дівчина. Яке в неї тіло! — вихований у консервативній пресвітеріанській родині, Люс тішився новоздобутою сексуальною волею. — І класні цицьки. Вони тобі подобаються? Заводять?

— Ні.

— Тебе заводить його член?

Я силувано кивнув, бажаючи припинити це. Але то було ще не все. Енні розвозила й інші піци, і Люс хотів, щоб я подивився фільм до кінця.

Іноді він показував мене колегам. Було це так. Одного разу, коли я сидів за друкарською машинкою в окремій комірчині, Люс покликав мене у свій кабінет. Назустріч мені підвелися двоє чоловіків у строгих костюмах, і Люс відрекомендував нас: «Каллі, познайомся. Це доктор Крег та доктор Вінтерз».

Ті потиснули мені руку, збираючи свої первинні відомості і намагаючись не виявляти інтересу. Відвели очі вбік, як із фотомоделлю, вдаючи, ніби їх цікавить не тіло, а тільки моя особистість.

— Каллі щойно тиждень, як почала відвідувати клініку, — розповідав доктор Люс.

— Подобається тобі в Нью-Йорку? — запитав доктор Крег.

— Я мало що бачила.

Вони заходилися радити, що мені слід подивитися. Атмосфера була невимушена й легка. Люс поклав мені руку на попереk. Чоловіки це роблять огидно: торкаються так, наче там у вас важіль, і можна крутити вами, куди заманеться. Або ж по-батьківському кладуть вам руку на голову. Чоловіки та їхні руки — за ними щомиті потрібно стежити.

Ось вона, — пихато заявляла Люсова долоня, — ось вона, моя зірка. Жажливо було те, що мені це подобалося, що я корився Люсовим доторкам. Мені подобалася увага всіх цих людей, які хотіли познайомитися зі мною.

Ось рука підштовхнула мене в оглядову. Ніяких пояснень. Учені мужі чекали, щоб я роздягнувся за ширмою. Світло-зелена сорочка лежала складена на стільці.

— Пітере, звідки походить її родина?

— З Туреччини.

— Мені відомі лише дослідження папуасів Нової Гвінеї, — відповів Крег.

— Самбія*?

— Так, — сказав Люс. — Серед них теж зафіксований високий відсоток мутацій. До речі, вони цікаві і з сексологічної точки зору. Їм притаманна ритуальна гомосексуальність. Чоловіки вважають жінок нечистими, і їхні соціальні структури всіляко обмежують змішування. Хлопці й чоловіки сплять по один бік села, жінки та дівчата — по інший. Чоловіки заходять у жіночі хижі тільки з метою розмноження. Туди й назад. А їхнє слово на позначення вагіни буквально перекладається як «дуже погана річ».

Із-поза ширми почулося хихотіння.

Я вийшов знічений, вищий, хоча й худіший за всіх. Босоніж підійшов до столу по холодних кахлях, заскочив і ліг. Уклався на спину й сам знаючи, що робити, поставив ноги в стремена. Усе зловісно стихло. Лікарська трійця схилилася наді мною. Люс смикнув запону.

Гості дивилися, а Люс проводив їм екскурсію по моїх геніталіях. Мені невідоме було значення більшості слів, але

* Народність провінції Істерн-Гайлендз у Папуа Новій Гвінеї.

я вже завчив їх напам'ять: «М'язовий габітус... гінекомастія відсутня... гіпоспадія... уrogenітальний синус... замкнутий вагінальний мішок...» Ось що славило мене, та я не почувався знаменитим, а навпаки — відокремлений, не відчував своєї присутності.

— Скільки їй років? — запитав доктор Вінтерз.

— Чотирнадцять, — відповів Люс. — У січні виповниться п'ятнадцять.

— Ви думаєте, що її хромосоми були цілковито придушені вихованням?

— Здається, це очевидно.

Так лежачи на столі, дозволяючи Люсові в гумових рукавичках робити своє, я все зрозумів. Він намагався справити враження на прибульців важливістю своєї роботи. Клініка потребувала фінансування, а операції, які Люс робив транссексуалам, не цікавили педіатрів. Він мусив вразити їх у самісіньке серце. Уособити муку. Він вирішив скористатися мною — ідеальною, чемною середньозахідною дитиною. У мені не було нічого сумнівного: жодного натяку на бари трансвеститів чи рекламні фотосесії для низькопробних видань.

Крег усе ще вагався:

— Пітере, звісно, це вражає. Але ми хочемо практичних результатів.

— Це дуже рідкісний випадок, — погодився Люс. — Надзвичайно рідкісний. Але вагу його не можна перебільшити з дослідницької точки зору. З причин, які я вже виклав у кабінеті, — Люс висловлювався незрозуміло для мене, та цілком ясно й переконливо для них. Не маючи таланту лобіста, він не досяг би такого успіху. Я ж був присутній і відсутній, скулювався від кожного дотику, вкривався сиротами й пригадував, чи підмився як слід.

Пам'ятаю довгу вузьку палату на іншому лікарняному поверсі, поміст і світловідбивач навпроти нього. Фотографа, який заправляє плівку.

— Усе готово, — сказав він нарешті.

Я скинув сорочку, майже за звичкою піднявся на поміст і став біля ростоміра.

— Підніми трохи руки.

— Так?

— Так. Щоб не падала тінь.

Він не попросив мене всміхнутися. Видавці однаково закриють мені лице. Чорна смужка, на противагу фіговому листку,ховає мене самого й оголить сором.

Мільтон телефонував нам щовечора, і Тессі вмикала радісний голос. Зі мною Мільтон також удавав веселощі, але я користався з нагоди понарікати:

— Мені вже тут набридло. Коли ми повернемося додому?

— Коли тебе вилікують, — відповідав татусь.

Потім ми запинали штори, вимикали світло й лягали.

— Добраніч, доцю.

— Добраніч.

Мені не спалося. Я думав, що означає «коли тебе вилікують». Що мав на увазі батько? Що зі мною робитимуть? Знадвору чулися звуки, напрочуд виразно відлунюючи від сусідньої кам'яниці. Я слухав люті викрики поліцейських сирен. Тонка подушка пахла тютюновим димом. Мама вже спала за смужкою килима поміж нами. Перед моїм зачаттям вона пристала на батьків чудернацький задум визначити мені стать. Вона зробила це, щоб не лишатися самотньою, щоб мати подругу в домі. Я став їй подругою. Ми з мамою завжди були близькі. І схожі вдачею. Найбільше ми любили сидіти в парку й роздивлятися обличчя перехожих. Тепер

я розглядав обличчя Тессі. Біле, пусте, неначе кольдкрем змив не лише її макіяж, а й особисті риси. Втім, очі її вуршилися під повіками, а Каллі й гадки не мала, що снилося матері. Зате це знаю я. Тессі бачила родинний кошмар, що мучив іще Дездемону після проповідей В. Д. Фарда. *Зародки немовлят, які розділялися й бралися пухирями, та потвор, що поставали з білого шумовиння.* Тессі не дозволяла собі думати про такі речі вдень, тому ці розмірковування посідали її вночі. Чи була вона винна? Чи мала відмовити Мільтонові, коли він хотів підкорити природу своїм забанкам? Чи є на світі Бог? Може, це Він карає смертних? Ці старосвітні забобони були вже викорінені з її свідомості, але гніздилися в сновидіннях. Зі своєї канапи я споглядав гру темних сил на маминому обличчі.

САМОВИЗНАЧЕННЯ ЗА ВЕБСТЕРОМ

Щоночі я крутився в ліжку без сну, як принцеса на горошині, відчуваючи в грудях бульбашку пекучого неспокою. Іноді прокидався з відчуттям, неначе на мене хтось спрямував софіт. Наче моє ефірне тіло десь попід стелею спілкувалося з янголами. Я розплющував очі, і вони наливалися слізьми. Дедалі тихіше перегукувались кришталеві дзвіночки. З глибин мого ества здійснювалося якесь істотне знання. Несказанне, воно завмирало на кінчику язика. Ясно було одне: усе це стосувалося Об'єкта. Ночами я думав, як вона там, журився й марнів.

Я згадував Детройт, де блідо-зелена трава пробивалася поміж занедбаних і покинутих бідняцьких осель, знову наповнюючи їх життям, де мертві коропи плавали за іржавою течією річки білими черевцями догори. Згадував рибалок, які стояли на бетонних причалах із відерцями наживки, слухаючи трансляції бейсбольних матчів по радіо. Кажуть, що травми, здобуті в дитинстві, лишаються на все життя, виштовхуючи людину поза накреслену ними межу, водночас не пускаючи далі. Такою травмою стало для мене перебування в клініці Люса. Я бачу прямий зв'язок

між дівчинкою, яка лежить у готельному ліжку, підібгавши гострі колінця, та чоловіком, що пише сьогодні в аеронівському кріслі. Вона повинна була прожити міфічне життя в реальному світі, а я тепер мушу розповісти про це. У чотирнадцять років я ще не мав такої можливості, не знав того, що потрібно, і не бував на анатолійській горі, що греки її називають Олімпом, а турки — Улудагом, як газовану воду*. Не розумів, що життя прямує не до майбутнього, а до минулого: у дитинство, у часи до народження — і так до єднання з померлими. Людина старіє, і, потерпаючи від ядухи, переселяється в тіло власного батька. Звідти один лише крок до діда, а там вона й не збагне, як починає мандрувати в часі. У цьому житті ми ростемо навспак. Сиві туристи з італійських автобусів завжди можуть розповісти вам щось про етрусків.

Люсу знадобилося два тижні для остаточного висновку щодо мене. На понеділок він призначив зустріч моїм батькам.

Усі ці два тижні Мільтон гасав країною, перевіряючи, як працює франшиза, і тільки в п'ятницю напередодні зустрічі прилетів у Нью-Йорк. Змучені невисловною тривогою, ми провели вихідні, тупо тиняючись від однієї пам'ятки до іншої. Уранці в понеділок батьки висадили мене біля Нью-Йоркської публічної бібліотеки, а самі поїхали до Люса.

Того ранку батько вдягався напрочуд ретельно. Зовні спокійний, він був охоплений незвичним жахом, і вбирався в щонайбільш командирські суконні лати. Ось на його пухкому тілі з'явився чорний костюм у тонку світлу смужку; на масивній, неначе в ропухи, шиї — краватка «Графіня

* Ідеться про воду марки *Uludağ Beverage* (існує в Туреччині з 1930 року).

Мара»; в манжетах — «щасливі» запонки з грецькими масками, придбані, як і лампа у формі Акрополя, у грецькому кварталі, з-між асортименту сувенірної крамниці Джекі Гелес. Мільтон носив їх на зустрічі з банківськими службовцями в питаннях позик та податковими інспекторами. Але того понеділка надіти їх виявилось тяжко, бо в нього трусилися руки. Розлючений, він звернувся по допомогу до Тессі. «Що з тобою?» — лагідно запитала вона, і Мільтон ревнув: «Просто надінь мені запонки!». Випростав руки й відвернувся, соромлячись власної безпорадності.

Тессі мовчки вставила запонки: трагічну маску в один рукав, комічну — у другий. Коли ми вийшли з готелю, вони замерехтіли у вранішніх сонячних променях, і, ніби корячись їхній двоїстості, усі подальші події прибрали контрастних тонів. Коли батьки висаджували мене з машини, обличчя Мільтона було воістину трагічним. За час відсутності батько знову почав уявляти мене тією дівчинкою, якою я був торік. Нині ж він змушений був дивитися правді у вічі. Я дибав угору сходами, а він споглядав мої незграбні рухи й широкі плечі попід плащем, і так у віконці таксі Мільтон віч-на-віч зіткнувся з самою суттю трагедії, яка полягає в неминучості всього, що заздалегідь визначає нам доля, що неможливо змінити попри жодні зусилля. І Тессі, що звикла бачити світ очима свого чоловіка, розуміла, що становище моє погіршується. Їхні серця стиснулися від болю; вони відчували, як тяжко мати дітей, якими вразливими, попри безмежну любов, їх зробило батьківство — і саме цим болем викривлене було обличчя трагічної маски...

...Але коли машина рушила і Мільтон витер лоб хустинкою, угору сміючись злетіла запонка на лівому рукаві, бо того дня відбулися й комічні події. Так, усе ще переймаючись

моєю долею, татусь косував на лічильник, де перестрибували цифри. А в клініці Тессі, узявши в приймальні журнал, зачиталася описами юнацьких любовних ігор у макак-резусів. Та й у самому візиті моїх батьків був елемент жорсткої сатири, що свідчив про їхню типово американську впевненість, буцімто лікарі можуть усе. Одначе комедія виявляється тільки в ретроспективі. А в душах Мільтона й Тессі, які чекали на Люса, здіймалася гарячінь. Батько згадував службу на флоті. Так само колись він висаджував судна на воду. Щомиті могли відчинитися двері, а їх — затягти в чорну вирву...

Люс одразу перейшов до суті. «Дозвольте ознайомити вас із висновками щодо вашої доньки», — розпочав він, і Тессі одразу завважила переміну. Він сказав «вашої доньки».

Того ранку великий сексолог мав переконливий медичний вигляд. Поверх кашемірового светра з високим горлом на ньому був білий халат. У руці — блокнот і кулькова ручка з назвою фармацевтичної компанії. Вікна були зашторені, і в кабінеті панували сутінки. Пари з персидських мініатюр скромно сховалися в тінь. Люс у дизайнерському кріслі на тлі високих стосів медичних томів та журналів промовляв ваговито й здавався серйозним і компетентним.

— Це зародкові генітальні структури, — намалював він щось у блокноті. — Такий вони мають вигляд у перші кілька тижнів після зачаття. І чоловічі, й жіночі. Оці два кружечки називаються універсальними статевими залозами. Оця карлючка — мюллерів канал, ця — вольфова протока. Ясно? І не забувайте, що це — початок розвитку будь-якої людини. Ми всі з'являємося на світ з потенційними чоловічими та жіночими задатками. Ви, пане Стефанідісе, ви, пані Стефанідіс, я – усі. Тепер, — він знову заходився малювати, — із

розвитком плоду вивільняються гормони та ферменти. По-значмо їх стрілочками. У чому полягає їхня функція? Вони перетворюють оці кружечки й карлючки на чоловічі чи жіночі органи. Бачите цей кружечок, універсальну статеву залозу? Вона може стати яйцеклітиною чи яєчком. А оця мюллерова карлючка — усохнути чи перетворитися на матку, фаллопієві труби й вагіну. Вольфова карлючка також може всохнути чи перетворитися на сім'яні пухирці, придаток яєчка й сім'явивідну протоку. Усе залежить від гормонів і ферментів, — Люс підвів голову й усміхнувся. — Не бійтеся складної термінології. Запам'ятайте одне: кожна дитина має мюллерові структури — потенційні жіночі статеві органи — та потенційні чоловічі, вольфові. Це внутрішні геніталії. Але те саме відбувається і з зовнішніми. Пеніс — це просто гіпертрофований клітор. Вони походять зі спільного джерела.

І знову Люс замовк, склавши руки, доки мої батьки чекали, посунувшись уперед на стільцях.

— Як я вже пояснив, стать визначає цілий перелік факторів. У ситуації, яка виникла з вашою донькою, — він знову промовив це слово, — найважливіше те, що її чотирнадцять років виховували як дівчину, якою вона себе і вважає. Її зацікавлення, жести, психосексуальна поведінка — суто жіночі. Ви розумієте?

Мільтон і Тессі кивнули.

— Через дефіцит 5-альфа-редуктази організм Каллі не виробляє дегідротестостерону. Це означає, що від моменту зачаття у неї переважає жіночий тип розвитку. Надто що стосується статевих органів. Укупі з вихованням це привело до того, що вона мислить, поводить ся і виглядає, як дівчина. Проблеми розпочалися в період статевого дозрівання, із сильним впливом іншого андрогену — тестостерону.

Найпростіше буде сформулювати це так: Каллі — дівчина з надміром чоловічих статевих гормонів. І ми це виправимо.

Мільтон і Тессі мовчали. Вони не розуміли до ладу всіх Люсових пояснень, але намагалися збагнути, наскільки все серйозно, за його тоном, як то незрідка роблять люди, спілкуючись із лікарями. Люс видавався впевненим, оптимістичним, і у моїх батьків зажевріла надія.

— Це біологія. До речі, дуже рідкісний генетичний випадок. Ця мутація виявляється лише в Домініканській Республіці, Папуа Новій Гвінеї та на південному сході Туреччини. Неподалік від села, з якого походять ваші батьки. Приблизно за п'ятсот кілометрів, — Люс зняв окуляри. — Чи хтось із родичів мав такі геніталії, як у вашої доньки?

— Ми не знаємо, — відповів Мільтон.

— Коли іммігрували ваші батьки?

— Двадцять другого року.

— У вас лишилися рідні в Туреччині?

— Ні.

Розчарований доктор Люс гриз дужку своїх окулярів. Певне, він уже уявляв, як відкриє нову популяцію носіїв мутації 5-альфа-редуктази, та змушений був удовольнитися тільки мною.

Потім він знову надів окуляри й продовжив:

— Вашій доньці я рекомендував би двостороннє лікування: курс гормональних ін'єкцій та косметичну хірургічну операцію. Гормональна терапія спричинить розвиток молочних залоз і посилить розвиток вторинних статевих ознак. А операція перетворить Каллі на ту саму дівчину, якою вона себе відчуває. Її зовнішність відповідатиме внутрішній сутності. Вона буде звичайною жінкою. Ніхто нічого не помітить. І тоді Каллі тішитиметься життям.

Мільтон усе ще зосереджено супив брови, але очі його вже сяяли від полегшення. Він звернувся до Тессі й поплескав її по коліні.

Мама ж невпевнено й боязко запитала:

— А вона зможе мати дітей?

Люс єдину секунду помовчав.

— Боюся, що ні. У Каллі ніколи не почнуться менструації.

— Але вона вже кілька місяців менструє, — заперечила Тессі.

— Пані Стефанідіс, такого не може бути. Очевидно, то була кровотеча іншого характеру.

Очі Тессі налилися слізьми. Вона відвернулася.

— Недавно я одержав листівку від колишньої пацієнтки, — утішливо продовжував Люс. — Із нею було майже те саме, що й з вашою донькою. Тепер вона вийшла заміж. Вони з чоловіком щасливі. Усиновили двох дітей. Вона фоготистка в Клівлендському симфонічному оркестрі.

— Це все? — озвався Мільтон після мовчанки. — Ви зробіте операцію, і ми заберемо її додому?

— Невдовзі може знадобитися ще одна операція. Але поки що моя відповідь — так. Після цієї процедури Каллі може їхати додому.

— І довго вона пробуде в лікарні?

— Тільки добу.

З Люсових слів усе здавалося нескладним. Маленька операція та курс ін'єкцій — і цей кошмар закінчиться, а Мільтон і Тессі повернуть собі свою дівчинку, свою Калліопу, живою й здоровою.

Спокуса, що колись підштовхнула моїх діда й бабу зробити немислиме, тепер постала перед ними. Ніхто не знатиме. Ніхто ніколи не довідається.

Доки мої батьки слухали стислий курс формування статевих залоз, я – офіційно все ще Калліопа — виконував власне завдання. У читальному залі Нью-Йоркської публічної бібліотеки вишукував значення термінів у словнику. Люс не помилявся, думаючи, що я ні слова не зрозумію з його розмов із колегами та студентами. Я не знав, що таке «5-альфа-редуктаза», «гінекомастія» чи «пахвинний канал». Проте Люс недооцінив мої здібності. Не взяв до уваги ґрунтовну освіту в школі «Бейкер та Інґліс». Не припустив за мною неабиякого дослідницького хисту. І передовсім він не знав моїх учительок латини, панни Баррі та панни Сілбер. Мої мокасини рипіли, доки я йшов між столами; кілька чоловіків підвели голови й знов опустили (світ більше не складався з їхніх поглядів), а я, мов наяву, чув голос панни Баррі: «Діти, поясніть мені значення слова «гіпоспадія», використовуючи відомі вам латинські та грецькі корені».

Уявна дівчинка крутнулася за партою, високо піднімаючи руку.

— Слухаю, Калліопо, — звернулася до мене панна Баррі.

— «Гіпо-» означає «знизу» чи «під». Як у слові «гіподерма».

— Дуже добре. А «-спадія»?

— Е-е-е...

— Хто допоможе нашій бідній музі?

Проте уявний клас мовчав. Тому я прийшов сюди. Я розумів, що маю щось ізнизу, але не знав, що саме.

Я ще ніколи не бачив такого великого словника, як Вебстерівський. Він співвідносився з іншими подібними виданнями в Нью-Йоркській публічній бібліотеці так само, як Емпайр-Стейт-Білдінг з іншими будівлями: древній, схожий на середньовічний том, оправлений у коричневу шкіру, що

нагадувала рукавицю сокольника, із золотими берегами на сторінках, як у Біблії.

Я гортав їх за абеткою — «арія», «віолент», «гальярда», «гідрид» (через «д»), «гіпертонія», «гіперфункція» — доки нарешті знайшов:

Гіпоспадія — новолат., від грецьк. *huro* + можл. *spadon*; чоловік, що страждає на гіпоспадію — євнух; від *span* — рвати, смикати, видирати, витягати — патологія пеніса, яка полягає в зміщенні уретри донизу. Див. **євнух**.

Я перегорнув сторінки.

Євнух — 1. кастрований чоловік; служитель гарему або посадова особа при дворах деяких східних правителів; 2. чоловік із нерозвиненими яєчками. Див. **гермафродит**.

Так слідуючи за підказками, я нарешті дістався потрібного слова:

Гермафродит — 1. людина, яка володіє первинними та вторинними статевими ознаками чоловіка й жінки; 2. будь-яке поєднання протилежних компонентів. Див. **виродок**.

Тут я зупинився. Роззирнувся й перевірів, чи не підглядає хто. Велетенський читальний зал бринів мовчазною енергією: люди писали, думали. Немов вітрило, напилася мальована стеля, і лампи з-під зелених абажурів освітлювали обличчя, схилені над книжками. Я згорбився над словником; волосся впало на сторінки, приховуючи від мене написане. Мій лаймово-зелений плащ висів на спинці стільця. Невдовзі я мав іти до Люса на прийом, тож помив голову і надів свіжі труси. Дуже хотілося в туалет, та я схрестив ноги й терпів, пронизаний жахом, понад усе бажаючи відшукати розраду в чиїхось обіймах. Я поклав руку на словник і розглянув її — витончену, схожу на листочок, із нитяною каблучкою на пальці — дарунком Об'єкта. Нитки

вже засмальцювалися. А потім я забрав зі сторінки руку і знову побачив те саме слово.

«Виродок». Чорним по білому воно було записане в пошарпаному словнику великої міської бібліотеки. В авторитетній книзі, що формою й розміром скидалася на надгробок, з пожовклими сторінками й слідами всіх незчисленних попередніх користувачів — олівцевими позначками, чорнильними ляпками, засохлою кров'ю та хлібними крихтами. Шкіряна палітурка її була надійно прикріплена до кафедри ланцюгом. Ця книга містила всі відомості минулого, що свідчили про теперішній стан суспільства. Ланцюг же передбачав, що хтось із відвідувачів може захотіти привласнити їх. У книзі були зібрані всі слова англійської мови; ланцюг посилався тільки на деякі з них — як-от «крадіжка», «злодій» чи «поцупити». У ньому знати було «нерівність», «злідні», «занепад» і «недовіру». І тепер Каллі сама вчепилася в цей ланцюг. Смикала його й накручувала на пальці, аж ті побіліли. «Виродок». Вона дивилася, а слово не зникало. І то була вже не стіна підвального туалету. На сторінках словника були свої гравіюри, та цей синонім не мав стосунку до них. То був офіційний, авторитарний культурний вирок таким, як вона. «Виродок». Ось ким вона була. Ось що обговорювали доктор Люс із колегами. Це все пояснювало. І мамині сльози, і вдавано бадьорий тон Мільтонових розмов. Пояснювало, чому батьки привезли її до Нью-Йорка, де не було знайомих лікарів. І фотографії. Що роблять люди, коли зустрічають бігфута чи бачать Лох-Несське чудовисько? Хапають камеру. Зненацька Каллі побачила себе самою такою. Кошлатою лісовою незграбою. Драконом, що вистромляє з крижаного озера голову на стеблі гінкої шиї. Очі Каллі застелило

сльзьми, текст на сторінці розплився; вона відвернулася й побігла геть з бібліотеки.

Але синонім переслідував її. Вебстерівський словник мчав коридором і сходами поміж кам'яних левів, вигукуючи їй у спину: «*Виродок! Виродок!*». Це слово маяло на прапорцях, що звисали з тимпана, лунало з вуличних афіш і реклами на стінках автобусів. На П'ятій авеню спинилося таксі; усміхнений батько вискочив і замахав рукою. Побачивши його, Каллі підбадьорилося; голос Вебстера у неї в голові затих. Батько не міг би всміхатися так, якби доктор Люс повідомив йому щось погане. Каллі й собі засміялася і збігла сходами вниз, мало не перечепившись. Вона раділа якихось п'ять-вісім секунд, а потім збагнула: що ширше люди всміхаються, то гірші новини від лікарів. Мільтон усе ще всміхався, пріючи попід костюмом, і в сонячних променях знову сяйнула трагічна маска.

Батьки все знали. Знали, що вона — виродок. Та все одно Мільтон відчинив перед донькою дверцята машини, звідки її привітала усміхнена Тессі. А потім таксі відвезло їх до ресторану, і ось вони втрьох уже переглядали меню й замовляли страви.

Мільтон зачекав, доки подадуть напої, і з офіційним виглядом почав розмову.

— Як ти вже знаєш, сьогодні ми трішки потеревенили з твоїм лікарем. Добра новина в тім, що вже цього тижня ти повернешся додому і швидко надолужиш усе, що пропустила в школі. Та є й погана новина. Калл, ти готова почути її?

Мільтонів погляд запевняв, буцім нічого страшного немає.

— Погана новина в тім, що тобі зроблять невеличку операцію. Зовсім маленьку. Навіть не операцію — здається,

доктор Люс назвав це «процедурою». Тобі дадуть наркоз, і ти переночуєш у лікарні. І все. Це буде трохи боляче, але тобі зроблять знеболювальний укол.

Він видихнув, а Тессі нахилилася й поплескала дочку по руці.

— Доцю, все буде добре, — здушено промовила вона з очима, червоними від плачу.

— Що це за операція? — звернулася Каллі до батька.

— Маленька косметична процедура. Як видалення бородавки, — він схопив Каллі суглобами пальців за ніс, — чи виправлення носа.

— Не чіпай! — розлючено сахнулася Каллі.

— Вибач, — відповів Мільтон, прокашлявся і закліпав.

— Що зі мною? — запитала Каллі, і голос її зірвався, а по щоках заструменіли сльози. — Тату, що зі мною?

Мільтонове обличчя спохмурніло; він силувано глитнув. Каллі чекала, що батько процитує Вебстерівський словник, але цього не сталося. Мільтон дивився на неї з-за столу, схиливши голову — дивився темними, лагідними, сумними й сповненими любові очима. І стільки любові було в тих очах, що не повірити їм було неможливо.

— Це щось гормональне, — вимовив він. — Я завжди вважав, що в жінок — жіночі гормони, а в чоловіків — чоловічі. Але, виходить, у всіх є і ті, і ті.

Каллі все ще чекала.

— Розумієш, у тебе ніби як забагато чоловічих і трохи бракує жіночих. А тому лікар приписав тобі робити уколи, щоб усе стало правильно.

Він так і не проказав цього слова. І я не змусив його.

— Це гормональне, — повторив Мільтон. — По суті, нічого страшного.

Люс не сумнівався, що пацієнтка в чотирнадцять років здатна сама досягнути тонкощі своїх розладів, тому нічого не розжував докладно. Своїм приємним, соковитим, ученим голосом, дивлячись мені просто у вічі, він пояснив, що мій клітор дещо більший, аніж у решти дівчат, і намалював мені ті самі схеми, що й батькам. Я зажадав від нього деталей майбутньої операції, та він відповів лише: «Ми вдосконалимо форму твоїх геніталій. Вона ще недовершена. Треба її трохи підправити».

Він не згадав про гіпоспадію, і я наважився припустити, що це не має стосунку до мене. Можливо, я вихопив слово з контексту. Можливо, Люс розповідав про іншого пацієнта. За Вебстером, гіпоспадія — це патологія пеніса. Але Люс казав, що в мене клітор. Я розумів, що обидва ці органи походять з однієї зародкової залози, та це було байдуже. Якщо в мене клітор — якщо так каже фахівець — хіба я можу бути не дівчиною?

Підліткове еґо — аморфне, туманне й розмите. Неважко було перелити мою ідентичність із однієї посудини в іншу. У певному сенсі я був готовий прибрати будь-якої форми, аби лише знати розмір. І Люс окреслював мені його за сприяння моїх батьків. Мене також приваблювала думка, що все можна виправити, і, лежачи на кушетці, я не замислювався про свої почуття до Об'єкта. Я прагнув лише одного — щоб це закінчилося. Хотів поїхати додому й забути все. І слухав Люса уважно й беззаперечно.

Він пояснив, що від ін'єкцій естрогену у мене виростуть груди. «Ти не перетворишся на Ракель Велч*, але не будеш

* Американська акторка, виконавиця головної ролі у кінострічці «Мільйон років до нашої ери» (1966).

і Твіггі». Рослинистість на обличчі порідшає, а голос змінить тембр з тенору на альт. Проте коли я запитав, чи в мене на решті почнеться місячне, доктор Люс був відвертий:

— Ні. Ніколи. Каллі, ти не зможеш сама народити дітей. Якщо захочеш мати сім'ю, тобі доведеться всиновлювати когось.

Я не стривожився. Тоді мене ще не цікавили питання дітонародження.

Пролунав стукіт у двері, і зазирнула секретарка.

— Докторе Люс, можна вас на хвилинку?

— Якщо дозволить Каллі, — всміхнувся Люс. — Зачекаєш? Я ненадовго.

— Добре.

— А поки що можеш подумати: раптом у тебе ще виникнуть запитання.

Люс вийшов. Я не хотів нічого питати. Сидів із порожньою головою, без жодних думок. То була покірна порожнеча. Дитячий інстинкт безпомильно підказував, чого чекають від мене батьки. Вони хотіли, щоб я залишився таким, як є. І це обіцяв мені доктор Люс.

Низька лососево-рожева хмара в небі вивела мене із цього апатичного стану. Я встав, підійшов до вікна й задивився на річку. Тулився щокою до шибки, виглядаючи якнайдалі на південь — туди, де здіймалися хмарочоси. Тоді я поклявся собі, що, коли виросту, обов'язково житиму в Нью-Йорку. «Це моє місто», — сказав я й розплакався знову. Потім спробував оговтатися, і, витираючи очі долонями, пройшовся по кабінеті, доки зупинився перед однією з перських мініатюр. У невеличкій ебеновій рамці кохалися дві крихтіні фігурки. Попри фізичні зусилля, їхні обличчя були спокійними й не виражали ані екстазу, ані напруження. Та звісно, всю увагу

привертали не обличчя. Геометрія тіл і витончена каліграфія кінцівок фокусували погляд на геніталіях. Лобкове волосся жінки здавалося вічнозеленим кущиком посеред білого снігу, з якого, мов пагін червоного дерева, ріс чоловічий член. Я дивився й дивився, бажаючи зрозуміти, як створені інші люди, і не ототожнював себе ні з ким із них. Я відчував і жагу чоловіка, і задоволення жінки. Мозок заполонило темне передчуття.

Я відвернувся й підійшов до Люсового стола. Моя історія хвороби лежала згори. Поспішно виходячи, Люс залишив її там.

«ПОПЕРЕДНЄ ДОСЛІДЖЕННЯ:

ГЕНЕТИЧНИЙ ХУ (ЧОЛ.), ВИХОВАНИЙ ЯК ДІВЧИНА

Ілюстративний випадок, який доводить, що між генетичною і генітальною структурами, а також між чоловічою чи жіночою поведінкою та хромосомним набором не існує наперед визначеного взаємозв'язку.

ПАЦІЄНТКА: Калліопа Стефанідіс.

ДОСЛІДНИК: Доктор Пітер Люс.

ВСТУПНІ ДАНІ: Пацієнтці чотирнадцять років. Усе своє життя вона прожила дівчиною. Малий розмір пеніса при народженні дозволив сприйняти його за клітор. ХУ-каріотип був виявлений у підлітковому віці, коли розпочалася вірилізація. Батьки не повірили висновку першого лікаря й до звернення в Клініку статеві ідентифікації при лікарні Нью-Йорка проконсультувалися з іще двома фахівцями.

Пальпація виявила два неопущених яєчка. Через легку гіпоспадію уретра розташована знизу. Пацієнтка завжди мочилася сидячи, як то роблять дівчата. Аналіз крові підтвердив

ХУ-хромосомний набір, і, крім того, виявив синдром дефіциту 5-альфа-редуктази. Діагностична лапаротомія* не проводилася.

На сімейній фотографії (див. додаток) пацієнтці дванадцять років. Вона виглядає щасливою, здоровою дівчинкою без видимих маскулінних ознак, попри ХУ-каріотип.

ПЕРШЕ ВРАЖЕННЯ: Вираз обличчя — інколи дещо сердитий, але загалом довірливий і приємний. Пацієнтка часто всміхається, скромно й сором'язливо опускає очі. Її рухи та жести — суто жіночі, ледь-ледь незграбна хода пояснюється наслідуванням ровесниць. Через високий зріст її стать іноді важко визначити одразу, але при ближчому огляді не лишається жодних сумнівів у тому, що це дівчина. Голос м'який і з придихом. Вона нахиляє голову, слухаючи співрозмовника, не сперечається і не нав'язує свої думки в агресивній манері, властивій чоловікам. Пацієнтка часто жартує.

РОДИНА: Батьки пацієнтки — типові середньозахідні представники воєнного покоління. Батько називає себе республіканцем. Мати — приятна, інтелігентна, доброзичлива, можливо, схильна до неврозу чи депресії. Виконує підлеглу роль у сім'ї, типову для жінок її покоління. Батько відвідував клініку двічі, посилаючись на службові обов'язки; утім, навіть ці короткі зустрічі характеризують його як владного чоловіка, колишнього морського офіцера, який усього в житті досягнув самотужки. До того ж пацієнтка була вихована в греко-православній традиції, що передбачає чіткий розподіл статевих ролей. Загалом батьки справляють враження цілковито асимільованих американців, проте потрібно зважати й на їхню істинну етнічну приналежність.

* Розтин черевної порожнини.

СЕСУАЛЬНА ФУНКЦІЯ: Пацієнтка розповідає про участь у дитячих сексуальних іграх, де вона завжди виконувала жіночу роль: задирала спідницю й дозволяла хлопцям імітувати коїтус. Вона переживала приємні еротосексуальні відчуття, розташовуючись під струменями води в басейні сусідів. З раннього віку часто мастурбувала.

Пацієнтка ніколи не мала постійного хлопця, та це може бути пов'язано з навчанням у школі для дівчат чи з тим, що вона соромиться власного тіла. Свідома того, що її геніталії мають незвичну форму, тому подовгу вичікує в роздягальнях, щоб ніхто не бачив її оголеною. Попри те, вона розповідає про один сексуальний контакт із братом своєї найкращої подружки — болючий, але успішний з точки зору підліткових любовних пошуків.

МОВЛЕННЯ: Пацієнтка говорить хапливо, чітко й виразно. Час від часу задихається — імовірно, через напади тривожності. Мовленнєві патерни жіночі. Це виявляється в характерних високих вібраціях голосу та прямих візуальних контактах. Демонструє сексуальний інтерес лише до чоловіків.

ВИСНОВОК: Незважаючи на хромосомний набір, у манерах, мовленні й одязі пацієнтки виявляються жіночі статеві ознаки. Це свідчить про те, що більшою мірою стать визначає виховання, а не генетичні детермінанти.

Оскільки на момент дослідження жіноча статевая самоідентифікація пацієнтки вже відбулася, призначення операції для виразнішої фемінізації та відповідної гормональної терапії здається доречним. Залишити геніталії у їхньому нинішньому вигляді означатиме приректи пацієнтку на всі можливі приниження. Імовірно, операція призведе до часткової чи повної втрати еротосексуальних відчуттів, проте статеве задоволення — це лише одна зі складових

щасливого існування. Здатність створити сім'ю та жити життям звичайної жінки — це вже достатньо вагома мета, і досягти її неможливо без хірургічного втручання й супутньої гормональної терапії. Крім того, є сподівання, що новітні лікарські методики мінімізують еротосексуальну дисфункцію, що виникла в минулому, коли хірургічна корекція статі була ще в зародку».

Увечері, коли ми з мамою повернулися до готелю, Мільтон зробив нам сюрприз — узяв квитки на бродвейський мюзикл. Я вдав, неначе тішуся, але після вечері заліз у батьківське ліжко й сказав, що не піду нікуди, бо втопився.

— Втопилася? — перепитав Мільтон. — Чого це втопилася?

— Звісно, доцю, — сказала Тессі. — Не хочеш — не йди.

— Калл, але це дуже класна вистава.

— З Етель Мерман? — запитав я.

— Ні, розумахо, — всміхнувся Мільтон. — Не з Етель Мерман. Вона зараз не виступає на Бродвеї. Із Керол Ченнінг*. Теж непогана акторка. Ти точно не підеш?

— Ні, дякую.

— Добре. Але ти таки багато пропустиш.

Вони зібралися.

— Доцю, бувай, — сказала Тессі.

Аж раптом я вискочив з ліжка і кинувся обіймати її.

— Що таке? — здивувалася мама.

* Керол Елейн Ченнінг (1921) — американська співачка, танцівниця та комедійна акторка. Одна з виконавиць головної ролі в бродвейських мюзиклах «Хелло, Доллі!» та «Джентльмени люблять білявок».

У мене на очах бриніли сльози, і Тессі вирішила, що це сльози полегшення після всього, що нам довелося пережити. Так у вузькому, темному, скошеному коридорчику, що залишився з колишнього номера, ми обіймалися й плакали.

Потім батьки пішли, а я витяг із шафи валізу. Оглянув бірюзові квіточки й змінив її на сіру Мільтонову «Семсонайт». Спідниці та квітчастий светр я залишив у шафі. Узяв лише вельветові штани, сорочки «Лакост» і синю футболку з довгими рукавами. Бюстгальтер я теж залишив. На перший час прихопив шкарпетки й труси, а разом і несесер. Потім поліз по гроші в Мільтонів саквояж. Пачка була достатньо товстою — майже триста доларів.

Доктор Люс був не винен. Я брехав йому, і він неправильно обгрунтував свій висновок. Але ж і він обманув нас.

На аркуші з готельного блокнота я написав записку батькам:

«Дорогі мамо й тату!

Я розумію, що ви бажаєте мені кращого — але, напевне, ніхто не знає, як буде краще. Я люблю вас і не хочу створювати труднощів, і саме тому їду геть. Ви скажете, що це не має значення, але насправді має. Якщо вам цікаво, що сталося, запитайте в доктора Люса. **Він бреше! Я не дівчина. Я хлопець.** Я довідався про це сьогодні. Тому я поїду туди, де мене ніхто не знатиме. У Гросс-Пойнті не буде життя через плітки.

Тату, пробач — я взяв твої гроші, але колись поверну з відсотками.

Не бійтеся за мене. УСЕ БУДЕ ДОБРЕ!»

Попри зміст листа, я підписався «Каллі».

Так вони втратили доньку.

НА ЗАХІД, ХЛОПЧЕ*

Сьогодні в Берліні Стефанідіс знову живе серед турків. Мені комфортно в Шьонебергу. Турецькі крамнички на Гауптштрассе схожі на ті, до яких у дитинстві водив мене батько. І їжа та сама — інжир, халва й сарма. І лиця — темноокі, кощаві та зморшкуваті. Незважаючи на родинну історію, мені подобається Туреччина. Я хочу попрацювати в Стамбулі, і вже подав заяву про переведення. Так я відчую, що коло замкнулося.

А доти роблю те, що можу. Дивлюся, як у турецькому ресторанчику пекар витворює хліб у кам'яній печі — такий, як були ще в Смирні. Широкою дерев'яною лопатою із довгим держакон він перевертає його по чотирнадцять-шістнадцять годин на добу, незмінно уважно, залишаючи сліди на підлозі, усипаній борошном. Він істинний митець, і Стефанідіс, американський нащадок греків, 2001 року на

* Фрагмент гасла-заклику до ветеранів Громадянської війни, авторство якого приписують американському журналістові й видавцю Горацію Грілі (1811–1872) — «На захід, хлопче, — їдь на захід і рости зі своєю країною». У ньому йшлося про необхідність освоєння західних територій США та розвиток сільськогосподарської культури.

Гауптштрассе захоплено розглядає цього турецького іммігранта, *Gastarbeiter*-пекаря. Усі ми складні створіння. Не тільки я.

Дзвіночок на дверях Едової цирульні, розташованої на автобусній станції в Скрентоні*, весело тенькнув, і Ед відклав убік газету, щоб привітати відвідувача. Помовчавши, він запитав:

— Що таке? Ти програв парі?

Високий жилавий підліток стояв у дверях, немовби готовий щомиті втекти. Ед іще не бачив такого чудернацького поєднання: довге волосся, як у хіпі, спадало на спину, проте хлопчина був одягнений у темний костюм — мішкуватий піджак і короткі, наче підстрелені, штанці над тупоносими коричневими черевиками. Навіть іздалеку Ед відчув цвілий запах комісійної крамниці. Хлопець волік за собою велику сіру ділову валізу.

— Просто набридло довге волосся, — відповів він.

— Мені теж, — сказав Ед.

Він указав мені на крісло. Я — підліток-утікач, щойно перейменований на Калла Стефанідіса — поставив валізу, повісив піджак на гачок і підійшов до перукаря, намагаючись рухатися, як хлопець. Мені, наче хворому після інсульту, доводилося відновлювати найпростіші моторні навички. Ходити було нескладно. Минули часи, коли учениці школи «Бейкер та Інґліс» тримали поставу з книжками на головах. Незграбна хода, про яку писав доктор Люс, допомгла мені перейти до лав незграбної статі. Мій чоловічий скелет

* Місто в штаті Пенсильванія, на Північному Сході США.

мав вищий центр ваги; рухався я стрімко й різко. Проблема була з коліньми. Я звик стуляти їх докупи, тому під час ходи погойдував стегнами і крутив тазом. Тепер я намагався стримувати ці порухи й натомість гойдати плечима та ширше розводити ноги. Усе це я вивчив за півтори доби мандрів.

Я сів у крісло, радий, що можу перепочити. Ед пов'язав мені паперовий нагрудник і вкрив полотниною, увесь час примірюючись до мого волосся й хитаючи головою.

— Не розумію я вас, пацанів. Пообростали патлами — я мало не розорився. Тепер до мене сюди лише пенсіонери приходять. Хочуть постригтися, а стригти немає чого, — реготнув він. — Тепер, бач, стрижуться знову. Добре, думаю, якось та й проживу. Але ні. Ходять усі однакові — мужик чи баба, не розбереш. І всім треба голови мити, — він підозріливо нахилився до мене. — Тобі теж помити?

— Тільки постригти.

Ед задоволено кивнув.

— Як ти хочеш?

— Коротко, — відповів я нарешті.

— Зовсім коротко? — перепитав він.

— Так, — пояснив я, — але не занадто.

— Не занадто. Добре. Давно пора. Ти ж як дівчисько.

Я похолов від страху, чи Ед не запідозрив чогось. Але він лише пожартував.

Сам перукар був охайно пострижений. Волосся, зачесане на потилицю, підкреслювало його занозисте, грубе лице. Люто форкаючи, він піднімав моє крісло й наточував бритву.

— А батько тобі дозволяє так вештатися?

— Тепер уже ні.

— Значить, узявся за тебе нарешті. І правильно, не пошкодуєш. Дівки не люблять, коли мужик, як баба. І не слухай, що там вони триндітнуть, наче їм треба солодких красунчиків. Брехня це собача!

Так лайка, помазок і небезпечна бритва ініціювали мене в чоловічий світ. По телевізору в циркульні йшов футбольний матч. Настінний календар зображував пляшку горілки та дівчину в білому хутряному бікіні. Я поставив ноги на підставку, а Ед навсібіч крутив моєю головою перед дзеркалом.

— Нічого собі! Коли ти востаннє стригся?

— Коли «Аполлон» сів на Місяць.

— Ага. Схоже на те.

Він розвернув мене лицем до дзеркала. Востаннє у посрібленому склі майнула Калліопа. Вона ще не зникла. Вона дивилася, як полонений дух.

Ед почав розчісувати моє довге волосся. Пасмо за пасмом він піднімав його вгору і клацав ножицями, але ще не різав — лише розминався. Тим часом я замислився. Що я роблю? А якщо Люс має рацію? Що, коли я і є та дівчинка в дзеркалі? З якого це дива я вирішив, що перейти на інший бік буде легко? Що можу я знати про хлопців та чоловіків, якщо вони мені навіть не подобаються?

— Це як спиляти дерево, — завважив Ед. — Спочатку лізеш і обрубеш гілки. А потім зрізуєш стовбур.

Я заплющився. Більше не міг дивитися у вічі Калліопі. Вчепившись у підлокітники, я чекав, доки Ед закінчить свою справу. Але наступної миті ножиці стукнулись об личку, і над моєю головою, наче бджола, задзижчала машинка. Ед знову підняв моє волосся гребінцем, і машинка пірнула в чуприну, немов у гущавину.

— Ну, поїхали, — сказав він.

Я досі не міг розплющити очі. Але відступати вже не було куди. Ножиці наводили лад у мене на голові, і я тримався. Волосся пасмами падало на підлогу.

— Доплатиш мені, — звелів Ед.

— Скільки? — стривожено запитав я, нарешті розплющивши очі.

— Не бійся. Стільки ж. Я це роблю із сутого патріотизму. В ім'я демократії.

Мої дід і баба покинули рідний дім, тікаючи від війни. Тепер, п'ятдесят два роки по тому, це робив я. І я так само повинен був урятуватися — під машкарою нової статі. Грошей у мене було небагато. І замість пароплава, що віз моїх предків через Атлантику, мене доставляли на протилежний край континенту різноманітні машини. Я перетворювався на іншу людину, так само, як Лефті та Дездемона, не знаючи, що чекає на мене далі.

Мені було страшно. Я ще нікуди не їздив сам. Не знав, ані як улаштований світ, ані що скільки коштує. Із «Локмуру» я взяв таксі, гадки не маючи, де автобусна станція. Там довго тинявся між яток з краватками та фаст-фудом, шукаючи каси, а потім купив квиток на нічний рейс до Чикаго з висадкою в Скрентоні. Більше я не міг собі дозволити. На лавках мостилися волоцюги та наркомани, що розглядали мене, прицмокуючи губами й посвистуючи, і я лякався. Якщо поквапитися, ще не пізно було повернутися в «Локмур» до приходу батьків, тож я замалим не облишив свій намір. Усівся поміркувати в залі очікування, затиснувши валізу між колін, наче хтось міг поцупити її в мене. Я уявляв, як скажу, що віднині житиму хлопцем, як Мільтон і Тессі спершу протестуватимуть, а потім здадуться і приймуть

мене. Мимо пройшов поліцейський. Я пересів ближче до жінки середнього віку, надіючись, що мене вважатимуть її донькою. Оголосили посадку на мій автобус, і я роздивився інших нічних пасажирів. То все була біднота: літній ковбой зі спортивною сумкою та сувенірною статуеткою Луї Армстронга, двоє католицьких священиків зі Шрі-Ланки, щонайменше три огрядних матусі, нав'ючених дітьми й матрацами, і жовтозубий чоловічок зі зморшками довкола вуст, що виявився жокеєм. Вони стояли в черзі перед автобусом, а сцени в моїй уяві прокручувались, непідвладні режисерським вказівкам. Тепер уже Мільтон заперечно хитав головою, Люс надівав хірургічну маску, а в Гросс-Пойнті мої однокласниці тицяли на мене пальцями й зловтішалися.

Так, тремтячи від жаху, у стані зміненої свідомості, я сів в автобус і задля безпеки вмовстився поруч із тією самою жінкою середнього віку. Звичні до нічних мандрівок пасажири вже витягали термоси та розгортали бутерброди. Із задніх сидінь долинув запах смаженої курки. Зненацька я відчув лютий голод. Хотілося повернутися до готелю й замовити їжу в номер. Проте невдовзі я мусив купити собі новий одяг. Потрібно було здаватися старшим і не привертати до себе уваги слідчих. Потрібно було стати хлопцем. Автобус рушив. Наляканий власним учинком та неспроможний зупинитися, я дивився, як ми виїхали з міста й пірнули в залитий жовтим світлом довгий кривий тунель до Нью-Джерсі. Тунель пролягав крізь гори, попід землею та брудною річкою, де риба плавала в чорній воді по інший бік випуклої кахляної стіни.

У пункті Армії Спасіння в Скрентоні, неподалік від станції, я вибрав собі костюм. Вдавав, що купую його для брата, хоча нікого це не цікавило. Я не знав чоловічих розмірів,

і тому потайки прикладав речі до себе, щоб подивитися, чи пасуватимуть. Нарешті я відшукав приблизно те, що треба. Костюм був цупкий і годився для будь-якої погоди. На ярличку був напис «Дюрренмат. Чоловічий одяг із Піттсбурга». Я скинув плащ і, сторожко озираючись, приміряв піджак, але не відчув себе хлопцем. Вони наче мужніють, вдягаючи батьківські речі; я ж видавався змерзлою дівчиною, яку на побаченні галантно вкрив кавалер. Піджак був великий, теплий, затишний і абсолютно чужий. (З ким же це я ходив на побачення? Не з капітаном футбольної команди — ні, з ветераном Другої світової, померлим від серцевої недостатності. Із членом Товариства охорони лосів, який перебрався в Техас.)

Одначе костюм був тільки частиною мого нового образу. Найголовнішою лишалася зачіска. Ед уже обмітав мене щіткою. У повітрі здійнявся пил, і я знову заплющився. Потім крісло відкотилося, і Ед сказав: «От і кінець».

Я розплющив очі й не побачив себе в дзеркалі. На мене дивилася не загадково усміхнена Мона Ліза, не сором'язлива дівчина з кучерявими волосинками над губою, а її брат-близнюк. На оголеному обличчі явно видніли всі зміни, що відбулися зі мною. Підборіддя стало ширшим і здавалося квадратним, а на масивній шиї проступив борлак. Безперечно, то вже було чоловіче лице, однак почуття мої лишалися дівочими. Постригтися після розриву — типова жіноча реакція, спосіб почати нове життя, зректися любові та марнославства. Я знав, що ми з Об'єктом більше не зустрінемося. І, попри серйозніші негаразди та гірші тривоги, серце мені заболіло, коли я вперше побачив своє нове відображення. «Усе», — подумав я, караючи себе за надто сильне кохання й намагаючись бути відважним.

Із Едової циркульні я вийшов новою людиною. Якщо перехожі на станції і помічали мене, то сприймали за учня найближчої школи, підкреслено богемного, убраного в старечий одяг, читача Камю й Керуака. Костюм надавав мені схожості з бітниками. Штани блищали, немов акуляча шкіра. Через високий зріст я здавався сімнадцяти-вісімнадцятирічним. Під костюмом на мені був светр і сорочка — два захисних шари батьківських статків, а на ногах — брунатні мокасини. Ті, що звертали на мене увагу, вважали моє вбрання юнацьким вибриком.

А попід одягом навіжено билося серце. Я не уявляв, що робити. Зненацька мусив перейматися тим, на що я досі не зважав: розкладом руху автобусів, цінами на квитки, бюджетом, потребою роздобувати гроші й вишукувати найдешевшу і найпоживнішу страву в меню. У Скрентоні то виявилось чилі. Я з'їв цілу миску, розмішуючи в ньому крекери, одночасно переглядаючи транспортний розклад. Настала осінь; зиму краще було перебути на півдні чи заході, але на південь мені не хотілося, і я вибрав захід. У Каліфорнію. Чом би й ні? Проте, як я й боявся, квиток був занадто дорогий для мене.

Уранці мжичило, але тепер хмари розвіялися. Крізь засмальцьовані мокрі вікна вбогої забігайлівки, по інший бік прилеглої дороги з висхлою травою на узбіччі, простягалася траса. Я дивився, як по ній мчать машини — був уже не такий голодний, та все одно самотній і наляканий. Підійшла офіціантка й запитала, чи принести мені кави. Я ще ніколи її не пив, але погодився. Присмачивши порцію двома паке- тиками вершків і чотирма ложками цукру, я випив усе, хоча воно й не нагадувало кавового морозива.

Зі станції один за одним від'їздили автобуси, лишуючи по собі сліди вихлопних газів. По трасі розганялися

автомобілі. Мені хотілося прийняти душ і заснути в чистій постелі. За 9,95 можна було винайняти собі номер, та спершу я планував поїхати якнайдалі, і довго сидів, обмірковуючи наступний свій крок. Потім нарешті в мене зродилась ідея. Я заплатив за чилі й каву, покинув забігайлівку, перейшов дорогу та почалапав схилом униз. Завдав валізу на плече і, ставши лицем проти руху, невпевнено підняв великий палець.

Батьки завжди веліли мені не їздити автостопом. Мільтон показував газетні замітки про моторошні смерті студенток, які не слухали цієї настанови. І я тримав руку невисоко, противлячись власному задуму. Машини проїздили повз мене; жодна не зупинялася. Рука почала тремтіти.

Я помилявся, думаючи, що Люс назве мене нормальним і відпустить. Але щойно тепер почав розуміти, що таке норма. Норма ненормальна. Вона й не може такою бути. Якби норма була нормальною, ніхто не старався б її досягти. Можна було б нічого не робити — вона існувала би без сторонньої допомоги. Але ніхто — а надто лікарі — чомусь не вважає так. Вони переконані, що норму потрібно підтримувати. І докладають до цього зусиль.

Я не винуватив батьків. Вони хотіли врятувати мене від приниження, самотності й навіть смерті. Пізніше я довідався, що Люс детально розповів їм про небезпеку відмови від лікування. «Залозиста тканина», як він означив мої неопущені яєчка, могла з роками обернутися на ракове утворення. (Мені вже сорок один, і нічого такого не сталося.)

З-за рогу виринув напівпричіп, із верхньої труби випльовуючи клубки чорного диму. Голова водія у віконці підстрибувала, наче в ляльки на пружині. Він озирнувся на мене й ударив по гальмах, коли здоровенна вантажівка

прогриміла повз. Задні колеса вискнули й закурилися; машина стала метрів за двадцять від мене.

Я підхопив валізу, і, сам не свій від хвилювання, побіг до неї, але зупинився перед кабіною. Дверцята здавалися дуже високими. Велетенська громадина гула та здригалася. Зі свого місця я не бачив водія і нерішучо завмер. Потім його лице зненацька з'явилося у віконці. Водій відчинив дверцята.

— Ти їдеш чи ні?

— Їду, — відповів я.

У кабіні було брудно. Віддавна в дорозі, він засмітив усе коробками з-під їжі й пустими пляшками.

— Твоя робота — не дати мені заснути, — сказав водій.

Я не відповів, і він подивився просто на мене. Очі в нього були червоні, а довгі бакенбарди й тонкі китайські вуса обабіч рота — руді.

— Говори зі мною, — пояснив він.

— Про що?

— Розкажуй, що ти там знаєш! — рикнув він, і зненацька похвавився: — Індіанці! Знаєш про індіанців?

— Американських?

— Ага. Я, коли їду на захід, часто їх підбираю. Бляха, що вони мелють! Я в житті не чув такої дурні!

— Якої?

— Одні там казали, що прийшли сюди не з Берингії. Знаєш, що це таке? Це на Алясці. Берингова протока. Тепер це вода. Таке вузьке пасмо води між Аляскою та Росією. А колись там був суходіл. І звідти прийшли індіанці. З Китаю там, чи з Монголії. Вони ж азіати.

— Я цього не знав, — відповів я й помалу розпружився. Очевидно, водій не побачив у мені нічого дивного.

— Але вони, ті індіанці, що я підбираю, кажуть, що не з Берингії. З якогось острова затонулого, як Атлантида.

— Нічого собі.

— А знаєш, що вони ще казали?

— Що?

— Що індіанці написали *Конституцію*. Конституцію США!

Зрештою говорив переважно водій. Я вряди-годи промовляв щось. Моєї присутності вже вистачало, щоб він не заснув. Індіанці нагадали йому про метеорити: мовляв, у Монтані є один метеорит, священний для них. Потім він розповів про небесні феномени, які випадає побачити далекобійникам: про комети, падучі зірки та зелені промені.

— Ти колись бачив зелений промінь? — запитав водій.

— Ні.

— Його дуже важко зняти, але мені вдалося. У мене завжди камера в бардачку — раптом побачу якусь таку хрінь. І якось я побачив зелений промінь, ухопив камеру й зняв. У мене вдома висить фотографія.

— А що таке зелений промінь?

— Це коли сонце сходить і сідає. Тоді воно дві секунди зелене. Найкраще видно в горах.

Він довів мене до Огайо і висадив перед мотелем. Я подякував і поволік свою дорогу валізу всередину. Укупі з костюмом вона зіграла мені на користь: я був не схожий на втікача. Можливо, адміністратор і засумнівався в моєму вікові, але я виклав гроші на стійку, і він простягнув мені ключ.

Після Огайо були Індіана, Іллінойс, Айова й Небраска. Я їздив в універсалах, орендованих фургонах і спортивних

машинах. Самотні жінки ніколи не підбирали мене — тільки чоловіки чи сімейні пари. Двоє голландських туристів скаржилися мені на несмачне американське пиво; іноді мене підвозили подружжя, втомлені одне від одного й від сварок. І всі вони вважали мене юнаком, яким я щомиті дедалі більше ставав. Софія Сассун уже не могла депілювати мені лице, тому над губою в мене пробилася нерівна смужка вусиків. Голос глибшав, а борлак підстрибував на кожній дорожній ямці. Коли мене запитували, куди мандрую, я казав, що їду в Каліфорнію на перший курс. Я нічого не уявляв про світ, але дещо знав про навчання в коледжах і розповідав, наче маю стипендію в Стенфорді. По правді, мої водії були не надто підозріливими — скоріше байдужими. Вони переймалися власними справами. Їм було нудно, самотньо, і хотілося поговорити з кимось.

Спочатку я перегравав, як усякий новонавернений. У Гері, штат Індіана, прибрав самовпевненого зухвальства. Я рідко всміхався, а Іллінойс проїхав, мружачись, наче Клінт Іствуд. То все був блеф, але так поводитьсь більшість чоловіків. Ми всі позирали один на одного скоса. У зухвалості своїй я майже не відрізнявся від інших підлітків, що намагаються виглядати справжніми чоловіками. Тому вона була переконлива. Сама її штучність робила її достовірною. Проте вряди-годи я випадав із образу. Коли щось чіплялося до підощви, я піднімав ступню й дивився через плече, замість вивернути її над коліном. Монети простягав на долоні, а не витягав із кишені штанів. Я лякався таких дрібних хиб, та дарма. Ніхто нічого не помічав, і це рятувало мене. Зазвичай люди нічого не помічають.

Я міг би сказати, що розумів усі свої почуття, та це буде неправдою. Так не буває в чотирнадцять років. Інстинкт

самозбереження велів мені тікати, і я тікав, гнаний страхом. Я сумував за батьками й картався тим, що вони через мене хвилюються. Раз у раз я пригадував звіт доктора Люса й ночами в мотелях плакав, доки не засинав. Утікаючи, я однаково залишався виродком. Попереду були самотність і приниження, і я оплакував своє життя.

Уранці ж я прокидався бадьорішим. Виходив з мотелю і знов опинявся в широкому світі. Юний, сповнений живого духу, невідкладного страхів, я не міг журитися довго й сяк-так примудрявся вигнати зі свідомості думки про самого себе. Снідав пончиками й солодкою кавою з молоком. Щоб розважитися, я порушував батьківські заборони: не їв салатів і замовляв по два, а часом по три десерти. Тепер я був вільний псувати зуби й закладати ноги на спинки стільців. У дорозі я натрапляв на інших утікачів. Ховаючись у капюшони, ті курили зграйками попід мостами й на водостоках. Злодюжкuvatі з вигляду, здавалися сильнішими за мене, і я тримався від них якнайдалі. Вони походили з нещасливих сімей, де зазнавали насильства, й тепер лупцювали інших. Я був не такий. Із дому я виніс прагнення досягати найкращого, тож ні до кого не долучався, мандруючи на самоті.

Аж ось посеред прерії з'являється трейлер Майрона й Сильвії Брезніків із Пелема, штат Нью-Йорк. Вирінає з хвилястих трав і спинається. Відчиняються дверцята — неначе справжні двері будинку — а в них стоїть жвава жіночка за шістдесят.

— Думаю, ми знайдемо для тебе місце, — каже вона.

Хвилину тому я стояв на вісімдесятому шосе у західній Айові, і ось, затягнувши валізу в степовий колісний корабель, потрапив у вітальню Брезніків. На стінах висять фотографії їхніх дітей і репродукції Марка Шагала. На столику

лежить біографія Вінстона Черчилля, яку вечорами читає Майрон.

До пенсії він продавав запчастини, Сильвія була соціальним працівником. У профіль вона нагадує Полішинеля: пухкі рум'яні щоки, комічно вигнутий ніс. Майрон жує всуціль прослинену сигару.

Він веде трейлер, Сильвія показує мені ліжка, душ і житлову частину. Де я навчаюся? Ким хочу бути? Вона засипає мене запитаннями. Майрон озирається й гуде: «У Стенфорді? Дуже добре!». Тут це й стається. Якоїсь миті на вісімдесятому шосе щось клацає у мене в голові, і я розумію, що нарешті в мене вийшло. Майрон і Сильвія поводяться зі мною, як із сином, і, бодай на хвилину, під дією цієї спільної ілюзії я став-таки ним. Відчув себе хлопцем.

Проте, очевидно, в мені ще лишилося щось дівчаче. Бо невдовзі Сильвія відводить мене вбік і заходиться скаржитися на чоловіка:

— Мені це так набридло — жити на колесах. Аби ти бачив — кого ми тільки не зустрічаємо в цих мандрівних таборах! Для них то життя. Вони добрі люди, та з ними так нудно. Мені бракує культурних заходів. Майрон каже, що все життя мандрував країною по роботі й нічого не встиг побачити. Тепер надолужує. І мене за собою тягає!

— Серце! — гукає Майрон. — Принеси своєму чоловіченькові чаю з льодом! Він умирає від спраги.

Вони висадили мене в Небрасці. Я перелічив решту грошей і виявив у себе двісті тридцять доларів. На ніч зупинився в дешевому пансіонаті. Мені ще страшно було пересуватися потемки.

У дорозі я мав коли перейнятися дрібними клопатами. Скажімо, шкарпетки мої були переважно не тих

кольорів — рожеві, білі чи розмальовані китами. Труси також були не ті, що треба. У «Вулвортсі» в Небраска-сіті я придбав набір із трьох боксерок. Дівчиною я носив одяг найбільших розмірів, хлопцем — середніх. У відділі чоловічої парфумерії замість кількох рядів косметики виявилася однісінька полицка з необхідними гігієнічними винаходами. Час розквіту чоловічої косметики ще не настав. Не було пом'якшувальних кремів із брутальними, неприємними назвами, сильних зволожувачів та протизапальних гелів після гоління. Я взяв собі дезодорант, бритву зі змінними лезами й крем для гоління. Привабив мене й одеколон у кольорових пляшечках, хоч і навівав неприємні спогади про вчителів музики, метрдотелів, стариганів та їхні нав'язливі обійми. А ще я купив гаманець і так соромився поглянути в обличчя касирці, неначе то були презервативи. Дівчина на касі була білява й ненабагато старша за мене, із провінційним виглядом та косами, розчесаними на прямий проділ.

У ресторанах я тепер ішов до чоловічого туалету. Це, вочевидь, було найважче. Мене обурював тамтешній бруд, сморід, хрюкання, стогони та посопування, що долинали з кабінок. Підлога вся була залита сечею, унітази обліплені використаним туалетним папером. Труби зазвичай стояли засмічені, і в кабірках підлога була залита брунатною рідотою з дохлими жабами. А я колись ховався в туалеті від незгод! Нині про це не могло бути й мови. У чоловічих убиральнях, на відміну від жіночих, не було ніякого затишку. Часто там не було навіть ні дзеркала, ані мила для рук. Чоловіки, що випускали гази в кабірках, не соромилися нічого; натомість ті, які стояли біля пісуарів, нервувалися й гляділи просто перед собою, наче зашорені коні.

Тоді я розумів, що відмовляюся від біологічної солідарності. Жінки розуміють, що означає мати тіло з усіма його вадами, слабкостями, вродою та здатністю відчувати задоволення. Чоловіки вважають, що їхні тіла належать їм неподільно, і доглядають їх на самоті — навіть поміж людей.

Кілька слів щодо пенісів. Що думав Калл про пеніси? Оточений ними, він відчував до них суто дівочу суміш захвату й жаху. Пеніси ще ніколи так не хвилювали мене. Ми з подружками вважали їх радше чимось комічним, приховували потаємну цікавість за смішками й удаваною огидою. На екскурсіях, розглядаючи римські статуї, я шарівся, як кожна школярка, і придивлявся до них крадькома, коли відверталася вчителька. Правда ж, це наше перше дитяче знайомство з мистецтвом? Оголені тіла, вбрані в шляхетну гордість. Брат, що був на шість років старший, ніколи не користувався ванною одночасно зі мною, і скороминущі спогади про вигляд його геніталій вивітрувалися з моєї пам'яті, надто що я ретельно відвертався. Навіть Джером проник у мене так, що я нічого не побачив. І, звісно, так довго приховуване інтригувало мене. Одначе те, що було видно в чоловічих убиральнях, розчаровувало. Я так і не побачив там гордого фалоса — лише живильний мішечок, усохлу бульбу, равлика без мушлі.

Та ще я до смерті боявся, чи не заскочать мене за підгляданням. Попри коротку стрижку, костюм і високий зріст, щоразу, заходячи в туалет, я чув уявний крик «Це чоловічий!». Але туди мені й належало йти. Ніхто нічого не казав. Ніхто не заперечував. І я шукав хоч трохи чистої кабінки. Відтоді й донині я мушу мочитися сидячи.

Ночами я робив зарядку на запліснявілих килимках мотельних номерів: присідав і відтискався від підлоги. Стоячи

перед дзеркалом у нових боксерських трусах, оглядав своє тіло. Іще недавно я гнітився відсутністю форм, але тепер цього можна було не боятися. Я більше не повинен був тягтися до тих стандартів. Недосяжні вимоги були скасовані; мені полегшало, проте я так само губився, спостерігаючи зміни в собі. Іноді біле, міцне й кістляве тіло видавалося чужим. По-своєму гарне, воно було взірцем спартанської вроди — ні плинне, ані піддатливе — нагадуючи радше згусток.

Саме в мотелях я дослідив своє нове тіло, навчився користуватися ним і пізнав його протириччя. Ми з Об'єктом співдіяли в темряві; вона ніколи не розглядала мого статевого члена. Клініка намагалася допасувати його до медичних стандартів. Протягом безперервних оглядів мої геніталії по-малу втратили чутливість. Тіло закривалося, щоб пережити це випробування. Але в дорозі воно прокинулося. На самоті, за замкненими дверима, я вивчав його, затискав подушки між ніг і влягався на них згори. Дивився «Джонні Карсона»^{*} й давав руці волю. Колись тривожні роздуми про власну будову завадили моїм дитячим експериментам, і лиш тепер, утрачений для всіх знайомих і рідних, я наважився спробувати. Вагу цих пошуків не можна переоцінити. Якщо колись я й сумнівався в правильності мого рішення, якщо іноді ще думав повернутися до батьків і здатися на операцію, мене зупиняла ця самотня насолода поміж ніг. Я знав, що мені її не залишать. Не варто переоцінювати значення сексуальної втіхи, проте для мене то був потужний рушій — надто тоді,

* «Шоу Джонні Карсона» — нічна телепрограма з інтерв'ю з публічними особами, виступами стендап-коміків, музичними номерами та комедійними сценками. Виходила протягом 1962–1992 років.

у чотирнадцять років, коли мої натягнуті нерви готові були вибухнути симфонією від найменшого дотику. Так Калл пізнав себе: у блаженних, чистих виверженнях між двох чи трьох зім'ятих подушок, за запнутим вікном, що виходило в двір із порожнім басейном, під нескінченний шум нічних автомобілів.

На виїзді з Небраска-сіті переді мною загальмувала срібляста «Нова». Я підбіг і відчинив дверцята. За кермом сидів доглянутий чоловік ледь-ледь за тридцять у твідовому піджаку та жовтому джемпері. Верхній гудзик його картатої сорочки був розстебнутий, зате манжети накрохмалені до хрускоту, і цей офіційний вигляд контрастував з невимушеними манерами водія.

— Прит, — вимовив він із бруклінським акцентом.

— Дякую, що зупинилися.

Він підкурив сигарету й простягнув мені руку:

— Бен Шир.

— Мене звуть Калл.

Він не поцікавився, ані куди я їду, ані звідки, та щойно ми рушили, запитав:

— Де ти роздобув такий костюм?

— В Армії Спасіння.

— Мені подобається.

— Подобається? — озвався я і збагнув: — Ви жартуєте.

— Ні, — сказав Шир. — Мені подобається небіжчицький одяг. Це дуже екзистенційно.

— Як?

— Що — «як»?

— Що означає «екзистенційно»?

Він подивився мені у вічі.

— Екзистенціаліст — це той, хто живе однією миттю.

Досі ніхто ще не розмовляв так зі мною. Я був у захваті. Ми проминали жовті краєвиди під Широві оповідки. Від нього я дізнався про Йонеско й театр абсурду, про Енді Воргола та «Велвет андеграунд». Неможливо передати радість, якою це сповнювало такого хлопчину, як я. «Браслети» намагалися вдавати, наче вони зі сходу, і, думаю, я їй собі підхопив у них цю манію.

— А ви колись жили в Нью-Йорку? — запитав я.

— Так.

— Я щойно звідти. І хочу якось ще пожити там.

— Я десять років прожив у Нью-Йорку.

— А чому переїхали?

І знову він подивився просто на мене.

— Прокинувся якось уранці і зрозумів: якщо не поїду, то здохну за рік.

Ці слова теж заворожили мене.

Шир мав бліде вродливе обличчя з азійським розрізом сірих очей.

Русяві кучері були зачесані на рівний проділ. Невдовзі я помітив інші вишукані деталі його вбрання: запонки з монограмою та італійські лофери. Він одразу мені сподобався. Він був таким, яким я хотів би стати.

Аж ось із заднього сидіння долинуло жалісне, кволе зітхання.

— Що таке, Франкліне? — озвався Шир.

Почувши своє ім'я, Франклін підвів розкішну змучену голову, і я побачив чорно-білого англійського сетера. Глигнувши на мене ревматичними очиськами, старезний пес улігся знову.

Тим часом Шир почав з'їжджати з дороги. Він недбало вів машину, проте, маневруючи, діяв з військовою чіткістю,

шарпаючи кермо тренуваними руками. Припаркувавшись біля крамнички, він кинув: «Я на хвилину» й піднявся всередину короткими сходами, тримаючи недокурену сигарету біля стегна, мов жокейський батіг. Я роззирнувся в салоні. Той був бездоганно прибраний, а гумові килимки вичищені пілососом. У бардачку лежали мапи та касети Мейбл Мерсер*. Потім з'явився Шир із двома пластиковими пакетами й оголосив:

— Напої доставлено!

Він придбав дванадцять банок пива, два «Блу нан»** та «Лансерз роуз»*** у глиняній пляшці. Усі покупки Шир поставив на заднє сидіння.

Це теж засвідчувало в ньому добрий смак. Інші пили «Лібфраумільх»**** із пластмасових скляночок, називаючи це коктейлем, а на закуску краяли чеддер швейцарським армійським ножом. Шир із нічого створив вишукану тарілку — навіть з оливками. Доки ми їхали крізь поля, він велів мені відкорковувати вино та подавати їжу. Я виконував роль його пажа. Він наказав мені поставити Мейбл Мерсер і розповів про її неперевершене фразування.

— Копи! Опустити склянку! — зненацька викрикнув Шир.

Я заховав «Блу нан», і поліцейський патруль об'їхав нас ліворуч.

* Мейбл Мерсер (1900–1984) — джазова співачка англійського походження.

** Німецький винний бренд, популярний у США в 1950–80-х роках. На той час, імовірно — найбільша міжнародна винна марка.

*** «Лансерз» — португальський напівсолодкий винний бренд, запущений 1944 року.

**** Напівсолодке біле німецьке вино, що виробляється здебільшого на експорт. Традиційно асоціюється з неякісною винною продукцією.

— Я тільки бачу фраєра, вже знаю, хто він, — озвався Шир, імітуючи поліцейську манеру. — А на цих-во подивися. Фраєри, як вони є. Добра від них не жди.

Я засміявся, радий, що виступаю пліч-о-пліч із ним проти всіх лицемірів та бюрократів цілого світу. Коли почало сутеніти, Шир звернув до стейкхаусу. Я злякався, чи не виявиться це задорого, але він відповів: «Сьогодні я пригощаю».

Усередині було людно. Попід баром тулився однісінький вільний столик.

— Мені мартіні з горілкою, екстра драй, — замовив Шир, — дві оливки, а синові пиво.

Офіціантка зиркнула на мене.

— У нього є документи?

— З собою нема, — сказав я.

— Тоді ніякого пива.

— Слушайте, я сам прийняв його на світ, — утрутився Шир. — Я вам ручаюся.

— Немає документів — не буде й випивки.

— Добре, — відповів Шир. — Я передумав. Мені мартіні з горілкою, екстра драй, дві оливки та пиво.

— Щоб ви віддали його своєму дружку, — процідила офіціантка. — Пива я вам не подам.

— Я сам усе вип'ю, — запевнив Шир, понизивши голос і приправивши його владними нотками східного верховоди чи то випускника Ліги плюща, шанованими навіть тут, у придорожньому степовому стейкхаусі. Обурена офіціантка мусила підкоритися.

Вона пішла, а Шир нахилився до мене й заговорив своїм звичайним провінційним тоном:

— Бабу тр'а порати на сіні — тоді вона подобріє. Завалиш цю, — він не здавався п'яним, але бруталність була

нехарактерна для нього, рухи втратили точність, а говорив він тепер голосніше. — Вона запала на тебе чи що. Овечка-овечка, а потім як розгуляється! Може, ви ще будете щасливі разом.

Я теж сп'янів; від випитого вина моя голова крутилася, наче дзеркальна куля, бризкаючи світлом навсібіч.

Офіціантка принесла напої, демонстративно поставивши їх біля Шири. Коли вона зникла, той підсунув кухоль до мене і сказав: «На».

— Дякую, — я заходився пити пожадливо, відсуваючи кухоль щоразу, коли попри нас проходила та сама офіціантка. Це було дуже весело.

Проте інші за мною теж спостерігали. Чоловік у гавайській сорочці й окулярах неохотно дивився на мене з-за бару, але потім широко і з розумінням усміхнувся. Я ніяково відвів погляд. Коли ми вийшли, надворі було вже темно. Шир відчинив багажні дверцята, щоб вивести Франкліна. Старенький пес уже не міг ходити, і Широю довелося брати його на руки. «Ходімо, Франку», — сказав він із грубуватою ніжністю, і, затиснувши сигарету в зубах, поніс немічну тварину в кущі, вельми скидаючись на патриція чи то самого Франкліна Рузвельта в двобортному, розшитому золотими нитками твідовому піджаку. Сильні ноги любителя поло в лоферах від Гуччі згиналися під новою вагою.

Неподалік від шосе він знову спинився купити пива.

Ми проїхали ще годину. Шир дудлив пляшку за пляшкою, я подужав тільки одну чи дві. Хотілося спати; я був нетверезий і, притулившись головою до дверцят, дивився у вікно. Усе розпливалося в мене перед очима. Поруч із нами їхала довга біла машина. Водій усміхнувся мені, та я вже засинав.

Невдовзі мене розбудив Шир.

— Усе, я пас. Не можу більше кермувати.

Я промовчав.

— Знайду мотель. Я оплачу й тобі кімнату.

Я не заперечував. Незабаром попереду замигтіли вогні мотелю. Шир вийшов з машини, а повернувся з ключем для мене. Провів мене до номера, підніс валізу й відчинив переді мною двері. Я дістався до ліжка й упав.

У голові крутилося. Так-сяк я скинув покривало і ліг на подушку.

— Ти так і спатимеш в одязі? — здивовано запитав Шир.

Я відчув, що він гладить мене по спині. «Не можна спати в одязі», — повторив Шир і почав роздягати мене, але я зібрався на силі:

— Я хочу спати.

Шир нахилився ближче й промимрив:

— Калле, тебе вигнали з дому? — тепер він був п'янючий, ніби його нарешті здолала вся денна й вечірня випивка.

— Я сплю.

— Будь ласка, — шепотів Шир. — Я хочу подбати про тебе.

Я заперечно скулився й міцно заплющив очі. Шир тицявся в мене носом, та я не відповідав, і він облишив спроби. Підійшов до дверей і зачинив їх за собою.

Прокинувся я рано-вранці. У вікна лилося сонячне сяйво. Коло себе я побачив Шира. Замружившись, він незграбно тулився до мене. «Я просто заснув тут, — пробубонів він. — Просто заснув». Моя сорочка була розстібнута. Шир лежав у самих трусах. На ввімкненому телевізорі стояли порожні пляшки з-під пива.

Шир ухопив мене в обійми, притиснувшись до моєї щоки лицем і видаючи нерозбірливі звуки. Я терпів, відчуваючи незрозумілий обов'язок перед ним, але п'янї його залицання стали пожадливі й цілеспрямовані, і тоді я відіпхнув його. Він не пручався. Згорнувся клубочком і швидко заснув.

Я вийшов до ванної й довго просидів там на кришці унітаза, обхопивши коліна руками. Потім визирнув у кімнату. Шир міцно спав. Замка на дверях не було, та я відчайдушно прагнув помитися і швидко зробив це, не запинаючи шторки й невідривно дивлячись на двері. Надів свіжу сорочку та костюм і вислизнув геть із номера.

Було ще дуже рано; на дорозі — порожньо. Я відійшов від мотелю й сів на валізу. У безмежному чистому небі ширяли птахи. Мені хотілося їсти. Голова боліла. Я видобув гаманець, перелічив дедалі меншу решту грошей і всоте замислився, чи не зателефонувати додому. Заплакав, але припинив, почувши звук двигуна. З мотельної стоянки виїхав білий «лінкольн-континенталь». Я підняв руку. Автомобіль зупинився; віконце почало поволі опускатися. За кермом сидів той самий чоловік, якого напередодні я бачив у ресторані.

— Куди ти їдеш?

— До Каліфорнії.

І знову та сама усмішка. Обличчя його немовби розквітло.

— Тобі пощастило. Бо я так само туди.

На мить я завагався, а потім поставив валізу на задне сидіння. Вибору в мене однаково не було.

СТАТЕВА ДИСФОРІЯ В САН-ФРАНЦІСКО

Звали його Бобом Престо. Він мав пухкі білі руки й лице, а вертикальні вставки на білій латиноамериканській сорочці були прошиті золотими нитками. Він пишався власним голо- сом і колись багато років пропрацював на радіо диктором, перш ніж змінити роботу. Престо не сказав, ким був тепер, але білий «континенталь» із червоними шкіряними сидін- нями, персні з коштовними каменями на пальцях, стрижка ведучого-новинаря і золотий годинник не залишали сумніву в тому, що справа ця прибуткова. Та попри всі ці ознаки до- рослого чоловіка, у ньому багато лишилося від маминого син- ка. Престо нагадував маленького гладунця, хоча важив ледь не центнер. Такий собі Біг-бой із однойменної мережі рестора- нів*, тільки старший, зашкарублий та зіпсований дорослими пороками. Розмова почалася звичайно. Престо поцікавився, хто я і звідки, а я відповів йому вже завченою брехнею.

— Що ти робитимеш у Каліфорнії?

* Ідеться про мережу *Big Boy Restaurants* із головним офісом у Воррені, штат Мічиган.

— Навчатимуся в коледжі.

— У якому?

— У Стенфорді.

— Непогано. Мій свояк навчався в Стенфорді. Велике цабе. А нагадай мені, де він?

— Стенфорд?

— Ага. В якому місті?

— Я забув.

— Забув? Я думав, у Стенфорд недоумків не беруть. Як же ти туди потрапиш, не знаючи, де це?

— Зустрінуся з другом. Він пояснить усе докладніше.

— Добре мати друзів, — завважив Престо й підморгнув мені. Я не збагнув, до чого це було, і мовчки дивився на трасу перед собою.

На високому сидінні між нами лежали закуски, пляшки з газованими напоями та пачки чіпсів і печива. Престо припросив мене, і я, надто голодний, щоб відмовлятися, взяв печиво, намагаючись не ковтати одразу все.

— Знаєш, — озвався Престо, — студенти коледжів здаються мені щороку молодшими. Мабуть, я вже старий. Але ти взагалі на школярика схожий. Ти на якому курсі?

— На першому.

І знову обличчя його розпливлося в медоточивій усмішці.

— Я тобі заздрю. Студентські роки — то найкраще в житті. Ти вже готовий зваблювати дівчат?

Він реготнув, і я відчув, що мушу й собі підсміхнутися.

— У мене в коледжі були юрми дівчат, — вів далі Престо. — Я працював на тамтешньому радіо. Одержував на шару всі альбоми. І, коли я хотів зняти дівчину, — присвячував їй трек, — він понизив голос і заворкотів: — «Дженніфер,

королево сто першої групи антропології, ця пісня — тобі. О, кицю, я так хочу вивчити твою культуру».

Він похилив щокату голову й звів брови, скромно віддаючи належне власним вокальним здібностям.

— Калле, я дам тобі одну маленьку пораду щодо жінок. Ніколи не забувай про голос. Він їх страшенно заводить. — У Престо був глибокий, виразно чоловічий голос, а складки жиру на шиї лише підсилювали резонанс. — Наприклад, мою колишню. Коли ми познайомилися, вона дуріла від кожного мого слова. Ми трахалися, я казав «шоколад», і вона одразу кінчала.

Я не відповів, і Престо стурбовано запитав:

— Ти не образився? Чи ти мормонський місіонер? І тому в такому костюмі?

— Ні.

— Добре. Бо я вже злякався. Ану, послухаймо твій голос. Покажи, на що ти здатен.

— Що сказати?

— Скажи «шоколад».

— Шоколад.

— Калле, я вже не працюю на радіо. Я не професійний диктор. Але, даруй, діджеєм тобі не бути. У тебе дуже слабкий тенор. Хочеш укласти бабу — то вчися співати, — він засміявся й знову вишкірився, проте оглянув мене вже не весело, а прискіпливо. Однією рукою Престо тримав кермо, другою брав собі чіпси. — До речі, у тебе такий дивний голос. Його важко визначити.

Я волів мовчати.

— Калле, скільки тобі років?

— Я вже сказав.

— Не сказав.

— Щойно виповнилося вісімнадцять.

— А як ти думаєш, скільки мені?

— Не знаю. Шістдесят?

— Я тебе зараз вижену. Теж мені — шістдесят. Усього лише п'ятдесят два.

— Насправді я хотів сказати «п'ятдесят».

— Це все через вагу, — похитав головою Престо. — Я здався молодшим, доки не розжирів. Але такі худі, як ти, не зрозуміють. Коли я побачив тебе на дорозі, вирішив був, що ти дівчина. Костюма не помітив — тільки загальний абрис. І думаю — Господи, що тут робить така мала?

Я відвів очі, стривожений і переляканий.

— А потім я впізнав тебе. Ти був учора в ресторані. З тим збоченцем, який виловлює хлопчиків. — Престо помовчав і запитав: — Калле, ти гей?

— Що?

— Не бійся, можеш зізнатися. Сам я не гей, але не маю нічого проти.

— Я хочу вийти. Випустіть мене.

Престо відпустив кермо й підняв руки вгору:

— Винен. Перепрошую. Більше ні слова, якщо тобі так неприємно.

— Випустіть мене.

— Як скажеш, але це тупо. Нам по дорозі, Калле. Я доведу тебе до Сан-Франциско.

Він не спинився; я більше не просив його про це. Престо дотримав слова й весь час переважно мовчав, коли-не-коли підспівуючи радіоприймачу.

Щогодини він зупинявся — сходити в туалет і купити ще пепсі, шоколадного печива, червоної лакриці та кукурудзяних пластівців. За кермом він знову починав жувати,

відвертаючи голову, щоб крихти не падали на сорочку. Пепсі з булькотом лилася йому в горлянку. Ми розмовляли на загальні теми, і так проминули Сьерру, виїхали з Невади й дісталися Каліфорнії, де в автомобільному віконці забігайлівки взяли собі обід. Престо пригостив мене гамбургером та молочним коктейлем, і я подумав, що зрештою він непоганий, приязний, і, очевидно, не має бажання мене згвалтувати.

— Час пити ліки, — оголосив він, коли ми поїли. — Калле, подаси мені таблетки? Вони в бардачку.

Я витяг п'ять чи шість пляшечок, подав їх Престо, а той, зіщулившись, прочитував написи на етикетках. «Потримаєш кермо?» — сказав він, і я нахилився до Боба Престо ближче, аніж хотів би цього, доки він розкручував пляшечки й витрушував таблетки на долоню. «Печінка вже ні к чорту не годиться. Усе через той гепатит, що я підхопив у Таїланді. Ледь не помер там. — Він показав мені синю таблетку. — Це для печінки. Це від холестерину. А це від тиску. Паскудна в мене кров. Не можна стільки жерти».

Ми їхали цілий день, і ввечері дісталися до Сан-Франциско. Побачивши біло-рожеве місто, наче весільний торт на пагорбах, я розгубився. Я мріяв лише досягнути своєї мети, і зовсім не уявляв, що робитиму потім і як виживатиму.

— Куди тебе везти? — озвався Престо. — У твого друга адреса є?

— Я можу вийти, де завгодно.

— Поїдемо в Хайтс*. Там легко буде знайтися. — Ми заїхали в місто, і ось Престо зупинився, а я відчинив дверцята.

— Дякую, що підвезли.

* Околиця Пасифік-Хайтс у центрі Сан-Франциско.

— Прошу, прошу, — він простягнув мені руку. — До речі, місто називається Пало-Альто.

— Що?

— Стенфорд розташований у Пало-Альто. Запам'ятай це, коли надумаєш брехати, наче ти вже в коледжі. Інакше тобі ніхто не повірить, — Престо чекав моєї відповіді, а потім запитав напрочуд лагідно, професійно вивіреном, але ефективним тоном: — Малий, а тобі взагалі є де жити?

— Не переймайтеся.

— Калле, розкажи мені одне. Хто ти такий?

Я мовчки вибрався з машини й підійшов по валізу до задніх дверцят. Престо розвернувся обличчям до мене, що коштувало йому чималеньких зусиль, і тим самим глибоким, лагідним батьківським тоном сказав:

— Перестань. У мене є справа, я можу допомогти тобі. Ти транс?

— До побачення.

— Не ображайся. Я вивчив усе про доопераційний період і після...

— Я вас не розумію.

— Зажди. Ось. Візьми бодай мою візитівку. Ти мені пригодишся. Ким би ти не був, тобі ж потрібні гроші? Схочеш заробити — подзвони своєму другу Бобу Престо.

Я взяв візитівку, щоб тільки здихатися його, а тоді відвернувся й покрокував геть, наче знав, куди йти.

— Уночі обережно в парку! — лунко гукнув мені в спину Престо. — Там вештаються різні покидьки.

Мама завжди вважала, що пуповина, яка поєднувала її з дітьми, так до кінця й не була перерізана. Щойно лікар

Філобозян обтинав тілесний зв'язок, замість нього міцнів духовний. Коли я зник, Тессі визнала за цією думкою слухність. Ночами, лежачи в ліжку й чекаючи, доки подіє заспокійливе, мама клала долоню собі на живіт, мов рибалка, який перевіряє наживку. Їй здавалося, наче вона відчуває щось. Непевні вібрації. Завдяки їм Тессі знала, що я далеко, проте живий — хоча, можливо, голодний і хворий. Усе це вона відчувала з трему невидимої пуповини: щось схоже чують кити, які переспівуються між собою на глибоководді.

Майже тиждень опісля моєї втечі батьки залишалися в «Локмурі», плекаючи сподівання, що я повернуся. Тоді нью-йоркський слідчий порадив їм вертатися додому. «Раптом вона приїде чи зателефонує. Діти часто так роблять. Якщо ми знайдемо її — зателефонуємо вам. Обіцяю. Зараз найкраще — їхати додому й чекати дзвінка». Вони неохоче послушалися; утім, до від'їзду зустрілися з Люсом.

— Недостатня обізнаність чаїть у собі небезпеку, — сказав він їм, пояснюючи мій учинок. — Мабуть, коли я виїшов, Каллі зазирнула в історію своєї хвороби, проте нічого там не зрозуміла.

— Але чому вона втекла? — перепитала Тессі, благально розширивши очі.

— Неправильно зіставила факти, — відповів Люс. — Занадто все спростила.

— Докторе Люс, я буду з вами чесний, — утрутився Мільтон. — Наша дочка лишила нам прощального листа, у якому назвала вас брехуном. Я хочу знати, що послужило тому причиною.

— Їй чотирнадцять років, — поблажливо всміхнувся Люс. — Вона не вірить дорослим.

— Покажіть нам історію.

— Навряд чи це допоможе. Статева ідентифікація — це комплексна єдність чинників. Вона не залежить лише від генетики чи виховання. У певний момент усі фактори мають зійтися до купи.

— Скажіть мені одне, — урвав його Мільтон. — Ви досі вважаєте, що Каллі повинна лишитися дівчиною?

— Психологічний портрет, складений протягом нашої нетривалої діагностики, свідчить, що їй притаманна жіноча статева свідомість.

— Чому ж вона сама означила себе хлопцем? — нажахано скрикнула Тессі, утративши самовладання.

— Мені вона такого не казала, — відповів Люс. — Це щось новеньке.

— Покажіть нам історію, — звелів Мільтон.

— Гадаю, це неможливо. Вона потрібна мені для дослідження. Ви можете ознайомитися з результатами аналізів.

І тоді Мільтон вибухнув.

— Це ви в усьому винні! — закричав він на Люса. — Чуєте? Наша дочка не могла просто так утекти! Ви щось їй заподіяли! Налякали її!

— Її налякало власне становище, — виправив Люс. — І, пане Стефанідіс, дозвольте сказати вам іще дещо, — постукав він по столі. — Украй необхідно знайти її якнайшвидше, бо наслідки можуть бути серйозні.

— Про що ви говорите?

— Депресія. Дисфорія. Вона в хисткому психологічному стані.

— Тессі, — звернувся Мільтон до дружини, — ти хочеш побачити історію чи ходімо, а цей козел нехай тут утирається?

— Хочу, — схлипнула мама. — І добирай, будь ласка, слова. Поводьмося чемно.

Зрештою Люс віддав їм історію. Коли батьки перечитали все, він запропонував їм переглянути свою гіпотезу в майбутньому і висловив надію, що я повернуся.

— Я більше ніколи не привезу до нього Каллі, — сказала мама, коли вони вийшли геть.

— Не знаю, що він зробив їй, та щось, очевидно, зробив, — притакнув батько.

Наприкінці вересня вони повернулися в Мідлсекс. Зів'яле листя опадало з в'язів, мовби оголюючи беззахисну вулицю. Надворі холоднішало; ночами Тессі слухала гомін дерев попід вітром і думала, як я там і де тепер ночую. Ліки не пригнічували, а видозмінювали її страх. Під їхньою дією Тессі ховалася в себе й озирала свої тривоги мовби з оглядового майданчика. Тоді вони трохи відступали. У роті в неї пересихало, голова була ватяна, а периферійний зір притуплювався. Вона повинна була приймати одну таблетку нараз, але незрідка ковтала дві.

Найкраще їй думалося в проміжку між явою та сном. Удень вона була заклопотана — у Мідлсексі юрбилися гості; вона подавала їм їжу та мила посуд, — проте вночі, засинаючи, Тессі наважувалася осмислити прощальний мій лист.

Вона не могла уявити мене кимось іншим, як не своєю дочкою. Знову й знову мама снувала ті самі думки. Напівзаплющивши очі, вдивлялася в темряву спальні, крізь яку де-не-де пробивалися сполохи світла, і, немов наяву, бачила всі мої речі.

Ті громадилися купами в ногах її ліжка — шкарпетки з кутасиками, ляльки, заколки для волосся, усі книжки про

Мадлен*, святкові платтячка, червоні круглоносі туфельки з пряжкою, дитяча плита, джемperi, хула-хуп. Усе це єднало її зі мною. Хіба могло воно належати хлопцеві?

Насправді ж могло. Тессі перебирала в пам'яті події минулих півтора року, вишукуючи пропущені лиховісні ознаки, як будь-яка мати віч-на-віч із жахливим одкровенням щодо своєї неповнолітньої доньки. Якби я помер від передозування наркотиків чи пристав до якоїсь секти, вона міркувала б так само й зазнала б тієї самої переоцінки, ставлячи лиш інакші запитання. Невже тому я був такий високий? І місячне в мене так і не почалося? Мама згадувала наші спільні походи на епіляцію до «Золотого руна», мій хрипливий альт і те, що сукні завжди сідали на мене погано, а жіночих рукавиць я взагалі не міг надіти. Усе те, що Тессі приписувала підлітковому віку, тепер налякало її. Як же вона не помітила? Вона, що привела мене на світ і знала краще, ніж я знав самого себе? Вона, що відчувала всі мої радості й болі? Та хіба доньчине лице ніколи не дивувало її несподіваним виразом? Таким суворим, таким... чоловічим. І ця худорба — ніяких стегон, самі кістки. Але такого не може бути... і доктор Люс запевняв, що Каллі... чому ж він навіть не згадав про хромосоми... хіба це можливо? Так міркувала Тессі, аж поки свідомість її затьмарювалась і вщухали спалахи по кутках. А потім, обдумавши все це, мама згадала Об'єкт і нашу з нею дружбу. Згадала шкільну

* Ідеться про серію книжок американського автора й ілюстратора Людвіга Бемельманса, присвячену пригодам семирічної паризької школярки Мадлен та її подруг. Оригінальна серія містить шість книжок; перша з них («Мадлен») була опублікована 1939 року. 1999 року онук автора Джон Бемельманс Марчіано видав перший з наступних восьми томів — «Мадлен в Америці».

виставу та смерть нашої однокласниці; згадала, як кинулася за лаштунки, де я пригортав і втішав Об'єкт, гладив її по волоссю з несамовитим, геть не скорботним виразом обличчя...

І тоді Тессі ціпеніла.

Мільтон же не гаяв часу на переосмислення очевидного. У прощальному листі було написано: «Я не дівчина». Але Каллі була ще дитиною. Що вона могла знати? Діти мелють багато дурниць. Батько не розумів, чому я втік, щоб уникнути операції. Не уявляв, чому я відмовився лікуватись. Проте він був певен, що всі ці розумування не стосуються головного. Мене потрібно було знайти. Повернути додому живим і здоровим. А перейнятися медичними питаннями можна буде вже потім.

Тож Мільтон із головою поринув у пошуки. Зранку до вечора він просиджував на телефоні, обдзвонюючи поліцейські відділки по всій країні. Замучив нью-йоркського слідчого допитами щодо перебігу моєї справи. Обклався телефонними довідниками в бібліотеці, виписуючи номери й адреси відділків і соціальних притулків, а потім обдзвонював їх і ставив усім однакове запитання — чи хтось із їхніх підопічних відповідає моему описові? Усім їм батько надіслав мою фотографію й звелів покупцям франшизи повісити її в кожному «Геркулесі». Моє оголене тіло ще не з'явилося в підручниках із медицини, проте фото обличчя висіло у вікнах і на дошках оголошень по всій Америці. Світлину одержали й поліцейські з відділку в Сан-Франциско, але мене вже важко було впізнати на ній. Як справжній злочинець, я встиг змінити зовнішність, а біологічні процеси щодня вдосконалювали мій камуфляж.

І знову Мідлсекс заповнювався друзями й родичами. Тітка Зо та кузени прийшли підтримати Мільтона й Тессі. Якось Пітер Татакіс раніше зачинив свій кабінет і приїхав до них обідати з Бірмінгема. Джиммі й Філіс Фіоретоси принесли *кулуракію* та морозиво. Немовби Кіпрської кризи не було: жінки готували на кухні їсти, чоловіки спідтиха бесідували у вітальні. Із бару Мільтон витяг запорошені пляшки; пожертвував навіть «Корону» в червоному оксамитовому футлярі*. Нарди виринули з-під купи настільних ігор; старші дами заходилися перебирати вервиці. Усі знали, що Каллі втекла, але ніхто не розумів, чому. «Може, вона вагітна? — перешіптувалися люди. — У неї є хлопець?» — «А чемна ж була дитина. І гляньте, що втнула». — «Принділися були, як вона добре вчиться в тій елітній школі. Тепер не приндіться».

А нагорі отець Майк тримав за руку Тессі, яка лежала на ліжку. Без піджака, у чорній сорочці з короткими рукавами та колоратці, він стверджував, що молитиметься за моє повернення, і радив Тессі піти й поставити за мене свічку в церкві. Цікаво, що він думав, сидячи коло неї в спальні моїх батьків? Чи було на його обличчі знати *Schadenfreude*? Зловтіху в нещасті колишньої нареченої? Радість від усвідомлення, що швагрові статки нездатні були захистити його від біди? Полегшення, що принаймні тепер дорогою додому Зоя не порівнюватиме його з братом? Не знаю. Мама під дією заспокійливого пригадувала тільки химерно видовжене лице Майкла Антоніу, як у священника на полотні Ель Греко.

Уночі вона спала погано, раз у раз панічно прокидаючись. Уранці заправляла ліжку, та після сніданку лягала

* Ідеться про віскі канадської марки *Crown Royal*.

знову, запнувши штори й охайно виставивши на килимі свої мініатюрні білі кеди.

Під очима в неї залягли темні тіні, на скронях пульсували розбухлі вени. Дзвонив телефон, і Тессі здавалося, що зараз у неї розірветься голова.

— Алло?

— Ну, що там? — то була тітка Зо, і мамине серце впало.

— Нічого.

— Не бійся. Вона повернеться.

Дві жінки зо хвилину поговорили, а потім Тессі сказала, що більше не може займати лінію.

Щоранку на Сан-Франциско спадає густий туман. Він виникає десь далеко в океані, згущується над Фараллонськими островами, вкриваючи морських левів на скелях, лине до узбережжя й наповнює довгасту зелену чашу Голден Гейт-парку. Ховає ранкових бігунів і гімнастів тай-цзи. Заволює вікна Скляного павільйону. Крадеться в місто, огортає пам'ятники та кінотеатри, кубла наркоманів у Пенхендлі і тендерлойнські нічліжки*. Вкриває пастельні вікторіанські маєтки в Пасифік Хайтс і кутає веселкові будинки в Хайт-Ешбері**. Спускається й підіймається звивистими вуличками Китайського кварталу, їздить фунікулером, аж дзвіночки його починають гудіти, немов буйки; ковтає вежу Ліліан

* Пенхендл — парк, прилеглий до Голден Гейт-парку в Сан-Франциско; Тендерлойн — околиця в Сан-Франциско, відома своєю кримінальною історією.

** Район, де сходяться вулиці Хайт і Ешбері в Сан-Франциско, офіційно визнаний місцем зародження контркультури хіпі.

Койт*, пробирається в Мішн-Бей**, де ще не прокинулися виконавці маріачі, і допікає туристам. Туман Сан-Франциско, ця холодна знеосіблива мла, яка щодня накочується на місто, найкраще пояснює, чому воно саме таке. Після Другої світової війни Сан-Франциско було основним портом, куди поверталися кораблі з Тихого океану. Нові любовні звички, набуті мореплавцями на борті, не мали підтримки на суходолі. Так моряки лишалися й прибували до Сан-Франциско, знаходячи собі нових партнерів, доки місто обернулося на гомосексуальну столицю, гей-*Hauptstadt*. (Ось іще одне свідчення непередбачуваності життя: Кастро безпосередньо породжений військово-промисловим комплексом.) Туман приваблював нових поселенців: місто в його пелені нагадувало мовчазне, мінливе море; і що, як не цей безособовий огром, могло приховати їхні внутрішні переміни? Іноді незрозуміло було, чи то туман огортає собою місто, чи місто рухається назустріч йому. У сорокових туман приховував моряцькі розваги від співгромадян. І то ще не все. У п'ятдесятих він наповнював голови бітників, як піна капучино. У шістдесятих чадів у свідомості хіпі, немов конопляний дим із їхніх кальянів. А в сімдесятих, коли до Сан-Франциско приїхав Калл Стефанідіс, туман ховав у парку мене й моє нове товариство.

Третього дня в Хайт-Ешбері я їв банановий спліт у кафе. Другий поспіль. Радість нової свободи помалу зникала, і ласощі більше не відганяли смутку, як тиждень тому.

— Бабла даси?

* Вежа, збудована 1933 року в Сан-Франциско на гроші, одержані містом у спадок від Ліліан Хічкок-Койт, покровительки місцевих пожежників.

** Район Сан-Франциско, прилеглий до узбережжя Тихого океану.

Я підвів голову. Понад моїм мармуровим столиком згорбився добре мені знайомий тип — хлопчак-утікач із тих, до кого я не наближався. З-під капюшона визирало його розпашіле прищаве лице.

— Вибач, — відповів я.

Він нахилився нижче, підсунувся до мене й повторив:

— Бабла даси?

Його настирливість роздратувала мене. Я зиркнув на нього й сказав:

— Можу спитати те саме.

— Не я тут обжираюся сандеями.

— У мене немає грошей.

Він оглянув мене й уже приязніше поцікавився:

— А нащо тобі така здоровецька валіза?

— Не твоя справа.

— Я і вчора тебе з нею бачив.

— У мене грошей тільки на морозиво.

— А ночувати куди ти підеш?

— Куди захочу, туди й піду.

— Купи мені гамбургер, і я покажу тобі класне місце.

— Мені є куди йти.

— У мене класне місце в парку.

— Я сам знайду. До парку може прийти будь-хто.

— Ага, якщо не хоче, щоб його злапали. Ти ще не розумієш. Там є безпечні місця, а є небезпечні. У нас із друзями кльове місце. Реальна ничка. Копи про неї не знають — можна висіти там цілий час. Я пуцу тебе, але спершу — подвійний чізбургер.

— Хвилину тому був гамбургер.

— Ну ти й дурбило! Ціни ж ростуть. До речі, скільки тобі років?

— Вісімнадцять.

— Так я й повірив. Які вісімнадцять? Мені шістнадцять, і ти не старший. Ти з Маріна*?

Я похитав головою. Уже віддавна я не розмовляв з ровесниками, і тепер мені було добре й не так самотньо. Утім, я не здавав своїх позицій.

— А ти в нас багатенький? Робін-Бобін ненажера?

Я змовчав. Аж раптом він показав себе справжнім — голодним підлітком з тремтливими колінками.

— Чуєш, я їсти хочу. Будь ласка. Не треба подвійного чізбургера. Купи хоча б гамбургер.

— Добре.

— Кльово. Гамбургер. І картоплю. Ти ж обіцяв із картоплею? Слухай, ти не повіриш, але в мене також є заможні батьки.

Так почалося моє життя в Голден Гейт-парку. Новий приятель Метт не збрехав про своїх батьків. Він виявився сином філадельфійського адвоката з розлучень із Мейн-Лайн**, четвертим і наймолодшим у родині. Кремезний, з аномальним прикусом та прокуреним голосом, рік тому він подався в тур із «Грейтфул дед», і більше не повернувся додому. На їхніх концертах Метт продавав кислотні футболки, а коли міг — збував траву й ЛСД. І ось він привів мене до своєї когорти, що мала схованку глибоко в парку.

— Це Калл, — сказав Метт. — Він трохи тут потусується.

— Кльово.

— Чуваче, ти гробар?

* Округ на території затоки Сан-Франциско.

** Неформальне передмістя Філадельфії, штат Пенсильванія. Одне з найзаможніших у США.

— А я подумав, Ейб Лінкольн.

— Ні, це його дорожні лахи, — відповів Метт. — І у валізі теж є. Так?

Я кивнув.

— Хочеш купити футболку? У мене є.

— Давай.

Табір стояв у заростях мімози. Її руді кошлаті квіти нагадували йоржики для труб. Над дюнами простягалися велетенські вічнозелені кущі, які забезпечували просторий природний сховок. Земля попід ними була суха; густезні гілки рятували від вітру й сяк-так — від дощу. Усередині можна було сидіти. Під кожним кущем лежало по кілька спальних мішків: той, хто хотів поспати, вибирав будь-який. Пожилці трималися принципів колективної власності. Хтось приходив чи йшов, а їхнє добро залишалось: похідна плитка, срібне начиння й казанок для макаронів, банки з-під варення, матраци й летючий диск, що сяяв у темряві. Іноді хлопці кидали його, звучи й мене до гурту, щоби зрівняти склад команд («Господи, Робіне, ти подаєш, як дівчисько!»). Вони мали вдосталь горіхів та шоколаду, кальянів, люльок, флаконів амлінітрату, але рушників, білизни й зубної пасти їм бракувало. Неподалік містилася стічна канава, до якої ми ходили як до вбиральні. Митися можна було в фонтані побіля акваріума — але хіба вночі, щоб не заскочила поліція.

Іноді хлопці приводили подружок. Я намагався триматися якнайдалі від них, щоб ті не зрадили моєї таємниці. Поводився, як іммігрант при зустрічі з колишніми співвітчизниками — мовчав, боячись викриття. Утім, і з хлопцями я не мав про що говорити. Усі вони були фанатами «Грейтфул дед», і розмови точилися тільки довкола гурту. Хто й коли

бачив Джеррі*. Хто й на який концерт проносив випивку. Метта відраховували зі школи, та пам'ять його вражала, коли доходило до обговорення деталей життя «мертвяків». Він легко перелічував усі міста і дати концертів, знав кожну пісню напам'ять і міг сказати, де, коли й скільки разів її було виконано. Він жив надією на деякі композиції, як вірні живуть сподіванням на друге пришествя. Колись «мертвяки» зіграють «*Cosmic Charlie*»; Метт Ларсон почує це і спокутує всі гріхи. Якось він познайомився з Горянкою**, дружиною Джеррі.

— Але вона крута, — звирявся Метт. — Мені б таку бабу. Тоді я враз би одружився, і народив би дітей, і всяке таке.

— І працювати пішов би?

— Ми їздили б із гуртом. Дітей тягали б у переносках. Як папуаси. І продавали б траву.

У парку мешкали не тільки ми. По інший бік поля, на дюнах, жили безпритульні з довгими бородами й темними від засмаги та бруду обличчями. Вони грабували чужі табори, тож ми ніколи не лишали свого без нагляду. Таке було єдине наше правило: хтось неодмінно повинен був чатувати.

Я тусувався з фанатами, бо мені було страшно самому. Дорога навчила мене цінувати людей. Ми опинилися в парку з різних причин, і не дружили б у звичайному житті, але тепер мені було нікуди йти. Із ними доводилося бути

* Джером Джон «Джеррі» Гарсія (1942–1995) — фронтмен гурту *Grateful Dead*.

** Керолін Елізабет Адамс (1946) — учасниця комуни «Веселих бешкетників» (англ. *The Merry Pranksters*, перехідної ланки між бітниками та хіпі, що являла собою гурт шанувальників Кена Кізі та спричинила т. зв. «кислотну революцію» в США) і дружина Джеррі Гарсії до 1994 року.

пильним, проте лихими вони не були. Іноді билися, як випивали, та загалом сповідували ненасильницьку етику. Усі читали «Сіддхартху». Старенька книжка в м'якій обкладинці переходила з рук у руки. Я прочитав її й собі. Чи не найяскравіший спогад тих часів: Калл, сидючи на камені, читає Германа Гессе й дізнається про Будду.

— Я чув, що Будда закидався кислотою, — сказав один із фанатів. — І так досягнув просвітлення.

— Чуваче, тоді не було кислоти.

— Ну, типу ці були, гриби.

— Чуваче, я думаю, Будда — це Джеррі.

— Ага!

— Прикинь, я чув колись, як він сорок п'ять хвилин лабав імпровізацію з «Поїздки в Санта-Фе». І вкинувся зразу, що він — це Будда.

Я не приставав до таких розмов. Бачите, онде Калл сидить під кущем якнайдалі, поки фанати ладнаються на ніч?

Я тікав, не думаючи, як житиму. Не маючи, куди бігти. Тепер я був брудний і майже без грошей. Рано чи пізно мусив би подзвонити батькам — та вперше в житті я збагнув, що вони мені не допоможуть. Ані вони, ані будь-хто.

Щодня я водив усю компанію в «Алі-Бабу» на вегетаріанські бургери по сімдесят п'ять центів за штуку. Я відмовився жебрати й продавати наркотики, і здебільшого у відчаї тинявся довкола табору. Кілька разів виходив посидіти біля моря, але невдовзі облишив і це. На природі не легшало. Зовнішній світ закінчився. Скрізь був тільки я.

У батьків усе було навпаки. Хоч би що вони робили чи куди йшли — скрізь була тільки моя відсутність. Через три тижні

після моєї втечі друзі та родичі перестали з'являтися в Мідл-сексі. Будинок стих, і телефон мовчав. Мільтон подзвонив Розділові Одинадцятому, що мешкав десь на Верхньому півострові, і сказав: «З'являйся іноді. Це підтримає маму. Їй дуже важко. Ми досі не маємо гадки, де Каллі. Може, прийдеш на вихідні?». Він не розповів про мою прощальну записку й протягом нашого перебування в Нью-Йорку описував ситуацію Розділові Одинадцятому без подробиць. Почувши страх у батьковому тоні, Розділ Одинадцятий погодився приїздити на вихідні й ночувати в колишній своїй кімнаті. Мало-помалу він вивідав усе, що зі мною сталося, і відреагував спокійніше за батьків. Так вони — а особливо Тессі — почали призвичаюватись до нового порядку. Саме тоді, бажаючи відновити взаємини з сином, Мільтон удруге спробував принадити його до сімейного бізнесу.

— Ти ж нарешті покинув ту Мег?

— Угу.

— І навчання покинув. То що ти робиш у Маркетті*? Ми з мамою не розуміємо, як ти живеш.

— Працюю в барі.

— У барі? Ким?

— Кухарем.

Мільтон затнувся лише на мить.

— То, може, якось перейдеш за гриль у мої хот-доги? Це ж ти їх винайшов.

Брат не сказав ані «так», ані «ні». Колись він був зубрилкою, та в шістдесяті це змінилося. Під впливом тих років він став лактовегетаріанцем, послідовником

* Місто в штаті Мічиган, найбільше за кількістю населення на Верхньому півострові.

трансцендентальної медитації та виробив собі звичку жувати пейот. Колись він розрізував навпіл м'ячки для гольфу, цікавлячись їхнім умістом, а потім почав досліджувати власне мислення. Переконавшись у непридатності формальної освіти, Розділ Одинадцятий віддалився від цивілізації. Ми повертались до природи одночасно: він на Верхньому півострові, а я — в Голден Гейт-парку. Утім, коли батько запропонував Розділові Одинадцятому долучитися до праці в гриль-барі, брат уже втомився від глушини.

— Ходімо, — вмовляв його Мільтон, — з'їмо по хот-догу.

— Я м'яса не їм, — відповів Розділ Одинадцятий. — Хіба я можу керувати ресторанами?

— А я хотів відкрити кілька салат-барів, — повідомив Мільтон. — Тепер багато хто вже перейшов на знежирену їжу.

— Це добре.

— Справді? Ти думаєш? То візьмися за це, — Мільтон штурхнув сина ліктем і пожартував: — Зробимо тебе салатним віце-президентом.

Вони поїхали до центрального ресторану, де було повно людей.

— Ясу, — привітався Мільтон із менеджером, Гасом Зарасом. Той підвів голову і широко всміхнувся:

— Здоров був, Мільте. Як справи?

— Добре, добре. Привів вам майбутнього боса — освоїтись, — батько вказав на Розділа Одинадцятого.

— Ласкаво просимо в династію, — розкрив обійми Гас, аж надто голосно сміючись, але захопився й принишк. Запала незручна мовчанка. — Мільте, що тобі дати? — запитав Гас після паузи.

— Два хот-доги з усім. А вегетаріанське в нас є?

- Квасолевий суп.
- То принеси малому.
- Зараз.

Мільтон із Розділом Одинадцятим вибрали столик і сіли. Після нової довгої мовчанки батько запитав:

— Знаєш, скільки таких ресторанів тепер належить твоєму старому?

— Скільки? — запитав брат.

— Шістдесят шість. Вісім із них — у Флориді.

Там пролягала межа діяльності рекламодавців.

Мільтон мовчки їв свої хот-доги, розуміючи, що Гас не дарма поводить себе так приязно. Він думав те, що думають усі, коли дівчата тікають із дому. Гас припускав найгірше, і вряди-годи Мільтон був із ним солідарний, хоча й не бажав зізнаватися в цьому навіть самому собі. Проте щоразу, як Тессі згадувала пуповину й казала, буцімто відчуває мене, батько щосили хотів повірити їй.

Якось у неділю Тессі пішла до церкви, і Мільтон тицьнув їй чек на велику суму. «На, постав свічку за Каллі, — звелів він. — Багато постав. Не зашкодить».

Мама пішла, а він похитав головою. «Що це зі мною? Свічки? О Господи!» Він розлютився на себе за ці забобони, і вкотре поклявся знайти мене й повернути додому. Так чи інакше, колись йому випаде шанс, і Мільтон Стефанідіс нізащо його не прогавить.

«Грейтфул дед» поїхали до Берклі. Метт і хлопці вирушили на концерт; мені доручили стерегти табір.

Північ. Зарості мімоси. Я не сплю, наслухаючи гомін. Поміж кущами блимає світло. Перемовляються голоси.

Горішне листя біліє; я бачу густе риштування гілок. Промені світла цяткують землю, моє обличчя і тіло, а потім пірнають в отвір нашого лігва.

Вони хапають мене одразу. Один стрибає на груди та притискає руки до землі, а другий світить ліхтариком у лице.

— Підйом, — вигукує другий.

Це безпритульні з іншого боку поля. Перший сидить на мені, другий обшукує табір.

— Що тут у вас, недоносків?

— Дивися, — каже перший, — цей вилупок так злякався, що зараз усреться.

Я підгортаю ноги від суто дівочого страху. Вони шукають наркотиків. Той, що з ліхтариком, перетрушує спальні мішки і копірсається у валізі. Потім підходить до мене й стає на одне коліно.

— Де всі твої дружки? Пішли, а тебе покинули?

Він лізе до мене в кишені. Знаходить мій гаманець і вигрібає звідти все, що бачить: гроші й учнівський квиток, який роздивляється попід світлом.

— Це хто? Твоя дівчина? — він шкіриться й додає: — А в рот у мене візьме? Візьме, куди подінеться. — Він підносить мою фотографію до своєї ширінки й вихляє стегнами. — О, так!

— Покажи, — озивається перший.

Той, що з ліхтариком, жбурляє документ мені на груди. Перший нахилиється до мене ближче й сичить: «Не рипайся, падло». Відпускає руки й бере квиток.

Я бачу його обличчя. Сива борода, попсовані зуби, розбитий ніс зі зламанною перегородкою. Він дивиться на мою фотографію, каже: «Худюща сучка»; а потім на мене — і перемінюється на виду.

— Оце ж вона!

— Ти швидко додумався. Як завжди.

— Ні, тобто *він*! Це вона! Він — це вона, — той простягає учнівський квиток своєму напарникові. Промінь ліхтарика знову освітлює Калліопу в блейзері й блузці.

Невдовзі другий усміхається.

— То ти нас розводиш? Га? І все добро — у тебе в трусах? Ану, потримай її, — перший хапає мене за руки, другий здирає з мене штани.

Я відбивався, крутився й кóпався, але не міг устояти проти них. Мої штани спустили до колін. Другий посвітив мені між ніг і відсахнувся:

— Господи!

— Що таке?

— Сука!

— Що там?

— Грьобане чмо!

— Що?

— Мене зараз виверне. Глянь!

Перший поглянув лише мигцем і відштовхнув мене, мов заразного. Він підхопився, і, не змовляючись, обидва заходилися бити мене й обзивати. Той, що тримав, ударив носакom під ребра; я схопив його за ногу й учепився.

— Пустити мене, гръобане чмо!

Другий лупцював мене по голові. Ударив три чи чотири рази, і я знепритомнів...

...А незабаром отямився в тиші. Здавалося, наче вони пішли. Аж тут хтось гикнув, сказав: «Схрестімо мечі», і на мене линули два жовтих смердючих струмені.

— Залазь назад у нору, чмо.

І я залишився сам.

Ще до світанку я знайшов фонтан і викупався. Крові не було, та праве око набрякло і не розплющувалось. Бік озивався болем від кожного вдиху. Валіза лишилася при мені. Я відшукав сімдесят п'ять центів і понад усе захотів подзвонити додому. Натомість подзвонив Бобові Престо, і той сказав, що негайно приїде.

ГЕРМАФРОДИТ

Не дивина, що Люсова теорія статевої ідентичності була така поширена в сімдесяті. Тоді, як означив це мій найперший циркульник, усім кортіло «ходити однаковими». Вважалося, що особистість формує оточення, і кожна дитина — це чистий аркуш. Моя медична історія була всього лише відображенням психологічних процесів, які відбувалися з кожним. Чоловіки ставали схожими на жінок, жінки — на чоловіків. Запанувало враження, буцім статевої відмінності зникнуть. А потім усе змінилося.

Це називається еволюційною біологією. Під її впливом чоловіки знову перетворилися на мисливців, а жінки на збиральниць. Тепер ми формувалися не вихованням, а природою. У нас багато лишилося від гомінідів з двадцятого тисячоліття до Різдва Христового, і це виявляється в спрощеннях, які сьогодні ми бачимо в пресі й по телевізору. Чому чоловіки відлюдькуваті? (Бо на полюванні потрібно було мовчати.) Чому жінки такі говіркі? (Бо мусили повідомляти одна одній, де ростуть ягоди та плоди.) Чому чоловіки не бачать нічого в домі? (Бо поле зору в них звужене, щоб легше було переслідувати дичину.) Чому жінки так добре

все помічають? (Бо, захищаючи дім від нападників, звикли дивитися навсібіч.) Чому жінки не вміють паркувати авто? (Бо низький рівень тестостерону пригнічує здатність до просторової орієнтації.) Чому чоловіки не просять підказати їм шлях? (Бо це вияв слабкості, а мисливець не може бути слабким.) Такі ми нині. Жінки й чоловіки, утомлені від однаковості, знову намагаються бути різними.

Відтак у дев'яностих Люсова теорія зазнала нищівної критики. Діти були вже не чистими аркушами, а мали в собі генетичні та еволюційні задатки. Мое життя опинилося в епіцентрі цих суперечок як своєрідний спосіб розв'язати їх. Спершу, коли я зник, Люс був у відчаї, певний, що втратив свій найдорожчий скарб; та потім, збагнувши причину моєї втечі, переконався, що я не підтверджую, а спростовую його вчення. Він опублікував статті про мене й відтоді молився, щоб я не надумав оскаржити їх.

Одначе все не так просто. Я не підтверджую жодної з цих теорій. Ані Люсової, ані еволюційної. Мій психологічний портрет не відповідає й засадам есенціалізму, які сповідують учасники інтерсексуального руху. На відміну від описаних у пресі чоловічих псевдогермафродитів, дівчиною я завжди почувався комфортно. Чоловіки й дотепер не здаються мені своїми. Пристрасть вимусила мене перейти до їхнього табору — пристрасть і особливості організму. У двадцятому столітті генетика прищепила нам давньогрецьку ідею фатуму на клітинному рівні. А щойно розпочате двадцять перше продемонструвало нове відкриття. Попри всі сподівання, код, який лежить в основі нашого ества, виявився недостатнім. Замість очікуваних двохсот тисяч генів, у нас їх лише тридцять тисяч. Не набагато більше, ніж у миші.

І виникає вже нове дивне припущення. Непевне, суперечливе, але однак достовірне: усе залежить від нашого вибору. Природа обдаровує нас мозком. Життя обертає його на свідомість.

Зі мною це відбувалося 1974 року у Сан-Франциско.

І знову сморід хлору. Панові Го безпомилково вчувається запах басейну — навіть крізь виразний аромат парфумів дівчини, яка сидить у нього на колінах, і гіркий олійний дух старих кіношних крісел. Тут? У «69»? Пан Го принохується. Флора, дівчина, що осідлала його, запитує: «Подобається мій парфум?», але пан Го мовчить. Він не зважає на дівчат, які за гроші звиваються у нього в обіймах. Найбільше він любить, коли одна вистрибує на ньому, а друга обтанцює сліпучу жердину на сцені. Пан Го зазвичай робить кілька справ одночасно, але сьогодні не може розсіювати увагу. Йому заважає сморід басейну, і так уже понад тиждень. Пан Го повертає голову, яка здригається від Флориних зусиль, і розглядає чергу перед оксамитовою лінвою. Із п'ятдесяти крісел у Шоу-залі майже всі порожні. Кілька чоловічих обличчя у синюватому світлі дивляться на сцену. Це однодумці пана Го: на кожному гарцює пергідрольна вершниця.

За лінвою нагору тягнуться сходи, підсвічені з обох боків миготливими лампочками. Щоби піднятися ними, слід заплатити п'ять доларів. На другому поверсі, як пояснили панові Го, потрібно зайти в кабінку й кидати жетони, які продаються за четвертак унизу. Тоді можна буде побачити щось — пан Го не зрозумів, що саме, хоча англійська в нього досконала. П'ятдесят два роки прожив він в Америці; утім, сенс оголошення, що рекламує розваги на другому поверсі,

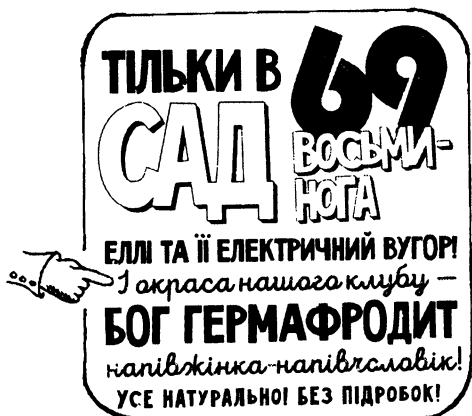
лишився йому незбагненним. Він цікавиться, а надто через запах хлору. Попри те, що останніми тижнями побільшало охочих вийти на другий поверх, пан Го ще не ходив туди сам. Він зберігає незмінну вірність першому поверху, де має широкий вибір можливостей за єдину платню в десять доларів. За бажання пан Го міг би піти до Темної зали по інший бік вестибюлю — поколотої тонкими променями світла, з якими вправляється купка чоловіків. Якщо пригледітись, можна роздивитись одну-двох дівчат на поролонових матрацах. Твердження це, вочевидь, вірогідне, хоча й надто сміливе, бо в Темній залі ніщо не показується цілком. Лише частинами — коліно чи сосок; те, що висвітлюють промені. Найбільшу цікавість у пана Го та його спільників збуджує це чисте джерело життя, недоторканна суть, вільна від тягара решти тіла.

Пан Го міг би вирушити й до Бальної зали. Тамтешні дівчата мріють виконати з ним повільний танець. Проте йому байдуже до музики диско — у його віці він швидко втомлюється, та й притискати дівчат до м'яких стін Бальної зали йому вже непросто. Пан Го більше любить просиджувати в Шоу-залі, у поплямованих кріслах ар-деко, що раніше стояли в Оклендському кінотеатрі, який знесли.

Панові Го сімдесят три роки. Щодня для підтримки потенції він випиває чай із рогом носорога. Їсть жовчні міхурі ведмедів, коли тільки може придбати їх у китайській крамничці неподалік від свого будинку. І це дієві афродізіаки — майже щовечора пан Го приходить у «69» і жартує з дівчатами, що сідають йому на коліна: «Пан Го зробить тобі танго». Тоді він може навіть усміхнутися чи реготнути.

Якщо в клубі малолюдно — тепер унизу відвідувачів майже немає, — Флора іноді обслуговує пана Го протягом трьох-чотирьох пісень. За долар вона гарцює на ньому

впродовж однієї пісні, а потім продовжує на дурняк. Пан Го цінує це. Флора вже немолода, та в неї чиста, гладенька шкіра. Панові Го відомо, що вона здорова. Сьогодні ж після другої пісні Флора зісковзує з пана Го, бурмочучи: «Я не кредитна спілка», і йде. Пан Го підводиться, застібає штани, знов відчуває сморід басейну, і врешті цікавість бере своє. Він шаркає геть із Шоу-зали й над сходами бачить друковане оголошення:

Цікавість перемогла. Пан Го купує квиток та цілу жменю жетонів, і стає в чергу з усіма. Коли його пропускають за ливну, він підіймається миготливими сходами. Кабінки без номерів: над зайнятими лише вмикаються лампочки. Пан Го заходить у порожню, причиняє за собою двері й кидає у щілину жетон. Запах відсувається, і в ліюмінаторі перед ним постають підводні глибини. З динаміка попід стелею чути музику; глибокий голос розпочинає оповідь: «Якось у Давній Греції було чарівне джерело, що належало водяній німфі Салмакіді. І одного дня в ньому надумав скупатися вродливий юнак, Гермафродит». Голос провадить історію далі, але

пан Го вже не слухає. Він дивиться в синій порожній басейн і думає, де ж дівчата. Він уже майже шкодує, що купив цей квиток у «Сад Восьминога». Але ось голос виспівує:

— Пані та панове, зустрічаймо бога Гермафродита! Напівжінку-напівчоловіка!

Згори щось плюскає. Вода в басейні біліє, тоді рожевіє; по інший бік ілюмінатора з'являється живе людське тіло. Пан Го зіщулюється і вдивляється, притиснувшись обличчям до ілюмінатора. Такого він не бачив іще ніколи в житті. Ані разу за всі відвідини Темної зали. Він не певен, чи подобається йому це — але видовище немовби омолоджує його. У тілі з'являється дивна легкість. Раптом закривається запона. Пан Го, не вагаючись, кидає в щілину другий жетон.

«69» — так називався клуб Боба Престо у Сан-Франциско. Він був розташований на Північному узбережжі, неподалік від центрального юрбища хмарочосів. Поруч містилися італійські кафе, піцерії та стриптиз-бари з гламурними еротичними закладами, як-от клуб Керол Доди* з її славетним бюстом на вивісці. Закликачі на вулицях приваблювали перехожих: «Панове! Заходьте й дивіться шоу! Ви мусите це побачити! Дивитися можна безплатно!». А по сусідству горлали інші: «У нас найкращі дівчата! Тут, за цією завісою!», «Панове, живе еротичне шоу! А також перегляд футбольного матчу». Усі вони були прецікавими хлопцями. Більшість із них, поети-невдахи, проводили вільний час у книгарні

* Керол-Енн Дода (1937–2015) — перша публічна стрип-танцівниця, однією з найперших удалася до штучного збільшення грудей. Працювала протягом 1960–1980 років.

«Сіті лайтс», порпаючись у виданнях «Нью дайрекшнз»^{*}. Усі вони носили смугасті штани, великі яскраві краватки, бакенбарди й ципині борідки; усі наслідували Тома Вейтса — хоча, може, і навпаки. Наче Меметові** персонажі, вони населяли вигадану Америку злочинців, крамарів і шахраїв.

Сан-Франциско вважають містом, де можна вийти на пенсію замолоду. Та хоча його опис міг би додати барв моїй оповіді про падіння на кримінальне дно, я скажу лише, що Північне узбережжя було завдовжки усього-на-всього в кілька кварталів. Географічне розташування Сан-Франциско надто гарне, щоб місто могло цілком потонути в криміналі, тож попри сумнівні заклади швендяли незчисленні туристи з хлібом та шоколадом «Жирарделлі». Удень відвідувачі парків каталися на роликах і грали в сокс, а потім прокидалося підпілля. Із дев'ятої вечора до третьої ночі чоловіки прямували в «69».

Тобто до клубу, де я працював. П'ять ночей на тиждень, щоразу по шість годин — на щастя, лише кілька місяців — я заробляв собі на життя, демонструючи особливості власної фізіології. Клініка підготувала мене до цього, притупивши сором; а ще мені потрібні були гроші. До того ж у «69» я познайомився з двома своїми колегами — Кармен та Зорою.

Престо був ненаситним порнографом і експлуататором, але насправді мені пощастило. Без нього я не зрозумів би сам себе. Боб забрав мене з парку побитого й привіз до себе

* «Нью дайрекшнз» (англ. *New Directions*, «Нові напрями») — незалежне нью-йоркське видавництво, засноване 1936 року. Видавало зокрема Володимира Набокова, Тумаса Транстрьомера, Вільяма Карлоса Вільямса, Октавіо Паса, Жан-Поля Сартра, Пабло Неруду, Германа Гессе.

** Ідеться про американського драматурга та сценариста Девіда Мемета (1947).

додому. Його намібійська дівчина Вільгельміна перев'язала мені рани, а коли я знепритомнів, вони роздягли мене, щоб укласти до ліжка — і в цю мить Престо осягнув, яка удача випала йому.

Втрачаючи вряди-годи свідомість, я слухав їхню розмову уривками.

— Я знав. Я зрозумів одразу, коли побачив його в стейк-хаусі.

— Ні, Бобе. Ти думав, що він змінив собі стать.

— Я знав, що переді мною золота жила.

— Скільки йому років? — запитала Вільгельміна.

— Вісімнадцять.

— Із вигляду він молодший.

— Принаймні він так сказав.

— А ти готовий повірити, правда, Бобе? Щоб тільки він працював у клубі.

— Він подзвонив мені. Я запропонував йому.

— Може, краще зателефонувати його батькам? — правила своєї Вільгельміна після паузи.

— Він утік і не хоче, щоб їм телефонували.

«Сад Восьминога» заснували незадовго до того, як я туди потрапив. Ідея створення клубу спала на думку Престо півроку тому. Кармен і Зора працювали на нього з найпершого дня в ролях Еллі та Мелані. Престо ж постійно шукав собі ще химерніших покручів, і збагнув, що зі мною легко усуне зі шляху всіх конкурентів на узбережжі. Такого, як я, непросто було знайти. Резервуар був невеликий — чотири з половиною на три метри, не більший за чийсь басейн на задньому подвір'ї. У теплу воду ми злазили по драбині. З кабінок не видно було,

що діється на поверхні. Ми могли виринати й розмовляти, коли хотіли: гості однаково вдовольнялися розгляданням нижніх частин наших тіл. «Твоє гарненьке личко їх не цікавить», — напучував мене Престо. Це мене трохи втішило. Навряд чи я зміг би демонструвати себе віч-на-віч із глядачами. Мені було б до смерті страшно. Проте в резервуарі я заплющував очі й гойдався в німотній морській глибині. Притискаючись тілом до ілюмінатора, я піднімав обличчя над водою, не відаючи, хто розглядає мого моллюска. Як я казав? Морська поверхня — це дзеркало, що відображає різноманітні шляхи еволюції. Повітряні створіння згори, водяні — унизу. Одна планета, два світи. Гості були морськими створіннями, Зора, Кармен і я — повітряними. Зора в костюмі русалки лежала на мокрому килимку, чекаючи свого виходу після мене. Інколи я хапався за край басейну, а вона підносила мені до рота косяк. Минало десять хвилин, я вилазив на килимок і лягав сушитися. Із гучномовця линув голос Боба Престо: «Пані та панове, оплески Гермафродитові! Тільки в «Саду Восьминога»! Стать розмивається, риба в мушлі ховається!».

Синьоока й золотокоса Зора поверталася на бік і запитувала: «Я застебнута?», а я перевіряв.

— У мене від цього басейну припливи. У мене постійні припливи.

— Принести тобі щось із бару?

— Негроні. Дякую, Калле.

— Пані та панове, наступна атракція нашого «Саду Восьминога»! Так, ось її вже несуть хлопці зі Стейнгардського акваріуму*! Пані та панове, кидайте жетони: це варто по-

* Науково-дослідницький акваріум у Сан-Франциско, де мешкає понад 900 видів підводних тварин.

бачити. Напоготові барабанні палички... чи палички для східної трапези!

Лунала музика. Зорина увертюра.

— Пані та панове, з прадавніх часів мореплавці розповідають історії про неймовірних створінь — напівжінок-напівриб — які виринали до них із океанських вод. Ми не вірили їм, але нещодавно знайомий рибалка приніс нам свою дивовижну здобич. Тепер ми знаємо, що все це — правда. Пані та панове, — воркотів Престо, — ви... чуєте... запах... риби?

Зора в гумовому костюмі з блискучими зеленими лелітками пірнала в резервуар. Костюм сятав її стану, лишаючи груди та плечі відкритими. На відміну від мене, Зора пірнала з розплющеними очима, всміхаючись відвідувачам у кабінках; її довгі біляві коси гойдалися, наче водорості, а на грудях від кожного поштовху смарагдового риб'ячого хвоста завмирили крихітні перлинні бульбашки. Вона не робила нічого розпусного. Зорина врода була така досконала, що всі готові були просто дивитися на неї — на білу шкіру, прекрасні груди, тугий живіт з миготливим пупком, звабливі вигини попереку, де плоть поростала лускою. Хтиво пульсуючи цілим тілом, Зора плавала, притискаючи руки до боків, із безтурботним обличчям та поглядом ясно-синіх очей. Унизу гримотіло диско, а тут, у «Саду Восьминога», дихала неземна, божественна музика. То було своєрідне мистецтво. Клуб «69» був доволі бридким місцем, але в «Саду Восьминога» панувала радше екзотична, ніж вульгарна атмосфера. Такий собі сексуальний аналог «Треjder Вікс»*. Сюди приходили

* «Треjder Вікс» (англ. *Trader Vic's*) — мережа американських ресторанів екзотичної кухні. Інтер'єр та меню витримані в полінезійському стилі. Існує з 1940 року.

по незбагненне, по незвичайні тіла у фантастичній оздобі. В ілюмінатори відвідувачі наяву бачили те, що могло б їм хіба що наснитися. Приходили жонаті гетеросексуальні чоловіки, що мріяли про жінок із пенісами — не чоловічими, але тонкими, фемінізованими конічними пагонами, неначе стебла квіток; кліторами, що розрослися від непомірної пристрасті. Приходили геї, охочі до жіночних, гладкошкірих і безволосих хлопчиків, та лесбійки, які бажали собі партнерок, здатних на чуттєву, живу ерекцію, якої годі було сподіватися від фалоімітаторів. Неможливо довідатися, скільки людей мріє про подібні сексуальні перевтілення — але щовечора до кабінок у нашому підводному саду стояли черги.

Після русалки Мелані виступала Еллі з електричним вугром. Вугор з'являвся не одразу. У глибінь басейну пірнала тендітна гавайська дівчина в купальнику з водяних лілій. Спершу вона оголювала перса, а потім у граціозному підводному танці переверталася вниз головою й стягала плавки. Вугор виповзав зі схованки; він ріс на стрункому дівочому тілі — там, де йому було зовсім не місце. Тонкий, навіжений, коричневий: рідкісний вид, який розбухав, поки Еллі терлася тілом об скло, і витріщався циклопічним оком на гостей, які переводили спантеличені погляди на талію й груди Еллі, а з них — назад на вугра, чудуючись єднанню протилежностей в одному тілі.

Кармен була транссексуалкою з Бронкса й очікувала на операцію зі зміни статі. Невисока, з пропорційним тілом, вибаглива щодо косметики, вона весь час дотримувалася дієти. Не пила пива, боячись погладшати, і, як на мене, переграла в прагненні бути жінкою. Надто вже нарочито Кармен гойдала стегнами та підбивала волосся. У неї було вродливе обличчя наяди, попід яким чаївся чоловічий

організм. Іноді шкіра її тріскалася від гормонів, і лікар (славетний доктор Мел із Сан-Бруно*) мусив постійно коригувати їх дози. Єдине, що викривало Кармен, — це руки та голос, низький і хрипливий, попри ін'єкції естрогену та прогестерону. Утім, чоловіки не помічали цього. Вони вимагали від Кармен хтивості: вона їх збуджувала.

Історія Кармен — більш звична, аніж моя. З дитинства вона відчувала, що народилася в чужому тілі. Якось у гримерці Кармен сказала мені з грубуватим акцентом Південного Бронкса: «Шо я, шо ти. Хто почепив мені цей член? Нафіга?». Та поки що їй доводилося носити його й демонструвати відвідувачам. Зора, схильна до аналітичного мислення, вважала шанувальників Кармен латентними геями.

— Неправда, — обурювалася Кармен. — У мене всі пацани нормальні. Вони хочуть бабу.

— Очевидно, ні, — відповідала Зора.

— Я назбираю грошей, зроблю собі низ, і побачимо. Я тоді буду кращою бабою за тебе.

— Добре, — погоджувалася Зора. — Але я ніким не хочу бути.

Зора мала синдром андрогенної нечутливості. Її організм не сприймав чоловічих статевих гормонів. Попри такий само ХУ-хромосомний набір, як у мене, розвивалася вона як жінка, вродливіша й гармонійніша, аніж я: білява, з гарною фігурою та повними губами. Широкі вилиці на її обличчі нагадували два арктичних узвишшя. Коли Зора говорила, видно було, як на них натягається шкіра, западаючи на щоках, а з-над цієї щільної маски банші сяють пронизливі сині очі. Ще вона мала пишні молочні груди, пружний живіт

* Місто в окрузі Сан-Матео, штат Каліфорнія.

плавчині та ноги спринтерки чи танцівниці. Навіть без одягу Зора нічим не нагадувала чоловіка. Ніщо не свідчило про те, що в неї немає ані яєчників, ані матки. За словами Зори, синдром андрогенної нечутливості формує ідеальну жінку, і носіями його є більшість топ-моделей. «Ти знаєш багатьох дівчат, щоб на зріст були під метр дев'яносто, худі й з великими цицьками? Ні. Бо це притаманно таким, як я».

Та хай яка вродлива, Зора не хотіла бути жінкою і називала себе гермафродитом. Вона була першим гермафродитом серед моїх знайомих. Першою людиною, подібною до мене. 1974 року вона вживала рідкісний, як на той час, термін «інтерсексуал». Щойно п'ять років тому відбувся Стоунволл*. Рух за права гей-спільноти набирив сили, прокладаючи стежку подальшій боротьбі за самоідентифікацію — і за нашу також. Утім, Північноамериканське інтерсексуальне товариство було засноване тільки 1993 року. Тож я вважаю Зору Хайбер піонером, Іваном Хрестителем, що кликав у пустині під назвою США, ба навіть цілий світ, а точніше — у бунгало з червоного дерева в Ної-Веллі**, де мешкали Зора і я. Розглянувши всі деталі мого тіла, Престо викликав Зору й доручив поселити мене. Зора приймала в себе всіх бездомних. То була частина її обов'язків. Туман Сан-Франциско приховував гермафродитів. Не дивно, що Північноамериканське інтерсексуальне товариство зродилося саме тут. І Зора заздалегідь належала до нього, уже тоді

* Ідеться про Стоунволльські бунти — низку повстань, що розпочалися 28 червня 1969 року в нью-йоркському гей-барі *Stonewall Inn* і поклали початок масштабному руху за права ЛГБТ-спільноти. Опір поліцейському рейду у «Стоунволлі» вважають першим в історії США протестом проти узаконеної дискримінації сексуальних меншин.

** Заможна околиця в центральній частині Сан-Франциско.

творячи собою енергетичний центр майбутнього руху. Її політична діяльність здебільшого полягала в читанні й письмі, а протягом тих місяців, що я мешкав у неї, — ще й у моїй освіті та подоланні мого «середньозахідного невігластва».

— Якщо не хочеш, можеш не працювати на Боба, — сказала вона мені. — Я й сама невдовзі піду. Це тимчасова робота.

— Гроші потрібні. У мене забрали все.

— А батьки?

— Не хочу їм телефонувати. Та й не можу, — зізнався я, утупившись у підлогу.

— Дозволь запитати, Калле, а як ти сюди потрапив? Що сталося?

— Мене відвезли до Нью-Йорка на операцію.

— Тому ти втік?

Я кивнув.

— Тобі пощастило. Я дізналася про себе в двадцять років.

Ця розмова відбулася першого ж дня, як я оселився в Зори, та ще не почав працювати в клубі. Спочатку потрібно було залікувати синці. Я вже нічому не дивувався. Мандри — такі, як мої, без маршруту й мети — розкривають людину і наближають її до просвітлення. Перші філософи тому й були перипатетиками. Так само, як і Христос. І ось я сиджу в позі лотоса на писаній подушці, п'ю зелений чай із глиняної піали й дивлюся на Зору великими, уважними й цікавими очима, сповненими надії. Тепер, коли я постригся, очі мої здавалися більшими, наче в святих з візантійських ікон — у тих, що здіймаються сходами на небеса, звернувши обличчя до Бога, коли побратими їхні падають у геену вогненну. Опісля всього, що довелося мені спізнати, хіба не мав я права на винагороду — пояснення чи одкровення? Отож

удома в Зори, попід тьмяним світлом із вікон, я почувався чистим аркушем, який вона мала заповнити оповіддю.

— Калле, гермафродити існували завжди. Платон казав, що так були створені перші люди. Хіба ти не знав? Перша людина складалася з двох половин — жіночої та чоловічої. Потім вони були розділені. Саме тому всі шукають свою половину. Крім нас. Ми маємо обидві з народження.

Я не розповів їй про Об'єкт.

— У деяких культурах нас уважають покручами, — вела далі Зора. — А в інших — навпаки. В індіанців навахо існує поняття «бердаш». Це людина, яка приймає гендерну ідентичність протилежної статі. Затям собі, Калле: стать — біологічне явище, а гендер — культурна концепція. Навахо це розуміють і дозволяють людині змінити гендер, якщо вона хоче. Таку людину не ганять, а шанують. Бердаші стають шаманами племені, цілителями, художниками й ткачами.

Виходить, я не один! То було головне, що я збагнув із Зориних слів — і вирішив, що повинен лишитися в Сан-Франциско. Доля чи удача привели мене сюди, і я не змарную нагоди. Байдуже, як доведеться заробляти гроші. Я просто хотів розмовляти із Зорою, учитися в неї й не бути таким самотнім. Я вже переступив поріг п'яної, святкової юності. Біль у ребрах минав, і довкола буяло юнацьке шаленство, коли до смерті ще довго, і кожна клітина переповнена енергією.

Зора писала книжку, яка, за її словами, мусила вийти в маленькому видавництві у Берклі. Я погортав каталог. Наповнення його здавалося еkleктичним: книжки про буддизм, містичний культ Мітри, і навіть одна дивна книжка (сама по собі гібрид) на теми генетики, клітинної біології та індуїстського містицизму. Зорина праця не вибивалася

з цього переліку. Утім, я так і не зрозумів її письменницьких планів. Багато років по тому я шукав її книжку під назвою «Священний гермафродит», але не знайшов. Якщо вона й не дописала її, то аж ніяк не через брак таланту. Звісно, тоді я не міг оцінити «Священного гермафродита» з художньої чи наукової точки зору, та читався він легко. Зора багато знала й виклала це знання на папері. Полиці її вгиналися від книжок з антропології та праць французьких структуралістів і деконструктивістів. Майже щодня вона працювала: розкладала довідники й аркуші на столі, друкувала й робила нотатки.

— Скажи мені, — запитав я одного разу, — навіщо ти про це розповідаєш?

— Про що?

— Про себе. По тобі ж нічого не видно.

— Калле, я хочу, щоб люди знали.

— Але навіщо?

Зора підібгала довжелезні ноги, і, дивлячись на мене мигдалеподібними відьомськими очима, ясними й синіми, відповіла:

— Тому що ми — наступні.

«Якось у Давній Греції було чарівне джерело, що належало водяній німфі Салмакіді. І одного дня в ньому надумав скупатися вродливий юнак, Гермафродит».

Тут я опускав ноги в резервуар і метляв ними, доки звучала історія. «Салмакіда поглянула на вродливого юнака й спалахнула жагою. А тоді підпливла, щоб розгледіти ближче». Поволі я сам занурювався в басейн: гомілки, коліна, стегна. У цю мить, як пояснював мені Престо, ілюмінатори

затулялися, й дехто з відвідувачів ішов — але більшість кидала нові жетони. І видиво відкривалося.

«Марні були зусилля водяної німфи: юнак був такий вродливий, що поглядами вдовольнитись вона не могла. Ближче й ближче підпливала Салмакіда, і, знеможена пристрастю, вхопила та обійняла його ззаду». Я спінував воду ногами, щоб гості нічого не бачили. «Гермафродит вивільнявся із ненаситних обіймів німфи, але Салмакіда була сильніша. Така невгамовна виявилася її пристрасть, що двоє стали одним. Їхні тіла злилися між собою: жіноче з чоловічим, а чоловіче з жіночим. Пані та панове, зустрічаймо бога Гермафродита!» І я пірнав у басейн цілком, виставляючи всього себе напоказ.

Запони закривалися.

Проте ніхто нікуди не йшов. Усі хотіли затриматися в «Саду Восьминога». У басейні мені було чути дзенькіт жетонів — неначе вдома, де я занурювався з головою у ванну й слухав, як по трубах дзюркотить вода. Я згадував це, і дійсність відступала. Я уявляв себе в Мідлсексі, поки в ілюмінатори на мене витріщалися цікаві, вражені, гидливі й пожадливі лиця.

Перед роботою ми завжди закидалися — така була умова. Перевдягнувшись, Зора і я розкурювали косяк. Зора приносила термос «Аверни»* з льодом; я пив її, немов розчинний лимонад. Ми повинні були досягати стану напівзабуття, відповідного атмосфері закритих вечірок. Це робило гостей мовби несправжніми, непомітними. Не знаю, що б я робив без Зори. Наше маленьке бунгало в тумані поміж дерев та низької каліфорнійської рослинності, поруч з яким стояла

* Сицилійський трав'яний лікер.

капличка Будди з синього граніту, а в крихітному ставку плавали золоті рибки, було моїм прихистком, тимчасовим домом, де я готувався знову вийти в світ. Протягом тих місяців моє життя було так само двоїсте, як тіло. Ночами в «69» ми сиділи на краю резервуара й пересміювались, чекаючи свого виходу — п'яні, змуджені й нещасливі. Проте до цього я скоро звик і навчився абстрагуватися.

Удень ми із Зорою завжди були тверезі. Вона написала вже сто вісімнадцять сторінок своєї книжки. Надруковані на щонайтоншому цигарковому папері, ті потребували обережного поводження. Зора садвила мене за кухонний стіл і приносила рукопис, мов бібліотечарка, яка видає стародрук Шекспіра. Вона не вважала мене дитиною. Я міг робити, що хотів, і мусив віддавати свою частку орендної платні. Здебільшого ми вешталися по домі в халатах. Зора з рішучим виразом працювала, я сідав на терасі й читав книжки з її бібліотеки: Джейн Боулз, Кейт Шопен і поезію Гері Снайдера*. Ми були зовсім різні, та Зора повсякчас наполягала на нашій схожості. Ми долали ті самі упередження й нерозуміння. Мені це тішило, та я не мав родинних почуттів до Зори. Я завжди відчував її тіло під одягом і намагався відводити очі. На вулиці мене приймали за хлопця. На Зору заглядалися; чоловіки свистіли їй услід. Утім, їй подобалися хіба що лесбійки.

Зора мала й темний бік. П'яна й несамовита, вона розлючено виступала проти футболу, чоловіків та їхньої

* Джейн Боулз (1917–1973) — американська письменниця й драматург, авторка роману «Дві серйозні дами» та п'єси «У літньому будинку»; Кейт Шопен (1850–1904) — американська письменниця, класик феміністичної літератури; Гері Снайдер (1930) — американський поет, еколог і публічний інтелектуал. Близький до руху бітників. Лауреат Пулітцєвської премії 1975 року за книжку «Черепашачий острів».

спільноти, дітей, розмноження й політиків. Жорстокість її в такі миті лякала мене. Зора була найпершою красунею в школі й спізнала багато корисливих залицянь та болючих статевих контактів. Як більшість красунь, вона приваблювала найгірших хлопців. Другосортних футболістів. Хворих на герпес лідерів маршевих шкільних оркестрів. Не дивно, що вона почала зневажати чоловіків. Окрім мене. Мене вона не мала за справжнього чоловіка, і я відчував у цьому слухність.

Батьками Гермафродита були Афродіта й Гермес. Овідій не розповів нам, що відчували вони, коли зник їхній син. Мої ж батьки не відходили від телефону й не покидали будинку разом. Беручи слухавку, тепер вони боялися почути страшні новини, і, вважаючи за краще не знати нічого, ніж пережити горе, щоразу вагалися, перш ніж відповісти — до третього, а іноді й четвертого дзвінка.

Страждали вони гармонійно. Доки мене не було, Мільтон і Тессі разом переживали напади паніки, божевільні надії й безсонні ночі. Їхні душевні хвилювання давно не минали в такому синхронному ритмі, і це повернуло їх у часи першої юнацької любові.

Батьки почали кохатися так часто, як не робили цього вже роками. Коли Розділ Одинадцятий кудись ішов, вони лягали там, де опинялися в цю мить, не піднімаючись навіть до спальні. Падали на червону шкіряну канапу в кабінеті, простягалися на дивані з оббивкою в блакитні птахи та червоні ягоди, а кілька разів узяли одне одного на цупкому кухонному ковроліні із цегляним візерунком. Вони не ходили хіба до підвалу, бо там не було телефону,

й кохалися не пристрасно, але повільно та елеґійно, у такт власній гризоті. Вони були вже не юні, тіла їхні втратили молодечу красу. Після сексу Тессі іноді плакала. Мільтон міцно заплющував очі. Їхні зусилля рідко увінчувалися чуттєвим полегшенням.

Якось, через три місяці після моєї втечі, мама перестала відчувати духовну пуповину між нами. Вона вже лягла, коли затихло кволе дудніння в пупку. Мама сіла в ліжку, притискаючи руку до живота.

— Я її не відчуваю! — заплакала Тессі.

— Що?

— Пуповина! Хтось обірвав пуповину!

Мільтон спробував умовити дружину, але марно. Відтоді Тессі була переконана, що зі мною сталося щось страшне.

Так порушилася гармонія їхньої муки. Батько надіявся на краще, а мама дедалі сильніше впадала у відчай. Вони почали сваритися. Коли-не-коли Мільтонів оптимізм захоплював і Тессі; тоді кілька днів вона бадьорилася й переконувала себе, що, зрештою, вони нічого не знають напевне. Проте це швидко минало. На самоті вона щоразу намагалася відчутти пуповину, але та була завжди німа.

Я зник чотири місяці тому. Був січень 1975 року. До п'ятнадцятого дня мого народження мене не знайшли. Одного недільного ранку Тессі молилася в церкві за моє повернення, а в Мідлсексі задзвонив телефон.

— Слухаю, — відповів Мільтон.

Спершу він нічого не почув. Хіба що віддалік заграла музика: можливо, в іншій кімнаті стояло ввімкнене радіо. Потім приглушений голос промовив:

— Мільтоне, ви сумуете за дочкою?

— Хто це?

— Адже дочка — це прекрасно.

— Хто це? — повторив Мільтон, але зв'язок перервався.

Батько не розповів про цю подію Тессі, вважаючи це за дурнуватий жарт котрогось із невдоволених працівників. 1975 року економіка підупала, і Мільтон мусив закрити кілька своїх ресторанів. Наступної ж неділі знову пролунав дзвінок, і Мільтон відповів одразу.

— Слухаю.

— Доброго ранку, Мільтоне. Сьогодні я поставлю вам запитання. Знаєте, яке?

— Скажіть мені, хто ви, або я покладу слухавку.

— Ні, ви цього не зробите. Я — ваш єдиний шанс повернути дочку.

І тоді Мільтон у характерній для нього манері глитнув, напружився, готовий до неминучого, та відповів:

— Я вас слухаю.

Але зв'язок перервався.

«Якось у Давній Греції було чарівне джерело...» Донині я можу повторити цей текст уві сні. Тоді я теж однаково, що спав, непритомний від трави та «Аверни», що лилася рікою. Настав і минув Гелловін; за ним День подяки й Різдво. Престо влаштував велике новорічне святкування. Ми із Зорою пили шампанське; у належну мить я пірнув у басейн і сп'яну зробив дещо незвичне для себе. Розплющив очі попід водою. На обличчях гостей не видно було ні огиди, ні переляку. Тієї ночі в басейні мені було добре. Я почав одужувати. Давня Гермафродитова рана гоїлася, і відступала травма, набута в шкільній роздягальні. Сором за тіло, таке відмінне від інших, минав. Я більше не почувався виродком.

А разом із соромом та ненавистю до себе ущував інший біль: Гермафродит почав забувати про Темний Об'єкт.

Останні кілька тижнів у Сан-Франциско я читав усе, що пропонувала Зора. Я прагнув якомога більше вивчити й дізнався, які у нас, гермафродитів, є різновиди. Я прочитав про гіперадренкортизм, фемінізовані яєчка та крипторхізм, який був у мене. Довідався й про синдром Клайнфельтера, носій якого через зайву Х-хромосому стає високим, дратівливим і схожим на євнуха. Утім, історія була цікавіша за медицину. Зорин рукопис ознайомив мене з індійськими хіджрами, кволуайтмволами народності самбія у Папуа Новій Гвінеї та геведошами Домініканської Республіки. Карл Генріх Ульріхс* 1860 року в Німеччині писав про *das dritte Geschlecht*, третю статтю. Він називав себе ураністом і певен був, що має жіночу душу в чоловічому тілі. Багато світових культур виокремлювали не дві статі, а три. І третя завжди була особливою, шанованою й наділеною містичними здібностями.

Однієї холодної, мрячної ночі я спробував. Зора пішла; по неділях у нас були вихідні. Я вмовився на підлозі в позу напівлотоса й заплющив очі. Зосередився в молитовному стані й чекав, коли душа покине тіло. Я хотів упасти в транс чи обернутися на тварину, проте нічого не вдавалося. Мабуть, я не мав ніякого таланту, і з мене був нікудишній Тіресій.

І це нагадує мені п'ятничний вечір наприкінці січня. Було вже за північ. Кармен виступала в резервуарі, а ми із Зорою в гримерці підтримували традицію (термос і конопля). Моя сусідка, нездатна пересуватися в костюмі русалки, випросталася на канапі, мов риб'яча одаліска. Вода стікала

* Карл Генріх Ульріхс (1825–1895) — німецький письменник та адвокат, зачинатель руху за права секс-меншин.

з мокрого хвоста на бильці. Зора наділа футболку з портретом Емілі Дікінсон.

Звуки з резервуара відлунювали в гримерці. Престо, як завжди, повторював свій монолог: «Пані та панове, ви готові до грому серед ясного неба?». Ми із Зорою безмовно підхопили: «Готові спізнати відчутний удар?».

— Мені тут набридло, — промовила Зора. — Серйозно.

— То що, звільняємося?

— Напевно.

— І що ж ми робитимемо?

— Влаштуємося в іпотечний банк.

Із резервуара долинув плюскіт. «Де ж вугор Еллі? Може, він ховається? А раптом він зник чи його виловили рибалки? Так, пані й панове, мабуть, його вже продає хтось на Рибальській пристані*».

— Боб уважає себе дотепником, — сказала Зора.

— «Пані та панове, не хвилюйтеся. Еллі не розчарує нас. Ось він, її електричний вугор!»

А потім у динаміку почувся дивний галас. Гримнули двері. Престо зарепетував: «Якого чорта?! Сюди не можна!».

І радіо вмовкло.

Вісім років тому поліція влаштувала облаву на Дванадцятій вулиці у Детройті. Тепер, на початку 1975 року, те саме діялося в «69», хоча до бунту не дійшло. Гості швидко звільнили кабінки, викотилися на вулицю й утекли. Нас вивели вниз до решти дівчат.

— Ну, здрастуй, — підійшов до мене коп. — Скільки ж це тобі років?

* Район Сан-Франциско, який охоплює північну прибережну смугу. У XIX столітті там був італійський рибний ринок, що й дало назву місцевості.

У відділку мені дозволили зробити один телефонний дзвінок. Врешті-решт я зламався й набрав Мідлсекс.

До телефону підійшов брат. «Це я, Калл, — сказав я, і, не чекаючи відповіді, переповів усе: і що зі мною сталося, і де я. — Тільки не кажи мамі з татом».

— Татові я нічого вже не скажу, — відповів Розділ Одинадцятий. А потім запитально, нібито сам не вірячи в те, що трапилося, повідомив, що Мільтон загинув у автомобільній аварії.

ПЕРЕЛІТ

Виконуючи обов'язки асистента культурного аташе, я неофіційно завітав на відкриття виставки Воргола в Новій національній галереї. У славетній будівлі Міса ван дер Рое я проминав славетні портрети відомого поп-художника, виконані на шовку. Нова національна галерея — чудовий музей із єдиною вадою: у ньому ніде вішати картини. Але мені було байдуже. Крізь скляні галерейні стіни я дивився на Берлін і почувався останнім дурнем. Невже я був певен, наче на відкриття мистецької виставки прийдуть митці? Довкола юрмилися меценати, критики, журналісти та світські левиці.

Повз пройшов офіціант. Я взяв у нього келих вина й уместився в одному з хромованих шкіряних крісел — теж витворів ван дер Рое — розставлених по периметру зали.

* Людвіг Міс ван дер Рое (1886–1969) — німецький архітектор-модерніст, представник «інтернаціонального стилю», естетика якого полягала у відмові від національних рис декору й тяжіла до прямих ліній та рівних поверхонь зі скла, металу й залізобетону. Сповідував утилітарне призначення будівель, яке багато в чому визначило архітектурну стилістику ХХ століття.

Їхні копії трапляються повсюди, та ці були справжні — портеті і з вицвілою чорною шкірою по краях. Я закурив сигару, щоб відітхнути.

Юрба гомоніла, швендяючи між портретами Мао та Мерілін. Відлуння розмови гуло під високою стелею. Урізнобіч пробігали худі чоловіки з голеними головами. Сивокосі жінки в шалях із натурального шовку відкривали жовті зуби в усмішках. Через дорогу стояла Державна бібліотека; я бачив її у вікно. Нова Потсдамська площа схожа була на алею у Ванкувері. Далекі вогні будівництва освітлювали скелети підйомних кранів. Унизу на вулиці шурхотіло море автомобілів. Я зтягнувся і скоса поглянув на своє відображення в шибці.

Я вже казав, що схожий на мушкетера. А ще я нагадую фавна — особливо в нічних дзеркалах. Вигнуті брови, хижка усмішка й очі, що паленіють вогнем. Навіть попри сигару в зубах.

Хтось поплескав мене по плечі, і жіночий голос промовив: «Сигарний маніяк».

У темній шибці я побачив Джулію Кікучі.

— Це ж Європа, — я з усмішкою озирнувся на неї. — Сигари тут нікого не дивують.

— Я їх і не курила після коледжу.

— Ну то спробуй тепер, — підбурих я її.

Джулія сіла в сусіднє крісло і простягнула руку. Я видобув з кишені піджака сигару й разом із гільйотиною та сірниками подав їй. Джулія піднесла сигару до носа, понюхала й покатала між пальців, перевіряючи на вологість. Відтяла кінчик, узяла сигару в рот і, пихкаючи, підкурила.

— Міс ван дер Рое курил сигари, — повідомив я з рекламних міркувань.

— Ти хоч одну його фотографію бачив? — озвалася Джулія.

— Ясно.

Потім ми курили мовчки, розглядаючи залу. Праве коліно Джулії здригалося. Я розвернувся й сів обличчям до неї. Джулія повернула до мене голову.

— Добра сигара, — погодилася вона.

Я нахилився до Джулії, вона — до мене. Ми зближувалися, поки майже не доторкнулися чолами, і так посиділи з десять секунд. А потім я сказав: «Я поясню, чому не телефонував», і, глибоко вдихнувши, продовжив:

— Я мушу дещо розповісти тобі.

Моя історія розпочалася 1922 року. Усіх тоді турбували запаси нафти. 1975 року історія добігає кінця — і знову людей непокоїть зменшення обсягів нафти у світі. Два роки тому Організація арабських країн-експортерів нафти ініціювала ембарго. У США затемнювали вулиці й стояли черги до бензоколонок. Президент оголосив, що вогні на різдвяній ялинці в Білому домі не будуть запалені; автомобілі перейшли на газове пальне.

Кожен мусив у чомусь обмежувати себе. Економіка за-непадала. Сім'ї по всій країні вечеряли в темряві — як ми колись жили з однісінькою лампочкою на вулиці Семінолів. Одначе мій батько не переймався ошадливістю. Давно минули ті дні, коли Мільтон лічив кіловати. Тому, збираючись визволяти мене, він сів за кермо велетенського кадиллака, який пожирав неміряну кількість бензину.

Останній батьків кадиллак — «Ельдорадо» 1975 року випуску. Темно-фіолетовий, майже чорний, він вельми

нагадував Бетмобіль. Було вже по другій ночі; Мільтон замкнув усі дверцята. Дорога в цій околиці понад річкою розбита, узбіччя — засмічені та порослі травою. Потужні промені фар вихоплювали з темряви скалки, цвяхи й металобрухт, старі покришки, бляшанки та розшматовані чоловічі труси. На виїзді з естакади Мільтон побачив іржавий автомобіль без шин і двигуна, з розтROCтеним вітровим склом та здертими хромованими деталями. Батько натиснув на газ, марнуючи бензин і рештки надії, яка давно вже згасла в Мідлсексі, де Тессі більше не відчувала своєї духовної пуповини, де ні в холодильнику, ні в буфеті не було чого їсти, а з шухляд позникали чисті шкарпетки та свіжовипрасувані сорочки. Їм із мамою бракувало запрошень у гості й телефонних розмов, бо друзі оминали дiм, що балансував, як чистилище між сподіванням і відчаєм. Та попри всі нестатки, Мільтон наповнив бак «Ельдорадо» й поклав на задне сидіння портфель з двадцятьма п'ятьма тисячами доларів. Його тепер було видно у відображенні на приладовій панелі.

Менш ніж годину тому, коли батько тихо підвівся з ліжка, мама не спала. Лежала на спині й слухала, як чоловік одягається в темряві. Не поцікавилася, нащо він устає серед ночі. Колись і спитала би, але тепер уже ні. Звичне їхнє життя пішло за водою після моєї втечі. Незрідка о четвертій ранку батьки виходили на кухню попити кави. Тессі стривожилася, тільки почувши, як грюкнули вхідні двері. Потім Мільтон завів машину й почав виїздити на вулицю. Мама слухала, як віддаляється рев двигуна, і зненацька спокійно подумала: «Мабуть, він їде назавжди». Її вже покинули батько та донька; тепер, очевидно, покине ще й чоловік.

Мільтон не сказав Тессі, куди їде, з кількох причин. Передусім він боявся, що дружина спробує зупинити його.

Змушуватиме зателефонувати в поліцію, а Мільтон не хотів цього робити. Викрадач наказав йому не звертатися до правоохоронців. Та й самому батькові набридли байдужі копи. Зробити щось він міг тільки сам. А раптом нічого не вигорить? Тессі лише хвилюватиметься намарне. Вона розповість усе Зої, і Мільтон наслухається ще й від сестри. Словом, батько чинив, як завжди в критичних ситуаціях. Як тоді, коли він записався у флот чи перевіз нас усіх до Гросс-Пойнта — робив, що хотів, певний, що він усе знає найкраще.

Після останнього таємничого дзвінка Мільтон чекав наступного, і той пролунав уранці в неділю.

— Алло?

— Доброго ранку, Мільтоне.

— Слухайте, хто ви там. Поясніть мені...

— Мільтоне, я телефоную не для того, щоб догоджати вам. Це ви повинні зробити все так, як я хочу.

— Поверніть мені доньку. Де вона?

— Тут, зі мною.

Віддалік у слухавці так само чулися музика й спів, які нагадували Мільтонові про щось давно минуле.

— А як мені знати, що вона у вас?

— Поставте мені запитання. Вона вже багатенько розповіла про свою сім'ю.

— Як називалося рідне село її діда й баби?

— Хвилинку. — Слухавку накрили, а потім голос озвався знову: — Віфінія.

Мільтонові обм'якли коліна. Він сів на стілець.

— Мільтоне, ви мені вірите?

— Ми якось їздили в печери, до Теннессі. Гроші там деруть жахливо. Як вони називалися?

І знову слухавку накрили, а за хвилину голос відповів:

— Мамонтові печери.

Розчервонілий Мільтон підхопився зі стільця й смикнув себе за комір, хапаючи ротом повітря.

— Мільтоне, тепер ви скажіть мені дещо.

— Що?

— Скільки ви готові заплатити за дочку?

— А скільки ви хочете?

— То це і є бізнес? Ми укладаємо з вами угоду?

— Так.

— Як цікаво.

— Скільки ви хочете?

— Двадцять п'ять тисяч доларів.

— Добре.

— Ні, Мільтоне, — виправив голос, — ви не зрозуміли.

Я хочу поторгуватися.

— Що?

— Торгуйтеся зі мною. Це ж бізнес.

Спонтелічений цією безглуздою пропозицією, Мільтон труснув головою, та все ж відповів:

— Ну добре. Двадцять п'ять тисяч — це забагато. Я заплачу вам тринадцять.

— Мільтоне, це ж не хот-доги, а ваша дочка.

— У мене немає стільки готівки.

— Я згоден на двадцять дві тисячі.

— П'ятнадцять.

— Двадцять. Це моє останнє слово.

— Сімнадцять і не більше.

— Дев'ятнадцять?

— Вісімнадцять.

— Вісімнадцять п'ятсот.

— Гаразд.

— Мільтоне, як цікаво, — засміявся голос, а потім грубо додав: — Але мені однаково потрібно двадцять п'ять. — І зловмисник поклав слухавку.

1933 року безплотний голос із камінної решітки настановляв Дездемону, а сорок два роки потому спотворений голос шантажував мого батька по телефону.

— Доброго ранку, Мільтоне.

І знову музика та приглушений спів.

— Гроші в мене, — відповів батько. — Мені потрібна дочка.

— Завтра вночі, — пообіцяв викрадач, і пояснив, де залишити гроші й де чекати на мене.

За низовиною перед Мільтоновим кадиллаком постав залізничний вокзал. 1975 року ним усе ще вряди-годи користувалися, хоча помпезна колись будівля скидалася тепер на порожню мушлю. Натяжні фасади «Амтраку»* приховували обдерті, напіврозвалені стіни. Проходи були перекриті. Давня стара споруда руйнувалася — сипалося склепіння у вестибюлі, велика цирульня перетворилася на сміттєзвалище, скляні дахи взялися кількома шарами бруду. Прилегла офісна будівля тепер перетворилася на тринадцятиповерховий голубник; п'ятсот її вікон були всі до одного вибиті. Півстоліття тому сюди прибули мої дід і бабця. Тут Лефті та Дездемона, уперше й востаннє, звірили Сурмеліні свою таємницю, а тепер їхній син, так ні про що й не довідавшись, потайки паркував тут машину.

* «Амтрак» (англ. *Amtrak*) — американська залізнична пасажирська корпорація.

Подібна сцена передачі викупу витворює похмурий настрій: тіні, лиховісні силуети. Утім, на заваді стояло небо. Ніч була рожева, як то іноді стається в нас, залежно від температури й рівня хімікатів у повітрі. Коли в атмосфері накопичувалася достатня кількість часточок, світло знизу відбивалося, і небо над Детройтом набувало відтінку ніжно-рожевої хмари солодкої вати. Рожеві ночі не бували темними, хоч їхнє світло й не нагадувало денне. Вони бриніли люмінесцентним сяйвом нічної зміни на цілодобовій фабриці. Іноді небо яскравішало, мов пігулки для травлення, проте здебільшого було м'яке, як ополіскувач для прання. Нікого це не дивувало: усі ми вирости свідками рожевих детройтських ночей. То було неприродне явище, та ми сприймали його як належне. І ось під цим дивовижним небом Мільтон припаркувався якнайближче до платформи. Вимкнув двигун і вийшов на дзвінке та ясне мічиганське зимове повітря. Усе довкола замерзло: далекі дерева, телефонні дроти, земля й трава на подвір'ях прибережних будинків. На річці можна було почути гул вантажного судна. На старому вокзалі тихо: уночі тут не було ні душі. Мільтон взув чорні лофери з китичками, у які найпростіше було всунути ноги в темряві, і вбрав полинялу бежеву куртку з хутряним коміром. Від холоду він начепив сірий повстяний капелюх «Борсаліно» з червоним пером — 1975 року він був уже геть старомодний. У лоферах, капелюсі й із портфелем батько міг би піти на роботу. Тепер він швидко вибіг металевими сходами на платформу. Проїшов її вздовж, вишукуючи смітник, у який мав покласти портфель. Зловмисник обіцяв намалювати крейдяний хрестик на кришці.

Китички на батькових лоферах підстрибували в такт ході; перо на капелюсі тремтіло під холодним вітром. Навряд

чи можна сказати, що він боявся: Мільтон Стефанідіс не визнавав за собою страху. Він відчував лише тілесні прояви бо-язні: прискорене серцебиття та вологу під пахвами. І це було властиве багатьом його ровесникам. Безліч батьків кричали на дітей, коли боялися, а чи сварили їх, відводячи провину від себе. Можливо, то була невід'ємна риса покоління, що перемогло у війні. Брак самоаналізу сприяв відвазі, але останніми тижнями й місяцями він шкодив Мільтонові. Увесь час моєї відсутності батько тримався несхитно, хоча в душі його точили сумніви. Він нагадував розтрощену ізсередини статую; і, що сильніше йому боліло, то менше Мільтон зважав на це, обмірковуючи ті нечисленні речі, що здатні були приспати його тривогу, і запевняючи себе, що все буде добре. Простіше кажучи, він перестав думати. Як він опинився тут, на темному вокзалі, сам? Батько не міг пояснити.

Невдовзі він знайшов смітник, позначений хрестиком. Поволі Мільтон підняв трикутну зелену кришку й опустив портфель усередину. Проте, коли він спробував витягти руку, йому щось завадило. Його власна кисть. Відколи Мільтон перестав думати, цю роботу за нього виконувало його тіло. Здавалося, наче рука намагається щось повідомити власникові. «А раптом цей тип не відпустить Каллі?» — запитувала вона. — «Зараз нема коли про це міркувати», — відповів Мільтон і знову спробував витягти руку зі смітника, та вона правила своєї: «А раптом він візьме гроші й вимагатиме ще?» — «Доведеться ризикнути», — відрубав Мільтон і щосили смикнув неслухняну руку назовні. Пальці послабили хватку, портфель упав на гору відходів. Тягнучи за собою руку, Мільтон побіг назад і сів у кадиллак.

Батько завів двигун і ввімкнув обігрів. Нахилився вперед і почав виглядати мене. Рука його досі смикалася,

бурмочучи щось. Мільтон думав про портфель у смітнику й уявляв собі гроші всередині. Двадцять п'ять тисяч доларів! Пачки стодоларових купюр, одна за одною, немов трельяж із незчисленими відображеннями Бена Франкліна. У горлі батькові пересохло; тіло охопив тривожний спазм, типовий для дітей Великої депресії, і ось він уже вискочив із машини й кинувся на платформу.

Цей тип хотів торгуватися? Мільтон йому поторгується! Хотів укласти угоду? Буде й угода. (Батько вже біг нагору, цокаючи закаблуками по металевих сходах.) Він лишить йому не двадцять п'ять тисяч, а дванадцять п'ятсот. *«Я тоді зможу сам висувати умови. Половину зараз, половину потім»*. Як він раніше не подумав? Що з ним, у біса, таке? Це, мабуть, напруження... Втім, не добігши до платформи, мій батько заляк. Менш ніж за двадцять метрів від нього темна постать у в'язаній шапці порпалася в смітнику. Кров похолола Мільтонові в жилах. Він не знав, тікати йому чи наближатися. Зловмисник тягнув портфель до себе, але той застряг. Він обійшов смітник і підняв розхитану металеву кришку. У відблисках рожевого хімічного сяєва Мільтон упізнав патріархальну бороду, бліде воскове обличчя та — найжахливіше — крихітну фігурку отця Майка.

Отця Майка? Невже він і є викрадач? Такого не може бути! Це неймовірно! Але сумніву не лишалося. Там, на платформі, стояв чоловік, заручений багато років тому з моєю матір'ю, яку він мало не викрав із батькових рук. Викуп забирав колишній семінарист, одружений натомість із Мільтоновою сестрою Зоєю. Цей фатальний вибір прирік його на нескінченну низку порівнянь та зливу Зоїних докорів — чому він не інвестував у фондовий ринок, як Мільтон, не купив золота, як Мільтон, не переказав капіталу в банк

на Кайманових островах, як Мільтон, — і зробив бідним родичем, вимушеним терпіти Мільтонову неповагу, користатися з його гостинності й випрошувати стілець із їдальні, якщо хотілося сісти. Ні, Мільтон не сподівався зустрітися на вокзальній платформі зі свояком. Але тепер усе стало ясно. Ясно, чому зловмисник хотів торгуватися — і бодай раз у житті відчутти себе бізнесменом, — чому, на жаль, він знав усе про Віфінію. Ясно, чому дзвінки лунали по неділях, як Тессі ходила до церкви. Ясно, що віддалік у слухавці Мільтон чув звуки літургії. Колись давно він побрався з Майковою нареченою, і плід цього союзу, тобто я, насипав отцеві солі на рану, у день хрестин окропивши його навзаєм. Тепер отець Майк прагнув помститися нам усім.

Але Мільтон мав намір не допустити цього. «Гей! — закричав він, упершись руками в стегна. — Майку, що ти там шукаєш?» Той не відповів. Озирнувся і, за давньою священничою звичкою, погідно всміхнувся Мільтонові, виставивши білі зуби з густої чорної бороди. Він уже задкував, топчучи биті склянки та інше сміття, і притискаючи до грудей портфель, наче складений парашут. На три-чотири кроки відступивши з тією ж елебною усмішкою на вустах, він розвернувся й чкурнув із вокзалу — маленький, але прудкий. У рожевому світлі Мільтон лише завважив, як кулею перебігши платформу по сходах, отець Майк Антоніу кинувся через колію до машини, малолітражного «Гремліна» відтінку «грецький зелений», як значилося в каталозі. Батько помчав за ним до кадиллака.

То не була гонитва, як у фільмах. Ніхто не маневрував на дорозі, не уникав аварії в останню мить. Зрештою, утікачем був православний священник, а гнався за ним республіканець середнього віку. Дорогою від вокзалу до річки жоден

із них не перевищив швидкості в двадцять кілометрів на годину. Отцеві Майку не хотілося привертати увагу поліції. Мільтон, знаючи, що то́му немає куди подітися, прагнув лише загнати свояка до води. Так вони прямували, неначе в'язень із наглядачем: спершу на світлофорі зупинявся потворний «Гремлін», а слідом за ним — «Ельдорадо». Марно тікав отець Майк безіменними вулицями, попри занедбані будинки, дорожні розв'язки та вигини річки. Усе було, як завжди: хіба що тітка Зо не шпетила чоловіка, що тільки дурень міг поїхати до річки, а не на шосе. Кожна прилегла вулиця вела до глухого кута. «Попався!» — тішився Мільтон. «Гремлін» звертав праворуч, а за ним «Ельдорадо». «Гремлін» звертав ліворуч, а слідом їхав і кадиллак. Мільтон із повним баком міг переслідувати свояка хоч до ранку.

Упевнений у власній перевазі, батько зменшив опалення в автомобілі. Увімкнув радіо й трохи випустив отця Майка вперед. А коли він підвів голову, то побачив, що «Гремлін» звертає праворуч. За півхвилини, звернувши в тому самому напрямку, Мільтон побачив перед собою міст «Амбасадор»*, і самовпевненість його похитнулася. Це було щось новеньке. Його свояк-панотець, що все життя провів у чарівному світі церкви, одягнений, як Лібераче**, щось та й зметикував. Батько жажнувся, коли перед ним гігантською мерехтливою арфою виріс міст. То ось що вигадав отець Майк! Він їхав у Канаду, як планував собі Розділ Одинадцятий, бажаючи уникнути призову в армію; як Джиммі Зізмо-бутлегер,

* Підвісний міст, який сполучає Детройт із містом Віндзор у провінції Онтаріо, Канада.

** Владо Лібераче (1919–1987) — американський поп-співак та шоумен.

шукав ліберального сховку на півночі! Він хотів вивезти гроші з країни, і пересувався тепер значно швидше.

Так, попри свій невеличкий двигун, що звучав, наче швейна машинка, «Гремлін» тепер добряче розігнався, і, виїхавши з привокзального пустища, ладнався в чергу на заюрмленій, яскраво освітленій митній смузі між США та Канадою. Високі ліхтарі осявали машину, аж ядучо-зелений колір її здавався кислотним. Тримаючи дистанцію між собою та «Ельдорадо», як Джокер, що тікав від Бетмобіля, «Гремлін» прибився до вантажівок та універсалів, скупчених коло в'їзду на велетенський підвісний міст. Мільтон подався за ним. Ревнув великий двигун кадиллака; із вихлопної труби злетіла хмарка білого димного шумовиння. Тепер обидві машини виконали своє призначення, ставши продовженнями власників. Верткий маленький «Гремлін» зникав і знову виринав у потоці автомобілів, як отець Майк за іконостасом у церкві. Широкому й солідному, як Мільтон, «Ельдорадо» тяжко було пробиратися по нічному мості між вантажівок і машин відвідувачів віндзорських казино та стрип-клубів. У всій цій метушні Мільтон згубив отця Майка з очей. Зайнявши місце в черзі, він чекав; аж тут за шість машин від нього вискочив «Гремлін» і прошмигнув до митної кабінки. Мільтон опустил віконце. Висунув голову на холодне загазоване повітря й закричав: «Зупиніть його! Він украв мої гроші!». Утім, прикордонник його не почув. Мільтон бачив, як той поставив отцеві Майку кілька питань, а тоді — «Ні! Заждіть!» — пропустив його далі. Батько щосили вгатив по клаксоні.

Стогони, що виривалися з-під капота, лунали немовби з грудей самого Мільтона. Тиск у нього підскочив, по тілі градом котився піт. Він був упевнений, що притягне свояка

до суду в Сполучених Штатах. Але хтозна, що буде в Канаді — з її паціфізмом та соціальною медициною? З її мільйонами франкомовних? Це ж... це ж однаково... що інша країна! Можливо, отець Майк попросить притулку в Квебеку як біженець. Чи, запропастившись у Саскачевані, мігруватиме слідом за лосями. Мільтон гнівався не лише через втрату грошей. Отець Майк незаконно привласнив двадцять п'ять тисяч доларів і марно запевнив батька в моєму поверненні — таж він ще й кидав свою родину. Фінансовий розрахунок у задиханому серці Мільтона змішався з братерськими почуттями та батьківським болем. «Не смій так чинити з моєю сестрою! — даремно горлав він з водійського крісла своєї зусібч затиснутої машини. — Надолобню! — гукав він у спину отцеві Майку. — Ти що, не чув про комісійні збори? Ти втрадиш п'ять відсотків на обміні грошей!» Оточений спереду вантажівками, а ззаду — любителями розваг, Мільтон кричав, лютував і підстрибував за кермом, але змушений був затихнути.

Батькові крики й гудки його кадиллака не лишилися непоміченими. Прикордонники були вже звичні до нетерплячих водіїв у черзі й уміли їх угамовувати. Мільтон під'їхав до кабінки, і службовець указав йому набік.

— Той чоловік на «Гремліні», щойно проїхав, — закричав Мільтон у віконце, — він украв мої гроші! Зупиніть його по інший бік мосту!

— Сер, станьте, будь ласка, там.

— Він украв двадцять п'ять тисяч доларів!

— Сер, спочатку станьте там і вийдіть із машини.

— Він хоче вивезти гроші з країни, — востаннє спробував пояснити Мільтон, але прикордонник указував йому на смугу митного огляду, і батько змушений був послухатись.

Він відвернувся від віконця, взявся за кермо і чемно почав виїздити в сусідній ряд, проте одразу за кабінкою газонув. Кадиллак завискотів і з ревом зірвався геть.

Тепер це вже була справжня гонитва. Отець Майк на мості теж тиснув на газ. Викручуючись між машинами, він поспішав до наступного прикордонного посту, а Мільтон гнався за ним, увімкненими фарами вимагаючи, щоб йому звільнили дорогу. Міст граціозною параболою здіймався над річкою; сталеві опори його мигтіли червоними ліхтарями. Шини кадиллака шурхотіли його посмуговою поверхнею. Мільтон витискав акселератор на повну. Тут і виявилася різниця між розкішним автомобілем і новомодною машинкою з коміксів. Двигун кадиллака ревів, карбюратор літрами усмоктував пальне, обертаючи вісім циліндрів. Поршні гойдалися та підстрибували, кермо крутилося, як навіжене, а довжелезне супергеройське авто минало решту машин, що поряд із ним здавалися нерухожими. Водії давали дорогу, спостерігаючи таку шалену швидкість. Мільтон летів уперед, аж поки завважив ядучо-зелену цятку. «Це все, на що ти здатен? — репетував він. — Невисока ж у тебе потужність!»

Отець Майк теж помітив «Ельдорадо». Натиснув на газ, та двигун «Гремліна» і без того вже працював на повну потужність. Машина трусилася, але швидше їхати не могла. Кадиллак наближався; Мільтон тиснув акселератор, доки мало не врізався в «Гремлін». Тепер вони мчали на швидкості понад сто кілометрів на годину. У дзеркалі заднього огляду отець Майк побачив мстиве обличчя Мільтона. Той, зазирнувши крізь вікно до салону «Гремліна», помітив краєчок своякового обличчя. Панотець мовби благав пробачення чи намагався щось пояснити. В очах його було знати дивну печаль і незрозумілу слабкість.

...А зараз, боюся, мені доведеться перевтілитися в отця Майка. Я відчуваю, як мене затягає його свідомість, і не маю сил опиратися. Там на поверхні вирують жадова, страх і відчайдушне бажання втекти. Не дивно. Але глибше виявляється таке, чого я собі й уявити не міг. Скажімо, немає там ні благодаті, ні близькості до Бога. Його погідність, мовчазна тиха усмішка за родинним столом, звичка схилятися, хоч і не аж так низько, віч-на-віч до дітлахів — усе це ніяк не стосувалося трансцендентальної сфери. То був лише пасивно-агресивний спосіб самозбереження, наслідок шлюбу з крикливою тіткою Зо. Так, у свідомості отця Майка лунають усі її багаторічні звинувачення — відколи ще в Греції вона ходила безперестанку вагітна, не маючи ні пральної машини, ні сушарки. Ось і я вловлюю: «І це життя?», «Коли Бог тебе чує, хай надішле мені чек на нові фіранки!», «Може, католики правильно чинять, не дозволяючи священикам одружуватися!». У церкві Майкла Антоніу кличуть отцем. З ним радяться, йому догоджають. Він має повноваження відпускати гріхи та причащати парафіян. Проте за порогом їхнього двосімейного будиночка в Гарпер Вудз* авторитет його падає. Удома він ніхто. Ним попихають, його ігнорують, на нього скаржаться. Тепер неважко збагнути, чому він вирішив утекти, і нащо йому знадобилися гроші...

...Мільтон, звісно, не помічав цього в своякових очах. Але вже наступної миті їхній вираз перемінився. Поглянувши на дорогу, отець Майк жажнувся: просто попереду блимали червоні автомобільні фари. Він не встигав зупинитися, і, хоч натиснув на гальма, та «Гремлін» відтінку «грецький зелений» однаково вривався в попередню машину. Його

* Східне передмістя Детройта.

наздогнав кадиллак. Мільтон був пристебнутий — але тут сталося щось фантастичне. Спереду він почув грюкіт металу та дзенькіт розбитого скла; проте сам кадиллак не спинився. Він вискочив на дах «Гремліна», похилий капот якого спрацював як трамплін, і наступної миті Мільтон збагнув, що летить. Темно-фіолетовий «Ельдорадо» здійнявся над місцем аварії. Перелетів через поруччя, триси, і вибив центральну загрожу мосту «Амбасадор».

Набираючи швидкість, машина летіла вперед капотом. У тоноване скло Мільтон мигцем побачив річку Детройт. У ці останні секунди, коли життя готувалося покинути батькове тіло, його закони раптом порушилися. Замість упасти в річку, «Ельдорадо» ковзнув угору й вирівнявся. А Мільтон був приємно здивований. Він не пригадував, щоб у салоні йому казали про здатність автомобіля літати. Ба більше, Мільтон за це не доплачував. Машина линула понад мостом, а батько всміхався. «Оце переліт», — думав він. «Ельдорадо» летів високо над річкою, поглинаючи казна-скільки бензину. Проти рожевого неба мерехтіли зелені лампочки на приладовій панелі. Цілий набір важелів та перемикачів, якого Мільтон досі не помічав. Салон кадиллака тепер нагадував кабінку літака, а Мільтон за штурвалом перелітав річку Детройт. Байдуже, що казали свідки і що наступного дня в газетах було написано, буцімто кадиллак протаранив десять машин на мості. Сидячи в зручному шкіряному водійському кріслі, Мільтон Стефанідіс дивився, як розгортається перед ним панорама Детройта. По радіо лунала музика — стара мелодія Арті Шоу, чом би й ні? — а Мільтон споглядав миготливий червоний сигнал на Пенобскотській будівлі. Після кількох невдалих спроб він нарешті навчився правильно повертати кермо летючого автомобіля. Як в усвідомленому сновидінні,

Йому потрібно було всього лише наказати. Мільтон скерував машину на суходіл. Проминув Кобо-холл* і зробив коло над «Понтчертрейном», куди якимось водив мене обідати. Чомусь тепер він більше не боявся висоти. Мабуть, усі страхи відступили перед лицем неминучої смерті. Не пітніючи й не відчуваючи памороків, батько дивився на Гранд Циркус Парк, ліворуч від знаменитого детройтського колеса. Потім у Вест-сайді пошукав очима колишню «Зебру». На мості ж голова його розбилася об кермо. Слідчий, який незабаром повідомив маму про аварію, на запитання про стан Мільтового тіла відповів: «Пошкодження типові для зіткнення автомобіля, що рухався зі швидкістю сто кілометрів на годину». Батьків мозок уже не випромінював жодних хвиль, тому не дивно, що він забув, як «Зебра» давно згоріла, а лише спантеличився, що не бачить її. Той давній район перетворився на пустище. Ціле місто немовби зникло: за однією ділянкою землі з'являлася інша. Насправді це теж була омана. Де-не-де вже пробивалася трава та пшениця, і знизу все нагадувало ферму. «Можна віддати землю індіанцям, — подумав Мільтон. — Потаватомі** відкриють собі казино». Небо взялося ніжно-рожевою барвою, а місто знову перетворилося на рівнину. Але тепер заблимає інше червоне світло: не на Пенобскотській будівлі, а в автомобілі. То був перемикач, із тих, яких Мільтон донині не бачив. Він знав, що це означає.

І тоді Мільтон заплакав. Сльози вмить залили його обличчя; він схлипнув і витер їх. Відкинувся в кріслі й без

* Громадський центр у Детройті, названий на честь Артура Кобо, мера міста протягом 1950–1957 років. Збудований 1960 року.

** Корінний народ США та Канади, який проживав на території Великих рівнин, півночі ріки Міссісіппі та західної частини Великих озер.

свідків, єдиним криком вивергнув усе своє неподоланне горе. Він змалку не плакав, і звук цей здивував його самого. То був крик смертельно пораненого ведмедя. Мільтон ревів у кадиллаку, що знову шугонув униз. Він плакав не тому, що помирав, а тому, що я, Калліопа, усе ще був хтозна-де; тому, що він не знайшов мене і, попри всі зусилля, не врятував.

Машину розвернуло капотом до води, і старий моряк Стефанідіс наготувався до зустрічі з річкою. Наприкінці він уже не думав про мене. Чесно записуючи всі Мільтонові думки, я мушу сказати, що він не думав ані про Тессі, ані про будь-кого з нас. На це вже не стало часу. Автомобіль пірнув, а батько встиг лише здивуватися тому, як усе вийшло. Ціле життя повчаючи кожного, як слід чинити, нині він сам неймовірно пошився в дурні. Останніми його словами, промовленими тихо — не люто чи перелякано, а ошелешено й удавано відважно, — були: «Розуму, як у курки». А потім вода поглинула Мільтона з останнім його кадиллаком.

Істинний грек завершив би оповідь на цій трагічній ноті. Проте американці не йдуть переможеними. Нині, коли ми з мамою говоримо про Мільтона, то доходимо висновку, що він помер саме вчасно. Він не побачив, як брат за п'ять років знищив родинну справу до пня і як почав носити срібну ложечку на шиї, нагадуючи всім про Дездемонині пророцтва. Він не побачив, як спустошуються рахунки й вичерпуються кредитні картки, як Тессі, змушена продати Мідлсекс, переїздить у Флориду до тітки Зо. Він загинув за три місяці до випуску малолітражної «Севільї» у квітні 1975 року, схожої на хлопчика-голоштанька, після якої кадиллаки так і не повернули собі колишнього вигляду. Він не застав багатьох

подій, спільних трагедій кожної американської сім'ї, про які не варто згадувати в моїй ексклюзивній історії. Мільтон загинув до завершення холодної війни, до створення системи протиракетної оборони, початку глобального потепління та появи другого президента із односкладовим прізвищем.

Та головне — Мільтон загинув, не побачивши мене. Йому то було б непросто. Я хотів би вважати, що сильна батьківська любов допомогла б йому прийняти мене — проте, напевно, добре, що ми не мали нагоди цього перевірити. З поваги до батька я назавжди лишуся дівчинкою. Бо в цьому є чиста невинність дитинства.

ОСТАННЯ ЗУПИНКА

— Усе, як завжди в мене, — сказала Джулія Кікучі.

— Неправда.

— Знову те саме.

— Слухай, я не латентний гей. Мені завжди подобалися дівчата. Навіть тоді, коли я *сам* був дівчиною.

— І я для тебе — не остання зупинка?

— Скоріше перша.

Джулія нерішуче засміялася. Я чекав, доки нарешті вона сказала:

— Гаразд.

— Гаразд? — перепитав я, і вона кивнула. — Гаразд.

Ми вийшли з музею і подалися до мене. Ще трохи випили й повільно потанцювали у вітальні.

А потім я повів Джулію до спальні, куди віддавна вже нікого не водив.

Вона вимкнула світло.

— Зажди, — сказав я. — Ти робиш це через мене чи через себе?

— Через себе.

— Чому?

— Бо я – сором'язлива східна жінка. І не сподівайся, що я купатиму тебе у ванні.

— Ні?

— Принаймні поки не виконаєш танець грека Зорби.

— Де моя бузукі*? — спробував пожартувати я, роздягаючись. Джулія теж роздяглася. Швидко, немов стрибаючи в холодну воду, ми залізли під ковдру й обійнялися, налякані та щасливі.

— Можливо, і я виявлюся останньою зупинкою для тебе, — сказав я, пригортаючись до неї. — Ти про це не думала?

І Джулія відповіла:

— Час від часу.

Розділ Одинадцятий приїхав до Сан-Франциско забрати мене з тюрми. Мамі довелося підписувати прохання, щоб мене видали братові на поруки. Дату суду ще мали призначити; утім, як неповнолітньому, затриманому за перше правопорушення, мені загрожував лише умовний термін. (Судимість не потрапила в мою особову справу і не завадила моему працевлаштуванню в Державному департаменті. Але тоді я не переймався такими деталями. Виснажений і отруєний горем, я просто хотів додому.)

Коли я вийшов, Розділ Одинадцятий сидів сам-один на довгій дерев'яній лавці в приймальні поліцейського відділку. Покліпуючи, він байдужим поглядом дивився на мене. Типова його манера. Зовні по ньому не видно було ніяких емоцій. Спершу все осмислювалося всередині, і тільки

* Грецький народний інструмент родини лютні.

потім виявлялася реакція. Я спокійно ставився до цього. Хіба існує щось природніше за жести та звички рідних? Колись давно брат змушував мене стягати труси й розглядав мої геніталії. Тепер він дивився вище, але так само уважно. Вивчав мою коротко стрижену голову та похоронний піджак. Добре, що він так віддавна й так часто вживав ЛСД і звик розширювати свідомість.

Він розмірковував про видимість майа* та різні рівні буття. З такою підготовкою йому неважко було призвичаїтися до того, що сестра стала братом. Гермафодити, такі, як я, існували від створення світу, але відкритого мене могло би прийняти хіба що братове покоління. І все ж його вразила переміна в мені. Очі Розділу Одинадцятого розширилися.

Ми не бачилися понад рік. Брат також змінився. Чуприна покоротшала й порідішала. Приятелева дівчина зробила йому перманент, і колись пряме його волосся тепер кошлатилося ззаду, мов лев'яча грива. Він більше не нагадував Джона Леннона. Куди й поділися вицвілі штани-кльош та бабусині окуляри. Тепер на ньому були туті коричневі джинси. Сорочка з широкими вилогами блищала під флуоресцентним світлом. Насправді шістдесяті так і не закінчилися. Вони ще тривають на Гоа. Проте для Розділу Одинадцятого вони остаточно добігли кінця 1975 року.

Іншим разом ми посмакували б цими деталями, але тепер не могли дозволити собі такої розкоші. Я підійшов до брата, він підвівся, і ми, погойдуючись, обійнялися. «Тато

* Майа — філософська категорія в індуїзмі, згідно з якою світ, доступний органам чуття, є тільки ілюзією, збудованою через обмеженість людської уяви, тоді як справжній — а отже, вічний — лише абсолютний дух.

загинув, — шепотів мені на вухо Розділ Одинадцятий. — Тато загинув». Я запитав його, що сталося, і він розповів. Мільтон прорвався крізь митний пост. На мості був отець Майк: тепер він лежав у лікарні. Серед уламків «Гремліна» слідчі знайшли старий батьків портфель із грішми. Отець Майк зізнався поліції в шантажі та одержанні викупу.

— Як мама? — запитав я, перетравивши цю новину.

— Незле. Тримається. І сердиться на Мільта.

— Чого?

— Що сам поїхав, а їй не сказав. Добре, що ти повернешся. Для неї це тепер головне. І ти приїдеш на похорон. Вона дуже рада.

Уночі ми вилетіли додому. Наступного ранку мав відбутися похорон. Брат опікувався бюрократичними справами: розміщував некрологи й виробляв свідоцтво про смерть. Він не запитував, що я робив у клубі та взагалі в Сан-Франціско. Лише в літаку, випивши кілька кухлів пива, Розділ Одинадцятий згадав про мій новий стан:

— Тепер тебе, мабуть, не можна кликати «Каллі».

— Клич, як захочеш.

— Братухою?

— Нормально.

Він мовчки покліпав і, як звичайно, замислився.

— Я так і не зрозумів, що сталося там, у клініці. Я був у Маркетті, а мама з татом нічого не розповідали.

— Я втік.

— Чого?

— Мене хотіли порізати.

Я відчував, що брат на мене дивиться, і за скляними очима його вібрують думки.

— Як на мене, це дивно, — сказав він нарешті.

— І як на мене, теж.

Іще за хвилину він реготнув:

— Га-га! Капець, як дивно!

Удавано скрушно я похитав головою.

— Ану повтори. Братухо.

Стикаючись із неймовірним, ми можемо тільки прийняти його як належне. Ми — назвімо це так — позбавлені верхнього регістру; у нас є хіба середній рівень спільного досвіду й гумор, який помагає в таких ситуаціях.

— Принаймні одне в цьому гені добре, — сказав я.

— Що?

— Я ніколи не полисію.

— Чому?

— Бо для цього потрібно мати дегідротестостерон.

— Ги, — Розділ Одинадцятий обмацав голову, — а в мене його, напевне, аж забагато. Цього дегідротестостерону.

Ми приземлилися в Детройті по шостій ранку. Потрощений «Ельдорадо» доправили до поліцейського відділку. В аеропорті на нас чекала старенька мамина «Флорида Спешл». Лимонно-жовтий кадиллак — усе, що лишилося нам від Мільтона — почав уже прибирати ознак реліквії. Водійське крісло провалилося під батьковою вагою. На шкіряній оббивці лишився відбиток його спини. Сідаючи за кермо, Тессі заповнювала ці порожнини подушками. Розділ Одинадцятий закинув кілька подушок на задне сидіння.

Отак ми рушили додому в цій не по-зимовому яскравій машині з вимкненим потужним кондиціонером і закритим дахом. Проминули велетенський «Юніроял» та волокнисті зарості Інкстера*.

* Південне передмістя Детройта.

— О котрій похорон? — запитав я.

— Об одинадцятій.

Щойно почало розвиднюватися. Сонце здіймалося десь із-над річки чи дальніх фабрик. Світло сочилося й розтікалося по землі.

— Їдьмо через центр, — попросив я брата.

— Це надто довго.

— Час іще є. Я хочу подивитися.

Розділ Одинадцятий послухався. Повз «Рівер-Руж» та стадіон «Олімпія»* ми звернули до річки й дорогою Лоджа в'їхали в місто з півночі.

Ті, чиє дитинство та юність минають у Детройті, багато чого розуміють. Зокрема, що таке ентропія. Деручись угору жолобом шосе, ми бачили закинута, випалені будинки й холодну красу порожніх, сірих і закрижанілих стоянок. Колись елегантні будівлі мостилися поруч зі смітниками, а там, де раніше стояли кінотеатри й кушнірські крамниці, тепер були станції переливання крові, метадонові клініки та церкви Матінки Ведлз**. Я завжди гнітився, вертаючись у Детройт із теплих країв, але тепер був радий. Занепад полегшував біль від втрати батька й робив його мовби природнішим. В усякому разі сліпучі веселощі міста не кпили з моєї скорботи.

Центр не змінився, хіба що скрізь було майже безлюдно. Знести хмарочоси не можна було навіть по виїзді їхніх мешканців, тож вікна та двері просто забили дошками,

* «Детройт-Олімпія» — критий стадіон, який існував у Детройті протягом 1927–1987 років.

** Ідеться про Чарльзетту Ведлз (1912–2001) — афроамериканську активістку й пасторку-п'ятдесятницю, засновницю церковної місії в Детройті, що забезпечувала бідні верстви населення їжею й одягом.

а магазини закрили. На березі річки зводився центр «Ренесанс»*, який тут так ніколи й не настав. «Їдьмо через грецький квартал», — сказав я, і знову мій брат поступився. Ми проминали ресторани та сувенірні крамниці. Посеред етнічного кітчу де-не-де ще траплялися автентичні кав'ярні, в яких владарювали сімдесяти- й вісімдесятилітні старці. Де-хто з них уже прокинувся — пив свою вранішню каву, грав у нарди й прочитував свіжі газети. Згодом вони помруть, кав'ярні ледь-ледь животітимуть, а потім закриються. Позакриваються й сусідні ресторани, порвуться їхні брезентові тенти і згаснуть жовті вогники вивісок. Грецьку пекарню на розі викуплять еменці з Дірборна. Та нині всього цього ще не сталося. На вулиці Монро ми проїхали «Грецькі сади», де колись поминали Лефті.

— А макарія по татові буде? — запитав я.

— Аякже. Усе, як треба.

— Де? У «Грецьких садах»?

— Жартуєш? — засміявся Розділ Одинадцятий. — Сюди ж ніхто не піде.

— А мені тут подобається. Я люблю Детройт.

— Так? Ну, то ласкаво прошу додому.

Він повернув на вулицю Джефферсона, обабіч якої на довгі кілометри тягнувся ветхий Іст-сайд. Крамниця з перуками. Колишній клуб «Пафос», що вже чекав на орендарів. Крамничка з комісійними платівками, із намальованою від руки вивіскою, на якій люди танцювали під цілою зливою нот. Дешеві роздрібні крамниці, цукерні «Кресже»,

* Комплекс із семи поєднаних між собою хмарочосів у центрі Детройта, де нині міститься головний офіс «Дженерал моторз». Центральна будівля комплексу є найвищою на Західній півкулі.

«Вулвортс» і «Сендерз». Надворі було холодно й безлюдно — тільки на розі несхитно стояв чоловік, мов різьблений монумент на тлі зимового неба. Довге шкіряне пальто сягало йому кісточок. Гірськолижні окуляри щільно прилягали до витягнутого, шляхетного обличчя, а на голові, немов іспанський галеон на хвилях, стримів коричневий оксамитовий капелюх. Ця екзотична постать не належала до світу середньозахідних передмість. А втім, я відчував у ній знайому творчу енергію рідної метрополії. Я радий був його побачити й не міг відвести від нього очей.

Коли я був малий, такі чолов'яги скидали капюшони й насмішкувато підморгували білій дівчинці, що проїздила попри них на задньому сидінні. Та цей чоловік поглянув на мене байдуже. Не опустив окулярів; але вуста, широкі ніздрі й нахил голови свідчили про зневагу й навіть ненависть. І я зрозумів страшну річ. Щоб стати чоловіком, я мав би перетворитися на Чоловіка з великої літери — прагнути того чи ні.

Я змусив Розділа Одинадцятого проїхати крізь Індіанське село та наш колишній будинок, бо перед зустріччю з мамою хотів зануритися в ностальгію і заспокоїтися. На вулицях росли ті самі дерева, поміж якими, голими взимку, видно було дорогу до річки. Я думав, як це дивовижно, що в світі вміщається стільки життів. Люди довкіл переймалися сотнями клопотів: любовних, майнових, шкільних. Вони закохувались, одружувались, лягали в ребцентри для наркоманів, училися їздити на ковзанах, купували собі окуляри, складали іспити, міряли одяг, стриглися й народжувалися, старіли, хворіли й помиралі, залишаючи згорьованих родичів. Це відбувалося постійно, непомітно — і тільки це мало значення. Тільки смерть надавала життю ваги. Поруч із нею

моя тілесна метаморфоза була абищицею, яка цікавила хіба що сутенера.

Невдовзі ми приїхали в Гросс-Пойнт. Безлисті в'язи спліталися гіллям обабіч нашої вулиці, на клумбах перед теплицями лежав хрусткий змерзлий сніг. Усе моє тіло пройнялося радістю, коли я побачив дім. Глухий до трагедії, я відчував самовіддану псячу любов. Я був удома, у Мідлсексі. Там, на кахляному підвіконні, я читав годинами, зриваючи ягоди з шовковиці за вікном.

Доріжка була засніжена. Ніхто не мав коли її розчистити. Розділ Одинадцятий газонув, і ми підстрибнули на сидіннях, а вихлопна труба вдарилася об землю. Ми вийшли з машини; брат відчинив багажник і витяг мою валізу, але зупинився на півдорозі до ганку. «Чуеш, братухо. Тепер сам неси», — лукаво підсміхнувся він, утішений зміною парадигм. Метаморфоза, що відбулася зі мною, була для нього, наче загадка з тих, які друкували на останніх сторінках науково-фантастичних журналів.

— Можемо не захоплюватись, — відповів я. — Носи мою валізу, коли забажаєш.

— Лови! — крикнув він і жбурнув валізу мені. Я позадкував і зловив її, коли відчинилися двері, і в хатніх капцях на мороз вийшла мама.

Тессі Стефанідіс, яка давно, ще за часів найперших космічних мандрівок, пристала на хитрий задум свого чоловіка зачати дочку, бачила перед собою на засніженій доріжці власний витвір. Не доньку, а з вигляду радше сина. Утомлена Тессі зі зболеним серцем не мала сил на нове потрясіння. Моє перетворення на чоловіка було неприйнятним для неї: вона відчувала, що так не годиться. Вона народила мене, вигодувала й виховала. Вона розуміла мене тоді, коли я сам

не усвідомлював себе — а тепер не могла нічого сказати. Життя, до якого вона звикла, немов різко збочило. Тессі й не збагнула, як таке могло статися. І хоч у моєму обличчі вона ще досі бачила Калліопу, кожна риска його змінилася, зашкарубла, а верхня губа й підборіддя взялися щетиною. На думку Тессі, у цьому було щось злочинне. Вона не могла позбутися враження, що так із нею зводяться порахунки, що Мільтон уже покараний, а її покарання щойно розпочинається, і непорушно стояла в дверях, заплакана.

— Привіт, мамо. Це я, — озвався я, підійшов до неї й поставив валізу; а підвівши голову, побачив, що обличчя Тессі змінилося. Кілька місяців мама чекала цієї миті, і тепер кволі брови її піднялися, а кутики вуст проштрикнули безбарвні щоки. У неї був вираз матері, що дивиться, як із тяжко обпеченої дитини знімають бинти. Удавано оптимістичний лікарняний вираз. І все ж він казав мені те, що потрібно, — що Тессі спробує примиритися з новою реальністю. Вона була пригнічена тим, що зі мною сталося, але готова терпіти заради мене.

Ми обійнялися. Попри високий зріст, я поклав мамі голову на плече й заплакав, доки вона гладила мене по волоссю.

— Чому? — схлипувала вона, хитаючи головою. — Чому? — Я подумав, що Тессі говорить про батька, але вона уточнила: — Синку, чому ти втік?

— Так було треба.

— Хіба не легше було залишитися тим, ким ти був?

Я підняв голову, зазирнув мамі в очі й сказав:

— А я й залишився.

Напевно, вам буде цікаво, як ми до цього звикли. Що сталося з нашими спогадами й чи мусила Калліопа померти,

щоб замість неї з'явився Калл. На всі ці питання я можу відповісти одним і тим самим трюїзмом: ніколи не знаєш, скільки всього може прийняти людина. Із Сан-Франциско я приїхав чоловіком, і, попри поширену думку, мої домашні відчули, що стать означає не так і багато. Моє перетворення відбулося спокійніше, ніж мандрівка з дитинства до юності. Здебільшого я не змінився, і дотепер по суті лишаюся Тессиною дочкою. Телефоную їй щонеділі. Мені вона скаржитьсь на щодалі сильніші й численніші болі. Як чемна дочка, я доглядатиму її у старості. Ми все ще пліткуємо про чоловіків і ходимо до перукарні, коли я буваю вдома. Корячись віянням часу, «Золоте руно» тепер обслуговує всіх охочих, і добра старенька Софія нарешті може постригти мене, чого завжди так прагнула.

Та все це було вже пізніше. А нині ми поспішаємо. Скоро десята; через тридцять п'ять хвилин прибуде лімузин із похоронної контори. «Іди помийся», — сказала Тессі. Похорони виконують свою функцію, не даючи нам захлинутися почуттями. Мама взяла мене попід руку й повернулася в дім. Мідлсекс побивався: дзеркало в кабінеті стояло закрите чорною завісою. Чорні стрічки були почеплені до розсувних сизалевих дверей. Попід штрихами старих емігрантських традицій дім здавався незвично понурим і неживим. Великі вікна створювали в кімнатах ту саму атмосферу, що й на вулиці: вітальня була неначе засипана снігом.

— Можеш піти у цьому костюмі, — сказав мені брат. — Цілком пасує до такої події.

— А в тебе взагалі є костюм?

— Ні. Я ж не ходив до крутої приватної школи. А де ти його роздобув? Він смердить.

— Принаймні це костюм.

Тессі дивилася, як ми під'юджуємо один одного, і вчилася в Розділу Одинадцятого простішого сприйняття моєї метаморфози. Вона не знала, чи зможе поставитись так до цього сама, але спостерігала, як молоде покоління дає із цим раду.

Зненацька пролунав химерний звук, немовби орлиний клекіт. Переговорний пристрій затріскотів: «Гм-гм. Тессі, доню!».

Авжеж, усі ці емігрантські штрихи не з'явилися з волі Тессі. Голос належав нікому іншому, як Дездемоні.

Пильний читачу, ти, вочевидь, дивувався, куди поділася моя бабця. Ти, мабуть, помітив, що після того, як Дездемона злягла навіки, вона розчинилася в оповіді. Я зробив це навмисне. Я дозволив їй зникнути, бо, правду кажучи, мало звертав на неї увагу протягом драматичних літ свого перетління.

П'ять років лежала вона, прикута до ліжка в гостьовому будиночку. У школі «Бейкер та Інґліс», переживаючи роман з Об'єктом, я лише іноді згадував про її існування. Я бачив, як Тессі готує і носить їй їжу, як батько щовечора ходить до неї з грілками й ліками. Тоді він розмовляв з нею грецькою, щораз докладаючи більших зусиль. Під час війни вона не навчила його писати по-грецькому; а нині, на схилі років, нажахано усвідомила, що син розучився й говорити. Іноді я приносив їй таці з обідом, на кілька хвилин поринаючи в бабцине закапсульоване існування. На столику біля ліжка для певності все ще стояло фото її майбутньої смертної справи.

Тессі підійшла до переговорного пристрою.

— *Йа-йа*, вам щось потрібно?

— Ноги болять незносно. Ти купила магnezію?

— Так, я принесу.

— Тессі, чому Господь не забере до Себе *йа-йа*? Усі померли! Усі, тільки *йа-йа* лишилася! Стара вже далі жити! А Господь нічого не робить.

— Ви поснідали?

— Так, доню, спасибі. Але поганий був чорнослив.

— Такий, як ви завжди їсте.

— Попсований якийсь. Тессі, купи мені інший. «Санкіст».

— Гарзд.

— Дякую тобі, доню.

Вимкнувши пристрій, мама повернулася до мене.

— *Йа-йа* страшенно хвора. Нічого не тямить. Коли ти зник, вона геть підупала. Ми розповіли їй про Мільта, — голос Тессі забринів плачем. — Про те, що сталося. *Йа-йа* ридала, аж ледь не померла сама. А потім, за кілька годин, запитала, де Мільт. Усе забула. Може, так і краще.

— Вона поїде на похорон?

— Вона ледве ходить. Із нею пані Папаніколас. *Йа-йа* навіть не розуміє, де вона. — Тессі сумно всміхнулася, похитуючи головою. — Як дивно думати, що вона пережила свого сина, — на очі Тессі знову набігли сльози, але вона стримала їх.

— Можна мені до неї?

— Ти хочеш піти?

— Хочу.

Тессі поглянула з боязким розумінням.

— І що ти їй скажеш?

— А що потрібно казати?

Мама подумала і стенула плечима.

— Байдуже. Хай що ти скажеш, вона однаково все забуде.

На, віднеси їй це. Вона хотіла зігріти ноги.

Я взяв магnezію та баклаву, загорнену в целофан, і, омивши купальню та внутрішній дворик, вийшов до гостьового будиночка. Двері були незамкнені; я відчинив їх і увійшов. Кімнату освітлював тільки екран телевізора, що волав на всю гучність. Навпроти мене стояла стара фотографія патріарха Афінагора, яку Дездемона колись урятувала від розпродажу. У клітці біля вікна на бальзовій поперечині гойдався зелений папуга, останній з колишнього пернатого товариства моїх діда й бабці. Довкола виднілися й інші знайомі речі: платівки ребетіко, латунний кавовий столик і, звісно, скринька на шовкопрядів посеред круглої різьбленої стільниці, так напхана фотографіями, старими листами, гудзиками та вервицями, що кришку було неможливо закрити. Десь попід цим усім лежали ще дві коси, перев'язані блаженськими чорними стрічками, та два мотузяних шлюбних вінці. Я хотів роздивитися всі ці речі, але увагу мою привернуло шляхетне видовище посеред ліжка.

Дездемона, по-царському прибрана, лежала на бежевій вельветовій подушці, знаній як «чоловік», немовби в обіймах. З бічної кишеньки виднів респіратор та дві-три пляшечки з ліками. Бабця, вкрита ковдрою до пояса, була в білосніжній нічній сорочці, а на колінах у неї лежало віяло з описами турецьких звірств. Але не це було дивно, а те, що Дездемона зробила з власною головою. Дізнавшись про Мільтонову загибель, вона зняла сіточку з кіс, вирвавши разом із нею цілі жмені волосся. Доти ще гарне, хоча й зовсім сиве, у сяві телеекрана воно здавалося білим і спадало їй на плечі, наче ботічеллівській Венері. Одначе лице, обрамлене цим багатющим каскадом, належало не молодій вродливій жінці, а старій удові із гострими рисами й пошерхлими

вустами. У затхлій її кімнаті, пропахлій ліками й мазями, я відчував тиск часу, що провела вона в ліжку, чекаючи смерті. Напевно, маючи за бабцю Дездемону, я ніколи не міг би стати справжнім американцем, переконаним, що життя — це нескінченна гонитва за щастям. Її відмова від життя й покута вчили, що старість повинна не задовольнятися різноманітними молодечими radoщами, а бути довгим випробуванням, позбавленим найпростіших утіх. Усі ми боремося з відчаєм, але врешті він завжди перемагає. Так має бути. Тільки він і дозволяє нам прощатися.

Так я стояв і дивився на бабцю, а вона раптом повернула голову й помітила мене. Притисла руку до грудей, нажахано сахнулася й скрикнула:

— Лефті!

Тепер злякався я.

— Ні, *йа-йа*. Це не *папу*. Це я, Калл.

— Хто?

— Калл, — я завагався. — Твій онук.

Авжеж, то було нечесно. Дездемонина пам'ять ослабла, а я нічим їй не допомагав.

— Калл?

— Змалку мене кликали Калліопою.

— Ти схожий на мого Лефті, — сказала вона.

— Справді?

— Я думала, це чоловік прийшов забрати мене до себе, — уперше всміхнулася Дездемона.

— Я син Мільтона й Тессі.

Радість із Дездемониного обличчя здиміла; вона посмутніла й вибачливо звернулася до мене:

— Прости, дитино. Я тебе не пригадаю.

— Я приніс тобі магnezію. І баклаву.

— А чому Тессі не прийшла?

— Вона одягається.

— Куди?

— На похорон.

І знову бабуся скрикнула й притисла руку до грудей:

— Хто помер?

Я промовчав. Стишив звук у телевізорі й завважив, указуючи на клітку з папугою:

— Колись у тебе було зо двадцять птахів.

Вона оглянула клітку, проте не сказала нічого.

— На горищі. На вулиці Семінолів. Пригадуєш? У тебе жили птахи. Нагадували тобі про Бурсу.

Почувши цю назву, бабуся знову всміхнулася:

— У Бурсі багато було птахів. Жовтих, зелених, червоних. Усяких. Маленьких, але дуже гарних. Неначе скляних.

— Я хочу туди поїхати. Пригадуєш, там була церква? Я хочу відбудувати її.

— Це Мільтон повинен. Я весь час йому кажу.

— Якщо він не зможе, я поїду замість нього.

Дездемона подивилася на мене, нібито зважуючи мою здатність дотримати слова. Потім сказала:

— Дитино, я не пригадаю тебе, але зроби для *йа-йа* ванночку.

Я налив у миску теплої води з-під крана, висипав шипучу магnezію і приніс Дездемоні.

— Постав біля крісла, лялько.

Я поставив.

— Поможі *йа-йа* вилізти з ліжка.

Я підійшов і нахилився. Витяг їй ноги з-під ковдри і допоміг повернутися. Поклав її руку собі на плече й перевів бабуся до крісла.

— Я вже нічого не можу, — поскаржилася вона. — Я вже така стара.

— Ти добре тримаєшся.

— Ні, я нічого не пам'ятаю. Усе болить. І серце погане.

Ми підійшли до крісла. Я обійшов її збоку й посадовив. Потім присів, підняв набряклі, помережані синіми венами ноги *йа-йа* й поставив у пінисту воду. Бабця мугикнула від задоволення й заплющила очі. Кілька хвилин вона мовчала, ніжачись у теплі. Ноги в неї порожевіли; хвиля живого кольору зникла попід її нічною сорочкою й виринула з-над комірця. Обличчя зарум'яніло; а коли бабця розплющила очі, у них виднілася доти відсутня ясність. Вона поглянула на мене, скрикнула: «Калліопа!» й затисла рота рукою.

— *Мана!* Що з тобою сталося?

— Я виріс, — відповів я, не бажаючи розповідати їй усього — та вже було байдуже. Я захопився, а вона однаково забуде цю розмову.

Вона розглядала мене, і очі її поза скельцями окулярів здавалися збільшеними. При розумі Дездемона не втямилася би нічого з моєї відповіді, але помутніння якось допомагало їй осягнути сказане. Вона вже жила в світі спогадів та сновидінь, і в ній воскресли давні сільські оповідки.

— Калліопо, ти стала хлопцем?

— Можна сказати й так.

Бабця не заперечувала.

— Мама мені таке дивне розповідали, — сказала вона. — Що в нашому селі колись родилися діти, дівчата з лиця. А потім ставали хлопцями, у п'ятнадцять-шістнадцять років! Мама розповідали, а я не вірила.

— Це генетика. Лікар мені пояснив, що так буває в маленьких селах, де всі між собою женяться.

— І лікар Філ таке казав.

— Правда?

— Це я все винна, — бабуся скрушно похитала головою.

— Чому? У чому ти винна?

Дездемона не плакала. Слізні канали її пересохли, очі були сухі. Проте обличчя в неї викривилось, а плечі здригалися.

— Навіть двоюрідним церква забороняє женитися. Троюрідним можна з дозволу архієпископа, — вона відвернулася, пригадуючи все. — Навіть хрещеним братам і сестрам не можна. Я думала, це щось таке церковне. Не знала, що це заради дітей. Дурне сільське дівчисько, — так вона ганила себе, забувши про мене й про те, що говорить уголос. — А потім лікар Філ сказав мені жахливе. Я налякалася й зробила операцію! Щоб не було дітей! А тоді в Мільтона знайшлися діти, і я налякалася теж. Але нічого не сталося. І я подумала — стільки часу минуло, і все буде добре.

— *Йа-йа*, що ти кажеш? Ви з *папу* були двоюрідні..?

— Троюрідні.

— Тоді це не страшно.

— І рідні теж.

У мене тьохнуло серце.

— *Папу* був тобі рідним братом?

— Так, лялько, — безмежно втомлено промовила Дездемона. — Давно. В іншій країні.

Аж тут озвався переговорний пристрій.

— Каллі? — Тессі кахикнула й виправилася: — Калле?

— Так.

— Іди помийся. Машина приїде за десять хвилин.

— Я не поїду. Я залишуся з *йа-йа*.

— Синку, ти мусиш поїхати, — наполягала Тессі.

Я нахилився до слухавки й відповів, понизивши голос:

— Тільки не до церкви.

— Чому?

— Ти бачила, скільки в них коштують ті триклятущі свічки?

Тессі засміялася. Їй то було потрібно. І я продовжив, пародіюючи батька:

— Два долари за штуку! Це ж грабунок! Хтось у Європі ще, може, і купиться на таке, але не в Сполучених Штатах!

Кривляння виявилось заразним. Тессі також понизила голос:

— Здирство! — сказала вона й розсміялася. Тоді ми зрозуміли, як нам бути. Як зберігати Мільтоніві життя. — Ти точно не поїдеш? — запитала мама.

— Це буде надто складно. Всім доведеться щось пояснювати. Це заважатиме. І я ще не готовий. Краще мені залишитися тут.

Згодна зі мною в душі, Тессі швидко здалася.

— Я скажу пані Папаніколас, щоб вона не приходила.

Дездемона не відводила від мене очей, але вони вже затаглися пеленою забуття. Вона всміхалася, а потім промовила:

— Ложка моя не збрехала.

— Напевно.

— Вибач, лялько. Вибач, що так на тобі окошилося.

— Нічого.

— Вибач, лялько.

— Я люблю своє життя, — відповів я. — І хочу жити щасливо. — Бабця дивилася на мене зболено; я взяв її за руку. — Не бійся, *йа-йа*. Я нікому не скажу.

— Кому казати? Усі померли.

- Але ти жива. Я зачекаю до твоєї смерті.
- Добре. А тоді можеш усе розказати.
- Так.
- Браво, лялько. Браво.

Попри його бажання, Мільтона Стефанідіса відспівали у церкві Успіння за православним обрядом. Службу відправив отець Грег, позаяк Майкл Антоніу був засуджений до двох років ув'язнення за звинуваченням у шахрайстві. Тітка Зо подала на розлучення і з Дездемоною переїхала до Флориди. Куди саме? До Нью-Смирна-Біч, куди ж іще. Кілька років по тому до них приєдналася Тессі, вимушена продати будинок, і так вони мешкали втрюх, як колись на вулиці Герлбета, до бабчиної смерті 1980 року. Тессі та Зоя досі живуть у Флориді.

Мільтона поховали в закритій труні. Тессі передала Георгієві Папасу шлюбний вінець чоловіка. Під час прощання присутні підходили до труни й цілували віко. На похорон прийшло менше людей, аніж ми сподівалися. Не прибули ані покупці франшизи, ані багатолітні знайомі. Так ми дізналися, що доброзичливий Мільтон за все життя не нажив собі друзів — лише колег по роботі. Утім, приїхали родичі. У темно-бордовому б'ююку прибув хіропрактик Пітер Татакіс, віддав останню шану Барт Скіотіс — у церкві, для якої він колись купував некондиційні матеріали. Приїхали Гас та Єлена Паноси, і спотворений трахеотомією голос Гаса на похороні лунав, наче поклик смерті. Тітка Зо та кузени звільнили передню лаву для моєї матері та брата.

А я, за давнім грецьким звичаєм, якого ніхто вже не пам'ятає, лишився в Мідлсексі, щоб Мільтонова душа не

повернулася додому. Цю роль завжди виконував чоловік, і тепер я годився на неї. У чорному костюмі й брудних мокасінах я стояв на порозі під зимовим вітром. Масивні безлисті верби здіймали гілки, наче плакальниці. Наш модерний будинок охайним пастельно-жовтим кубом стояв на снігу. Мідлсексу вже було під сімдесят, і, хоча ми зіпсували його своїми колоніальними меблями, він усе ще залишався дороговказною зіркою, відкритим простором, позбавленим формальностей буржуазного існування, призначеним для нової людини в новому світі. І, звісно, я відчував себе цією людиною. Такими були й усі, подібні до мене.

Після служби всі сіли в машини й вирушили на цвинтар. Бузкові похоронні прапорці маяли на антенах автомобілів, коли процесія поволі минала Іст-сайд, де виріс мій батько, де грав серенади Тессі з вікна своєї кімнати. Колона виїхала на Мак-авеню, і на вулиці Герлбета мама озирнулася з лімузина вслід колишньому дому, проте його не побачила. Усе довкола обросло кущами та сміттям; покинуті будинки здавалися їй однаковими. Потім назустріч катафалку й лімузинам виїхали мотоциклісти, і мама помітила, що всі вони вбрані у фески. То були делегати з'їзду Ордену таємного святилища*. Вони поштиво розступилися й пропустили процесію.

А я стояв у Мідлсексі на порозі. Я свідомо виконував свій обов'язок і не ховався навіть від пронизливого вітру. Віровідступник Мільтон міг би утвердитись у скептицизмі, бо того дня його духові не вдалося мене оминати. Шовковиця стояла зовсім гола. Вітер жбурляв сніжинки в мое

* Ідеться про Давній арабський орден дворян таємного святилища — парамасонську організацію, що діє в США із 1870 року.

візантійське лице, що нагадувало про діда й американську дівчинку, якою я був колись. Так я простояв годину, а може, дві. Я втратив лік часу. Я був щасливий повернутися додому, я тужив за батьком і думав, що буде далі.

Автор висловлює подяку преміальній раді Фонду Вайтинг, Фонду Джона Саймона Гутгенхайма, агенції Національного сприяння мистецтву (*National Endowment for the Arts*), Німецькій службі академічних обмінів, Американській академії в Берліні, мистецькій колонії МакДавелл, резиденції Яддо, Єлені Папаніколас та Мільтону Карафілісу за допомогу й підтримку. Знанням, потрібним для написання «Середньої статі», автор завдячує таким працям: «Справа Смирни» Марджорі Гаусепян Добкін, «Боротьба зі смертю. Похоронні звичаї грецьких іммігрантів у Юті» Єлени З. Папаніколас, «Оригінал» Клода Ендрю Клегга III, «Чорні мусульмани Америки» Сі Еріка Лінкольна, «Пеніс Венери: сексологія, сексо-софія, теорія надмірності» доктора Джона Мані, «Третій гендер, третя стать. Статевий диморфізм у історії та культурі» за редакцією Гілберта Гердта, «Гермафродити й медичний винахід статі» Еліс Домюрат Дрегер, «Андрогени та еволюція чоловічої гендерної ідентичності у чоловічих псевдогермафродитів — носіїв синдрому дефіциту 5-альфа-редуктази» докторів Джуліани Імперато МакГінлі, Ральфа І. Петерсона, Теофіло Готье та Еразмо Стурли, і газеті Північноамериканського інтерсексуального товариства «Гермафродити й суспільство».

ЗМІСТ

Книга перша

Срібна ложка	9
Сватання	31
Нескромна пропозиція	60
Шовковий шлях	92

Книга друга

Плавильний тигель Фордівської школи англійської мови	113
Мінотавр	151
Відчужений шлюб	179
Виманологія	209
Серенада на кларнеті	230
Світові новини	252
Ex ovo omnia	272

Книга третя

Домашні фільми	293
Опа!	315
Мідлсекс	341
Середземноморська дієта	367
Росомаха	394
Салонні розмови	416

Темний Об'єкт	432
Закоханий Тіресій	460
Плоть і кров	487
Рушниця на стіні	508

Книга четверта

Пророча вульва	537
Самовизначення за Вебстером	567
На захід, хлопче	586
Статева дисфорія в Сан-Франциско	610
Гермафродит	635
Переліт	659
Остання зупинка	679

Літературно-художнє видання

Д Ж Е Ф Ф Р І

Є В Г Е Н І Д І С

Середня стать

Переклад з англійської *Анни Вовченко*
Обкладинка *Анастасія Стефурак*

Головний редактор *Мар'яна Савка*
Відповідальний редактор *Ольга Горба*
Літературні редактори *Катерина Щадило, Катерина Перконос*
Художній редактор *Назар Гайдучик*
Макетування *Альона Олійник*

Підписано до друку 21.03.2018. Формат 84×108/32
Гарнітура «Noto Serif» та «PegmanSansTypeface».
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 8,40
Наклад 2000 прим. Зам. № 8-03-2101.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
ДК № 4708 від 09.04.2014 р.

Адреса для листування:
а/с 879, м. Львів, 79008

Львівський офіс:
вул. Старознесенська, 24-26

Київський офіс:
М Конtrakтова площа
вул. Нижній Вал, 3-7

Книжки «Видавництва Старого Лева»
Ви можете замовити на сайті www.starlev.com.ua
● 0(800) 501 508 ● spilnota@starlev.com.ua

Партнер видавництва

Віддруковано ПРАТ «Харківська книжкова фабрика «Глобус»
вул. Різдяна, 11, м. Харків, 61052
Свідоцтво ДК № 3985 від 22.02.2011
www.globus-book.com

6.

a.

d.

e.

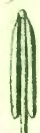
f.

g.

h.

i.

ερμαφρόδιτος -η -ο [ermafrodítos]

Στην ελληνική μυθολογία ο Ερμαφρόδιτος ήταν γιος του Ερμή και της Αφροδίτης.

Σε ηλικία 15 ετών, ο Ερμαφρόδιτος θεικό παιδί, ήταν ο ομορφότερος άνθρωπος του κόσμου. Την ανατροφή του έλαβαν οι Ναιάδες, που κατοικούσαν στα τοιαύτα όρη της Ίδη της Θράκης. Στον ο Ερμαφρόδιτος έφυγε από το Βασιλείο της Αφροδίτης, οπότε η Αφροδίτη ταξίδεψε ως την Κόριε. Στον δρόμο της ταξίδεψής της, η Αφροδίτη ξημέρωσε με τον Ερμαφρόδιτο σε ένα δάσος της Κόριε. Εκεί τον έβλεπε και ο Ερμής, ο οποίος σήκωσε τον Ερμαφρόδιτο και μετά...